૧૫૫૭
ારી, ૧૯૬૧
૧ : અંક ૭

પુસ્તકાલય

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

અનુક્રમણિકા

તંત્રીસ્થાનેથી	૩૯૩
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવલોકન	૩૯૭
અમેરિકામાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ	૪૦૧
એપસ્નાયક અધિકારી વર્ગનું સાહિત્ય-૪	૪૦૬
જર્મનીનું નવું રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	૪૧૦
વિનોબાનું વાઙ્મય-૨	૪૧૨
સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય-શિક્ષણવર્ગ	૪૨૬
પુસ્તક પસંદગી	૪૨૭
સાહિત્યની નજરે	૪૨૮
પુસ્તકાલય સમિતિનો હેવાલ	૪૩૦
પુસ્તકાલય પર્વણી દિન	૪૩૨
દશમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનું પરિણામ	૪૩૪
પુસ્તકપરિચય	૪૩૬
પુસ્તકાલયોએ પુ. સ. સ. મંડળ લિ.ના શેરો લેવા બાબત તથા તેના કાયમ ફંડો મંડળમાં રોકવા બાબત સરકારી હુકમ	૪૫૦
પુસ્તકાલયનોંધ	૪૫૧
પુ. સ. સ. મંડળ લિ.ના સૂચના-સમાચાર	૪૫૫

લવાજમ :
ાર્ષિક) . રૂ ૫-૦૦
ાર્ષિક) . રૂ ૬-૫૦
રૂ. ૦-૬૨

તંત્રી : શંકરભાઈ સો. પટેલ
વ્યવસ્થાપક :
લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ.
પો. બો. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા

પ્રગટ થઇ ચૂક્યાં છેઃ

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો.

(નવલકથાઓ)

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

સર્વેશ્વર ૫-૦૦
લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

પૂર્ણા ૪-૦૦
લેખક : 'કોલક'

*

(લેખસંગ્રહો)

માનવસૌરભ ૫-૨૫
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

જીવનસંગમ ૫-૨૫
લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર

*

(નવલિકાઓ)

મીનપિયાસી ૪-૦૦
લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર

*

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
લેખક : સારંગ બારોટ

*

આભલાં ૫-૦૦
લેખક : અરવિંદ ગોખલે

*

(સાહસકથાઓ)

ટીકા અને ટારઝન ૪-૨૫
લેખક : 'સત્યમ્'

*

તુરંગાને પેલે પાર ૨-૦૦
લેખક : ગિરીશ ગણાત્રા

*

વિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ) લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ કિં. ૩-૦૦

તુલસીદલ (કાવ્યસંગ્રહ) લેખક : સુંદરજી ગો. બેટાઈ કિં. ૩-૦૦

બે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ

કન્યારત્ન ભા. ૧-૨ લેખક : 'સોપાન' કિં. ૧૨-૦૦

ભાઈબીજ લેખક : 'કોલક' કિં. ૮-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઇ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; પો. બાક્સ નં. ૨૫૧૭
ફોન નંબર : ૩૪૩૪૧ ☆ તાર : 'LITERATURE'

૧૬૫
પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી : શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] જાન્યુઆરી, ૧૯૬૧ [અંક ૭

તંત્રીસ્થાનેથી

માનાંજલિ

આપણા રાષ્ટ્રપ્રમુખ ડૉ. રાજેંદ્રપ્રસાદને તા. ૩–૧૨–'૬૦ને દિવસે ૭૬ વર્ષ પૂરાં થઈ ૭૭મું વર્ષ બેઠું. ડૉ. રાજેંદ્રપ્રસાદ આપણા રાષ્ટ્રના જૂના અને જાણીતા સેવક છે. ચંપારણની લડતમાં તેમણે આપણા રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીને પડખે રહી ગરીબ કિસાનોની વહાર કરી હતી. બિહારમાં અને રાષ્ટ્રના અન્ય ભાગોમાં પણ તેમણે રાષ્ટ્રીય કેળવણી, ખાદીપ્રચાર, વગેરે રચનાત્મક કાર્યોમાં પણ ઘણો ભાગ લીધો છે. બિહારના ધરતીકંપ વખતે તેમણે એમના સાથીઓની મદદથી પ્રજાની ઘણી સેવા કરી હતી. રાષ્ટ્રની મુક્તિના જંગમાં પણ તેઓ મોખરે હતા. આપણા રાષ્ટ્રનું બંધારણ ઘડનારી સભાના પ્રમુખ તરીકે પણ તેમણે મહત્ત્વની રાષ્ટ્રસેવા બજાવી છે. સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ પછી પણ તેમણે રાષ્ટ્રપતિના ગૌરવને શોભાવે તેવી રીતે રાષ્ટ્રની સેવા કરી છે. આવા રાષ્ટ્રપ્રેમી તથા રાષ્ટ્રને પ્રિય એવા રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેંદ્રપ્રસાદને તેમની જન્મજયંતી પ્રસંગે અમે માનાંજલિ અર્પીએ છીએ.

રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેંદ્રપ્રસાદ વિદ્વાન પુરુષ છે. તેમની આત્મકથા તથા 'બાપુને પગલે' નામનું તેમનું પુસ્તક દરેકે વાંચવા જેવાં છે. 'ચંપારણમાં ગાંધીજી' નામનું તેમનું પુસ્તક પણ વાંચવા જેવું છે. આ પુસ્તકો ઉપરથી ડૉ. રાજેંદ્રપ્રસાદના જીવનની વિકાસશ્રેણી સમજી શકાય છે, તે ઉપરાંત આપણી રાષ્ટ્રીય લડતની માહિતી પણ મળે છે. આ પુસ્તકો વાંચવા અમે 'પુસ્તકાલય'ના વાચકોને ભલામણ કરીએ છીએ.

*

આપણા દેશના બીજા એક વિદ્વાન રાષ્ટ્રીય સેવકની ૭૫ વર્ષની વય પૂરી થઈ છે, તે પ્રસંગે અમે તેમને પણ અમારી માનાંજલિ અર્પીએ છીએ તે પુરુષ તે કાકા કાલેલકર તેમનું પૂરું નામ દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર મૂળ એ મહારાષ્ટ્રના વતની, પણ ગુજરાતીઓ તેમને 'સવાઈ ગુજરાતી' તરીકે પિછાને છે મહાત્માજીના અંતેવાસી તરીકે તેમણે સાબરમતી સત્યાગ્રહાશ્રમમાં લાંબો સમય વિતાવ્યો છે કાકાસાહેબ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્ઞાતા છે તેઓ મરાઠી સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી, વગેરે ભાષાઓના પંડિત છે તેમનો અભ્યાસ વિશાળ છે તેમનો પ્રવાસ પણ ઘણો વિશાળ છે આપણા દેશના હિમાલયપ્રદેશનો તથા બીજા પ્રદેશોનો તેમણે ભક્તિભાવથી પ્રવાસ કરેલો છે બ્રહ્મદેશ, જાપાન, પૂર્વ આફ્રિકા, વગેરે દેશોનો પ્રવાસ પણ તેમણે કર્યો છે પ્રવાસમાં તેમને કુદરત તથા માનવસંસ્કૃતિ બંને પુષ્કળ આકર્ષે છે ઇતિહાસ, ખગોળ, લોકસાહિત્ય વગેરે પણ તેમના શોખના અને અભ્યાસના વિષયો છે આ બધા વિષયો ઉપર તેમણે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે એમનાં કેટલાક પુસ્તકોનો અત્રે નિર્દેશ કરીએ પૂર્વરંગ, હિમાલયનો પ્રવાસ, ઓતરાતી દીવાલો, રખડવાનો આનંદ... રમણયાત્રા, બ્રહ્મદેશનો પ્રવાસ ઊગમણો દેશ જાપાન, પૂર્વ આફ્રિકાનો પ્રવાસ, જીવનલીલા, જીવનસંસ્કૃતિ, જીવનનો વિકાસ, જીવનનો આનંદ

કાકાસાહેબ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ગયા સંમેલનના પ્રમુખ હતા

રાષ્ટ્રીય લડતમાં તથા રાષ્ટ્રીય કેળવણીના વિકાસમાં પણ તેમનો ઘણો ફાળો છે

આવા વિદ્વાન રાષ્ટ્રપ્રેમી સરકારસામીને અમારી માનાંજલિ અર્પતાં અમે ધન્યતા અનુભવીએ છીએ

*

ઉપરના બંને મહાનુભાવો દીર્ઘાયુષી થઈ હજી વધારે માનવસેવા બજાવે તેવી અમારી શુભેચ્છા છે

*			*			*

ગુજરાતમાં દેવનાગરી લિપિ કે ગુજરાતી લિપિ ?

આપણો દેશ વિશાળ છે, પુરાણી સંસ્કૃતિવાળો છે આથી આપણા દેશમાં વિકાસ પામેલી વિવિધ ભાષાઓ છે, અને વિવિધ લિપિઓ છે

દેશનું સંગઠન કરવા માટે રાષ્ટ્રવ્યાપી ભાષા અને લિપિ હોય તે આવશ્યક છે દેશની જુદી જુદી ભાષાઓનો વિકાસ અને ઉપયોગ ચાલુ રહે તેની સાથે જ દેશના વિવિધ પ્રદેશના લોકો એક સર્વસામાન્ય ભાષા અપનાવે તે જરૂરી છે આવી ભાષા તરીકે હિંદી આપણા દેશના બંધારણે સ્વીકારેલી છે આ ભાષા દેવનાગરી લિપિમાં લખાય તે પણ બંધારણે સ્પષ્ટ કર્યું છે

હવે સવાલ રહે છે લિપિનો દેશના બંધારણે આખા રાષ્ટ્ર માટે જેમ હિંદી ભાષા આવશ્યક માની છે, તેમ આખા રાષ્ટ્રની વિવિધ ભાષાઓ દેવનાગરી લિપિમાં લખાય તેવું

આવશ્યક માન્યું નથી આમ છતાં સંત વિનોબા, કાકા કાલેલકર, વગેરે માને છે કે દેશમાં એક લિપિ પણ હોય તો પરસ્પરની ભાષાઓના વાચનમાં અને તેમની સમજમા સરળતા થાય. આ વસ્તુ ખરી લાગે છે.

હવે જો રાષ્ટ્રવ્યાપી લિપિની આવશ્યકતા સ્વીકારીએ તો તે લિપિ દેવનાગરી જ રહે કે બીજી કોઈ–તે વિચારવાનુ રહે છે.

સંત વિનોબાની સલાહ લાગે છે કે દેવનાગરી લિપિને હાલ રાષ્ટ્રલિપિ તરીકે સ્વીકારી લઈ રાષ્ટ્રની બધી ભાષાઓએ તે લિપિમાં તેમનું સાહિત્ય છાપવું. ગુજરાતી ભાષામાં ' ભૂમિપુત્ર ' દશવારિક ચાલે છે તે ગુજરાતી લિપિમાં છાપવું ચાલુ રાખવુ કે તે દેવનાગરી લિપિમાં છાપવું તે સંબંધી વિવાદ કેટલાક વખતથી ચાલી રહ્યો છે. એ સંબંધી ' ભૂમિપુત્ર 'ના વાચકોના અભિપ્રાય પણ તેમણે તે બાબતમા આવકાર્યા છે.

આ બાબતમાં અમારી માન્યતા અત્રે જણાવીએ. દેશમાં વિવિધ ભાષાઓ માટે એક લિપિનો સ્વીકાર થાય તે અમે ઇષ્ટ માનીએ છીએ; પણ તેની લિપિ દેવનાગરી રાખવાને બદલે ગુજરાતી લિપિ (જરૂર હોય તો ફેરફાર સાથે) રાખવાના અમે હિમાયતી છીએ.

ગુજરાતી લિપિ એ દેવનાગરી લિપિની સરળ આવૃત્તિ જેવી છે. તેમા અને દેવનાગરી લિપિમા મુખ્ય તફાવત હોય તો શિરોરેખાઓનો છે. શિરોરેખાઓને લીધે લખવામા મુશ્કેલી પડે છે, અને લખાણ ભારેખમ બને છે. કેટલાક વખતથી ખુદ હિંદી ભાષાના ઘણા લેખકો ખુદ હિંદી ભાષા લખતી વખતે પણ શિરોરેખા સિવાયની દેવનાગરી લિપિ વાપરે છે. શિરોરેખા સિવાય ગુજરાતી અને દેવનાગરી લિપિઓમાં તફાવત હોય તો થોડાક અક્ષરોના મરોડનો છે.

આ સંબંધી નિરીક્ષણ કરતા જણાશે કે આ ફેરફાર પણ જરૂરી હોવાથી જ મોટે ભાગે ગુજરાતી લિપિમાં થયેલો છે. દેવનાગરી इ, ई કરતા ગુજરાતી ઇ, ઈ વધુ અનુકૂળ છે. દેવનાગરી ए, ऐને બદલે ગુજરાતી એ, ઐમા સરળતા છે. વળી દેવનાગરી क, ख, च, ज, झ, ण, फ, ब, भ, ल, ळ કરતાં ગુજરાતી ક, ખ, ચ, જ, ઝ, ણ, ફ, બ, ભ, લ, ળ લખવામા વધારે સરળ છે તથા સુશોભિત છે. બાકીના અક્ષરોમાં પણ દેવનાગરી મરોડ કરતાં ગુજરાતી મરોડ વધારે સરળ અને સુંદર છે.

ઉપરની બાબતોનો વિચાર કરતાં અમને લાગે છે કે રાષ્ટ્રવ્યાપી લિપિ તરીકે દેવનાગરી અપનાવવા કરતાં તેનું સરળ અને સુંદર રૂપાંતર પામેલી ગુજરાતી લિપિને અપનાવવી જોઈએ.

દેવનાગરી લિપિ દેશમાં વધારે પ્રચલિત છે, તેથી તે લિપિના જાણકારને સમજવામા ગુજરાતી લિપિના જે અક્ષરોમાં ખાસ મુશ્કેલી પડતી હોય તે અક્ષરો બદલવામાં વાંધો ન હોય. આ માટે ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદે એક સમિતિ પણ નીમી છે.

આવી સુધારેલી ગુજરાતી લિપિ દેશની વિવિધ ભાષાઓમાં વપરાય તે માટે ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદે તથા ગુજરાતની રાષ્ટ્રવ્યાપી અસરવાળી સંસ્થાઓ અ ક્તિઓએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આવો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય ગુજરાતી ભાષા માટે ગુજરાતી લિપિ છોડીને દેવનાગરી લિપિ અપનાવવી તે દેશના કે ગુજરાતના હિતમાં નથી, એમ અમારું નમ્ર મંતવ્ય છે.

* * *

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીનની પુણ્યતિથિ

તા. ૧લી ફેબ્રુઆરીએ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના પ્રાણરૂપ સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીનની પુણ્યતિથિ આવે છે. આથી 'પુસ્તકાલય'ના ફેબ્રુઆરી અંકમાં તેમના સંબંધી લેખો પ્રસિદ્ધ કરવાના છે. 'પુસ્તકાલય'ના વાચકોમાંથી જેમને સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબનો સંપર્ક થયો હોય તેવી વ્યક્તિઓને તેમના સંસ્મરણો લખી મોકલવા અમારી વિનંતિ છે. બીજી વ્યક્તિઓ પણ તેમના કાર્યની ઝાંખી કરાવતા લેખો મોકલશે તો તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થશે.

ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળે સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની પુણ્યતિથિને અર્થાત્ ૧લી ફેબ્રુઆરીને દર વર્ષે પુસ્તકાલય પર્વણી દિન તરીકે ઊજવવાનું ઠરાવ્યું છે ગુજરાતનાં પુસ્તકાલયોના સંચાલકો, પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના ચાહકો, અને અન્ય નાગરિક ભાઈબહેનો એ દિનને ભાવભરી રીતે ઊજવીને પૂ. અમીન સાહેબ પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરે, અને તે દિને વિધવિધ કાર્યક્રમો યોજી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વેગ આપે, એવી અપેક્ષા છે આ ઉજવણીના હેવાલો અમારા તરફ મોકલવા પણ સૌને વિનંતિ છે.

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. તરફથી એ પ્રસંગે 'કરુણાશંકર: શિક્ષકવિભૂતિ' નામનું પુસ્તક સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન ગ્રંથમાળામાં પ્રસિદ્ધ થશે. સ્વ. કરુણાશંકર સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબના પેટલાદના કાર્યના એક મહત્ત્વના સાથી હતા.

☆

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, નિષ્કામ-ક્રોધ-લોલતા,
સર્વભૂતહિતેચ્છા: એ ધર્મ છે સહુ વર્ણનો.

પરોપકાર તે પુણ્ય, પરપીડા જ પાપ છે;
પોતાને જે પ્રતિકૂળ, અન્યને નવ આચરો.

વિપદ સંપદ શી લાગે, મૃત્યુયે થાય અમૃત,
શૂન્ય તે પૂર્ણતા પામે સજ્જનોના સમાગમે.

દલિત દુખિત દેખી પોતીકાં માનતો જે,
મૃદુ નવનીત જેવું હૈયું જેનું સદૈવ;
સમ નિજ પર માંહી, જે નિરાધાર-મિત્ર,
પ્રગટ હરિતણી ત્યાં મૂર્તિ દેખું પવિત્ર.

સાહિત્યસૃષ્ટિનું આંગણું

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મ-શતવર્ષી ઊજવવા માટે પૅરિસના યુનેસ્કો ગૃહે ગુરુદેવની કૃતિ ' ચિત્રા ' ભજવી હતી. ફ્રાન્સના આપણા એલચી શ્રી એન રાઘવનના પ્રમુખપણા નીચે આ નાટિકા ભજવવામા આવી હતી. ટાગોરની આ નાટિકાનું પહેલું ફ્રેંચ ભાષાંતર એમ. જ્યોર્જિસ ફ્રેડિયરે કર્યું છે.

—સાથોસાથ પૅરિસ તથા લંડનમાં પ્રગટ થતા આંતરરાષ્ટ્રિય સાહિત્ય-માસિક ' ટુ સીટીઝ ' (બે નગરો)એ ખાસ ' ટાગોર અંક ' પ્રગટ કર્યો છે, તેમા શ્રી નેહરુ, ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, રોમે રોલાં, હુમાયુન કબીર, બુદ્ધદેવ બોઝ, કૃષ્ણા કૃપલાની, સુધીન ઘોષ વગેરેના લેખો છે.

—શ્રી ડી. જી. ટેંડુલકરકૃત આઠ ભાગમાં પ્રગટ થયેલ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર ' મહાત્મા ' વર્ષોથી મળતું નહોતું. ભારતના સરકારી પ્રકાશન વિભાગે તેનું પુનર્મુદ્રણ કર્યું છે, અને તેનો પહેલો ભાગ બહાર પડી ગયો છે. બોર્ડપૂંઠાના પૂંઠાના સેટના રૂ. ૭૫) તથા કાપડી બંધાઈના સેટની કિંમત રૂપિયા એકસો છે.

—ભારતની સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળના ઇતિહાસનો પહેલો ભાગ અત્યારે છપાઈ રહ્યો છે અને તે ચાલુ માસમાં જ પ્રગટ થવાનો સંભવ છે. બીજા બે ભાગ તૈયાર થઈ રહ્યા છે.

—ચાલુ વર્ષે જર્મનીના ફેડરલ રિપબ્લિકમાં કવિસમ્રાટ ટાગોરની શતવર્ષી ઊજવવામાં આવનાર છે. તેમાં ફ્રેન્કફર્ટના પ્રખ્યાત સેંટ પૉલના દેવળમાં ફેડરલ પ્રમુખ ડૉ. હેન્રિક લુબેકના પ્રમુખપદ હેઠળ શતવર્ષીની ઉજવણીની સભા, તેમનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન, કવિ અને તેની કૃતિઓ પર વ્યાખ્યાનો તથા તેમનાં કેટલાંક નાટકોની ભજવણીનો સમાવેશ થાય છે. બૉન, બર્લિન, ફ્રેન્કફર્ટ, સ્ટટગાર્ટ, મ્યુનિચ, હેનોવર, ગોટિંજન અને કીલ વગેરે લગભગ વીસ શહેરોમાં તે માટે અત્યારથી તૈયારીઓ થઈ રહી છે.

—શેક્સપીઅરની કૃતિઓના ૧૬૨૩ના ફોલિયોની એક સંપૂર્ણ નકલ તાજેતરમાં હેમ્બર્ગ ખાતે ૨૬,૩૫૦ પાઉંડમાં વેચાઈ હતી. હવે તે અનામી ગ્રાહકે સ્ટટગાર્ટની સ્ટેટ લાયબ્રેરીને તે ભેટ આપી છે.

—ન્યુ જર્સી (અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો)ની પેજન્ટ બુક ઇન્કૉર્પોરેશન ગટેન્બર્ગના બાઈબલની આબેહૂબ નકલ તૈયાર કરી રહેલ છે. જહૉન ગટેન્બર્ગે પંદરમી સદીની મધ્યમાં જગતના પહેલા છાપખાનામાં મૂળ ભાષાંતર છાપ્યું ત્યાર પછી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પહેલી વખત તથા જગતમાં તે બીજી વખત છપાય છે. આ પેજન્ટ આવૃત્તિના ફક્ત ૧૦૦ સેટ છપાશે. ચાલુ વર્ષની શરૂઆતમાં જ તે તૈયાર થઈ જશે. જગતભરના ગ્રંથપાલોને, સંગ્રહસ્થાનોને, વિશ્વવિદ્યાલયોને, ખાનગી સંગ્રાહકોને તે ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે. આ

આવૃત્તિની કિંમત ૬૦૦ પાઉન્ડ રહેશે બન્ને ભાગોના પૂરા ૫ તનો મદદ વિના હાથથી બાધવામા આવશે

—ફેડરલ રિપબ્લિક જર્મનીમા પુસ્તકોની ખિસ્સા આવૃત્તિ (પૉકેટ બુક્સ)ની માગણી ખૂબ વધી રહી છે સાત વર્ષમા ૧૮ પ્રકાશન સસ્થાઓએ ૧,૨૮૦ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે નકલોની કુલ સખ્યા છ કરોડ સુડતાલીસ લાખની છે આ સાત વર્ષ દરમિયાન કુલ પુસ્તક પ્રકાશનના ખિસ્સા આવૃત્તિના ૦ ૨ ટકાથી વધીને ૨ ૪ ટકા થયા સરેરાશ કિંમત ૧ ૫૦ માર્કથી વધીને ૨ ૧૦ માર્ક (લગભગ ત્રણ રૂપિયા) થઈ છે

*—પશ્ચિમ બગાળની સરકારે બાલસાહિત્યની સસ્તી આવૃત્તિ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ કાઢવાનો પ્રશ્ન હાથ ધર્યાનુ કહેવાય છે જાણીતા કવિ તથા ધારાસભ્ય શ્રી વિજયલાલ ચૅટરજીની દેખરેખ હેઠળ વીસ લેખકોને છ અઠવાડિયા સુધી તાલીમ આપવામા આવશે

*—શ્રી પુરુષોત્તમદાસ ટડનની હિંદી સાહિત્યની તથા રાષ્ટ્રની સેવાની કદર તરીકે રાષ્ટ્રપ્રમુખ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદે તા ૨૩ ઑક્ટોબરે અલાહાબાદમા વિશિષ્ટ સમારભમા તેમને અભિનદન ગ્રથ ભેટ ધર્યો હતો ૭૮મા વર્ષમા પ્રવેશ કરતા શ્રી ટડનજીને વિખ્યાત વિદ્વાનો તથા આગેવાનોએ અજલિ આપી છે ૭૫૦ પાનાનો આ અભિનદન ગ્રથ દિલ્હી પ્રદેશ હિંદી સાહિત્ય સમેલને તૈયાર કર્યો છે અને પુસ્તકના વેચાણથી થતી આવકનો ઉપયોગ નવી દિલ્હી ખાતે ' પુરુષોત્તમ હિંદીભવન ' બાધવામા કરવામા આવશે

*—રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદની આત્મકથાનુ મૂળ હિંદીમાથી મલાયલમ ભાષામા ભાષાતર કરવામા આવ્યુ છે લગભગ ૧૦૦૦ પાનાના આ ગ્રથનુ પ્રકાશન કલિકટના ' માતૃભૂમિ 'એ કર્યું છે કાગળની જાત તથા ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણ જોતા દશ રૂપિયાની કિંમત ખૂબ વાજબી છે

*—પૂનાના કેસરી મરાઠા સસ્થા તરફથી સ્વ એન સી કેળકરની તેરમી મૃત્યુતિથિ પ્રાધ્યાપક પી જી સહસ્રબુદ્ધેના પ્રમુખપદ હેઠળ ઊજવવામા આવી હતી આ પ્રસગે પ્રાધ્યાપક ઍસ કે દીક્ષિતને તેમના પુસ્તક ' પ્રાચીન ભારતીય સસ્કૃતિ ' માટે રૂ ૫૦૦નુ કેળકર પારિતોષિક આપવામા આવ્યુ હતુ

*—ઔરગાબાદની મરાઠવાડા સાહિત્ય પરિષદે સ્થાપેલી ડૉ ઍન જી નદપુરકર સ્મારક કમિટીને સ્મારક ફડમા સારી રકમ મળી રહી છે સ્વ ડૉ નદપુરકર ટાગોરના 'ગાર્ડનર'નુ પદ્યમય મરાઠી ભાષાતર 'ફુલારી'ના નામથી કર્યું હતુ આ પુસ્તકનુ પ્રકાશન તેમની પહેલી મૃત્યુ સવત્સરીએ થયું હતુ

*—બેલગામના શ્રી પુડલિક કાટગરેએ લખેલ પુસ્તક 'પુડલિક'ને કૅલિફૉર્નિયા (અમેરિકાના સયુક્ત સસ્થાન) વિશ્વવિદ્યાલયે વિશ્વપ્રકાશન માટે પસદ કર્યું છે આ પુસ્તકનુ અંગ્રેજી ભાષાતર પૂનાના પ્રાધ્યાપક ડી ડી કર્વે તથા ડૉ શ્રીમતી ઇરાવતી કર્વેએ કર્યું છે રમૂજી શૈલીમા લખાયેલ આ પુસ્તકમા ભારતની દેશ્વીક વિભૂતિઓના સસ્મરણો આપેલા છે

*—મહારાષ્ટ્ર સરકારે આ વર્ષે પણ પ્રૌઢો તેમ જ બાળકોને માટેનાં નાટકોના લેખકોને રૂ. ૨૦૦૦], ૧૫૦૦] તથા ૧૦૦૦]નાં પારિતોષિકો આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

—લાહોરમાં પ્રગટ થતું એક અતિ જૂનું અંગ્રેજી ભાષાનું પત્ર 'સિવિલ ઍન્ડ મિલિટરી ગેઝેટ' આવતી તા. ૧ ફેબ્રુઆરીથી બંધ પડવાના સત્તાવાર સમાચાર મળ્યા છે. આ પત્રના માલિકો—પાકિસ્તાનના અગ્રગણ્ય ઉદ્યોગપતિઓ શેખ ઇરમાઇલની કંપનીએ ખબર પૂરા પાડતી એજન્સીઓને તા. ૧ ફેબ્રુઆરીથી તેમની સેવા બંધ કરવાનું જણાવ્યું છે. આ પત્ર બંધ થવાથી ૧૦૦ પત્રકારો સહિત ૩૦૦ માણસો બેકાર બનશે. એક વખત આ પત્રના તંત્રી રડ્યાર્ડ કિપ્લિંગ હતા. આ પત્ર ૯૧ વર્ષથી અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ભાગલા પડ્યા પછી તરત જ આ દૈનિકનો ફેલાવો વધારેમાં વધારે હતો.

—ગયા સપ્ટેમ્બર માસમાં 'ન્યુ યૉર્ક ટાઈમ્સે' બાર વિભાગવાળા ૬૭૮ પાનાંનો એક અંક પ્રગટ કર્યો હતો. તેના ઇતિહાસમાં આ સૌથી વજનદાર રવિવારની આવૃત્તિ હતી. એક નકલનું વજન ૬ રતલ ૪ ઔંસનું હતું. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે તેની ચૌદ લાખ નકલો ઉપરાઉપરી ગોઠવવામાં આવે તો ન્યુસપ્રિન્ટનો ટાવર ૭૦ માઇલ ઊંચો થાય.

—જગતનો પહેલો મૉંગોલિયન-અંગ્રેજી શબ્દકોશ ટૂંક સમયમાં પ્રગટ થશે. કૅલિફોર્નિયા વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક એફ. ડી. લેસિંગ અઢાર વર્ષથી આ કોશ તૈયાર કરી રહ્યા છે. છેલ્લાં વીસ વર્ષ દરમિયાન મૉંગોલ લોકોની ભાષામાં બે જુદા-જુદા સુધારા થયેલ હોઈ આ યોજનામાં મુશ્કેલી નડી હતી. તેમની પ્રાચીન લિપિનું સ્થાન પહેલવહેલાં લેટિન લિપિએ લીધું હતું; પણ પાછળથી રશિયાની સિરિલિક લિપિ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

વાંકાનેર, ૨૯-૧૨-'૬૦ છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

* નિશાનીવાળી નોંધ 'ઇન્ડિયન પી. ઈ. એન.'માંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.

*

—'સેંટ પિટર્સબર્ગ સંસ્કૃત શબ્દકોશ' તૈયાર કરનાર બે જર્મન વિદ્વાનો હતા. એક પ્રોફેસર રુડોલ્ફ રોથ અને બીજા પ્રોફેસર ઑટો બોથલિંક. આ બંને જણા ગઈ સદીમાં ભારત વિષેની માહિતી એકઠી કરનાર મહાન વિદ્વાનો તરીકે વિખ્યાત છે. તાજેતરમાં ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડૉક્ટર રાજેન્દ્રપ્રસાદે લેનિનગ્રાદમાં સોવિયેત સંઘની પૂર્વના અભ્યાસ અને વિજ્ઞાન માટેની સંસ્થાની મુલાકાત લીધી ત્યારે તેમને આ શબ્દકોશની ભેટ ધરવામાં આવી એવા સમાચારો મળ્યા હતા. સો વર્ષ પહેલાં આ લેખકોએ ઝાર એલેક્ઝાન્ડર બીજાને આ ગ્રંથ અર્પણ કર્યો હતો. પ્રોફેસર રુડોલ્ફ રોથ સ્ટુટગાર્ટના વતની હતા અને પૂર્વના અભ્યાસ માટેના વિખ્યાત ટ્યુબિંજન વિશ્વવિદ્યાલયમાં તેઓ ભારત અંગેના પ્રથમ પ્રાધ્યાપક હતા. તેમના સાથીદાર પ્રોફેસર બોથલિંક સિંઝિગના હતા. ભારતના જર્મન જ્ઞાતાઓ પ્રોફેસર રોથને જર્મનીમાં વેદો અને ભારતનાં અન્ય પુરાણોના અભ્યાસના પ્રણેતા ગણે છે. આ બન્ને પ્રાધ્યાપકોએ ભારતની ઘણી હસ્તપ્રતો એકઠી કરી હતી અને સાચું પૂછો તો તેઓ ભારતનું જ્ઞાન મેળવનાર પ્રથમ વિદેશી વિદ્વાનો હતા. ભારતના વેદો, બ્રાહ્મણો, ઉપનિષદો વગેરે ગ્રંથોમાંથી તેમણે એક સર્વજ્ઞાનકોશ

તૈયાર કર્યો હતો. ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે એ ગ્રંથ ઇમ્પીરિયલ ઍકેડેમી ઑફ સાયન્સીસના આશ્રયે ૭ ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઍકેડેમીમાં ઝારો પણ ઘણો ભાગ લેતા હતા. પાછળથી ભારત વિષે જ્ઞાન મેળવવામાં આ ગ્રંથ ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો. સેંટ પિટર્સબર્ગ એ હાલના લેનિનગ્રાદનું પુરાણું નામ છે. ત્યાં ઇમ્પીરિયલ ઍકેડેમી હતી, અને પ્રોફેસર બોથલિંક તેના એક સમર્થ વિદ્વાન હતા.

—૧૯૫૪-૫૮ના પાંચ વર્ષ દરમ્યાન પ્રસિદ્ધ થયેલાં જીવનચરિત્ર અને આત્મકથાનાં પુસ્તકોમાં શ્રી ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકની 'આત્મકથા'ને ઉત્તમ કૃતિ ગણી તે કૃતિ માટે શ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકને નર્મદ ચંદ્રક આપવાનું નર્મદ ચંદ્રક સમિતિએ ઠરાવ્યું છે.

—ડૉ. રમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકનું મુંબઈ ખાતે તા. ૧૧-૧૨-'૬૦ને દિવસે અવસાન થયું છે. તેઓ પહેલા ભાવનગરની શામળદાસ કૉલેજમાં અને જૂનાગઢની બહાઉદ્દીન કૉલેજમાં અધ્યાપક હતા અને તે પછી રાજકોટની ધર્મેન્દ્રસિંહ કૉલેજના આચાર્ય હતા. નાટ્યશાસ્ત્રના તેઓ નિષ્ણાત હતા. નૈરોબીની ગાંધી સ્મારક કૉલેજની સ્થાપનામાં પણ તેમનો હિસ્સો હતો. શ્રી ઇંદુલાલ યાજ્ઞિકના તેઓ નાના ભાઈ થાય

—ગુજરાતના એક આશાસ્પદ કવિ અને લેખક શ્રી નાથાલાલ દવાણીનું તા. ૧૦-૧૨-'૬૦ને રોજ કેન્સરના રોગથી માત્ર ૩૧ વર્ષની ઉંમરે અવસાન થયું છે. શ્રી દવાણી ગુજરાતી સાહિત્યના લોકપ્રિય સામયિકોમાં નિયમિત રીતે એમની કૃતિઓ આપતા હતા.

શાં. સો. પટેલ

ઉત્તમ અને અધમ પુરુષ

ઉત્તમ પુરુષ સાર્વત્રિક ભાવનાવાળો હોય: સંકુચિત ભાવનાવાળો નહીં.

તે અન્ય પ્રદેશોમાં જાય ત્યારે ત્યાંના લોકો તરફ એવી રીતે વર્તે કે જાણે તે પોતાના કોઈ માનવંત મહેમાનોનું સ્વાગત કરતો હોય!

ઉત્તમ પુરુષ પોતાના ચારિત્ર્યનો વિચાર કરે છે: અધમ પુરુષ પોતાના પદનો.

ઉત્તમ પુરુષ ન્યાય ઇચ્છે છે: અધમ પુરુષ મહેરબાની!

ઉત્તમ પુરુષ પોતા પાસેથી અપેક્ષા રાખે છે: અધમ પુરુષ બીજા પાસેથી.

ઉત્તમ પુરુષ મહાચારનું ચિંતન કરે છે: અધમ પુરુષ સુખસગવડનું.

ઉત્તમ પુરુષ શું સાચું છે તે જોવા ઇચ્છે છે: અધમ પુરુષ શાનાથી લાભ થશે તે.

ઉત્તમ પુરુષ પોતે જે નથી જાણતો તેનો ખેદ કરે છે: અધમ પુરુષ પોતાને બીજા નથી જાણતા તેનો.

ઉત્તમ પુરુષ પોતાને કોઈ પદ નથી મળ્યું તેની પંચાત નથી કરતો; પણ પોતે કોઈ પદ માટે શી રીતે લાયક બને તેની પંચાત કરે છે.

કૉન્ફ્યુશિયસ

અમેરિકામાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ

અમેરિકામાં વસવાટ માટે આવેલા લોકોમાં પ્રથમ આવેલા અગત્યના લોકો તે "યાત્રાળુ પિતાઓ" (Pilgrim Fathers) જેઓ 'મે ફ્લાવર' નામના જહાજમાં બેસી ઈ. સ. ૧૬૨૦માં અમેરિકા આવ્યા હતા તે છે. તેઓ ઇંગ્લેંડથી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે અને ધાર્મિક જુલમોથી બચવા માટે અમેરિકા હિજરત કરનારાઓમાંના હતા. તેમના આવ્યા બાદ બીજા ઘણા લોકો આવ્યા અને સંસ્થાનો સ્થપાયાં. તેમણે પહેલવહેલાં સંસ્થાનો અમેરિકા ખંડના ઈશાન ભાગમાં સ્થાપ્યાં. તે વખતે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય જેવું કાંઈ જ નહોતું. સૌથી પહેલું પુસ્તકાલય તે હાર્વર્ડ કૉલેજનું પુસ્તકાલય, જે ઈ. સ. ૧૬૩૮માં સ્થપાયું. પાછળથી યેલ અને કિંગ્સ કૉલેજનાં પુસ્તકાલયો સ્થપાયાં. કિંગ્સ કૉલેજનું પુસ્તકાલય તે આજે કોલંબિયા યુનિવર્સિટીનું મહાન પુસ્તકાલય બની ગયું છે. તેમાં ૨,૫૦૦,૦૦૦ કરતાં પણ વધારે પુસ્તકો છે.

ઈ. સ. ૧૭૨૭માં અમેરિકાના જાણીતા બેન્જામિન ફ્રેંકલિને એક 'લાઈબ્રેરી કંપની' નામની સંસ્થા સ્થાપી, જેનો ઉદ્દેશ 'જન્ટો' નામના વાદવિવાદ મંડળને જે પુસ્તકોની જરૂર જણાવા માંડી હતી તે પૂરાં પાડવાની હતી. ફ્રેંકલિને લવાજમ ઉપર ચાલતા પુસ્તકાલયની યોજના વિવાદમંડળની સામે રજૂ કરી. દરેક સભ્યે લવાજમ-પુસ્તકાલયના સામૂહિક ભંડોળમાં શૅર લેવા એમ નક્કી થયું. આ ઉપરાંત દરેક સભ્યને વાર્ષિક લવાજમ ભરવું પડતું હતું. આજે તે કંપની-પુસ્તકાલય તે ફિલાડેલ્ફીઆ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના એક ભાગ તરીકે હજુ સુધી કામ કરી રહ્યું છે. લવાજમ-પુસ્તકાલય એ સંસ્થાનિક સમયના અમેરિકામાં એક લાક્ષણિક પ્રકાર હતો.

૧૮મા સૈકામાં અમેરિકામાં ઘણાં કૉલેજ-પુસ્તકાલયો સ્થપાયાં. ઈ સ. ૧૭૭૬માં અમેરિકન સંસ્થાનોમાં કુલ્લે ૨૯ પુસ્તકાલયો હતાં. તેઓનો પુસ્તકસંગ્રહ ૪૫,૬૨૩ ગ્રન્થો જેટલો હતો. ઈ. સ. ૧૮૦૦માં પુસ્તકાલયોની સંખ્યા વધીને ૪૯ થઈ, અને ગ્રન્થસંખ્યા વધીને ૮૦,૦૦૦ જેટલી થઈ. ઈ. સ. ૧૮૦૦માં જગવિખ્યાત લાઈબ્રેરી ઑફ્ કૉંગ્રેસ સ્થપાઈ. ઈ. સ. ૧૮૨૦ના અરસામાં મિકેનિક્સ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ્સ (Mechanics Institutes) અને વ્યાપારી પેઢીઓનાં પુસ્તકાલયોનો ઉદય થવા માંડ્યો, મિકેનિક્સ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ્સ એ આપણાં મહાજનમંડળોને મળતા પ્રકારની સંસ્થાઓ હતી. આ પ્રકારના પુસ્તકાલયોના ઉદય, વિકાસ અને અસ્ત પછી જ અમેરિકન નિઃશુલ્ક (લવાજમ વગરનાં) સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો ઉદ્‌ભવ થયો. આ પુસ્તકાલયો સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોનાં પૂર્વજ-પુસ્તકાલયો કહી શકાય.

વ્યાપારી પેઢીઓનાં પુસ્તકાલયો તે પેઢીઓમાં કામ કરતા કારકુનોને વાચન પૂરું પાડવા માટે સ્થપાયાં હતાં.

ઈ. સ ૧૮૫૦માં અમેરિકામાં ૬૯૪ પુસ્તકાલયો હતાં; જેઓનો ગ્રન્થસંગ્રહ કુલ્લે ૨,૨૦૨,૬૩૨ ગ્રન્થોનો હતો; પણ આમાં પાંચ જ એવાં હતાં કે જેઓનો સંગ્રહ ૫૦,૦૦૦ ગ્રન્થોથી વધારે હોય.

અમેરિકાનું સૌથી પહેલું સાર્વજનિક પુસ્તકાલય પિટર્સબરો શહેર જે ન્યુ હૅમ્પશાયર

રાજ્યમાં આવેલું છે ત્યાં ૧૮૩૩માં સ્થપાયું. તે મ્યુનિસિપલ કર ઉપર ચાલતું હતું. ઈ. સ. ૧૮૪૮-માં પ્રખ્યાત બોસ્ટન પબ્લિક લાઈબ્રેરી સ્થપાઈ. ઍન્ડ્રૂ કાર્નેગી નામના સ્કૉટલૅન્ડના પ્રખ્યાત ઉદ્યોગપતિ અને કરોડાધિપતિની ઉદાર સખાવતને પરિણામે અમેરિકા અને ઇંગ્લૅન્ડમાં ઘણાં પુસ્તકાલયનાં મકાનો બંધાયાં. કાર્નેગીને પોતાની અઢળક સંપત્તિનો સુવ્યય કરવો હતો. તેમને એવી સલાહ આપવામા આવી કે પુસ્તકાલયો બંધાવવા જેવું સારું પુણ્યશાળી અને ફાયદાકારક કામ એકે નથી. ઍન્ડ્રુ કાર્નેગીની મકાન બંધાવી આપવાની શરત એક જ હતી. જો કોઈ પણ સ્થળ પુસ્તકાલયના ગ્રન્થો ખરીદવાની અને તેના સંચાલનની બાંહેધરી આપે તો કાર્નેગી તે પુસ્તકાલયનું મકાન બંધાવવા માટે સખાવત કરવા રાજી હતા.

રાષ્ટ્રના વિકાસ સામે અમેરિકામાં પુસ્તકાલયોનો વિકાસ પણ ધીરે ધીરે થતો ગયો.

ઈ. સ. ૧૯૩૯ પછી અમેરિકાનાં પુસ્તકાલયોના વિકાસમાં મહાન પરિવર્તનો આવવા માંડયાં. પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને ખૂબ જ વેગ મળવા માંડયો. વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. યુદ્ધનાં વર્ષોમા અમેરિકાએ જગતના ઇતિહાસ-મંચ ઉપર જગતની એક મહાન વિશ્વશક્તિ (વર્લ્ડ પાવર) તરીકે ભાગ ભજવવાની શરૂઆત કરી. આ પહેલા આંતરરાષ્ટ્રીય તખ્તામાં બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મનીની જ બોલબાલા હતી. યુદ્ધના વર્ષોમાં અમેરિકાનો આર્થિક વિકાસ પણ પ્રચંડ થયો; કારણ કે એક તો તે બ્રિટન, ફ્રાન્સ આદિ રાષ્ટ્રોને યુદ્ધ-સામાન અને શસ્ત્રો પૂરું પાડતું હતું, અને બીજું તેની ભૂમિ ઉપર બૉંબમારા અને યુદ્ધનો બીજો વિનાશ નહોતો થયો. યુદ્ધવિનાશથી અમેરિકા બચી ગયું. યુદ્ધનાં વર્ષો બાદ મુખ્ય શક્તિઓ—બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મની આથમવા લાગ્યા. જર્મની તો ભયંકર યુદ્ધ શરૂ કરી તેના ફળરૂપે લગભગ પૂર્ણ નષ્ટ થઈ ગયું હતુ ફ્રાન્સ એક લઘુ રાષ્ટ્રની કક્ષામા આવી ગયું. બ્રિટને પોતાનું સામ્રાજ્ય ગુમાવ્યું : ખાસ કરીને હિન્દ જે એની જાહોજલાલીનું કારણ હતું. બ્રિટન હવે અમેરિકાના એક ઉપરાષ્ટ્ર તરીકે ગણાવા લાગ્યું. યુદ્ધકાળ અંતે ઘણું વૈજ્ઞાનિક, ઐતિહાસિક અને બીજું વાઙ્મય યુરોપથી ઍટલૅન્ટિક દરિયો ઓળંગી અમેરિકામાં આવી વસ્યું. તુલનાત્મક દષ્ટિએ અમેરિકાના પુસ્તકાલયો પૈસેટકે સુદઢ હતાં અને જગતનાં પુસ્તક-બજારોમાં જે ધારે તે ખરીદી શકે અને ખેંચી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતા. યુરોપ અને ઇંગ્લૅન્ડનાં ઘણા પુસ્તકાલયો આ સ્થિતિમાં ન હતા વિશ્વયુદ્ધ પછી અમેરિકન પુસ્તકાલયોએ ઘણા જ જોરદાર ખરીદના કાર્યક્રમો શરૂ કર્યા છે, જે આજ પર્યંત ચાલુ છે.

ઈ. સ ૧૯૪૩મા મિત્રરાજ્યોએ જર્મની આદિ ધરી-રાજ્યો ઉપર પ્રથમ પ્રતિકાર-હુમલો કરવાનું નક્કી કર્યું. અત્યાર સુધી તેઓ બચાવ કરવાની સ્થિતિમા જ હતા લશ્કરી અધિકારીઓએ લાઇબ્રેરી કૉંગ્રેસ અને બીજાં અમેરિકાનાં પુસ્તકાલયો પાસેથી તે જે જગ્યાએ લશ્કર ઉતારવાના હતા તે જગ્યા વિષે ઐતિહાસિક, રાજકીય, સામાજિક, ભૌગોલિક, માનવશાસ્ત્રીય, ધાર્મિક અને બીજાં ઘણાં જ પાસાં ઉપર માહિતી પૂરી પાડવા માટે અરજ કરી. આ માહિતી તેમને લડાઈના કામમાં અતિ આવશ્યક હતી. તે વખતે એમ ખબર પડી કે લાઈબ્રેરી ઑફ કૉંગ્રેસ અને બીજાં પુસ્તકાલયો જોઈતી માહિતી, જે પ્રમાણમાં જોઈતી હતી તેટલા પ્રમાણમાં આપવા નિષ્ફળ નીવડયાં. સંરક્ષણદળો અસંતુષ્ટ થયાં અને પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટ અને ત્યાંની લોકસભાઓના સભ્યોને તેમના દેશના પુસ્તકાલયોની આ ક્ષતિ

અને દુર્લક્ષના પ્રત્યે આંખો ખૂલી ગઈ અને સાથે સાથે પુસ્તકાલયોની અગત્યનું પણ ભાન થયું ત્યાં પછી તેમણે લાઈબ્રેરી ઑફ કોંગ્રેસને જરૂરી પૈસા આપવા માટે મત આપવામાં કાંઈ પણ વખત સદાય કર્યો નહી આ પૈસો લાઈબ્રેરી ઑફ કોંગ્રેસના સંગ્રહોને વધારવા અને ત્રુટીઓ દૂર કરવા માટે વાપરવાનો આદેશ થયો લાઈબ્રેરી ઑફ કોંગ્રેસ આ પૈસા ખાઈ ખાઈ ને ખૂબ જ ફાલવા લાગી—કૂદકે અને ભૂસકે આગળ વધવા લાગી દેશના બીજા પુસ્તકાલયો પણ, ખાસ કરીને મોટા સાર્વજનિક અને યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયો પણ, તે વખતે ખૂબ જ વિમાસમા આવવા લાગ્યા

આ તરફથી એક અગત્યનો બનાવ એ બન્યો કે ફાર્મિંગ્ટન પ્લેન નામની એક યોજના અમુક મોટા પુસ્તકાલયોએ શરૂ કરી આ યોજનામા આયોજિત અને સહકારી પુસ્તક ખરીદી કરવાની હતી સહકાર કરનારા પુસ્તકાલયોએ અમુક અમુક વિષયક્ષેત્રો નક્કી કરી દીધા કે જેથી એક જ પુસ્તકાલય અમુક વિષયનો પુસ્તકસંગ્રહ રચવાનો પ્રયત્ન કરે બીજા બધા જ પુસ્તકાલયો પછી એ વિષયક્ષેત્રના પુસ્તકો ખરીદે નહી આનાથી જે પૈસા બચ્યા અને બીજી સગવડો ઉત્પન્ન થઈ તે તો વાચક વિચારીને સમજી લેશે ગ્રન્થાલયીઓને ભરેલા ખિસ્સા સાથે ૫ દેશોમા મોકલવામા આવ્યા અને તેમને હુકમ આપવામા આવ્યો કે તમારા વિષયમા જેટલુ ખરીદી શકાય તેટલુ બધુ જ ખરીદીને જ આવજો તેઓએ વિસ્તૃત રૂપમા ખરીદી કરી આથી પુસ્તકસંગ્રહો પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યા અને ઘણા વિશિષ્ટ સંગ્રહો ઊભા થયા વળી અત્યંત કોટિક ઔગ્ય બનાવવામા જે કાંઈ સંશોધન કરવુ પડ્યુ તેમા પણ ઘણા પુસ્તકાલયોને સંગ્રહો અને કાર્યક્ષેત્ર વધારવાની તક મળી

હવે આપણે અમેરિકા દેશના પુસ્તકાલય નકશા તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ અમેરિકામા જ્ઞાનકેન્દ્રોની ફાળવણી ઘણી અસંબદ્ધ રીતે થઈ છે ઈશાનમા જોશો તો ત્યા હાર્વર્ડ, યેલ, કોલંબિયા, પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટીઓ છે ન્યુ યૉર્ક પબ્લિક લાઈબ્રેરી ઑફ કોંગ્રેસ, યુ એસના ખેતીવાડી ખાતાની લાઈબ્રેરી, આર્મી મેડિકલ લાઈબ્રેરી અને સ્મિથસોનિયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનની લાઈબ્રેરી—આ બધી જ આ એક વિસ્તારમા આવેલી કહી શકાય ત્યાર પછી ખાલી જગ્યા આવે છે પછી આવે છે શિકાગો, મિશિગન, ડેટ્રોઈટની યુનિવર્સિટીઓ અને ત્યાના પુસ્તકાલયો વળી પાછી ખાલી જગ્યા પડે છે, અને પછી આવે છે પશ્ચિમ કાંઠો, જ્યા લૉસ અન્જલિસ, સૅન ફ્રાન્સિસ્કો વગેરે યુનિવર્સિટીઓ અને ત્યાના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો નજરે પડે છે આમ અમેરિકાની સંસ્કૃતિ અમુક આવીરૂપ મહાન શહેરો અને ઔદ્યોગિક કેન્દ્રોમા જામી ગયેલી છે એમ કહી શકાય આ પરિસ્થિતિ પુસ્તકાલય નકશામા પણ પ્રતિબિંબિત થાય છે

અમેરિકામા વળી એક બીજા પ્રકારના ભાગ પડે છે તે ઉત્તર દક્ષિણના જેમ ભારતમા પડે છે તેમ દક્ષિણમા પ્રમાણમા ઓછુ ઔદ્યોગીકરણ થયુ છે અને ત્યાન અર્થતંત્ર મનુષ્યના મજદૂરી ઉપર આધારિત છે વળી આ વસ્તુ પુસ્તકાલય-નકશામા પણ પ્રતિબિંબિત થાય છે દક્ષિણ અમેરિકામા ઉત્તર અમેરિકા જેવી સારી પુસ્તકાલય સેવા નહી મળે

અમેરિકન પુસ્તકાલય કેવુ ગણી શકાય ? એમ કહી શકાય કે પુસ્તકાલય સેવાની કક્ષાઓ દેશમા જુદી જુદી જાતની જોવા મળે છે કેટલીક જગ્યાએ ઉત્કૃષ્ટ સેવા મળશે, તો વળી ઘણી બીજી જગ્યાએ ઘણુ જ ઊતરની કક્ષાની સેવા મળવા સંભવ છે આ કક્ષા જે તે રાજ્યની આર્થિક અને વિકાસ પરિસ્થિતિ ઉપર બહુ આધાર રાખે છે સાધારણ રીતે એમ કહી

શકાય કે અમેરિકામા ઉત્કૃષ્ટ અને મહાન પુસ્તકાલયોના ઘણા નમૂના આપણને જોવા મળશે, છતાયે અમેરિકન સાર્વજનિક ગ્રન્થાલયીઓ તેઓના દેશની પુસ્તકાલય પરિસ્થિતિથી અસતુષ્ટ છે, અને તેમા ઘણો સુધારો કરવાનો અવકાશ છે એમ માને છે. બ્રુકલીન, ન્યુ યોર્ક, ક્લીવલેન્ડ અને લોસ એન્જલિસ શહેરના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો એ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોના ઉત્તમ નમૂના તરીકે લેખી શકાય.

અમેરિકન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના લક્ષણ કયા કયા, તે ઉપર જરા વિચાર કરીએ પહેલુ લક્ષણ તો એ કે અમેરિકન પુસ્તકાલયનુ ' સામાજિક ' વલણ અમેરિકન પુસ્તકાલય માત્ર પુસ્તકાલય તરીકે કામ કરતુ જોવામા આવતુ નથી, પણ તેમા સામુદાયિક કેન્દ્ર (Community Center)ના ઘણા જ અશો ઓતપ્રોત થયેલા જોવા મળશે પુસ્તકાલયમા ભાષણો, વાર્તાલયો, ચર્ચાઓ, અભ્યાસના જુદા જુદા કાર્યક્રમો, કળા પ્રદર્શનો, સગીત પ્રયોગો, સહગાન કાર્યક્રમો, નાટકો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી જોવામા આવશે લાયક વ્યક્તિઓ અને સસ્થાઓને પુસ્તકાલયનુ મકાન અને બીજો અસબાબ વાપરવાની સપૂર્ણ છૂટ આપવામા આવે છે અમેરિકન ગ્રન્થપાલમા વળી બીજા દેશોમા ગ્રન્થપાલો કરતા વધારે ધ્યેયાત્મકતા જોવામા આવે છે તે પોતાના વ્યવસાયને શિક્ષણ અને સેવા આપવાના ધર્મકાર્ય જેવો જ અને જેટલો જ ઉપયોગી ગણે છે પોતાની સેવાની અગત્યનુ તેને ભાન હોય છે વળી તે સમાજની બીજી સસ્થાઓ, મડળો અને અગત્યની વ્યક્તિઓ સાથે સપર્ક સાધવાનો વધુ પ્રયત્ન કરે છે બીજા દેશના ગ્રન્થપાલોનુ ધ્યાન તેમના ગ્રન્થાલય ચલાવવા પૂરતુ જ દોરાયેલુ જોવામા આવે છે, પરતુ અમેરિકન ગ્રન્થપાલ "હાથ લબાવી લોકોને પુસ્તકાલયમા ખેચી લાવવા"ના સિદ્ધાન્તમા માને છે આને કારણે પ્રચાર અને સમાજ સાથેનો સપર્ક પુસ્તકાલય સચાલનમા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે

અમેરિકન પુસ્તકાલયોનુ બીજુ લાક્ષણિક પાસુ તે તેઓની બાલ પુસ્તકાલય સેવા પ્રત્યેનુ ખાસ ધ્યાન એ છે અમેરિકામા માત્ર બાળકોના પુસ્તકાલય ચલાવવાના નિષ્ણાતો અને તાલીમ પામેલા ગ્રન્થપાલો જોવા મળે છે એટલુ જ નહી, પણ જુદી જુદી વયના બાળકોને સમજણ પડે એવી રીતે, સશોધન કરીને ખાસ તૈયાર કરવામા આવેલા બાલપુસ્તકોના જ ખાસ પ્રકાશકો પણ જોવા મળશે આવા પુસ્તકોનો પછી બાળકોના પુસ્તકાલયો અને શાળાના પુસ્તકાલયોમા ખાસ સગ્રહ કરવામા આવે છે લગભગ દરેક સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમા બાલ વિભાગ જોવા મળશે અને દરેક શાળામા શાળાનુ પુસ્તકાલય જોવા મળશે બાલ પુસ્તકાલયોમા લગભગ સો ટકા સ્ત્રીઓ જ કામ કરે છે સાર્વજનિક શાળાઓ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો સાથે બહુ જ ઘેરા સપર્કમા કામ કરે છે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ વિધિસર શાળાઓમા અને કોલેજના પહેલા બે વર્ષોમા શીખવવામા આવે છે બાળકોને શાળાઓમા ખાસ પીરિયડ હોય છે, જ્યારે તેઓ પોતાના શહેરના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમા જાય, ત્યાના સગ્રહથી વાકેફ થાય, અને કાર્ડ-કેટલૉગ અને અનુલય-પુસ્તકોનો ઉપયોગ શીખે આ શિક્ષણ બાલગ્રન્થપાલો અને શિક્ષકો બન્નેની સહદેખરેખ નીચે આપવામા આવે છે આનાથી પુસ્તકાલય વાપરવાની ટેવ બાળકોની કુમળી વયમા અને સસ્કારગ્રહણના તેમના જીવનસમયમા પડી જાય છે, અને તે ચિરકાળ પર્યન્ત રહે છે આમ બાળકોમા પુસ્તકાલયના દૃઢ સસ્કાર પડી જાય છે

તેવી જ રીતે કિશોરો ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવામા આવે છે ઘણા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમા વર્ગો ચલાવવામા આવે છે પ્રકાશકો વળી કિશોરો માટે ખાસ જ્ઞાનકોશો અને પુસ્તકો છાપતા હોય છે

અમેરિકામા ગ્રન્થપાલો અને ગ્રન્થાલયો પાસે પ્રૌઢશિક્ષણ અને સામાજિક કામ કરાવવા વિષે મતમતાતર પડેલા છે ઘણા એમ માને છે કે આ કામ તે વિષયોના નિષ્ણાતો પાસે જ કરાવવુ જોઈએ, પણ તે નિષ્ણાતોના કામમા ગ્રન્થપાલોએ જોઈએ એટલો સહકાર અને મદદ આપવા જોઈએ, પણ ગ્રન્થપાલો પુસ્તકાલયો ચલાવે તે ઉપરાત વળી આ બીજા કામનો બોજો ઉપાડે એ વસ્તુ બહુ શકય લાગતી નથી, એમ ગ્રન્થપાલો માને છે ગ્રન્થપાલનુ કામ એ એક પૂરા સમયનુ કામ છે અને તેને બીજા કામો કરવાનો અવકાશ મળતો નથી આ મતનુ પ્રતિપાદન અમેરિકાના ગ્રન્થપાલોને કરતા જોવામા આવે છે

અમેરિકન પુસ્તકાલયનુ એક લક્ષણ એ પણ છે કે તેમા પુસ્તકો ઉપરાત બીજી સામગ્રીનુ પ્રમાણમા વધારેપણુ. પુસ્તકો ઉપરાત પમ્ફલેટ, છાપા, સામયિકો, રેકર્ડો, કવિઓએ સ્વમુખે ગાયલી કવિતાઓ અને પ્રખ્યાત નટોએ ભજવેલા નાટકોની રેકર્ડો, સહગાન માટે છાપેલા નોટેશનવાળા પુસ્તકો, નાટકો ભજવવા માટેના પુસ્તકો, ઓડિયો વિઝયુઅલ એઈડના સાધનો—જેવા કે ફિલ્મ, ફિલ્મપટ્ટી, સ્લાઇડ ટેપરેકોર્ડર, માઈક્રો ફિલ્મના કેમેરા અને વાચવા ના ખાસ મશિનો, અધ માટે રેકર્ડો ઉપર બોલતા પુસ્તકો વિગેરે સામગ્રી અમેરિકન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમા મળી આવવા સભવ છે ગ્રન્થપાલો એવા કાર્યક્રમો ઘડે છે જેમા આ સામગ્રીનો રચનાત્મક ઉપયોગ, પુસ્તકો સાથે કરવત, કરી શકાય યુનિવર્સિટીઓની પુસ્તકાલય-શાળાઓમા ઓડિયો વિઝયુલ સામગ્રીનો ઉપયોગ શિક્ષણમા કેમ કરવો તેના ખાસ વર્ગો ચલાવવામા આવે છે

આ ઉપરાત અમેરિકન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમા પુસ્તકસમાલોચના કાર્યક્રમ, પુસ્તક ચર્ચાઓ, મહાન પુસ્તકના અહ અધ્યયન કાર્યક્રમો, રેકર્ડ સહશ્રવણના કાર્યક્રમો અને માતાપિતાઓ અને શિક્ષકો માટે ખાસ અધ્યયનના કાર્યક્રમો ગોઠવવામા આવે છે ડાકયુમેન્ટરી ફિલ્મો બતાવવાનુ અને ઘેર બતાવવા આપવાનુ પણ પુસ્તકાલયોનુ રોજિદુ કામકાજ છે ઘણા પુસ્તકાલયો તેઓના શિક્ષણાત્મક કાર્યક્રમોમા રેડિયો અને ટેલિવિઝનનો સારા પ્રમાણમા ઉપયોગ કરે છે તેઓ લાબા સમય ચાલતી રેકર્ડોના મોટા સગ્રહો રાખે છે અને તે રેકર્ડોનો ઉપયોગ સગીત રસમહણ અને સગીતચર્ચા કાર્યક્રમોમા કરવામા આવે છે

વળી અમેરિકાના પુસ્તકાલયોમા મુખ્યત્વે નારીઓનુ વર્ચસ્વ જોવા મળશે સ્ત્રીઓ જ કાર્યકર્તાઓમા મોટે ભાગે જોવા મળશે આ અમેરિકાની વસ્તી પરિસ્થિતિનુ પણ પ્રતિબિબ છે, આમે અમેરિકાના વ્યવસાય જીવનમા સ્ત્રીઓના આગળ પડતા ભાગનુ પણ પ્રતિબિબ છે પણ ઉચા સચાલનના હોદ્દાઓમા સ્ત્રીઓ જોવામા આવતી હતી ત્યા તો પુરુષોનુ વર્ચસ્વ ઘણુ જ છે તે છતા ઊચા સચાલનના હોદ્દા ઉપર બેસી ઘણી સ્ત્રી ગ્રન્થપાલોએ સુન્દર અને સફળ કામ કર્યાના ઘણા દાખલાઓ અમેરિકામા જોવા મળશ

અરુણ વૈ. ઠાકોર
સહ ગ્રથપાલ, વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલય પુસ્તકાલય

(ચાલુ)

✡

આનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને સાથે સાથે યોગના, નિરોધના, ભક્તિના અને સાત્ત્વિકતાના સંસ્કારો તેની માનસભૂમિમાં આરોપણ કરે છે.

યોગિનીકુમારી એ મણિધરરાય અને યોગિનીના સંબંધથી, પૂર્વજન્મમાં કુદરતના રસસિદ્ધિના જ્ઞાનને પોતાના પુત્રના વ્યામોહને વશ થઈને અનધિકારી પુત્ર સમીપ ખુલ્લું બતાવ્યાથી શાપિત થયેલા શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય પુત્રીરૂપે અવતરેલા મહાપુરુષ છે. તેનું બાલજીવન અતિ અદ્ભુત છે. તેનું જીવન મસ્ત તરંગિણી ભાગીરથી નદી સમાન છે અને પ્રચંડ શક્તિઓનો તે પરિચય આપે છે. સામાજિક, ધાર્મિક અને તાત્ત્વિક વિચારોનો ઉકેલ આ પાત્ર દ્વારા લેખક સૂક્ષ્મતાથી અને સરળ રીતે કરે છે. લગ્નસંસ્થા, વિધવાવિવાહ, દેશહિત, સુપ્રજનન વગેરે પ્રશ્નોને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ લેખકે ચર્ચ્યા છે.

આ નવલકથામાં રસસિદ્ધિ જેવી અતિ ઉપયોગી અને સત્ય વિદ્યાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. શ્રી વિશ્વવંદ્યે ઊંડી સમજ અને બુદ્ધિપૂર્વક આ લેખ લખેલો છે. આ રસ એ દૈવી ઔષધરૂપ છે તેની સિદ્ધિ મનુષ્યને અમરત્વ અને દ્રવ્યસંપત્તિ ઉપર સ્વામિત્વ અર્પે છે. પૂર્વે આ દેશમાં તેમ જ પરદેશમાં ઘણા મહાપુરુષો આ વિદ્યાના જ્ઞાતા હતા. વેદ, ઉપનિષદ, પુરાણ આદિ ધર્મગ્રંથોમાં આ વિદ્યાનું સંકેતોમાં વાર્તારૂપે નિરૂપણ કરેલું છે. બાઈબલ, કુરાન આદિ ધર્મગ્રંથોમાં પણ આ વિદ્યાનું નિરૂપણ કરેલું છે. આનો ઉપયોગ કેવળ પરોપકારાર્થે કરી શકાય છે. વિશુદ્ધ હૃદયવાળા, નિર્લોભી અને ઉગ્ર પ્રયત્નવાન સાધકના હૃદયમાં અધિકાર આવ્યે આ વિદ્યાનું રહસ્ય પરમાત્મા સ્ફુરાવે છે. આ વિદ્યાની સત્યતા વિષે, અંતઃશુદ્ધિ માટે, પદાર્થો વિષે, પ્રયોગ મૂકવાની રીત માટે એમ આ વિદ્યાનું પ્રત્યેક અંગ લેખકે કુશળતાથી આ પ્રકરણમાં બતાવ્યું છે. વિશ્વવંદ્યે આ ગ્રંથમાં વ્યાવહારિક, ધાર્મિક, રાજકીય, તાત્ત્વિક, સામાન્ય અને અસામાન્ય વિષયોને દરેક માણસ સમજે એ શૈલીથી આલેખેલા છે. પોતાના ઉભય સદ્ગુરુશ્રીએ નિર્દિષ્ટ કરેલું 'શ્રીવિશ્વવંદ્ય' નામ શ્રી માસ્તર સાહેબે આ અપૂર્વ ગ્રંથ રચી સાર્થક કર્યું છે. શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યજીએ તેઓશ્રી માટે યોગ્ય ઉક્તિ લખી છે કે विश्ववंद्य समो योद्धा विश्ववंद्य हि केवलम् ।

મંગલપ્રેરિત સંદેશા અથવા દૂરદર્શક તરફનું અદ્ભુત પ્રકાશન : શ્રી શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વર્ગ તરફથી 'મહાકાલ', 'પ્રાતઃકાલ', 'યમદંડ', 'ધર્મધ્વજ', 'ભક્ત' વગેરે માસિકો શ્રી માસ્તર સાહેબની દોરવણી નીચે ચાલતાં હતાં. તેમાંના 'પ્રાતઃકાલ' માસિકમાં તેઓશ્રીએ આ રસભરી વાર્તા લખેલી છે. તે અવિચ્છિન્ન રસથી પૂર્ણ છે અને સાથે કેટલાંક સત્યોથી પૂર્ણ હોવા ઉપરાંત વાચકને કોઈ નવીન અવર્ણનીય સુખ શાંતિના અનુભવનું ભાન કરાવે છે. અનેક કષ્ટો તથા પ્રતિકૂળતાની મધ્યમાં હોવા છતાં વિશુદ્ધ પ્રેમનું નિદર્શન આ વાર્તાની નાયિકા રમણકા કેવી સુંદર રીતે કરે છે તે લેખક આશ્ચર્યકારક પ્રસંગો દ્વારા બતાવે છે. આ વાર્તા વિજ્ઞાન દ્વારા જે શોધો થઈ છે તે આધાર સાથે લખવામાં આવેલી હોવાથી કેવળ કપોલકલ્પિત નથી, પણ કેટલાક સત્ય અને સિદ્ધ તત્ત્વોથી ભરપૂર છે. વાચકને તે ઉચ્ચ ચિંતનમાં સ્થાપે છે તે ઉપરાંત કોઈ અવર્ણ્ય સુખના પ્રદેશમાં દોરી લઈ જાય છે. મંગળના મહત્ત્વ, ત્યાંના લોકોનું, તેમના રિવાજનું, ભોગકનું, સમાજનું, રાજ્યવ્યવસ્થાનું, લગ્નની પદ્ધતિનું વગેરે બાબતોનું એવું તો આબેહૂબ વર્ણન કરેલું છે કે વાચકને એમ સમજાય કે કોઈ મંગળવાસી

પોતાના અંગ સંબંધીનું જ્ઞાન અનુભવથી અને જોઈને વર્ણન કરે છે લેખકની ઉચ્ચ કલ્પનાના પ્રદેશમાં આપણે પણ પ્રવેશીએ અને તે મંગળના સમાજનું સુખ-શાંતિનું કંઈક સુખદ માનસિક દર્શન કરીએ

મંગળના લોકમાં શું છે અને શું નથી ? મંગળમાં નાણું નથી બેંકો નથી ચોર નથી લોકોના નાણાં હોઇયાં કરી જનાર શરાફો નથી શેર નથી બોન્ડ નથી આગગાડી, સ્ટીમરો, વહાણો નથી ખલાસીઓ નથી નગરો નથી બંદરો નથી ખાડીઓ નથી પુલો નથી વાહનો ખેંચનાર ઘોડા વગેરે પશુઓ નથી કોઈ જાતના ફેશન નથી સ્ત્રીપુરુષને ઓળખાવનાર જુદો પોષાક નથી ઘરેણાંદાગીના નથી મુખ ઉપર લગાડવાના રંગ નથી હજામ નથી નખારો નથી વીશીઓ અને ચાકોફીની દુકાનો નથી મીઠાઈ, અન્ન, ફળ, શાક, મેવો નથી કસાઈખાના, દારૂના પીઠા તમાકુ, ગાંજો, અફીણ, પાન, સોપારી નથી વર્તમાનપત્રો માસિકો નથી ખેતર નથી કોયલાની ખાણો નથી લખેલા કાયદા નથી રાજનીતિશાસ્ત્ર નથી મસાણ નથી ગડનાફૂટનાનું અને બારમાતેરમાં નથી સિપાઈઓ લશ્કર નથી ગપ્પાં નથી ઠગજીઓ, વકીલો સોલિસિટરો, લેખ, ખત, કરારનામાં, અદાલતો, ન્યાયાધીશ, કેદખાના, ફાંસી નથી મોટર બાયસીકલ, તોપ બંદૂક બોમ્બ નથી દવા વૈદ્ય ડાક્ટર નથી તેઓનામાં ઈર્ષ્યા નથી, અસૂયા લોભ દ્વેષ ક્રોધ નથી શ્રીમંતાઈ કે ગરીબાઈ નથી વધારે શું ? આપણી પૃથ્વીના જેવું કાંઈ દુઃખનું કારણ નથી

આ વાર્તામાં સમાજવ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા, કેળવણી ધર્મ વગેરે અનેક ઉપયોગી વિષયો સારી રીતે ચર્ચાયા છે, અને સંપૂર્ણ સુખ શાંતિ પ્રજા કેવી રીતે ભોગવી શકે એનું માર્ગદર્શન કરેલું છે

ધનવાન થવાની અમોઘ કલા મનુષ્યને ધનની દરેક ક્ષણે જરૂર પડે છે ધન સિવાય તેનું જીવન પરતંત્ર અને દુઃખી હોય છે ભૂખ લાગે ત્યારે અન્ન જોઈતું હોય, વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે પુસ્તકોની જરૂર હોય, ટાઢ કે તાપથી રક્ષણ કરવા કપડાની જરૂર પડે નિવાસ કરવાને ઘર, મઠ કે મંદિર જોઈતા હોય — એમ દરેક ક્ષણે જીવન ગુજરાનને કંઈ કંઈ વસ્તુઓની જરૂર હોવા છતાં કોઈ કહે કે "પૈસાની જરૂર નથી" એ માનવાને ભાગ્યે જ કોઈ તૈયાર હોય સં શાસ્ત્રોએ 'અર્થ' ને પુરુષાર્થમાં ગણેલો છે ધનને સાધન સમજી દરેકે તે પ્રાપ્ત કરવા સંપ્રયત્ન કરવો જોઈએ ધન હાનિકારક નથી ધનપ્રાપ્તિને માટે સદર પુસ્તકમાં વર્ણવેલા કેટલાક કુદરતી નિયમોને વિચારીએ

એક વિચાર કરનારું દ્રવ્ય છે અને તેમાંથી સઘળી વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે આ દ્રવ્ય તેના મૂળ સ્વરૂપમાં બ્રહ્માંડમાં સઘળે સભર વ્યાપી રહ્યું છે

આ મૂળ દ્રવ્યમાં રહેલો વિચાર પોતાની કલ્પનામાં જે આકાર રહેલો હોય છે તેવા આકારવાળી વસ્તુને ઉત્પન્ન કરે છે

મનુષ્યના મનમાં વસ્તુઓના આકારની કલ્પના કરવાનું સામર્થ્ય છે આકારરહિત મૂળતત્ત્વ ઉપર આ કલ્પનાને અથવા વિચારને અંકિત કરીને પોતે ધારેલી વસ્તુને તે સર્જી શકે છે

આમ કરવાને માટે મનુષ્યે હરીફાઈ કરવાના વિચારોનો ત્યાગ કરીને ઉત્પાદક વિચારો કરવા જોઈએ. જે વસ્તુઓ જોઈતી હોય તેનું સ્પષ્ટ માનસિક ચિત્ર તેણે રચવું જોઈએ; અને તે મારે જોઈએ છે, તે હું મેળવવાનો જ, અને જે મારે જોઈએ છે તે મને મળે જ છે, એવા અચળ શ્રદ્ધાથી આ ચિત્રને તેના અંતરમાં આરૂઢ રાખવું જોઈએ. સાથે સાથે તેના ઉદ્દેશને ઝાંખાં કરનાર, શ્રદ્ધાને ન્યૂન કરનાર વિચારોને મનમાં તેણે પ્રવેશવા દેવા ન જોઈએ.

મનુષ્યને જે જોઈતું હોય તે તેની પાસે આવે એટલા માટે તેણે વર્તમાનકાળમાં જે સ્થિતિમાં તે હોય તે સ્થિતિનાં કર્તવ્યો સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવાં જોઈએ. તે જે ઉદ્યોગ અથવા નોકરી કરતો હોય તે તેણે વર્તમાનકાળમાં તનમનથી કરવાં જોઈએ.

આ આકારરહિત મૂળતત્ત્વ મનુષ્યને જે સુખો આપે છે તે માટે તેણે અંતઃકરણપૂર્વક તેનો આભાર માનવો જોઈએ. ઉપકારની લાગણી મનુષ્યના મનનો તત્ત્વમાં રહેલી બુદ્ધિ સાથે સંયોગ કરે છે, તેથી મનુષ્યોના વિચારોને તે આકારરહિત તત્ત્વ ગ્રહણ કરે છે.

ધનપ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યે ઉપરના નિયમોને આચારમાં મૂકી કુદરત પાસેથી તેને જોઈતું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ત્રિભુવનના છેડે ધન પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન – ઉદ્યોગ, બુદ્ધિ, બળ પડ્યાં હશે તો પણ તે વિચારબળથી આકર્ષાઈ આવશે. જે તક, સાધનો, ઉદ્યોગો મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય તે તેણે કાર્યમાં યોજવાં જોઈએ. બીજાઓ ઉપર સ્વામિત્વ ભોગવવાને કે શ્રેષ્ઠ ગણાવવાને માટે જો મનુષ્ય ધન મેળવવા માગશે તો તેની પ્રાપ્તિ આ ઉપાયોથી તેને થનાર નથી. આ માર્ગે પ્રયત્ન કરનારે સ્પર્ધાના પ્રદેશમાં જવાનું નથી તેમ જ કોઈના હક્કનું ધન મેળવવાનું નથી પરમ તત્ત્વ પાસેથી જ દ્રવ્ય મેળવવાનું છે. દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયે સંગ્રહશો નહિ કે કરકસર કરશો નહિ. પોતાના કે બીજાના સદુપયોગને માટે ધન સદાકાળ તમારા તરફ વહેતું આવશે. તમે સમુદ્ર બનો અને ઐશ્વર્યની, આરોગ્યની, જ્ઞાનની સર્વ નદીઓ તમારા પ્રતિ આવશે. શુભ પ્રયત્ન કરીને, શુભ કાર્યને માટે આ ઈશ્વરના પ્રતીક રૂપ દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરો, અને જો તે બદલ કોઈ દેવ કે ઈશ્વર તમને પાપી ગણશે અગર નરકમાં મોકલશે તો તેની જવાબદારી લેખક સ્વીકારે છે.

આપણા સાધુચરિત લેખકના ગ્રંથોનું અલ્પ શક્તિ પ્રમાણે અવલોકન પૂરું કરીને હવે તેઓશ્રીના માસિકો, શ્રેણિઓ વગેરેમાં જે લેખો છપાયેલા છે, તે પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીએ.

શ્વસનવિધાકલા : આ અત્યંત ઉપયોગી લેખ શ્રી માસ્તર સાહેબે સં. ૧૯૬૧માં 'મહાકાલ' માસિકમાં લખવાનો શરૂ કરેલો છે.

શ્વસનવિધાકલા અથવા યોગવિદ્યાને આપણા દેશના મહાપુરુષોએ જેવી ખેડી છે તેવી કોઈ દેશના મહાત્માઓ તેને ખેડી શક્યા નથી.

શ્વાસ વડે ગ્રહણ કરાતી હવામાં એક સૂક્ષ્મ તત્ત્વ રહેલું છે જે સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, બળનો અને જીવનનો આધાર છે. આ તત્ત્વને પ્રાણતત્ત્વ કહે છે. આ પ્રાણતત્ત્વ સર્વ સ્થળે અને સર્વ સ્થિતિમાં હોય છે.

શ્વસનક્રિયાથી ઓક્સિજન દ્વારા જે પ્રાણતત્ત્વ શરીરમાં શોષાય છે તેનાથી જ્ઞાનતંતુઓ પોષાય છે.

જ્ઞાનતંતુઓ દ્વારા મગજ જે બળ શરીરમા પહોચાડે છે તે બળથી શરીરના જુદા જુદા અવયવો – હૃદય, ફેફસા, જઠર વગેરે કામ કરે છે

નાભિ આગળ આવેલો જ્ઞાનતંતુઓનો સમૂહ જેને મણિપૂરક ચક્ર (Solar plexus) કહે છે તે અગત્યનુ ચક્ર છે અહીં આ મનનું સ્થાન છે પ્રાણમાથી જે જીવનતત્ત્વ શરીરમા ગોપાય છે તેનો સચય આ ચક્રમા થાય છે, અને તેથી આને જીવનતત્ત્વનો કોશ કહેવામા આવે છે. વિધિયુક્ત કુભક અથવા શ્વાસનો નિરોધ જીવનતત્ત્વનો સચય કરવામા સમર્થ સાધન છે જીવનનો અધિક સચય એ વ્યાધિ માત્રનો નાશ કરનાર અને સુદૃઢ આરોગ્ય આપનાર છે આ સચય કરવાની ક્રિયા તે પ્રાણાયામ છે

આપણા શરીરમા મૂળાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આજ્ઞાચક્ર આ ૭ ચક્રો અનુક્રમે મૂળસ્થાન, ઉત્પત્તિસ્થાન, નાભિ, હૃદય, કંઠ અને મૂર્ધ એ સ્થાને આવેલા છે આ દરેક ચક્ર શરીરમા કયા સ્થાને છે, તેનો શો ઉપયોગ છે અને પ્રાણાયામની કઈ ક્રિયા કરવાથી તે ઉપકારક થાય છે વગેરે બાબતો સવિસ્તર આ લેખમા વર્ણવેલી છે

દરેક તેનો લાભ લઈ શકે એ રીતે સરળતાથી આ લેખમા જુદા જુદા પ્રાણાયામોનો ઉલ્લેખ કરવામા આવેલો છે વાચક જાતે વાચીને શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને વિકસાવી શકે તેવા સરળ અને સ્પષ્ટ યુક્તિઓ તેમા બતાવેલી છે

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવન પર થતી અસર ગુલાબ ચપો, મોગરો વગેરે પુષ્પમાથી અગર ખાડ, ગોળ વગેરે પદાર્થોમાથી જેમ પોતાની જાતનુ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય હમેશા વહ્યા કરે છે તેમ દરેક ગ્રહમાથી તેની જાતનુ દ્રવ્ય વહ્યા કરે છે ભરતીઓટનુ સમુદ્રમા થવુ અમાસના દિવસે અમુક રોગીઓના રોગનુ વધવુ, ચદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણના દિવસોમા પૃથ્વી ઉપરના વાતાવરણમા ફેરફાર થવો એ જેમ સૂર્ય અને ચદ્રની આપણી પૃથ્વી ઉપર થતી અસરથી થાય છે તેમ પ્રત્યેક ગ્રહની અસર દરેક પ્રાણી ઉપર થાય છે સૂર્યના પ્રકાશમય અણુઓ આપણી પૃથ્વી ઉપર નિરતર આવ્યા કરે છે તે પ્રમાણે વિવિધ ગ્રહોના અણુઓ આપણા પ્રતિ આવ્યા કરે છે સજાતીય અણુઓ સજાતિ તરફ આકર્ષાય છે અને વિરોધી અણુઓ વિરોધી તત્ત્વો તરફ આકર્ષાય છે અને તે સુખ અગર દુખ ઉપજાવે છે

ચદ્ર, સૂર્ય અને બૃહસ્પતિ ગ્રહોમાથી સાત્ત્વિક, બુધ અને શુક્રમાથી રાજસ અને બાકીના ગ્રહોમાથી તામસ દ્રવ્ય વહે છે, અને તે દ્રવ્યો પોતાના સજાતીય દ્રવ્ય ઉપર અસર ઉપજાવે છે

મનુષ્ય જે વખતે જન્મે છે તે વખતે ગ્રહોની આકાશમા જે સ્થિતિ હોય છે તે પ્રમાણે જીવન ઉપર ગ્રહોની અસર થાય છે મનુષ્ય બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી કેવી રીતે આ ગ્રહોની અસર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે તે યુક્તિઓ બતાવતો આ લેખ છે

સુખસાધક વિદ્યા : સવત ૧૯૬૬ના 'મહાકાલ'મા આ લેખ આવેલો છે તેનો સાર આપણે જોઈએ

સુખની સર્વને ઇચ્છા હોય છે તેથી દરેકે કેવુ વર્તન સુખને આપનાર છે તે જાણવું અત્યત અગત્યનુ છે. જગતમા જીવમાત્ર બે પ્રકારની ક્રિયા કરે છે. સુખને આપનારી અને

દુઃખને આપનારી સુખને આપનાર મંડનાત્મક ક્રિયા છે અને ખંડનાત્મક ક્રિયા દુઃખને આણનાર છે.

સુખસાધક વિદ્યાના અભ્યાસકે પ્રથમ વાણીની સુખસાધક ક્રિયાને સમજવાની અને આચરવાની જરૂર છે.

અશુભમાની, અભાવની, નિર્ધનતાની અથવા દુઃખને ઉપજાવનારી વાતનું કથન કદી ન કરવું. આ પ્રકારની વાતો ખંડનાત્મક છે, રચનાત્મક નથી. નિર્ધનતાની, અનારોગ્યની કે કોઈ પણ પણ પ્રતિકૂળ સ્થિતિની વાતો બીજા આગળ કદી કરશો નહિ. નિર્ધન હોવું અથવા અનારોગ્ય ભોગવવું એ માણસના પોતાના અજ્ઞાનતા, નાલાયકી અને અણઆવડત છે, તેથી ગર્જી થતા થતા તમારી નાલાયકીની વાત કરતા નહિ. તમને પ્રિય ન હોય એવી કોઈ પણ સ્થિતિના કે પ્રસંગની વાતો ન કરો. હમેશા પ્રિય સ્થિતિઓની, શુભની જ વાતો કરો અને સાભળો. સંસારસુધારા, નૈતિક સુધારા, ધાર્મિક સુધારા માટે જે વ્યક્તિઓ જગતમા ઘૂમે છે તે સર્વને માટે પૂર્વોક્ત નિયમ છે. જે સુધારો તમે સમાજમા પ્રવર્તાવવા માગતા હો તો તેથી થનારા લાભને જણાવો. અનર્થનો દ્વેષ કે તિરસ્કાર ન કરો પણ શુભના ઉપર પ્રેમ કરો. અંધકારને હાંકી કાઢવાનો પ્રયત્ન ન કરતા પ્રકાશને પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરો.

મનનો સુખસાધકભાવ કેળવવાની દરેકે જરૂર છે. સુખમય જીવન જીવવાને માટે જરૂરની કેટલીક વસ્તુઓ વિના ચલાવી લેવું એનું નામ આત્મસંયમ છે, એ વિચાર નિર્વેદવાદના છે, દુઃખસાધક છે. સુખસાધક વિદ્યા સાધનાર આવા વિચારના ઓળે પણ ઊભા રહેવાનું નથી. તમે તમારા માટે જે વસ્તુઓ ખરીદો તે સર્વોત્તમ ખરીદો. સંપત્તિની, આરોગ્યની અને વૃદ્ધિની વાતો કરો. મનને કરકસરવાળું અથવા સંકુચિત ન કરો, પણ સમૃદ્ધ અને અમર્યાદિત કરો. તમે ઈશ્વરસ્વરૂપ છો, જેની જરૂર હશે તે તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવશે જ. કારણ કે તમે સર્વના સ્વામી છો.

તમારું પોતાનું સામર્થ્ય : તમારું સામર્થ્ય અમર્યાદિત છે. તમારે માટે તમે કદી લઘુતા દર્શાવતા નહિ. તમે છાણના કીડા નથી પણ ઈશ્વરસદૃશ શક્તિસંપન્ન છો. જે ઉચ્ચ કામો તમે સિદ્ધ કરવા ધાર્યાં હશે તે શ્રદ્ધાથી જ સિદ્ધ થાય છે. આપણે ઇચ્છેલા સુખોનું કાચું દ્રવ્ય એ શ્રદ્ધા છે. તેથી દરેક પોતામા, પોતાના સામર્થ્યમા શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. જે વિનય તમારી મહત્તાને, તમારા સામર્થ્યને અથવા તમારા જ્ઞાનને ઉતારી પાડે છે તે ખોટો વિનય છે, દુર્ગુણ છે, સદ્ગુણ નથી. હું પાપી છુ, અધમ છુ એવા આત્મતિરસ્કારના વિચાર ન કરતા ઉત્સાહથી સદ્ઉદ્યમમા જોડાઈ જાઓ. પાપને માટે રડવાનું અને નિસાસા નાખવાનું મૂકી દઈ સત્કર્મ કરો. પોતાના સામર્થ્યમા અખંડ શ્રદ્ધા રાખીને સત્પ્રયત્ન કરવાથી મનુષ્ય મુક્ત થશે.

ભાવના : તમારી કલ્પના પહોંચે ત્યા સુધીનું સામર્થ્ય અને બુદ્ધિ તમારામા છે એવુ માનજો અને બીજા સર્વનામા પનુ તેટલું જ છે, એવું માનજો. લોકપ્રચલિત સભ્યતા અથવા નિરભિમાનતા એ હાનિકારક છે. પોતાને માટે નિકૃષ્ટ કથન કે ભાવના કરવાની નથી, પણ તમે સર્વ રીતે સર્વોત્તમ છો એવી ભાવનામા અખંડ રહેવુ, એ સુખસાધકમા આવશ્યક ગુણ હોવો જોઈએ.

આપણને જોઈતી વસ્તુઓ સાથે ઐક્ય ઇચ્છામાં યથાર્થ વિચાર કરવાના પ્રદેશમાં આણવાનું બળ છે, અને યથાર્થ વિચાર અને યોગ્ય કૃતિ તમારો તથા તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુઓનો સબંધ કરાવ્યા વિના કદી રહેતા નથી જે વસ્તુઓ સાથે તમારો માનસિક સબંધ બાંધ્યો છે તે જ વસ્તુઓ તમને મળે છે બાહ્ય જગતમાં કોઈ વસ્તુની સાથે અત્યંત સબંધવાળા થવાનું પ્રથમ પગથિયું આંતરજગતમાં તેની સાથે સબંધવાળા થવું એ છે આપણે જોઈતી વસ્તુઓને, સ્થિતિઓને સ્થૂળ જગતમાં લાવવાને માટે આપણે આપણા મનનો તેમની સાથે અત્યંત નિકટતાવાળો સબંધ કરવાનો છે મનનો તે વસ્તુઓની સાથે યથાર્થ સબંધ થતાં શરીરનો પણ નિકટતાવાળો સબંધ થવાનો

મહાન થવાનો પ્રયત્ન મનુષ્ય ખરેખર મહાન તો આત્મબળ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરવાથી થઈ શકે છે પોતાનું સઘળું કામ કરવા અને પોતાની સઘળી જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા સર્વ પ્રકારે સમર્થ એવી એક સત્તા મનુષ્યના પોતાનામાં જ રહેલી છે, એ જાણવાથી મનુષ્યનું મોટામાં મોટું કલ્યાણ થાય છે મનુષ્યે પોતાનું કામ પોતે જ કરવું જોઈએ પોતાની ઉન્નતિ કરવાનું કામ બીજાઓને–ગુરુઓને કે ઈશ્વરને સોંપવાથી મનુષ્ય સ્વાવલંબી થતો નથી પણ પરાવલંબી થવાની તેને ટેવ પડે છે, તેથી પોતાનાં કામ પોતે જ કરવાં જોઈએ

માનસિક સાહાય્ય પ્રત્યેક પુરુષે પોતાના જેવા વિચારવાળા અને પોતાના જેવા ઉદ્દેશવાળા સર્વ પુરુષો સાથે પોતાનો અભેદ છે એમ માનવું દરેકને પોતાના સમાન ગણવા દરેકનું હિત ઇચ્છવું સમાન ઉદ્દેશવાળા મનુષ્યો સાથે હળોમળો તેમની સાથે બંધુભગિની સમાન વર્તો સર્વના હિતના સંકલ્પો કરો તમે જગત સાથે અભિન્ન થશો, સર્વની સાથે આત્મીય ભાવ જાગ્રત કરશો તો જગતના પ્રાણીપદાર્થો સર્વે તમારા તરફ આકર્ષાઈ આવશે તમે લોહચુંબક બનો અને લોહ તમારા તરફ ખેંચાઈ આવવાનું જ, તમને બધા તરફથી માનસિક સાહાય્ય મળ્યા કરવાની લોકો વધારે વિશાળ જીવનના, વધારે પૂર્ણતાવાળા જીવનના ભૂખ્યા છે, અને તેથી જે વધારે વિશાળ અને પૂર્ણતાવાળું જીવન ભોગવે છે તેના તરફ બીજા આકર્ષાય છે પ્રેમ એ એવી વસ્તુ નથી કે જે મનુષ્યના કે ઈશ્વરના જુલમી કાયદાને માથું નમાવે પ્રેમ કરાવવાને માટે કેદમાં નાખવાની કે સદાકાળ નરકમાં નાખવાની ધમકીઓ કે કાયદાઓની જરૂર નથી સુખસાધકે બીજાઓના પ્રેમને આકર્ષે એવા કાનૂનોને અંતરમાં કેળવવાના છે જ્યારે આ કળા મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સુખની કૂંચી તેને હસ્તગત થાય છે

આ ઉપયોગી લેખ રસમય રીતે ઘણા વિસ્તારથી લખેલો છે. તે જુદો છપાવવામાં આવે તો સમાજ ઉપયોગી એક મોટો ગ્રંથ થાય તેમ છે.

'મહાકાલ' માસિકની શ્રી ભારતન સાહેબની ઘણી ઓછી કૃતિઓનો પરિચય અત્રે કરાવવામાં આવ્યો છે

'મહાકાલ' પ્રતિ ગુજરાત ઘેલું હતું. એમના લેખોમાં અવર્ણનીય ઓજસ અને બળ હતાં એમનો શબ્દ મૃતમાં પ્રાણ પૂરતો એમના શરીર સંબંધી લેખોએ અનેકના ભયંકર વ્યાધિઓ મટાડ્યા છે એમના આધ્યાત્મિક લેખને પ્રચંડ અધ્યાત્મપ્રવાહનું આંદોલન ઉત્પન્ન કર્યું હતું. વિચારરત્નગર્ભિત તત્ત્વજ્ઞાને સંન્યાસીઓને અને પરમહંસોને મુગ્ધ કર્યા હતા

'મહાકાલ'ના લેખો જેવા કે 'શિખરે સ્થિતિ', 'પ્રાસગિક ઉક્તિઓ', 'માનસશાસ્ત્રના મૂળાક્ષરો', 'માનસશાસ્ત્ર', 'સુખનો મ ત્ર'– આવા અનેક લેખોની સૂચિ આપતા પણ પાના ભરાય તેમ છે આ લેખોના વાચનથી નિરાશામાથી આશા ઊપજે છે, દૂષિતને દોષથી પર થવાની પ્રેરણા મળે છે વાસનાની ઉગ્રતા શાત પડે છે

શ્રીમન્ માસ્તર સાહેબે મૂકને વાચાળ બનાવ્યા છે, અપગને ઉન્નત ગિરિશૃગ ઉપર ચઢાવ્યા છે એમના સાહિત્ય સ બધી જેટલુ લખાય તેટલુ ઓછુ છે છેવટે આપણે તેઓશ્રીના 'સદુપદેશ શ્રેણી'માના એ બે વિષયો ઉપર વિચાર કરીને તેઓશ્રીની લેખનપ્રવૃત્તિ સ બધી સમાપ્તિ કરીએ

વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જય : શ્રી માસ્તર સાહેબે સદુપદેશ શ્રેણી ન ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦ અને ૨૨ એમ પાચ શ્રેણીઓમા લગભગ ૨૫૦ પૃષ્ઠોમા આ લેખ લખેલો છે

મનુષ્યને વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ સ્વાભાવિક છે, આવી માન્યતા જગતમા દરેક મનુષ્યનામા હોય છે

શરીરશાસ્ત્રીઓ અને કુદરતના રહસ્યશોધકો જણાવે છે કે મનુષ્યને વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ એ સ્વાભાવિક નથી પણ અસ્વાભાવિક છે મનુષ્ય અજ્ઞાનથી મૃત્યુનો ભોગ થાય છે

મનુષ્યશરીરનો દરેક અણુ નવથી બાર માસમા બદલાય છે ક્ષીણ થયેલા અણુનો નાશ થાય છે અને તે જગાએ નવા અણુઓ ગોઠવાય છે, જેથી શરીર તો હમેશા મૃત્યુ પામે છે અને નવુ થતુ રહે છે જેમ નદીનુ જળ દરેક ક્ષણે બદલાય છે તોપણ નદી ઘરડી થતી નથી કે તેનો નાશ થતો નથી, એ જ પ્રમાણે શરીર બદલાય છે પણ તે ઘરડુ થતુ નથી, મૃત્યુ પામતુ નથી

મનુષ્યને પરાપૂર્વથી ઘરડા શરીરના અને વ્યાધિ તથા મૃત્યુના વિચાર કરવાની ટેવ પડી ગયેલી છે હુ પચાસ કે સિત્તેર વર્ષનો થયો, મારુ શરીર નબળુ થતુ જાય છે, હવે આ દુનિયામા પાચદશ વર્ષના આપણે મહેમાન છીએ—આવા વિચારો કરવાથી શરીરના અણુઓ નાના બાળકના જેવા તાજા થવાને બદલે પચાસ કે સાઠ વર્ષના જૂના રહ્યાય છે અને આ પ્રમાણે સતત વિચારના પરિણામે મૃત્યુ પણ થાય છે

પોતાના વિચારોમા ફેરફાર કરવાની પ્રથમ જરૂર છે હુ હમેશા નવીન છુ, હુ હમેશા તાજો જન્મુ છુ, જેથી મારુ શરીર હમેશા યુવાન રહે છે—આ વિચારને દૃઢપણે આતરમનમા અ કિત કરવો જોઈએ વિચાર કરીને જ બેસી ન રહો પણ નાના બાળકોની માફક સ કોચ રહિત કૂદો, દોડો, રમો અને પરમતત્ત્વના આશ્રયમા નિશ્ચિ તતાથી રહો

મનુષ્યશરીરમા આવીને દુર્બળ વિચારોને સેવીને પાછા પશુ જેવા બની જવુ એના જેવુ કરુણાજનક બીજુ કઈ નથી વિચારને ધારેલી દિશામા ચલાવવા એ જ મનુષ્યત્વ છે વિચાર ખેચે તે દિશામા પરાધીનપણે ચાલવુ એ પશુત્વ છે

મનુષ્યને પોતાના શરીરનો નિર્વાહ થવામાં ત્રણ પ્રકારની ઇચ્છાઓ સ્ફુર્યા કરે છે આ ઇચ્છાઓનું સ્થાન ફેફસાં, જઠર અને ઉત્પાદક અવયવોમાં રહેલું છે

શ્વાસ લીધા સિવાય મનુષ્યને એક ક્ષણ પણ ચાલતું નથી તેના ફેફસાં નિત્ય નવીન શુદ્ધ હવાની ઇચ્છા કરે છે એ ઇચ્છા મનુષ્યે તૃપ્ત કરવી જોઈએ, જો ન કરે તો તે કુદરતના નિયમનો ભંગ કરે છે

જીવનને પોષનાર અને વૃદ્ધિને પમાડનાર બીજી ઇચ્છા કુદરતે જઠરમાં સ્થાપી છે તે ઇચ્છાને તૃપ્ત ન કરવી અથવા જે વિધિથી તૃપ્ત કરવી જોઈએ તે વિધિથી તૃપ્ત ન કરવી એ પાપ છે કુદરત આ પાપને માટે કદી ક્ષમા આપતી નથી ઇચ્છાને યોગ્ય પ્રકારે તૃપ્ત ન કરવાથી આજે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ જગતમાં જોવામાં આવે છે

જીવનને પોષનાર અને વૃદ્ધિને પમાડનાર ત્રીજી ઇચ્છા કુદરતે જનનેન્દ્રિયમાં અર્થાત્ ઉત્પાદક અવયવોમાં સ્થાપી છે આ વિચાર ઘણા મનુષ્યને ચમકાવનાર થઈ પડશે મનુષ્યે અન્ય જાતિના સંબંધમાં આવવું અર્થાત પુરુષે સ્ત્રીના અને સ્ત્રીએ પુરુષના સંબંધમાં આવવું એ મોટામાં મોટું પાપ છે એમ મોટા ભાગના મનુષ્યો માને છે લગ્નની ક્રિયા ધાર્મિક ક્રિયા હોવા છતાં તેમ જ ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વ આશ્રમમાં શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં પરણવું એ પાપ છે એમ મનાય છે ! નિત્ય કુંવારા રહેવું અથવા જન્મપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ મોટું પુણ્ય મનાય છે ! આ નિશ્ચય કુદરતથી વિરુદ્ધ છે ઉત્પાદક અવયવોમાં રહેલી ઇચ્છા એ નિર્દોષ ઇચ્છા છે, એને ન પોષવી એ મોટામાં મોટું પાપ છે લેખક બ્રહ્મચર્યવિરોધી છે એમ કેટલાક ઉતાવળિયા માણસો ઉપરના વિચારોથી માની લેશે લેખક બ્રહ્મચર્યના લાભને જેવા ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે તેવા બીજા ભાગ્યે જ જાણતા હશે લેખક અખંડ બ્રહ્મચર્યના વિચારથી વિરુદ્ધ છે, અને તે વિચાર કેવળ ભૂલભરેલો છે, એમ તેઓ જણાવે છે

કુદરતે ફેફસાં, જઠર અને ઉત્પાદક અવયવોમાં જે ઇચ્છાનો વેગ મૂક્યો છે તે જીવનને વધારનાર છે, અને મનુષ્યે તે તૃપ્ત કરવો જોઈએ ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરવી એમાં વિવેક વાપરવાની જરૂર છે હદ ઉપરાંત ખાવું એ જેમ નુકસાન કરે છે તેમ બીજી ઇચ્છાઓની તૃપ્તિમાં પણ વિવેક વાપરવાની જરૂર છે

ફેફસાં અને જઠરની ઇચ્છાઓને યોગ્ય રૂપમાં કેવી રીતે પોષવી એનો વિચાર આગળ કરેલો હોવાથી અત્ર ફક્ત ઉત્પાદક અવયવોની ઇચ્છા સંબંધી વિચાર કરીએ છીએ

સ્ત્રીસંબંધી ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાની ક્રિયા વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે ત્યારે તે આરોગ્યને વધારે છે, સુવાસ્થ્યને સ્થિર રાખે છે અને આયુષ્યને દીર્ઘ કરે છે આ ઇચ્છાની તૃપ્તિ કરીને મનુષ્યે આ જ સુધી ફક્ત પ્રજાની વૃદ્ધિ કરી છે, પણ પોતાની વૃદ્ધિ કરી નથી

સ્ત્રીસંબંધમાં બે ફળ છે એક નવી પ્રજા થવી અને બીજું સંબંધ મેળવનાર ઉભયમાં જીવનની વૃદ્ધિ થવી પ્રથમ ફળ સ્ત્રી અને પુરુષ પોતાના શરીરના સત્ત્વને બહાર નીસરવા દઈ તેમના સંયોગ વડે પ્રાપ્ત કરે છે બીજું ફળ સત્ત્વોનો શરીરમાં જ પરસ્પર બદલો કરી પ્રાપ્ત કરે છે

પુરુષ કે જેનામા ઊંચા પ્રકારનો સબળ વિદ્યુન્મય ધર્મ રહેલો છે અને સ્ત્રી કે જેમા ઊંચા પ્રકારનો નિર્બળ વિદ્યુન્મય ધર્મ રહેલો છે, તે ઉભયનો સયોગ થતા આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય પ્રકટે છે, કારણ કે ઉભયમા જીવનનો અખૂટ ઝરો રહેલો છે

આ તત્ત્વોનું પરસ્પર આકર્ષણ થતુ જ રહે છે, અને તેથી જ સ્ત્રીપુરુષનુ પરસ્પર આકર્ષણ રહે છે

આ પરસ્પરના અપૂર્વ પ્રેમ અને આ પ્રેમને લીધે તેમનો થતો સબધ બે પરિણામ પ્રકટાવે છે તેમાથી આપણે દ્વિતીય પરિણામ સબધી ટૂકમા વિચાર કરીએ

પ્રજોત્પત્તિ કરવા છતા યુવાન તેમ જ વૃદ્ધોને પરસ્પરના સબધની ઇચ્છાનો વેગ પ્રબળપણે રહ્યા કરે છે ત્યારે એ સૂચન થાય છે કે સબધમા પ્રજોત્પત્તિ કરતા કુદરતનો બીજો કોઈ હેતુ હોવો જોઈએ આ હેતુ તે જીવનની વૃદ્ધિ કરવાનો તથા યુવાવસ્થાને સ્થિર રાખવાનો છે સ્ત્રીપુરુષના સબધથી આ હેતુ સિદ્ધ થતો હોવાથી ઉભયના હૃદયમા પરસ્પરના સબંધની ઇચ્છા અખડિતપણે થયા કરે છે વીર્ય રજસનુ સ્ખલન ન થાય એ પ્રકારનો આ સબધ હોવો જોઈએ

નવજીવન કર્મ માટે સ્ત્રીપુરુષ ઉભયે મનની તથા શરીરની ઉત્તમ પ્રકારની તૈયારી કરવી જોઈએ નવજીવન કર્મના ગૌરવને સમજીને સ્ત્રીપુરુષ ઉભયે સબધ થવાના સમયને પૂજ્ય ભાવથી અવલોકવો જોઈએ

સ્થૂળ શરીરોનો સબધ એ પૂર્ણ સબંધ નથી બન્નેના માનસ અને આધ્યાત્મિક સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનો સ્થૂળ શરીરો સાથે જ સબધ થવો જોઈએ ત્રણેનો જ્યારે સયોગ થાય છે ત્યારે લગ્નનો હેતુ સિદ્ધ થાય છે

નવજીવનને અર્થે સબધને સેવવા ઇચ્છતા દપતીએ સબધ સેવવાને દિવસે પોતાના ઉદ્દેશ પ્રતિ સઘળુ લક્ષ રાખવુ ઉભયે પરસ્પરમા અનુરાગ વધે એવુ વર્તન કરવુ આ સબધ અજરામરત્વ અર્પનાર દ્વારરૂપ છે એમ માની તેના તરફ વાણી અને વર્તનમા પૂજ્ય ભાવ રાખવો પૂર્ણ નવજીવનને પ્રાપ્ત થયેલુ શરીર કેવુ સુદૃઢ અને બળવાન હોય છે તેનુ યથાર્થ ચિત્ર મનમા રચ્યા કરવુ સબધને બહુ શાન્તિથી, ભક્તિભાવથી અને મનને પૂર્ણ અકુશમા રાખીને કરવો વિષયી મનુષ્યોના જેવુ ઉન્મત્તપણુ પ્રકટવા ન દેવુ

જીવનને આપનાર આ સબધમા — પ્રજનનકર્મમા જે વીર્ય રજસનો પાત થાય છે તે થવાની જરૂર નથી ઉભયને નવજીવન પ્રાપ્ત થાય છે, એ સબધી વાતો કરીને અથવા એ વિચારમા મનને એકાગ્ર કરીને સ્પર્શજન્ય વિકારોના ભાનથી મનને અલિપ્ત રાખવુ જોઈએ

સ્ત્રી અને પુરુષ જો બને પ્રેમવાળા અને એક જ વિચારના હોય છે તો આ કાર્ય શાત સબધથી પણ સિદ્ધ થાય છે પૂર્ણ સયમ સિદ્ધ થયા પછી ઉભય ઘટિત પ્રેમમય કટાક્ષો અને લાલન સાથે આ ક્રિયા કરે તો સ્ખલન થવાનો પ્રસગ આવશે નહિ

આ સબધ કોણે ક્યારે કેટલી વાર સેવવો એનો નિશ્ચય દરેકે પોતાના અનુભવ ઉપરથી કરવાનો છે

આ ઉપયોગી લેખમાં ખાનપાન તેમ જ શ્વસન સંબંધી ઉપયોગી માહિતી આપેલી છે અને બીજા કુદરતી નિયમો પણ જણાવવામાં આવ્યા છે. દરેકને તે વાંચવાથી યથાર્થ સમજાય તેમ છે.

આ લેખમાં સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ વિષે નવો પ્રકાશ પાડતા અત્યંત ઉપયોગી વિચારને આપણે કંઈક અંશે વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. હવે બીજા ઉપયોગી લેખોનો વિચાર કરીએ.

પ્રતિભા તથા અલૌકિક બુદ્ધિ પ્રકટાવવાનાં સાધનો : આ લેખ સદુપદેશ શ્રેણી નં. ૨૧થી ૨૫ સુધીમાં આવેલો છે.

મનુષ્યમાત્ર જાણે છે કે સુખ અગર દુઃખનું કારણ મન છે, તેથી સુખને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારે મનને સુખના વિચાર કરે, શુભનું ચિંતન કરે એ રીતે કેળવવાની જરૂર છે. વિચાર એ મનમાંથી પ્રકટે છે. આપણા જીવનમાં સુખદુઃખને ઉપજાવનાર વિચાર આંતરમનમાં પ્રકટે છે. વિચાર એ માત્ર આંદોલન છે. આંદોલન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને કેમ કરીને વશ વર્તાવી શકાય તેનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી આપણે આપણું ઇચ્છેલું ફળ પ્રકટાવી શકીએ છીએ.

આંદોલનની સત્તા વિચારો અને પદાર્થ ઉપર છે. આ આંદોલનના નિયમને વશ વર્તાવવાથી મનુષ્ય ત્રિભુવન ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે.

આંદોલનોમાં ચઢતાઊતરતા વેગના અસંખ્ય ભેદ હોય છે; પણ તેમને પ્રતીત થવાનાં મુખ્ય ત્રણ દ્વાર છે: આકાર, ધ્વનિ અને વર્ણ અથવા રંગ. આ ત્રણ દ્વારા આંદોલનો આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

શારીરિક ભૂમિકા ઉપર લંબાઇ, ષડ્જધ્વનિ અને રાતા રંગ દ્વારા આંદોલનો પ્રકટે છે. માનસભૂમિકા ઉપર પહોળાઈ, ગાંધારધ્વનિ અને પીળા રંગ દ્વારા આંદોલન પ્રત્યક્ષ થાય છે. જીવાત્માની ભૂમિકા ઉપર ઊંચાઈ, પંચમધ્વનિ દ્વારા અને આસમાની રંગ દ્વારા આંદોલન પ્રકટે છે. આ પ્રકારે આંદોલનોને પ્રતીતિમાં આવવાને નવ મુખ્ય દ્વાર છે.

જોઈનાં આંદોલનોને પ્રકટાવી શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ મનુષ્ય કેવી રીતે કરી શકે એ પ્રક્રિયાને સમજાવતો આ અત્યંત ઉપયોગી લેખ લખવામાં આવ્યો છે. દરેક તે સમજીને અનુભવી શકે એ રીતે લેખકે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રથમ જ મૂક્યો છે.

આ ઉપરાંત લેખકશ્રીએ સદુપદેશ શ્રેણીઓમાં જુદી જુદી વિદ્યાઓ સંબંધી ઘણા લેખો લખેલા છે. 'શ્રેયસાધક' આ શીર્ષક નીચેના લેખમાં મનુષ્ય પોતાનુ જીવન ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચતમ કયા વિચારો-ક્રિયાઓ કરીને કરી શકે તે વિચાર અને ક્રિયાઓની ક્રમબદ્ધ શ્રેણીઓ પ્રજા સમક્ષ મૂકી છે. 'સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા' 'અંતઃકરણની સ્થિતિ સાથે દ્રવ્યાદિની અનુકૂળતાનો સંબંધ,' 'સુખની સત્વર સિદ્ધિ અર્થે શું કરવું'— આ અને આવા કેટલાક વિષયો લખ્યા છે કે જેમાં શરીર, મન અને આત્મા ત્રણેની ઉન્નતિ સંબંધી વિચાર, ક્રિયા અને સાધનો સંબંધી વિચાર કર્યા છે.

'સંસારમાં સઘળું પ્રતિકૂલ ' આ એક માનસશાસ્ત્ર સંબંધી સિદ્ધાંતોને ચર્ચતી રસપૂર્ણ વાર્તા છે તે દ્વારા વાચક સહેલાઈથી અને રસપૂર્વક માનસશાસ્ત્ર જેવા કઠિન વિષયને સમજી શકે છે

'યમદણ્ડ 'માં પણ તેમણે ગુરુના ગ્રહ વિષે લેખ લખેલો છે આ બધા વિષયોને પૃથક્ પૃથક્ છપાવવામાં આવે તો પ્રજા-ઉપયોગી ઘણા મોટા ગ્રંથો તૈયાર થાય તેમ છે

આપણે અહીં ટૂંકમાં શ્રી માસ્તર સાહેબના ગદ્યાત્મક સાહિત્ય સંબંધી વિચાર કર્યો હવે તેઓશ્રીના પદ્યાત્મક સાહિત્ય સંબંધી વિચાર કરીએ

'શ્રીમહાકાલ', 'શ્રીપ્રાતઃકાલ' અને સદુપદેશ શ્રેણીના ૨૫ વિભાગોમાં, સાધનસમારંભના અગિયાર ઉત્સવોમાં અને ચિતિપ્રદીપ પ્રકટીકરણોત્સવમાં તેઓશ્રીએ જે પદ્યો લખ્યાં છે, તે બધાં તે વખતે ખૂબ પ્રચલિત હતાં આ સઘળાં પદ્યો જુદા જુદા અંતઃકરણની ભૂમિકાવાળા અધિકારીઓ માટે લખાયેલાં છે, જેથી જ્ઞાનનાં, ભાવનાનાં, સાધનો દર્શાવનાર, અભ્યર્થનાનાં એમ વિવિધ પ્રકારનાં તે પદ્યો છે

આ બધાં પદ્યો (૧) ' સુધાસ્રોતસ્વિની પ્રથમ કલ્લોલ ' અને (૨) ' સુધાસ્રોતસ્વિની. દ્વિતીય કલ્લોલ ' આ બે વિભાગમાં પ્રકટ થયેલાં છે

શ્રી માસ્તર સાહેબને ઈશ્વરના દર્શનની અથવા સ્વરૂપજ્ઞાનની ખૂબ તાલાવેલી હતી તેઓશ્રી જ્યારે આચાર્યશ્રી પાસે આવ્યા અને તેમના ઉપદિષ્ટ સાધનો સાધતા હતા તે કાળમાં હૃદયની ઊંડી તીવ્ર લાગણીવાળી અને ભાવભરેલી પ્રાર્થનાઓ રચતા અને આચાર્યશ્રીને તે પ્રાર્થના દ્વારા તેમનું દુઃખ નિવેદન કરતા પ્રથમ વિભાગમાં આવી પ્રાર્થનાઓ, સ્તુતિઓ વગેરે જોવામાં આવે છે તેની સંખ્યા ૭૦ છે

દ્વિતીય વિભાગમાં તેમની સ્વરૂપજ્ઞાનની મસ્તીનાં ઉપદેશનાં, કર્તવ્યનાં દિશાસૂચક પદ્યો જોવામાં આવે છે બીજા ભાગમાં પદોની સંખ્યા ૪૩૦ની છે તે ઉપરાંત છંદો પણ ઘણા છે.

આ બંને ભાગોમાંથી નાનગીરૂપે કેટલીક પંક્તિઓ લઈએ.

આ શાં દેવળ, સ્થળ સ્થળ દીસે જગદધિનાથના રે,
નાથ નૃહરિ નિજ તનુમંદિરમાં, નિકટ સદા, નથી ગંગાતીરમાં

*

ઈશ્વર ક્યાં અમો શોધું, બતાવો કોઈ દયા લાવી,
મત્સ્યો પૂછે, ઉદધિ ક્યાં હરી દો કોઈ દર્શાવી.

*

પ્રભુમાં હરે પ્રભુમાં ફરે સહુ, જુદાઈ ન થાવી

*

હરિમય વિશ્વ આ છે એ જ હરિ જોવા તણી ચાવી,
સાધી નૃહરિ અનુગ્રહથી ન બંજ બાવો અને બાવી

આવાં પોતે જ ઈશ્વરરૂપ છે, ઈશ્વરની શોધ પોતામાં કરવાની છે, એ સત્યજ્ઞાન બતાવતાં ઘણાં પદો જોવામાં આવે છે.

> બ્રહ્માનંદ ઉરે ઉભરાય, સર્વ કરણ તેમાં ડૂબી જાય,
> ધીમે ધીમે તદાકાર થાય, હું, તું, તે બ્રહ્મરૂપ કળાય.

*

> ઊલટે વારિ અગાધ સ્તર પાતાળનું ભેદાય,
> મહાનંદ ઊલટયે જતાં, પંચમ કોશની માંહ્ય,
> બ્રહ્માનંદોદધિમાં રમાય,
> રમતાં રમવાનું ભાન ભુલાય.

*

> મને બ્રહ્મવિના બીજું ના દીસતું.

આવાં સ્વરૂપજ્ઞાનના અનુભવનાં પદો પણ તેઓશ્રીએ રચેલાં છે.

> તું વિચાર જે જે નિત્ય કરતો, આતરભૂમિમાં તે બીજ ધરતો,
> ફળ વિચારની જાતિનું લણતો, જાતિનું લણતો.

*

> એક ગુણુ તુજ વિચાર સહસ્ર ગણો દે પાક નિયમ એ સુફળ તણો,
> થજે સાવધ તેથી વિચારે ઘણો, વિચારે ઘણો.
> છે તુજ હસ્તમાં તારું ભાવિ, તુજ વિચાર તુજ ભાવિની ચાવી,
> સુખી કર કે દે દુઃખે ડુબાવી, દુઃખે ડુબાવી.

*

આવાં સદ્‌વિચાર કરવાને પ્રબોધતાં પદો પણ ઘણાં છે.

> દરિદ્ર જન તે જાણો રે, તૃષ્ણા જેની વધતી જતી,
> છો હોયે મોટો રાણો રે, તોયે તે ભિક્ષુક અતિ.

આમ આશાતૃષ્ણાઓને નહીં કરવા પ્રબોધતાં કાવ્યો પણ ઘણાં છે.

> પ્રસન્નતાને કદી ના તજીએ પ્રસન્ન સહુ સ્થિતિમાં રહીએ.
> કાં જે અચલ નથી દુઃખસ્થિતિ, ક્ષણમાં ટળનારી લહીએ.
> રાત્રિ પછી દિન આવે એવો, વિશ્વનિયમ કાં વિસરીએ,
> સ્વપ્ન સમા જોઈ ક્ષણિક પ્રસંગો, નયનો શીદ જળથી ભરીએ.

ક્રમે તે સ્થિતિમાં પ્રસન્ન રહેવા ઉપદેશે છે.

> ચિંતિહરિયો મળી જાજે, હે મન! ચિંતિહરિયો મળી જાજે,
> લવણુ ઢળી બની પૂતળી પ્રિય આજે.

શુભ ભાવનાઓ સંબંધી પણ પદો જોવામાં આવે છે.

> કૃત કર્મ વિના, સુખદુઃખ અન્ય ન કોઈ જગતમાં.

આના ટૂકમા સચોટ સત્ય સિદ્ધાતોને પ્રબોધતા કાવ્યો પણ રચેલા છે

> સાધકો આવો મૂર્ઘે પ્રવેશીએ,
> કરીએ ચક્રોનો વેધ, થઈએ હરિથી અભેદ

યોગ સબધી કાવ્યો પણ છે

બાઈબલમા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સબધનુ વર્ણન છે તેમા જણાવ્યું છે કે સેતાન દ્વારા અજ્ઞાન મનુષ્યમા ઊતરી આવેલુ છે આ વાત પદ્યમા શ્રી માસ્તર સાહેબે ઉતારી છે, અને તેનુ રહસ્ય સ્ફુટ કર્યું છે

> નેત્ર ઉઘાડી કો ન્યાળજો, દેહોદ્યાને ઊગેલા,
> રમણીય બે તરુવર રૂડા, આખા વિશ્વે વ્યાપેલા,
> એકના ફળ ખાતા જીવની ઊભી રહે ભરમાણી
> બીજાના ફળ ખાઈ ને થયા અજરામર કઈ પ્રાણી

આ પદ નવજીવનવિદ્યાના રહસ્યને સમજાવતુ છે રસસિદ્ધિના રહસ્યોને બતાવતા પણ કટલાક પદો લખેલા છે આ રીતે શ્રી માસ્તર સાહેબે પદ્યસાહિત્યને વિવિધ રગોથી રગીને પ્રજા સમક્ષ સુરમ્ય આકારમા મૂકયુ છે

શ્રી માસ્તર સાહેબનુ ગદ્યસાહિત્ય ઘણુ વિશાળ છે, અને તે સર્વદેશીય છે ઊંડા ગહન સમુદ્રમા ઘણા અમૂલ્ય માક્તિક હોય છે, તેમા ડૂબકી મારી મનુષ્ય પોતાની શક્તિ અનુસાર મૂલ્યવાન રત્ન બહાર લાવે છે આપણે પણ યથાશક્તિ તેનુ અવલોકન કર્યું છે

હવે પછી આપણે શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યજીના સાહિત્યને વિચારીશુ તેઓશ્રીનુ પદ્યસાહિત્ય ઘણુ વિશાળ અને સર્વદેશીય છે

ઉમિયાશકર ઈ. પાઠક

☆

[અનુસધાન પાન ૪૨૫થી ચાલુ]

અમદાવાદમા ખાદીભડાર બાળનાર સુધ્ધા સૌને—તેમણે ગાધીજન તરીકે સબોધ્યા અને તેમની આગળ આ ગાધીપુત્રે પોતાના આખા વિચારનો સાર ચાર પ્રવચનોમા મૂકી દીધો તેનો સગ્રહ 'ગાધીજીના ગુજરાતને'* નામની પુસ્તિકામા થયો છે આ પુસ્તકના બે પ્રવચનો વિનોબાએ મૂળ ગુજરાતીમા જ આપેલા છે વિનોબાના મૂળ ગુજરાતી પ્રવચનોનો આ પહેલો સગ્રહ છે. ત્યાર બાદ: 'ગ્રામદાન એટલે અભયદાન', 'વિશ્વમદિર' વગેરે પુસ્તકોમા એ રીતે વિનોબાના ગુજરાતી ભાષણો આવ્યા

નારાયણ દેસાઈ

(ક્રમશ)

☆

* યજ્ઞ પ્રકાશન કી ૦-૨૫

વિનોબાનું વાઙ્‌મય—૬

"રાજનીતિ વિષે લખવા કે બોલવાનો વિનોબાને હક કેટલો ?" ઘણી વાર આપણા ભણેલા છતા અભણ લોકોને મોઢે આવો પ્રશ્ન સાંભળ્યો છે એમને સાદો ઉત્તર તો એટલો જ આપી દેવાય કે લોકશાહીમા પોતાના પ્રતિનિધિ ચૂટવાનો નાગરિકનો જેટલો હક છે તેટલો પરંતુ વિનોબાનો રાજનીતિ વિષેનો અધિકાર એના કરતા વિશેષ છે 'તમને બ્રહ્મચારી માણસને ગૃહસ્થાશ્રમના કોયડા શી રીતે સમજાય ?'—એવો પ્રશ્ન પણ વિનોબાને એકથી વધારે વાર પૂછવામા આવ્યો છે અને તેનો તેમણે જે ઉત્તર આપ્યો છે, તે રાજનીતિ અંગેના પ્રશ્નને એનાથી પણ વધારે સારી રીતે લાગુ પડે એમ છે વિનોબા કહે છે 'રમતમા ઊતરેલા ખેલાડીઓ કરતા જેમ બહારે ઊભેલો પંચ રમતને વધુ સમજે છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમની બહારે ઊભેલો હું તેને વધુ સમજું છું '

વિનોબા દુનિયા આજે જેને રાજકારણ તરીકે ઓળખે છે તેમા પ્રત્યક્ષ રીતે પડ્યા નથી, પરંતુ તેના પંચ તરીકે રહ્યા છે ખરું જોતા સત્યના શોધકને મન જીવનના અલગ અલગ પાસાઓ પડતા જ નથી એને જે સત્યનુ દર્શન લાધે છે તે જીવનના તમામ અંગોને સ્પર્શી શકે તેવુ હોય છે ગીતાને આપણે કેવુ પુસ્તક ગણીશુ ? તે તત્ત્વજ્ઞાનનુ પુસ્તક તો છે જ, પણ ભારતના અનેક રાજનીતિજ્ઞોએ એને પોતાનુ પાઠ્યપુસ્તક માન્યુ છે વળી તેમા સર્વોત્તમ માનસશાસ્ત્ર છે અને આપણા સમાજશાસ્ત્રનો એ પાયો છે ઇતિહાસજ્ઞો તેમાથી ઇતિહાસ કાઢી બતાવશે સાહિત્યકારોને ૭૦૦ શ્લોકના ટૂંકા ગાળામા આવુ ઉત્તમ ભાગ્યે જ બીજે ક્યાય શોધ્યુ જડશે આમ ગીતાની સર્વતોમુખી પ્રતિભા છે તે શાને લીધે ? ભગવાન વેદ વ્યાસના સત્યદર્શનને લીધે એમના સત્યદર્શને જીવનના વિવિધ અંગોને સ્પર્શ કર્યો હતો તેમ જ વિનોબાને વિષે કહી શકાય

'સ્વરાજ્યશાસ્ત્ર' ઉપરાત જે ગુજરાતી પુસ્તકોમા વિનોબાના રાજનૈતિક વિચારોનો મુખ્યત્વે સમાવેશ થાય છે તે છે 'ક્રાન્તિનું ભાથુ', 'રચનાત્મક રાજનીતિ', 'કાશીની સંનિધિમા', 'ગાંધીજનને' અને 'ગાંધીજીના ગુજરાતને'* આ ઉપરાત 'સત્યાગ્રહ' પુસ્તક પણ રાજનીતિના એક મહત્ત્વના ગત્યાત્મક અંગ (dynamic part) પર પ્રકાશ નાખે છે પરંતુ તે પુસ્તકને અંગે આપણે એક સ્વતંત્ર પ્રકરણમા જ વિચાર કરીશુ આ બધા પુસ્તકો ઉપરાંત તેમની 'ભૂદાનગંગા'× મા પણ અનેક વાર રાજનૈતિક વિષયોની છણાવટ આવે છે પરંતુ એ પુસ્તક અંગે પણ આપણે એક સ્વતંત્ર પ્રકરણમા ચર્ચા કરવાના છીએ

'રચનાત્મક રાજનીતિ' એ 'ક્રાંતિનુ ભાથુ'ની સુધારેલી અને મહદ્ અંશે વધારેલી આવૃત્તિ છે રાજકારણની બહાર રહેવા વિનોબાએ વર્ષોના વર્ષો સુધી આશ્રમોમા ધ્યાનધારણા અને શરીરશ્રમના અનેકવિધ કાર્યો કરતા પણ પોતાના કાન અને આંખને હમેશા ખુલ્લા રાખ્યા છે હિન્દના નાનકડા ગામડામા એમને સમગ્ર હિન્દનુ દર્શન થયેલુ છે પા સદીથી

* બધાં યજ્ઞ પ્રકાશનો

× યજ્ઞ પ્રકાશન, રાવપુરા, વડોદરા દ્વારા પ્રગટ

વધારે લાબા ગાળાનુ નિરીક્ષણ અને ચિતન ભૂદાનયજ્ઞ નિમિત્તે આજે પ્રગટ થઈ રહ્યુ છે વળી ભૂદાનયાત્રાએ ખુદ આ દર્શન અને ચિંતનમા નવો ઉમેરો કર્યો છે દેશને ખૂણે ખૂણે ફરનાર વિનોબાને આખી પરિસ્થિતિને નજરે જોવાની તક તો મળે જ છે, પણ એમને એક બીજો લાભ પણ છે વિનોબા નિષ્પક્ષ હોવાથી અને સર્વપ્રેમી હોવાથી બધા પક્ષના લોકો એમની આગળ નિ સકોચપણે હૈયા ખોલી શકે છે ભારતના રાજકારણને લોકહૃદયમા પ્રવેશીને જોવાની તક છેલ્લા ૧૦–૧૨ વરસોમા વિનોબાને મળી છે એટલી ભાગ્યે જ બીજા કોઈ ને મળી હશે

રાજકારણ અ ગે વિનોબાએ પ્રગટ કરેલા તમામ વિચારોને એક જ શબ્દમા વ્યક્ત કરવા હોય તો તે શબ્દ છે ‘ લોકનીતિ ’ સર્વોદયના સમગ્ર રાજનૈતિક વિચાર અ ગે વિનોબાએ જ જાતે ઘડેલો આ શબ્દ છે ‘ ક્રાન્તિનુ ભાથુ ’ કે ‘ રચનાત્મક રાજનીતિ ’થી માડીને ‘ ચીનનો સવાલ ’ સુધીના પુસ્તકોમા આ લોકનીતિનો વિચાર જ પોકાર્યો છે

સમગ્ર લોકનીતિ વિચારને ખૂબ સક્ષેપમા, થોડોઘણો અન્યાય થવાનુ જોખમ વહોરીને પણ આપણે જોઈ લેવો હોય તો તે નીચેના કેટલાક સૂત્રાત્મક વાકયોમા આવી જાય છે

૧ આજે હિ સક શક્તિથી વિરોધી, દ ડ શક્તિથી ભિન્ન એવી એક ત્રીજી અહિ સક લોકશક્તિની જરૂર છે

૨ આ લોકશક્તિનો વધારે પરિપૂર્ણ વિકાસ થશે ત્યારે વિચારશાસન અને કર્તૃત્વ વિભાજન સધાશે, જેમાથી છેવટે આપણે સર્વોદયના ધ્યેય એટલે કે શોષણહીન અને શાસનમુક્ત સમાજરચના તરફ જવુ છે

૩. લોકનીતિની સ્થાપના અર્થે પરસ્પરની શક્તિને ઘગાડનારી પક્ષપદ્ધતિને બદલે સર્વાનુમતિ અથવા સર્વસમ્મતિ પર ઊભી થયેલી વિકેન્દ્રિત લોકશાહી ઊભી કરશે

૪ તેને સારુ આજે સર્વ પક્ષો જેમા સામેલ થઈ શકે તેવા વિધાયક કાર્યક્રમોની આવશ્યકતા છે

૫. જ્યા સમ્મતિ ન થઈ શકે ત્યા પણ લોકશાહીના કેટલાક આચારનિયમો ઠરાવવાની જરૂર છે

૬ લોકનીતિના સ્થાપના સારુ સત્તાના રાજકારણથી અળગા રહેવાની પ્રતિજ્ઞાથી બદ્ધ એવા સેવકવર્ગની આવશ્યકતા છે, જેનુ કામ પરસ્પર વસાતી શક્તિઓ વચ્ચે સ્નેહન કરવાનુ, નવુ ચિ તન મનન સ શોધન કરવાનુ, જરૂર જણાય ત્યા સત્તાધારી કે સત્તાભિલાષી પક્ષની ભૂલો પ્રત્યે જનતાનુ ધ્યાન ખેચી આપવાનુ અને નિત્યસેવાનુ રહેશે

ઉપર જે સૂત્રાત્મક વાકયો આપ્યા છે તે લોકનીતિના આખા વિચારને બને એટલી ટૂ કી જગામા આવરી લેવાના પ્રયત્ન રૂપે લખ્યા છે અલબત્ત તેમા એકે વિગતની વિચારણા નથી ઉપરાત એ સૂત્રો પણ આ લેખકની પોતાની ભાષામા જ છે

ગાધીજીના મરણ પછી થોડે ગાળે એક વાર જયપ્રકાશ નારાયણ વિનોબાને મળવા પવનાર આશ્રમમા ગયેલા તે વખતે વિનોબા હાથે રહેટ ફેરવવાનો પ્રયોગ કરતા હતા જયપ્રકાશજી

પણ રહેંટ ફેરવવાના કામમાં ભળ્યા. આ મુલાકાત બાદ વિનોબાજીએ 'સર્વોદય' માસિકમાં એક લેખ લખ્યો હતો. તેમા એમણે કહ્યું હતું કે 'અમારી વચ્ચે અનેક મતભેદો હતા છતાં રહેંટ ફેરવવા બાબતમા અમે બંને સહમત થયા અને અમારા બંનેના રહેંટ ચલાવવાથી પાણી નીકળ્યું, ને તેથી અમારું ખેતર સીંચાયું. એ હકીકત સિદ્ધ કરે છે કે ભારતનું ખેતર સીંચવાના રચનાત્મક કામમાં જુદા જુદા મતો ધરાવનાર લોકો પણ એકઠા થઈ શકે છે.' આમ ભારતના નિર્માણકાર્યમાં વિભિન્ન પક્ષોના સહકારની આશા વ્યક્ત કરી છેવટે તેમણે લખ્યું: 'રહેંટ ચાલતો ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે કિચૂડ કિચૂડ અવાજ થતો. આ અવાજ બંધ કરવા તેમાં તેલ પૂરવું પડતું.' અંતમા તેમણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરી હતી કે ભારતના રહેંટમા તેલનું કામ તેઓ કરી શકે એવી શક્તિ તેમને મળો. આ ઘટનાને આજે બાર વરસ થઈ ગયાં છે. ભૂદાનયજ્ઞે રાષ્ટ્રનિર્માણનો જે રહેંટ ફેરવ્યો છે તેમા સદ્ભાગ્યે અનેક જુદા જુદા મતો ધરાવનાર લોકોનો સહકાર મળ્યો છે, અને અનેક વાર તેમની વચ્ચે ઘર્ષણ થતા વિનોબાએ તેલપૂરણનું કામ કર્યું છે, અને લોકનીતિનો જે વિચાર તેમણે પોતાના વાઙ્મયમા રજૂ કર્યો છે તે જીવનમા પણ ચરિતાર્થ કર્યો છે

હવે આપણે આ અંકમા ઉલ્લેખેલા પુસ્તકોને થોડા પાસેથી જોઈએ દોઢ વરસના ટૂંકા ગાળામા જેની ૫૬૦ હજારથી વધુ નકલો ખપી ગઈ તે નાનકડી પુસ્તિકા 'ક્રાંતિનું ભાથું'*મા વિનોબાના લોકનીતિ વિષેના મૌલિક વિચારોનો સમાવેશ થાય છે. ચાંડીલ સર્વોદય સંમેલન આગળના તેમના અસાધારણ ભાષણો ઉપરાંત બીજાં પણ કેટલાંક અગત્યના ભાષણોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે, જેમા તૃતીય શક્તિ લોક શક્તિ, વિચારશાસન અને કર્તૃત્વવિભાજન, ક્રાન્તિ અને સંસ્થા, શાન્તિમાં ક્રાન્તિની ચાવી, હૃદયપરિવર્તન, વિચારપરિવર્તન અને પરિસ્થિતિ પરિવર્તનથી બનતો ક્રાન્તિનો ત્રિકોણ વગેરે વિષયો આવી જાય છે

'રચનાત્મક રાજનીતિ'× એ સંપાદકે લોકનીતિને આપેલું બીજું નામ છે વિનોબાની પદયાત્રા દરમ્યાન તેમને ભારતને ખૂણે ખૂણે ફરવાનું થયું છે અને દરેક પક્ષના લોકો એમને વ્યક્તિગત અથવા સમૂહગત રીતે મળે છે અને હૃદય ખોલીને વાતો કરે છે વિનોબા પણ અવારનવાર પોતાનું હૃદય આ લોકો આગળ ખોલતા હોય છે આ પુસ્તકમા ઓરિસ્સાના ધારાસભ્યો આગળ આપેલું એક પ્રવચન છે તે દરેક પ્રદેશના ધારાસભ્ય સાચવીને રાખવા જેવું છે. અખિલ ભારત કોંગ્રેસ કમિટીની બેઠકમા આપેલું પ્રવચન વૈચારિક અને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પોતાનું આગવું સ્થાન ધરાવે છે પુરી સમ્મેલનનું તેમનું મુખ્ય પ્રવચન સૉક્રેટીસની યાદ આપે તેવું છે; જ્યારે અંદરના ત્રણ પ્રવચનો લોકનીતિના જ વિચાર પર વધુ પ્રકાશ પાડે તેવા છે. આમ આ સંગ્રહ અનેક રીતે મૂલ્યવાન બની રહે છે.

આજના ભારતના રાજકારણ અને સમાજકારણમાં ગાંધીનું નામ કોણ નથી લેતું? સૌ રાજનૈતિક પક્ષો પોતાના કાર્યક્રમ પાછળ મૂળમા ગાંધીજીનો વિચાર જ છે એમ સિદ્ધ કરવા મથે છે. રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓ પોતાને ગાંધીના ખાસ વારસ ગણે છે. આમ ગાંધીનું નામ કેટલીક વાર તો એકબીજા સામે પ્રહારો કરવાના સાધન તરીકે પણ વાપરે છે। વિનોબા ગાંધીજીનું

---

* યજ્ઞ પ્રકાશન; દાસ અમાપ્ય

× યજ્ઞ પ્રકાશન; કીમત ૦-૫૦

નામ લાગ્યે જ બોલે છે. એમના નામના ઉલ્લેખ માત્રથી તેમને ગદ્‌ગદ્‌ થતાં અનેક વાર જોયા છે. ગાંધીજીના વિચારો આજના યુગને અનુકૂળ શી રીતે થાય એના જ પ્રયોગોમાં તેમને રસ છે. 'ગાંધીજનને'* પુસ્તકમાં-પોતાને ગાંધીજન તરીકે ઓળખાવનાર અનેક પ્રકારનાં જૂથોને ઉદ્દેશીને અપાયેલાં પ્રવચનોનો સંગ્રહ છે.

આ પુસ્તકમાંથી એક વાનગી આપ્યા વિના હું આગળ જઈ શકતો નથી:

'જૂના ને નવા કાર્યકર્તાઓ વચ્ચે ઘણો ફરક પડી રહ્યો છે એનું મને આશ્ચર્ય નથી થતું. એ સ્વાભાવિક જ છે...પરશુરામ વિષ્ણુ ભગવાનના અવતારરૂપ હતા અને રામચંદ્ર પણ વિષ્ણુના જ અવતાર હતા. છતાં જૂનો અવતાર નવા અવતારને ઓળખી શકયો નહીં. પછી રામચંદ્રે જ્યારે પરાક્રમ કરી બતાવ્યું ત્યારે પરશુરામને લાગ્યું કે-આ તો નવા અવતાર છે. જ્યાં ભગવાનનો જૂનો અવતાર નવા અવતારને ઓળખી ન શકયો, ત્યાં જૂના કાર્યકર્તા નવા કાર્યકર્તાને ન ઓળખી શકે, એનું મને આશ્ચર્ય નથી થતું. હું નવા કાર્યકર્તાઓ પાસેથી તેઓ નમ્ર અને દૃઢ નિશ્ચયવાળા બને એવી આશા રાખું છું. નમ્રતાનો અર્થ એ નહીં કે તેઓ નિર્ણય જ ન આપી શકે. નિર્ણયશક્તિ બુદ્ધિનું અંગ છે અને નમ્રતા ચિત્તનું અંગ છે. એટલે બંને ગુણો એકી સાથે હોવા જોઈએ. આપણા મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઈએ કે આપણે બે ડગલાં આગળ છીએ અને આ મુક્તિનું કાર્ય આપણે માટે અત્યંત ઉચિત છે. मुखं च तत्र हन्यते। જે આગળ થશે તે જ ઘા ઝીલશે તો! આપણા પર ઘા પડવાના જ છે. સામેથી તો મળશે જ, પણ પાછળથી પણ મળે ત્યારે પણ તે આશીર્વાદરૂપ સમજીને ગ્રહણ કરવા જોઈએ. એ આજે મારશે તો કાલે આશીર્વાદ આપશે.'

તામિલનાડમાં ૧૯૫૬નું સર્વોદય સંમેલન કાંચીપુરમમાં મળ્યું. સર્વોદય સંમેલનનું મુખ્ય આકર્ષણ વિનોબાની હાજરીનું હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ સંમેલનમાં રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદે હાજરી આપેલી તે પણ મુખ્યત્વે વિનોબાની વાણીનો લાભ લેવાના હેતુથી જ. એમના ઉપરાંત બીજા પણ અનેક રાજનૈતિક પુરુષોની હાજરી એ સમ્મેલનમાં જણાઈ આવતી હતી. આ પ્રસંગ ભગવાન બુદ્ધની ૨૫૦૦મી જયંતીનો હતો. વિનોબાએ બુદ્ધ અને ગાંધીને નામે પ્રથમ વાર સ્પષ્ટ અને તીવ્ર શબ્દોમાં ભારત સરકાર પાસે નિઃશસ્ત્રીકરણની માગણી કરી. આ વિષયને લગતાં પ્રવચનો તથા બીજાં કેટલાક અગત્યનાં પ્રવચનોનો સમાવેશ 'કાંચીની સંનિધિમાં'× પુસ્તકમાં થાય છે.

૧૯૫૮નો સપ્ટેમ્બર માસ. વિનોબાના ગુજરાત-આગમનની વાટ જોવાય છે અનેક છાપાંઓએ ૨૨મી સપ્ટેમ્બરને દિને વિનોબાના સ્વાગતના વિશેષાંકો બહાર પાડ્યા. દિલ્હી, મુંબઈ અને ગુજરાતને ખૂણે ખૂણેથી ગુજરાતના પ્રતિનિધિઓ સ્વાગતે આવ્યા. પોતાની 'દ્વિજન્મભૂમિ'ને સીમાડે જ વિનોબાએ હૃદયને નિચોવી દીધું. ગુજરાતના સર્વ-વાસીઓને—

[અનુસંધાન પાન ૪૧૯ ઉપર]

* યજ્ઞ પ્રકાશન; કી. ૦-૫૦

× યજ્ઞપ્રકાશન; કી. ૦-૧૦-૦

સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય-શિક્ષણ-વર્ગ

સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળના ઉપક્રમે વ્યારા, તા. વ્યારા મુકામે આ જિલ્લાના પુસ્તકાલયોના ગ્રંથપાલ-મંત્રીઓ માટેનો તાલીમવર્ગ તા. ૨૫–૨૬–૨૭ ફેબ્રુઆરી (શનિ, રવિ, સોમ), ૧૯૬૧ના ત્રણ દિવસો માટે યોજવાનું નક્કી કર્યું છે. સુરત જિલ્લાના તમામ પુસ્તકાલયોના ગ્રંથપાલ-મંત્રીઓ અને જ્યાં પુસ્તકાલયો નથી અને પંચાયતો છે ત્યાંના મંત્રીઓ પણ આ તાલીમવર્ગનો લાભ લે. વળી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવનારાં ભાઈબહેનો માટે પણ આ વર્ગનો લાભ લેવો આવશ્યક છે, જેથી પુસ્તકાલયો ખોલી સરકારી યોજનાનો લોકોને લાભ આપી લાભ લઈ શકાય.

જેતે પુસ્તકાલય પોતે પોતાના ફંડમાંથી આ તાલીમવર્ગમાં હાજર રહેવા બદલ ગ્રંથપાલ કે મંત્રી અગર બંનેનો ખર્ચ પાડી શકે છે અને તે ખર્ચ તેમના માન્ય ખર્ચમાં સામાન્ય રીતે માનવા પ્રમાણે માન્ય રહેશે. એટલે પુસ્તકાલયના સંચાલકોને વિનંતિ કરવાની કે તેઓ પોતાના ગ્રંથપાલ-મંત્રીને આ તાલીમવર્ગમા મોકલી આપે.

આ તાલીમવર્ગમા દાખલ થવા માટે નીચેના સરનામે તા. ૧૦–૨–'૬૧ પહેલાં અરજી મોકલી આપવા વિનંતિ છે.

જ્યા ગ્રંથપાલ-મંત્રી તરીકે શિક્ષક કાર્ય કરે છે, તેમને પણ આ વર્ગમાં દાખલ થવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. આ અંગે સુરત જિ. સ્કૂલ બોર્ડ તરફથી પણ પરવાનગી મળે છે, એટલે શિક્ષકો પોતાના સેવાના કાર્યમા કુશળતા મેળવવા ઐચ્છિક રીતે આ વર્ગમાં જોડાય એવી અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે. અગાઉ ચાલેલા વર્ગોમાં ઘણા શિક્ષક ભાઈ-બહેનોએ પણ સારો લાભ લીધો છે.

આ વર્ગમાં પુસ્તકાલય અંગે સરકારી નિયમો, બજેટ બનાવવાની પ્રથા, નિરનિરાળાં પત્રકો રાખવા તથા વાચકોને ગ્રંથપાલ વધુ કઈ રીતે મદદરૂપ થઈ પડે, એ અંગેની જરૂરી તાલીમ આપવામા આવશે.

આ વર્ગમાં જોડાનાર દરેક વ્યક્તિ દીઠ રૂ. ૧) પ્રવેશફી મ. ઑ.થી મોકલી અરજીનું ફોર્મ મંગાવી ભરી મોકલવું.

તાલીમવર્ગ તા. ૨૫–૨૬–૨૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૧ (શનિ, રવિ અને સોમ) ચાલશે એટલે સમયસર નામ નોંધાવવા તમામ સંચાલકોને વિનંતિ કરવામા આવે છે.

તા. ક. બિસ્તરો, જળપાત્ર અને થાળીવાટકો અચૂક લાવવાં.

સરનામું **પ્રેમીબહેન ભૂ. શાહ** મંત્રી, સુરત જિ. પુ. મંડળ ઠે. પારેખ ફળિયા **મુ. રાંદેર**	મગનલાલ કે. વૈદ્ય પ્રમુખ	**પ્રેમીબહેન ભૂ. શાહ** **નાગુશંકર મ. ભટ્ટ** માનદ મંત્રીઓ

સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ

પુસ્તક-પસંદગી

પુસ્તકાલયના મંત્રી-ગ્રંથપાલોને બજેટ માટે પુસ્તકો પસંદ કરતી વખતે ઘણી મુંઝવણ થાય છે. કેટલીક વખત પુસ્તકોનાં નામ લોભામણાં હોય છે, જ્યારે પુસ્તકો કંઈ જ કામનાં હોતાં નથી. કેટલીક વાર પુસ્તકની છપામણી સુંદર હોય છે ને તેનાં બાહ્ય રૂપરંગ સુંદર હોય છે, પરંતુ અંદર વાંચી જોતાં પુસ્તક સામાન્ય કક્ષાનું લાગે છે. કેટલીક વાર પુસ્તકમાં પ્રકાશક તરફથી સારું એવું કમિશન મળવાની લાલચ હોય છે, તેથી તેવાં પુસ્તકો પસંદ કરવા તરફ સામાન્ય વલણ હોય છે.

માત્ર કમિશનનો લોભ ન રાખવો જોઈએ; કારણ 'લોભિયા હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે,' એ કહેવત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. માત્ર કમિશન ઉપર જ આપણે પુસ્તકાલયના સંચાલકો ધ્યાન આપીશું તો બધા જ પ્રકાશકો એ હીન બદી તરફ વળશે. સરવાળે પુસ્તકો મોંઘાં થવાથી સામાન્ય વ્યક્તિગત ખરીદી ઓછી થઈ જશે; કારણ કે એક દશ રૂપિયાની કિંમતનું પુસ્તક ૪૦ % કમિશનથી પુસ્તકાલયને માત્ર રૂા. ૬)માં મળે છે, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તે એક જ પુસ્તક ખરીદવા જશે તો તેને રૂા. ૧૦) કિંમત આપવી પડશે. આથી એટલી મોટી કિંમત આપવા તરફ તેની વૃત્તિ આ મોંઘવારીમા થશે નહિ, અને તેથી પુસ્તકો એવી એકલદોકલ વ્યક્તિઓ ખરીદશે નહિ. આમ ખરીદશક્તિ ઓછી થતાં લેખકોને પ્રોત્સાહન પણ ઓછું મળશે; અને એ રીતે એની અસર સાહિત્યના ઊગમ ઉપર થયા વગર રહેશે નહિ.

આ બદી નિવારવા માટે શું કરવું તે વિચાર કરીએ. આ એક વિષચક્ર છે અને તે તોડવું જોઈએ. સામાન્ય રીતે પુસ્તકોની કિંમત પાનાં ઉપર એટલે ફરમા ઉપર નક્કી થાય છે. દા. ત. ૨૦ ફરમા એટલે ૩૨૦ પાનનું ગ્લેઝ કાગળમાં છાપેલું પુસ્તક હોય તો જુદા જુદા પ્રકાશકો જુદા જુદાં કમિશનના ધોરણે જુદી જુદી કિંમત રાખશે અને તેમાંથી આપણને કયું સસ્તું પડે છે તે નીચેના કોઠા ઉપરથી જણાશે :

૨૫ ન. પૈ. પ્રમાણે ૧ ફરમાની કિંમત	૩૦ ન. પૈ પ્રમાણે ૧ ફરમાની કિંમત	૩૫ ન. પૈ પ્રમાણે ૧ ફરમાની કિંમત	૪૦ ન. પૈ. પ્રમાણે ૧ ફરમાની કિંમત
રૂા. ૫–૦૦	રૂા. ૬–૦૦	રૂા. ૭–૦૦	રૂા. ૮–૦૦
કમિ. ૨૦% ૧–૦૦	કમિ. ૩૦% ૧–૮૦	કમિ. ૩૫% ૨–૪૫	કમિ. ૪૦% ૩–૨૦
૪–૦૦	૪–૨૦	૪–૫૫	૪–૮૦

ઉપરના કોઠા ઉપરથી જણાશે કે જેમ કમિશન વધારે તેમ પુસ્તકની કિંમત પણ વધુ હોય છે. વધારેમાં વધારે કમિશન આપનાર પ્રકાશક પોતાના પુસ્તકની કિંમત પણ વધારેમા વધારે રાખે છે. પરંતુ સરવાળે તેમાં ખરીદનારને નુકસાન જાય છે. પાંચ રૂપિયાની કિંમતવાળું ૩૨૦ પાનનું પુસ્તક ૨૦% કમિશનથી માત્ર રૂા. ૪)માં પુસ્તકાલયને મળે છે, જ્યારે આઠ રૂપિયાની કિંમતવાળું તેટલાં જ પાનાનું પુસ્તક ૪૦% કમિશનથી રૂા. ૪–૮૦ ન. પૈ.માં મળે છે. આમ વધારે કમિશન લેવા જતાં રૂા. ૦–૮૦ વધારે આપવા પડે છે. માટે કમિશનનો જ માત્ર લોભ રાખવાથી સરવાળે સંસ્થાને નુકસાન જ ભોગવવું પડે છે. માટે પુસ્તકો પસંદ કરતી

(અનુસંધાન પાન ૪૩૧ ઉપર)

સાહિત્યની નજરે

પ્રણયભર્યાં ગ્રન્થાર્પણ

કવિસમ્રાટ નાનાલાલે સને ૧૯૦૩માં તેમનાં 'કેટલાંક કાવ્યો' (ભાગ પહેલો)ની અર્પણપત્રિકા તેમનાં પત્ની શ્રી માણેકબાને સંબોધીને લખી હતી કે

'પ્રાણેશ્વરી! મતિની જીવનસાથની હો!'

સાચી વાત તો એટલી જ છે કે તે પહેલાં કોઈ લેખકે અગર કવિએ એની ધર્મપત્નીને એ રીતે પુસ્તક અર્પણ કર્યું હોય એવું દૃષ્ટાંત ગુજરાતની સાહિત્યની દુનિયામાંથી તો મળતું નથી. પરન્તુ એ પ્રણયભર્યું ગ્રન્થાર્પણ પ્રગટ થયા પછી એ જ ચીલે ચાલીને 'રાઈનો પર્વત'ની અર્પણપત્રિકા સર રમણભાઈ નીલકંઠે તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રી વિદ્યાબ્હેનને સંબોધીને નીચે મુજબ રચી હતી :—

'તુજ સ્પર્શથી મુજ ચક્ષુને
કંઈ સ્વપ્ન સમું જે લાધિયું,
પ્રાણેશ્વરી એ તુજ વિના
રે જાય કોને અર્પિયું?'

મરાઠી ભાષામાં 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ'

'લોકહિતવાદી'નું તખલ્લુસ ધારણ કરનારા ગોપાળરાવ હરિ દેશમુખે 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' મરાઠી ભાષામાં આલેખ્યો છે, એ નોંધપાત્ર હકીકત છે.

અનોખી સાહિત્યસેવા

માતૃભાષા મરાઠી હોવા છતાં ગુજરાતીમાં અનોખાં ચિંતનભરપૂર પુસ્તકો સર્જી રહીને ઉચ્ચ કોટિના ગુજરાતી સાહિત્યકારનું પદ કાકાસાહેબ કાલેલકરે પ્રાપ્ત કર્યું છે તે મુજબ માતૃભાષા ગુજરાતી હોવા છતાં મરાઠી ભાષાના સાહિત્ય-ભંડોળમાં ઉચ્ચ કોટિનો ફાળો આપવાનું માન સ્વામી-આનંદને ફાળે જાય છે, એ વાત ઘણા થોડાઓ જાણતા હશે.

કાશ્મીરી ભાષા

જાણો છો? કાશ્મીરી ભાષા અરબી લિપિમાં લખાય છે.

રશિયન નવલસમ્રાટ

રશિયન નવલસમ્રાટ તરીકે ખ્યાતનામ થયેલા ડૉસ્ટોયેવ્સ્કીનો એક વિસ્મયકારી જીવન-પ્રસંગ નોંધી લેવા જેવો છે. તેણે તેની 'ધ ગૅમ્બ્લર' [જુગારી] શીર્ષકની નવલકથા તેની સ્ટેનોગ્રાફર પાસે માત્ર ત્રણ અઠવાડિયાં જેટલા ટૂંકા ગાળા દરમ્યાન પોતે બોલતા જઈને લખાવી હતી. અને પછી? પછી શું—એ જ સ્ટેનોગ્રાફર સાથે એ નવલકારે 'પ્રભુતામાં પગલાં' માંડ્યાં હતાં. એ પ્રસંગને અનુલક્ષીને તેની એ પ્રકારની વિચિત્રતાભરી પસંદગી માટે

તેણે એવું જાહેર નિવેદન પણ કરેલું કે 'કોઈ પણ શ્રી. સખતાઈભર્યા. લેખનનો શ્રમ સહન કરી શકી હોય તો જીવનનો બીજો કોઈ પણ બોજો સહન કરી શકવાને તે સમર્થ જ છે એમ આપોઆપ સાબિત થાય છે.'

અનોખાં સર્જન

સુપ્રસિદ્ધ આંગ્લ નવલલેખક અને કવિવર સર વોલ્ટર સ્કૉટનું 'ધ લે ઑવ્ ધ લાસ્ટ મિન્સ્ટ્રેલ' પ્રગટ થયું તે વર્ષે તેની ૨૨૫૦ પ્રતો વેચાઈ હતી; તેના એવા જ બીજા સર્જન-'માર્મિયન'ની પહેલે જ વર્ષે બે હજાર નકલો વેચાવા પામી હતી. ખ્યાતનામ તવારીખકાર ટૉમસ બેબિંગ્ટન મૅકોલેનો 'ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ' પ્રગટ થતાં માત્ર દશ દિવસમાં તેની ૨૬,૫૦૦ નકલો વેચાઈ હતી. પેલા પ્રસિદ્ધ આંગ્લલેખક એડમંડ બર્કનું ફ્રેંચ રાજ્યક્રાન્તિ પરનું પુસ્તક પ્રગટ થતાં એક જ દિવસમાં તેની સઘળી પ્રતો વેચાઈ જવા પામી હતી.

આપણા દેશમાં પણ શરદ્‌બાબુનું 'ચારિત્રહીન' પ્રગટ થતાં, તેની કિંમત સાડાત્રણ રૂપિયાની હોવા છતાં પણ, પહેલે જ દિવસે સાડાચારસો પ્રતો વેચાઈ હતી. સુપ્રસિદ્ધ રાષ્ટ્રસેવક લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળકે માંડલેના બંદીવાસ દરમ્યાન રચેલું તેમનું 'ગીતારહસ્ય' પ્રગટ થતાં પહેલે જ અઠવાડિયે તેની પહેલી આવૃત્તિની સઘળી પ્રતો વેચાઈ જવા પામી હતી.

સાચું શું-આ કે પેલું?

ખ્યાતનામ દેશભક્ત રાજાજીનું નામ કોણે નહિ સાંભળ્યું હોય? તેમના નામને બેત્રણ જુદા જુદા પાઠફેરમાં બોલાય છે તેમ જ લખાય છે તે સમજી લેવા જેવું છે. તેમણે જેલમાં લખેલી રોજનીશીને 'જેલડાયરી' શીર્ષક નીચે નવજીવન પ્રકાશન મંદિરે સંવત ૧૯૭૯માં (ઈ. સ. ૧૯૨૪માં) પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરી છે. તે પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠ પર '**શ્રી. રાજગોપાલાચાર્યની રોજનીશી**' એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે, છતાં પણ તેની અંદરની પ્રસ્તાવનાના પહેલા જ વાક્યમાં '**શ્રી રાજગોપાલાચાર્યની નિત્યનોંધ**' એ રીતે શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે ઉલ્લેખ કર્યો છે; અને તે જ પુસ્તકમાં પ્રગટેલા 'પરિચય' શીર્ષકવાળા બીજા લેખમાં સદ્‌ગત મહાદેવભાઈ દેસાઈએ તેમને '**રાજગોપાલાચાર્ય:**' તરીકે ઓળખાવ્યા છે, પરન્તુ મહાત્માજીનું 'નવજીવન' સાપ્તાહિકના સ્વરૂપે પ્રગટતું હતું ત્યારે એ બુઝર્ગ દેશસેવકના નામ માટે '**ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી**' એ મુજબ લખાતું હતું. વળી હાલમાં માસિક 'નવજીવન'માં '**રાજગોપાલાચાર્ય**' લખાય છે. ટૂંકમાં, એમનાં નામને ગુજરાતીમાં પ્રગટ કરતી વખતે આજ સુધીમાં પાઠફેર રૂપે ત્રણ ત્રણ પલટા ખવરાવવામાં આવ્યા છે, એ ખરેખર ગહન ગણાય તેવી વાત છે.

ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી

☆

ફૂલને રૂપ હોય, રંગ હોય પણ સુગંધ ન હોય તો? કોણ એને સૂંઘે? સ્વભાવ એ માનવજીવનની સુગંધ છે. એ સુગંધ જ વાતાવરણને ભરી દે છે ને સૌના હૃદયમાં સ્થાન અપાવે છે.

કેન્દ્ર સરકારે નીમેલી

પુસ્તકાલય-સમિતિનો હેવાલ

ભારત સરકારના શિક્ષણ ખાતા તરફથી દેશભરમા પુસ્તકાલયોની સ્થાપનાને લગતી વ્યવસ્થિત યોજના તૈયાર કરવા માટે એક સમિતિ નિમાઈ હતી આ સમિતિએ તેનો હેવાલ સરકાર સમક્ષ રજૂ કર્યો છે

આ સમિતિ જણાવે છે કે ભારતીય પ્રજાના સેકડે સોળ ટકા ભણેલા છે, તે પૈકીના સેકડે ૨૫થી ૩૦ ટકા લોકો પુસ્તકાલયોનો ઉપયોગ કરશે વળી તે જણાવે છે કે દસ લાખની વસ્તી માટે એક પુસ્તકાલય જોઈએ

આ સમિતિએ ભિન્ન ભિન્ન આકારપ્રકારના પુસ્તકાલયો સ્થાપવા અંગે ભલામણ કરી છે આ ભલામણ પ્રમાણે દરેક રાજ્યમાં એક વિશાળ રાજ્ય પુસ્તકાલય હોવુ જોઈએ, તે ઉપરાંત દરેક જિલ્લાનાર એક જિલ્લા પુસ્તકાલય પણ હોવુ જોઈએ, આ સિવાય પંચાયત પુસ્તકાલય પણ જોઈએ, વળી નગરોમા પણ જુદા જ પુસ્તકાલયો વસાવવા જોઈએ આ પ્રમાણે આ સમિતિએ ૧૬ રાજ્ય પુસ્તકાલયો, ૭૧૦ જિલ્લા પુસ્તકાલયો ૧૬૩ નગર પુસ્તકાલયો, અને લગભગ એક લાખ પંચાયત પુસ્તકાલયોની ભલામણ કરી છે

દસ લાખની વસ્તી માટે એક પુસ્તકાલય હોય એ તદ્દન અવ્યવહારુ વાત છે ઘણા જિલ્લાઓની જનસખ્યા દસ લાખ કે તેથી પણ ઓછી હશે પુસ્તકો લેવા આપવા માટે દૂર દૂરના સ્થળથી જિલ્લાના સ્થળે આવવુ મુશ્કેલ છે જો આપણે જનતાને વાચનાભિમુખ કરવી હોય તો દૂર તેમ જ જિલ્લાના આતરિક વિસ્તારમા પણ લખવાવાચવા આવડતુ હોય તેવી જનતાને તે તે સ્થળ પુસ્તકો સુલભ થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી ઘટે. નહિ તો આવા જિલ્લા પુસ્તકાલયોથી કાંઈ અર્થ સરશે નહિ

ઘણા રાજ્યો અને જિલ્લાઓમા પુસ્તકાલયો હોય છે ત્યા નવા પુસ્તકાલયો ખોલવાની જરૂર નથી, પરંતુ જે હોય તેને સમૃદ્ધ કરવાની જરૂર છે

આ સમિતિનુ માનવુ છે કે આ યોજનાના અમલ માટે દર વર્ષે ૨૩ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવો પડશે

સમિતિએ બીજી પણ ભલામણ કરી છે કે પુસ્તકાલયો માટે મિલકત વેરો ભરનાર પાસેથી દર રૂપિયે એક આના પ્રમાણેનો વધારાનો પુસ્તકાલય વેરો ' સેસ ' જોઈએ, અર્થાત્ સ પત્તિ વેરામા દર રૂપિયે એક આનાનો વધારો કરવો આમ કરવા છતા પણ આવક તો માત્ર બે કરોડ રૂપિયાની જ થશે સમિતિ બીજા કોઈ કરવેરાની ભલામણ કરી શકી નથી એટલે સરકારે બાકીના ૨૧ કરોડ રૂપિયા દર વર્ષે સરકારી તિજોરીમાથી આપવા પડશે સરકાર પાસે બચત રકમો તો હોતી નથી પરિણામે સરકારે સામાન્ય કરોમાથી એ રકમ મેળવી લેવી જોઈશે

સમિતિએ એક એવી ભલામણ કરી છે કે દેશભરમા સૌ કોઈને કોઈ પણ જાતના લવાજમ વગર જ પુસ્તકો પ્રાપ્ય થવા જોઈએ સમિતિએ વધુમા એવુ પણ જણાવ્યુ છે કે રાજ્ય પુસ્તકાલયો સ્થાપવા અને નિભાવવાને લગતો એક કાયદો સરકારે ઘડવો જોઈએ

આ હેવાલ પરથી ખાનગી પુસ્તકાલયોને સરકાર શી મદદ કરશે તે કઈ જાણવા મળતું નથી. અત્યારે દેશમા કેટલાક ખાનગી પુસ્તકાલયોને પણ રાજ્ય, મ્યુનિસિપાલિટી વગેરે તરફથી મદદ આપવામા આવે છે અત્યારે પણ—ખાસ કરીને શહેરોમા—એ પુસ્તકાલયોનો પણ લોકોને લાભ મળતો રહે છે

હવે રાજ્યો જ જ્યારે ભારે ખર્ચ કરીને વિશાળ પાયા પરના પુસ્તકાલયો ઊભા કરશે તો પછી એ જૂના સ્થપાયેલા પુસ્તકાલયોને તે કેટલી અને શી રીતે મદદ કરશે? રાજ્યપુસ્તકાલયોમાં જે પ્રકારે પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવે છે અને જે પ્રમાણે ખાસ વિશિષ્ટ પુસ્તકો અને વિશિષ્ટ સંસ્થાપ્રકાશિત પુસ્તકો, લેખકો પ્રકાશકોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ખરીદવામાં આવે છે તે જોતાં અન્ય પુસ્તકો તથા અન્ય પ્રકાશકોનાં પુસ્તકોની ખરીદી બંધ થઈ જવાનો સંભવ રહે છે વળી પુસ્તકાલયોમાં કેવા પુસ્તકો વસાવવા તે સરકાર અને સરકારી અધિકારીઓ નક્કી કરશે એમ લાગે છે આના પરિણામે અનેક પ્રકારની આશંકાઓ ઊભી થવા પામશે અમે પુસ્તકાલયોની આવશ્યકતા સ્વીકારીએ છીએ, પરંતુ લોકશાહીમાં એનો વહીવટ પ્રજાકીય હોવો જોઈએ સરકાર કે સરકારી અમલદારો કયા પુસ્તકો વાચવા અને કયા ન વાચવા તેનો નિર્ણય આપે તે બરાબર નથી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ તો પ્રજાકીય જ હોવી જોઈએ સરકાર માત્ર તેને મદદ આપે અને તકેદારી રાખે કે તેણે આપેલી મદદનો દુરુપયોગ નથી થતો, પરંતુ આ ક્ષેત્રમાં રાજ્યનિયંત્રણ સરમુખત્યારીવાળા દેશોમાં ભલે હોય, લોકશાહી દેશમાં તો એ ચલાવી લઈ શકાય જ નહિ

મણિલાલ પ્ર. વ્યાસ

☆

(અનુસંધાન પાન ૪૨૭થી)

વખતે કેટલા પાના છે અને તેટલા જ પાનાના બીજા પ્રકાશકોના પુસ્તકોની કિંમત શી છે, તે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ

કેટલીક વાર ઉત્તમ લેખકોના પુસ્તકો, વિશિષ્ટ પ્રકારના પુસ્તકો, રંગિત ચિત્રોવાળા પુસ્તકો, બાઇન્ડિંગ છપાઈ ને કાગળો સુંદર હોય તેવા પુસ્તકોની કિંમત થોડી વધુ હોય છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ

જો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની હકીકત તરફ પુસ્તકાલયના સંચાલકો પુસ્તકો પસંદ કરતી વખતે ધ્યાન આપશે તો વધુમાં વધુ કમિશન આપી વધુમાં વધુ કિંમત રાખવાની બદી ઉપર ફટકો પડશે, અને તે નિરર્થક આગળ વધતું અટકી જશે, જેથી વ્યક્તિગત ખરીદી પણ વધશે, ને તે રીતે સાહિત્યની આડકતરી સેવા ચોક્કસ આપણા હાથે થશે

પરંતુ પુસ્તકાલયના સંચાલકો બધા પુસ્તકો જોઈને ખરીદે તેવી શક્યતા હોતી નથી તેનું શું?—આવો એક પ્રશ્ન આપણા મનમાં જરૂર ઉદ્‌ભવશે તેના માટે શું કરવું? તે વિચારીએ દરેક માસના 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં 'પુસ્તકપરિચય' વિભાગ આવે છે, તેમાં લેખક, પ્રકાશક, પુસ્તકના પાન, કિંમત અને તે પુસ્તકનો સામાન્ય પરિચય આપવામાં આવે છે, ને વિભાગ બરાબર વાંચી લઈ તે ઉપરથી પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવશે તો પ્રકાશકોની લોભામણી યોજનાઓથી આકર્ષાયા વગર પુસ્તકો પસંદ થઈ શકશે અને એ રીતે પુસ્તકાલયોની સેવા કરી શકાશે આવા પુસ્તકપરિચયો અન્ય સામયિકોમાં અને વર્તમાનપત્રોમાં પણ આવે છે, એટલે જાગૃત મંડળો ને મંત્રીઓ આ બાબતમાં ઘણી સેવા કરી શકે

ડાહ્યાલાલ અંબાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ
મંત્રી, મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ

☆

આગામી તા. '૧લી' ફેબ્રુઆરી, '૬૧નો

'પુસ્તકાલય 'પર્વણી' દિન

ગુજરાતનાં તમામ પુસ્તકાલયો આ પર્વ જરૂર ઊજવે.

ગુજરાતની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના આદ્યપિતા **પૂ. શ્રી મોતીભાઇ ન. અમીન સાહેબ** તા. ૧લી ફેબ્રુઆરીએ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. એ દિન દર વર્ષે **'પુસ્તકાલય પર્વણી દિન'** તરીકે ઊજવવાનું ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળે ઠરાવ્યું છે. તે મુજબ આ વર્ષનો એ દિન (૧લી ફેબ્રુઆરી, '૬૧, બુધવાર) નજીક આવી રહ્યો છે. ગુજરાતનાં પુસ્તકાલયોના સંચાલકો, પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના ચાહકો અને ભક્તો એ દિનને ભાવભરી રીતે ઊજવીને પૂ. અમીન સાહેબ પ્રત્યેનું પોતાનું ઋણ અદા કરે; તે દિને વિધવિધ કાર્યક્રમો યોજી જનતાને પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિની અગત્ય અને તેનું મહત્ત્વ સમજાવવા પણ પ્રયત્ન કરે.

આ દિન આપણે નીચે પ્રમાણે ઊજવીએ :

૧. પુસ્તકાલયનું મકાન અને સ્થળ 'પુસ્તકાલય પર્વણી દિન'ના એકબે દિવસ અગાઉ વાળીઝૂડીને સ્વચ્છ કરવું. કબાટ તથા બીજું જે ફર્નિચર હોય તે પણ સાફ કરવું. કબાટોમાં પુસ્તકો પણ વ્યવસ્થિત ગોઠવી દેવાં.

૨. **'પુસ્તકાલય પર્વણી દિન: તા. ૧લી ફેબ્રુઆરી, '૬૧, બુધવાર:'** એ પ્રમાણેનું એક બોર્ડ બનાવીને પુસ્તકાલય જ્યાં હોય ત્યાં એકબે દિવસ અગાઉ મૂકી લોકોમાં એ દિનની ઉજવણીમાં ભાગ લેવાની ઉત્સુકતા જગાવવી, તથા પુસ્તકાલયના સ્થળને આસોપાલવનાં તોરણો તથા ધજાપતાકાથી તેમ જ પુસ્તકાલય-નાં અને બીજાં સૂત્રો વગેરેથી સારી રીતે શણગારવું.

૩. પુસ્તકાલયના મકાનમાં પૂ. અમીન સાહેબ અને બીજા દેશનેતાઓ તથા મહાપુરુષોના ફોટાઓ ટાંગવા. પુસ્તકાલય-સૂત્રોનાં બોર્ડ ટાંગવાં. પત્રો, માસિકો તથા પુસ્તકોનું એક નાનું સરખું પણ કલાત્મક પ્રદર્શન ગોઠવવું.

૪. **"આવતા પર્વણી દિન સુધીમાં આટલું તો જરૂર વાંચો :"** એમ એક બોર્ડ ઉપર લખી તેની નીચે ચારિત્ર્ય અને સંસ્કાર બક્ષે તથા સાહસિક વૃત્તિ ખીલવે એવાં દસ કે પંદર પુસ્તકોનાં નામ લેખક સાથે લખો. આ બોર્ડ ભીંતે ટાંગી તેની નીચે ટેબલ ઉપર બોર્ડમાં લખેલાં પુસ્તકો પણ ગોઠવો. પૂ. ગાંધીજીનું તેમ જ બીજું સાહિત્ય પણ આવી જ રીતે બોર્ડ ઉપર લખી તેની નીચે ગોઠવવું.

૫. તારીખ ૧લી ફેબ્રુઆરીએ સવારના ૮ વાગ્યે 'પુસ્તકાલય પર્વણી દિન'ના બોર્ડ સાથે બાળકોનું એક સરઘસ કાઢવું અને તેમની પાસે પુસ્તકાલયને લગતાં સૂત્રો ઉચ્ચારાવવાં, તથા "પૂ. ગાંધીજી અમર રહો," "પૂ. અમીન સાહેબ અમર રહો"ની જયઘોષણા ગજાવવી. આ સરઘસમાં મોખરે ગાંધીજી અને અમીન સાહેબના ફોટા પણ રાખવા. આ સરઘસ પુસ્તકાલયના સ્થળે પાછું આવ્યા બાદ સ્ટીરીઓસ્કોપ, રમતગમતનાં સાધનો, ચિત્રપોથીઓ, વાર્તાઓ વગેરે દ્વારા બાળકોનું મનરંજન કરવું. બાળકો માટે જ ખાસ પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકો તેમની પાસે રજૂ કરવાં અને તે વાંચવા સમજ આપવી.

૬. બપોરના ત્રણ વાગ્યે ગામની બહેનોની સભા રાખવી અને તેમાં બાળકો પાસે રજૂ કરેલું મનોરંજનનું સાહિત્ય મૂકવું. તે પછી કેટલાંક સારાં પુસ્તકોની વાતો તેમની પાસે મૂકી તે પુસ્તકો વાંચવા પ્રેરણા આપવી.

૭. સાંજના ચાર વાગ્યે જાહેર સભા રાખવી. આ સભામાં શરૂઆતમાં પૂ. અમીન સાહેબના જીવનની થોડીક વાતો કહેવી અને એઓશ્રીને સ્મરણાંજલિ અર્પવી. તે બાદ પુસ્તકાલયનાં નિવેદન હિસાબ ટૂંકમાં રજૂ કરી લોકોના લક્ષમાં પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા લાવવી, વાચનપ્રચારની વિધવિધ યોજનાઓ સમજાવવી તથા શિષ્ટવાચન પરીક્ષા તરફ પણ લક્ષ ખેંચવું.

૮. રાતના સંવાદ, રાસ, ગરબા, ભજનમંડળી વગેરે કાર્યક્રમ રાખવો. પુસ્તકાલયના મકાનને રોશની પણ કરવી.

ઉપર મુજબ પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે સૌ તે દિવસ ઊજવે, અને એ રીતે પૂ. મોતીભાઈ અમીન સાહેબના સ્મૃતિદિનને યાદ કરી એમના પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરે.

પર્વણી ઉત્સવોના અહેવાલ છાપાંમાં તથા નીચેના સ્થળે મોકલી આપવા આગ્રહભરી વિનંતી છે.

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
ઠે. સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા

વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ
સહમંત્રી

☆

દશમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનું પરિણામ

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી શિષ્ટવાચનના પ્રચાર માટે રખાયેલી દશમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા તા. ૨૫-૯-'૬૦ ને વાર રવિના રોજ સ્વ. આનંદશંકર બા. ધ્રુવકૃત 'નીતિશિક્ષણ' નામના પુસ્તકની લેવામાં આવી હતી. આ પરીક્ષાનો લાભ મુંબઈ, દિલ્હી, ઔરંગાબાદ, પૂના અને હૈદરાબાદ શહેર સહિત ગુજરાતનાં ૬૩૩ કેન્દ્રોમાંથી ૧૯,૭૭૪ ઉમેદવારોએ લીધો હતો.

પરીક્ષામા બેઠેલા અને ઉત્તીર્ણ થયેલા ઉમેદવારોની જિલ્લાવાર સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છેઃ—

નામ	કેન્દ્રસંખ્યા	બેઠા	ઉત્તીર્ણ	નામ	કેન્દ્રસંખ્યા	બેઠા	ઉત્તીર્ણ
૧ મુંબઈ શહેર	૪	૨૪૪	૧૮૨	૯ ભરૂચ જિલ્લો	૩૩	૧૦૦૫	૭૬૬
૨ ઔરંગાબાદ ,,	૧	૧૨	૧૦	૧૦ સુરત ,,	૧૧૩	૩૮૯૭	૨૭૨૩
૩ દહાણુ રોડ ,,	૨	૫૭	૫૭	૧૧ ખેડા ,,	૯૯	૩૮૬૨	૨૭૪૭
૪ પૂના ,,	૧	૭૭	૭૩	૧૨ અમદાવાદ ,,	૩૮	૧૧૮૨	૮૭૨
૫ હૈદરાબાદ ,,	૧	૯	૮	૧૩ સાબરકાંઠા ,,	૩૬	૬૪૯	૬૫૮
૬ દિલ્હી ,,	૧	૨૬	૧૮	૧૪ બનાસકાંઠા ,,	૨૨	૫૩૫	૩૫૬
૭ વડોદરા જિલ્લો	૧૨૦	૩૪૭૨	૨૪૭૬	૧૫ મહેસાણા ,,	૬૦	૧૮૪૪	૧૩૫૧
૮ પંચમહાલ ,,	૬૧	૧૫૨૭	૧૦૫૯	૧૬ સૌરાષ્ટ્ર ,,	૪૧	૧૦૭૬	૮૧૧
				કુલ	૬૩૩	૧૯,૭૭૪	૧૪,૧૬૭

ઉત્તીર્ણ થનાર કુલ ઉમેદવારોમાં ગુણાનુક્રમે પ્રથમ આવનાર ચાર નંબરો નીચે પ્રમાણે છે, અને તે દરેકને રૂ. ૫, ૪, ૩ અને ૨નું ઇનામ મળે છે.

ક્રમાંક	નંબર	નામ	ગુણ	ઓળખ
૧	૨૪૬૧	પટેલ રામભાઈ ઝીણાભાઈ કેન્દ્ર : રોણવેલ, જિ. સુરત	૯૦	શિક્ષક, ઉ. વ. ૪૩ ટ્રેઇન્ડ
૨	૨૪૬૨	પટેલ દુર્લભભાઈ વશનજી કેન્દ્ર : રોણવેલ, જિ. સુરત	૮૯	શિક્ષક, ઉ. વ. ૪૧ ટ્રેઇન્ડ
૩	૭૯૫૦	ગાંધી ધર્મિષ્ઠાબહેન પરમાનંદ કેન્દ્ર : પાટણ, જિ. મહેસાણા	૮૮	વિદ્યાર્થી ઉ. વ. ૨૦ અભ્યાસ, ઇન્ટર આર્ટ્સ
૪	૨૨૭૮	મહંત નટવરલાલ માધવદાસ કેન્દ્ર : સારિંગ, જિ. વડોદરા	૮૭	શિક્ષક, ઉ. વ. ૨૩ પી. એસ. સી.

ઉપર મુજબ પરીક્ષામાં બેઠેલા ૧૯,૭૭૪માંથી ઉત્તીર્ણ ૧૪,૧૬૭ થાય છે, એ જોતાં પરીક્ષાનું પરિણામ ૭૧.૭૮ ટકા આવ્યું છે. ઉત્તીર્ણ થનારાઓમાં ૧૩,૦૪૨ વિદ્યાર્થીઓ, ૬૦૫ શિક્ષકો, ૧૬૫ ખેતી કરનાર, ૨૨૩ નોકરિયાત, ૬૯ ઘરકામ કરનાર તથા ૬૩ ઇતર છે. તે સર્વ પૈકી વિદ્યાર્થિનીઓ તથા બહેનોની સંખ્યા ૨,૧૭૪ છે.

૮૬થી ૮૧ સુધીના ગુણ મેળવનાર જે ૨૧ નબરો છે તે દરેકને પણ રૂ ૧–૦૦નુ ઇનામ મળે છે તે નબરો ગુણાનુક્રમે ૧૮૦૬૬, ૬૫૧૩, ૧૬૯૩૧, ૬૨૫૮, ૬૦૯૭, ૫૯૪૬, ૫૯૫૦, ૧૮૮૩૩, ૧૬૭૪૪, ૨૦૭૦૨, ૧૯૭૪૯, ૨૦૪૭૫, ૨૨૪૪૮, ૨૦૦૯૭, ૧૬૯૪૮, ૧૭૧૨૯, ૧૨૮૫૮, ૧૧૨૮૩, ૧૧૬૫૮, ૬૪૦૮, ૬૪૨૩ છે

* ઉપગત ઉત્તેજનાર્થે, ગુણાનુક્રમે પ્રથમ આવનાર ઘરકામ કે નોકરી કરતી ૧૫ બહેનોને (જેમના ન ૧૧૪૮૪, ૬૩૬૮, ૫૪૭૬, ૫૪૭૦, ૧૬૦૮, ૪૮૪, ૯૪૩૮, ૩૪૮૨, ૭૪૭૩, ૭૭૮૭, ૩૬૮૦, ૩૪૮૬, ૬૨૫૨, ૫૭૬૬ અને ૩૬૮૫ છે) તેમ જ અભ્યાસ કરતા વર્ગ ૮ સુધીના ૧૫ વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોને (જેમના ન ૬૩૦૩, ૧૧૫૬૪, ૬૫૧૭, ૧૯૬૦૪, ૨૦૨૬૨, ૨૦૩૨૩, ૯૦૫૩, ૧૧૩૦૩, ૧૧૫૮૭, ૨૧૧૪, ૨૨૪૫૯, ૧૧૪૧૩, ૨૬, ૪૧૭૦ અને ૮૭૨૪ છે) મળી કુલ ૩૦ને ઉત્તેજનાર્થે રૂપિયા એકેકનુ ઇનામ મળે છે

કેન્દ્રવાર ઉત્તીર્ણ થતા દર પચીસ ઉમેદવારે એક એ પ્રમાણે જેતે કેન્દ્રમા ગુણાનુક્રમે પ્રથમ આવતા જેતે ઉમેદવારને રૂ એકેકનુ ઇનામ મળે છે જેતે કેન્દ્રી તરફ મોકલેલી ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોની યાદીમા કેન્દ્રનુ ઇનામ મેળવતા ઉમેદવારોના નામ આગળ * આ પ્રકારની નિશાની કરવામા આવી છે

આ રીતે કુલ ૩૨૦ને રૂ ૩૩૦ના ઇનામ મળે છે આ ઇનામો જેતે કેન્દ્રોને માર્ચ, '૬૧ સુધીમા મોકલાશે ઇનામમા હવે પછી થનાર અગિયારમી પરીક્ષાનુ પુસ્તક અપાશે

ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોના પ્રમાણપત્રો પણ માર્ચ, '૬૧ આખર સુધીમા જેતે કેન્દ્રો ઉપર મોકલાશે

આ પરીક્ષાના પ્રચાર માટે જેતે કેન્દ્રોના સચાલકોએ જે પ્રયત્નો કર્યા છે તથા નિરીક્ષક તરીકેની સેવા અર્પી પરીક્ષાના કામમા જે મદદ કરી છે તે બદલ સૌનો આભાર માનવામા આવે છે

આ પરીક્ષાના પુસ્તકની કિમત રૂ ૧–૫૦ છે, પણ તે ઓછી કિમતે આપવામા સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદે જે સવલત આપી છે તે પણ નોધને પાત્ર છે

અગિયારમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા હવે પછી સપ્ટેમ્બર, '૬૧મા લેવાશે, પણ તે પરીક્ષાનુ પુસ્તક તથા તારીખ હજુ નક્કી થયા નથી તે નક્કી થયે તેની જાહેરાત માર્ચ, '૬૧ આખરે જેતે કેન્દ્રોને ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોના પ્રમાણપત્રો સાથે મોકલાશે, તેની સર્વ કેન્દ્રવ્યવસ્થાપકોને નોધ લેવા વિનતી છે

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મડળ
ઠે સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા
તા ૧૬–૧–૬૧

વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ
સહમત્રી

☆

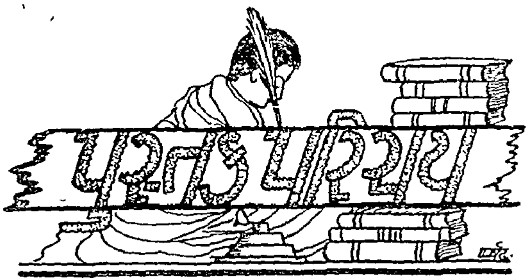

શૈલી અને સ્વરૂપ: લેખક: ઉમાશંકર જોષી; પ્રકાશક: વોરા એન્ડ કંપની, પબ્લિશર્સ પ્રા. લિ., મુંબઈ; પૃષ્ઠસંખ્યા: ૩૨૬; કિં.: ૪–૨૫

આપણા સાહિત્યના કેટલાક સ્વરૂપો – જેવાં કે એકાંકી, નિબંધ, નવલિકા, પદ, મુક્તક, સોનેટ અને શૈલીવિવેચન અને લોકસાહિત્ય ઉપર લેખકના અભ્યાસના નિષ્કર્ષરૂપે લખાયેલા ઓગણીસ જેટલા લેખો આ સંગ્રહમાં પ્રગટ થયા છે. લેખકે ૧૯૪૮માં વડોદરા ગુજરાતી ગ્રંથકાર સંમેલનના આશ્રયે કરેલું "શૈલી" ઉપરનું તેમનું વ્યાખ્યાન અહીં પ્રથમ વાર ગ્રંથસ્થ થયું છે. ઉત્તમ કવિ તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામેલા શ્રી ઉમાશંકરની વિવેચનપ્રતિભા અને પરિશીલકબુદ્ધિનો સુંદર પરિચય તેમના આ લેખો દ્વારા સાહિત્યના અભ્યાસીને તેમ જ સામાન્ય વાચકને થાય છે. લેખકની 'શૈલી'વિષયક ચર્ચા સૂક્ષ્મ અને તલસ્પર્શી હોઈ આખા સંગ્રહના લેખોમાં આ લેખ કલગીરૂપ છે 'વિવેચન કલા કે શાસ્ત્ર' ઉપરની તેમની ચર્ચા છેલ્લાં પંદર વર્ષથીય વધારે સમયથી ચર્ચાતા પ્રશ્ન પર અંતિમ નિર્ણયરૂપ હોઈ ખૂબ વિશદ બની છે. જુદાં જુદા સાહિત્યસ્વરૂપો ઉપરના એમના અભ્યાસલેખો આપણા સાહિત્યમા અત્યાર સુધીમાં પ્રગટ થયેલા અભ્યાસલેખોમા વિશિષ્ટ ભાત પાડે તેવા છે પુસ્તકના બાહ્ય રૂપરંગ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોઈ પ્રકાશકો અભિનંદનને પાત્ર છે.

નિરીક્ષા: લેખક: ઉમાશંકર જોષી; પ્રકાશક: વોરા એન્ડ કંપની, પ્રા. લિ, મુંબઈ; પૃષ્ઠસંખ્યા: ૩૭૬; કિં: ૪–૫૦

'શૈલી અને સ્વરૂપ'માં જો ઊંડી તત્ત્વચર્ચા છે તો અહીં લેખક આપણા સાહિત્યની 'સરસ્વતીચંદ્ર', 'માનવીની ભવાઈ', 'પાછલે બારણે', 'બ્યાજનો વારસ', 'લે મિઝરાબ્લ' (ભાષાંતર) જેવી નવલકથાઓના પરિચયાત્મક પ્રવેશકો દ્વારા તથા બ. ક. ઠા, રાજેન્દ્ર શાહ, શ્રીધરાણી, હરિશ્ચંદ્ર અને રમણીક અરાલવાળા જેવા કવિજનો ને તેમનાં કવનો ઉપરના તલસ્પર્શી અભ્યાસલેખો દ્વારા એ કૃતિઓ અને સર્જકોને સાચી રીતે મૂલવવામાં પૃથગ્જનને તેમ જ અભ્યાસીને માર્ગદર્શક બન્યા છે. આ અભ્યાસલેખોનુ વાચન આપણી નવલકથા-વાચનની તેમ જ કાવ્યવાચનની દષ્ટિનું પણ પરિમાર્જન કરે છે, એ આ સંગ્રહની વિશેષતા છે. 'અખો'

ઉપરની પ્રશ્નાતરી ઘાતક તો છે જ, પણ એ વિષય વિષે નવો રસ જાગૃત કરે તેવી પણ તે છે. 'પ્રતામૂર્તિ ગ્યુઇથે'માં લેખક એ સમર્થ કવિવરના વ્યક્તિત્વ તથા એની કાવ્યરચના અને જીવનસંદેશ ઉપર સુંદર પ્રકાશ ફેંકે છે. 'અંગ્રેજી અમલનું કવિતાસાહિત્ય'માં સંક્રાન્તિકાળના આપણા કવિતાસાહિત્ય વિષેની લેખકની વિહંગદૃષ્ટિ વિશદ રીતે રજૂ થઈ છે. આ લેખો દ્વારા લેખકના વાચનના વિશાળ પ્રદેશનો પણ પરિચય થાય છે પુસ્તકનાં બાહ્ય રૂપરંગ એને શોભે એવાં છે.

કા

આનંદ દ્વીપ : મૂળ લેખક : ઑલિવર ગોલ્ડસ્મિથ; અનુવાદક : ગિરીશ ભટ્ટ; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પાન : ૨૨૪; કિંમત : પોણાચાર રૂપિયા

પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી નવલકથા 'ધ વિકાર ઑફ વેકફિલ્ડ'નો આ અનુવાદ છે. એનો નાયક ડૉ. પ્રિમરોઝ 'ગૃહસ્થવેશે સંત' હોઈ 'આ વાર્તામાં એનું અડગ ધૈર્ય, એની અદ્ભુત પ્રસન્નવૃત્તિ, એનું ભોળું ક્ષમાળુ હૃદય અને એનો પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ—આ તત્ત્વો આકર્ષક લાગે છે.'

સત્પુરુષને જાણે પ્રભુ તાવતો હોય તેમ ડૉ. પ્રિમરોઝના સુખી સંસાર ઉપર વિપત્તિનાં વાદળો ઘેરાય છે—તેની જિંદગીની કમાણી એક વેપારીના દેવાળામાં ચાલી જાય છે, લગ્નના ટાણે જ તેના પુત્રના એક શ્રીમંત કન્યા સાથેના વિવાહ તૂટે છે, ગામ અને ઘર છોડી સાદાઈથી અને શ્રમથી જીવન જીવવાનો પ્રસંગ સાંપડે છે. છતાં ગરીબીમાં ગૌરવ માનતો આ ધર્મોપદેશક ખેડૂતનું જીવન ગુજારે છે. દુર્ભાગ્યે દુષ્ટ શ્રીમંત યુવાન થૉર્નહિલની મોહજાળમાં ફસાઈ એની પુત્રી ઑલિવિયા નાસી જાય છે. શોધમાં નીકળેલા પિતાને એ કફોડી સ્થિતિમાં મળે છે. મોટા પુત્ર જ્યૉર્જને માથે ખૂનનું આળ આવે છે. દુષ્ટ થૉર્નહિલના મકાનનું ભાડું ન ચૂકવવા ખાતર એ નાયકને કારાવાસમાં નખાવે છે. આમ સંતની પાકી તાવણી થાય છે. પરંતુ એવા પુરુષને ઈશ્વર ત્યજતો નથી. એ જ દુષ્ટના સાધુચરિત કાકા—બરશેલ નામધારી બૅરોનેટ થૉર્નહિલ—ની મદદથી વિપત્તિનાં બધાં વાદળ વિખરાઈ જાય છે. જેલમાં નાયક કેદીઓને સદ્પંથે વાળવા પ્રયાસ કરે છે કાકાને વિનંતી કરી દુષ્ટ ભત્રીજાને માફ કરાવે છે.

અંત સુખદ આવે છે. નાયકની કારાવાસમાંથી મુક્તિ થાય છે, મિલકત પાછી મળે છે, પુત્રનું લગ્ન થાય છે. એક પુત્રી સોફિયાનો બૅરોનેટ પત્ની તરીકે સ્વીકાર કરે છે.

'સાંખ્યયોગી સંત ડૉ. પ્રિમરોઝ'ની આ જીવનકહાણી ગુજરાતી વાચકો સમક્ષ મૂકવા માટે સાચે જ અનુવાદક અભિનંદનને પાત્ર છે. આ પુસ્તક દરેક પુસ્તકાલય તેમ જ ઘરમાં વસાવવા યોગ્ય છે.

અપભ્રંશ વ્યાકરણ : સંપાદક : હરિવલ્લભ ચૂનીલાલ ભાયાણી; પ્રકાશક : શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રસ્તો, મુંબઈ–૪; પાન : ૧૯૦; કિંમત પાંચ રૂપિયા

પ્રાચીન સાહિત્ય અને ભાષાશાસ્ત્રના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શ્રી ભાયાણીએ સિદ્ધહેમ ગત અપભ્રંશ વ્યાકરણનું કરેલું આ સંપાદન, આ પુસ્તક અંગેનાં આ પૂર્વેનાં પ્રકાશનોમાં અનોખી

ભાત પાડે છે. કેટલાંક વિશ્વવિદ્યાલયોના અનુસ્નાતક વર્ગોમાં આ વ્યાકરણ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે પસંદગી પામે છે એ જ એની અગત્ય સાબિત કરવા પૂરતું છે.

દરેક સૂત્રની સમજૂતી માટે સૂત્ર, વૃત્તિ, ઉદાહરણ, સંસ્કૃત શબ્દાર્થ તથા છાયા, ગુજરાતી ભાષાંતર તથા તે ઉપરાંત ટિપ્પણમાં જરૂરી ખુલાસા તથા પરિશિષ્ટમાં આપેલાં વધારાનાં ઉદાહરણો—આ સામગ્રી પૂરતી નહીં પણ ઘણી વધારે ગણાય. આમ સૂત્રોની સમજૂતી માટેની આ પ્રથા પ્રશંસનીય છે.

અપભ્રંશ ભાષા, સાહિત્ય તથા હેમચંદ્રીય અપભ્રંશને લગતી ભૂમિકા, ઉદ્ધૃત પદ્યોનાં સમાન્તર પદ્યો અને શબ્દસૂચિ એ આ પુસ્તકનાં આગવાં આકર્ષણો છે. ' ખાસ કરીને ભૂમિકામાં આપેલી 'અપભ્રંશ સાહિત્ય અને ભાષા વિશેની મૂલ્યવાન સામગ્રી આટલા વ્યવસ્થિત રૂપમાં ગુજરાતીમાં પહેલી જ વાર અપાઈ છે. '-અપભ્રંશ સાહિત્ય અને એનાં સાહિત્યસ્વરૂપો—જેવાં કે સંધિબંધ, ચરિતકાવ્ય, કથાકોશો, રાસાબંધ—અંગેની વિગત માહિતી; ' સંદેશરાસક ' ઉપરનું પરિશિષ્ટ; અપભ્રંશના સ્વરૂપ અંગેની માહિતીપૂર્ણ ચર્ચા; અપભ્રંશની કેટલીક લાક્ષણિકતાઓ—ધ્વનિવલણો, છંદોમૂલક પરિવર્તન, કાળ, કૃત્ અને તદ્ધિત પ્રત્યયો, લિંગપરિવર્તન, અનુગો, પ્રયોગો—અંગેની વિગતવાર સમજૂતી વગેરેથી આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓને તેમ જ આ વિષયના અભ્યાસીઓને ઘણું જ માર્ગદર્શક થઈ પડે એમ છે. આમ ખૂબ જ પરિશ્રમ લઈ આવું સંપાદન તૈયાર કરવા બદલ લેખકને તેમ જ પ્રકાશન માટે ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને અભિનંદન ઘટે છે. આ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે આ પુસ્તક અનિવાર્ય ગણી શકાય.

ગુજરાત સાહિત્યસભા, અમદાવાદ-કાર્યવહી : સને ૧૯૫૬ : સમીક્ષક : અધ્યા. ઉપેન્દ્ર જ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ; પાન : ૧૫૭; કિંમત : ત્રણ રૂપિયા

૧૯૫૬ની સાલમાં ગુજરાતીમાં પ્રકાશિત થયેલી કૃતિઓમાંથી સમીક્ષકને મળેલી નોંધપાત્ર એવી ૪૨૫ કૃતિઓ—કે જેમાં ૧૦૦ જેટલી પુનરાવૃત્તિઓ છે—તેની સમીક્ષા ગુજરાતીના વિદ્વાન અધ્યાપક શ્રી ઉપેન્દ્ર પંડ્યાએ કરી છે. આ કૃતિઓમાં, પુનરાવૃત્તિઓ સહિત, ૭૭ કાવ્યસંગ્રહો, ૧૨ નાટકો, ૬૫ નવલકથાઓ, ૪૧ નવલિકાસંગ્રહો, ૪ વિવેચનો, ૧૯ ઇતિહાસ-શિક્ષણસંપાદનો, ૯ પ્રવાસ-નિબંધ-ચિંતન પુસ્તકો, ૬ ધર્મતત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો, ૨૨ જીવનચરિત્ર-આત્મકથા, ૧૫ પ્રકીર્ણ કૃતિઓ, ૨૦૩ બાલસાહિત્યની પુસ્તિકાઓનો સમાવેશ થાય છે. પુનરાવૃત્તિઓની સમીક્ષા સમીક્ષકે કરી નથી.

આ સમીક્ષામાં નોંધપાત્ર કહી શકાય એવી કૃતિઓ આ પ્રમાણે છેઃ કાવ્યક્ષેત્રે અનુભૂતિ, નેપથ્યે, પદ્મા, દીપ્તિ, અને ઉપજાતિ; નાટકોમાં શકુંતલાનું ભૂત અને પ્રેરણા; નવલકથાક્ષેત્રે સંધિકાળ, વેળાવેળાની છાંયડી, વહી જતો વારસો, અને જિન ફિરતોહ; નવલિકાક્ષેત્રે દિલની વાત અને પારેવડાં, અંતઃસ્રોતા, સબસે ઊંચી પ્રેમસગાઈ અને ઉમાની થાપણ; વિવેચનસાહિત્યમાં સર્જનને આરે, એકાંકી સ્વરૂપ અને વિકાસ; સંશોધનસંપાદનમાં વર્ણકસમુચ્ચય ભા. ૧ અને મકરંદ; નિબંધ ને ચિંતનક્ષેત્રે મનોવિહાર, જીવનલીલા, અધારનગાર, જીવનપ્રદીપ તથા ગાંધીનાસ્તિકવાદ; ચરિત્રવિભાગમાં મધ્યાહ્નનાં મૃગજળ, મહાત્માજીની છાયામાં, સરદારની શીખ

તથા રાષ્ટ્રપ્રિય પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ; અને પ્રકીર્ણ વિભાગમાં વૈદિક સંગીત અને અન્ય લેખો, ગામડાનું વાસ્તવદર્શન, તથા તંદુરસ્ત રહો.

જેતે કૃતિઓની અગત્ય, ઉપયોગિતા તથા કલાની દૃષ્ટિએ, જરૂર હોય ત્યાં, ઠેકઠેકાણે કૃતિઓમાંથી જરૂરી ઉતારાઓ સાથે, સમીક્ષકે આ કૃતિઓની સમીક્ષા કરી છે. સમીક્ષાને અંતે સમીક્ષકે પોતાને આ કાર્ય અંગે પ્રાપ્ત થયેલાં નવાં પ્રકાશનો તથા પુનર્મુદ્રણોની વિભાગવાર યાદી આપી છે જેના ઉપરથી તે વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સાહિત્યનો સમગ્રપણે ખ્યાલ આવી શકે.

સમીક્ષકને એક દહેશત જાગે છે : 'આપણું સાહિત્ય સામાન્ય સાધન બની જતું હોય–કીર્તિનું કે સંપત્તિનું, હળવાં શોખનું ને રાજ્યસત્તાનું–એવું કંઈક ભાસે છે' આ સૂચન વિચારણા માગી લે છે–બધાયે સાહિત્યોપાસકોની.

ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ આદરેલી આ પ્રવૃત્તિ સાથે જ અભિનંદનીય છે.

પુણ્યાત્મા સોમાલાલ પંચ : લેખક: અંબાલાલ નૃ. શાહ; પ્રકાશક: ચિમનલાલ મંગળદાસ પંચ, પંચ પ્રિન્ટરી, ગાંધીમાર્ગ, મોડલ ટોકીઝ પાસે, અમદાવાદ–૧; પાન: ૧૬૦; કિંમત: અઢી રૂપિયા

'ગુજરાતી પંચ'ના આદ્ય અધિપતિ તથા તેની ૪૪ વર્ષ સુધી એકધારી સેવા કરનાર સંચાલક અને પ્રણેતા; એ પત્રને મહાગુજરાતનું એક અગ્રગણ્ય પત્ર બનાવી, તેની રજત જયંતી ભભકાભેર ઉજવાવી. એ પત્ર મારફત કોંગ્રેસની, ગુજરાતની તથા ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરનાર; ખડાયતા જ્ઞાતિની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરક, પોષક અને પ્રાણસમા શ્રી સોમાલાલ મંગળદાસ શાહની જીવનરેખા આ પુસ્તકમાં આલેખવામા આવી છે. ૧૮મું કોંગ્રેસ અધિવેશન અમદાવાદને આગણે આણવામા એમનો અને એમના પત્રનો ફાળો નાનોસૂનો નથી. 'ગુજરાતી પંચ' મારફત અમદાવાદની અનેક રાજકીય અને સામાજિક જીવનમા અને અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમા એ સક્રિય રસ લેતા.

ગરીબ સ્થિતિમાં જન્મી, દશ દિવસની ઉંમરે જ માતાની ગોદ ગુમાવનાર અને પાછળથી ધાવના પોષણથી ઊછરી મોટા થનાર આ ભાગ્યશાળી બાળકે સારી કેળવણી પ્રાપ્ત કરી પીઢ પત્રકાર અને અગ્રગણ્ય જ્ઞાતિસેવક તરીકે નામના મેળવી. 'ગુજરાતી પંચ'ને ઉચ્ચ સ્થિતિએ મૂકયા બાદ, પોતાની તબિયત અસ્વસ્થ બનતાં, પોતાના પુત્રથીય પ્યારા આ પત્રને, એના ઉજ્જવળ ભાવિની આશાએ, 'સંદેશ'ના અનુભવી અધિપતિ શ્રી નંદલાલ ચૂનીલાલ બોડીવાળાના સુરક્ષિત હાથમાં સુપરત કર્યું.

સાદા, ભોળા, પરગજુ, નિરભિમાની અને સેવાભાવી મુરબ્બી; સૌજન્ય અને નમ્રતાની મૂર્તિ; સ્વભાવે સૌમ્ય, હૃદયે દૃઢનિશ્ચયી અને વર્તને સુભદ્ર એવા આ સોમાભાઈ, સેનાની સુગંધથી ઝગમગતું એવું ૭૩ વર્ષનું લાંબું આયુષ્ય ભોગવી સ્વર્ગે સિધાવ્યા. લેખકે એમને 'પુણ્યાત્મા' કહ્યા છે એ યોગ્ય જ છે.

એમનાં જન્મ, બાલ્યાવસ્થા, કુટુંબ, કેળવણી; કોંગ્રેસ, ગુજરાતી પંચ અને જ્ઞાતિની સેવાઓ; ૧૮મું કોંગ્રેસ અધિવેશન; સોમાભાઈને સંસ્થાઓ, પત્રો તથા અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓએ આપેલી

નિવાપાંજલિઓ: સાતમી ખ્યાયતના પરિષદના પ્રમુખ તરીકેનું એમનું ભાષણ; કુટુંબીજનો તથા 'ગુજરાતી પંચ'ના સહકાર્યકરો સાથેના એમના ફોટાઓ વગેરેનો લેખકે આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે. આવા એક કર્મવીર અને સેવાભાવી નાગરિકનું જીવન સાચે જ ઘણાને પ્રેરણારૂપ બનવા સંભવ છે

મેકોલે કે ગાંધીજી: લેખક : મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પ્રકાશક : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ–૧૪; પાન : ૧૧૭; કિંમત : રૂ ૧–૫૦

ભારતમાં અંગ્રેજીના સ્થાન વિષે લેખકે પ્રસંગે પ્રસંગે લખેલા અને ઉચિત મથાળા હેઠળ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલા લેખોનો આ સંગ્રહ છે. ભારતમાં અંગ્રેજીની શરૂઆત કરી, અંગ્રેજ રાજ્યકર્તાઓની સ્વાર્થી મુરાદ બર લાવવા પ્રયાસ કરનાર મેકોલેની વિચારસરણીવાળા આજે પણ કેટલાક હયાત છે એમની સામી બાજુએ માતૃભાષા દ્વારા જ શિક્ષણ આપવાની તરફેણ કરતા ગાંધીજી અને તેમની વિચારસરણીવાળા વિદ્વાનો પણ છે. આ બંને દૃષ્ટિબિંદુઓની વિવિધ પ્રકારે ચર્ચા કરી ગાંધીજીની વિચારસરણીના અગત્યના મુદ્દાઓની તલસ્પર્શી ચર્ચા અહીં જોવા મળે છે 'પારકી સુભાષા કરતા સ્વભાષા સાચી' એ મુદ્દો વિશદતાથી સમજાવવામાં આવ્યો છે. અંગ્રેજી ફરીથી ધોરણ પાંચથી ચલાવવાની હિલચાલના હિમાયતીઓને તથા ઉચ્ચ શિક્ષણમાં માતૃભાષાને માધ્યમનું સ્થાન આપવામાં આનાકાની કરતા કે એને આગળ આગળ ધકેલી યથાવત્ અંગ્રેજીને ચાલુ રાખવાની તરફેણ કરનારાઓને લેખકે જડબાતોડ જવાબ આપ્યા છે. એક સ્વતંત્ર દેશમાં પરદેશી ભાષાને મળવું જોઈએ એટલું કે એક આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષાને યોગ્ય સ્થાન અંગ્રેજીને આપવાનો લેખક વિરોધ નથી કરતા. પરંતુ થોડાના ભોગે ઘણી મોટી સંખ્યાને અંગ્રેજી ફરજિયાત શીખવવાની ફરજ પાડી એમના ઉપર આ નાહકનો બોજો લાદવાનો એ વિરોધ કરે છે જે યોગ્ય જ છે પાઠ્યપુસ્તકો નથી મળતાં એ બહાનું છે. એક વખત આપણે જો માતૃભાષાને માધ્યમ તરીકે દાખલ કરીશું તો આપોઆપ બધું એની મેળે તૈયાર થશે. પરંતુ કિનારે ઊભા ઊભા તરવાની કળામાં પ્રવીણતા મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારને નિષ્ફળતા સિવાય બીજું શું મળે ? એ તો નદીમાં પડે તો જ તરતા આવડે. આ કાર્ય પણ એવું જ છે.

આમ આજે ખૂબ ચર્ચાતા આ અગત્યના પ્રશ્ન અંગે એક સુરત ગાંધીવાદી વિચારસરણી ધરાવતા અનુભવી કેળવણીકારના નિખાલસ મંતવ્યો જાણ્યા સિવાય આ અંગેની વિચારણા અધૂરી જ ગણી શકાય.

આ પુસ્તક જરૂરથી એક વખત વાંચી વિચારી જવા જેવું છે.

ન.

સરસ્વતીચંદ્ર (બૃહત્ સંક્ષેપ) : લેખક : ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી; સંક્ષેપકાર : ઉપેંદ્ર ભ. પંડ્યા; પ્રકાશક : સાહિત્ય અકાદેમી વતી એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ–૨; પૃ : ૫૪૨; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડનું; કિંમત : રૂ. ૮–૭૫

'સરસ્વતીચંદ્ર' એ ગુજરાતી સાહિત્યની શ્રેષ્ઠ નવલકથા ગણાય છે. સમાજને ઉચ્ચ જીવનના માર્ગદર્શન માટે તે રચાયેલી છે. તેની રચના કલામય છે. ચાર ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી

આ નવનકથા ઘણી દળદાર છે ચાર ભાગમા વિસ્તરેલી કથાનો આ સક્ષેપ છે આ જ સક્ષેપકારનો લઘુ સક્ષેપ આ પહેલા પ્રસિદ્ધ થયેલો હોઈ આ સક્ષેપને બૃહત્ સક્ષેપ કહ્યો છે આ સક્ષેપમા નવલકથામાની વાર્તા સગ્રહેલી છે ઉપરાત તેમા નવલકથાના મહત્ત્વના ચિતનનો પણ સમાવેશ કરેલો છે આ સક્ષેપ વાચતા મૂળ નવલકથાનો આસ્વાદ લીધાનો સતોષ થાય છે વળી જેમણે મૂળ નવલકથા વાચી ન હોય તેમને આ સક્ષેપ વાચ્યા પછી મૂળ નવલકથા વાચવા પ્રેરણા થાય તેમ લાગે છે આ સક્ષેપનો પ્રવેશક સાક્ષર શ્રી ઉમાશકર જોશીએ લખ્યો છે એ પ્રવેશક નવલકથા ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે આ પુસ્તક પુસ્તકાલયોમા તથા ગૃહોમા વસાવવા જેવુ છે પુસ્તકના કાગળ, છપાઈ, વગેરે સારુ છે, અને તેની કિમત વાજબી છે

મડિયા વાર્તાવૈભવ લેખક ચૂનીલાલ મડિયા, પ્રકાશક વોરા ઍન્ડ કપની, પ્રા લિ ૩ રાઉંડ બિલ્ડિગ, કાલબાદેવી રોડ, મુબઈ ૨, પૃષ્ઠ ૨૧૨, પૂઠુ કાર્ડબોર્ડનુ, કપડાની પટ્ટીવાળુ, કિમત રૂ ૩-૫૦

શ્રી ચૂનીલાલ મડિયા નવલિકાલેખક તરીકે સુવિખ્યાત છે તેમની ૧૬ નવલિકાઓ આ સગ્રહમા લીધેલી છે આ નવલિકાઓ વાચવી ગમે તેવી છે તેમાની કેટલીક નવલિકાઓ (દા ત ભીડેલી ભોગળ અને અતસ્રોતા) ઉચ્ચ પ્રકારની છે કેટલીક નવલિકાઓમા જાતીય આકર્ષણનુ તત્ત્વ વધારે નિરૂપેલુ જોવામા આવે છે, દા ત અધારી ગલના અજવાળા, નીલાજસા, પ્રાયશ્ચિત્તનુ પ્રાયશ્ચિત્ત ત્રિવેણી, ‘ ડિસોટો નો લિસોટો આવી નવલિકાઓનુ’ વાચન સામાન્ય વાચકોના ઘડતરમા ઉપકારક થવાને બદલે અપકારક થવા સભવ છે આપણા સામાન્ય વાચકો – ખાસ કરીને કિશોરવયના વાચકોના ઘડતરમા વિઘ્નરૂપ ન થાય તે દૃષ્ટિ રાખી આવા સગ્રહોનુ સપાદન કરવુ ઇષ્ટ મનાય

વેર અને બદલો સપાદક ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ, પ્રકાશક ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪, પૃષ્ઠ ૬૪, કિમત રૂ ૦-૪૫

આ પુસ્તિકામા ૧૧ પ્રાચીન બૌદ્ધ કથાઓ સરળ ભાષામા લખેલી છે આ કથાઓ પાછળ ‘ વેરથી વેર શમતુ નથી, પણ પ્રેમથી જ શમે છે, એ રહસ્ય રહેલુ છે આ પુસ્તિકા સમાજશિક્ષણને અગે ઉપયોગી થાય તેવી છે સામાન્ય વાચકો તથા વિદ્યાર્થીઓને પણ આ પુસ્તિકા વાચવી ગમે તેવી છે ઉચ્ચ ભાવનાથી ભરપૂર આ પુસ્તિકાનો જેટલો વધારે પ્રચાર થાય તેટલુ વધુ સારુ કિમત ઓછી છે પુસ્તિકામા કેટલાક ચિત્રો પણ છે

ગ્રામમાતા અને બીજી વાતો લેખક ઈશ્વર પેટલીકર, પ્રકાશક વોરા ઍન્ડ કપની પ્રા લિ, ૩, રાઉન્ડ બિલ્ડિગ કાલબાદેવી રોડ મુબઈ ૨, પૃષ્ઠ ૧૩૨, પૂઠુ કાચુ, કિમત રૂ ૧-૭૫

આ પુસ્તકમા ગ્રામજીવનને સ્પર્શતી ૧૧ વાર્તાઓ છે એમા એકે વાર્તાનુ નામ ‘ ગ્રામમાતા ’ નથી, છતા પુસ્તકનુ નામ ‘ ગ્રામમાતા અને બીજી વાતો ’ કેમ રાખ્યુ છે તે સમજાતુ નથી ‘ સગ્બાની પાડી ’ની વાર્તામા પૃષ્ઠ ૭૪ ઉપ ન નીચેની લીટીથી શરૂ થતુ અને પૃષ્ઠ ૭૫ ઉપરની બે લીટીએ પૂરુ થતુ લખાણ પૃષ્ઠ ૭૫ના છેડા પછી આવવુ જોઈએ, તે ભૂલથી આડુ અવળુ મુકાઈ ગયુ લાગે છે

આ વાર્તાઓમાં અસ્પૃશ્યતા, વહેમ, પ્રાણીપ્રેમ, સંતાનપ્રેમ, વગેરે વર્ણવ્યા ઉપરાંત ગામડાંની સંકુચિત મનોદશા, જ્ઞાતિનો ત્રાસ, વગેરે પણ બતાવ્યાં છે. આ વાર્તાઓનું વસ્તુ, પાત્રો, વર્ણન, વગેરે ઔચિત્યપૂર્ણ છે. આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રો – રાજબા, રઘુનાથ પંડયા, રણછોડ, સમ્મા, સોમો, વગેરે ઉચ્ચ ગુણોથી ભરપૂર છે.

આ પુસ્તક વાચકોને રસ પડે તેવું છે, અને તે નિર્દોષ છે.

પુસ્તકમાં કેટલાંક ચિત્રો પણ છે. આ ચિત્રો સારાં છે, પણ તે ખાસ જરૂરી નથી. એ ચિત્રો આપવાને બદલે પુસ્તક સસ્તું કર્યું હોત તો વધુ સારું.

ગં. સ્વ. ગંગાબહેનને : સંપાદક : કાકાસાહેબ કાલેલકર; પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૧૪; પૃષ્ઠ : ૩૮ + ૯૬; પૂઠું : કાચું; કિંમત રૂ. ૧–૦૦

ગાંધીજીના પત્રો ' બાપુજીના પત્રો ' નામે ગ્રંથમાળારૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે. એનું સંપાદન કાકાસાહેબ કાલેલકર કરે છે. એ ગ્રંથમાળામાં ' આશ્રમની બહેનોને, ' ' કુસુમબહેન દેસાઈને ', ' કુ. પ્રેમાબહેન કંટકને ', ' સરદાર વલ્લભભાઈને ', અને ' મણિબહેન પટેલ 'ને એ નામે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. એ ગ્રંથમાળામાં જ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે.

આ પુસ્તકમાં ગાંધીજીના ગં. સ્વ. ગંગાબહેન વૈદ્ય ઉપરના તા. ૧૫–૬–'૧૯થી તા. ૭–૮–'૩૧ સુધીના ૧૪૧ પત્રો છે. પુસ્તકની શરૂઆતમાં સંજીવનૌષધિરસઃ નામનો કાકાસાહેબનો લખેલો પુસ્તકની પ્રસ્તાવનારૂપે લેખ છે. એની પછી બીજો લેખ ' વાત્સલ્યમૂર્તિ ગંગાબહેન ' નામનો ૨૮ પૃષ્ઠનો છે. આ લેખમાં ગં. સ્વ. ગંગાબહેનનો જીવનવિકાસક્રમ આલેખેલો છે. આ પુસ્તકમાંથી ગાંધીજીના વિવિધ બાબતો સંબંધી વિચારો જાણવા મળે તેમ છે. આ પત્રો જોતાં ગાંધીજીને સ્ત્રીજીવનની ઉન્નતિમાં કેટલો રસ હતો તે પણ સમજાય છે. પત્રોની ભાષા સરળ અને સ્વાભાવિક છે. આ પત્રો ઉપરથી ગાંધીજીની મહત્તાની જેમ ઝાંખી થાય છે તેમ ગં. સ્વ. ગંગાબહેનની જીવનોન્નતિની પ્રગતિ પણ દેખાય છે. આ પત્રોનુ પુસ્તક ગાંધીસાહિત્યમાં એક અગત્યનો ઉમેરો છે. પુસ્તક પુસ્તકાલયોમાં તેમ જ ગૃહોમાં વસાવવા જેવું છે. કિંમત ઓછી છે.

રાસતરંગિણી : લેખક : દામોદર ખુ. બોટાદકર; પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ : ૯૫; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડનું; કિંમત : રૂ. ૧–૧૦

આ પુસ્તકમાં સ્વ કવિ બોટાદકરના ગુર્જર નારીઓમાં પ્રિય થયેલા રાસ અર્થાત ગરબા છે. આ રાસમાં ગુર્જર ગૃહજીવનનું માધુર્ય રેલાયેલું છે. નણંદ, ભોજાઈ, દિયર, પતિ, પત્ની, સાસુ, વહુ, વગેરે વચ્ચેના મીઠા સંબંધો આ રાસોમાં બિરદાવેલા છે. કુદરતી સૌંદર્યને લગતા પણ કેટલાક રાસ આ પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે. આ રાસોની ભાષા સરળ અને મધુર છે. એના ઢાળ લોકભોગ્ય છે. આ પુસ્તકનો ' સત્કાર ' સ્વ. સાહિત્યકાર ઝવેરચંદ મેઘાણીએ લખેલો છે, તે પણ પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં વધારો કરે છે. આ પુસ્તકની આ બારમી આવૃત્તિ છે. આ આવૃત્તિમા સ્વ. બોટાદકરનો સુંદર ફોટોગ્રાફ છે. પુસ્તકનાં કાગળ, છપાઈ, ઉઠાવ, વગેરે સારાં છે. પૂઠું કપડાની પટ્ટીવાળું રાખ્યું હોત તો વળી વધારે સારું થાત. આ પુસ્તકની કિંમત ઓછી કહેવાય. આવી ઓછી કિંમતે આવું સુંદર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ

કરવા માટે સંપાદક અને પ્રકાશક ધન્યવાદને પાત્ર છે આ પુસ્તકમાંથી થતો નફો સ્વ કવિના પત્નીને આપવાની યોજના ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે કન્યાશાળાઓ, મહિલાપુસ્તકાલયો, અને બને તો સામાન્ય ગૃહોમાં આ પુસ્તક વસાવવા માટે અમારી ખાસ ભલામણ છે

શરીરની સાચવણ લેખક ડૉ શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી, પ્રકાશક પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ, વડોદરા, પૃષ્ઠ ૪૦૪, પૂઠું કાર્ડબોર્ડનું, કપડાની પટ્ટીવાળું, જેકેટવાળું, કિંમત રૂ ૫–૫૦

શ્રી ચૂનીલાલ પુ શાહ જ્ઞાનપ્રચાર ગ્રંથમાળાનું આ પહેલું પુસ્તક છે એમાં આરોગ્યને લગતી વિસ્તૃત માહિતી ૯૫ લેખો દ્વારા આપી છે શરીર રોગનો ભોગ કેમ બને છે, તે રોગ ઓળખવા કેવી રીતે, તે સંબંધી શી સાવચેતી લેવી, વગેરે બાબતો સરળ શૈલી અને સુવાચ્ય ભાષામાં આ પુસ્તકમાં ચર્ચી છે સાથે ઉપયોગી થોડાં ચિત્રો પણ આપ્યાં છે પુસ્તકને છેડે વિષયસૂચી પણ આપી છે ગુજરાતી ભાષામાં આરોગ્ય અને વૈદકને લગતાં કેટલાંક પુસ્તકો છે, તેમાં આ પુસ્તકથી ઉપયોગી વધારો થાય છે પુસ્તકનાં ભાષાશુદ્ધિ, કાગળ છપાઈ, બંધાઈ, વગેરે સારાં છે પુસ્તકાલયોએ તથા સામાન્ય નાગરિકોએ આ પુસ્તક ખરીદવા જેવું છે

નીતિશિક્ષણ લેખક આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, પ્રકાશક સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૧૮૦, પૂઠું કાચું, કિંમત રૂ ૧–૫૦

આ પુસ્તકમાં નીતિનો બોધ આપતી સામાન્ય વાચકો અને વિદ્યાર્થીઓ સમજી શકે તેવી વાર્તાઓ છે આ વાર્તાઓ સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ધર્મગ્રંથોને આધારે લખેલી છે આ પુસ્તકના લેખક એમની વિદ્વત્તા અને લેખનકલા માટે એટલા બધા સુપ્રસિદ્ધ છે કે આ પુસ્તક સંબંધી અમારે ભલામણ કરવાપણું રહેતું નથી આ પુસ્તક વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ દ્વારા લેવાયેલી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા માટે નિયત થયેલું હતું, અને તે વખતે તેની દશ હજાર નકલોનું વેચાણ થયું હતું આ પુસ્તક એની નવી આવૃત્તિ છે જે શાળાઓમાં કે પુસ્તકાલયોમાં આ પુસ્તક ન હોય ત્યાં તે અવશ્ય વસાવવું જોઈએ સામાન્ય ગૃહોમાં પણ તે વસાવવા જેવું ગણાય

કહેવતો પ્રયોજક શાંતિલાલ ઠાકર, પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે પૃષ્ઠ ૧૫૬, પૂઠું કાચું, કિંમત રૂ ૧–૨૫

આ પુસ્તકમાં ૨૫૦૦ કહેવતો સંગ્રહેલી છે સમાન ભાવાર્થવાળી કહેવતો જૂથવાર મૂકેલી છે કેટલીક કહેવતો સમજાવતી વાર્તાઓ પણ આપેલી છે ફૂટનોટમાં જરૂરી શબ્દોના અર્થ પણ આપ્યા છે આ 'કહેવતો'નું પુસ્તક સ્વ આશારામ દ શાહના 'ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ' નામના પુસ્તક ઉપરથી તૈયાર કરેલું છે કહેવતો એ ભાષાનું અગત્યનું અંગ છે એમાં પ્રજાજીવનના ડહાપણનો અર્ક હોય છે કહેવતોની ભાષા સચોટ ટૂંકાણવાળી અને પ્રાસમય હોય છે આ પુસ્તક વાચવું ગમે તેવું છે આવું પુસ્તક પુસ્તકાલયોમાં વસાવવા જેવું ખરું પુસ્તકાલયના સંદર્ભપુસ્તક વિભાગમાં (Reference Section)માં તો આ પુસ્તક હોવું જ જોઈએ

નીતિશતક અનુવાદક શાંતિલાલ ઠાકર, પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે પૃષ્ઠ ૬૭, પૂઠું કાગળનું, કિંમત રૂ ૦–૩૦

ભર્તૃહરિના નીતિશતકના મૂળ સંસ્કૃત શ્લોકો ગુજરાતી અનુવાદ સહિત આ પુસ્તિકામા આપ્યા છે અનુવાદ સારો છે આ શ્લોકોમા નીતિના વિવિધ પાસાને સુંદર રીતે રજૂ કર્યા છે આ શ્લોકોમાના ઘણા સુભાષિત રૂપે પુષ્કળ પ્રચલિત થયેલા છે એ શ્લોકોનો ભાવાર્થ સમજી તે કંઠે કરવામા આવે તો જીવનઘડતરમા તે ઉપકારક થાય તેમ લાગે છે, તેમ જ લેખન તથા પ્રવચનમા પણ તે ઉપયોગી થાય તેમ છે આવી મહત્ત્વની પુસ્તિકા નજીવી કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવી આપવા માટે પ્રકાશક સંસ્થાનો આભાર માનવો જોઈએ માધ્યમિક શાળાના તથા પ્રાથમિક અધ્યાપનમંદિરના વિદ્યાર્થીઓએ આ પુસ્તિકા વસાવવા જેવી છે માધ્યમિક શાળાઓ, અધ્યાપનમંદિરો, તથા સામાન્ય પુસ્તકાલયોમા આ પુસ્તિકાની કેટલીક નકલો રાખવી યોગ્ય ગણાશે પુસ્તિકાની આ પાચમી આવૃત્તિ છે

ક્યારે સમજીશું ? લેખક - ગિજુભાઈ, પ્રકાશક ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૪૬, પૂઠું કાગળનું, કિંમત રૂ ૦–૫૦

આ પુસ્તિકામા હરિજનોના ઉદ્ધારને લગતા વિવિધ રીતે લખાયેલા લખાણો છે આ લખાણો સરળ તથા મનોહર શૈલીમા લખાયેલા છે હરિજન બાળકોને ઉદ્દેશીને પણ એમા અસરકારક લખાણ છે સ્વ. ગિજુભાઈની આ પુસ્તિકાનો આપણા પ્રસાદપતિત સમાજમા વધારે પ્રચાર થવો જોઈએ. પુસ્તિકામા થોડાં ચિત્રો પણ છે આ ચોથું પુસ્તિકાનું પુનર્મુદ્રણ છે

કીર્તિકથાઓ લેખક ઉમિયાશંકર ઠાકર, પ્રકાશક ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૩૧, પૂઠું કાગળનું, કિંમત રૂ ૦–૭૫

આ પુસ્તિકામા સ્ત્રીસન્માન, મિતાચારી, ઉપકારસ્મરણ, આજ્ઞાપાલન, અને પરોપકારાર્થે આત્મબલિદાનની જાણીતી કથાઓ છે એ કથાઓના નાયક તરીકે શિવાજી, નેપોલિયન, તિલક, સર ફિલિપ સિડની કૅસબિયેન્કા, વગેરે છે આ કથાઓ સરળ શૈલીમા લખાયેલી છે ટાઈપ મોટા છે પુસ્તિકાનું વાચન કિશોરો અને કુમારોને રોચક તેમ જ ઉપકારક છે આ પુસ્તિકાનું આ સાતમું પુનર્મુદ્રણ છે

ગરવી ગુજરાત લેખક રસિકલાલ જ જોષી, પ્રકાશક ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૮૪, પૂઠું કાચું, કિંમત રૂ ૧–૨૫

આ પુસ્તક ગુર્જર બાલગ્રંથાવલિની શ્રેણીમાનું છે એમા ગુજરાતના ઇતિહાસ સાથે સંકળાયેલ મહત્ત્વની વ્યક્તિઓનું જીવન વાર્તારૂપે આલેખેલું છે એ મહત્ત્વની વ્યક્તિઓ તે જયશિખર, વનરાજ, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, જગદેવ પરમાર, રાણકદેવી, હેમચંદ્ર, અને કરણઘેલો છે પુસ્તકમા ટાઈપ મોટા વાપર્યા છે, તથા તેમા આર્ટપેપર ઉપર ચાર ચિત્રો આપ્યા છે શાળાપુસ્તકાલયો અને બાલપુસ્તકાલયોએ આ પુસ્તક ખરીદવા જેવું છે

બાળવાર્તાવલિ સંપાદક હંસાબહેન મહેતા, પ્રકાશક ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૮૪, પૂઠું કાર્ડબોર્ડનું, કિંમત રૂ ૨–૦૦

આ પુસ્તકમાં બાર બાળવાર્તાઓ છે. આ વાર્તાઓમાંની ઘણીખરી બાળકોમાં પ્રિય થયેલી છે. એમાંની ઘણી વાર્તાઓમાં જોડકણાં છે. વાર્તાઓ મોટા ટુલાઈન ટાઈપમાં છાપેલી છે; અને તેમાં ૪ રંગીન ચિત્રો છે તેમ જ ઘણાં સાદાં ચિત્રો પણ છે. ચિત્રો શ્રી રવિશંકર રાવળનાં દોરેલાં છે. પુસ્તક કુમાર પ્રિંટરીમાં છાપેલું છે. પૂઠા ઉપર વિવિધરંગી ચિત્ર છે; પણ તે ચિત્ર પુસ્તકમાંની કોઈ વાર્તાને લગતું લાગતું નથી. પુસ્તકમાં જાડા કાગળ વાપર્યા છે. બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકો કેવાં હોવાં જોઈએ તેના નમૂનારૂપ આ પુસ્તક બનાવવા પ્રયત્ન કરેલો છે, અને તે મોટે ભાગે સફળ નીવડેલો છે. આમ છતાં તેની કિંમત બે રૂપિયાના પ્રમાણમાં આપણા દેશનાં ગરીબ બાળકોને વાચનસામગ્રી ઓછી મળે છે. આને બદલે સ્વ. ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ ઓછી કિંમતમાં બાળકોની વાર્તાભૂખ અને વાચનભૂખ વધારે સંતોષે છે. વાર્તાઓમાં તેની ભાષા જ ચિત્રો ખડાં કરી શકે તેમ હોય ત્યા રંગરેખાના ચિત્રો જરૂરી નથી પણ હોતાં. આ પુસ્તકનું આ છઠ્ઠું મુદ્રણ છે. આ પુસ્તક બાલમંદિરો, પ્રાથમિક શાળાઓ તથા બાલ અને મહિલા પુસ્તકાલયોમાં વસાવવા જેવું છે, તેમ જ બાળકોને ભેટ આપવા જેવું પણ છે. પુસ્તકનું પૂઠું પાકું અથવા તો કપડાની પટ્ટીવાળું રાખ્યું હોત તો પુસ્તક વધારે ટકાઉ થાત. આવું પુસ્તક સંપાદન કરવા માટે તથા તેને પ્રકાશિત કરવા માટે સંપાદક અને પ્રકાશક અભિનંદનને પાત્ર છે.

અમૃત કથાવલિ—(૧) કંજૂસનો કાકો, (૨) સોનેરી હરણ, (૩) બીકણ રાક્ષસ, (૪) ભૂખડી બારસ, (૫) કાશીપુરીનો ગવૈયો, (૬) પંચશીલ, (૭) કાણિયો માછીમાર, (૮) મહોરીવાળી ઉંદરડી, (૯) બે દોસ્તો; (૧૦) ત્રણે મૂર્ખ: લેખક: રમણલાલ સોની; પ્રકાશક: બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ: અનુક્રમે ૪૦, ૪૦, ૪૦, ૩૬, ૩૬, ૩૬, ૩૮, ૩૬, ૩૬, ૩૬; પૂઠા: કાગળનાં; કિંમત: દરેકની રૂ. ૦-૫૦

આ દસ પુસ્તકમા થઈ ને ૩૨ કથાઓ—વાર્તાઓ છે. એ વાર્તાઓ બોધક છે. વાર્તાઓનો બોધ અર્થાત્ કથાવલિનું અમૃત દરેક પુસ્તકવાર તારવીને વાર્તાઓની પહેલાં આપી દીધું છે. પુસ્તકોની વાર્તાઓમાં વસ્તુ તથા બોધનો સમન્વય સારી રીતે થયો છે. વાર્તાઓ વાચવી ગમે તેવી છે. તેની લખાવટ સારી છે. વાર્તાઓમાં ચિત્રો આપ્યા છે તે પણ સારાં છે પુસ્તકોનાં કાગળ, છપાઈ, રૂપરંગ, વગેરે સારું છે. આ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ તેમ જ પ્રૌઢોને ઉપકારક છે. શાળાપુસ્તકાલયોમા તથા સમાજશિક્ષણ વર્ગોમા આ પુસ્તકો વસાવવા જેવા છે. સામાન્ય પુસ્તકાલયોમાં પણ તે રાખવા જેવાં છે.

(૧) અક્કલ મોટી કે ભેંસ; (૨) બિલાડીનો ન્યાય; (૩) ચાર મૂરખ પંડિત: લેખક: શાંતિ ના. શાહ (સત્યમ્); પ્રકાશક: શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ: અનુક્રમે ૭૬, ૮૪, ૫૦; પૂઠું: કાચું; કિંમત: દરેકનો રૂ. ૧

પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, અને ઇસપનીતિ ઉપરથી આ ત્રણે પુસ્તકો તૈયાર કર્યા છે. એમાં જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય તેવી બોધક વાર્તાઓ છે. આ વાર્તાઓ એકબીજા સાથે સંકળાયેલી છે. વાર્તાઓનાં પાત્રો પશુપક્ષીઓ છે. આ વાર્તાઓ વિદ્યાર્થીઓ તથા સામાન્ય વાચકોને વાંચવી ગમે તેવી છે. આ પુસ્તકોમાં થોડાં ચિત્રો પણ છે.

મોરપીંછ : લેખક: રાજેન્દ્ર શાહ; પ્રકાશક : વોરા ઍન્ડ કંપની પ્રા. લિ., ૩, રાઉન્ડ બિલ્ડિંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ: ડેમી આઠપેજી ૪૦; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦–૮૦

ગુજરાતના વર્તમાન સમયના સુપ્રસિદ્ધ કવિ રાજેન્દ્ર શાહના આ કાવ્યસંગ્રહમાં ૨૬ બાળગીતો છે. એ ગીતોના પુસ્તકને મુંબઈ રાજ્ય સરકારની ૧૯૫૯ની બાલસાહિત્યની સ્પર્ધામાં પ્રથમ પારિતોષિક મળ્યું છે. ગીતો એકંદરે સારાં છે. પુસ્તકમાં ચિત્રો પણ છે. શાળાપુસ્તકાલયો અને બાલપુસ્તકાલયોમાં પુસ્તક વસાવવા જેવું છે.

પગલાં–૧–૨ : રમણલાલ સોની: પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ : અનુક્રમે ૩૬ અને ૮૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : દરેક ભાગના રૂ. ૦–૫૦

આ બંને ભાગમાં બાલકવિતાઓ છે. આ કવિતાઓમાંની મોટા ભાગની વિનોદપૂર્ણ છે. આમાંની ઘણીખરી કવિતાઓ જોડકણાં જેમ બાળકો સરળતાથી ગાઈ શકે તેમ છે. આ બાલકવિતાઓને સમજવામાં મદદરૂપ થાય તેવાં ચિત્રો પણ સાથે આપેલાં છે. શિક્ષકોને ઉદ્દેશીને તથા બાળકોને ઉદ્દેશીને કાકા કાલેલકરે પહેલા ભાગની શરૂઆતમાં થોડું લખ્યું છે, તેમાં તેમણે આ બાલકવિતાની કદર કરી છે. આ બંને ભાગ બાલવાડી, બાલમંદિર, પ્રાથમિક શાળા, તથા બાલપુસ્તકાલયે ખાસ વસાવવા જેવા છે.

A Guide to the Elephanta Caves (Gharapuri) : લેખક : પ્રમોદચંદ્ર પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ : ૨૪; પૂઠું કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

મુંબઈના ભુલાભાઈ મેમોરિયલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ દ્વારા આ પુસ્તિકા તૈયાર થઈ છે. આવી બીજી કેટલીક પુસ્તિકાઓ અને પુસ્તકો સદર ઇન્સ્ટિટ્યુટ દ્વારા તૈયાર થયેલાં છે. આ બધી પુસ્તિકાઓ અને પુસ્તકોનો હેતુ ભારતનાં પ્રાચીન કળાધામોનો ઉત્કૃષ્ટ રીતે પરિચય કરાવવાનો લાગે છે. આવી પુસ્તિકાઓ કાર્લા ગુફાઓ, ઔરંગાબાદની ગુફાઓ, અને ઇલોરાની બૌદ્ધ ગુફાઓ સંબંધી પણ આ પહેલાં તેમણે પ્રસિદ્ધ કરાવેલી છે.

આ પુસ્તિકા ઊંચી જાતના આર્ટપેપર ઉપર સુઘડ રીતે છાપેલી છે. એમાં મુંબઈ પાસેના એલિફંટા ટાપુ ઉપર આવેલી શૈવ ગુફાઓ સંબંધી ચોકસાઈપૂર્ણ માહિતી આપેલી છે. આ પુસ્તિકાની વિશેષતા તો તેમાં ગુફાઓના સ્થાપત્ય અને શિલ્પને લગતા આબેહૂબ ફોટાઓ આપેલા છે એ છે. આ ફોટાઓ એકધ્યાનથી જોતાં પ્રાચીન સમયની આ કલાપૂર્ણ ગુફાઓનો ખ્યાલ આવી શકે છે. આપણી પ્રાચીન શિલ્પકળાના અભ્યાસીઓને અને સુશિક્ષિત સામાન્ય વાચકોને આ પુસ્તિકા કીમતી રત્ન જેવી લાગશે, એલિફંટાની ગુફાઓ જોવા જનારે આ પુસ્તિકા સાથે રાખવા જેવી છે. આ પુસ્તિકા અંગ્રેજીમાં છે, તેવી તે હિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી, વગેરે ભાષાઓમાં પણ પ્રસિદ્ધ થાય તે આવકારદાયક ગણાય.

આ પુસ્તિકા અને આના જેવી બીજી પુસ્તિકાઓ અને પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અમે તેના લેખકો, ફોટોગ્રાફરો, ભુલાભાઈ મેમોરિયલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, તેમ જ પ્રકાશકને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

Architectural & Scuptural Monuments of India : યોજક : મધુરી દેસાઈ; પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; કિંમત : રૂ. ૬–૨૫

આ આપણા દેશનાં સ્થાપત્ય અને શિલ્પની સારરૂપ કૃતિઓ અને તેમનાં સ્થળો દર્શાવતો નકશો છે. આ નકશામાં એવી ૧૪૯ કૃતિઓની માહિતી આપેલી છે. કૃતિઓના ફોટોગ્રાફ જેતે સ્થળ આગળ આપ્યા છે. નકશો ગડીઓ વાળી પુસ્તકરૂપે રાખી શકાય તેવો છે. નકશાના પાછળના ભાગમાં આ કૃતિઓવાળાં સ્થળ તથા જેતે કૃતિનો સમય દર્શાવેલાં છે. નકશો આપણા દેશનાં સ્થાપત્ય અને શિલ્પ સમજવામાં ઉપયોગી થાય તેવો છે. આવો મહત્ત્વનો નકશો તૈયાર કરવા માટે શ્રીમતી મધુરી દેસાઈ પ્રશંસાને પાત્ર છે; અને તેના પ્રકાશક પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આપણે સૌ ભણીએ : બીજી ચોપડી : લેખક : ધૂમકેતુ; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ : ૫૬; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦–૩૧

'ધૂમકેતુ' પ્રૌઢ શિક્ષણમાળાની આ બીજી ચોપડી છે. આ ચોપડીમાં પ્રૌઢશિક્ષણ લેતા વાચકોને ઉપયોગી પાઠો છે. પાઠોનું વસ્તુ આપણું સમાજજીવન નરવું થાય તે દૃષ્ટિથી યોજાયેલું છે. સમાજશિક્ષણ વર્ગો તથા પુસ્તકાલયોમાં આ ચોપડી વસાવવા જેવી છે. આ ચોપડીની આ દસમી આવૃત્તિ છે. કિંમત વાજબી લાગે છે.

સિંધી સાહિત્યમાં ડોકિયું : લેખક : મનોહરદાસ ખિલનાણી; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ ચેમ્બર્સ, ચોથે માળ, ૧૯/૨૧ હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧; પૃષ્ઠ : ૩૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦–૪૦

પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિની આ ૫૪મી પુસ્તિકા છે, આ પુસ્તિકામાં સિંધી ભાષા અને સાહિત્યનો પરિચય આપ્યો છે. સિંધી ભાષા એ સંસ્કૃતમાંથી ઊતરી આવેલી ભાષા છે તથા પહેલાં તે દેવનાગરીને મળતી લિપિમાં લખાતી હતી. સિંધમાં મુસલમાની રાજ્યના આગમન પછી સિંધી ભાષા અરબી લિપિમાં લખાય છે. હવે તે ફરી દેવનાગરી લિપિમાં લખાય તેવી પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ છે. આ પુસ્તિકામાં સિંધી ગદ્ય તથા પદ્ય સાહિત્યનો તથા મુખ્ય ગદ્યલેખકો તથા કવિઓનો પરિચય સંતોષકારક રીતે આપ્યો છે. સિંધી ભાષાસાહિત્યનો ટૂંકમાં પરિચય મેળવનારે આ પુસ્તિકા વાંચવા જેવી છે.

દક્ષિણ ભારતીય લોકપ્રિય ભોજનવાનીઓ : લેખિકા અને પ્રકાશક : સલોમી સેમ્યુલ, ૧૧, કલમ બેક રોડ, ભાયખલા, મુંબઈ ૮; પૃષ્ઠ : ડેમી આઠપેજી ૩૦; કિંમત : રૂ. ૧-૦૦

પુસ્તકના નામ પ્રમાણે એમાં દક્ષિણ ભારતની ભોજનવાનીઓ કેમ બનાવવી તે સમજાવ્યું છે. કુલ ૮૬ વાનીઓ પુસ્તકમાં વર્ણવી છે. આમાંની કેટલીક વાનીઓ દક્ષિણ ભારત ઉપરાંત દેશમાં બીજે પણ પ્રચલિત છે. પુસ્તક રસોઈની શોખીન બહેનોને ઉપયોગી છે.

પંચરત્ના દર્શાવતી : લેખક અને પ્રકાશક : ચ્યવનરાય શુકલ, સુલતાનપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૧૬; કિંમત : રૂ. ૦–૨૫

આ નાટિકામાં ડભોઈના પાચ નગરનો અને માતા દર્ભાવતી (ડભોઈ) પાત્રો તરીકે છે એ પાચ નગરનો તે શિલ્પી હીરાધર, ભક્ત દયારામ કવિ સનતલાલ માસ્તર, ગણપતરાવ ગાયકવાડ અને પ્રિયવદન બક્ષી આ પાત્રો વાગફરતી ડભોઈના ભૂતકાળનુ ગૌરવ સ્મરી વર્તમાન અવદશા ઉપર માતા દર્ભાવતી સમક્ષ આસુ સારે છે પરિણામે માતા દર્ભાની મૂર્છાવશ થાય છે છેવટે ગેબી અવાજ થાય છે કે ડભોઈના સતાન ઉજ્જવળ કારકિર્દી પ્રાપ્ત કરશે આ નાટિકા ડભોઈ પ્રેમીઓને ગમે તેવી છે, તથા તે ડભોઈમા ભજવવા જેવી છે

भारत के शिल्पकार : લેખક અને પ્રકાશક મણિલાલ દલપતરામ ઉપાધ્યાય, સતરામપુર, પચમહાલ, પૃ૪ ૪૫, પૂઠુ કાગળનુ, કિમત રૂ ૦–૭૫

આ હિંદી પુસ્તિકામા કૉંગ્રેસ અને કેટલાક નેતાઓનાં ટૂકમા માહિતી આપી છે નેતાઓમા રાષ્ટ્રપતિ ડા રાજેન્દ્રપ્રસાદ, શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ સરદાર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ પડિત ગોવિંદ વલ્લભ પત અને શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ લીધા છે, ઉપરાત પૂજ્ય કસ્તૂરબા અને ઠક્કરબાપાના જીવનરેખાનો પણ પુસ્તિકામા સમાવેશ કર્યો છે છેવટે દેશના વિકાસકાર્યક્રમનો પણ ટૂક માહિતી આપી છે લેખક ગુજરાતી અને તેમાયે પચમહાલના છાન પ્રદેશના હોવા છતા હિદીમા આ પુસ્તિકા તેમણે એકદરે સારી લખી છે પુસ્તિકામા ફોટા પણ આપેલા છે

શા

અજિત ભીમદેવ લેખક ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય, ગાધી રસ્તો અમદાવાદ પૃષ્ઠસખ્યા ૩૫૨ કિમત રૂ ૫–૦૦

શ્રી ધૂમકેતુની અતિ લોકપ્રિય થઈ પડેલી ચૌલુક્ય નવલકથાવલિમાના આ ત્રીજા પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી છે ગુજરાતના ગૌરવને આલેખતી આ ગ્રથાવલિ વાચકોમા ખૂબ આદર પામી છે આ નવલકથાવલિનુ પહેલુ પુસ્તક–ગુર્જરપતિ મૂલરાજદેવ હજી પ્રસિદ્ધ થયુ નથી એ પ્રસિદ્ધ થયા પછી ગુજરાતના સુવર્ણયુગનો ઇતિહાસ–ઐતિહાસિક નવલકથારૂપે–સળગ વાચવા મળશે સોમનાથના ધ્વસ પછી ગીઝનીનો સુલતાન ગુજરાત પર ચઢી આવ્યા–ગુજરાત કાજે કર્યું ભીમદેવે પાટણ છોડયુ પરતુ એ અજિત હતો અને અજિત રહેવા માગતો હતો એને પરાક્રમ કરવાની પ્રેરણા આપનાર ખાસ તો બે જણા–એક સમર્થ મુત્સદ્દી મહામત્રી દામોદર અને એની પ્રેયસી ચૌલા–એને ગુજરાત પાછુ મેળવવા ઉત્તેજિત કરે છે તેમા ભગવાન સોમનાથને માટે પ્રાણ યાગ કરનાર ત્રણ જણા–ધૂર્જટી, કુરાગ અને વિજ્જર–એના અતિ ભવ્ય બલિદાનમાથી પ્રેરણા પામી ભીમદેવ ગુજરાત પાછુ મેળવે છે

શ્રી ધૂમકેતુની સમર્થ કલાની આ પ્રસાદી દરેક પુસ્તકાલયમા રાખવી ઘટે છે

જીવનઝરણાં લેખિકા રમાબહેન ગાધી, પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય સઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ, ૬૪ ગાધીરોડ, ફ્રાન્ડીઝ બ્રિજ, અમદાવાદ–૧. પૃષ્ઠસખ્યા ૧૧૬, કિમત રૂ ૨–૦૦

શ્રી રંભાબ્હેન ગાંધીએ ગુજરાતી રંગભૂમિને—અને ખાસ કરીને અવેતન કલાકારોને ભજવી શકાય એવાં નાટકો—એકાંકીઓ સારા પ્રમાણમાં આપ્યાં છે. એઓ આપણા સંસાર-માંથી જ વિષયો મેળવે છે અને મજેદાર નાટિકાઓ ઉપજાવી કાઢે છે. એમનાં પુસ્તકો અને ભજવાયેલાં નાટકો વાચકોને—પ્રેક્ષકોને ગમ્યાં છે, પ્રસંશા પણ પામ્યાં છે. એમનું આ નાટક મૌલિક છે. પતિપત્ની વચ્ચે વિસંવાદ જગાડનાર અને વિખવાદ કરાવનાર કહેવાતા મિત્રો એક સુખી દંપતીના જીવનમાં કલેશ ઊભો કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સદ્ભાગ્યે એનું કાવતરું પકડાઈ જાય છે, એ ખુલ્લો પડે છે.

પાત્રો પાસેથી બોલાતા સંવાદો જોશદાર અને સચોટ છે. પ્રસંગો પણ યોગ્ય રીતે—મુદ્દાસર યોજ્યા છે. એમનાં બીજાં નાટકો માફક આ નાટક પણ લોકપ્રિય થશે પુસ્તકાલયમાં રાખવા જેવું પુસ્તક છે.

રીટા અને ટારઝન : મૂળ અંગ્રેજીમાં લેખક : એડગર રાઇસ બરો; અંગ્રેજી પરથી તૈયાર કરનાર : સત્યમ્; પ્રકાશક : આર. આર. શેઠની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, કેશવબાગ, મુંબાઈ ૨; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૬૦+૮=૨૬૮; કિંમત : રૂ. ૪-૨૫

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લેખક એડગર રાઈસ બરોની ટારઝનની વાતો—સાહસકથાઓ કુમારો અને કિશોરોને ખૂબ જ ગમી ગઈ છે. કથાઓ રૂપેરી પડદા ઉપર રજૂ થઈ ત્યારે તો નાનાં બાળકોમાં પણ એ ખૂબ જ પ્રિય થઈ પડેલી. ટારઝનની આ સાહસકથા પણ વાચકોને ગમશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

લ૦

✡

[અનુસંધાન પાન ૪૫૦થી]

સહકારી મંડળ લિ., વડોદરાનાં સભાસદ છે તેમને આથી તેમનાં નાણાં ઉપરોક્ત મંડળમાં એકસો શેર સુધી અને કાયમ ફંડો રૂ. ૨,૫૦૦ (રૂપિયા બે હજાર પાંચસો) સુધી અથવા તેના ૫૦ ટકા સુધી—બેમાંથી જે રકમ ઓછી હોય તેટલી—રોકવાની, અરજીમા જણાવેલી શરતોએ, મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

સિક્કો　　　　　　　　　　　　　　　　　સહી/ અસ્પષ્ટ
ચેરિટી કમિશનર,　　　　　　　　　　　　　૧૩-૧૧-૫૭
મુંબઈ રાજ્ય　　　　　　　　　　　ચેરિટી કમિશનર, મુંબઈ

સિક્કો
ચેરિટી કમિશનર,
ગુજરાત રાજ્ય,
અમદાવાદ

✡

પુસ્તકાલય નોંધ

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનું પરિણામ દશમી પરીક્ષાનું પરિણામ તા ૧૬ જાન્યુઆરીએ બહાર પડશે, અને તે જ દિવસે જેતે કેન્દ્રોને પણ પોતપોતાના કેન્દ્રનું પરિણામ મળી જશે જે કેન્દ્રને તા ૧૬ કે ૧૭મીએ પરિણામ ન મળે તે કેન્દ્ર વ્યવસ્થાપકે વડોદરાની ઓફિસે પત્ર લખી પરિણામ મંગાવી લેવા તજવીજ કરવી

અગિયારમી શિ. વા. પરીક્ષા સદર પરીક્ષા આવતા સપ્ટેમ્બર, '૬૧મા લેવાશે, પણ તેની તારીખ અને પુસ્તક હજુ નક્કી થયા નથી તે નક્કી થયે તેની જાહેરાત છાપામા કરાશે

સુરત જિલ્લાનો પુસ્તકાલય વર્ગ : સદર વર્ગ વ્યારા મુકામે તા. ૨૫, ૨૬, ૨૭ ડિસે, '૬૧ એ ત્રણ દિવસનો રાખ્યો છે આ વર્ગનો લાભ લેવાની ઇચ્છા રાખનાર સુરત જિલ્લાના મંત્રી-ગ્રંથપાલોએ શ્રી પ્રેમીલાબહેન ભૂ શાહ, મંત્રી, સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ, ઠે પારેખ ફળિયા, મુ ગંદેર, જિ સુરત એ સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો

સુરત શહેર પુસ્તકાલય મંડળની રચના સુરત શહેર પુ મંડળની વાર્ષિક સભા તા ૧-૧-'૬૧ના રોજ "ગાંડીવ" પાક્ષિકના તંત્રી અને મંડળના ચાલુ પ્રમુખ શ્રી નટવરલાલ માળવીના પ્રમુખપદે ભરાઈ હતી, જેમા શહેર પુ મંડળ માટેના હોદ્દેદારો તથા સભ્યો નીચે મુજબ ચૂંટાઈ આવ્યા હતા પ્રમુખ. શ્રી નટવરલાલ માળવી, ઉપપ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરલાલ દેસાઈ, મંત્રી શ્રી શંભુભાઈ વી પટેલ, સહમંત્રી શ્રી કાન્તિલાલ જરીવાળા, ખજાનચી શ્રી વનરાજ એન માળવી, સભ્યો શ્રી સુધીરભાઈ મુનશી, શ્રી પોપટભાઈ વ્યાસ, શ્રી વસુમતીબહેન ઠાકોર, શ્રી હર્ષિદાબહેન ઠાકોર, શ્રી નરોત્તમભાઈ પટેલ તથા શ્રી સ્નેહલતાબહેન કાજી

ગુજરાત પુ મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી વનરાજ માળવી તથા વડોદરા વિ પુ મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી નૃસિંહરામ ઉપાધ્યાય અને શ્રી હર્ષિદાબહેન ઠાકોરની વરણી થઈ હતી

તાલુકા તથા ગ્રામ પુસ્તકાલયોને વિનંતી ગુજરાત પુ મંડળનું ચાલુ વર્ષ માર્ચ આખરે પૂરું થાય છે, જેથી વડોદરા, ભરૂચ, સુરત અને પંચમહાલ જિલ્લાના તાલુકા પુસ્તકાલયોને ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળનું સન '૬૦-૬૧નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૪-૦૦ માર્ચ આખર પહેલા નીચેના સરનામે મોકલી આપવા આગ્રહભરી વિનંતી છે, તથા આ જિલ્લાઓના જે ગ્રામપુસ્તકાલયોના બજેટનો ખર્ચ પુ સ સ મંડળ લિ, વડોદરા કરે છે તે સિવાયના

પુસ્તકાલયોને પણ ગુજરાત પુ. મંડળના સભ્ય બનવા માટેનું લવાજમ રૂ. ૨ માર્ચ આખર સુધીમાં નીચેના સરનામે મોકલવા વિનંતી છે.

એક વધુ પુસ્તકાલયપ્રચારકની નિમણૂક : વડોદરા અને સુરત જિલ્લામાં પુસ્તકાલયોની સંખ્યા વધુ હોવાથી એ બંને જિલ્લા ખાતે સ્વતંત્ર આખા વર્ષના પુસ્તકાલય-પ્રચારક રોકવાનું વડોદરા વિભાગ પુ. મંડળે ઠરાવવાથી, પ્રચારકો તરીકે હાલ કામ કરતા શ્રી છગનભાઈ મ. પટેલને વડોદરા જિલ્લાના પ્રચારક તરીકે તથા શ્રી બળવંતરાય મં. મહંતને સુરત જિલ્લાના પ્રચારક તરીકે જાન્યુઆરી, '૬૧થી રોકેલી, પંચમહાલ અને ભરૂચ જિલ્લા ખાતે ગોધરાના શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત પી. પાઠકની જાન્યુઆરી, '૬૧થી નિમણૂક કરવામાં આવી છે, અને તેમની કામગીરીની શરૂઆત પંચમહાલ જિલ્લામાથી શરૂ થઈ છે.

પ્રચારકોની કામગીરી : વડો.-પંચ જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી છગનભાઈ મ. પટેલે માહે ડિસેમ્બર કુલ ૨૬ દિવસની કામગીરી કરી છે. સદર માસમાં કરજણ તાલુકામાં રોધા, શેરપુરા, કરણ, સામરી, મેથી, ફતેપુરા, કંથારિયા, કહોણા, લતીપુરા-ટીંબી, કલા અને કુરદ તથા પંચમહાલ જિલ્લાના શહેરા તાલુકામાં બાઠી, બોરડી, ધારાપુર, શહેરા, મોરવારેણા, ગોકળપુરા, વાડી, રેણા, અણિયાદ, હોસેલાવ એ પ્રમાણે કુલ ૨૧ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી છે, તથા શહેરા તાલુકામાં ખોડિયા અને નરસાણા ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડ્યાં છે. ગુ. પુ. મં.ના ૪૭ સભ્યો તેમણે નોંધ્યા છે, અને ૧૧૯ પુસ્તકો રૂબરૂમા વાંચવા આપ્યા છે

ભરૂચ-સુરત જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી મહંતે માહે ડિસેમ્બર ૨૦ દિવસની કામગીરી કરી છે સદર માસમા માગરોળ તાલુકામા લીમોદ્રા, પીપોદ્રા, કડવાડા, હથોડા, સાવા, મોટી પારડા, નંદાવ અને મહુવેજ એ ૮ ગામના પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે, તથા લીંડિયાત, કરંજ, મોરવણ, સેંઠી, પાણેથા, સમુસર, બોરસરા, ધામડોદ અને કોઠવા એ ૯ ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. ગુ. પુ. મં.ના કુલ ૯ સભ્યો તેમણે નોંધ્યા છે, અને ૧૦ પુસ્તકો ખરચુ કરી વાચવા આપ્યા છે.

નવીન પુસ્તકાલયો ઉઘાડવા વિનંતી : જ્યા શાળા છે પણ પુસ્તકાલય નથી તેવાં ગામોના સરપંચ તથા શિક્ષકબંધુઓને પોતાના ગામે પુસ્તકાલય ઉઘાડવા અમે આગ્રહભરી વિનંતી કરીએ છીએ. પુસ્તકાલય ઉઘાડવાને ઉત્સુક ભાઈઓએ વિશેષ માહિતી માટે નીચેના સ્થળે પત્રવ્યવહાર કરવો.

મંત્રી, વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
કે. સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી, વડોદરા } વ. મૂ. પટેલ

અમદાવાદ વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

અમદાવાદ વિભાગ પુ. મંડળના પ્રચારકની કામગીરી : પ્રચારક શ્રી ઉમિયાશંકર દવેએ નવેમ્બર, ૧૯૬૦મા વિસનગર તાલુકાનાં ૧ દેણપ, ૨ ગુંજા, ૩ સાતુસણા, ૪ ખંડોસણ, ૫ કડા; ખેરાળુ તાલુકાના ૬ વડનગર, ૭ વરેઠી; સમીતાલુકાના ૮ સમી, ૯ લોટેશ્વર, ૧૦ નાની ચંદુર, ૧૧ મુંજપુર; હારીજ તાલુકાના ૧૨ હારીજ, ૧૩ બોરતવાડા, ૧૪ અડિયા; ચાણસ્મા તાલુકાનું ૧૫ ધીણોજ; સિદ્ધપુર તાલુકાનું ૧૬ ઊંઝા; વિજાપુર તાલુકાનાં ૧૭

કુકરવાડા, ૧૮ વસઈ; ૧૯ સતલાસણ, ૨૦ વાવ: આમ કુલ ૨૦ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

સિદ્ધપુર તાલુકા પુ. પરિષદ ભરવા અંગે તેમણે તજવીજ કરી હતી. ઉપરાંત તેમણે સમી ગામે પુસ્તકાલય શિક્ષણ વર્ગ યોજવા અંગે તજવીજ કરી અને સિદ્ધપુર તાલુકામાં શિષ્ટવાચન પરીક્ષા લેવા બાબત સમજૂતી આપી.

વિશેષમાં તેમણે ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળના ૨૪ સભ્યો નોંધ્યા હતા.

પ્રચારક શ્રી ઉમિયાશંકર દવેએ ડિસેમ્બર, ૧૯૬૦માં ૧ ખામોસણા, ૨ લક્ષ્મીપુરા, ૩ ખડોસણ, ૪ જેતલવાસણા, ૫ છાપી, ૬ પાલણપુર, ૭ ડીસા, ૮ શિહોરી, ૯ થરા; અમદાવાદ શહેરનાં ૧૦ હીમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ૧૧ ગુજરાત વિદ્યાસભા, ૧૨ દાઉદી વહોરા લાયબ્રેરી, ૧૩ લાલા લજપતરાય પુસ્તકાલય, ૧૪ શક્તિ વાચનાલય, ૧૫ નાગજી ભૂધર સાર્વ. પુ., ૧૬ નાગરિક મંડળ સાર્વ. પુ, શાહપુર, ૧૭ આપેકલાલ જેઠાલાલ પુ., ૧૮ મહારાષ્ટ્ર સમાજ સરસ્વતી પુ., ૧૯ આદિત્યબાઈ સાર્વ. પુ., ૨૦ આપારાવ ભોળાનાથ લાયબ્રેરી, ૨૦ મીઠાખળી સાર્વ. પુ., ૨૧ આણંદ, ૨૨ કરમસદ, ૨૩ બોરિયાવી: આમ ૨૩ પુસ્તકાલયોની મુલાકાત લઈ સભ્યો બનાવવાની તેમ જ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવાની તજવીજ કરી હતી.

વળી તેમણે ગુજરાત પુ. મંડળના ૨૫ સભ્યો નોંધવા ઉપરાંત પુસ્તકાલય પર્વણી દિન ઊજવવાની સમજૂત આપી હતી, અને 'પુસ્તકાલય'ના ૪ ગ્રાહકો નોંધ્યા હતા, તથા શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનાં ૨ કેન્દ્રો શરૂ કરાવ્યાં હતા.

પ્રકીર્ણ

મૌલાના આઝાદ પુસ્તકાલયનું ઉદ્ઘાટન : અલીગઢ યુનિવર્સિટીમાં મૌલાના આઝાદ પુસ્તકાલયનું ઉદ્ઘાટન શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને હસ્તે તા. ૬-૧૨-'૬૦ને દિવસે થયું. આ પુસ્તકાલયના મકાનનો પાયો પણ પાંચ વર્ષ પૂર્વે તેમને હાથે જ નંખાયો હતો. આ પુસ્તકાલય યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશનની ગ્રાંટમાંથી બંધાયું છે. તેમાં પાંચ લાખ પુસ્તકો રાખી શકાય તેટલી જગા છે. આ પુસ્તકાલયને હસ્તપ્રતો, જૂના રેકર્ડ વગેરે ભેટ મળેલાં છે. તેમાં શ્રી નહેરુને હસ્તે મૌલાના આઝાદની છબીનું ઉદ્ઘાટન પણ તા. ૬-૧૨-'૬૦ને દિવસે થયું છે.

ધી ન્યુ શૉરોક મિલ્સ સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, નડિયાદ : નડિયાદ એજ્યુકેશન સોસાયટી તરફથી ચાલતી કૉલેજો માટે લાયબ્રેરીના એક સ્વતંત્ર મકાનની જરૂર હતી. તે માટે જરૂરી પ્રયાસો થઈ રહ્યા હતા. છેવટે દોઢ લાખ રૂપિયાના ખર્ચે આ સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીનું મકાન બાંધવાનો નિર્ણય લેવાયો છે. આ મકાન માટે નડિયાદની ધી ન્યુ શૉરોક મિલ્સ તરફથી રૂ. ૬૧ હજારની ઉદાર સખાવત મળી છે, તેથી લાયબ્રેરીનું નામ 'ધી ન્યુ શૉરોક મિલ્સ સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી' રાખવામાં આવનાર છે. આ મકાન માટે રૂ. ૮૮ હજારની ગ્રાન્ટ એજ્યુકેશન સોસાયટીને યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન તરફથી પણ મળનાર છે. આ મકાન તૈયાર થતાં કેળવણીક્ષેત્રે નડિયાદમાં એક વધુ સંસ્થાનો ઉમેરો થશે.

અમેરિકી ગ્રંથાલયોનું નિરીક્ષણ કરતા પાંચ ભારતીય ગ્રંથપાલો : ભારતની

યુનિવર્સિટીઓના પાચ ગ્રથપાલો અત્યારે અમેરિકાની વિવિધ યુનિવર્સિટીઓના ગ્રથાલયોની પ્રવૃત્તિઓનુ નિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે

આ ભારતીય ગ્રથપાલો ઑક્ટોબરની અધવચમા અમેરિકામા આવી પહોચ્યા હતા તેમણે વૉશિંગ્ટનમા અમેરિકાના સામાન્ય પરિચયનો એક કાર્યક્રમ પૂરો કરી ન્યૂયૉર્કની કોલબિયા યુનિવર્સિટીની ગ્રથાલય-સેવા-શાળાની તથા ન્યૂયૉર્ક વિસ્તારના વિવિધ ગ્રથાલયોની મુલાકાત લીધી છે નવેમ્બરના અધવચમા તેમણે પ્રવાસનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો હતો દેશના બીજા ભાગોની યુનિવર્સિટીઓના ગ્રથાલયો તેઓ જુએ છે

આ વિવિધ કાર્યક્રમો પૂરા કરી તેઓ માર્ચમા વૉશિંગ્ટન પાછા ફરશે અને અમેરિકી સરકારે યોજેલી આ મુલાકાતના બાકીના પાચ મહિના અહીં સસદના ગ્રથાલયનુ નિરીક્ષણ કરશે

આ પાચ ગ્રથપાલોમા મુબઈની એસ એન ડી ટી યુનિવર્સિટીના ગ્રથપાલ કુમારી વિદ્યુત કચનલાલ ખાંડવાળા છે તેઓ વર્જિનિયા યુનિવર્સિટીની ગ્રથાલય અગેના સેવાઓનો અભ્યાસ કરે છે

મોજે મડલીપ, તા. ચાણસ્માના સાર્વ. પુસ્તકાલયને મળેલી ભેટ સદર ગામના પટેલ મગારામ ભાઈચદદાસ તરફથી રૂ ૧૫૦)ની કિમતનુ કબાટ ભેટ આપવામા આવ્યુ છે

વલસાડના પુસ્તકાલયમા હવેથી લવાજમની માફી વલસાડ શહેર સુધરાઈ સચાલિત મહાત્મા ગાધી સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાથી પુસ્તક વાચવા લઈ જવા માટે અત્યાર સુધી નાગરિકો માટે વાર્ષિક રૂ બે અને સ્કૂલ તેમ જ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂપિયો એક લવાજમ લેવામા આવતુ હતુ એ પ્રથા તા ૧-૧-૧૯૬૧થી બધ કરવામા આવી છે, અને હવેથી વિના લવાજમે પુસ્તકો આપવાનો ઠરાવ વલસાડ સુધરાઈની સ્પેશિયલ જનરલ મીટિંગમા પસાર થયો છે

કપડવણજના શ્રી પુ. હ મહાજન પુસ્તકાલય તરફથી યોજાયેલ નિબધ હરીફાઈ: આ નિબધ હરીફાઈનો વિષય હતો 'વિદ્યાર્થીજીવનમા શિસ્ત ' આ હરીફાઈમા બે વિભાગ હતા (૧) એસ એસ સી પરીક્ષામા પાસ થયેલા કે તે ઉપરાતનો અભ્યાસ કરેલા, (૨) એસ એસ સી પરીક્ષાથી નીચની કક્ષાના અભ્યાસવાળા પહેલા વિભાગમા ૮ અને બીજા વિભાગમા ૧૭ ઉમેદવારો બેઠા હતા તેમાથી પહેલા વિભાગમા પહેલા ત્રણ નબરે ઉત્તીર્ણ થનારના ગુણાનુક્રમે નામ બસીલાલ એ બ્રહ્મભટ્ટ, હરેન્દ્ર કા ત્રિવેદી, અને અશ્વિની કુમાર હ ભટ્ટ બીજા વિભાગમા પહેલા ત્રણ નબરે ઉત્તીર્ણ થનારના ગુણાનુક્રમે નામ મહેન્દ્ર ર શાહ, જ્યોતિકા ર પરીખ, અને બકુલ એસ શુક્લ

તિલકવાડા સાર્વ. પુસ્તકાલયમા સમાજશિક્ષણ દિનની ઉજવણી સમાજ શિક્ષણ દિનને અગે વિદ્યાર્થીઓનુ સરઘસ ગામમા ફરી આવી સભારૂપે શાળામા ગોઠવાયુ હતું તેમા સમાજશિક્ષણને લગતા પ્રવચનો થયા હતા સાજના પુસ્તકાલયમા અધ્યયન વિભાગમા પુસ્તકો ખુલ્લા મૂકવામા હતા, જેનો લાભ ઘણાએ લીધો હતો

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

સૂચના-સમાચાર

૧. તા. ૨૦-૧૨-'૬૦- સુધીમાં જે પુસ્તકાલયોની લોકમદદ મંડળમાં આવી ગઈ તેમનાં પત્રો તા. ૧-૧-'૬૧થી શરૂ કરવા ગોઠવણ કરી દેવામાં આવી છે. ઠરાવેલી મુદત પછી આવેલ રકમવાળાં પુસ્તકાલયોનાં પત્રો બીજા હપ્તામાં શરૂ થશે. પહેલા હપ્તામાં લગભગ ૧૨૭૬ ગ્રાહકો વતી લવાજમ ભર્યાં.

૨. કસ્બા પુસ્તકાલયો તરફથી પત્રોની યાદી ઘણી મોડી આવે છે, જેથી ઘણી અગવડ ઊભી થાય છે. તેઓ ઠરાવેલી તારીખ પહેલાં તે નિયમિત મોકલે એવી આશા રાખીએ છીએ.

૩. મુંબઈ સરકાર તરફથી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થતું 'લોકરાજ' બંધ થયું છે; 'ખેડૂતબંધુ' પણ બંધ થયું છે. એ પત્રોના અવેજમાં ગુજરાત સરકારે 'ગુજરાત' અને 'વિકાસ' અનુક્રમે પ્રકાશિત કરવા માંડયાં છે. વાર્ષિક લવાજમ અનુક્રમે રૂા. ૨) અને રૂા ૩) છે.

૪. કેટલાંક પુસ્તકાલયો તરફથી બજેટમાં અત્રે નોંધાયેલાં સામયિકો પૈકી કોઈ પત્ર મળતું ન હોવાની ફરિયાદ વર્ષ આખરે આવે છે, જેથી હકીકતને ન્યાય આપવામાં વિલંબ થાય છે. સામયિક નહીં મળ્યા બાબતની ફરિયાદ વેળાસર કરવી, જેથી આ બાબતનો તાત્કાલિક નિર્ણય થઈ શકે.

૫. 'જનકલ્યાણ'નું નવું વર્ષ ફેબ્રુઆરી માસથી શરૂ થાય છે. ગ્રાહકોને નવા વર્ષનો પહેલો અંક ફેબ્રુઆરીની પંદરમી તારીખે રવાના થશે.

૬. ગુજરાત રાજ્ય ચેરિટી કમિશનર, અમદાવાદ તરફથી તેમના જા. નં. ૨૦૭, તા. ૫-૧-'૬૧થી લખાઈ આવ્યું છે કે—

"પુસ્તકાલયો, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ, વડોદરાના એકસો સુધી શૅર ખરીદી શકે છે તેમ જ રૂા. ૨૫૦૦/– અંકે અઢી હજાર સુધીની રકમ મંડળમાં જમા કાયમ ફંડ તરીકે મૂકી શકે છે."

૭. જે ગ્રામપુસ્તકાલયોએ બજેટમાં આવેલી રકમથી બેવડી રકમની પુસ્તકોની યાદી ન મોકલી હોય એ તુરત મોકલી આપવા ગોઠવણ કરે, જેથી માર્ચ પહેલાં બજેટમાં ખર્ચ પાડી શકાય.

૮. પુસ્તકાલયો માટે દૈનિકપત્રો સ્થાનિક એજન્ટ ફેરિયા મારફત ખરીદી મેળવવાની પ્રથા ઇચ્છવાજોગ નથી. ફેરિયા મારફત જે દિવસે છાપું મળે એ જ દિવસે દૈનિક પોસ્ટવાળા ગામે છાપું પોસ્ટમાં નિયમિત મળે એવી છાપાંવાળા તરફથી R. M. S. રેલવે મેલ સર્વિસમાં ગોઠવણ કરેલી હોય છે.

તા. ૬-૧-'૬૧

લક્ષ્મણસિંહ પરમાર
મંત્રી

એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ.નાં

કાયદાનાં અને બીજાં પુસ્તકો

— નવાં પ્રકાશનો —

Bombay Rent Act By J. H. Dalal Rs. 16-00
Bombay Public Trust Act By K. N. Shah Rs. 15-00

— પ્રાપ્તિસ્થાન —

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

સંસ્થાનસાહત (મીર બાકરઅલીનો વાડો), રાવપુરા, વડોદરા

અમારાં નવાં પ્રકાશનો

કુમાઉનાં માનવભક્ષીઓ
જીમ કોર્બેટ ૬-૦૦
રહસ્યમયી રાઈડર હેગાર્ડ ૬-૦૦
કલીઓપેટ્રા ૫-૨૫
અંતરની આગ ખલીલ જિબ્રાન ૫-૦૦
વિદ્રોહી આત્મા :
તૂટેલી પાંખ ખલીલ જિબ્રાન ૪-૫૦
શાપિત આત્મા ,, ૨-૦૦
મંદિરદ્વારે ,, ૧-૫૦
જેન્ટ્સ એન્ડ લેડીઝ ગાર્મેન્ટ કટિંગ
(દરજીકામનો ભોમિયો)
લાભશંકર ત્રિવેદી ૬-૦

ચોરને પોટલે ધૂળ
કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨-૨૫
શેઠ સગાળશા કૃષ્ણપ્રસાદ ભ ૨-૦૦
બત્રીસ પૂતળી ,, ૪-૦૦
સ્વપ્ન કે સત્ય ? ,, ૩-૨૫
રાજરતન ,, ૩-૨૫
વિલીન થતી જ્યોત ,, ૨-૭૫
સૂડાબહોતેરી ,, ૫-૨૫
ધારાપતિ ,, ૨-૫૦
સ્વરસાર ડૉ. ગોકળભાઈ પટેલ ૫-૦૦
અરેબિયન નાઈટ્સ
શિવમ્ સુંદરમ્ ૪-૦૦
કેતકી અને કાંટા
ઓમપ્રકાશ ખન્ના ૪-૫૦

—પ્રાપ્તિસ્થાન—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

પ્રેમાભાઈ હૉલની સામેની લાઈનમાં, રાયખડ રોડ, અમદાવાદ

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન અંક

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૧
વર્ષ ૩૫ : અંક ૮

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

પુસ્તકાલય

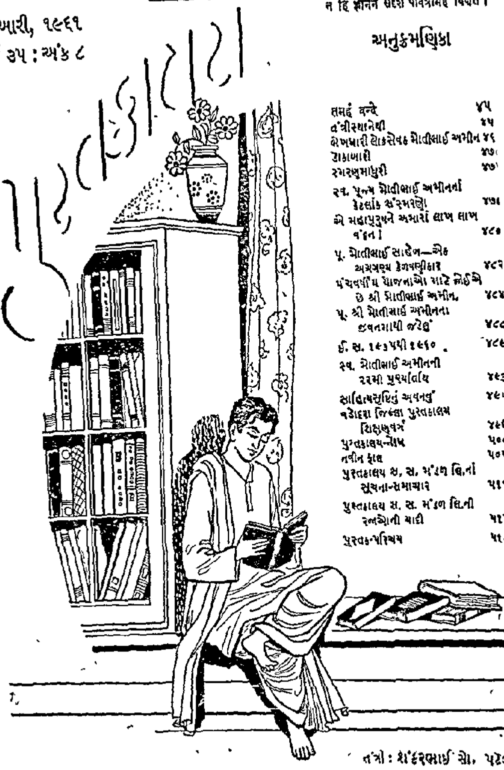

અનુક્રમણિકા

तमहं वन्दे	૪૫
તંત્રીસ્થાનેથી	૪૫
ભેખધારી લોકસેવક મોતીભાઈ અમીન	૪૬
શ્રાકાખારી	૪૭૦
સ્મરણમાધુરી	૪૭૦
સ્વ. પૂજ્ય મોતીભાઈ અમીનનાં કેટલાંક સંસ્મરણો	૪૭૧
એ મહાપુરુષને અમારાં લાખ લાખ વંદન !	૪૮૦
પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ—એક અગ્રગણ્ય કેળવણીકાર	૪૮૨
પંચવર્ષીય યોજનાઓ માટે જોઈએ છે શ્રી મોતીભાઈ અમીન.	૪૮૪
પૂ. શ્રી મોતીભાઈ અમીનના જીવનમાંથી જડેલું	૪૮૮
ઈ. સ. ૧૮૭૫થી ૧૯૬૦	૪૮૯
સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની ૨૨મી પુણ્યતિથિ	૪૯૩
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવલોકન	૪૯૫
વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ	૪૯૬
પુસ્તકાલય-નોંધ	૫૦૦
નવીન ફાલ	૫૦૫
પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ.નાં સૂચના-સમાચાર	૫૧૧
પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ.ની સભ્યોની યાદી	૫૧૨
પુસ્તક-પરિચય	૫૧૩

તંત્રી : શંકરભાઈ સો. પટેલ

વ્યવસ્થાપક :
લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ.
પો. બૉ. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા

લવાજમ :
દેશમાં (વાર્ષિક) : રૂ. ૫-૦૦
પરદેશમાં (વાર્ષિક) : રૂ. ૬-૫૦
છૂટક નકલ : રૂ. ૦-૬૨

પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે:
અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો.

(નવલકથાઓ)

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ
*
સર્વેશ્વર ૫-૦૦
લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય
*
પૂર્ણા ૪-૦૦
લેખક : 'કોલક'
*
(લેખસંગ્રહો)

માનવસૌરભ ૪-૨૫
લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ
*
જીવનસંગમ ૫-૨૫
લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર
*

(નવલિકાઓ)

મીનપિયાસી ૪-૦૦
લેખક : ઈશ્વર પેટલીકર
*
નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
લેખક : સારંગ બારોટ
*
આભલાં ૫-૦૦
લેખક : અરવિંદ ગોખલે
*
(સાહસકથાઓ)

ટીકા અને ટારઝન ૪-૨૫
લેખક : 'સત્યમ્'
*
તુરંગાને પેલે પાર ૨-૦૦
લેખક : ગિરીશ ગણાત્રા
*

વિદેહી (નાટ્યસંગ્રહ) લેખક : રમણલાલ વ. દેસાઈ કિં. ૩-૦૦
તુલસીદલ (કાવ્યસંગ્રહ) લેખક : સુંદરજી ગો. બેટાઈ કિં. ૩-૦૦

બે લોકપ્રિય સુંદર નવલકથાઓનું પુનર્મુદ્રણ

કન્યારત્ન ભા. ૧-૨ લેખક : 'સોપાન' કિં. ૧૨-૦૦
ભાઈબીજ લેખક : 'કોલક' કિં. ૮-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ;
ફોન નંબર : ૩૪૩૩૧
પો. બાક્સ નં. ૨૫૧૭
તાર : 'LITERATURE'
☆

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી : શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૧ [અંક ૮

तमहं वन्दे ।

योऽभूद्भारत-ग्रंथभक्तनिकरे भक्तोत्तमः कीर्तिमान् ।
यो ग्रंथालयप्रेरकश्च सुमतिर्दाता च विद्यार्थिनाम् ॥
लब्धं येन पदं जनेष्वतिमहत् स्वस्य प्रभावेन वै ।
तं वन्दे नरसिंहजं नरवरं, श्राद्धे दिनेऽहं चिरम् ॥

या. वि. देवासकर

ભાષાંતર

હું તને વંદન કરું છું.

ભારતના ગ્રંથભક્તોમાં ભક્તોત્તમ, કીર્તિમાન્, પુસ્તકાલયોના પ્રેરક અને વિદ્યાર્થીઓના સુમતિદાતા, પોતાના પ્રભાવ વડે જનતાના હૃદયમાં મોટું સ્થાન મેળવનાર એવા નૃસિંહ (નરસિંહભાઈ)ના મનુષ્યોત્તમ પુત્ર (સ્વ. મોતીભાઈ)ને તેમના શ્રાદ્ધદિને હું વંદન કરું છું.

યા. વિ. દેવાસકર

☆

તંત્રીસ્થાનેથી

બે મહાપુરુષોને નમન

ગઈ તા. ૩૦મીએ રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીની પુણ્યતિથિ ગઈ. ગઈ તા. ૧લીએ સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની પુણ્યતિથિ ગઈ. બંને મહાપુરુષોનું જીવન ઉચ્ચ ગુણોથી ભરપૂર અને સેવામય હતું. બંને મહાપુરુષોનાં કાર્યોએ તથા તેમની જીવનપદ્ધતિએ જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં તથા કાર્યકરોમાં નવજીવન બક્ષ્યું છે. ગાંધીજીની સુવાસે તો ગુજરાત બહાર ભારત તથા દુનિયાના અન્ય દેશોમાં પણ પ્રજાજીવનને મહેકતું કર્યું છે. આ બંને મહાપુરુષનાં જીવનચરિત્રો લખતા તથા તેમના હસ્તે લખાયેલા સાહિત્યનો પ્રચાર કરવો એ ગ્રંથપાલોનું કર્તવ્ય છે. એ બંને મહાપુરુષોને અમારાં નમન છે.

આજુ અંકમાં 'ઈ. સ. ૧૯૦૫થી ૧૯૬૦' નામનો લેખ છે. એમાં એ મુદત દરમ્યાન ગુજરાતની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના વિકાસ સંબંધી સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની આકાંક્ષાઓ છે એ આકાંક્ષાઓમાંથી કેટલી ફળીભૂત થઈ છે અને કેટલી બાકી છે તેનો ગુજરાતની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના સંચાલકોએ વિચાર કરવો ઘટે અને એમાંથી બાકી રહેતી આકાંક્ષાઓ પૂરી કરવા તેમણે તથા ગુજરાતની સરકારે સત્વર પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ. આમ થાય તો જ સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબને ગુજરાતે યોગ્ય અંજલિ આપી ગણાય.

*

રવીંદ્રનાથ ટાગોર શતાબ્દિ મહોત્સવ

સ્વ. કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરની સો વર્ષની જન્મજયંતી ૧૯૬૧ના મે માસમાં આવતી હોઈ તેમનો શતાબ્દિ મહોત્સવ ભારતભરમાં તથા જગતના અનેક દેશોમાં ઊજવવાનું જાન્યુઆરી ૧લીથી શરૂ થઈ ગયું છે. ભારતમાં થયેલા મહાન સાહિત્યકારો, તત્ત્વચિંતકો, માનવ-પ્રેમીઓમાં કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. આપણા દેશનું નામ જગતના ચોકમાં ઉજ્જ્વળ કરવામાં આપણા રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજી જેટલો જ મહત્ત્વનો ભાગ કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરે ભજવ્યો છે. કવિવર રવીંદ્રનાથનું જીવન અને કવન બંને ઉચ્ચ પ્રશંસાને પાત્ર છે. અમીરીમાં જન્મી તેમણે ભારત અને જગતના હિતની દષ્ટિ નજર સમક્ષ રાખી તેમનું જીવન ગાળ્યું છે. એમના સાહિત્ય દ્વારા જગતને એમણે માર્ગદર્શન કર્યું છે. શાંતિનિકેતનમાં આવેલી તેમની વિશ્વભારતી સંસ્થા દ્વારા તેમણે જગતમાં ભ્રાતૃભાવનો પ્રચાર કર્યો છે. કવિવર રવીંદ્રનાથના સાહિત્યનો ભારત બહાર પણ વિપુલ પ્રચાર થયેલો છે. એમના સાહિત્ય દ્વારા ચિરંજીવ સમય સુધી તેમની સેવાનો લાભ જગતને મળ્યા કરશે. આપણા ગ્રંથપાલો પણ કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરનાં પુસ્તકોનો વિશેષ અભ્યાસ તથા પ્રચાર કરે તેવી તેમની પાસેથી કવિવર શતાબ્દિના વર્ષમાં અપેક્ષા રાખવી યોગ્ય ગણાશે.

*

' પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિમાં અનુચિત સ્થાનિક મમતા ' એ નોંધસંબંધી ખુલાસો

' પુસ્તકાલય 'ના ગયા નવેંબર અંકમાં મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય પરિષદના ઠરાવો છપાયા છે એમાં ત્રીજો ઠરાવ મહેસાણા જિલ્લાના લેખકોનાં પુસ્તકો ખરીદવાને લગતો છે. ' પુસ્તકાલય 'ના ગયા ડિસેંબર અંકમાં, મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળના મંત્રીશ્રીએ મોકલેલો મહેસાણા જિલ્લા સાતમી પુસ્તકાલય પરિષદનો હેવાલ તથા તેમણે મોકલેલી સૂચના નં. ૨ પ્રસિદ્ધ થયાં છે આ ઉપરથી ' પુસ્તકાલય 'ના ડિસેંબર અંકમા ' તંત્રીસ્થાનેથી 'માં ' પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં અનુચિત સ્થાનિક મમતા ' નામના મથાળાવાળી નોંધ અમે લખી છે.

ઉપરની નોંધ સંબંધી ઠરાવ નં. ૩ રજૂ કરનાર શ્રી રસિકલાલ દવેનો પત્ર અમને મળ્યો છે. એ પત્ર સંબંધી એમને ફક્ત એટલું જણાવવાનું છે કે શ્રી ડાહ્યાલાલ બ્રહ્મભટ્ટનો પરિષદનો હેવાલ શ્રી બ્રહ્મભટ્ટના જણાવવાથી અમે લીધેલો છે. વળી નવેંબરના અંકમાં શ્રી વિનાયકપ્રસાદ પંડયાના હેવાલમા નથી તેવી ઘણી વિગતો શ્રી બ્રહ્મભટ્ટના હેવાલમા હોવાથી પણ તે લેવો અમને યોગ્ય લાગ્યો છે.

સદર નોંધ સંબંધી મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય પરિષદના મંત્રી શ્રી ડાહ્યાલાલ બ્રહ્મભટ્ટના પણ બે પત્રો અને ' એક ખુલાસો ' નામનું લખાણ અમને મળ્યાં છે. એમના પહેલા પત્રમા ઠરાવ નં. ૩ સંબંધી એમણે લખ્યું છે :

' તે ખાતર દરેક પુસ્તકાલય પોતાના બજેટમાં તે ખરીદે તે માટે આ પરિષદ ખાસ ભલામણ કરે છે, ' એ શબ્દો નથી; છતા તમારી પાસે ઉપરોક્ત વધારાના શબ્દો કયાંથી આવી ચઢયા કે જેને લઈ ને આપને આવું લખવાની તસ્દી લેવી પડી.

આ પત્રનો અમે તેમને ખુલાસો કર્યો કે મળેલા ઠરાવમાં અમે ફેરફાર કર્યો નથી. અમારો આ ખુલાસો અમે તેમને મોકલ્યો તેના બીજા દિવસના, મહેસાણાથી નીકળતા ' જયભારત ' સાપ્તાહિકના અંકમાં ' મંત્રીશ્રીનો ખુલાસો ' નામનો તેમનો લેખ અમારા જોવામાં આવ્યો. એ લેખમાં પણ તેમણે લખ્યું છે :

' તે ખાતર દરેક પુસ્તકાલય પોતાના બજેટમાં તે ખરીદે તે માટે આ પરિષદ ખાસ ભલામણ કરે છે, ' એ શબ્દો મૂળ સર્વાનુમતે મંજૂર થયેલા ઠરાવમાં નથી; તો ' પુસ્તકાલય 'ના તંત્રીશ્રી પાસે આટલા વધારાના શબ્દો કઈ રીતે આવી ગયા ? કે પછી જાતે જ જિલ્લાને અને જિલ્લાની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના કાર્યકરોને ઉતારી પાડવા ઉમેરી દીધા ?

આ સંબંધી અમારે ખુલાસો કરવાનો કે મહેસાણા જિલ્લાને અને તે જિલ્લાના પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના કાર્યકરોને ઉતારી પાડવા માટે અમને મળેલા ઠરાવ નં. ૩માં અમે કંઈ વધારો કર્યો નથી. મંત્રીશ્રીએ આવી શંકા કરતાં પહેલાં એમના પહેલા પત્રના અમારા જવાબની રાહ જોઈ હોત તો સારું.

મંત્રીશ્રીનો બીજો પત્ર અમને મળ્યો છે, તેમાં તેમણે લખ્યું છેઃ

' પુસ્તકાલય ' માટે ઠરાવની નકલો શ્રી.......એ ઉતાવળમાં કરી હતી. સદરહુ ઠરાવની નકલ કરતી વખતે ઠરાવમાંથી કાઢી નાખેલા શબ્દો તેમણે ભૂલથી લખી નાખ્યા હોય તેમ લાગે છે.

ઉપર જણાવેલા મંત્રીશ્રીના ખુલાસા પ્રમાણે ઠરાવ નં. ૩ હોય અને 'પુસ્તકાલય'મા છપાયેલા ઠરાવમા મૂળ ઠરાવમાથી કાઢી નાખેલા શબ્દો આવી ગયા હોય તો તે માટે અમે દિલગીર છીએ. અમે મહેસાણા જિલ્લાની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના કાર્યકર્તાઓને જણાવીએ છીએ કે મહેસાણા જિલ્લા કે તેની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના કાર્યકર્તાઓને ઉતારી પાડવાનો અમારો બિલકુલ આશય નહોતો; અમારો આશય તો ગુજરાતની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમા અનુચિત સ્થાનિક મમતા ન પ્રવેશે તે સામે અંગુલિનિર્દેશ કરવાનો જ હતો.

ઠરાવ નં. ૩મા 'તે ખાતર દરેક પુસ્તકાલય પોતાના બજેટમા તે ખરીદે તે માટે આ પરિષદ ખાસ ભલામણ કરે છે,' એ શબ્દો નહિ હોય, તોપણ મંત્રીશ્રીના ડિસેમ્બર અંકમાનો સૂચના નં ૨મા શરૂઆતમા તેમણે લખ્યુ છે:

નીચેનાં પુસ્તકો મહેસાણા જિલ્લાના વતની લેખકોએ લખેલાં હોઈ ઉત્તેજનને પાત્ર છે, અને આમ તેમ જ કરવા પુસ્તકાલયોને ઉપયોગી હોઈ દરેક પુસ્તકાલયને ખરીદ કરવા ભલામણ છે

મંત્રીશ્રીએ અમને મોકલેલુ 'એક ખુલાસો' નામનુ લખાણ લાબુ છે અને તે 'જયભારત'માના 'મંત્રીશ્રીનો ખુલાસો'વાળા લખાણ જેવુ છે તેથી અમે તે 'પુસ્તકાલય'-મા પ્રસિદ્ધ કરતા નથી.

મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય મડળની કારોબારી સભાનો હેવાલ અમને મળ્યો છે તે આ અંકની 'પુસ્તકાલય-નોધ'મા લીધો છે. તેમા ઠરાવ નં. ૨ ડિસેમ્બર અંકમાની અમારી સદર નોધ બાબત છે. એ ઠરાવ નં ૨ સબધી ઘણોખરો ખુલાસો અમારી આ અકમાની આ નોધમાથી મળી રહેશે

ડિસેમ્બર અકનાળી નોધમા અમે લખ્યુ છે.

અલબત્ત, પોતાના જિલ્લાના સારા લેખકોના સારા પુસ્તકો હોય તેનો, સમગ્ર દૃષ્ટિથી પુસ્તકોની પસદગી કરતી વખતે એ પસદગીમા સમાવેશ થાય તે અનુચિત નથી.

સદર નોધ સબધી આથી વિશેષ ખુલાસો કે ચર્ચા અમારે કરવાની નથી

✧

તલવાર છોડયા પછી મારી પાસે પ્રેમના પ્યાલા સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેને હુ મારા વિરોધીઓ સમક્ષ રજૂ કરી શકુ. એ પ્રેમનો પ્યાલો રજૂ કરીને જ હુ એમને મારી નજીક લાવવાની આશા રાખુ છુ. ક્રોધ કે દ્વેષ રહિત કષ્ટસહનના સૂર્યોદયની સામે કઠોરમા કઠોર હૃદય અને ઘોરમા ઘોર અજ્ઞાન પણ વિલીન થઈ જશે

ગાધીજી

ભેખધારી લોકસેવક

મોતીભાઈ અમીન

આ સદીના બીજા ને ત્રીજા દાયકાના સંધિકાળની ઘટના છે. સ્ત્રીપુરુષ સમાનતાની જે વાતો આજે સામાન્ય છે તેની જ સામાન્ય બાબત, તે જમાનામાં, સ્ત્રીને માટે લાજમલાજો વગેરે હતાં. એટલે સુધી કે બહેનો–નાની કે મોટી–પગમાં પગરખાં સુધ્ધાં ન પહેરી શકે! ચરોતરની પાટીદાર બહેનો માટે એ રિવાજ પ્રચલિત હતો. પરિણામે કાણમોકાણ જેવા સામાજિક પ્રસંગે બહાર જતી ને આગગાડીનો આશરો લેતી બહેનો માટે, ગાડીનો સમય ભરબપોરનો હોય તો, મહા ત્રાસરૂપ નીવડતો. બિચારી બહેનોના પગ, ઉનાળાના ધીખતા તાપમાં, ચંપાઈ જતા. અડધા પગ ટેકવતી ટેકવતી એ બહેનો, વૃક્ષની છાયાને આશરે રસ્તો કાપતી.

એક સહૃદયી લોકસેવકથી આ દશા ખમાઈ નહિ. એટલે, પોતાના વિદ્યાર્થીઓની મદદ લઈ, પાણીની પરબની જેમ, આપઉકલતવાળા આ લોકશિક્ષકે, પગરખાંની પરબ માંડી.

ઉનાળાના બપોરે બાર વાગ્યે, એ સેવકનાં બે કાર્યસ્થળ–આણંદ અને વસો સ્ટેશને ગાડીઓ પહોંચતી. સ્વયંસેવકો વિવિધ કદનાં પગરખાંની થેલી લઈ ત્યાં ઊભા રહેતા. ઉઘાડપગી બહેનને સપાટ કે ચંપલની જોડ આપતા. ગાડીમાંથી ઊતરેલ સ્ત્રીમંડળ એ પગરખાંથી સજ્જ થઈ ગામ ભણી જતું. પેલા સ્વયંસેવકોય સાથે ચાલતા. ગામભાગોળ આવતાં મંડળી થોભતી અને પગરખાં પાછાં થેલીમાં સ્થાન પામતાં, ને બીજી ગાડીની બહેનોની સેવામાં પહોંચી જતાં.

આ કઢંગી કુરૂઢિનો પ્રેમથી પ્રતિકાર કરનાર, બહેનો ભણતી થાય તે માટે પોતાના હસ્તકની શાળાઓમાં અર્ધી ફી ને શિષ્યવૃત્તિ આદિ સવલતો આપનાર ને બહેનો આગળ આવી સંવાદ, વ્યાયામ, હરીફાઈ વગેરેમાં ભાગ લેતી થાય તે માટે રૂઢિચુસ્ત આગેવાનોની ખફગી વહોરનાર આજન્મ લોકશિક્ષક તે વસોના વતની મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન.

ખેડા જિલ્લાના ચરોતરના પાટીદારોના અમીન કુટુંબમાં, તા. ૨૯–૧૧–૧૮૭૩ના રોજ, મોસાળમાં (માતર તાલુકાના અલિન્દ્રા ગામે) તેમનો જન્મ થયો હતો. વડોદરાના મહેસૂલી ખાતામાં તેમના પિતા કર્મચારી હતા, એટલે તેમને મોટે ભાગે મુસાફરીમાં રહેવું પડતું. પરિણામે મોતીભાઈનો ઉછેર એમનાં બે માતાઓ—બા ને હરખાબાને હાથે થયો. બન્નેનો તેમના ઉપર સરખો જ હેતભાવ.

રિવાજ મુજબ, છ વરસની વયે સાત વરસનાં રૂપબા સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. દસમે વરસે અકસ્માતથી પિતાનું અવસાન થતાં તેમણે શિરછત્ર ગુમાવ્યું. તેમના ગામમાં અંગ્રેજી ચાર ધોરણ સુધીની જ શાળા. આગળ માટે વડોદરા જવું પડે.

આટઆટલી પ્રતિકૂળતાઓ, અભ્યાસમાં તેજસ્વિતાનો અભાવ ને નાપાસ થવાની શક્યતાઓ છતાં, તેઓ એક પ્રકારના જન્મજાત વિદ્યાપ્રેમથી દોરવાઈ વડોદરા ગયા. ત્યાં તેઓ ત્રણ વરસે મૅટ્રિક થયા, અને સત્તાવીસમે વરસે બી. એ. થયા!

એ દરમિયાન જ તેમની જીવન-પ્રવૃત્તિઓનાં બીજારોપણ થયાં ને અંકુરો દેખાયા.

પુસ્તકોનો તેમને નાનપણથી જ શોખ. પોતે વાંચે ને બીજાને વંચાવે. તે અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં હતા ત્યારે જ તેમણે 'વિદ્યાર્થી-પુસ્તકાલય'નાં મંગળાચરણ કર્યાં. પોતાનાં ને સગાં-સ્નેહીઓનાં પુસ્તકો એકઠાં કરી તેમણે વિદ્યાર્થીમંડળી જમાવી. તેના સભ્યો એક એક પુસ્તક લઈ જાય. વાંચ્યા પછી સૌ સમક્ષ તેની હકીકત રજૂ કરે. આથી સૌની વાચનભૂખ સતેજ થતી. આમ અન્યોન્ય ઉપકારી જ્ઞાનઉજાણી બધા માણે.

વળતે વરસે તેઓ વડોદરા પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે પ્રવૃત્તિ વિકસાવી.

શિક્ષણક્ષેત્રે એમની બીજી દેન છે છાત્રાલયયુક્ત શિક્ષણસંસ્થાઓની. એનાં મંડાણ પણ તેમણે આગવી સૂઝથી છાત્રકાળમાં જ કર્યાં. બહારથી અભ્યાસાર્થે વડોદરા આવેલા વિદ્યાર્થીઓ માટે છાત્રાલયોની વ્યવસ્થા નહોતી. એમણે સાથીદારોની મંડળી ઊભી કરી. કમાટીબાગના રામજીમંદિરમાં સ્વતંત્ર છાત્રાલય સૌએ ગોઠવ્યું.

નહિ ગૃહપતિ, નહિ વ્યવસ્થાપક. બધી જવાબદારી વિદ્યાર્થીઓને માથે. અભ્યાસના ભોગેય, સૌનું જીવન અભ્યાસમય બને ને પરસ્પર પ્રેમતંતુથી બંધાય, તેની પૂરી સાવચેતી એ રાખે.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાકા ઉધમાતિયા હતા. તેઓ કૉલેજમાં ને બહાર તોફાન મચાવી મૂકે. વડીલની સ્નેહપૂર્ણ મીઠાશથી મોતીભાઈ તોફાનના અગ્નિને શમાવે.

સૌ જ્ઞાનના ઉપાસકો બને તે હેતુથી તેમણે અહીં પણ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ જમાવી.

ભારતના સવાઈ બિસ્માર્ક તરીકે વિખ્યાત થયેલ લોખંડી પુરુષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ તેમાંના એક હતા.

આમ અભ્યાસકાળમાં જ હૈયાઉકેલત ને આપસૂઝથી તેમણે કાર્યક્ષેત્ર કંડારી લીધું. સ્નાતક બની જીવનજંગમાં ઝંપલાવવાનું થયું ત્યારે તેમનું જીવનધ્યેય સ્પષ્ટ થઈ ચૂક્યું હતું.

તે જમાનામાં ગ્રેજ્યુએટ માટે મોટી પદવીઓ સહજપ્રાપ્ય હતી. સૌનું મન મુલકી અમલદાર થવા તરફ સવિશેષ ઢળતું.

તેઓ સને ૧૯૦૦માં ગ્રેજ્યુએટ થયા. પછી તેઓ વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. મુદત પૂરી થતાં, ત્યાંથી તેઓ છૂટા થયા. સૌના આગ્રહને વશ થઈ તેમણે દીવાન-કચેરીમાં અરજી કરી. નિમણૂકપત્ર પણ તેમને મળ્યો.

પહેલે દિવસે દીવાન ઑફિસમાં હાજર થઈ પાછા ફરતાં પોતાના ગુરુજી-વડોદરા હાઈસ્કૂલનાં હેડમાસ્તર શ્રી. વાડિયાના ઘર આગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ઓચિંતો અવાજ આવ્યો: 'આવો આવો મિ. અમીન, અભિનંદન!'

'અભિનંદન શેનાં?' – મોતીભાઈએ પૂછ્યું.

'કેમ ? મેં સાંભળ્યું છે કે દીવાનકચેરીમાંથી તમને કૉલ આવ્યો. ઘણી જ ખુશનસીબીની વાત. કદીક મહારાજાની આંખ પડી જશે તો સૂબા બની જવાશે.'

'અરે ! મિ. વાડિયા, તમે મને ઓળખતા નથી ! મારે તો શિક્ષક જ થવું છે.'

'એમાં તમને શું દેખાય છે ? આ પંદર વરસથી હું એ જ પગારમાં અહીં સબડું છું.'

'મિ. વાડિયા, ગામડાંનો પ્રદેશ આપે જોયો નથી. ત્યાં જે ગરીબી છે તેની તો આપ કલ્પનાય નહિ કરી શકો. ગામડાંના લોકોમાં પ્રવર્તતા અજ્ઞાનને દૂર કરી, જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવી શકું એવી નોકરીમાં મને તો રસ છે.'

મિ. વાડિયા આ જ્ઞાનધૂની માણસને શી રીતે સમજી શકે ? બન્નેની જીવનદૃષ્ટિ જ સાવ નોખી હતી. એકની આજીવિકા અર્થે હતી; બીજાની લોકશિક્ષણ અર્થે.

થોડા જ વખતમાં પાટણની હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષકની જગા ખાલી પડી. એમની ત્યાં નિમણૂક થઈ. અજાણ્યો પ્રદેશ. હેડમાસ્તર શ્રી ગિરધરલાલ ભાણાભાઈ મોદી ઘણા કડક. વિષય સોંપાયા ગૂજરાતી ને ઇતિહાસ—વિદ્યાર્થીઓ ને શિક્ષકોમાં ત્યારે ઊતરત ગણાતા. પણ મોતીભાઈએ મહેનત કરી એવી વાનગી પીરસી કે ટૂંક સમયમાં તેઓ બધાના પ્રિયપાત્ર થઈ પડ્યા.

તેમનું કામ માત્ર ભણાવી ખાનાર શિક્ષકનું ન હતું. કોઈનીય દોરવણી સિવાય, નિશાળ બંધ થયા પછી, તેમણે વિદ્યાર્થીઓને રમતો રમાડવા માંડી. એમને માટે પર્યટનો, પિકનિક વગેરે કાર્યક્રમો તેમણે યોજ્યા. પુસ્તકવાચનનો તેમણે તેમને રસ જગાડ્યો. કાચા વિદ્યાર્થીઓ માટે મફત શિક્ષણની તેમણે વ્યવસ્થા કરી. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ફીપુસ્તકમાં તેમણે સહાય કરી. આમ તેમણે વિદ્યાર્થીજગતમાં નવો ઉત્સાહ પ્રેર્યો.

પાટણની ફતેહસિંહરાવ લાયબ્રેરીના પોતે વાચનરસિયા મંત્રી બન્યા. વિદ્યાર્થીઓને તેમણે છાપાં વાંચવામાં રસ લેતા કર્યા. સારા લેખો ને લખાણો જાતે વાંચી, એમાં તેઓ નિશાની કરતા. સારાં પુસ્તકોની સ્વયં ભલામણ કરતા. આવા સૂચનથી પ્રેરાઈ વિદ્યાર્થી જે પુસ્તક માગે તે, કોઈ પણ સમયે, પોતે કાઢી આપતા. વિદ્યાર્થીઓ વાંચે ને વાંચેલું બોલી શકે માટે તેમણે પ્રશ્નોત્તરપર્ષદો ને ચર્ચાસભાઓ યોજી. હોળીના તહેવારોમાં તેમણે રમતોની હરીફાઈ યોજી. રમવાનું 'નવરા લોકના ખેલ' મનાતા જમાનામાં પાટણ જેવા શહેરમાં બે હજાર માણસ રમતો જોવા આવ્યાં ! આમ એક અનોખું શૈક્ષણિક વાતાવરણ ફેલાયું.

હોળીના પ્રસંગે પાટણમાં રિવાજ હતો કે ફળિયે ફળિયે લોકો 'ઇલાજી' નામનું માટીનું નગ્ન પૂતળું બનાવતા. એથી બીભત્સ વાતાવરણ સર્જાતું. મોતીભાઈથી આ ન ખમાયું. તેમના સંસ્કારી આત્માએ તેની સામે બળવો પોકાર્યો. પણ તેઓ કરે શું ? સદ્ભાગ્યે, વળતે વરસે, હોળી પ્રસંગે પેલીસ નાયબ સૂબા શ્રી ગોવિંદભાઈ હા. દેસાઈનો મુકામ પાટણમાં થયો. મોતીભાઈએ એમની પાસે અંતરવ્યથા ઠાલવી. પરિણામે એ કુરિવાજ પર સરકારી પ્રતિબંધ મુકાયો. છંછેડાયેલા શોખીનોનો આખો રોષ 'અમીન માસ્તર' પર ભભૂકી ઊઠ્યો. દિવસો સુધી એમને ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવાની ફરજ પડી. પણ પેલા અસંસ્કારી રિવાજમાંથી

પાટણ કાયમ માટે ઊગરી ગયું. આથી, શિષ્ટ સમાજમાં તેમનો માનમરતબો વધ્યો. સમાજહૃદય પર જમાવેલ પ્રેમકાબૂનો ઉપયોગ સમાજાર્થે કરવાની તક પણ ટૂંકમાં જ તેમને પ્રાપ્ત થઈ.

સને ૧૯૦૫માં પાટણમાં અતિવર્ષા થઈ. ત્રણેક હજાર ઘર ભોંય ભેગાં થયાં. ગરીબ-તવંગર સૌ આફતમાં ફસાયા. કુદરતી કોપ સામેના રાહતકાર્યમાં મોતીભાઈ લાગી ગયા. પાટણના એકબે ધનિકોની મદદથી સાતેક હજાર રૂપિયા ભેગા કરી તેમણે રાહતકાર્ય આરંભ્યું. દીવાન સાહેબને લખી, મ્યુનિસિપાલિટીની મંજૂરીની રાહ જોવા સિવાય, ઘર બાંધવાની પરવાનગી મેળવી, તેમણે કામ આદર્યું. પાટણ બહાર વસતા શ્રીમંતોને આ સમાચાર પહોંચતાં દાનપ્રવાહ ચાલુ થયો. તે જમાનામાં મોટી તેવી સિત્તેર હજારની રકમ એમના હાથમાં આવી. છૂટે હાથે સૌને જરૂરી સહાય તેમણે કરી, તોય સાતેક હજાર બચ્યા !

પાટણમાં પણ તેમણે મિત્રમંડળની પ્રવૃત્તિ આદરી. ચર્ચાઓ, ભાષણો વગેરે દ્વારા જનસમાજનો જ્ઞાનસંચય વધ્યો.

માત્ર ત્રણ વરસના પાટણનિવાસમાં સૌનાં દિલ તેમણે જીતી લીધાં. 'અમીન માસ્તર' લોકજીભે વસ્યા.

સને ૧૯૦૫માં તેમની બદલીનો હુકમ થયો. પેટલાદ હાઈસ્કૂલમાં તેમની નિમણૂક થઈ.

લોકો તથા વિદ્યાર્થીઓને આપમેળે સ્ફુર્યું કે તેમને માનપત્ર આપવું જોઈએ. એ પ્રવૃત્તિની જાણ થતાં, તરત જ એમણે સાફ ના પાડી દીધી. પછીય, જીવનભર કદી તેમણે માનપત્ર ન સ્વીકાર્યું !

છતાં છાનામાના મહેસાણા જઈ છોકરા માનપત્ર છપાવી લાવ્યા. ગાડી ઊપડતાં રૂપબાના સામાનમાં ચૂપકીથી તે સરકાવી દીધું. તેની નકલો ગાડીના ઉતારુઓને વહેંચાઈ ! પેલું માનપત્ર રૂપબાના સામાનમાંથી કદી બહાર આવ્યું જ નહિ.

પાટણથી તેઓ પેટલાદ આવ્યા. અહીં એ માધ્યમિક ૭ ધોરણની સ્કૂલના હેડમાસ્તર હતા. પ્રથમ દર્શને જ શાળાના છોકરાઓની વિટંબણા તેમની નજરમાં આવી ગઈ. ઘણા છોકરા બહારગામથી ભણવા આવતા ને પેટલાદમાં રહેતા. બોર્ડિંગ તો હતી નહિ. સ્નેહી-સગાંને ત્યાં તેઓ રહેતા. વિદ્યાર્થીને માનસિક પરેશાની રહેતી. 'ઉતારા'માં રહેનારની તકલીફોનો તો અંત જ નહોતો.

આવા વિદ્યાર્થીઓની ગણતરી કરી, બોર્ડિંગ કાઢવાનું તેમણે મનમાં નક્કી કર્યું. પછી તેમણે છોકરાઓને પૂછી જોયું.

પરિણામે, કશીય સોયસગવડ વગરના ભાડાના મકાનમાં 'પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ'ના શ્રીગણેશ મંડાયા. રાચરચીલાના અભાવથી જન્મતી અગવડો સાહેબની પિતાતુલ્ય, માતૃવત્ કાળજીથી ભુલાઈ જતી. 'સાદું જીવન, ઉચ્ચ વિચાર'ની ભૂમિકા પર સૌ ખેંચાઈ આવતા.

એવામાં સુયોગ મળ્યો. શ્રીમંત સયાજીરાવની મુલાકાતની યાદગીરીમાં ટાવરફંડ ઊભું થયેલું. તે અણવપરાયેલ પડ્યું હતું. દાતાઓની સભાએ 'પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ' માટે એ ફંડ

આપવાનું ઠરાવ્યું. એ શરતે કે બોર્ડિંગનું નામ ' સયાજી જ્યુબિલી બોર્ડિંગ હાઉસ ' રાખવું. સરકાર પાસે જેલના મકાનની માગણી થઈ મંજૂરી મળતાં ત્યાં ' સયાજી જ્યુબિલી બોર્ડિંગ હાઉસ ' થયું.

પેટલાદમાં માધ્યમિક ૭ ધોરણ હતાં. મેટ્રિક માટે વડોદરા જવું પડતું. મોતીભાઈએ મેટ્રિકનો ખાનગી વર્ગ કાઢ્યો ને સારા શિક્ષકોને પેટલાદ ખેંચ્યા. સૌ સેવાભાવે બોર્ડિંગનું કામ કરતા ને વિદ્યાર્થીઓમાં રમતગમત, ચર્ચા, અભ્યાસમંડળો, સુવાચન, સુલેખન, સમાજ-સુધારા, સમાજસેવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ને આદર્શોની પરિપાટી પેદા કરી તેમણે ઉત્તમ સંસ્કારસત્ર સર્જ્યું.

આમાંથી જ લાયક ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજવાની પ્રથા પ્રગટી; એકાદ ફ્રી બોર્ડર રાખવાની અનુકરણીય રીત જન્મી. પૈસાને અભાવે ઉચ્ચ અભ્યાસથી વંચિત રહેનાર માટે ' પેટલાદ લોન ફંડ 'ની સ્થાપના થઈ. આથી હીર કે ખમીર ધરાવતા સૌ થરના જુવાનો માટે જીવનમાર્ગ મોકળો થવા લાગ્યો.

આ પાયાના ઘડતરનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે બોર્ડિંગના જૂના વિદ્યાર્થીઓનું મંડળ રચાયું. એ મંડળે વાર્ષિક અધિવેશનમાં ' ડેક્કન એજ્યુકેશન સોસાયટી 'ના ધોરણે ' ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી ' સ્થાપવાનું ઠરાવ્યું. ' પેટલાદ લોન ફંડ 'ના બીજરૂપે શરૂ થયેલ એ સંસ્થા, સહકારી ધોરણે આગળ વધતાં, ' ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક મંડળ, આણંદ 'ને નામે આજે જાણીતી છે. એ મંડળની મૂડી રૂ. ૯૭,૦૦૦ છે. તેણે ૨૮૭ વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ અભ્યાસની સગવડ આપી છે. એમાંથી ૨૬૦ કામધંધે વળગી ગયા છે ને ત્રણેક લાખ જેટલી લોન તેમણે પાછી વાળી દીધી છે. હજુ દર વર્ષે એમાંથી ૪૦,૦૦૦ જેટલી લોન અપાય છે.

' પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ 'ની સ્થાપના સાથે એ પ્રવૃત્તિનો લાભ વિશેષ ગામોને આપવાના સંયોગો આપોઆપ પ્રાપ્ત થયા. સૌને પ્રેરણાત્મક વાચન પ્રતિમાસ મળતું રહે એ હેતુસર મોતીભાઈએ ' જ્ઞાનપ્રચાર ' માસિક શરૂ કર્યું. તેમાંના ઉત્તમ લેખોનો સંગ્રહ તેમણે ' ગદ્યપદ્ય-સંગ્રહ ' તરીકે પ્રસિદ્ધ કર્યો.

આ જ અરસામાં સયાજીરાવ અમેરિકાના પ્રવાસે ગયેલા. ત્યાં એન્ડ્રુ કાર્નેગીના દાનપ્રવાહ દ્વારા શરૂ થયેલાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોની પ્રવૃત્તિ તેમણે નિહાળી. પોતાના રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેળવણી તો તેમણે ફરજિયાત બનાવી હતી. એ લાભ જીવનભર ચાલુ રહે અને ભણેલું ભુલાઈ ન જવાય તે માટે પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ એમના મનમાં વસી ગઈ. પરિણામે એ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા અમેરિકાના શ્રી બોર્ડનની નિમણૂક કરી એ વડોદરા આવ્યા. આ પ્રવૃત્તિના ગ્રામવિસ્તારના કોઈ અનુભવી મદદનીશની શોધમાં એ પરોવાયા. દરમિયાન મોતીભાઈનાં ' મિત્રમંડળ પુસ્તકાલય 'ની વાત એમને કાને આવી. આથી તેમણે પુસ્તકાલય ખાતાના મદદનીશ વડા તરીકે મોતીભાઈની નિમણૂક કરી.

આ પ્રવૃત્તિની જરૂરિયાત કોને હજુ સમજાઈ નહોતી. સરકારી કાયદા યોજનાને વિકાસની ભૂમિકા પર મૂકી શકે નહિ. તેમાં વળી આ પ્રવૃત્તિ માટે સરકારી સહાય માટે

ગ્રામમદદનો નિયમ પહેલેથી જ સ્વીકારાયો હતો; એટલે સીધાં ચઢાણ ચઢવા જેવું આ કામ હતું. આ દુષ્કર કાર્યને પગભર કરવામાં જ એમની શક્તિઓ ખીલી ને આદર્શ લોકસેવક તરીકે તેઓ દીપી ઊઠયા.

કોઈ પણ ગામે પહોંચી, ગ્રામજનોમાંના પોતે એક હોય તેમ, સૌને તેઓ સમજાવે. જરૂર પડયે ગ્રામમદદના ફાળામાં પહેલું નામ પોતાનું નોંધાવી ગાંઠની રકમ ઉમેરે. સરકારી નિયમોના સંકુચિતતા કે શબ્દવાદીપણાને તે કોરે મૂકે તુમારશાહીને કયાંય તે પગપેસારો ન કરવા દે. આમ ગામલોકોની અધૂરપ તથા ખાતાની નિયમમર્યાદા એ બન્ને વચ્ચે પોતે પુલ બને. એમ કરી તેઓ સૌના ઉત્સાહને વેગ આપે ને કામને પાટા પર ચઢાવે. એમની આ બિન-અમલદારશાહી ને સાદાસીધી રીતથી ગામેગામ પુસ્તકાલયરૂપી 'જ્ઞાનપરબો,' ખૂલવા લાગી. તેઓ નિવૃત્ત થયા ત્યારે વડોદરા રાજ્યનું શાળાવાળું એકે ગામ પુસ્તકાલય વિનાનું નહોતું. તેમની આ સિદ્ધિ નાનીસૂની ન જ કહેવાય !

આ નિમિત્તે તેઓ રાજ્યના કાર્યકરો સાથે સંસર્ગમાં આવ્યા. પરિચય પછી તેઓ તેમના ભક્ત બન્યા. આખા રાજ્યમાં શિક્ષણક્ષેત્રે એમનું નામ લોકજીભે ચઢયું. નાનામોટી મૂંઝવણના ઉકેલ માટે સૌ એમની સહાય ને સથવારો શોધતા. તેમની પાસેથી સાંત્વન ને શ્રદ્ધા પામતા. અનેકના જીવનમાં એ ઉત્કર્ષનો દીવો પ્રગટાવતા.

ગ્રામપુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો વિકાસ તેમણે મુખ્યત્વે પ્રાથમિક શિક્ષકો દ્વારા સાધ્યો. એ માનદ ગ્રંથપાલ ને લોકમદદ એકત્ર કરનાર વ્યક્તિ. એમનો જ ઉપયોગ કરી 'આરોગ્યમંડળ દવાખાનાં' ખોલી, સામાન્ય રોગો માટેની દવાઓ રાખવાની ને વાપરવાની પ્રથા મોતીભાઈએ શરૂ કરી.

પુસ્તકો ને એના વાચન માટેની ધૂન કાર્યક્ષમ હતી. વડોદરાની સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાંથી પુસ્તકો મેળવવા જામીનની જરૂર પડતી. ઘોકબંધ પરિચિત-અપરિચિત જ્ઞાનપિપાસુઓના એ જામીન થતા. કેટલાક લોકો પુસ્તક પાછું આપવામાં નિષ્ફળ નીવડતા, ત્યારે તેઓ પુસ્તકની કિંમત ગાંઠની ચૂકવી દેતા. છતાં તેમણે કદી નથી દિલની કડવાશ અનુભવી કે નથી આ પ્રવૃત્તિ આદરતાં અટકયા !

સદ્વાચનપ્રચારને વેગ આપવા તેમણે સંખ્યાબંધ યોજનાઓ કરેલી. એમાંની એક છે ગ્રંથવાચન-પરીક્ષા. 'વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ' આજેય એ વારસો સાચવી રહ્યું છે. પ્રતિવર્ષ તે એક સારા પુસ્તકની પરીક્ષા યોજે છે. પરીક્ષાફી પચીસ ન. પૈ. છે. અઢારથી વીસ હજાર ભાઈબહેનો એમાં બેસે છે. સાહેબની યોજનાશક્તિનો એ નાદર નમૂનો છે.

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિની કામગીરી અંગે સાહેબ ગામડે ગયેલા. વાતવાતમાં ત્યાં તેમને ખબર પડી કે એક રબારીનો છોકરો મેટ્રિક પાસ થયો છે; પણ આગળ ભણવાની તેને મૂંઝવણ છે. સાહેબે ઉલટભેર કહ્યું : 'અમેરિકાની જેમ એ સ્વાવલંબી બને તો હું એને મારે ત્યાં રાખીશ. તેણે ઘરકામ વગેરે કરવું પડશે. અભ્યાસની ને રહેવાજમવાની જવાબદારી હું ઉપાડીશ. વાચન માટે પૂરતો સમય આપીશ.'

સ્વાવલંબન દ્વારા વિદ્યાભ્યાસનો નવો ચીલો પાડવાની એમાં નેમ હતી. તે વિદ્યાર્થીને આવા અમેરિકન દાખલાઓની કંઈ ગમ નહોતી. સૌ વડીલોની સંમતિ લઈ, એ કામ કરવા તૈયાર થયો. સાહેબે અઠવાડિયામાં તેને વડોદરા પહોચી જવા સૂચવ્યું. ઊઠતાં ઊઠતાં તેમણે એને એના લગ્ન વિષે પૂછયું. એ પરિણીત છે એમ જાણતા જ સાહેબે ટકોર કરી : 'તમારા આગમનની પચાસ ટકા શક્યતા તો કપાઈ જ ગઈ.'

આખરે એણે જવાનું નક્કી કર્યું. સાહેબ પર એનો કાગળ આવ્યો કે હું અમુક ગાડીમા આવીશ વડોદરાથી અજાણ્યું કોઈ કોઈ ને સ્ટેશને મોકલવા પણ તેણે લખ્યું. સ્વાવલંબનની પાકી સૂઝ ધરાવતા સાહેબે તેને ઉત્તર વાળ્યો કે અંતે જગા શોધી કાઢી આવી પહોચવું.

ધારેલા સમયે કહાનજીભાઈ તો દેખાયા જ નહિ ! સાહેબને લાગ્યું, એ આવી રહ્યા. પણ સપ્તાહ પછી એ દેખાયા ! એમના લગ્ને જ વિઘ્ન નાખ્યું હતું. છતાં એ મક્કમ નીકળ્યા. મોડામોડાય એ આવી પહોચ્યા. 'ખાસ કેસ' તરીકે સાહેબે તેમને વડોદરા કૉલેજમા પ્રવેશ અપાવ્યો. ચાર વર્ષે તે ગ્રેજ્યુએટ થયા. સરકારી નોકરીમા જોડાઈ તે મામલતદાર બન્યા.

કહાનજીભાઈની કેડીએ એ જ પ્રદેશના નાનુભાઈ આવ્યા. એ પણ એ જ રીતે ગ્રેજ્યુએટ થયા. આજે સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ ખાતામા તે ઊંચે હોદ્દે છે.

નાનુભાઈના અનુગામી તરીકે વસોના બ્રાહ્મણ કેશવલાલ આવ્યા. એય ગ્રેજ્યુએટ થયા. વડોદરાની એલેમ્બિક કંપનીમાં તેમને સારો પગાર મળે છે.

આ તો વાત થઈ ઘરમાં જ અપનાવેલ ત્રિપુટીની. એ સિવાય પણ, કોઈ હોશિયાર વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ પૈસાને કારણે અટકે છે એમ જાણે એટલે તરત તેઓ જરૂરી નાણાંની જોગવાઈ પોતે આપીને કે બીજા પાસે અપાવીને કરી દે. એવા સંખ્યાબંધ યુવકોના હૃદયમાં આજેય એમની મૂર્તિ કાયમ કંડારાયેલી રહે છે.

પુસ્તકાલયોની સ્થાપના સાથે, એ પુસ્તકાલયોની સ્થાયી રકમ સચવાઈ રહે, પ્રતિવર્ષ એનો ઉપયોગ થાય અને સારાં પુસ્તકો ને માસિકો વળતર દ્વારા સૌને મળતાં થાય તે માટે વડોદરામા પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ સ્થાપ્યું આજેય એ સંસ્થા પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને પગભર કરે છે.

મોતીભાઈ દેખાવે તો સૉક્રેટીસના સગા ભાઈ જેવા હતા. તેમના વાળ કદી ઓળેલા હોય નહિ એના એ વાળની લટો કાયમ ટોપી બહાર આવી કપાળ પર છત્ર રચી રહી હોય ! જાડા કાચના તેમના ચશ્મા ને ભરાવદાર તેમનો ચહેરો મોટા અમલદાર, છતા તેમનામાં ભપકો નહિ.

તેઓ ઊઠે, બેસે, ફરે, ચાલે—ગમે તે કરે, તેમના મનમા યોજનાઓનું ચક્ર નિરંતર ચાલતુ જ હોય એ યોજનાઓનું કેન્દ્રબિંદુ હતું : નવી પેઢી—યુવાનોનો ઉત્કર્ષ. સવારના પહોરમા ઊઠે એટલે થોડા આંટાફેરા કરવાની તેમને ટેવ. વડોદરાના સયાજીબાગમાં, વસોના ગોપાળદાસ બાગમા કે આણંદની ચ. એ. સોસાયટીના ચોગાનમાં વહેલી સવારે ઊઠેલા તેમને જુઓ તો કોઈ જુવાન સાથે તેઓ ટહેલતા હોય ! સામાજિક સુધારાથી માંડી કેળવણી ને સદ્દવાચન સુધીના કંઈ કંઈ કિસ્સા, વાર્તા કે યોજના તેઓ રજૂ કરતા હોય. આવા જુવાનોની

સારી સંખ્યા તેમના હાથમાં આવી જાય તો ઘણી વાર તેમનો પ્રાતઃવિધિ ભુલાઈ જતો. એમનું ચિત્ત ભુવાનોમાં રચ્યુંપચ્યું રહેતું. એટલે સુધી કે ખાધા પછી પૂછો કે 'શું ખાધું?' તો જવાબમાં 'રામ જાણે' એ જ ઉત્તર મળે.

એમને લાગતું કે વિશાળ વૈજ્ઞાનિક જગતના જ્ઞાનથી અને સુચરિત્રોના પઠનપાઠનથી હૃદયની સંકુચિતતામાંથી જન્મેલી સૌ માનવનિર્બળતાઓ હટી જશે.

જુવાનિયાઓને નવા રંગે રંગવાના એમના પ્રયાસો સામે જુનવાણી સમાજનો રોષ ભભૂકી ઊઠતો. નવી પેઢીને બહેકાવવાનો તેમના ઉપર આક્ષેપ મુકાતો. કોઈ પોતા વિશે ગેરસમજણ દાખવે તો તેમ સહી લઈ, જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી તેમણે કાયાને ઘસ્યા કરી!

સાઠ વરસની વયે તેઓ નિવૃત્ત થયા પછી જાહેર પ્રવૃત્તિઓનો તેમનો ધમધમાટ વધ્યો. વસો, વડોદરા ને આણંદ એ એમનાં પ્રવૃત્તિકેન્દ્રો બન્યાં. વસોની પ્રજાની સાર્વત્રિક પ્રગતિ થાય તેવાં પગલા તેમણે ભરવા માંડ્યાં. આણંદની ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના તેઓ અધ્યક્ષ બન્યા. વડોદરામા ચરોતર બોર્ડિંગ હાઉસ, ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ લિ., પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ વગેરે એમણે જન્માવેલી, પાળેલી, પોષેલી સંસ્થાઓની આગેકૂચમાં તેઓ પરોવાઈ ગયા. આ રીતે, નિવૃત્તિમા પ્રવૃત્તિનો અને પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિનો આનંદ તેઓ માણવા લાગ્યા.

નિવૃત્તિકાળમાં તેમણે પૂર્વ પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રત્યે સવિશેષ ધ્યાન વાળ્યું. વસોમાં સ્વ. ગિજુભાઈ બધેકાની આગેવાની હેઠળ તેમણે બાલશિક્ષણ વર્ગ ભર્યો. બાલમંદિરની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતાં ગુજરાતભરમાં સૌને ભેગાં કરી, એ શિક્ષણના પ્રશ્નોની તેમણે છણાવટ કરી.

જીવનના સંધ્યાકાળે એમને લાગ્યું કે સમાજકલ્યાણાર્થે વિતરણ કર્યા પછી, પોતાની પાસે જે કંઈ મિલકત રહી હોય, તેની મરણોત્તર વ્યવસ્થા પણ કરી દેવી ઘટે. એટલે વસિયાતનામું કરી તેમણે શાંતિ અનુભવી.

મોતીભાઈ અપુત્ર હતા. એમનાં એકનાં એક દીકરી, એક ભાણાભાઈનો વેલો મૂકી, ઘણાં વર્ષો અગાઉ પરલોક પધાર્યાં હતાં. માતા સહિત ઘણા વડીલોએ, તે જમાનામાં સુલભ એવું બીજું લગ્ન પુત્રપ્રાપ્તિ અર્થે કરવા દબાણ કરેલું. પણ એ અડગ રહેલા. ને રૂપમા સાથેનું એમનું આખું જીવન પરસ્પર એ જ પ્રેમથી વીતેલું.

પરિણામે અપુત્ર એવા મોતીભાઈ કહેતા કે પોતાને પુત્રોનો પાર નથી, પોતે ઘણા પુત્રોના પિતા છે.

એ સૌ 'પુત્રો'ના હિતાર્થે પોતાની ઘર, જમીન વગેરે સર્વ સ્થાવર મિલકત જનસમાજના એક યા બીજા કામ અર્થે તેમણે પ્રેમાર્પણ કરી દીધી. પોતાના વીમા વારસ તરીકે તેમણે વસો કેળવણી મંડળને નીમ્યું. જીવતાં તેમણે લોકહિતનું રટણ કર્યું તેમ મૃત્યુ પછીય વારસામા થી એ ચાલ્યા કરે એવી તેમણે વ્યવસ્થા કરી. તનમન ઉપરાંત ધન પણ જનતાજનાર્દનના ચરણે અર્પણ કરી તેમણે કૃતાર્થતા અનુભવી. દિલની આવી ઉદારતા પ્રભુકૃપા સિવાય ન સાંપડે. ખુદાના બંદા સિવાય અન્ય માટે તે અશક્ય છે.

સને '૩૮ના ડિસેમ્બરમાં મોતીભાઈ ગુજરાત માટે વિદ્યાર્થી સહાયક મંડળ ઊભું કરવાની વેતરણમાં હતા. ચરોતરમાં કર્યું તેવું સમગ્ર ગુજરાતમાં રચવાની તેઓ ખેવના સેવતા હતા. ત્યાં મુંબઈમાં તેમને રૂપબાની માંદગીનો તાર મળ્યો. તેઓ તરત વસો પહોંચ્યા. પડછાયારૂપે રહેલાં રૂપબા એમના જીવનમાં વણાઈ ગયાં હતાં. એમના પહોંચ્યા પછી, પાંચછ કલાકમાં જ, જાણે વિદાય લેવા જ વિરમ્યાં હોય તેમ, તા. ૨૯-૧૨-'૩૮ના રોજ રૂપબા વિદાય થયાં. જાણે કહેતાં ગયાં કે હું આગળ જઈ બધું ઠીકઠાક કરી મૂકું છું ને તમારા સ્વાગતની તૈયારીઓ કરું છું.

રૂપબાની ઉત્તરક્રિયા એમણે ભગવદ્ભજન ને ભક્તિથી કરી. પણ એ દરમિયાન જ એમને નબળાઈ વરતાઈ. સૌને લાગ્યું કે રૂપબાના અવસાનનો એ આઘાત હશે! તેમની માંદગી લંબાઈ. હોજરીમાં ખોરાક ટકતો અટકી ગયો.

એમના શિષ્યો જેવા નિષ્ણાત ડૉક્ટરો ને સર્જનો વસો દોડી ગયા. નિદાનમાં માલૂમ પડ્યું કે સાહેબની હોજરીમાં જીવલેણ કેન્સર દર્દે નિવાસ કર્યો છે.

ઑપરેશન અનિવાર્ય બન્યું. તા. ૨૩-૧-'૩૯ના રોજ એમને અમદાવાદ વા. સા. હૉસ્પિટલમાં ખસેડયા. આ સમાચાર સુણી સેવાસાથી દલિતોદ્ધારક ઠક્કરબાપા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શિષ્યોનો તો સુમાર નહોતો. ડાક્ટરોએ ઘણોય પ્રયત્ન કર્યો, છતાં અવધિ આવી રહી હતી. તા. ૧-૨-'૩૯ના રોજ એ વિરલ વિભૂતિએ ફાની દુનિયાની વિદાય લીધી.

તે જ દિવસે સાંજે સાબરમતીને તીરે અંતિમવિધિ થઈ. ગુજરાતભરના સર્વ ક્ષેત્રના આગેવાનોએ સ્વર્ગસ્થની મૂક સેવા ને આર્ષદૃષ્ટિને ભાવનાભરી અંજલિ આપી. એ અંજલિનો સૂર સને ૧૯૩૧ના એમના જ પત્રની કંડિકામાં આવી જાય છે:

'મારું કામ અંધારું હોય ત્યાં અજવાળું કરવાનું છે. કંઈ ન હોય ત્યાં કંઈક કરી બતાવી માર્ગદર્શક બનવાનું છે. મારે ઊંઘતાને જગાડવાનું છે, જાગતાને બેઠા કરવાનું છે, બેઠેલાને ઊભા કરવાનું છે, ઊભેલાને ચાલતા કરવાનું છે ને ચાલતાને દોડતા કરવાનું છે.'

કેળવણીના ભેખધારીને પ્રણામ કરી, એમનો જ એક સંદેશો મનોહૃદયમાં ગુંજતો કરી આપણે અટકીશું:

'મને ચાહતા હો તો મારા કામને ચાહજો.'

('જનકલ્યાણ'માંથી). — ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ

✽

જે પાડોશીને હું ઓળખું છું, તેને હું ચાહી શકતો ન હોઉં, તો પછી માનવજાત કે જે એક વિકલ્પ જેવી વસ્તુ છે, તેને હું શી રીતે ચાહી શકવાનો હતો? થોડા માણસો સાથે કામ કરતાં હું ન શીખ્યો હોઉં, તો પછી ઘણાઓ સાથે હું શી રીતે અસરકારક નીવડવાનો હતો?

આર્થર ઈ. મૉર્ગન

ડોકાબારી

પૂ. મોતીભાઈ અમીનના જીવનમાંના પ્રસંગો રૂપી ડોકાબારીમાંથી સાહેબની અનેકવિધ વિભૂતિનાં દર્શન કરવાનો આ મારો નમ્ર પ્રયાસ છે.

દર્શન ૧

મિ. વાડિયા : આવો, આવો મિ. અમીન ! Congratulations ! (અભિનંદન !)

મિ. અમીન : કેમ, વાડિયા સાહેબ ! Congratulations શાનાં ?

મિ. વાડિયા : તમને દીવાનકચેરીમાં નોકરી મળી ને ? બહુ સારું થયું. તમે ભાગ્યશાળી કહેવાઓ; અહીં કેળવણીખાતામાં પડ્યા રહ્યા હોત તો કોણ જાણે ક્યારેય તમારો દહાડો વળત ! એ મુલકીખાતામાં ગયા તો સૂબા થવાનો ચાન્સ ખરો.

મિ. અમીન : માફ કરજો, સાહેબ; તમે મને નથી ઓળખતા. હું તો એવી નોકરી શોધું છું કે જે વડે લોકોનું ભલું કરી શકાય.

મિ. વાડિયા : ત્યારે તમે શું કરવા માગો છો ?

મિ. અમીન : મારે તો શિક્ષક થવું છે. શિક્ષક થવાથી જ લોકોની સેવા થઈ શકશે એમ મને લાગે છે.

દર્શન ૨

એક વખત ક્રિકેટની મૅચમાથી બે પક્ષ પડયા. સામા પક્ષે પોતાનું વેર વાળવા મોતીભાઈની ટોળીમાંના કોઈની ચોપડી ચોરી. ચોરી કોણે કરેલી છે તેની ખબર તો પડી; પરંતુ ચોરની ખબર લેવાને બદલે તેના પ્રત્યે ઉદાસીન વૃત્તિ દાખવવાની ભલામણ કરનાર મોતીભાઈ નિર્માલ્ય હશે એમ લાગે. પરંતુ એ જ મોતીભાઈએ જ્યારે તેમના એક માસ્તરે હિંદુ ધર્મનું ભાન કરાવવાને ' દરેક છોકરાએ ચોટલી રાખવી 'નું ફરમાન કાઢેલું ત્યારે તેવા ફરમાનને તાબે નહિ થવાનો તેમણે નિરધાર કરેલો. માસ્તર ઘણું સમજાવેલા, ' ચોદમું રતન ' પણ અજમાવેલું; પણ મોતીભાઈ એકના બે થયેલા નહિ. વર્તને સરળ છતાં સિદ્ધાન્તે કડક વૃત્તિનું પાલન કરનાર મોતીભાઈ કેવા હશે તેની ત્યારે કોને ખબર ?

દર્શન ૩

વિદ્યાભ્યાસમા મોતીભાઈ તદ્દન સામાન્ય કોટીના, અને દેખાવે તેમ જ સ્વભાવે નમ્ર, સાદા અને સીધા હતા; પરંતુ શાળાના અભ્યાસનું ગાડું જેમતેમ ખેંચતા મોતીભાઈ એકલા એકલા કંઈ કંઈ ગડમથલો કરતા. કોઈક ધન્ય પળે તેમને લાયબ્રેરી કાઢવાનો તુક્કો સૂઝયો; અને વૃસોમાં મિત્રો પાસેથી વાર્ષિક લવાજમનો રૂ. ૧) ઉઘરાવીને ' વિદ્યાર્થીસમાજ ' કાઢયો અને તેમના નવાંજૂનાં પુસ્તકો મેળવીને ' સ્ટુડંટ્સ લાયબ્રેરી ' પણ શરૂ કરી. નીરસ જણાતા મોતીભાઈએ આ પ્રવૃત્તિઓમાં ઘણો રસ લેવા માંડયો. જ્યાંત્યાંથી પુસ્તકો મેળવે, પોતે તે વાંચે અને મિત્રો પાસે તે વંચાવે; અને એમ કરતાં ' સ્ટુડંટ્સ લાયબ્રેરી ' વધતી ચાલી ને

અને તેણે 'સાર્વજનિક પુસ્તકાલય 'નું રૂપ ધારણ કર્યું. વિદ્યાર્થી મોતીભાઈમાં વડોદરા રાજ્યની લાયબ્રેરીઓના પિતા થવાની સર્જનશક્તિ હશે તે કોણ જાણતું હતું ?

દર્શન ૪

મોતીભાઈના સાથીદારો—'ધી થર્ટી ફાઈવ'ની ટોળી પૈકીના—મોતીભાઈની ઠઠ્ઠામશ્કરી અને કોઈ કોઈ વખત ભારે ટીખળ પણ કરતા. કોઈ મિત્રે 'જાંબુ ખાવું છે''કહીને મોતીભાઈના મોઢામાં આમ્બેપાલવનો ઠળિયો મૂકી દીધો. મોતીભાઈ ઠળિયો ચાવીને થૂંકવા લાગ્યા ત્યારે પેલા ભાઈએ મજાક કરતાં કહ્યું, 'વાહ રે ! વાહ ! શિયાળાનાં જાંબુ કેવાં મઝાનાં !' એક દિવસ મોતીભાઈની ઓરડીને બારણે કોઈએ ખાસડાંનું તોરણ બાંધ્યું. મોતીભાઈ સવારમાં ઊઠીને ઓરડી બહાર નીકળે ત્યાં તોરણ કપાળમાં ટિચાયું. જોનાર બોલી ઊઠ્યા, 'એપ્રિલ ફૂલ !' આવા પ્રસંગોએ મોતીભાઈ શાન્ત અને ગંભીર રહેતા અને ખિજાતા નહિ એટલું જ નહિ પરંતુ તોફાની મિત્રો તરફ દ્વેષ પણ રાખતા નહિ. પરિણામે બધા જ મિત્રો તેમને પ્રેમની અને માનની લાગણીથી જોતા. "મારે તો કોઈ દુશ્મન નથી," એવું મીઠું અને સૌજન્યભર્યું વાક્ય મરણપથારીએથી બોલવાની શક્તિ અગર હિંમત મોતીભાઈએ કેમ કરીને મેળવી હશે ?

દર્શન ૫

શિક્ષક તરીકે મોતીભાઈ વિદ્યાર્થીને મારતા કે ધમકાવતા નહિ; કસૂર કરનાર વિદ્યાર્થીને શાન્ત રીતે, ઔચિત્ય- અને લાગણી-પૂર્વકના શબ્દોથી સમજાવી લેતા. એક વિદ્યાર્થીને ચાલુ વર્ગે તોફાન કરવા માટે ઊભો રહેવા તેમણે કહ્યું. વિદ્યાર્થી ઊભો થઈ છાનોમાનો બેસી ગયો. મોતીભાઈએ તે જોયું ન જોયું કરી શિક્ષણનું કામ પૂરું કરીને વિદ્યાર્થીઓને સંબોધી કહ્યું કે "પેલા ભાઈએ તોફાન કરીને વખત બગાડી તેમનું અને બીજા વિદ્યાર્થીઓનું અહિત કર્યું છે અને ડિસિપ્લીનનો ભંગ કરવાનો બેવડો ગુનો કર્યો છે. એ ભાઈને તેમની કસૂર કયાં છે અને તેમની ફરજ શું છે તે બતાવવાને હું ઇચ્છું છું, નહિ કે શિક્ષા કરીને તેમને હલકા પાડવાનું." સાનમાં કહેલું વિદ્યાર્થી સમજી ગયો અને તેણે વર્તાવ સુધાર્યો. સૌ પ્રથમ ભણાવવા જતાં પહેલાં મોતીભાઈ જાતે વિષયની બરાબર તૈયારી કરી લેતા, જેથી વિદ્યાર્થીઓનો રસ ભણવામાં જળવાઈ રહેતો. નિશાળ બહારના વખતમાં પણ મોતીભાઈ વિદ્યાર્થીઓમાં બહુ ભળતા; તેમની અગવડો જણાય તે દૂર કરવાને બનતો પ્રયાસ કરતા; સારાં પુસ્તકો તે વાંચતા અને તેમને વંચાવતા; કુટેવોમાંથી તેમને ઉગારી લેવાને સારું વાતાવરણ ઊભું કરતા. આમ શિક્ષકમાંથી શિક્ષણાર્થી થવાનું બીજ તેમનામાં કયાંથી ઊડીને પડ્યું તે કોણ કહી શકે ?

દર્શન ૬

પેટલાદ બોર્ડિંગ ઉઘાડી મોતીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓ માટે વીશી-ભોજનની ખોટ પૂરી પાડવા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓને માટે આદર્શ મા-બાપ અને ગુરુ બનવાના પ્રયત્નો આદર્યા. જીવનમાં વ્યવસ્થા, સાદાઈ, જાતમહેનત, પ્રમાણિકતા, પરોપકાર, સહકાર, સમાજસુધારો, સ્વદેશપ્રેમ વગેરે

ઉચ્ચ વિચારો બોર્ડિંગના દરરોજના જીવનમાં ઓતપ્રોત થયેલા હતા. વિદ્યાર્થીમાંથી ઊંચે ચઢીને તે ચારિત્ર્યવાન મનુષ્ય થાય તે ભાવના મોતીભાઈએ બોર્ડિંગમાં અપનાવી.

દર્શન ૭

વિદ્યાદાનના પવિત્ર દિવસની પરોપકારી યોજનામાં ગરીબ-તવંગર, નાનમોટાં સૌ કોઈના સહકારથી ગામમાં ઘેર ઘેર ફરીને એક, બે કે દશ રૂપિયાની નાની રકમો ઉઘરાવીને એક જ દિવસના પ્રવાસથી ગામની કેળવણીનાં અને અન્ય લોકોપયોગી કામ જીવંત રાખવાનો તુક્કો મોતીભાઈએ અજમાવ્યો. વસોમાં આ રીતે સં. ૧૯૧૫થી વિદ્યાદાનનો પવિત્ર દિવસ દર વર્ષે ઉજવાય છે અને હવે રૂ. ૭૦૦૦) જેટલી રકમ મળી રહે છે. તદુપરાંત લોકોને વિદ્યાદાનનું મહત્ત્વ સમજાયું અને દાનનો પ્રવાહ આજે કેળવણીની દિશામાં વહેતો થયો છે. મોતીભાઈની આ ઉપાસૂઝ કેળવણીની દિશામાં એક વિશાળ સામુદાયિક પગલું છે તે સમજવાનો અને તેનો અમલ કરવાનો પ્રયાસ બીજા કોઈએ કર્યો છે ?

દર્શન ૮

મોન્ટેસોરી શિક્ષણપ્રથાનું મૂલ્ય મોન્ટેસોરીનાં સાધનો સાથે હોંસભેર રમતાં અને પ્રયોગો કરતાં ભૂલકાંઓને જોઈને મોતીભાઈના વાત્સલ્યપ્રેમી હૃદયમાં સદાને માટે અંકાઈ ગયું. તેમણે જરૂરી પુસ્તકો અને સાહિત્ય વસાવ્યું અને મોન્ટેસોરી શિક્ષણનો પ્રથમ અખતરો તા. ૧-૧-'૧૫માં વસોમાં કર્યો. બીજી ગામઠી શાળાઓમાં બાળકોને ધાક અને મારથી વશ રખાતાં ત્યારે ભાવના, સાધનો અને સમજપૂર્વક બાળકોને શિક્ષણ આપવાની નૂતન પ્રથા શરૂ કરનાર કેળવણીપ્રેમી મોતીભાઈની દૃષ્ટિ કેટલી સાચી છે તેનું ભાન ત્યારે કેટલાંને હતું ?

દર્શન ૯

કેળવણીનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે અને પવિત્ર તથા ઉપયોગી છે; તેમાં સરકાર પર કેવળ આધાર ન રાખતાં લોકોનો સહકાર મેળવી કેળવણી માટેનાં મંડળો દ્વારા કેળવણીનું કાર્ય કરવાનો પવન મોતીભાઈએ ફૂંક્યો. કેળવણી માટે લોકમત જાગૃત કરવા, દાનનો પ્રવાહ તે તરફ વાળવા, ભાવનાશાળી યુવકો માટે લોકસેવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર પૂરું પાડવા અને ગામડાંઓને ચેતનવંતાં કરવા મોતીભાઈએ ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના તા. ૧૭-૪-૧૯૧૬ના રોજ કરી. ત્યારથી ચરોતરના ખૂણે ખૂણે અને દૂર પરદેશમાં પણ કેળવણીનો પેગામ ગાજતો થયો.

દર્શન ૧૦

અસહકારના પ્રવાહમાં તણાયેલા ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના સ્વયંસેવકોએ દા. ન. હાઈસ્કૂલનો સંબંધ મુંબઈ યુનિવર્સિટીથી છોડીને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સાથે જોડવાનો મક્કમ વિચાર કર્યો. કેળવણીની સંસ્થામાં રાજકીય હેતુ ન જોઈએ તે મુદ્દા ઉપર મોતીભાઈ સ્વયંસેવકોથી જુદા પડ્યા. આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવાને સોસાયટીની સામાન્ય સભા ભરાઈ. તેમાં તીવ્ર રસાકસી ના થાય અને સ્વયંસેવકોનો માર્ગ મોકળો થાય તે માટે મોતીભાઈએ પોતાનો વિરોધ ખાનગીમાં જ ખેંચી લીધો. સૌની અજાયબી વચ્ચે સભામાં તે મૂંગા રહ્યા. પ્રામાણિક મંતવ્યે પ્રમાણે

સેવાના કાર્ય કરનાર સામે ન પડવાના ઉચ્ચ અને ઉદાર હેતુથી મોતીભાઈ ગમગીન હૃદયે સોસાયટીમાંથી છૂટા થયા; છતાં સોસાયટીના સ્વયંસેવકોને સલાહ, સહાય અને પ્રોત્સાહન આપવામાં તે સદૈવ તત્પર રહ્યા.

દર્શન ૧૧

સ્વામી અખંડાનંદજી મોતીભાઈના પરમ મિત્ર હતા. બન્નેનું કામ લગભગ સરખું હતું–જ્ઞાનપ્રચાર દ્વારા જનસમુદાયને ચારિત્રવાન બનાવવો. છતાં ગરીબ, નિરાધાર અને અવાક જીવોની સેવા એ જ ઉત્તમ સેવા છે એ મતને મહત્ત્વ આપતા સ્વામીજી મોતીભાઈને સંન્યાસી–ધર્મ સ્વીકારવાને મથામણ કરી રહ્યા હતા. સ્વામીજી મોતીભાઈને એક પત્રમાં લખે છે, "પેટલાદ બોર્ડિંગમાં એક રાત્રે પેલા વરસાદમાં ભીંજાઈ રડતા મિયાઉં મિયાઉં કરતા બિલાડીના બચ્ચાને માટે કેવી દેવતાઈ કાળજી તમને પેઠી હતી! દીન, અજ્ઞ, અનાશ્રિતો એવા સેંકડોના સાચા પિતા બનવા માટે તો તમને અપુત્ર ઈશ્વરે નહિ રાખ્યા હોય!" છતાં જે સેવાભાવ તેમને જનહિતનાં કાર્યો કરવા પ્રેરી રહ્યો હતો તેની ખાતર સ્વામી અખંડાનંદજીની માફક ભેખ લેવાનો નિર્ણય તે ન કરી શકયા. સેવા કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા અને લાયકાત હોવા છતાં મોતીભાઈ ન બની શકયા સંન્યાસી કે ન બની શકયા નેતા. મહાન કાર્યો પાછળ જીવન હોમી દેનાર નાનામોટા સર્વનાં દૃષ્ટાંતોથી પ્રેરણા મેળવી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અને પોતાની સમજ પ્રમાણે મહાપુરુષોને રસ્તે ચાલવાના પ્રયત્નો તે જીવનભર કરતા રહ્યા.

દર્શન ૧૨

સૌ દાનોમાં વિદ્યાદાન મોટું છે. માણસની કામ કરવાની શક્તિ અને સંસ્કાર વિદ્યાથી ઘણી વધે છે. જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોની જેમ વિદ્યા મનુષ્ય માટે અતિ આવશ્યક છે. મનુષ્યની નૈસર્ગિક શક્તિઓ ગરીબાઈના કારણે યોગ્ય કક્ષા સુધી ખીલી ના શકે તો શક્તિશાળી વ્યક્તિને અને સમાજને હાનિ અને હીણપત પહોંચે છે. કેળવણીપ્રેમી મોતીભાઈ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અનેક રીતે ભણાવવાની મદદ અમર તજવીજ કરતા રહેતા; પરંતુ હોશિયાર અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણનો લાભ પૂરેપૂરો મળે તેટલા માટે વધુ નાણાં જોઈએ. મોતીભાઈની વ્યવહારુ બુદ્ધિથી અને સહકાર ઉપરની શ્રદ્ધાથી કાયમી યોજના તેમને સ્ફુરી તે ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ લિ.. એ દ્વારા ગરીબી અને અજ્ઞાનની બેવડી બેડીમાંથી છૂટવાને સ્વમાની યુવકો માટે મોતીભાઈનો કાયમી કોલ છે.

દર્શન ૧૩

કેળવણીના પ્રચારકને સમાજના ખોટા અને ખર્ચાળ રિવાજો સાલ્યા વગર રહે નહિ. સૌ પ્રથમ બાળલગ્નો સામે મોતીભાઈએ પ્રચાર આદર્યો. યુવકોનો સાથ વધતો ગયો તેમ મરણ અને લગ્નના નિરર્થક ખર્ચાળ રિવાજો તોડવા–સુધારવાની ઝુંબેશ તેમણે ઉપાડી. તેઓ પત્રિકાઓ અને સભાઓ ભરતા, અને જરૂર પડયે અંગત અસહકાર પણ દાખવતા. સમાજસુધારાના રાહમાં આચરી શકાય તેટલું જ તે જાહેરમાં મૂકતા અને તેને દૃઢપણે આચરણમાં ઉતારવાનો આગ્રહ રાખતા. બીજી તરફે ઉદ્દામવાદીઓએ સમાજની શક્તિ બહારના સુધારાના વિચારોને આગળ કરીને મોતીભાઈને

પાછળ ધકેલી દીધા; એટલું જ નહિ પરંતુ સુધારાની ચળવળનું માળખું વેરવિખેર કરી નાંખ્યું. જમાનાના બળે રૂઢિચુસ્ત રિવાજોમાં ગાબડાં પડયાં છે, પરંતુ વ્યાપક વ્યવસ્થાના અભાવે રૂઢિનો પ્રવાહ સુધરેલા ઢાળે વાળી શકાયો નથી અને જનશક્તિ વેડફાઈ રહી છે.

દર્શન ૧૪

મોતીભાઈનું લગ્ન બાલ્યાવસ્થામાં થયેલું. તેમનાં પત્ની રૂપબા ભણેલાં, ચાલાક કે દેખાવડાં ન હતાં; અધૂરામાં પૂરું તેમને પુત્ર ન થયો. આથી મોતીભાઈનાં મા અને વડીલો મોતીભાઈને ફરી પરણાવવાની તજવીજ કરવા લાગ્યાં. શ્રી-દાક્ષિણ્યના અને એકપત્નીવ્રતના હિમાયતી મોતીભાઈ રૂપબાને સંસ્કાર અને કંઈક શિક્ષણ આપવાને એકબે કલાક દરરોજ ભણાવતા. મોતીભાઈએ ફરી પરણવા માટે જ્યારે ચોખ્ખી ના પરખાવી ત્યારે મોતીભાઈ ઉપર રૂપબાની ભક્તિ અને શ્રદ્ધા ઘણાં વધી ગયાં અને તેમનામાં પણ ચેતનાનું બળ વિકસ્યું. પરિણામે રૂઢિચુસ્ત સમાજમાં અને વૈષ્ણવોના સમાગમમાં રહેનારાં રૂપબા મોતીભાઈનો પડયો બોલ ઉપાડે. પતિપત્ની વચ્ચેની દૃઢ મૈત્રી, શુદ્ધ સદ્‌ભાવના, શ્રદ્ધા અને સમજૂતીના કારણે એકબીજાને અનુકૂળ બની રહેવાથી મોતીભાઈનો ગૃહસંસાર પ્રગતિને પંથે સુખ અને શાન્તિમાં ચાલ્યો. મોતીભાઈનામાં સંયમ અને શ્રદ્ધા ન હોત અને વિલાસની દૃષ્ટિ રહેલી હોત તો મોતીભાઈનું જીવન જુદા પ્રકારનું–નિર્માલ્ય અને દુઃખી બન્યું હોત.

બારીમાંથી જોતાં જેમ ઘરની શોભાનો પૂરો ખ્યાલ ન આવે તેમ આ ટચૂકડા પ્રસંગોથી મોતીભાઈના જીવનનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ ન આવે. પરંતુ એ પ્રસંગોથી જો આકર્ષણ જાગે તો મોતીભાઈનું સમગ્ર જીવનચરિત્ર વાંચી જવું. તેમાંથી દરેક ગૃહસ્થને જાણવાનું અને વિચારવાનું મળશે. એક સાચા ગૃહસ્થ તરીકેના ગુણો, ફરજો અને વર્તન કેળવવાની શક્તિ જનસમુદાયમાં રહેલી છે તે જો બરાબર ખીલે તો સમાજ સુખી થાય.

આપાજી બા. અમીન

☆

ગ્રંથો પૂજા માટે હોતા નથી !

શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ અલ્હાબાદમાં હતા તે વખતે તેમને મળવા એક સાધુ આવ્યા. એ સાધુએ તેમની સમક્ષ 'નાગાર્જુન' નામનો એક હસ્તલિખિત ગ્રંથ ધર્યો અને કહ્યું: "આ ગ્રંથ છ હજાર વર્ષ પહેલાં લખાયેલો છે, અને તેનાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે."

શ્રી જવાહરલાલજીએ તેમને પૂછ્યું: "આપ આ ગ્રંથનો શો ઉપયોગ કરો છો ?"

સાધુએ કહ્યું: "હું તેની પૂજા કરું છું."

સાધુએ એ ગ્રંથ સ્વીકારવા શ્રી જવાહરલાલને ફરી આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તેમણે કહ્યું: "મારે મુક્તિ જોઈતી નથી; અને હું ધર્મગ્રંથોની પૂજા કરતો નથી. સાચી વાત એ છે કે ગ્રંથો પૂજા માટે હોતા નથી; તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે હોય છે. બહેતર છે કે આપ આ ગ્રંથ એવા કોઈ આદમીને આપો કે જે વાંચી શકતો હોય."

સ્મરણમાધુરી

[સ્વ. મોતીભાઈ અમીનનાં કેટલાંક સ્મરણો: ૧લી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૧ની સંવત્સરી પ્રસંગે]

ઈ. સ. ૧૯૩૯ના ફેબ્રુઆરીની ૧લી તારીખને ૧૯૬૧ના ફેબ્રુઆરીની ૧લી તારીખે ૨૨ વર્ષ પૂરાં થયાં. ભાગ્યે જ એવો દિવસ જતો હશે જ્યારે એક યા બીજા પ્રકારે મોતીભાઈ સાહેબનો ઉલ્લેખ ન થતો હોય. પ્રસંગો અને ઘટનાઓ સ્મરણપટ ઉપર એટલી જાગે છે કે એનું વર્ણન કરવા કરતાં મૌન સેવવું વધારે ઉચિત લાગે. જેના સ્મરણ માત્રથી નિરાશાનાં વાદળ વિખરાઈ જતાં, જેના દર્શન માત્રથી સ્નેહ અને સ્ફૂર્તિનો સંચાર થતો, જેના સંગથી સત્કાર્યની પ્રેરણાઓ પ્રગટતી—એનાં સંભારણાં શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવા જતાં અંધ વ્યક્તિપૂજા કે આત્મશ્લાઘાના દોષમાં પડવાનો ડર રહે છે. કવિએ પણ તેથી ગાયું હશે કે—

શી શી સંભારું ને શી શી પૂજું આત્મવિભૂતિ યે ?
પુણ્યાત્માનાં ઊંડાણો તો આભ જેવાં અગાધ છે !

*

વસોમાં મેટ્રિકનો વર્ગ કાઢ્યો. કેળવણી મંડળનું ખર્ચ વધ્યું. સરકારી ગ્રાન્ટ અને લોકમદદથી એને પહોંચી વળાય તેમ ન હોવાથી વિદ્યાર્થીઓની ફી વધારી. ગામમાં અસંતોષ ફેલાયો. વિદ્યાર્થીઓમાં ભારે કચવાટ જાગ્યો. અમે વિદ્યાર્થીઓએ વિરોધમાં હડતાળ પાડી. આ ઈ. સ. ૧૯૨૫ની વાત છે. ત્યારે સત્યાગ્રહ આજના જેટલો જાણીતો ન હતો. હડતાળ બેત્રણ દિવસ ચાલી હશે. સાહેબે અમને બધાને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા. દલીલ કરી: "મૅટ્રિકનો વર્ગ શરૂ કરવાથી ઘરઆંગણે ભણવાની સગવડ થઈ છે. બહારગામ રહી ભણવાનું ખર્ચ બચે છે. એની સરખામણીમાં ફીવધારો બોજારૂપ નથી. છતાં ખર્ચને પહોંચી વળવા જરૂરી નાણાં મળી રહેતાં ફીવધારો રદ થઈ શકે. સરકાર તરફથી આ ખર્ચને પહોંચાય તેમ નથી. ગામલોકો વધુ નાણાં આપે એમ નથી. તેથી નાછૂટકે ફી વધારવી પડી છે. એમાંથી ઊગરવાનો એક જ રસ્તો છે. તે એ કે તમે બધા ભણી રહ્યા પછી આની ખોટ પૂરી કરી આપવાનું માથે લો. જો એમ કરવા તૈયાર હો તો ફીવધારો રદ કરીએ."

વિદ્યાર્થીઓ આ સંગીન હકીકતોનો જવાબ આપી શકે તેમ હતું નહિ. સાહેબ કહે: "બોલો, શો જવાબ આપો છો?" બધા એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા. સાહેબે ફરી કહ્યું: "તો હવે કાલથી નિશાળે જશો ને?" વિદ્યાર્થીઓ મક્કમ હતા. "આ તો પેલી કહેવત જેવું થયું: મહાજન મારું માબાપ, પણ મારી ખીલી ખસે નહિ," સાહેબે ટકોર કરી. વિદ્યાર્થીઓ શરમાયા—હાર્યા, અને શાળામાં જવા કબૂલ થયા. સાહેબે શાબાશી આપતાં કહ્યું: "તમે ભણવા જશો એ જાણી મને આનંદ થયો છે. પણ એથી વધારે આનંદ તો હડતાળ પાડી સંપનું બળ બતાવ્યું તેથી થયો છે. મને તેથી માઠું લાગ્યું નથી, પણ તમારી હિંમત માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું, અને તેની ખુશાલીમાં તમારા વર્ગને રૂ. ૫૦) બક્ષિસ આપું છું. તેનો તમને યોગ્ય લાગે તે રીતે ઉપયોગ કરશો."

કેળવણી માત્ર પરીક્ષાઓ પસાર કરવામાં નથી, પણ સંપ, સહકાર, હિંમત જેવા નૈતિક ગુણો ખીલવવામાં છે–એવું માનનાર સાહેબ સાચા કેળવણીકાર હતા. અનેક પ્રસંગો યોજી એમણે વિદ્યાર્થીઓનો ગુણવિકાસ સાધવા જીવનભર તપ કર્યું હતું.

*

વસોના એ મૅટ્રિક વર્ગના અમે બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ. પહેલે વર્ષે પરિણામ ધારવા કરતાં સારું આવેલું. બીજે વર્ષે અસાધારણ સારું આવ્યું. પરિણામ જણાયા પછી થોડે દિવસે બાગમાં સાહેબનો ભેટો થઈ ગયો. "તમે અમારી આબરૂ વધારી. તમારા ઉપર મદાર બાંધીને મૅટ્રિકનો વર્ગ કાઢવાનું સાહસ કર્યું હતું. તેને તમે સફળ કર્યું."–એવા શબ્દોથી સાહેબે અમને નવાજ્યા.

અમને નવાઈ લાગી–સારું લાગ્યું. પણ અમને ખબર નહિ કે સાહેબની નજરમાં અમે કાયમના વસી ગયેલા હતા. અમારી મંડળી કૉલેજમાં ગઈ. પહેલી જ વાર મોટી સંખ્યામાં વસોના વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજમાં જોડાયા હતા. ચાલતા આવેલા રિવાજને છોડી અમારી મંડળી વડોદરાને બદલે અમદાવાદની ગુજરાત કૉલેજમાં જોડાયેલી. સાહેબને વસવસો હતો કે આ મંડળી ચાર દિનની ચાંદરણી કરીને પાછી તો નહિ આવે ને? એમની અમારા ઉપર નજર હતી. અમારી મંડળી વર્ષ આખરે યશસ્વી નીવડી અને અમે અમદાવાદથી પૂના ભણવા જવાનું ગોઠવ્યું. સાહેબે અમને ફરી અભિનંદન આપ્યાં. પછી તો અમારી પ્રગતિથી વાકેફ રહે. પરીક્ષામાં સફળ થઈએ ત્યારે અભિનંદન આપે. મુંબઈથી વસો જવાના હોઈએ ત્યારે શકય હોય તો વડોદરા સ્ટેશને મળવા આવે.

એક વખત એક શિક્ષકની જગા માટે મેં એક મિત્રની ભલામણ કરી, ત્યારે તરત જ એ ભલામણનો સ્વીકાર કરતાં વધારામાં લખ્યું કે "તમારી ભલામણ હોય એટલે બીજું કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. તમારા મિત્રને એ જગાએ નીમીશું તો ખરા જ. પરંતુ તમને મારા મનની વાત કહું કે તમે ભણાય એટલું ભણો અને જ્યારે ભણી રહો ત્યારે અમારી સાથે કેળવણીના કામમાં જોડાઓ. એથી તમારું નહિ પણ અમારું ગૌરવ વધ્યું એમ માનીશ." એ શબ્દો કેવળ ઔપચારિક નહોતા, પણ સાચી પરખના હતા, એ પાછળથી બનેલા પ્રસંગોનો વિચાર કરતાં સમજાય છે.

સંસ્થાસ્થાપના પહેલાં તેની અનિવાર્ય જરૂરની પ્રતીતિ થવી જોઈએ. આરંભમાં નિષ્ફળ ન જવાય એની ગણતરી જોઈએ. સંચાલનમાં પૈસા નહિ, પણ માણસ કેન્દ્રસ્થાને જોઈએ. માણસ પગારથી નહિ, પણ અનુભવથી ઓળખેલો ને નાણેલો જોઈએ. એવો માણસ મેળવવા દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વ્યક્તિઓનો સતત પરિચય રાખવો જોઈએ. એવી વ્યક્તિઓ ઊગતી પ્રજામાંથી જ મેળવવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ...આવી આવી અનેક ખૂબીઓથી સાહેબની કાર્યપદ્ધતિ સંગીન બનેલી હતી એનો સમગ્રપણે વિચાર કરતાં પ્રતીતિ થાય છે કે વસોમાં ને ચરોતરમાં નાની નાની પ્રવૃત્તિઓનાં બીજ વાવતા તેઓ દેશના મહાન ભાવિનું દર્શન કરતા હતા.

*

એમના જીવનનાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ આ લખનારને એમની સાથે કામ કરવાનો લહાવો

મળેલો. એક દિવસ આબુ'દમાં ચ. એ. સોસાયટીમાંથી સાંજને વખતે અમે સ્ટેશને જવા નીકળ્યા. એમની થેલી ઊંચકી લેવા મેં માગણી કરી. એમણે તે આપવા ના પાડી. આગ્રહ કર્યો તો કહ્યું : "ગાંધીજીએ અંગ્રેજી ભણેલાઓ સામે આક્ષેપ કરેલો કે તેમને પોતાનો સામાન ઊંચકતાં પણ શરમ આવે છે. ત્યારથી મેં સંકલ્પ કરેલો છે કે મારી થેલી હું મારી જાતે જ ઊંચકીશ. વજન વધારે હશે ને નહિ ઊંચકાય તો મજૂર પાસે ઊંચકાવીશ." આ જવાબને નમતું આપવું પડ્યું; અને તે પછી અનેક વાર સોસાયટીમાંથી તેમની સાથે સ્ટેશને જવાનું થયું હશે, પણ થેલી તો સાહેબ પોતે જ લઈને ચાલતા! આ અગાઉ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે વડોદરા સ્ટેશને સામાન ગાડીમાં મૂકયા પછી પથારી પાથરી આપવા મેં આગ્રહ કરેલો, ત્યારે પણ દૃઢતાથી એમણે એ કરવા દીધેલું નહિ. સ્વાશ્રયના સિદ્ધાન્તનું એમ એ ચુસ્ત પાલન કરતા અને બીજાઓને દાખલો બેસાડતા.

*

ચ. એ. સોસાયટીના મહેમાનગૃહમાં એમની સાથે રહેવાના ઘણા પ્રસંગ બનેલા. રાત્રે સૂતા સુધી વાતો ચાલે ને પરોઢિયે જાગીએ એટલે પાછી વાતો શરૂ થાય. એ બધા સમય દરમ્યાન સાહેબની નમ્રતા, સ્વાશ્રયીપણું, બીજાને માન આપવાની ભાવના, ઉપરીપણાનો અભાવ અને સ્વજનનો જેવી મમતાના અનુભવ ડગલે ને પગલે થતા.

દિવસ હોય કે રાત, પોતાને પાણી પીવું હોય તો જાતે ઊઠીને માટલીમાંથી પાણી લે. કોઈ દિવસ વડીલના હકકથી પાણી ન માગે. એક દિવસ બપોરના સમયે નોકરને બૂમ પાડતા સંભળાયા. કારણ પૂછ્યું તો કહે: "મારે ચવાણું મંગાવવું છે. મને ભૂખ લાગી છે." એક દિવસ બાથરૂમમાંથી વાસી કપડાં પહેરી ઓરડીમા આવ્યા. પૂછ્યું તો કહે: "નોકર કપડાં મૂકવાનું ભૂલી ગયેલો!" પોતાની અગવડનો કશો ઘોંઘાટ ન મળે, રંજ પણ નહિ!

પરોઢિયે ચાર-પાંચ વાગ્યે જાગવાની એમની ટેવ મુજબ રોજ જાગે. પણ પાસેની પથારીમાં સૂતેલા આ લખનારની ઊંઘમાં ખલેલ ન થાય એની એટલી કાળજી રાખે કે નવાઈ લાગે. પોતે ઊઠીને બહાર જાય. ચોગાનમાં આંટો મારી આવે. આવીને ઝાંખે દીવે વાંચે પથારીમાં સૂતેલો આળસુ જ્યારે સળવળે ત્યારે જ રોજ બોલાવે: "કેમ, જાગ્યા કે?" એ એમનો જવાબ હકારમાં મળે તો તે ક્ષણથી જ વાતો શરૂ થઈ જાય. વાતો ચાલતી હોય ને બીજું કોઈ આવી ચડે તો એની સાથે વાતોનો દોર જોડાઈ જાય. વાતોનો વિષય વ્યક્તિ પ્રમાણે બદલાતો રહે; પરંતુ એમાં સળંગ સૂત્ર એક જ: 'કામ, કામ ને કામ.' કોઈને તેના કામની સમજ પાડવાની હોય, કોઈને નવા વિચારો કહેવાના હોય, કોઈની મુશ્કેલી ઉકેલવાની હોય, અને એવું કંઈ ન હોય ત્યારે પોતાના અનુભવો ને જૂના બનાવો કહેવાના હોય. બધું સેવાયજ્ઞમા સમર્પણ:

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्।
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥

*

એમને હાથે પ્રથમ નોંધપાત્ર સેવા પાટણમાં થઈ હતી. પાટણ છોડતી વખતે ત્યાંના

લોકોએ તેમને આપવા માનપત્ર છપાવ્યું. તેમણે તે ન સ્વીકાર્યું ત્યારે લોકોએ તેમને ખબર ન પડે એ રીતે ટ્રેનના ડબામાં તે મૂકી દીધું.

તે પછી ૩૦-૩૫ વર્ષ સુધી સરકારી નોકરી કરતાં કરતાં એમણે શક્ય તે પ્રકારે જનસેવાનાં કાર્યો કર્યાં. પણ સેવાના સરપાવ શોધવો એમણે કદી ચેષ્ટા સરખી કરી નહિ, એટલું જ નહિ પણ એનાથી દૃઢતાપૂર્વક અળગા રહ્યા.

પેટલાદ બોર્ડિંગ જમાવવાની કદર તરીકે સરકારે જાતપગાર આપ્યો, ત્યારે તે પોતાના સાથીઓને આપી દીધો. પુસ્તકાલય ખાતામાં ખર્ચ કમી કરવાની યોજના સરકારે માગી ત્યારે પ્રવૃત્તિના હિતમાં તમામ મદદનીશ સ્ટાફ ચાલુ રાખી કેવળ પોતાનો હોદ્દો કમી કરવાની ભલામણ કરી. કારકિર્દીને અંતે સરકારે સેવાની કદર રૂપે થેલી બક્ષી, ત્યારે તે સેવાના કાર્યોને જ અર્પી દીધી. અખિલ હિંદ પુસ્તકાલય પરિષદે ग्रन्थालय उद्यमपितामह નું બિરુદ આપ્યું ત્યારે તે સ્વીકારવાની ના પાડી. મિત્રોએ *ષષ્ટિપૂર્તિ ઊજવવાની તજવીજ કરી ત્યારે તે પ્રવૃત્તિ બંધ કરવાને મને જણાવી* કહ્યું કે "આવું માન હું સ્વીકારું તો એમ જ ઠરે કે આ બધું મેં માન મેળવવા કર્યું હતું!" એક લેખક જે એમની પ્રેરણાથી લેખક બનેલો અને ખ્યાતિ પામેલો તેણે પોતાનું એક પુસ્તક સાહેબને અર્પણ કર્યું. એની ખબર પડતાં જ એ પુસ્તકનો પ્રચાર પોતે બંધ કરશે એમ તેને જણાવી દીધું, કારણ એ કે પોતાને અર્પણ કરેલા પુસ્તકનો પોતે પ્રચાર કરે તો એમાં વૈદ્યગાંધીના સહિયારાનો ભાસ થાય!

ટૂંકા પગારમાંથી જે બચત થતી તે સેવાનાં-દયાનાં કાર્યોમાં જ ખર્ચાતી. આખરે વધેલી તમામ મિલકત જાહેર સેવાઓમાં વપરાય એવી વ્યવસ્થા એમણે કરી હતી. પોતાના એકના એક વારસને પણ એમાંથી બાતલ રાખ્યા હતા. વારસને તો માત્ર સંસ્કારવારસાનો હક્ક પત્ર દ્વારા બક્ષવામાં આવ્યો હતો. એ રીતે તન, મન, ધનથી સમગ્ર જીવન એમણે સેવાધર્મને સમર્પણ કર્યું હતું.

*

આ દેશમાં દેશસેવાનો ઉપદેશ જોરશોરથી અપાતો થયો ગાંધીજીના આગમન પછી-ઈ. સ. ૧૯૨૦થી. તે અગાઉના રાનડે-ગોખલેના ઉપદેશોના સ્વ. મોતીભાઈ અમીન અનુયાયી હતા. વસો ગામના એક ગ્રામ્ય ઘડતરવાળા આ ગ્રેજ્યુએટે કેવળ ભલું કરવાની ભાવનાથી જે કંઈ કર્યું તે જગજાહેર છે એ કરવા જતાં એમને પોતાની આત્મશુદ્ધિ સાધવી પડી, આત્મબળ કેળવવું પડ્યું, અને 'નરમાંથી નારાયણ' થવા સુધીનો એમનો વિકાસ સધાયો. એની કથા તો 'મોતીભાઈ અમીન—જીવન અને કાર્ય' નામના એમના જીવનગ્રંથમાં છે.

આજે દેશસેવાનો ઉપદેશ ચોતરફ ફલિત થઈ રહ્યો છે. સેવાના ફળરૂપ મેવા લૂંટાઈ રહ્યા છે. એ નાણાંનો વિનિયોગ કરનારા સેવકો અને અમલદારો આ ગોખલેયુગના સેવાભાવી અમલદારના જીવનમાંથી કંઈક પ્રેરણા મેળવશે તો એમની ૨૨ વર્ષથી સાચવી રાખેલી પુણ્યસ્મૃતિનું સાર્થક્ય થશે.

પુરુષોત્તમદાસ છ. શાહ

☆

સ્વ. પૂજ્ય મોતીભાઈ અમીન

કેટલાંક સંસ્મરણો

હમદર્દી

રેલસંકટના બીજે વર્ષે પૂજ્ય શ્રી ઠક્કરબાપા, મોતીભાઈ સાહેબ અને હું એક માસ માટે મહેસાણા પ્રાંતની મુસાફરીએ રેલસંકટમાં નુકસાન પામેલાં સાર્વ. મકાનો દુરસ્ત કરાવેલા જોવા સારુ નીકળ્યા હતા. ચાણસ્મા ગામમાં હરિજનવાસમાં ગયા હતા. ત્યાં ગરીબાઈ અપાર હતી. એક હરિજન કુટુંબમાં વસતિ ઘણી અને કમાનાર એક. એની ગરીબાઈ જોઈ પૂજ્ય મોતીભાઈનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. એ ઘર માટે એક માસ ચાલે તેટલા દાણા અપાવવા તેમણે ગોઠવણ કરી, અને જે ભાઈ કમાનાર હતો તેને સરકારી નોકરી મળે તેવો પ્રબંધ કરાવ્યો.

મને પણ વડોદરામાં જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે પૂછે કે "મણિભાઈ, ઉજળિયાત કોમમાં કોઈ નિરાધાર કુટુંબ હોય તો મને કહેજો. હું ૧૦ રૂપિયા જેટલી મદદ આ માસે કરીશ." મેં એક વિધવા બાઈ વિષે વાત કરી. તેમણે મને રૂ. ૬૦) તુરત આપ્યા ને ભલામણ કરી કે કોઈ અન્ય જાણે નહિ તેવી રીતે તે બહેનને જેની જરૂર હોય તે અપાવશો. મેં કપડા ને દાણા અપાવ્યા ને રૂ. ૧૦) રોકડા આપ્યા.

આમ તેઓશ્રી ગરીબો પ્રત્યે ખૂબ હમદર્દી રાખતા હતા.

વાડા તોડવા

વાઘોડિયા પાટીદાર છાત્રાલયમાં એક શનિવારે રાત્રે તેઓ આવ્યા હતા. ૨૨ ગામના પાટીદાર એકડાના પંચના આગેવાનો પણ હાજર હતા. તેઓએ તેમને જણાવ્યું કે "પાટીદાર છાત્રાલયમાં સર્વ કોમના બાળકોને દાખલ કરી પાટીદાર કોમે પહેલ કરવી જોઈએ. હવે ન્યાતજાતના ભેદ ભૂલવા પડશે; ને સૌ કોઈને સાથે લઈને આગળ વધવું પડશે. વાણિયા-બ્રાહ્મણ ઉપરાંત બારિયા, વસાવા કે હરિજનના બાળકો પણ જેમ શાળાઓમાં સાથે રહીને ભણે છે તેમ તેઓ છાત્રાલયોમાં પણ સાથે રહે અને સારા સંસ્કાર ઝીલે અને ચારિત્રવાન બને તો જ દેશનું ભાવિ ઉજ્જવળ બની શકે. આ માટે સૌ એકડાઓએ સંકુચિતતા છોડી દેશને આગળ લાવવો જોઈએ."

આ એમની વાડાબંધી તોડવાની શિખામણ ૨૨ ગામના પાટીદાર એકડાએ સ્વીકારી અને તેમણે વાઘોડિયા પાટીદાર છાત્રાલયના બદલે સાર્વજનિક છાત્રાલય બનાવ્યું.

આવાં કેટલાંય સંસ્મરણો યાદ કરી પૂજ્ય મોતીભાઈને અલ્પ અંજલિ આપીએ છીએ. પ્રભુ એમના સંસ્કાર ઝીલવા આપણામાં શક્તિ બક્ષે અને એમના આત્માને શાંતિ અર્પે.

મણિલાલ મંગળજી કાશીવાળા

☆

એ મહાપુરુષને અમારાં લાખ લાખ વંદન !

કીર્તિનો લોભ કોને ન હોય? સત્તાના શિખર ઉપર બેઠા છતાં પોતે સેવક હોય એવું વર્તન કોણ કરે? સત્તાની સહેજ પણ સુગંધ બહાર કોણ ન નીકળવા દે? આવા આવા પ્રશ્નો સંબંધી આપણે વિચાર કરીએ તો તુર્ત જવાબ મળશે કે કોઈ વિરલ મહાપુરુષ. આવા વિરલ મહાપુરુષો આપણને લાખે એક જડવા અઘરા છે.

સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ આવા એક મહાપુરુષ હતા. સરકાર-દરબારમાં ઉચ્ચ હોદ્દાની નોકરી મળવા છતાં તેમણે તેને ઠોકર મારી શિક્ષકજીવન શરૂ કર્યું; કારણ એ માનતા હતા કે સરકારના ઉચ્ચ હોદ્દાથી જનતા જનાર્દનની જે સેવા થશે તેથી અનેક ગણી સેવા શિક્ષકજીવનથી થશે. શિક્ષકજીવનમાં એમણે અનેક જુવાનોને સેવાનાં અમૃત પાયાં, અનેક જુવાનોની કાયા પલટી નાખી, અનેક જુવાનોને સેવાના ભેખધારી બનાવ્યા. માભોમની સેવા કરવા, ગામડાની ગરીબ અજ્ઞાન પ્રજાની સેવા કરવા અનેક મિશનરીઓનું ઘડતર કર્યું તેમ જ સેવાના ભેખધારીઓનું એક આખું મિશન ઊભું કર્યું.

ભારત દેશમાં ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયો સ્થાપવાની વાત તે જમાનામાં કરીએ તો કોઈ હસે. રાજ્યસત્તા કે સરકારને તો આની ઝાંખી પણ નહોતી તે વખતે સ્વ. અમીન સાહેબે ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય સ્થાપવાનો આદર્શ શિક્ષકપદેથી જનતા પાસે મૂક્યો, મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોની એક યોજના તૈયાર કરી, અને ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયો સ્થાપવા માંડ્યાં. આ પુસ્તકાલયોને કોઈ રાજ્ય-આશ્રય ન હતો કે એનું સંચાલન કરવા કોઈ ખાતું ન હતું. કેવળ લોકો પોતાની જાતે એને અપનાવતા, વિકસાવતા.

વડોદરાના પુણ્યશ્લોક રાજવી કૈલાસવાસી શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ દેશપરદેશના પ્રવાસેથી જ્યારે જ્યારે પાછા આવતા ત્યારે ત્યારે પોતાના રાજ્ય માટે કાંઈ ને કાંઈ નવી યોજના લેતા આવતા શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ પુસ્તકાલયોની યોજના પરદેશમાં જોઈ પોતાના રાજ્યમા ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય ફેલાવવાનો એક વિચાર લઈ આવ્યા. વિચાર ગમે તેટલો સુંદર હોય પરંતુ જ્યાં સુધી એ વિચારને વિકસાવી એની યોજના ઘડી એને અમલમાં મૂકનાર ન હોય ત્યાં સુધી એ વિચાર વધુ સારું પરિણામ આપી શકતો નથી. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના પુસ્તકાલયો માટેના વિચારને મૂર્ત સ્વરૂપમાં મૂકનાર મહાનુભાવની શોધ થવા લાગી.

આ વિચાર મહારાજા સાહેબ પરદેશથી લાવ્યા તે પહેલાં પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ તો પોતાની રીતે ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય સ્થાપવાના કામે લાગી ગયા હતા, અને અનેક ગામોમાં મહારાજા સાહેબ ઇચ્છતા હતા તેવાં પુસ્તકાલયો જીવંત હતાં.

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબને પુસ્તકાલયોની યોજના આખા વડોદરા રાજ્યમાં વિકસાવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું; પુસ્તકાલય ખાતું સ્વતંત્ર બનાવી પૂ. મોતીભાઈ સાહેબને એ સોંપ્યું; અને ત્યારથી વડોદરા રાજ્યમાં ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય યોજાયાં.

ગામડાનું પુસ્તકાલય નાનું. એનું બજેટ નાનું. એનું ઉત્પન્ન નજીવું. એને વગર પગારે

સંભાળે કોણ? પૂ. મોતીભાઈ સાહેબે ગામડાંના શિક્ષકોને આ દિશામાં પ્રેર્યા; અને લગભગ તમામ ગ્રામપુસ્તકાલયો સેવાભાવે શિક્ષકો સંભાળતા થયા. આમ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને વેગ અપાયો.

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ માટે પોતે એકલા વિચાર કર્યા કરે એ કેમ ચાલે? બીજા વિચારકોને સાથે લેવા તો જોઈએ ને? એમણે વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ સ્થાપ્યું અને એને એવું તો વ્યવસ્થિત બનાવ્યું કે પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે વિચાર કરવા માટે એક આખો વર્ગ *જનતામાંથી બહાર આવ્યો. ગામડે ગામડે, તાલુકે તાલુકે અને જિલ્લે જિલ્લે એના સૂર સંભળાવા* લાગ્યા; અને આખા ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયોની ફોરમ ઊડવા લાગી.

પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબની આ સેવા બિલકુલ મૂક હતી. એમણે કદી પણ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના પોતે પ્રણેતા છે એવો વિચાર કર્યો નથી; ઊલટ એમની આ સેવાથી આકર્ષાઈ મહારાજા સાહેબે એક વખત એમને માનચાંદ એનાયત કરવાનો હુકમ કર્યો, પણ જેમને સેવા જ પસંદ હોય, જેમને કીર્તિનો મોહ ન હોય—સત્તાનું અભિમાન ન હોય તે એ સ્વીકારે કેમ? માનચાંદનો એમણે સ્વીકાર ન કર્યો.

એક વખત ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદે એમને એક વિભાગના પ્રમુખ બનાવ્યા; પણ આવાં માનનાં પદ એમને પસંદ ન હોવાથી તેનો પણ એમણે અસ્વીકાર કર્યો.

પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબની હયાતીમાં મને યાદ છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ છાપામાં એમનાં ગુણગાન મારા વાંચવામાં આવ્યા નથી. પોતે અનેક પુસ્તકાલયોના સંચાલક હતા, એટલે છાપાંવાળાઓ તો પોતાનાં છાપાંના ફેલાવા માટે મરી મટે! આમ હોવા છતાં પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબને આ છાપાંવાળાઓએ પોતાના બનાવવા પ્રયત્નો નહીં કર્યા હોય? પણ પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ કંઈ પોતાનાં વખાણ કરનારના બની જાય તેવા ન હતા. એ તો જનતાની સુંદર અને સાચી સેવા કરનારને પોતાનો બનાવતા અને પોતે તેના બનતા.

આ વિરલ મહાપુરુષની હયાતી બાદ આજે એમનાં વખાણ ભારોભાર થાય છે. એમની સેવાની સાચી કદર તો એ છે કે એમની હયાતી બાદ એમનો નાશવંત દેહ ભલે ચાલ્યો ગયો પણ મારા જેવા હજારો માનવીઓનાં દિલમાં, એમની નજર સામે પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ હરહંમેશ હાજર રહે છે. *એ મહાપુરુષની પુણ્યતિથિએ મારાં એમને લાખ લાખ વંદન છે.*

વિષ્ણુપ્રસાદ પ્ર. પંડ્યા

☆

વેલ્ડિંગનું કામ કરનારને ઉપયોગી પુસ્તક મફત મળશે.

ઇલેક્ટ્રિક વેલ્ડિંગ માર્ગદર્શિકા : વેલ્ડિંગ અંગે ગુજરાતી ભાષામાં શાસ્ત્રીય છતાં સરળ આ પુસ્તક છે. વેલ્ડિંગ કામ કરનારને તે તદ્દન મફત આપવાનું છે. પોતે વેલ્ડિંગ કામ કરે છે, વેલ્ડિંગના આ પુસ્તકની તેને જરૂર છે એમ જણાવી ટપાલખર્ચના માત્ર રૂ. ૦-૧૫ ન. પૈ.ના પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ મોકલનારને આ ૬૪ પાનાં અને ૨૮ ચિત્રોવાળું પુસ્તક મળશે.

લખો : ભારત આયર્ન ઍન્ડ સ્ટીલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ
રૂવાપરી રોડ, ભાવનગર, (સૌરાષ્ટ્ર)

૫. મોતીભાઈ સાહેબ—એક અગ્રગણ્ય કેળવણીકાર

अन्नदानं महद्दानं विद्यादानं महत्तरम्। ભૂખ્યાને ભોજન આપવાથી તેને તૃપ્તિ થાય છે, તેના જીવને આનંદ થાય છે; માટે અન્નદાનને ઘણું અગત્યનું દાન ગણવામાં આવ્યું છે. અર્ધી સદી પહેલાં સદાવ્રત, પરબડી, કૂવા, તળાવ, વાવ, ધર્મશાળા, દેવમંદિર વગેરે પુણ્ય કરવાનાં મુખ્ય સ્થળ ગણાતાં હતાં, અને સારાનરસા પ્રસંગે ધનવાનો સારી જેવી રકમો તે ખાતે ખર્ચતા હતા. પણ જેમ જેમ અંગ્રેજી કેળવણીનો ફેલાવો દેશમાં વધતો ગયો અને ભણેલાગણેલા યુવાનો નોકરીધંધે વળગી યા દેશપરદેશ જઈ સારી કમાણી કરવા લાગ્યા તેમ તેમ શાણા માણસો સમજવા લાગ્યા કે કેળવણી એક એવી ચીજ છે કે જે મેળવવાથી જીવનનો રસ્તો સરળ અને સુખદાયક બને છે. સદાવ્રતમાંથી લીધેલ અન્નથી એક ટંકની ભૂખ સંતોષાય છે અને ફરી બીજી ટંક થાય છે ત્યારે ભૂખ લાગે છે. કેળવણી એક એવી ચીજ છે જે મેળવવાથી આખી જિંદગીની ભૂખ ભાગે છે. પૂ. મોતીભાઈ સાહેબે આ જોયું, વિચાર્યું, અને ચરોતરના યુવકોની કાયમી ભૂખ ભાગવા આખી જિંદગી કેળવણીનાં કામો કર્યાં.

તેમને મન કેળવણી એટલે ફક્ત અક્ષરજ્ઞાન જ નહોતું. અક્ષરજ્ઞાનની સાથે શ્રમનો મહિમા, પ્રમાણિકતા, સત્યપ્રેમ, જનસેવા, નીતિ, ચારિત્ર્ય—આ બધા ગુણોનો સમાવેશ તેમની કેળવણીની વ્યાખ્યામાં થતો હતો. બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ, તેના સદ્‌ગુણોની ખીલવણી અને તે પ્રમાણેનું તેનું વર્તન—આ બાબતો તેમને મન ઘણી અગત્યની હતી. બાળક એટલે કુમાર અને કન્યા બંને જાતિનો સર્વાંગી વિકાસ થવો જોઈએ એવું તેઓ માનતા. આ માટે તેમણે હાઈસ્કૂલો, બોર્ડિંગો, અને પુસ્તકાલયો સ્થાપ્યાં; અને ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના કરીને ચરોતરની માધ્યમિક કેળવણીને ઘણું પ્રોત્સાહન આપ્યું.

કેળવણીની સંસ્થાઓના સંચાલન માટે સ્વયંસેવકોની પદ્ધતિ તેમણે આવકારી હતી અને ખ્રિસ્તી મિશનરીઓની પેઠે આપણા કેળવણીકારો પણ આજન્મ કેળવણીના પ્રચારનો ભેખ લઈ જનસમાજમાં તેના ફેલાવાનુ કામ કરે તો સમાજનું બળ અને તેજ ઘણું વધે અને અંધશ્રદ્ધા અને વહેમનાં જાળાં નાબૂદ થાય તેમ તે માનતા. કેળવણીનો પ્રકાશ સમાજના નીચેમાં નીચેના થર સુધી પહોંચે તો જ આખો સમાજ ઊંચે ચડે, તેમ માની તે માટે ઓછા સાધનવાળા વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા પેટલાદ લોન ફંડની સુધરેલી આવૃત્તિ જેવી ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ લિ. નામની સંસ્થા સને ૧૯૨૧મા તેમણે સ્થાપી હતી. આજે પણ આ સંસ્થા ચરોતરના વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ કેળવણી મેળવવામાં તેમ જ પરદેશમાં અભ્યાસ કરવા માટે વાજબી દરે લોન આપી મદદ કરે છે.

પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ પોતાના સહકાર્યકરોની પસંદગીમાં ઘણા કુશળ હતા. જ્યાં કોઈ સારો સેવાભાવી શિક્ષક કે કાર્યકર્તા તેમની નજરે પડતો અથવા તો કોઈની મારફતે ધ્યાન ઉપર આવતો તો તેઓશ્રી તેને બોલાવી પોતાની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવાની તેને વિનંતિ કરતા, અને એક વખત તે જોડાઈ જાય તે પછી તેની, તેના કુટુંબની અને બાળબચ્ચાંની દેખભાળ તે લેતા, અને જો તે કાંઈ મુશ્કેલીમાં મુકાયો હોય તો તેનું નિરાકરણ તે કરતા. તેમના આવા

ઉમદા સ્વભાવને લીધે કાર્યકર્તાઓ મન મૂકીને નિશ્ચિંતપણે કામ કરતા અને તેમને વિશ્વાસ રહેતો કે સંકટ સમયે ખેંચવાની સાંકળ તેમની પાસે હમેશા હાજર હતી અને તે ખેંચે તેટલી જ વાર હતી. કાર્યને સારી રીતે દીપાવવું હોય અને સફળતા મેળવવી હોય તો સુનંદા માણસોને કામે લગાડવા જોઈએ : પુણ્યશ્લોક શ્રી સયાજીરાવ મહારાજા સાહેબનો આ સિદ્ધાંત મોતીભાઈ સાહેબે બરાબર ગ્રહણ કર્યો હતો અને આચરણમાં મૂક્યો હતો. ૨૬ ઈશ્વરકાકા, ધોરીભાઈ, કરુણાશંકર, ચોકસી, ભોકરી સાહેબ અને એવા બીજા કાર્યકરો પસંદ કરીને તેમણે પેટલાદમાં ભેગા કર્યા હતા તે વખતે પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસની પ્રતિષ્ઠા એટલી જામી હતી કે ફક્ત પૂનામાં જ નહિ પણ ઠેઠ કલકત્તા, મદ્રાસ અને પૂર્વ આફ્રિકા સુધી તેના વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર્યના વખાણ થતા હતા અને નિ:સંકોચપણે તેમને વિશ્વાસના કામો સોંપાતા હતા

ભારતને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યા બાદ આયોજનનો યુગ શરૂ થયો છે અને ગામડે ગામડે પંચાયતરાજ શરૂ કરી ગ્રામ વિકાસ અને ખીલવણીના કામો તેમની પાસે શરૂ કરાવવાની તજવીજ થઈ રહી છે. મોતીભાઈ સાહેબે પણ આવા કામ તેમની નિવૃત્તિ બાદ વસોમાં શરૂ કર્યાં હતા. વસોમાં જે સંસ્થાઓની ઊણપ જણાતી હતી તેની યાદી તેમણે બનાવી હતી અને એક પછી એક તે સંસ્થાઓ ઊભી કરવા તેમણે પ્રયત્ન આદર્યા હતા પૈસા સિવાય આવા કામ થાય નહિ અને સને ૧૯૩૭-૩૮ના મંદીના વખતમાં નાણાભીડ એટલી સખત હતી કે દાન મેળવવા એ સહેલું કામ નહોતું છતા તેઓ પોતાની રીતે કામ કરતા, નાણા ઊભાં કરવાની હિંમત ભીડતા અને ઈશ્વરઇચ્છાએ નાણા મળી પણ રહેતા આવા ઉદારચરિત પુરુષો પોતાની સૂઝ અને શક્તિથી જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાને માટે અખંડ ચિંતન અને પુરુષાર્થ કરતા હોય છે, પણ સામાન્ય જનસમૂહ પોતાના રોજની ગડમથલમાં પડેલો હોઈ તેમની પાછળ ચાલી શકતો નથી અને તેથી જેતે સમયને અનુકૂળ થયેલી યોજનાઓનો લાભ પૂરતા પ્રમાણમાં ઉઠાવી શકતો નથી. છતા સમાજનો ઉપલો થર અને નીચલા થરમાંથી પણ આપબુદ્ધિવાળા ઘણા માણસો તેમનાથી આકર્ષાયા હતા અને તેમની યોજનાઓમાં સહાનુભૂતિથી મદદ કરતા હતા અને લાભ લેતા હતા. પછી તો જેમ કામ આગળ વધતું ગયું તેમ તેમના જ વિદ્યાર્થીઓ તેમને મદદકર્તા નીવડયા અને આજે કેળવણીનો જે ઝગઝગાટ ચરોતરમાં અને તેની આજુબાજુના ગામોમાં દેખાય છે તેનો પ્રથમ દીપ પ્રગટાવવાનો યશ તેઓશ્રીના કામે જાય છે. ચરોતરનો ઈતિહાસકાર આ હકીકત સુવર્ણ અક્ષરે હમેશા લખશે ગાંધીયુગની પહેલાંનો આ કંઈ જેવીતેવી સિદ્ધિ નથી અને તેથી જ પૂ મોતીભાઈ સાહેબની સંવત્સરીએ કંઈક અને કંઈક સ્મરણો તેમના પરિચયમાં આવેલા માણસમાં જાગે છે અને તેમાંથી તે પ્રેરણા મેળવે છે.

વાઘજીભાઈ ના. અમીન

☆

ઉત્તમ જીવન જીવવા, કરવા રૂડાં કામ;
ઉત્તમ વાચન વાંચજો, છોડી કામ તમામ.

ડા. અં. બ્રહ્મભટ્ટ

પંચવર્ષીય યોજનાઓ માટે જોઈએ છે

શ્રી મોતીભાઈ અમીન.

ઈસ્વી સનના ઓગણીસમા સૈકાના છેલ્લા દશકામાં અને વીસમી સદીના પહેલા દશકામાં આપણા દેશમાં શિક્ષિત માણસોના જીવનનું એક ધ્યેય તો પારકાને ઉપયોગી થવાનાં કામો ખોળી કાઢવાનું રહેતું હતું. પછી તે ગુજરાતના અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ હોય કે મહારાષ્ટ્રના ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે હોય, પંજાબના લાલા લજપતરાય હોય કે બંગાળાના સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી હોય, ઉત્તર પ્રદેશના મદનમોહન માલવીય હોય કે મદ્રાસના શંકરન નાયર હોય, મુમ્બઈના સર ફિરોજશાહ મહેતા હોય કે બિહાર-ઓરિસ્સાના સત્યેન્દ્રપ્રસન્ન સિંહ હોય.

શ્રી મોતીભાઈ અમીન ઓગણીસમી સદીની આખરના ગુજરાતી ગ્રેજ્યુએટ હતા. તેમનામાં એમના જમાનાના શિક્ષિત જનોનું સર્વસામાન્ય માનસિક વલણ ઉત્કટ સ્વરૂપે વિકસ્યું હતું.

નાનાલાલ કવિએ 'ઇન્દુકુમાર'ના મુખમાં મૂકેલું નીચેનું વાક્ય તે કાળના શિક્ષિત યુવાનોના જીવનના નિશાન રૂપ હતું:

કંઈ કાલ-સિદ્ધ જીવનવિધાન
મારા દેશમાં લાવી સ્થાપવાં,
અમારી વિશ્વપુરાણ સંસારનગરીમાંનાં
પવિત્રતાનાં મન્દિર જીર્ણોદ્ધારવાં;
એવું છે જીવનનું મારું નિશાન.

શ્રી મોતીભાઈ અમીનની મુખ્ય તમન્ના અન્યતે—વ્યક્તિ કરતાં સમષ્ટિને વિશેષ—ઉપયોગી થવાની હતી.

સમષ્ટિને ઉપયોગી થવા એમણે કાર્યક્ષેત્રો વિચાર્યાં. એમણે કાર્યક્ષેત્રો રચવા માટે યોજનાઓ વિચારી. યોજનાઓ સફલ બનાવવા શ્રી મોતીભાઈ અમીને પોતાની બુદ્ધિ ખૂબ લડાવી અને કાર્યક્ષેત્રોમાં મુખ્યક્ષેત્રે—જ્ઞાનવિતારણનું એમણે પસન્દ કર્યું હતું. એ ક્ષેત્રમાં કાર્યનો આરંભ કરી તેને પાર પાડવા તેમણે યોજક શક્તિ વાપરી હતી. યોજના માટે જોઈએ નાણાં અને યોજનાની સફલતા માટે જોઈએ સાચા શક્તિશાળી કાર્યકરો: આ વાતનું પૂર્ણ ભાન શ્રી મોતીભાઈને હતું.

ઘણાંને ખબર નહિ હોય કે આપણા ભારતની પંચવર્ષીય યોજનાના ઘડનારામાં સર વી. ટી. કૃષ્ણમાચાર્યનો હિસ્સો બહુ મોટો છે. એ સર વી. ટી. કૃષ્ણમાચાર્ય જ્યારે વડોદરાના દીવાન હતા ત્યારે શ્રી મોતીભાઈની કામ કરવાની રીતો એમને યોજનાબદ્ધ જણાઈ હતી, અને તેથી વડોદરાના એ દીવાન શ્રી મોતીભાઈ અમીનને પોતાના પગારમાંથી દર માસે મોટી રકમ લોકોપયોગી કામની યોજના સિદ્ધ કરવા આપ્યા જ કરતા હતા. તે દિવસોમા દેશને ઉપયોગી

થવા માગતા માણસો માટે યોજનાઓ હતી, પણ પૈસા નહોતા આજે સ્વરાજના યુગમા દેશને ઉપયોગી કાર્યો કયા ગણાય તેની યોજનાઓ કાગળો ઉપર ખૂબ ચીતરાઈ ગઈ છે, અઢળક નાણા પણ તેની યોજના પાછળ ખર્ચાય છે, પણ શ્રી મોતીભાઈ અમીન જેવા યોજનાને સફલ બનાવનાર માણસોની તગી પડી છે તેથી જ આ લેખને મથાળે લખનામા આવ્યું છે કે **પંચવર્ષીય યોજના માટે જોઈએ છે શ્રી મોતીભાઈ અમીન.**

શ્રી મોતીભાઈ પોતાની યોજનાને જ મહત્ત્વ નહોતા આપતા, પણ સમષ્ટિને કે વ્યક્તિને ઉપયોગી થવા માટે યોજનાબદ્ધ કામ કરતા હતા. શ્રી મોતીભાઈ સમાજને ઉપયોગી થવા માટે નાણાની શોધમા વિચરતા નહિ, પણ યોજના પાર પાડે તેવા કાર્યકરોને તે શોધી કાઢતા અગર તો કાર્યકરો પેદા કરતા. આજની પંચવર્ષીય યોજનામા નાણાની જોગવાઈ પહેલા થાય છે અને માણસની જોગવાઈ વગર પાંચ વરસ પૂરા થઈ જાય તો પણ અનેક યોજના હાથ પર લીધા વગરની પડી રહે છે, માટે એમ કહેવુ પ્રાપ્ત થાય છે કે **જોઈએ છે શ્રી મોતીભાઈ અમીન.**

દાદાભાઈ નવરોજી અને ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે—એ બે વિભૂતિઓ શ્રી મોતીભાઈના મુગટમણિ હતા. એમના વિદ્યાર્થીજીવનમા હું માનુ છુ કે આ બે દેશભક્તોએ મોટો પ્રભાવ પાડ્યો હોવો જોઈએ એમની જીવન જીવવાની રીતમાથી શ્રી મોતીભાઈએ સારવ્યુ હતુ કે દેશને ઉપયોગી બનવામા જ દેશભક્તિ સમાયેલી છે આ બે મહાજનના નામો માણસોની—કાર્યકર માણસોની નજર આગળ રહે એવી દૃષ્ટિથી જ એમણે ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાઇટી તરફથી **આણંદની પહેલી હાઈસ્કૂલ** સ્થાપી ત્યારે એ શાળાનું નામ "દાદાભાઈ નવરોજી હાઈસ્કૂલ" એવું રાખ્યું હતું, અને ચરોતર પ્રદેશમા હોમ રુલ લીગ તરફથી સંચાલિત થયેલા પુસ્તકાલયોને—વાચનાલયોને **દાદાભાઈ લાયબ્રેરી** તથા ગુજરાતી કેળવણી કોન્ફરન્સ કે ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાઇટી તરફથી સંચાલિત પુસ્તકાલયોનુ નામ **ગોખલે વાચનાલય કે ગોખલે પુસ્તકાલય** એવુ રાખવાનુ વિચારી લીધુ હતુ.

શ્રી મોતીભાઈને સાચા પ્રચારકાર્યમા ખૂબ શ્રદ્ધા હતી તેમણે એક કાગળના પૂંઠાનું ફલક બનાવી તેના ઉપર છપાવ્યું હતું કે

નથી વાપરી જિંદગી દેશ દાઝે,
નથી વાપરી પાઈ જે લોક કાજે,
નથી કામ કીધા સ્વદેશાભિમાની;
વૃથા જન્મ ખોયો કરી શી કમાણી ?

આવા છાપેલા હજારો ફલકો એમણે ગુજરાતમા—ખાસ કરીને વડોદરા રાજ્યમા વહેતા કર્યાં હતા; અને તેને પરિણામે વડોદરા રાજ્યના ગામે ગામેથી શ્રી મોતીભાઈની પુસ્તકાલય-યોજનાને નાણા મળી રહેતા હતા અને માણસો પણ મળી ગયા હતા.

આજ શ્રી મોતીભાઈ અમીન હયાત હોત તો ?

શુ તે કેળવણીપ્રધાન બન્યા હોત ? બિલકુલ નહિ શું તે વલ્લભ વિદ્યાપીઠના વાઈસ

ચેન્સેલર બન્યા હોત ? કદી નહિ. તેમને હોદ્દો તો જોઈતો જ નહોતો. કામ કરવાની અનુકૂળતા જરૂર તેમને જોઈતી હતી. એકાદી સલાહકાર સમિતિના સાદા સભ્ય રહી તેમણે ગુજરાતને ઓપતું કરવાનો આનન્દ જરૂર માણ્યો હોત.

શ્રી મોતીભાઈ અમીન રાજદ્વારી હતા ?

ઓગણીસમી સદીના છેલ્લા દશકામાં અને વીસમી સદીના પહેલા દશકામાં ભણેલા કાર્યકરને—સમાજસેવાનું કામ કરનારને પણ—પહેલે, બીજે, અને ત્રીજે પગલે રાજદ્વારી ગણી શકાય એવાં કામ સાથે સંબંધ બાંધવો પડતો હતો. શ્રી મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે જેવા બ્રિટિશ રાજ્યના ન્યાયમૂર્તિને ત્યાં પણ સરકાર તરફથી છૂપી પોલીસના જાપતા રહેતા હતા. શ્રી ગોખલે જેવા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ભક્ત ગણાતા દેશસેવકને પણ અંગ્રેજ સરકાર ગુપ્તચરની તપાસ નીચે જ રાખતા હતા. આવા યુગમાં રહેતા માણસ રાજદ્વારી ન કહેવડાવે તો પણ સરકારી અમલદારોની નજરે તે એ ક્ષેત્રમાંથી બાતલ રહી શકતા નહિ. સમાજની આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં શ્રી મોતીભાઈ અમીને બહુ વહેલી તકે નિશ્ચય કરી નાંખ્યો હતો કે રાજકીય ક્ષેત્રમાં ગણાય એવાં કામથી દૂર જ રહેવું. મહાત્મા ગાંધીજીના અહિંસક શાન્ત અસહકારની સખત સમયે પણ શ્રી મોતીભાઈ અમીને પોતાનું નક્કી કરેલું જીવનનું ધ્યેય છોડ્યું નહોતું. ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાઈટી સાથેનો પોતાનો સંપર્ક રાજદ્વારી પુરુષ ન હોવાને કારણે જતો કરવાની તૈયારી તેમણે બતાવી હતી. એમના જીવનમાં એક જ વાર પોલીસના ગુપ્ત દફતરમાં એમનું નામ ચડ્યું હતું. શ્રી રમેશચન્દ્ર દત્ત જ્યારે વડોદરામાં અમાત્ય હતા ત્યારે એમને ગુજરાતી ભાષાના વાચક તરીકે શ્રી નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ (મેટ્રિક થયેલા યુવાન—ઉલ્લાસભર્યા—પુસ્તકના શોખીન જીવડા) મળ્યા હતા. પાછળથી તે દેશની દાઝમાં ખૂબ ધગી રહ્યા હતા. તેમની નોકરી મહેસાણાની પ્રાંતપંચાયતની કચેરીમાં હતી. એ નરસિંહભાઈ તરફથી દેશદાઝના બળવાના ઉમળકાને પરિણામે 'વનસ્પતિની દવાઓ' નામના ચોપાનિયાની નકલો ગુજરાતમાં વહેંચાતી હતી. ચોપાનિયામાં દવાને બદલે દેશ માટેની કુરબાનીની માગણીની વાતો હતી. શ્રી નરસિંહભાઈ પકડાયા. તપાસ કરતા જણાયું કે શ્રી મોતીભાઈ અમીને જીવનની શરૂઆતમાં મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોની યોજના અમલમાં મૂકી હતી તે વખતે શ્રી નરસિંહભાઈ એમના સહકાર્યકર હતા. એ નાતાથી શ્રી મોતીભાઈ અમીનનું નામ પોલીસને દફતરે ગયું. પણ શ્રી મોતીભાઈ બારીક તપાસને અંતે કંચન નીવડ્યા, અને પોલીસના હાથ હેઠા પડ્યા.

આ પ્રસંગ સિવાય શ્રી મોતીભાઈ અમીનને રાજકીય ચળવળ કે રાજકીય ધગશ સાથે લવલેશ પણ સમ્બન્ધ નહોતો એ હું એમના નિકટનો સમ્પર્ક સેવ્યો હોય તેવા સજ્જન તરીકે લખી શકું છું. રા. બા. ગોવિન્દભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ વડોદરા રાજ્યના પ્રગતિગામી અમલદાર ગણાતા હતા. તેમણે શ્રી મોતીભાઈ અમીનના વિચારોને ઘણી વાર સહગુંજનમાંથી ચકાસી જોયા હતા; અને તે રા. બા. ગોવિન્દભાઈ શ્રી મોતીભાઈ અમીનના પ્રસંશક બન્યા હતા, એ હકીકત છે. શ્રી મોતીભાઈ અમીન વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ સાથે કે વડોદરા રાજ્ય ખેડૂત મંડળ સાથે જરા પણ સમ્બન્ધ રાખતા નહિ. એ મંડળના અગ્રણી કાર્યકરો શ્રી મોતીભાઈના પ્રશંસકો કે મિત્રો ભલે હોય, પણ શ્રી મોતીભાઈ રચનાત્મક કાર્યને વરેલા

હોવાથી સામ્પ્રદાયિક ચુસ્તપણાથી તે રચનાત્મક કાર્યને જ વળગી રહ્યા હતા. મને અને મારા સન્મિત્ર શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈને શિક્ષણના કાર્યની કેડી પરથી અન્ય કેડી પર ન ઊતરી જવાય તેની કાળજી રાખવાનું નમ્ર સૂચન એમણે આપેલું હતું.

શ્રી મોતીભાઈ અમીન શું ન કરી ગયા?

શ્રી મોતીભાઈ મને અનેક વાર કહેતા હતા કે ચરોતરમાં જ્યારે સા. શારદાબહેન મહેતા જેવી બહેનો મળશે ત્યારે ચરોતરમાં સ્ત્રીકેળવણીના પ્રશ્નને હાથમાં લઈ શકાશે. કન્યાના શિક્ષણ બાબત એમની સાથે વાતો કરવા હું બેસું કે તરત જ તે મુગ્ધ બની જતા. કન્યાઓના ગૌરી ઉત્સવના તહેવારની અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિ બંધ કરાવી યોગ્ય પ્રવૃત્તિ તરફ કન્યાઓને વાળવા તેમણે થોડો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ એ દિશામાં એમણે વિચારપૂર્વક કોઈ કાર્ય હાથ પર ધર્યું નહોતું. સરકારી પુસ્તકાલય ખાતામાં શ્રીમતી પ્રભુદેસાઈ જ્યારે જ્યારે શ્રી મોતીભાઈ અમીન સાથે ડિસ્ટ્રિક્ટમાં ફરવાનાં હોય ત્યારે ત્યારે શ્રી મોતીભાઈ જેતે ગામના કાર્યકર મારફત સ્ત્રીઓની સભા શ્રીમતી પ્રભુદેસાઈ માટે રખાવતા હતા. એક વાર શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયારને વસો બોલાવી એમના વાર્તાલાપની હારમાળાનો લાભ સ્ત્રીજનતાને પણ અપાવ્યાનો સન્તોષ તેમણે લીધો હતો. મારી લખેલી 'સ્નેહગીતા' નામની ચોપડી બીજાને મોઢે (શ્રી ગોકળદાસ મથુરાદાસ શાહને મોઢે) વખણાતી સાંભળી ત્યારે તે પુસ્તક પોતે વાંચ્યું અને મને કહ્યું હતું કે આપણે સ્ત્રીશિક્ષણનો પ્રશ્ન હાથ પર લઈશું ત્યારે તમારો ઉપયોગ કરવાનું પ્રાપ્ત થશે.

'ઉદ્ધવ નિકેતન',
ડાગકા, તા. ૨૧-૧-'૬૧

કલ્યાણરાય ન. જોષી

(અનુસંધાન પાન ૪૮૮થી)

કોઈ વખત ભૂલેચૂકે પણ આપણે કોઈ ગેરહાજર માણસની વિરુદ્ધ બોલીએ તો એઓ તુરત જ કહે કે "આપણે એમની ગેરહાજરીમાં ચર્ચા કરીશું. હાલ એમના ગુણો જે જાણતા હો તે ભલે કહો. નહિ તો હું કહું તે સાંભળો..." આપણે પેલાના ગુણ સાંભળતા જઈએ અને મનમાં શરમાતા પણ જઈએ.

પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ વસો અને આણંદમાં જે જે કેળવણી, જ્ઞાનપ્રચાર કે સંસ્કાર-ખીલવણી અંગેના પ્રયોગો કરી રહ્યા હતા, એમાં મને હર પ્રસંગે સાથે રાખતા એટલું જ નહિ પણ જાણવા અને જોવા યોગ્ય સંસ્થાઓનો અને સંસ્થા જેવી વ્યક્તિઓનો પરિચય કરાવવા માટે મને બીજા પ્રાંતોમાં પણ સાથે લઈ જતા, અને બહુ જ ઝીણવટથી એની મીમાંસા કરી એની ઉત્તમ બાજુઓને મારા મન સાથે જડી દેવાનો પ્રયત્ન કરતા, અને તે પણ કોઈ શિખામણનો ભાર લાદીને નહિ પણ બહુ જ હળવી રીતે અને ખૂબ જ આનંદપૂર્વક. આવા અદ્ભુત ગુણોથી જ એ સૌનું દિલ જીતી ગયા. એવા પ્રેરણાદાતા મહાપુરુષને વંદન કરી એમનામાંથી યત્કિંચિત્ પણ ઝીલવાની પ્રભુ આપણને સૌને શક્તિ આપે એ જ પ્રાર્થના.

ચીમનભાઈ હ. અમીન
મંત્રી, ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ

☆

પૂ. શ્રી મોતીભાઈ અમીનના જીવનમાંથી જડેલું

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના પ્રણેતા અને કેળવણીની સંસ્થાઓના સ્થાપક તેમ જ અનેક પ્રકારની સામાજિક સેવાઓના પ્રેરક પૂ. શ્રી મોતીભાઈ અમીનને સમાજસેવકો વધારવાની ખૂબ જ ધગશ. કોઈનામાં તેઓ સહેજ પણ સેવાની ભાવના દેખે તો એને ઝડપી લેતા અને આદરપૂર્વક સત્કારી એની સેવાવૃત્તિ શી રીતે પોષાય અને ખીલતી રહે એના વિચારમાં એ ગૂ થાઈ જતા – તેના ઘડતરની આખી વિચારણા સાથે એની વ્યવસ્થિત યોજના પણ નક્કી કરી નાખતા. મારા જેવા સામાન્ય સેવકને પણ એમની પાસેથી એ યોજનાપૂર્વકનો લાભ ઘણાં વર્ષો સુધી સતત મળ્યો છે. એનાં સુસ્મરણો જ્યારે યાદ કરું છું ત્યારે મારે મન એ માનવ નહિ પણ દેવ લાગે છે.

એમની પાસે હું જ્યારે ગયો હોઈશ ત્યારે એમણે કંઈક કહેવાનું, કંઈક બતાવવાનું, કંઈક વંચાવવાનુ કે કંઈક લખાવવાનું જાણે તૈયાર કરી જ રાખ્યું હોય. એ બધી વાતોમાંથી કંઈ અનેરા પાઠ મળી જતા. એમની સાદી ને અને સ્નેહાળ રહેણીકરણી અને બીજાં સાથેની વાતોમાંથી અને પત્રવ્યવહારમાથી અદ્ભુત પદાર્થપાઠ મળી રહેતા.

આપણા હાથે કોઈ સંસ્થામાં બેકાળજીથી કંઈક હાનિ થઈ હોય અગર અંગત ભૂલ થઈ હોય અને કંઈ ઠપકો દેવા જેવુ લાગે ત્યારે એ કદી સીધો ઠપકો નહિ દેતા; પરંતુ આપણું સંપૂર્ણ માન જાળવીને આપણાથી આમ થાય અને આમ ન થાય એમ હળવી રીતે પ્રેમપૂર્વક વાત કરતા અગર કોઈ સુંદર દાખલા-દૃષ્ટાંત આપતા. આથી આપણને આપણી આવી કોઈ ભૂલ યાદ આવે અને એમના આગળ એ ભૂલ છુપાવવાને બદલે કહી દેવાનું જ મન થાય; અને એ ભૂલ સાંભળ્યા પછી આપણા પર ગુસ્સાથી તૂટી પડવાને બદલે આપણા દિલને જરાય ધક્કો ન લાગે એની કાળજી લઈ હસતા મોઢે જીવનમાં પોતાની પણ કંઈ ભૂલ થઈ હોય તે જણાવીને આપણને આબાદ રીતે સાચવી લે અને હળવી રીતે સીધો રાહ બનાવી દે, અને આપણા મનને એવું બનાવી દે કે આપણને બચાવતા હોય ત્યારે પણ આપણું મન તો આપણને ઠપકો દેતું જ હોય અને શિક્ષા પણ કરતું હોય. હું એમની પાસેથી પંદર વર્ષના સતત સમાગમ પછી પણ આ ગુણ તો શીખી શક્યો નથી, પરંતુ જ્યારે બીજાને ઠપકો દઈ માઠું લગાડવાનો પ્રયોગ થઈ જાય છે એટલે તુરત પૂજ્ય શ્રી મોતીભાઈ અમીનની જાણે જીવતી ને જાગતી સ્નેહાળ પ્રતિમા નજર સામે ખડી થાય છે અને મનમાં પ્રશ્ન થાય છે કે "જીવ ! તારી બાબતમા આ મહાપુરુષે કદી આવો માઠું લગાડવાનો પ્રયોગ કર્યો છે કે ? સામો ગુનેગાર અને હું નિર્દોષ, સામો અજ્ઞાન અને હું મોટો ગુણવાન એમ તેં કેમ માની લીધું ? સામાનો એક વાતમાં ગુનો હશે તો તારો બીજી બાબતમા ગુનો હશે. આખરે તો આપણે બધા જ ઈશ્વરના ગુનેગારો હોઈશું. પછી ઠપકો દઈને શ્રેષ્ઠપણું બતાવવાની તારે શી જરૂર હતી ? ઠપકો દેવો હશે તો એનુ મન દેશે. તારી તો સમાનભાવે પ્રેમપૂર્વક વાત કરવાની કે તારા પોતાના કામથી બતાવવાની જ ફરજ. એ ફરજ બજાવતાં ન આવડતી હોય તો એના પ્રત્યેના અવિનય કે તારી થએલી ભૂલ માટે માફી માગીને વેગળો રહે."

આવી ભૂલની માફી માગી લેવાની હિંમત અને સરળતા કંઈક અંશે પ્રભુએ મને આપી છે. એ માટે હું જેમને મારા જીવનગુરુ માનુ છું એ પૂજ્ય શ્રી મોતીભાઈ અમીનનો જ હું ઋણી છું.

(અનુસંધાન પાન ૪૮૭ ઉપર)

ઈ. સ. ૧૯૩૫થી ૧૯૬૦

'પુસ્તકાલય'ના ૧૯૩૫, ડિસેંબરના અંકમાં પૂ. મોતીભાઈ સાહેબનો એક લેખ પ્રકટ થયેલો. તેમાં ૧૯૩૫–૧૯૬૦ સુધીનાં ૨૫ વર્ષમાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિએ કેટલી પ્રગતિ કરવી જોઈએ એનો અંદાજ આપેલો છે. એ લેખમાં તેમણે જે 'ભાવિ આશા' વ્યક્ત કરેલી છે તેની કેટલે અંશે સિદ્ધિ થઈ છે તે સરખાવવા એ લેખ એમનો એમ અહીં ઉતારવામાં આવે છે. સંપાદક—નાનાલાલ શાહ

ભાવિ આશા

વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલયયુગ શરૂ નહોતો થયો એ વર્ષોમાં ઓછા અનુભવે અને થોડાં સાધનોએ શરૂઆતની અનેક મુશ્કેલીઓ વિઘ્નરૂપ નીવડવા છતાં ૨૫ વર્ષમાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને અંગે વડોદરા રાજ્યમાં જે સુંદર કામ થઈ શક્યું છે અને તેના અંગની વિવિધ યોજનાઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને સંગઠનો થયાં છે, એ બધા ઉપરથી આશા તો રાખી શકાય કે જો પુસ્તકાલય ખાતું, રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ અને પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. હળીમળીને સલાહસંપ ને સહકારથી ઉત્સાહ અને ખંતભેર પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા સબળ પ્રયત્નો ચાલુ રાખે તો હવે પછીનાં બીજાં ૨૫ વર્ષમાં પુસ્તકાલયો નીચે પ્રમાણે પ્રગતિ જરૂર સાધી શકે:

(क) ગ્રામપુસ્તકાલયો

૧ શાળાવાળાં એકે એક ગામે પુસ્તકાલય સ્થપાઈ ગયું હોય.

૨ આ પુસ્તકાલયોના નિભાવાર્થે જેતે પુસ્તકાલયની યોગ્યતા મુજબ દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા વાર્ષિક રૂ. ૨૫થી ૨૦૦ સુધીની લોકમદદ સહેલાઈથી ઊભી થતી હોય.

૩ પુસ્તકાલયમાં આવતાં વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને પુસ્તકો ગામનાં ભણેલાં સ્ત્રીપુરુષો પૈકી ઓછામાં ઓછાં પચાસ ટકા જેટલાં વાંચતાં થયાં હોય.

૪ પુસ્તકાલયોનું કાયમ ફંડ વર્ગોના અનુક્રમ પ્રમાણે પહેલા વર્ગ માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૩૦૦૦), બીજા વર્ગ માટે રૂ. ૨૦૦૦), ત્રીજા માટે રૂ. ૧૦૦૦), ચોથા માટે રૂ. ૫૦૦) અને પાંચમા વર્ગ માટે રૂ. ૨૫૦) જેટલું ભેગું થયું હોય.

૫ શાળા વિનાનાં ગામોએ જ્યાં થોડા લોકો પણ ભણેલા હોય ત્યાં ઓછામાં ઓછું એક વર્તમાનપત્ર, એક માસિક અને થોડાં પુસ્તકો વાંચવા મળે એવી યોજના અસ્તિત્વમાં આવી હોય.

૬ નજીક નજીકનાં ગ્રામપુસ્તકાલયો સહકારથી સારાં માસિકો, વિવિધ પુસ્તકો ને સ્ટીરીઓસ્કોપ દ્વારા જોવાનાં ચિત્રોનો લાભ મેળવી શકતાં હોય.

૭ પુસ્તકાલયોની તપાસણી, પુસ્તકોની મેળવણી, પુસ્તકાલયનું અંદાજપત્ર (બજેટ) અને વાર્ષિક નિવેદન દર વર્ષ નિયમિત રીતે મુદતની અંદર થયે જતાં હોય.

૮ પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા અને વહીવટ એક વ્યક્તિ દ્વારા નહિ પરંતુ બંધારણ પ્રમાણે સભાસદો બનાવી વ્યવસ્થાપક મંડળ દ્વારા ચાલતાં હોય.

૯ નિરુપયોગી પુસ્તકો, ફાટેલાં પુસ્તકો, અને ખોવાયેલાં અને પાછાં ન ફરી શકે તેવાં પુસ્તકોની ચોક્કસ તપાસ ધોરે દેસ્તરેથી જોતે વખતે કમી કરવાની નિયમિત તજવીજ થતી હોય.

૧૦ નિરક્ષર લોકોને, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ અને વૃદ્ધોને કથાઓ, વાર્તાઓ અને સમાચારો મુકરર કરેલે વખતે વાંચી સંભળાવવાની અતિ ઇષ્ટ યોજના અમલમાં આવી હોય.

૧૧ ૧૦૦૦ ઉપરાંત વસ્તીવાળા દરેક ગામે પુસ્તકાલય માટે સ્વતંત્ર મકાન બંધાઈ ગયું હોય અને તેનો નિભાવ માટે સુરક્ષિત કાયમફંડની યોજના અમલમાં આવી હોય.

(ख) કેસર્બોપુસ્તકોલયો

૧ સ્ત્રીઓ ને બાળકો માટે સ્વતંત્ર મહિલા ને બાલ પુસ્તકાલયો સ્થપાયાં હોય અને તેમના નિભાવ સારુ સરકાર-પંચાયત મદદ મેળવવા પૂરતી લોકમદદ સ્વતંત્ર રીતે સરળતાથી ઊભી થતી હોય.

૨ મહિલા પુસ્તકાલયોને અંગે મોટી ઉમરની નિરક્ષર સ્ત્રીઓને અક્ષરજ્ઞાન અપાતું હોય, કથાઓ વંચાતી હોય અને કન્યાવિદ્યાલયો પણ ચાલતાં હોય. તેમ જ સ્ત્રીઓને ભરતગૂંથણ અને બીજા ગૃહઉદ્યોગોનું શિક્ષણ આપવાની યોજના થઈ હોય અને ઉપજીવિકાર્થે જરૂરિયાતવાળી બહેનોને કામ મેળવી અપાતાં હોય.

૩ બાલપુસ્તકાલયોને અંગે કુમારમંડળો ચાલતાં હોય, બાળકોને નિર્દોષ આનંદ અને જ્ઞાન આપનારી રમતો અને સાધનો સુપ્રાપ્ય બન્યાં હોય, વાર્તાકથનની યોજના ચાલતી હોય અને સંસ્કાર મળે તથા વ્યસનોમાંથી મુક્ત રહે તેવા પ્રયત્ન થતા હોય.

૪ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને અંગે સ્થાનિક વાચક મંડળ (રીડિંગ સર્કલ) અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હોય, સ્થાનિક શાળાઓ માટે શિષ્ટવાચનની પરીક્ષાઓ લેવાતી હોય, રાત્રિશાળાઓ ચાલતી હોય, અને જાદુઈફાનસ (મેજિકલેન્ટર્ન) તથા અન્ય સાધનો દ્વારા જનસમૂહમાં જ્ઞાનપ્રચારનું કામ થતું હોય.

૫ પુસ્તકાલયનો ગ્રંથપાલ વાચનનો રસિયો હોય, સેવાભાવી હોય, અને એણે કાયમને માટે આ કામ હોંશથી સ્વીકારેલું હોય. તેના પગારનો ગ્રેડ યોગ્યતા પ્રમાણે અને પુસ્તકાલયના વર્ગના ક્રમે (૧) ૨૫થી ૫૦ (૨) ૨૦થી ૪૦ (૩) ૧૫થી ૩૦ (૪) ૧૦થી ૨૦ અને (૫) ૮થી ૧૫ હોય. ઉપરાંત પગારના સવા છ ટકા દ્રવ્યસંચય (પ્રોવિડન્ટ ફંડ) તરીકે મુકાવાની અને ચડતે પગારે એક વર્ષે એક માસની રજા પણ જરૂરિયાત પ્રમાણે મળવાની યોજના અમલમાં આવી હોય.

૬ શહેરના જુદા જુદા લત્તાઓમાં વાચકોના ઉપયોગ માટે થાંભલા સાથેના પાટિયા પર એકેક દૈનિક મુકવામાં આવતું હોય અને એકેક ફરતા પુસ્તકાલયની પેટી પણ એ લતામાં લોકોના ઉપયોગ માટે સેવાભાવી ભાઈ ને સોંપાની થઈ હોય.

૭ સ્થાનિક સુધરાઈ દાસના ધોરણે રૂપિયા ૩૦૦) સુધીની મદદ તો આપતી જ હોય; પરંતુ તે ઉપરાંત ઉત્સાહી સુધરાઈ જરૂર પડે તો પુસ્તકાલય માટે જ કર નાંખીને પણ પુસ્તકાલયનું બધું ખર્ચ ઉપાડી લેવાની તૈયારી રાખતી હોય.

૮ પુસ્તકાલયનું કાયમ ફંડ પાંચ વર્ગના ક્રમે રૂ. ૩૦૦૦૦, ૨૦૦૦૦, ૧૦૦૦૦, ૫૦૦૦ અને ૩૦૦૦ ઉપરાંતનું થયું હોય.

૯ પુસ્તકાલયનું વ્યવસ્થાપક મંડળ ઉત્તમ પુસ્તકો અને પત્રોની પસંદગી કરી શકે અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે ઉદાર યોજનાઓ યોજી શકે તેવા સુશિક્ષિત અને સેવાભાવી સભ્યોનું જ રચાતું હોય.

૧૦ ઉત્તમ લેખકનાં કીમતી પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો અને માસિકોનો લાભ મેળવવા માટે રાજ્યનાં અને ખાસ કરીને પ્રાંતનાં કસ્બા પુસ્તકાલયો તે સહકારપૂર્વક મંગાવતાં થયાં હોય.

૧૧ કસ્બાપુસ્તકાલય જેતે મહાલનું વા નજીકના જૂથનું ખરા અર્થમાં મધ્યસ્થ પુસ્તકાલય બન્યું હોય અને મહાલનાં વા જૂથના ગ્રામપુસ્તકાલયોના ઉપર દેખરેખ રાખતું થયું હોય, તેને વ્યવસ્થિત બનાવવા જરૂરી સહાય આપવાનું તથા તેમને પોતાના પુસ્તકાલયમાંથી કીમતી પુસ્તકો પૂરા પાડવાનું અને અંદાજપત્ર (બજેટ) ને વાર્ષિક નિવેદન વખતસર મોકલાય છે કે નહિ તે જોવાનું પોતાનું કર્તવ્ય સમજતું થયું હોય.

(ग) પ્રાંતપુસ્તકાલય

જે કાર્યો અને ફરજો કસ્બાપુસ્તકાલયોએ કરવા અને મહાલનાં ગ્રામપુસ્તકાલયો માટે અદા કરવાની છે તે વિશેષ અને મોટા પ્રમાણમાં પ્રાંતપુસ્તકાલયોએ આખા પ્રાંત માટે કરવાની છે. એટલે ફરી ફરી એની એ વિગતો આપવામાં આવી નથી.

(घ) રાજ્ય પુસ્તકાલય (પરિષદ) મંડળ

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનું ખરું સ્વરૂપ ગણદેવીમાં મળેલી પ્રથમ રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદના મળવા પછી જ લોકો અને અમલદારોને સમજાયું છે. મંડળનું ૧૧ વર્ષનું કામ પ્રશંસાપાત્ર નીવડયું છે.

પુસ્તકાલય ખાતા સાથે સહકાર સાધીને, પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.ની સેવાઓનો ઉપયોગ કરીને રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ પોતાના પ્રયત્ન સતત જોસભેર ચાલુ રાખે તો ગ્રામપુસ્તકાલયો, કસ્બાપુસ્તકાલયો અને પ્રાંતપુસ્તકાલયોના સંબંધમાં જે આશાઓ મેં રાખી છે, તે સફળ બનાવવામાં મંડળ ઘણું કરી શકે.

નીચેનાં કામો મંડળ વહેલામોડાં હાથ ધરે જ:-

૧ પ્રાંતના કેળવણીવિભાગ દીઠ એક એ પ્રમાણે ૭ કાયમના પુસ્તકાલયપ્રચારકો યોજે.

૨ મહાલ દીઠ એક વા બે માનદ પ્રચારકો રાખે.

૩ દર વર્ષે મહાલ પુસ્તકાલય પરિષદો, દર ત્રણ વર્ષે પ્રાંત પુસ્તકાલય પરિષદો અને દર પાંચ વર્ષે રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદો ભરે; જેથી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના કાર્યકર્તાઓને હળવા-મળવાના પ્રસંગો મળે, વિચારોની આપલે થાય, કામ કરવામાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાના ઉપાય યોજાય અને નવા નવા કાર્યક્રમો વિચારાય.

૪ સિનેમા અને મેજિકલેન્ટર્ન દ્વારા દરેક વિભાગમાં પુસ્તકાલયપ્રચારક મારફત જ્ઞાનપ્રચારનું કામ ચાલુ થાય.

૫ ગ્રામ–અને કસ્બા-પુસ્તકાલયોનાં ફાટી ગયેલાં પુસ્તકો અને માસિકના અંકો સારી રીતે એક ચોક્કસ ધોરણે બંધાય તેવી યોજના પ્રાંતોનાં મુખ્ય સ્થળે વા વડોદરામાં ખાસ પુસ્તકો બાંધવાની શાખા (બાઈન્ડરી) ખોલીને કરાય.

૬ જૂથ મંડળ, તેમ જ મહાલ અને પ્રાંત પુસ્તકાલય મંડળોનાં કર્તવ્યની ચોક્કસ વિગતવાર રૂપરેખા નક્કી થાય.

૭ રાજ્યનું શાળાવાળું એક પણ ગામ ગરીબાઈ, અજ્ઞાન કે પ્રમાદના કારણે કોઈ પણ વર્ષે સરકાર-પંચાયત મદદ મેળવ્યા વિનાનું ન રહે અને રાજ્યના કોઈ પણ ગામની કોઈ પણ વ્યક્તિ, પોતાના વા નજીકના વા મહાલના મુખ્ય ગામેથી વાંચવા માટે પુસ્તક મેળવ્યા વગર ન રહે

૮ વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ રાજ્યની કીર્તિ વધારવા માટે નહિ, પરંતુ લોકસેવા અને જ્ઞાનપ્રચાર માટે જ છે, એ ખ્યાલ પ્રજાના દિલમાં હરહમેશ જાગતો રાખવાની જવાબદારી મંડળ પોતાની ગણે.

(ઙ) પુસ્તકાલય સ૦ સ૦ મંડળ લિ૦

૧ મંડળ વેપારને અર્થે નહિ પરંતુ પુસ્તકાલયોની સેવા અર્થે જ સ્થપાયું છે, એ દૃષ્ટિ નાનામાં નાના અને મોટામાં મોટા હરકોઈ કામમાં મંડળ લક્ષમાં રાખે.

૨ પુસ્તકાલયો માટે જ ખાસ સારી બાંધણીનાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવે અને તે માટે સારાં અને મોટાં પુસ્તકાલયોનાં નામ ગ્રાહક તરીકે અગાઉથી નોંધવાની યોજના કરે, જેથી અમુક સંખ્યામાં સારી બાંધણીનાં પુસ્તકો અગાઉથી ખાસ તૈયાર કરાવી શકાય.

૩ વર્તમાનપત્રો, માસિકો, મંડળ દ્વારા મોટી સંખ્યામાં ખરીદાતાં હોવાથી લવાજમમાં વિશેષ રાહત મેળવવા અને તે રાહતનો લાભ મંડળ સાથે જોડાયેલાં પુસ્તકાલયોને આપવા તજવીજ કરાય.

૪ મંડળ તરફ પુસ્તકાલય તરફથી પુસ્તકોની યાદી આવ્યા પછી વહેલામાં વહેલી મુદતે તેમને પુસ્તકો મોકલી આપવા તજવીજ થાય અને જે પુસ્તકો ન મળી શકતાં હોય તે માટે બીજી યાદી મંગાવી લેવાની તજવીજ રહે.

૫ મંડળ તરફ માગવામાં આવતા ખુલાસા શક્ય હોય તે પ્રમાણમાં જેમનાતેમના તરફ સત્વર રવાના થાય.

૬ પુસ્તકો મોકલવાનું ખર્ચ અને પુસ્તકોની કિંમત બીજા વેપારીઓ કરતાં કોઈ પણ કારણે વધારે હોય નહિ, તે માટે બનતી તજવીજ રાખે.

૭ દીવાલપત્રો, દફતરી કામના છાપેલા નમૂનાઓ અને પુસ્તકાલયોને લગતાં બીજાં સાહિત્ય મેળવવા વા તૈયાર કરાવવા સત્વર તજવીજ થાય.

[અનુસંધાન પાન ૪૯૮ ઉપર]

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. તરફથી ઉજવાયેલી

સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની ૨૨મી પુણ્યતિથિ

સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની ૨૨મી પુણ્યતિથિ નિમિત્તે તા. ૧-૨-'૬૧ને દિને સાંજના ૬ વાગ્યે પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. તરફથી એક સભા સંસ્થાનસાહત, રાવપુરામાં આવેલા મંડળના મકાનમાં યોજવામાં આવી હતી. એ સભામાં મંડળના કાર્યવાહક મંડળના ઘણાખરા સભ્યો, મંડળના કાર્યકરો, વડોદરાના મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય તથા વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળના કેટલાક કાર્યકરો, શ્રીમંત સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલયના સહમંથાલયી, વગેરે પધાર્યા હતા.

આ સભાના પ્રમુખસ્થાને મંડળના ઉપપ્રમુખ શ્રી નાનાલાલ શાહ હતા.

સભાની શરૂઆતમાં આ પ્રસંગે આવેલા સંદેશાઓ મંડળના મંત્રીશ્રીએ વાંચી સંભળાવ્યા હતા. એ સંદેશાઓ પૂ. રવિશંકર મહારાજ, શ્રી પરીક્ષિતલાલ મજમુદાર, શ્રી નરેંદ્રસિંહ મહીડા, એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., આર. આર. શેઠની કંપની, 'જન્મભૂમિ'ના વ્યવસ્થાપક, ડૉ. ચંપકલાલ શુક્લ, શ્રી કુસુમબહેન હ. દેસાઈ, શ્રી ચંપકલાલ છ. શાહ, વગેરેના હતા. એ સંદેશામાંના મહત્ત્વના ભાગ નીચે પ્રમાણે છે:

પૂ. રવિશંકર મહારાજ:

શ્રી મોતીભાઈ ન. અમીનની ૨૨મી સંવત્સરી આપ ઉજવો છો તેની પત્રિકા મળી. હું તે દિવસે આવી શકું એમ નથી. તે દિવસે આણંદમાં પણ એમની સંવત્સરી ઉજવવાની છે, એટલે હું ત્યાં હાજર રહેવાનો છું. ખરેખર, તે મહાપુરુષના સદ્‌ગુણો અને કાર્ય કરવાની શક્તિ આપણામાં આવે એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

શ્રી પરીક્ષિતલાલ મજમુદાર:

વર્ષો વીત્યાં હોવા છતાં સ્વ. શ્રી મોતીભાઈની યાદ એટલી ને એટલી જ તાજી છે. સ્વ. શ્રી મોતીભાઈની મૂગી સેવાનાં અનેક ફળો આપણે જોઈએ છીએ, એ પ્રેરણાદાયી નીવડો એવી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના છે.

શ્રી નરેંદ્રસિંહ મહીડા:

અસ્વસ્થ તબિયતને કારણે હાજર રહી શકું એમ નથી....સ્વ. મોતીભાઈ અમીનની પ્રિય પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખી આપ સર્વ જે જનકલ્યાણ કરી રહ્યા છો, તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ.:

પુણ્યશ્લોક સ્વ. અમીન સાહેબની પુનિત સ્મૃતિને તાજી રાખવાની પુ. સ. સ. મંડળની પ્રવૃત્તિ પ્રસંશાપાત્ર છે. ગુજરાતનું રાજ્યઘટક સ્થાતાં ગુજરાતી ભાષા અને તેના સાહિત્યના વિકાસની શક્યતા વધી છે. પરિણામે આ પ્રોત્સાહક પરિસ્થિતિમાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ વધુ પાંગરે, ચાલુ પુસ્તકાલયો વધુ સમૃદ્ધ બને, નવાં પુસ્તકાલયો ખૂલે એટલું જ નહિ પણ આમજનતા એનો વધુ લાભ લેતી થાય, દેવદર્શન જેવું વાચન પણ જીવનનું એક આવશ્યક અને આકર્ષક અંગ બને, વાચકોની અભિરુચિ કેળવાય એવી આજે આપણી સૌની પ્રાર્થના હોય અને એને પરિણત કરવા માટેની અથાક પ્રવૃત્તિ કરવાની આ પુણ્યદિને આપણે પ્રતિજ્ઞા લઈએ.

આર. આર. શેઠની કંપની :

સ્વ. મુ. શ્રી મોતીભાઈ અમીને પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં આપેલો ફાળો અમૂલ્ય છે એ હકીકત સુવિદિત છે. તેમના જીવનકાર્યમાંથી આપણને સહુને પ્રેરણા મળી રહે એ જ પ્રાર્થના.

ડૉ. ચંપકલાલ શુકલ, યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરિયન, મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા :-

આ સમયે, જ્યારે ગુજરાત રાજ્ય માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો વિકાસ કરવા ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના વિચારાઈ રહી છે તે સમયે એ દિશામાં યોગ્ય રીતે આગળ ધપવા સદ્‌ગત અમીન સાહેબનું જીવન અને કાર્ય આપણને સૌને પ્રેરણા અને બળ આપો એ જ અભ્યર્થના.

શ્રી કુસુમબહેન હ. દેસાઈ :

સ્વ. શ્રી મોતીભાઈએ તેમના જીવનકાળ દરમ્યાન તેમ જ દેહોત્સર્ગ પછી પણ અનેકનાં જીવન ઉજાળ્યાં છે. તેમનું માર્ગદર્શન પરોક્ષ રીતે પણ આપણને પ્રાપ્ત થાઓ, અને જીવન-માર્ગ સેવાની પુનિત કેડીએ વટાવવાનું ઈશ્વર આપણને સૌને બળ આપો એવી અભ્યર્થના.

શ્રી ચંપકલાલ છ. શાહ :

પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબની ભવ્ય અને સેવાભાવી મૂર્તિ મન સમક્ષ તાજી થાય છે. એમના પુણ્યજીવનમાંથી યત્‌કિંચિત્ પણ આપણને પ્રેરણા મળશે તો જીવન ધન્ય થશે એ ચોક્કસ છે. પ્રભુ એમના જેવું જીવન જીવવા આપણને શક્તિશાળી બનાવે એવું હું ઈચ્છું છું.

સંદેશાવાચન પછી સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબને અંજલિ આપતાં પ્રવચનો થયાં હતાં.

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય, વડોદરાના શ્રી દેવાસકરે સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબ સંબંધી આ પ્રસંગ નિમિત્તે રચેલો સંસ્કૃત શ્લોક રજૂ કરી તે ઉપર વિવેચન કર્યું હતું. એ શ્લોક આ અંકના શરૂઆતના પૃષ્ઠ ઉપર લીધો છે તથા તેનું ભાષાંતર પણ ત્યાં આપ્યું છે. એ શ્લોકમાં વર્ણવેલા સ્વ મોતીભાઈ સાહેબના ગુણોની સમીક્ષા વક્તાએ ઉદાહરણ સહિત વિસ્તારથી કરી હતી. તેમાં વક્તાને પોતાને સ્વર્ગસ્થે કરેલી આર્થિક મદદનો પણ તેમણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

શ્રી દેવાસકરના પ્રવચન પછી શ્રી ચિમનભાઈ હ. અમીને સ્વર્ગસ્થને અંજલિ આપતાં જણાવ્યું હતું કે સ્વર્ગસ્થ અનેક સદ્‌ગુણોથી ભરપૂર હતા તથા લોકોપયોગી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ તેમણે કરી હતી. વક્તાએ સ્વર્ગસ્થના સદ્‌ગુણો તથા પ્રવૃત્તિઓનો એમના પ્રવચનમાં આછો ખ્યાલ આપ્યો હતો.

આ પ્રસંગે પ્રમુખશ્રીએ પણ સ્વર્ગસ્થની નમ્રતા, સહૃદયતા, વિદ્યાર્થીપ્રેમ, વગેરેને અંજલિ આપી સ્વર્ગસ્થની પ્રવૃત્તિઓ પૈકી પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ, વિવિધ સહકારી પ્રવૃત્તિઓ, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., વગેરેનો કેટલોક પરિચય કરાવ્યો હતો. સ્વર્ગસ્થે વક્તાને આર્થિક મુશ્કેલી સમયે એમ. એ.ની પરીક્ષાની ફી ભરવા રૂ. ૨૦૦ વિના પરિચયે આપ્યા હતા તેનો પણ વક્તાએ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીના પ્રવચન પછી મંડળના અધ્યક્ષ શ્રી મણિલાલ કાશીવાળાએ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માન્યો હતો, તથા તેમને ફૂલહાર અર્પણ કર્યો હતો.

અંતમાં, સભાજનોમાં ફૂલ વહેંચાયા બાદ સભાનું વિસર્જન થયું હતું.

શં. સો. પટેલ

☆

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

પેશ્વાના સાડાત્રણ ડાહ્યા પૈકીના એક નાના ફડનવીસે પેશ્વા સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ પર લખેલ પત્રો સાગલીના રાજાસાહેબે પ્રગટ કરવાની યોજના કરી છે. આ પત્રો ૧૭૬૧ના પાણીપતના યુદ્ધ દરમિયાન લખાયા હોવાનું કહેવાય છે. આ યુદ્ધને ૨૦૦ વર્ષ પૂરા થતા ૧૯૬૧ના જાન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે પત્રો પ્રગટ થયા છે. આ પત્રોનું સંપાદન પૂનાના અધ્યાપક એમ. એચ. લિમયેએ કર્યું છે.

—ટાસના જણાવવા મુજબ સોવિયેટનું વિદેશી સાહિત્ય પ્રકાશનગૃહ ૧૯૬૧માં રાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદની આત્મકથામાંથી કેટલાક મહત્ત્વના ભાગોનો અનુવાદ પ્રગટ કરશે ઉપરાંત આ પ્રકાશનગૃહ ૧૯૬૧માં ઘાનાના પ્રમુખ ક્વામે એનક્રમાહની આત્મકથા, કયુબાની નેશનલ બૅંકના વડો અર્નેસ્ટો ગુઈવારાની ‘ગેરીલા વૉરફેર’ અને તુર્કસ્તાનના પહેલા પ્રમુખ કમાલ આતાં તુર્કના લેખો અને પ્રવચનોનો સંગ્રહ પ્રગટ કરવાનું હાથ ધરશે.

—આંધ્રના રાજકવિ કવિસાર્વભૌમ કલાપ્રપૂર્ણ શ્રીપાદ કૃષ્ણમૂર્તિ શાસ્ત્રીનું લાંબા સમયની માંદગી બાદ ૯૬ વર્ષની ઉંમરે અવસાન થયું છે. શ્રી શાસ્ત્રીએ તેલુગુ તથા સંસ્કૃતમાં ૨૦૦ ઉપરાંત પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે. તેમનું છેલ્લું પુસ્તક રાષ્ટ્રપ્રમુખ રાજેન્દ્રપ્રસાદનું સંસ્કૃતમાં લખેલ ચરિત્ર છે.

—સ્વામી કેવલાનંદ સરસ્વતી (પૂર્વાવસ્થાના નારાયણશાસ્ત્રી મરાઠે)એ વાઈમાં ૧૯૧૬માં ‘પ્રાજ્ઞ પાઠશાળા’ની સ્થાપના કરી છે. આ સંસ્થાએ ‘ધર્મકોશ’ તૈયાર કરવાનું મહાભારત કાર્ય સાથે લીધું છે. છેલ્લાં ૩૨ વર્ષ થયા આ કાર્ય ચાલુ રહ્યુ છે. ધર્મકોશના ૨૪ ભાગ થશે તે પૈકી આઠ ભાગ અત્યાર સુધી પ્રગટ થઈ ચૂકયા છે.

—એક સૈકાથી વધારે સમય પહેલા ગ્રીમ ભાઈઓએ શરૂ કરેલ જર્મન ભાષાના શબ્દકોશના ૩૨ ભાગો હમણાં જ પૂરા થયા છે. ‘પરીકથાઓ’થી પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલ ગ્રીમ ભાઈઓની ઇચ્છા સોળમી સદીથી વપરાશમાં આવતા દરેક જર્મન શબ્દનો તેમા સમાવેશ કરવાની હતી; પણ તેમનું કાર્ય પૂરું થતા પહેલા તેમનુ અવસાન થયું. બીજાઓએ તે કાર્ય ચાલુ રાખ્યું; અને બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થઈ ત્યારે ૨૧ ભાગ પ્રગટ થઈ ચૂકયા હતા, વિશ્વયુદ્ધને અંગે સાત વર્ષ સુધી કામ ખોરંભે પડયુ હતું. ૧૯૪૬મા કામની ફરી શરૂઆત થઈ અને છેલ્લા અગિયાર ભાગ પૂરા કરતા ચૌદ વર્ષ લાગ્યા. આ મહાભારત કાર્યની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમા પૂર્વ તથા પશ્ચિમ જર્મની—બન્ને—નો સાથ મળ્યો છે. અગિયાર ભાગો પૈકી આઠ ભાગો જર્મન ભાષા અને સાહિત્યની પૂર્વજર્મનીની સંસ્થાએ તૈયાર કર્યા છે, એક ભાગ ગૉટિંજનના જર્મેનિક ઇન્સ્ટિટયૂટે તથા બીજા બે ભાગ સંયુક્ત તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.

*—રશિયામાં ટૉલ્સ્ટૉયની અવગણના થઈ છે તેમ કહેવું બરાબર નથી. વસ્તુતઃ ત્યાં વધારે ને વધારે લોકો તેમની કદર કરવા લાગ્યા છે. રશિયન ક્રાંતિ પહેલાં ટૉલ્સ્ટૉયનાં પુસ્તકોની એક કરોડ નકલો વેચાઈ હતી. ત્યાર પછી આ આંકડો વધીને નવ કરોડ એંસી લાખ ઉપર ગયો છે. વિશ્વવિદ્યાલયોમાં તેમનાં પુસ્તકો પાઠ્ય પુસ્તકો તરીકે ચલાવવામાં આવે છે, અને રશિયાના નાનામાં નાના પુસ્તકાલયમાં પણ તેમનાં પુસ્તકો મળી આવે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાની ગાંધીજીની લડતમાં ટૉલ્સ્ટૉયના ગાંધીજી પરના પ્રભાવની ઘણી અસર હતી અને તેમની વચ્ચે પત્રવ્યવહાર થયો હતો. તે પહેલાં બંગાળાના તર્કનાથ દાસ સાથે ૧૯૦૪માં ટૉલ્સ્ટૉયને પત્રવ્યવહાર થયો હતો. વૃંદાવનના સ્વામી પ્રેમાનંદની સાથે પણ ટૉલ્સ્ટૉયને પત્રવ્યવહાર થયો હતો.

*—હોશિયારપુરના વિશ્વેશ્વરાનંદ વૈદિક સંશોધન સંસ્થાના ૫૦મા વર્ષની ઉજવણી પ્રસંગે પંજાબના વડાપ્રધાન સરદાર પ્રતાપસિંગ કૈરોને અથર્વવેદ ઉપરની સાયણાચાર્યની ટીકાના પહેલા ગ્રંથની તથા પ્રાધ્યાપક રામપ્રકાશ કૃત 'ધી ફોરેન પૉલિસી ઑફ વૉરન હેસ્ટિંગ્સ' (વૉરન હેસ્ટિંગ્સની પરદેશનીતિ) નામના પુસ્તકની પ્રકાશનવિધિ કરી હતી. છેલ્લા પુસ્તકથી 'વૂલનર ઇન્ડોલૉજિકલ સીરીઝ'ની શરૂઆત થાય છે. પંજાબના જૂના વિશ્વ-વિદ્યાલયના ઉપ-કુલપતિ અને ખ્યાતનામ સંસ્કૃત વિદ્વાન ડૉ. એ. સી. વૂલનર તથા તેમનાં પત્ની શ્રીમતી મેરી એમિલી વૂલનરની યાદગીરી રાખવા સંસ્થાએ આ ગ્રંથમાળા શરૂ કરી છે. શ્રીમતી વૂલનરે ખૂબ જ વિરોધ છતાં પોતાના પતિની લાહોરની કબર ઉપર વેદનો મૃત્યુલેખ પસંદ કર્યો હતો. ડૉ. વૂલનરના પ્રિય શિષ્ય આચાર્ય વિશ્વબંધુની પ્રેરણાથી તેમણે આમ કર્યું હતું. આ પ્રસંગે ૯,૦૦૦ હસ્તપ્રતોના સંગ્રહને મહાત્મા હંસરાજનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું.

*—સાહિત્યક્ષેત્રમાં કચ્છ, દેશના બીજા ભાગો સાથે ઊભો રહી શકે તેમ નથી. જૂના કચ્છી ગ્રંથોના પ્રકાશન માટે અવારનવાર પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે; પરંતુ હજુ ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે. તાજેતરમાં ભુજ ખાતે કચ્છ **સાહિત્યસભાની** સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે. તેનો મુખ્ય હેતુ પ્રાચીન અપ્રગટ કચ્છી સાહિત્યનું સંશોધન કરીને તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સભાએ આવા ૨૫૦ ગ્રંથો શોધી કાઢ્યા છે.

*—આગ્રા વિશ્વવિદ્યાલયે હિંદી લોકકથાનો હિંદી ભાષાનો સર્વસંગ્રહ તૈયાર કરવાનું માથે લીધું છે.

*—શ્રી શંકર ગણેશ દાતે (નવી સદાશિવ પેઠ, પૂના ૨)એ મરાઠી ગ્રંથોની યાદી તૈયાર કરવાનું શરૂ કર્યું છે. વર્ષો પહેલાં તેનો પહેલો ભાગ પ્રગટ થયો હતો. શ્રી દાતે અત્યારે બીજો ભાગ તૈયાર કરી રહેલ છે. તેમાં ૧૯૩૮થી ૧૯૫૦ સુધીમાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોની યાદી આવશે.

*—'શિશુ સંપદ'ના તંત્રી શ્રી બિનોદ કાનુનગોએ ઊડિયા ભાષામાં ૧૦ ભાગમાં પ્રગટ થનાર 'જ્ઞાનમંડલ'નો પહેલો ભાગ પ્રગટ કર્યો છે. ઊડિયા ભાષામાં આ નવીન અને પ્રશસ્ય પ્રયત્ન છે. સર્વસંગ્રહમાં જ્ઞાનના દરેક વિભાગનો સમાવેશ કરવામાં આવશે. કળા,

સંસ્કૃતિ, સાહિત્ય, સુધારો, વિજ્ઞાન, ઔષધિ, તત્ત્વજ્ઞાન, વેપારધંધો વગેરેની અદ્યતન માહિતી તેમાં આપવામાં આવશે. આખા સેટના ૨૦,૦૦૦ પાના થવાનો અંદાજ છે. દરેક ભાગની કિંમત દશ રૂપિયા રાખવામાં આવેલ છે.

*—પંજાબમાં જલધર શહેરની ડી. એ વી કૉલેજના એક વિદ્યાર્થી કુમાર રમેશચંદ્ર શર્માએ આપણા ત્રણ મહાન વૈજ્ઞાનિકો—ડૉ. જગદીશચંદ્ર બોઝ, ડૉ. સી વી. રમણ, તથા ડૉ. એ સી. જોશી—ના રેખાચિત્રો સસ્કૃતમાં પ્રગટ કર્યાં છે. શ્રી શર્મા હજુ પહેલી વીશીમા છે. આ ચરિત્રોને પુસ્તક આકારે ઓરિએન્ટ પબ્લિશર્સે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. યુવાન શર્માની આ સિદ્ધિ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

—પંજાબ સરકારના ભાષા ખાતાએ પંજાબી શબ્દકોશનો બીજો ભાગ તૈયાર કર્યો છે. પહેલો ભાગ ૧૯૫૫મા પ્રગટ થયો હતો. ખાતાના ડિરેક્ટર જનરલ શ્રી લાલસિંઘના જણાવવા મુજબ ચાર ભાગના આ શબ્દકોશમા એક લાખ શબ્દો આવશે ત્રીજા ભાગના કામકાજની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. શ્રી સિઘના કહેવા મુજબ પહેલો પંજાબી શબ્દકોશ ૧૮૫૪મા એક અંગ્રેજે તૈયાર કર્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે મારા ખાતાએ તાજેતરમા ભાઈ કહાનસિંગના શબ્દકોશની નવી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે. તે પ્રથમ વાર ૧૯૨૭મા પ્રગટ થઈ હતી.

વાંકાનેર, ૩૦–૧–૬૧　　　　　　છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

* નિશાનીવાળી નોંધ 'ઇન્ડિયન પી ઈ એન 'માંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.

*

—ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે (૧) આસ્વાદ, (૨) સંસ્કાર અને (૩) દીક્ષા એવી ત્રણ પરીક્ષાઓ ગુજરાતી વિષય માટે યોજી છે. ૧૪ વરસ વટાવી ગયેલ વ્યક્તિ આસ્વાદમા બેસી શકશે. આસ્વાદ પસાર કરેલ અથવા ૧૫ વર્ષ વટાવી ગયેલ અને માધ્યમિક શાળાની ૧૦મી શ્રેણીમા ઉત્તીર્ણ થયેલ વ્યક્તિ સસ્કારમા બેસી શકશે સસ્કાર પસાર કરેલ અથવા માન્ય યુનિવર્સિટીની ઈન્ટર કે તેની સમકક્ષ પરીક્ષામા ઉત્તીર્ણ થયેલ વ્યક્તિ દીક્ષામા બેસી શકશે. પરીક્ષાઓ વર્ષમા બે વાર જૂન અને ડિસેંબરમા લેવાશે વધુ વિગતો મંત્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (C/o શ્રી હ કા. આર્ટ્સ કૉલેજ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ–૯) પાસેથી મળી શકશે.

—રશિયાના પરદેશી સાહિત્ય પ્રકાશનગૃહ તરફથી ભારતીય લેખક શ્રી શિવદાનસિંહ ચૌહાણનું "હિંદી સાહિત્યનો ઇતિહાસ" નામનું પુસ્તક રશિયન ભાષામા પ્રગટ થયું છે. શ્રી ચૌહાણે રશિયન આવૃત્તિ માટે હિંદી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થયા પછીનાં છેલ્લા પાચ વર્ષમાં હિંદી સાહિત્યના વિકાસનુ અવલોકન કરતું નવુ પ્રકરણ લખી આપ્યું છે.

—સર્વોદય વિચારધારાના પ્રખ્યાત પાશ્ચાત્ય પુરસ્કર્તા મિ. વિલ્ફ્રેડ વેલોકે લખેલા એક વિચારપૂર્ણ અગ્રેજી પુસ્તકમા ગાધીજીને સામાજિક ક્રાંતિકારરૂપે રજૂ કર્યા છે. એનો હિંદી અનુવાદ શ્રીમતી ચદ્રકલા મિત્તલે "ગાધી એક સામાજિક ક્રાંતિકારી" નામે કર્યો છે.

—મંત્ર તથા પ્રાર્થનારૂપે એકસો સંસ્કૃત શ્લોકો દ્વારા શક્તિદેવીની સ્તુતિ કરતી આદ્ય-

ગુરુ શ્રીશંકરાચાર્યે રચેલી "સૌંદર્યલહરી"નું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. નોર્મન બ્રાઉને "ધ સૌંદર્યલહરી–ફ્લડ ઑફ બ્યુટી" નામે કર્યું છે. ભાષાંતર સચિત્ર છે.

—પંજાબ વિશ્વવિદ્યાલયના ડૉ. હરિરામ ગુપ્તાએ એ વિશ્વવિદ્યાલયના ઉપકુલપતિ દીવાન આનંદકુમારના સહકારથી સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર સર જદુનાથ સરકાર વિષે એક દળદાર સ્મૃતિગ્રંથ બે ભાગમાં અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થયો છે. ગ્રંથનું નામ છે "લાઈફ ઍન્ડ લેટર્સ ઑફ જદુનાથ સરકાર."

—ગુજરાતનું જૂનામાં જૂનું વર્તમાનપત્ર "ખેડા વર્તમાન" ડિસેમ્બર, '૬૦માં સો વર્ષ પૂરાં કરી જાન્યુઆરી ૧લી, ૧૯૬૧ના દિવસે ૧૦૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે, તે પ્રસંગે તેનો શતાબ્દી મહોત્સવ તા. ૨૯મી જાન્યુઆરી ૧૯૬૧ના દિવસે ગુજરાત રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન ડૉ. જીવરાજ મહેતાના પ્રમુખપદ હેઠળ ઉજવાયો છે.

—સોવિયેત લેખક મંડળના મંત્રી ડૉ. એલ. એન. નોવિચેન્કો તથા નવલકથાકાર શ્રી. પી. એફ. નિલિન ટાગોર શતાબ્દી મહોત્સવમાં ભાગ લેવા મુંબઈ આવી પહોંચ્યા છે.

—બાળસાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવાની ભારત સરકારની યોજના હેઠળ યોજાયેલ છઠ્ઠી બાળસાહિત્ય ઇનામી સ્પર્ધાનાં પરિણામો જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે. દેશની જુદી જુદી ભાષાઓમાં લખાયેલા હસ્તલિખિત ૨૫ ગ્રંથોના લેખકોને રૂ. ૧,૦૦૦નું એક એવાં ૪ ઇનામો અને રૂ. ૫૦૦નું એક એવા ૨૧ ઇનામો એનાયત કરવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરાંત પાંચમી ઇનામી સ્પર્ધામાં ૫ ગ્રંથોના જે લેખકોને રૂ. ૫૦૦નું એક એવાં ૫ ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં, તેઓને રૂ. ૫૦૦નું એક એવાં વધારાનાં ઇનામો આપવામાં આવ્યાં છે.

શાં. સો. પટેલ

☆

[અનુસંધાન પાન ૪૯૨થી]

૮ મંડળ તરફથી વેચવા માટે મંગાવવામાં આવતાં પુસ્તકો અને સાહિત્યની અને મંડળ તરફથી થતા કામની માહિતી નિયમિત રીતે અને વખતોવખત 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરાતી રહે.

૯ સારાં નવાં પુસ્તકો જોયા પછી મોટાં પુસ્તકાલયોને ખરીદવાની તક મળે તે માટે જરૂર હોય તેટલાં પુસ્તકો ખરીદે તેવી શરતે, વખતોવખત પુસ્તકાલયો તરફ નવાં નવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ રેલવે પારસલથી મોકલી આપવાની તજવીજ રખાય.

વડોદરા,
તા. ૨૮–૧૧–'૩૫,
ગુરુવાર

મોતીભાઈ ન. અમીન

☆

વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ

સ્થળ : માલસર, તા. શિનોર; **સમય :** તા. ૧૯થી ૨૧ માર્ચ, '૬૧

વડોદરા જિલ્લાનાં પુસ્તકાલયોના મંત્રી-ગ્રંથપાલો તથા પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિમાં રસ લેતાં ભાઈબહેનોનો એક પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ શિનોર તાલુકાના માલસર ગામે માર્ચની તા. ૧૯, ૨૦, ૨૧ (રવિ, સોમ, મંગળ) એ ત્રણ દિવસ ભરાનાર છે. આ વર્ગમાં કુલ ૫૦ ઉમેદવારો લેવાના છે. ઉમેદવારોમાં જેઓ મંત્રી-ગ્રંથપાલ હશે તેઓ આવતા-જતાની મુસાફરીનો તથા વર્ગના ત્રણ દિવસનો ભોજનખર્ચ (રૂ ૫-૦૦) પોતાના પુસ્તકાલયમાં પાડી શકશે. અન્ય વ્યક્તિઓને તમામ ખર્ચ પદરનો કરવાનો રહેશે. જેતે પુસ્તકાલય તરફથી ગમે તે એક જ- મંત્રી કે ગ્રંથપાલ-આ વર્ગમાં હાજર રહી શકશે, અને ખર્ચ પણ એકનો જ પડી શકશે. વર્ગમાં આવનાર મંત્રી કે ગ્રંથપાલ કે અન્ય વ્યક્તિ વડોદરા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડ શાળાના શિક્ષક હશે તો તેમને વર્ગના તથા મુસાફરીના દિવસો પૂરતી ભથ્થા-ભાડા વગરની કામગીરી પણ મળશે.

આ વર્ગમાં પુસ્તકાલય શરૂ કરવાથી માંડીને તેને નોંધાવવું, સરકારમદદ મેળવવી, હિસાબી તથા ખીજાં પત્રકો, પુસ્તકોનું રજિસ્ટર તથા વર્ગીકરણ, પુસ્તકોની ગોઠવણી, વાચનપ્રચાર તથા તેને લગતી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ-જેવી કે શિષ્ટવાચન પરીક્ષા, કુમાર તથા વાચક મંડળ વગેરેનું શિક્ષણ અપાશે.

વર્ગમાં ૫૦ ઉમેદવારો લેવાના હોવાથી આ વર્ગનો લાભ લેવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે તા. ૫ માર્ચ સુધીમાં પોતાના પૂરા સરનામા સહ **મંત્રી, વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ, ઠે. સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી, વડોદરા** એ સરનામે અરજી મોકલી આપવી.

ઉમેદવારોને અરજીઓના ક્રમે લેવાના હોઈ જેમણેતેમણે પોતાની અરજી વહેલી તકે મોકલવી.

શિનોર તથા કરજણ તાલુકાનાં પુસ્તકાલયોના મંત્રી-ગ્રંથપાલો પોતાની નજીકના સ્થળે આ વર્ગ ભરાતો હોવાથી આ વર્ગનો લાભ અવશ્ય લેશે એવી આશા છે.

જેમણે ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી ભરાતા દોઢ માસના વર્ગનો કે વડોદરા જિલ્લામાં આ પહેલાં ભરાયેલા વર્ગોનો લાભ લીધો હોય તેમણે તથા એક જ શિક્ષકવાળી શાળાના શિક્ષકે આ વર્ગમાં ઉમેદવારી નોંધાવવી નહીં.

ઠે. સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી
વડોદરા
તા. ૬-૨-'૬૧

મણિલાલ મં. કાશીવાળા
પ્રમુખ, વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ
વલ્લભભાઈ આ. પટેલ
રમણીકલાલ કે. પરીખ
મંત્રીઓ, વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ

☆

પુસ્તકાલય નોંધ

ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ

ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળની કાર્યવાહક સમિતિની સભા : આ સભા તા ૨૮-૧-૬૧ ને શનિવારના રોજ બપોરે ૭-૦૦ વાગ્યે શ્રી મગનભાઈ પ્ર દેસાઈના પ્રમુખપદે ગુજરાત વિદ્યાસભાના મકાનમા મળી હતી તે વખતે નીચેના સભ્યો હાજર રહ્યા હતા

૧ શ્રી મગનભાઈ પ્ર દેસાઈ, ૨ શ્રી લક્ષ્મણસિંહ બ પરમાર, ૩ શ્રી મણિલાલ મ કાશીવાળા, ૪ શ્રી રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ, ૫ શ્રી બાબુભાઈ ગાધી ૬ શ્રી દલસુખરામ શાસ્ત્રી, ૭ વિષ્ણુપ્રસાદ પ્ર પડ્યા, ૮ શ્રી મગુભાઈ લ દેસાઈ, ૯ શ્રી ગજાનન ગ દવે, ૧૦ શ્રી હસરાજ વિ ભદ્રેશ્વરા, ૧૧ શ્રી ચીમનભાઈ હ અમીન, ૧૨ શ્રી બિહારીલાલ પો શાહ, ૧૩ શ્રી ડાહ્યાલાલ અ બ્રહ્મભટ્ટ, ૧૪ શ્રી સખારામ ના દયાળ

આ સભામા નીચેના કાર્યો સર્વાનુમતે કરવામા આવ્યા હતા

૧. તા ૨૦-૮-'૬૦ની સભાનો હેવાલ સભા સમક્ષ વચાતા તે મજૂર કરવામા આવ્યો હતો

૨ (૧) શ્રી જટાશકર ભાઈશકર પડ્યા, (૨) શ્રી વાડીલાલ બાપુલાલ દેસાઈ, (૩) શ્રી ખુમાનસિંહ બારોટ, (૪) શ્રી શકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ એ ચાર સભ્યોને કોઑપ્ટ કરવામા આવ્યા હતા

૩ શ્રી જેઠાલાલ જીવણલાલ ગાધી અને શ્રી ચીમનભાઈ હ અમીનની મત્રી તરીકે નિમણૂક કરવામા આવી હતી

૪ શ્રી જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈની ખજાનચી તરીકે નિમણૂક કરવામા આવી હતી

૫ ગ્રથપાલ તાલીમ વર્ગ અગે સને ૧૯૬૦મા થયેલ ખર્ચ મજૂર કરવામા આવ્યો હતો

૬ સને ૧૯૬૧ના ગ્રથપાલ તાલીમ વર્ગ માટેનુ સચાલન સમિતિએ મજૂર કરેલુ અદાજપત્ર રજૂ થતા તે મજૂર કરવામા આવ્યું હતુ.

૭ ઇન્ડિયન લાયબ્રેરી એસોસિયેશન તરફથી આવેલ પત્ર સભા સમક્ષ રજૂ થતા કેટલાક વિશિષ્ટ ભારતીય વિષયો માટે ક્યૂર્ઇના વર્ગાંક નક્કી કરવા તથા તેમા વિષયમથાળા નક્કી કરવા માટેની સમિતિ માટે શ્રી ફીકુભાઈ ર દેસાઈ, લાયબ્રેરિયન, ગુજરાત યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરી અને શ્રી મોહનદાસ મ પટેલ, લાયબ્રેરિયન, ગેર મા જે પુસ્તકાલયની પસદગી કરવાનુ તથા ઇન્ડિયન લાયબ્રેરી એસોસિયેશનની કાઉન્સિલમા ગુજરાત પુ મંડળના પ્રતિ તરીકે શ્રી ફીકુભાઈ ર દેસાઈની પસદગી કરવાનુ ઠરાવવામા આવ્યુ હતુ.

૮. મહેસાણા જિલ્લા સાતમી પુ પરિષદે કરેલો ઠરાવ ન ૨–પ્રચારકો જિલ્લા પુ. મંડળના મ ત્રીની દોરવણી હેઠળ સીધી રીતે કાર્ય કરે તે જરૂરી છે એવી મતલબનો–સભા સમક્ષ રજૂ થતા તે ધ્યાનમા લઈ તેની નોધ લેવામા આવે છે એવુ ઠરાવવામા આવ્યુ હતુ.

૯ મહેસાણા જિલ્લા સાતમી પુ પરિષદે કરેલો ઠરાવ ન. ૧૧–શિષ્ટ વાચન પરીક્ષા ગુજરાત પુ મ ડળ દ્વારા ચાલે તો તે વધુ સાનુકૂળ થાય એવી મતલબનો સભા સમક્ષ રજૂ થતા ત ઉપર વિચારણા કરી તે ધ્યાનમા લઈ તેની નોધ લેવામા આવે છે એમ ઠરાવવામા આવ્યુ હતું

તે પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

ભરૂચ જિલ્લાનો પુ. શિ. વર્ગ : સદર વર્ગ ફેબ્રુઆરીમા તા ૧૯–૨૦–૨૧ના રોજ નાદોદમા ભરાવાનો હતો, પણ વસ્તીગણતરીના કારણે તે તારીખોમા ભરવાનો બંધ રાખી હવે **માર્ચની તા. ૨૪–૨૫–૨૬ના રોજ** ભરવાનો ઠરાવ્યો છે

વડોદરા જિલ્લાનો પુ. શિ. વર્ગ : સદર વર્ગ માર્ચમા **તા ૧૯–૨૦–૨૧, રવિ, સોમ અને મંગળના** રોજ માલસર મુકામે ભરવાનો ઠરાવ્યો છે સદર બાબતની જાહેરાત આજ અ કમા મુકાઈ છે, તે તરફ વડોદરા જિલ્લાના પુસ્તકાલયોના મ ત્રીઓ ચપાલોનુ અમે ખાસ ધ્યાન ખેચીએ છીએ

સુરત જિલ્લાનો પુ. શિ વર્ગ : સદર વર્ગ ફેબ્રુ મા તા ૨૫, ૨૬, ૨૭ના રોજ વ્યારા મુકામે જે ભરાવાનો હતો, તે વસ્તીગણતરીના કારણે તે તારીખોમા ભરવાનો બ ધ રાખી હવે **માર્ચની તા. ૧૧, ૧૨, ૧૩–શનિ, રવિ, સોમ** એ ત્રણ દિવસ ભરવાનો ઠરાવ્યો છે

પ્રચારકોની તપાસણી : વડોદરા જિલ્લા પુ પ્રચારક શ્રી છગનભાઈએ માહે જાનેવારી, '૬૧ના માસમા પ ચમહાલ જિલ્લાના કાલોલ તાલુકામા દેલોલ, હિ મતપુરા, ક ડાચ, રામનાથ, અલવા, ડેરોલ સ્ટેશન, ડેરોલ ગામ, રતનપુર, શક્તિપુરા, તથા વડોદરા જિલ્લાના કરજણ તાલુકામા કોઠિયા, દેરોલી, નિશાળિયા, કોઠાવ, છ છવા, સામરા, સણિયાદ, સીમળી, સાયર, સગડે ળ, આલમપુરા, પુગ, લીલોડ મળી કુલ ૨૨ ગામોના પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી છે, તથા કરજણ તાલુકાના માલોદ ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે તેમની કામગીરીના કુલ દિન ૨૩ છે તેમણે ગુ પુ મ ના ૪૪ સભ્યો નોધ્યા છે, અને ૧૯૦ પુસ્તકો ફરમા વાચવા આપ્યા છે

સુરત જિલ્લા પુ પ્રચારક શ્રી મહ તે માહે જાને, '૬૧મા માગરોળ તાલુકામા નાની નરોલી, બોગસદ, ડુ ગરી, મોસાલી, ક ટવા, લી બાડા, સીમોદ્રા તથા ચોર્યાસી તાલુકામા જહાગીર એ ૮ ગામોના પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી છે, તથા માગરોળ તાલુકામા ઈશનપુર, ભડકુવા, લવેટ, ખરેડા, હરસણી, વસરાવી, વામોલી, નાના–નોગામા, રણાપોર, અને ગુ ટી એ ૧૦ ગામોમા નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે સુરત શહેરમા પણ શ્રી સોનીફળિયા પ્રગતિમ ડળ, શ્રી નાનપુરા પુસ્તકાલય, શ્રી મ પ્ર જૈન લાઇબ્રેરી, શ્રી એન્ડ્રુઝ લાઇબ્રેરી, શ્રી

કમર ફી લાઇબ્રેરી, રાણાતળાવ એ પાંચ પુસ્તકાલયોના મંત્રીને મળી ગુ. પુ. મંડળના સભ્ય થવા સમજ આપી હતી. તેમની કામગીરી કુલ ૨૩ દિવસની થઈ છે, અને તેમણે ગુ. પુ. મં.ના ૧૬ સભ્યો નોંધ્યા છે.

પંચમહાલ ભરૂચ જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત પી. પાઠકે જાન્યુ., '૬૧માં વડોદરા જિલ્લા. પુ. પ્ર. શ્રી ભર્ગનભાઈ સાથે કાલોલ તાલુકાનાં ૯ ગામ ફરી ફેરણીમાં કેવી રીતે કામ કરવું તેની સમજ લીધી હતી. તે બાદ કાલોલ તાલુકામાં સ્વતંત્રપણે બોરુ, બાકરોલ, ઝરડકા, જંત્રાલ, સમા, કાતોલ, રાબોડ, અલવા, મેદાપુર, ખડકી, મલાવ, પીંગળી, કરાળી, અલાલી, નાંદરખાં, સુરેલી, ગુસર, ચલાલી, ભૂખી, એરાલ, કાલોલ, સાલિયા, એરવાડા, ડાંગરિયા, મોરવાહડફ, ગોધરા એ ૨૬ ગામનાં પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી માર્ગદર્શન કર્યું હતું, તથા ભાદરોલી, બેડિયા, ખંડેરવાટ અને નેસડા એ ચાર ગામોમાં નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો હતો. તેમણે ગુ. પુ. મં.ના કુલ ૪૯ સભાસદો નોંધ્યા હતા. તેમની કુલ કામગીરી દિન ૨૪ છે.

વ. મૂ. પટેલ

અમદાવાદ વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

અમદાવાદ વિભાગ પુ. પ્રચારકની કામગીરી : પ્રચારક શ્રી ઉમિયાશંકર દવેએ જાન્યુ., ૧૯૬૧ના માસમાં આણંદ તાલુકાનાં સામરખા, કણજરી, નડિયાદ તાલુકાનું નડિયાદ, મહેમદાવાદ તાલુકાનાં મહેમદાવાદ, વાંઠવાળી, માંકવા, નેનપુર અને કનીજ એમ ૮ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

અરેરી, ખાતરેજ અને નારણપુરા એ ત્રણ ગામોમાં નવીન પુસ્તકાલયો શરૂ કરાવવા અંગે તેમણે તજવીજ કરી હતી. શિષ્ટવાચન પરીક્ષા અને પુસ્તકાલય પર્વણીદિન ઉજવવા અંગે પણ તેમણે સમજ આપી હતી. વળી તેમણે ગુજરાત પુ. મંડળના ૧ સભ્યો નોંધ્યા હતા. બીમારીને કારણે તેઓ ૧૫ દિવસ રજા ઉપર હોવાના કારણે આ માસમાં તેમનાથી કામ ઓછું થયું છે.

પ્રકીર્ણ

મહેસાણા જિલ્લા પુ. મંડળની કારોબારી સભા : મહેસાણા જિલ્લા પુ. મંડળની કારોબારી સભા મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલયના મકાનમાં શ્રી રસિકલાલ દવેના પ્રમુખપદે તા. ૨૩-૧-'૬૧ ને રવિવારે સવારના ૯-૦૦ કલાકે મળી હતી. તેમાં નીચે પ્રમાણે ૧થી ૩ ઠરાવો સર્વાનુમતે મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા :

ઠરાવ ૧ : જિલ્લા પુ. પરિષદનો ઠ. નં. ૧૦–પુસ્તકાલયના કામ માટે મંત્રીઓ, તાલુકા પુ. મં.ના મંત્રીઓ તેમ જ જિલ્લા પુ. મં.ના મંત્રીઓ કામગીરી ઉપર જાય તો તેમને ભથ્થાભાડા સિવાયની કામગીરી મળે, તે જે ઠરાવ છે તે માટે શ્રી શાસનાધિકારી સા. તરફથી તેમના લખાણે નં. સી/૩૯૫૧, તા. ૪-૧-'૬૧થી પોતાનાથી આ બાબત થઈ શકે તેમ નથી એમ જણાવવામાં આવેલ છે; તો આ અંગેની યોગ્ય સૂચનાઓ સાથે જિલ્લાઓના શાસનાધિકારી સા.ને અધિકાર આપવા આ સભા નામદાર સરકારને વિનંતી કરે છે.

ઠરાવ ૨ : પુસ્તકાલયના ડિસેં., '૬૦ના અંકમાં 'પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિમાં અનુચિત સ્થાનિક મમતા ' એ મથાળા નીચે તંત્રીનોંધમાં મહેસાણા જિ. પુસ્તકાલય પરિષદ અંગે જે રીતે નોંધ લખાઈ છે તે યોગ્ય નથી, એમ આ સભા માને છે; તેમ જ ઠરાવ નં. ૩માં ' પુસ્તકાલય 'ના તંત્રીશ્રીએ એક લીટી વધારાની છાપી છે અને તેને કારણે જ આ જાતની નોંધ લખવા પ્રેરાયા છે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. આ ઉપરાંત પ્રમુખશ્રીની પસંદગી અંગેનું વિવેચન પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને જરાયે મદદકર્તા થાય તેવું નથી જ. 'પુસ્તકાલય 'ના તંત્રીશ્રી ભવિષ્યમાં તંત્રી-નોંધ પૂરી વિગતો મેળવીને જ લખે તો સારું.

આ અંગે જરૂરી ખુલાસા સાથે રા. મંત્રીશ્રીએ ' પુસ્તકાલય 'ના તંત્રીશ્રી ઉપર લખી મોકલવા ઠરાવવામાં આવે છે.

ઠરાવ ૩ : ગ્રંથપાલ તાલીમ વર્ગ સંબંધી જેતે સ્થળેથી આમંત્રણો આવ્યેથી યોગ્ય સ્થળ પસંદ કરી વર્ગ સંબંધી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા અને તે અંગેનો જરૂરી ખર્ચ કરવા રા. મંત્રીને સત્તા આપવામાં આવે છે.

સાવલી મહાલ પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી લેવાયેલી બીજી શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનું પરિણામ : સદર પરીક્ષા તા. ૨૫-૧૨-'૬૦ના રોજ ' જવાહરનાં પ્રસંગપુષ્પો ' નામના પુસ્તકની લીધેલી. તેમાં પહેલા પાંચ આવેલા ઉમેદવારો નીચે પ્રમાણે છે:

નામ	મેળવેલા ગુણ	શાળા
(૧) ઇન્દુબહેન મણિલાલ ઠક્કર	૮૨	ભાદરવા
(૨) નવનીતલાલ નારણદાસ ઠક્કર	૮૦	,,
(૩) ભાનુપ્રસાદ હિંમતલાલ પંડ્યા	૭૯	ઈંદ્રાડ
(૪) અનિલકુમાર શંકરલાલ શાહ	૭૮	સાવલી (કુમાર)
(૫) બિપિનચંદ્ર રમણલાલ શેઠ	૭૪	ગોઠડા ,,

સદર પરીક્ષાની શાળાવાર હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:

	પરીક્ષામાં બેઠા	પાસ		પરીક્ષામાં બેઠા	પાસ
સાવલી કુમારશાળા	૧૫૨	૧૧૦	રાણિયા કુમારશાળા	૨૪	૨૪
,, કન્યા ,,	૯૩	૫૭	સાંઢાસાલ ,,	૧૫	૧૪
ગોઠડા ,,	૯૧	૭૨	વસ્છેસર ,,	૨૭	૨૨
પરથમપુરા ,,	૨૩	૧૬	વસનપુરા ,,	૪૦	૩૮
ભાદરવા ,,	૩૫	૩૪	ટુંડાવ ,,	૧૭	૧૭
ઈંદ્રાડ ,,	૩૮	૨૯	મંજુસર ,,	૪૭	૪૭
				૬૦૨	૪૮૦

ભરૂચની રા. દી. લાયબ્રેરી સંચાલિત સંસ્થાના મકાનોના જીર્ણોદ્ધાર માટે મદદ : રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરી સંચાલિત દાદાભાઈ નવરોજજી મફત વાચનાલય અને

લાયબ્રેરીના મકાનના જીર્ણોદ્ધારના કામમાં રૂા. ૧૧૪૫)ની સખાવત મળી છે. ભરૂચના ડોક્ટર શ્રી ખુરશેદજી કામાકાકાએ તેમના સ્વ. પિતાશ્રી ડૉ. હોરમસજી કામાકાકાના પુણ્યાર્થે રૂા. ૫૦૧)ની સખાવત કરી છે. ઉપરાંત ભરૂચ રેકસ્ટાઈલ મિલ્સ તરફથી રૂ. ૧૦૧, ભરૂચ વેપારી એસોસિયેશન તરફથી રૂ. ૫૧), શેઠ ધનરાજમલ ગોવિંદરામ તરફથી રૂ. ૫૧, બાલાબક્ષ ખીરસા કં. તરફથી રૂ. ૫૧), સુધરાઈના હાલમાં ચૂંટાયેલ શ્રી અબ્બાસખાં મહંમદખાં તરફથી રૂ. ૫૧), તેમ જ સેવાશ્રમના સર્જન ડૉ. રસિકલાલ પરીખ, સિવિલ સર્જન ડૉ. દાણી, ડૉ. બબરઅલી, ડૉ. સત્યેન્દ્ર અલમોલા, ડૉ. મગનલાલ પટેલ, ડૉ. નરોત્તમદાસ, ડૉ. વાડીલાલ, ડૉ. ગંગારામ રાણા, ડૉ. રસીવાલા, ડૉ. ડી'કોસ્ટા તથા અત્રેના જાણીતા વેપારી શ્રી આશારામ ગાંધી, વલ્લભદાસ ગુલાબચંદની કં. વગેરે સંખ્યાબંધ માણસો દ્વારા રૂ. ૨૫ પ્રમાણેની મદદ મળી રહી છે.

દાદાભાઈ નવરોજજી લાયબ્રેરી, ભરૂચને શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ આપેલી ભેટ : સદર પુસ્તકાલયની શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ મુલાકાત લીધી હતી, અને તેને રૂ. ૫૧) ભેટ આપ્યા હતા.

વસાઈપુરા, તા. ચાણસ્માના સાર્વ. પુસ્તકાલયને મળેલી ભેટ : સદર પુસ્તકાલયને એક કબાટ રૂા. ૧૫૦નું ગામલોકો તરફથી ભેટ મળ્યું છે.

રેલવે કર્મચારીઓ માટે ફરતી લાયબ્રેરી : વેસ્ટર્ન રેલવેના વિભાગીય સુપરિન્ટેન્ડન્ટ (મુંબઈ) શ્રી એન. કે. મહેરગાએ આજે અત્રે બોમ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશન ખાતે રેલવે સ્ટાફ માટે શરૂ થનાર ૩ ફરતા રેલવે પુસ્તકાલયો પૈકીના સર્વ પ્રથમ પુસ્તકાલયને સ્ટાફ માટે ખુલ્લું મુકાયેલું જાહેર કર્યું હતું. એ પુસ્તકાલય બ્રોડગેજના એક ડબ્બામાં રાખવામાં આવ્યું છે અને પશ્ચિમ રેલવેના સમગ્ર બ્રોડગેજ વિભાગને તે આવરી લેશે. મીટરગેજ રેલવે લાઈન પર આવાં બે ફરતાં રેલવે પુસ્તકાલયો જયપુર અને ગજકોટ ખાતે એકસાથે કાર્ય કરશે અને પશ્ચિમ રેલવેના સઘળા મીટરગેજ વિસ્તારને આવરી લેશે. આ ત્રણે વિભાગો વચ્ચે પણ પુસ્તકોની અદલાબદલી થતી રહેશે.

કુકરવાડા, તા. વિજાપુર સાર્વ. કસ્બા પુસ્તકાલયમાં ઉજવાયેલો પ્રજાસત્તાક દિન : ગયા પ્રજાસત્તાક દિનની ઉજવણી પ્રસંગે કુકરવાડા સાર્વ. કસ્બા પુસ્તકાલયમાં સારાં પુસ્તકોનું તથા બાલોપયોગી પુસ્તકોનું પ્રદર્શન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. સવારે ગામમાં સરઘસ ફરીને પુસ્તકાલયના મકાન આગળ આવ્યું હતું અને ત્યાં ધ્વજવંદન કર્યું હતું.

શ્રી વાડીલાલ મનસુખરામ પરીખ (સંત)નું અવસાન : શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી, કપડવણજના મુખ્ય દાતા શ્રી વાડીલાલનું અવસાન થવાથી તા. ૧૨-૧-'૬૧ના રોજ સદર પુસ્તકાલયમાં ડૉ. વાડીલાલ બી દેસાઈના પ્રમુખપદે શોકસભા મળી હતી. તેમાં સદ્‌ગતને અંજલિ આપતાં પ્રવચનો થયા પછી સદ્‌ગતના આત્માને શાંતિ અર્પતો તથા તેમના કુટુંબીજનોને આશ્વાસન પાઠવતો ઠરાવ થયો હતો. અંતમાં 'મંગલ મંદિર ખોલો 'નું ગીત ગવાયા બાદ સભાનું વિસર્જન થયું હતું.

☆

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત

લીલૂડી ધરતી ભા ૧-૨ : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. દરેક ભાગની ૫-૫૦; વિ. નવલકથા
શેવાળનાં શતદળ : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. ૫-૭૫; વિ. નવલકથા
કલ્પના : લે. પીતાંબર પટેલ; કિં. ૪-૫૦; વિ. નવલિકાઓ
દાલચીવડાનો દાયરો : લે. ગોકુળદાસ રાયચુરા; કિં. ૨-૫૦; વિ. વાર્તાઓ
ચિરંતન જ્યોત ભા. ૧-૨ : લે. પીતાંબર પટેલ; કિં. દરેક ભાગની ૨-૫૦; વિ. નવલકથા
દિલની વાત : લે. પન્નાલાલ પટેલ; કિં. ૩-૫૦; વિ. નવલકથા
હું ને મારી વહુ : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. ૧-૭૫; વિ. નાટક
મંગલ મૂર્તિ : લે. અનંત આચાર્ય; કિં. ૧-૫૦; વિ. નાટક
કૌમાર-અસંભવમ્ : લે. ફ્રમત દેસાઈ; કિં. ૨-૫૦; વિ. નાટક
લંકાની શોધ, હીરો અડબંગ, સંજીવની, ટીંગલીંગ, સાહસવીર મોતી : લે. પ્રભાકર ગર્ગ; કિં. ૦-૬૨, ૧-૦૦, ૧-૦૦, ૦-૮૮, ૦-૭૫; વિ. બાળવાર્તાઓ
મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. ૫-૦૦; વિ. નવલિકાઓ
શેણુની મા : શરદચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય, અનુ. દયાશંકર કવિ; કિં. ૭-૫૦; વિ. નવલકથા
મંગળસૂત્ર : લે. ગુણવંતરાય આચાર્ય; કિં. ૫-૫૦; વિ. નવલકથા
માર્કો પોલો, કોલંબસ, વાસ્કો દા ગામા, મગેલન અને ડ્રેક, કેપ્ટન કૂક, પેરી ને પિયરી, સ્કોટ ને એમન્ડસન : લે. મગનભાઈ નાયક; કિં. ૧-૨૫, ૦-૭૫, ૧-૦૬, ૧-૧૨, ૧-૨૫, ૧-૦૦, ૦-૮૧

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ

પંચતંત્ર અને બીજી નૃત્યનાટિકાઓ : લે. પ્રબોધ દેસાઈ; કિં. ૧-૦૦; વિ. નાટકો
શાયર : લે. ગુણવંતરાય આચાર્ય; કિં. ૪-૨૫; વિ. નવલકથા
ભવ્ય જગત : લે. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; કિં. ૧-૫૦; વિ. ભૂગોળ
ટોલસ્ટોયની નીતિકથાઓ : લે. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; કિં. ૦-૫૫; વિ. નીતિ
કીર્તિકથાઓ : લે. ઉમિયાશંકર ઠાકર; કિં. ૦-૭૫; વિ. વાર્તાઓ
નાનકડી વાતો : લે. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; કિં. ૦-૮૭; વિ. વાર્તાઓ
ક્યારે સમજીશું ? : લે. ગિજુભાઈ; કિં. ૦-૫૦; વિ. સમાજસુધારો
ગરવી ગુજરાત : લે. રસિકલાલ જ. જોષી; કિં. ૧-૨૫; વિ. ઇતિહાસ
અંતરનાં અજવાળાં : લે. જેઠાલાલ ત્રિ. ચૌધરી; કિં. ૦-૭૫; વિ. નાટક
આકાશદર્શન : લે. ભોગીલાલ પટવા; કિં. ૩-૦૦; વિ. ખગોળ

અમે અને તમે : લે. ચિનુભાઈ પટવા; કિં. ૪–૫૦; વિ. નિબંધસંગ્રહ
મહાન વૈજ્ઞાનિકો ખંડ ૩–૪ : લે. સુરેશ મં. શેઠના, નરસિંહ મૂ. શાહ; કિં. ૧–૨૫, ૧–૦૦; વિ. જીવનચરિત્ર

સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ–મુંબઈ

ગામડું બોલે છે : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. ૧–૦૦; વિ. વાર્તાઓ
નીતિશિક્ષણ : લે. આનંદશંકર ધ્રુવ; કિં. ૧–૫૦; વિ. નીતિ
કહેવતો : પ્રયોજક શાંતિલાલ ઠાકર; કિં. ૧–૨૫; વિ. કહેવતો
નીતિશતક : અનુ. શાંતિલાલ ઠાકર; કિં. ૦–૩૦; વિ. નીતિ
વાટના દીવા : લે. કરસનદાસ માણેક; કિં. ૧–૫૦; વિ. નીતિ
આત્મા-અનાત્મા-વિવેક : અનુ. શાસ્ત્રી ગિરિજાશંકર મયાશંકર; કિં. ૦–૭૫; વિ. તત્ત્વજ્ઞાન
આત્મનિરીક્ષણ : લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ; કિં. ૧–૦૦; વિ. નિબંધો
કબીરનાં આધ્યાત્મિક પદો : સં. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ; કિં. ૧–૨૫; વિ. તત્ત્વજ્ઞાન
ઘરઘરનો વૈદ્ય : લે. વિજયશંકર ધનશંકર મુનશી; કિં. ૧–૫૦; વિ. વૈદક
નિત્યપાઠ : સંગ્રાહક : વામનરાવ પ્રા. પટેલ; કિં. ૧–૦૦; વિ. ધર્મ
વિદ્યાર્થી બહેનોને : લે. ડુંગરશી ધરમશી સંપટ; કિં. ૦–૬૦; વિ. નીતિ
જ્ઞાનવાણી : લલ્લુભાઈ ગોવર્ધનદાસ; કિં. ૨–૦૦; વિ. તત્ત્વજ્ઞાન

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ., અમદાવાદ

સુષુમણા : લે. 'ઉમાકાંત;' કિં. ૭–૭૫; વિ. નવલકથા
છેલ્લાં આંસુ : લે. કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ; કિં. ૫–૭૫; વિ. નવલકથા
અંકુર : લે. ડાહ્યાભાઈ પટેલ; કિં. ૪–૦૦; વિ. કાવ્યો
પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ : લે. પીતાંબર પટેલ; કિં. ૫–૦૦; વિ. વાર્તાઓ
માનવતાનો સાદ : લે. ઈશ્વરભાઈ પટેલ; કિં. ૩–૭૫; વિ. જીવનપ્રસંગો
શૌર્યકથાઓ : લે. મનુભાઈ જોધાણી; કિં. ૧–૨૫; વિ. વાર્તાઓ
મહાભારતની કથાઓ : લે. ધૂમકેતુ; કિં. ૪–૦૦; વિ. વાર્તાઓ
કુળહત્યા : લે. મનુભાઈ જોધાણી; કિં. ૧–૨૫; વિ. વાર્તાઓ
વિશ્વાસનું વાવેતર : લે. પન્નાલાલ પટેલ; કિં. ૦–૭૫; વિ. બાળવાર્તાઓ
આપણી ધર્મકથાઓ ભા. ૧–૨–૩–૪–૫ : લે. રામનારાયણ ના. પાઠક; કિં. ૧–૫૦, ૧–૨૫, ૧–૨૫, ૧–૫૦, ૧–૫૦; વિ. વાર્તાઓ
ભારતયાત્રા ભા. ૧–૨–૩–૪ : લે. રામનારાયણ ના. પાઠક; કિં. ૧–૫૦, ૧–૪૦, ૧–૨૫, ૧–૫૦; વિ. પ્રવાસ

પબ્લિકેશન્સ ડિવિઝન, ભારત સરકાર, દિલ્હી

તોલમાપની મેટ્રિક પદ્ધતિ : કિં. ૦–૩૫; વિ. ગણિત
બીજી પંચવર્ષીય યોજના : કિં. ૪૦; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન

વિજ્ઞાનની ઝાંખી : લે. સી. વી. રામન; કિં. ૭૫; વિ. વિજ્ઞાન
ભારત–આજ અને આવતી કાલ : લે. જવાહરલાલ નહેરુ, અનુ. મનસુખલાલ ઝવેરી; કિં. ૦–૭૫; વિ. ઇતિહાસ
બૌદ્ધ ધર્મની પ્રભા : કિં. ૦–૫૦; વિ. ધર્મ
અસ્પૃશ્યતાનિવારણ : કિં. ૦–૭૭; વિ. સમાજસુધારો
ગુજરાતનું લોકસાહિત્ય : કિં. ૦–૫૦; વિ. સાહિત્યવિવેચન
ભારતીય ચિત્રકલાના પ્રવાહો : કિં. ૦–૫૦; વિ. કળા
ભારતની લોકકથાઓ : કિં. ૧–૦૦; વિ. વાર્તાઓ
દેશવિદેશની લોકવાર્તાઓ : કિં. ૧–૦૦; વિ. વાર્તાઓ
આગથી સાવધ રહો : કિં. ૦–૭૫; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન
મિલકતવેરો : કિં. ૧–૫૦; વિ. કાયદાશાસ્ત્ર

એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., મુંબઈ

A Guide to the Elephanta Caves : લે. પ્રમોદચંદ્ર; કિં. ૨–૫૦; વિ. કળા
The Prehistoric Background of Indian Culture : લે. ડી. એચ. ગોર્ડન; વિ. ઇતિહાસ
Architectural & Sculptural Monuments of India (નકશો) : કિં. ૬–૨૫
રાસતરંગિણી : લે. દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર; કિં. ૧–૦૦; વિ. રાસસંગ્રહ
સરી જતું સૂરત : લે. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા; કિં. ૩–૨૫; વિ. નાટકો
મનની માયા અને જેવું છું તેવી : લે. પ્રાગજી ડોસા; કિં. ૨–૫૦; વિ. નાટકો

વોરા ઍન્ડ કંપની પ્રા. લિ., મુંબઈ

મોરપીંછ : લે. રાજેન્દ્ર શાહ; કિં. ૦–૮૦; વિ. બાળગીતો
પંખીનો મેળો–અને પાતાળકૂવો (સંક્ષિપ્ત) : લે. ઈશ્વર પેટલીકર; કિં. ૧–૭૫; વિ. નવલકથા
પૃથ્વીનાં પનોતાં : લે. શાંતિલાલ શાહ (સંયમ); કિં. ૧–૭૫; વિ. નવલકથા
ત્યાગવીર દરબાર સાહેબ, ફાધર ડેમિયન : લે. ઈશ્વરભાઈ પટેલ; કિં. દરેકની ૦–૬૦; વિ. જીવનચરિત્ર
રવિશંકર મહારાજ : લે. કનુભાઈ વોરા; કિં. ૦–૬૦; વિ. જીવનચરિત્ર
અવકાશની યાત્રા : અનુ. શ્રીકાંત ત્રિવેદી; કિં. ૨–૦૦; વિ. નવલકથા

લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ

વિષ અને અમૃત : લે. ચંદુલાલ જે. વ્યાસ; કિં. ૭–૦૦; વિ. નવલકથા
વિજ્ઞાનકથા : લે. રતિલાલ સા. નાયક; કિં. ૭–૫૦; વિ. વિજ્ઞાન
વૈશાખી વાદળ : લે. નંદકુમાર પાઠક; કિં. ૫–૦૦; વિ. નાટકો
એક બકરાની આત્મકથા : લે. હરીશ નાયક; કિં. ૩–૯૦; વિ. નવલકથા

ભક્તિસાગર : લે. અમરામ ભગત; કિ. ૨–૦૦; વિ. ભજનો
જીવન જીવવાની કલા : લે. વિઠ્ઠલદાસ મોદી, અનુ. મુકુંદ પી. શાહ; કિં. ૨–૨૫; વિ. નિબંધો
વીરાંગનાની વાતો પુ. ૧, ૨ : લે. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજા; કિં. દરેકના ૭–૫૦; વિ. વાર્તાઓ
બવન પત્તે : લે. કૃષ્ણચંદ્ર, અનુ. હરીશ નાયક; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલકથા
કાજળરેખા : લે. હરીશ નાયક; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલકથા

પ્રચાર સંવિભાગ, સરકારી વિભાગ, રાજસ્થાન, જયપુર

सहकार संकलन : વિ. સહકાર
आप के प्रश्न–हमारे उत्तर : વિ. સહકાર
सहकारी समितियों को सरकारी सहायता : લે. રામપાલ પરિહાર; વિ. સહકાર
सहकारी सभा की कार्यवाही : લે. રામપાલ પરિહાર; વિ. સહકાર
सहकारिता से ग्रामस्वराज्य : લે. ઓંકાર પારીક; વિ. સહકાર

આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ

ભાઈબીજ : લે. કૌલક; કિં. ૮–૦૦; વિ. નવલકથા
ભીનપિયાસી : લે. ઈશ્વર પેટલીકર; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલિકાઓ ✓
નારી નમણું ફૂલ : લે. સારંગ બારોટ; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલિકાઓ ✓
દૂધગંગા : લે. અવિનાશ વ્યાસ; કિં. ૩–૦૦; વિ. કાવ્યો
વિદેહી : લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ; કિં. ૩–૦૦; વિ. નાટકો

પ્રદીપ પ્રકાશન, મુંબઈ

મન મોતી ને કાચ : લે. વિઠ્ઠલ પંડ્યા; કિં. ૮–૭૫; વિ. નવલકથા
રસિકપ્રિયા : લે. વિઠ્ઠલ પંડ્યા; કિં. ૫–૫૦; વિ. નવલિકાઓ
રંગભવન : લે. ભદ્રકુમાર યાજ્ઞિક; કિં. ૬–૫૦; વિ. નવલકથા
છાઈ ઘટા ઘનઘોર : લે. કૌલક; કિં. ૫–૨૫; વિ. નવલકથા

જ્ઞાનસત્ર કાર્યાલય, જૂના તોપખાના, વડોદરા

દિવાળી-બેસતું વર્ષ : લે. હરિપ્રસાદ સી. ભટ્ટ; કિં. ૦–૦૬; વિ. વૈદક
દ્રવ્યગુણવિજ્ઞાન-રસોઈ ઘરનો મસાલો : લે. હરિપ્રસાદ સી. ભટ્ટ, ગવિશંકર ઝ. પુરોહિત; કિં. ૦–૬૫; વિ. વૈદક
દ્રવ્યગુણવિજ્ઞાન-બાળકોનાં ઘસારાં : લે. હરિપ્રસાદ સી. ભટ્ટ; કિં. ૦–૭૫; વિ. વૈદક

પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિ, મુંબઈ

આપણું અજાયબ શરીર : લે. જે. ડી. પાઠક; કિં. ૦–૪૦; વિ. વિજ્ઞાન
ભાવો કેમ ઊંચા રહે છે ? : લે. નરોત્તમ શાહ; કિં. ૦–૪૦; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન

ચામડીની સંભાળ : લે જે. સી, શ્રોફ; કિં. ૦-૪૦; વિ આરોગ્ય
આપણાં ભજનો : લે. મુકુલભાઈ કલાર્થી; કિં. ૦-૪૦; વિ. કાવ્ય

જ્ઞાનકૌશલ્ય પ્રચાર સમિતિ, ચાણસ્મા, જિ. મહેસાણા

જ્ઞા જ્યોત : લે. પ્રહ્લાદભાઈ પટેલ, સોમાભાઈ પટેલ; કિં. ૧-૫૦; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન
આપણું ગુજરાત : લે. પ્રહ્લાદભાઈ પટેલ; કિં. ૦-૩૭; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન
ઘર અને વિજ્ઞાન : લે. કૃષ્ણકાંત ગો. દેસાઈ; કિં. ૦-૩૭; વિ વિજ્ઞાન
કયો ધંધો પસંદ કરશો : લે રિખવભાઈ શાહ; કિં. ૦-૩૭; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન

ભાયાણી બુક ડેપો, મુંબઈ

તોલમાપની મેટ્રિક પદ્ધતિ : લે. ડી. એચ. ભાયાણી; કિં. ૨-૦૦; વિ. ગણિત
જીવનની પારાશીશી : લે. શ્રીમતી ડેલ કાર્નેગી, અનુ. વ્રજલાલ એન. પારેખ; કિં. ૫-૭૫; વિ નિબંધો
કબજિયાતની સચોટ સારવાર : લે. હરકિશનદાસ ટી. ગાંધી; કિં. ૦-૬૦; વિ. વૈદક

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રા. લિ., વડોદરા

ભૂતાવળ : લે. હેન્રિક ઈબ્સન; કિં. ૨-૫૦; વિ. નાટક
કિંચિત્ : લે. સુરેશ હ. જોશી; કિં. ૪-૫૦; વિ. સાહિત્યવિવેચન

સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર, ભાવનગર

ચાંદકુમારી, જાદુઈ આરસી, અક્ષયપાત્ર, બૂઢી કુંભારજા, અમરલોક, ચામાતોતાકેનાં પરાક્રમો : લે. પ્રમીલા શાહ; કિં. દરેકની ૧-૫૦; વિ. વાર્તાઓ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ ૧૪

ગણિતની પરિભાષા : કિં. ૦-૫૦; વિ. ગણિતશાસ્ત્ર
વેર અને બદલો : લે. ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ; કિં. ૦-૪૫; વિ. નીતિ

પ્રાચ્યવિદ્યા મંદિર, વડોદરા

ગજ્જરની જીવનકથા : લે. અશ્વિન મા. ત્રિવેદી, સાંકળચંદ જે. શાહ, રસિકલાલ કે. શાહ; કિં. ૪-૭૫; વિ. જીવનચરિત્ર
ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર ભાગ ૨ : ખંડ ૩ : લે. કેશવલાલ કા. શાસ્ત્રી; કિં. ૮-૦૦; વિ. ભાષાશાસ્ત્ર

સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ

એકલતાના કિનારા : લે. ચંદ્રકાંત બક્ષી; કિં. ૪-૦૦; વિ. નવલકથા
સુવર્ણરેખા : શિવકુમાર જોષી; કિં. ૨-૫૦; વિ. નાટક

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., વડોદરા

શરીરની આયવન્ધુ : લે. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી; કિં. ૫-૫૦; વિ. આરોગ્યવૈદક
કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ : લે. દેસાઈભાઈ ના. પટેલ; કિં. ૩-૦૦; વિ. જીવનચરિત્ર

પ્રવીણચંદ્ર ફૂલચંદ દોશી, જૈન ગુરુકુલ, પાલીતાણા

કરિયાવર : લે ફૂલચંદ હરિચંદ દોશી; કિં. ૧-૫૦; વિ. સમાજશાસ્ત્ર
માટીના ચમત્કાર : લે. ફૂલચંદ હરિચંદ દોશી; કિં. ૧-૨૫; વિ. આરોગ્ય

પ્રકીર્ણ

લેખસંચય : લે. હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દીવેટિયા; પ્ર. શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ ૪; કિં. ૫-૦૦; વિ. લેખો

વા. મો. શાહનો સંસારસુધારો : સં. ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી; પ્ર. દેવચંદ્રજી પ્રકાશન મંદિર, લીંબડી, સૌરાષ્ટ્ર, કિં. ૪-૫૦; વિ. સમાજસુધારો

શહીદ વીર વિનોદ કિનારીવાળા : લે. બિપિન સાંગણકર; પ્ર. આચાર્ય, ગુજરાત કૉલેજ, અમદાવાદ ૬; કિં. ૨-૦૦; વિ. જીવનચરિત્ર

પાટલે બેસી નાહ્યો : લે. જગદીશ શાહ; પ્ર. પ્રજાતંત્ર કાર્યાલય, ૨૧૧-૧૯, ફ્રિયર રોડ, કોટ, મુંબઈ ૧; કિં. ૪-૦૦; વિ. હાસ્યકથા

પંચરત્ના દર્ભાવતી : લે. ચ્યવનરાય શુક્લ; કિં. ૦-૨૫: વિ. નાટક

भारत के शिल्पकार : લે. મણિલાલ દલપતરામ ઉપાધ્યાય; કિં. ૦-૭૫; વિ. જીવનચરિત્રો

ઉત્થાનયુગની માનવજ્યોત : લે. ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ; પ્ર. પ્રગતિ પ્રકાશન ગૃહ, જવાહરનગર, સરખેજ રોડ, અમદાવાદ; કિં. ૨-૦૦; વિ. ઇતિહાસ

માનવસ્વભાવનું સરળ જ્ઞાન : લે. અને પ્ર. કાસમ હાજી ઉમર મેવાવાલા, બૉમ્બે ડ્રાય ફ્રુટ સ્ટોર્સ, મીઠાધર ચોક, કરાચી; કિં. ૩-૦૦; વિ. માનસશાસ્ત્ર

વિવેકા ભા. ૧ : લે. અને પ્ર. છોટાભાઈ ચૂનીભાઈ પટેલ, બરોડા બૅંક પાસે, વિજાપુર, ઉ. ગુ; કિં. ૨-૫૦; વિ. નવલકથા

ખેડૂતોનો સલાહકાર : લે લલ્લુભાઈ બકોરભાઈ પટેલ; પ્ર. ચિમનભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈ, બાકરોલ, તા. આણંદ; કિં. ૪-૫૦; વિ. ખેતી

શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુ : લે રે. ઓ. સોમપુરા; પ્ર. શ્રી ભાવનગર સાંઈબાબા ભક્તમંડળ, ૧૦૩ માણેકવાડી, ભાવનગર; કિં. ૦-૭૫; વિ. જીવનચરિત્ર

ટર્નર-માર્ગદર્શિકા : લે. બાપુલાલ એલ કાંઠિયા; પ્ર. એમ. સી. કોઠારી, રાવપુરા, વડોદરા; કિં. ૨-૦૦; વિ. હુન્નરઉદ્યોગ

ઇલેક્ટ્રિક વેલ્ડિંગ માર્ગદર્શિકા : લે. માનશંકર નર્મદાશંકર ભટ્ટ; પ્ર. ભારત આયર્ન ઍન્ડ સ્ટીલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ, રૂવાપરી, ભાવનગર; વિ. હુન્નરઉદ્યોગ

માનવતાનું પુષ્પ : સં. નૌતમકાંત સાહિત્યવિલાસી; પ્ર. ઉપેંદ્ર પરીખ, જનતા પ્રકાશન કાર્યાલય, દેસાઈ શેરી, વડોદરા; કિં. ૩-૫૦; વિ. જીવનચરિત્ર

ગીતાનું વ્યવહારદર્શન : લે. રામગોપાલ મોહતા; અનુ. ત્ર્યંબકનાથ નર્મદાશંકર પંડ્યા; પ્ર. રામગોપાલ મોહતા, મોહતાભવન, બિકાનેર; કિં. ૩-૨૫; વિ. ધર્મ

બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચર્ય : લે. માર્કંડરાય ચૂનીલાલ રાવળ; પ્ર. શ્રી જબરેશ્વરાશ્રિત કાર્યાલય, ઘીકાંટા, નવનોકની પોળ, મહાદેવવાળો ખાંચો, અમદાવાદ; કિં. ૦-૦૧; વિ. આરોગ્ય

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

સૂચના-સમાચાર

૧. ત્રીજી યાદીમાં બીજાં ખસો પુસ્તકાલયો વતી લવાજમ ભરવા ગોઠવણ થઈ છે. તેમને પત્રો તા. ૧-૨-'૬૧થી શરૂ કરવામાં આવ્યાં છે. પુસ્તકાલયોના મંત્રીભાઈઓ તેમનું બજેટ તથા લોકમદદની રકમ ડિસેંબર માસની પંદરમી પહેલાં મોકલી આપવા હમેશાં ગોઠવણ કરે તો બધાં જ પુસ્તકાલયોને તા. ૧લી જાનેવારીથી પત્રો શરૂ કરાવી શકાય.

૨. લવાજમ ભરાઈ ગયા પછી કેટલાંક પુસ્તકાલયો તેમની પોસ્ટનું ગામ ફેરવવા અમારા તરફ જણાવે છે એ વાજબી નથી. તેમણે તેમના ગ્રાહકનંબર સાથે જેતે પત્રવાળાને બારોબાર લખી જણાવવું, જેથી પત્રવાળા તુરત જ તેનો અમલ કરશે.

૩. પોસ્ટ ખાતામાં ટપાલમાં બે વિભાગ પાડવામાં આવે છે. પહેલા વર્ગમાં કવર, ઇન્લેન્ડ લેટર, પોસ્ટકાર્ડ વગેરે અને બીજા વર્ગમાં ઓછા પોસ્ટેજવાળાં બુકપોસ્ટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. પહેલા વર્ગની ટપાલ જલદી જેતે સરનામાવાળા ગામે પહોંચાડવા પહેલી વ્યવસ્થા થાય છે અને ત્યાર બાદ ઓછા પોસ્ટેજવાળાં બુકપોસ્ટની વ્યવસ્થા થાય છે. ગયા માસના અંકમાં દૈનિક પત્રો જલદી પહોંચાડવા પોસ્ટ ખાતા તરફથી વ્યવસ્થા થાય છે એ સમાચાર છાપેલા છે; પરંતુ પત્રો મોડાં મળવાનું કારણ ઉપર જણાવેલ હકીકત કદાચ હોવી જોઈએ.

૪. પુસ્તકાલયો તરફથી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના આદ્યપ્રણેતા શ્રી મોતીભાઈ અમીન સાહેબના ફોટાની માગણી અમારા તરફ અવારનવાર આવે છે. એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી વિનામૂલ્યે એ ફોટા આપવા કેટલીક નકલો અમને મળી છે. પોસ્ટમાં યા તો પાર્સલ ભેગો ફોટો ફાટી ન જાય એ માટે પેકિંગ ચાર્જ ફોટાનો લેવામાં આવશે. રૂબરૂ આવનારને માગણી કર્યે તે વિના મૂલ્યે મળશે.

૫. પોસ્ટમાં દૈનિક પત્રો મોડાં મળવાને કારણે કેટલાંક પુસ્તકાલયો સ્થાનિક એજન્ટો પાસેથી નકલો મેળવવા લવાજમ પરત મેળવવાની માગણી કરે છે. પુસ્તકાલયો તરફથી સ્થાનિક એજન્ટ મારફત દૈનિક પત્ર ખરીદવાનાં છે એવી સૂચના પત્રોની યાદીમાં લખેલી હોય છે, તો તે પ્રમાણે અત્રે નોંધ લેવામાં આવે છે. એક વખત ભરાઈ ગયેલા લવાજમની રકમ પરત મળી શકતી નથી.

૬. મહેસાણા જિલ્લાનાં ગ્રામપુસ્તકાલયોએ પુસ્તકો બાબતની ફરિયાદ મહેસાણા શાખા તરફ કરવી અને પત્રો માટે અહીંની મુખ્ય ઑફિસે લખવું.

તા. ૬-૨-'૬૧

લક્ષ્મણસિંહ પરમાર
મંત્રી

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

રજાઓની યાદી

સન ૧૯૬૧

મકરસંક્રાન્તિ	૧૪મી જાન્યુઆરી	શનિવાર
ભારતનો પ્રજાસત્તાકદિન	૨૬મી „	ગુરુવાર
મોતીભાઈ અમીન નિર્વાણદિન (પુસ્તકાલય પર્વણી દિન)	૧લી ફેબ્રુઆરી	બુધવાર
મહાશિવરાત્રી	૧૩મી „	સોમવાર
હોળી (બીજે દિવસ)	૩જી માર્ચ	શુક્રવાર
ગુડીપડવો	૧૭મી „	શુક્રવાર
રામનવમી	૨૫મી „	શનિવાર
મહાવીરજયંતી	૩૦મી „	ગુરુવાર
શિવાજીજયંતી	૧૭મી એપ્રિલ	સોમવાર
દેવશયની એકાદશી	૨૪મી જુલાઈ	સોમવાર
ગુરુપૂર્ણિમા	૨૭મી „	ગુરુવાર
ભારતનો સ્વાતંત્ર્યદિન	૧૫મી ઓગસ્ટ	મંગળવાર
નારિયેળી પૂનમ	૨૫મી „	શુક્રવાર
ગોકુળાષ્ટમી	૨ જી સપ્ટેમ્બર	શનિવાર
શ્રીગણેશચતુર્થી	૧૪મી „	ગુરુવાર
વિજયાદશમી	૧૮મી ઓક્ટોબર	બુધવાર
દિવાળી	૬ઠ્ઠીથી ૧૧મી નવેમ્બર સોમવારથી શનિવાર	

વડોદરા
તા. ૧૫-૨-'૬૧

લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી

☆

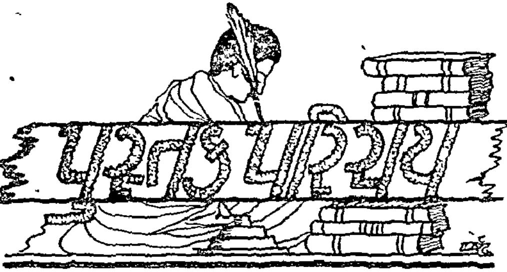

છત્રપતિ શિવાજી : લેખક : ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહ; પ્રકાશક : સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૨૧; કિંમત : ૧-૫૦

છત્રપતિ શિવાજી અંગે લખાયેલ ઇતિહાસો અને કથાનકોની ખૂબ ચકાસણી પછી શ્રી ચૂનીલાલભાઈએ ઘણી નવી વસ્તુઓ આ પુસ્તકમાં બતાવી છે. શિવાજીની શૂરવીરતા, સ્વાભિમાનીપણું, ધાર્મિકતા, ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ થવાનો ધર્મ, સ્વાર્પણ, રાજ્યધર્મ વગેરે સંબંધમાં ઘણા ભાઈઓએ વર્ણન કર્યું. મુસ્લિમ અને અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ માત્ર એમના દોષ જોયા છે.

રાજવ્યવસ્થા જે રામાયણમાં રામચંદ્ર ભગવાને ભરતને સમજાવી એવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા શિવાજી મહારાજે પણ રાખી હતી. અમલદારવર્ગ પણ ખૂબ વ્યવસ્થિત કામ કરનાર હતો; અને બેદરકારી કરનારને સખ્ત નસિયત થતી હતી.

રાજ્યની ધનસંપત્તિ અને વિસ્તાર બહોળા હતાં. લશ્કરની સંખ્યા લાખ ઉપરાંતની હતી. જહાજી સૈન્ય પણ હતું.

વિજાપુરની આદિલશાહી સામે બંડ કર્યું. પરદેશીઓની કૃપાથી મળતો વૈભવ તુચ્છ લેખી મુસ્લિમોની ગુલામીમાંથી દેશને મુક્ત કરવા માટે બંડખોર થવું એ દોષપાત્ર ન ગણી શકાય.

શિવાજી મહારાજ સામે કપટીપણાનો આરોપ બતાવી ઇતિહાસ લખનારાઓએ માત્ર સત્તાને ખુશ રાખવા માટે તેમ લખ્યું છે.

શિવાજી માત્ર ધર્મરક્ષા માટે સ્વદેશને નાગચૂડમાંથી છોડાવવા માટે જ લુટો કરતા હતા અને ઘણુંખરું તો ધનાઢ્યોને અને પરરાજ્યોનો મહેસૂલી ખજાનો જ લૂંટતા. મોટું એવું લશ્કર નભાવવા અને રણસંગ્રામના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે એમનો દ્રવ્ય લોભ વાજબી કહી શકાય.

લૂંટ સંબંધી ખૂબ સખ્ત નિયમો હતા. ખંડણી આપવા કબૂલ થનાર પ્રત્યે બિલકુલ ત્રાસ નહોતો અપાતો. ગરીબ કે ખેડૂતો પ્રત્યે તેમ જ સ્ત્રી, બાળકો, મસ્જિદ, મંદિર, દેવસ્થાન, સાધુ, સંત, ફકીર પ્રત્યે અમાનુષી વર્તન બતાવી શકાતું નહોતું. કોઈ પણ સૈનિક કે સરદાર આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે તે અક્ષમ્ય ગુનો ગણવામાં આવતો હતો.

એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ.નાં

કાયદાનાં અને બીજાં પુસ્તકો

— નવાં પ્રકાશનો —

Bombay Rent Act By J. H. Dalal Rs. 16-00
Bombay Public Trust Act By K. N. Shah Rs. 15-00

— પ્રાપ્તિસ્થાન —

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

સંગ્રાવસાહત (મીર બાકરઅલીનો વાડો), રાવપુરા, વડોદરા

અમારાં નવાં પ્રકાશનો

કુમાઉંનાં માનવભક્ષીઓ
જીમ કોર્બેટ ૬–૦૦
રહસ્યમયી રાઈડર હેગાર્ડ ૬–૦૦
કલીઓપેટ્રા ૫–૨૫
અંતરની આગ ખલીલ જિબ્રાન ૫–૦૦
વિદ્રોહી આત્મા :
તૂટેલી પાંખ ખલીલ જિબ્રાન ૪–૫૦
શાપિત આત્મા ,, ૨–૦૦
મંદિરદ્વારે ,, ૧–૫૦
જેન્ટ્સ ઍન્ડ લેડીઝ ગાર્મેન્ટ કટિંગ
(દરજીકામનો ભોમિયો)
લાભશંકર ત્રિવેદી ૧–૦

ચોરને પોટલે ધૂળ
કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨–૨૫
શેઠ સગાળશા કૃષ્ણપ્રસાદ ભ ૨–૦૦
બત્રીસ પૂતળી ,, ૪–૦૦
સ્વપ્ન કે સત્ય ? ,, ૩–૨૫
રાજરત્ન ,, ૩–૨૫
વિલીન થતી જ્યોત ,, ૨–૭૫
સુડાબહોંતેરી ,, ૫–૨૫
ધારાપાત ,, ૨–૫૦
સ્વરભાર ડૉ ગોકળભાઈ પટેલ ૫–૦૦
અરેબિયન નાઈટ્સ
શિવમ્ સુંદરમ્ ૪–૦૦
કેતકી અને કાંટા
ઓમપ્રકાશ ખન્ના ૪–૫૦

—પ્રાપ્તિસ્થાન—

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

પ્રેમાભાઈ હૉલની સામેની લાઈનમાં, રાયખડ રોડ, અમદાવાદ

આ અંકમાં પુસ્તકોનું સૂચિપત્ર અને બજેટનાં ફોર્મ છે.

ि, ૧૯૬૧

૩૫ : અંક ૯

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

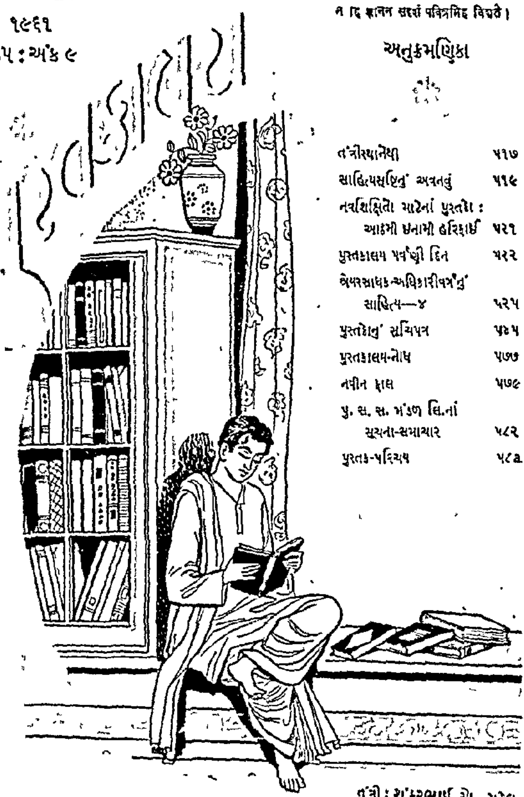

અનુક્રમણિકા

તંત્રીસ્થાનેથી	૫૧૭
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવતનું	૫૧૯
નવશિક્ષિતો માટેનાં પુસ્તકો : આઠમી ઇનામી હરિફાઈ	૫૨૧
પુસ્તકાલય પર્વણી દિન	૫૨૨
ઔપરસાધક-અધિકારીવર્ગનું સાહિત્ય—૪	૫૨૫
પુસ્તકોનું સૂચિપત્ર	૫૨૫
પુસ્તકાલય-નોંધ	૫૭૭
નવીન ફાલ	૫૭૯
પુ. સ. સ. મંડળ લિ.નાં સૂચના-સમાચાર	૫૮૨
પુસ્તક-પરિચય	૫૮૩

તંત્રી : શંકરભાઈ સો. પટેલ

વ્યવસ્થાપક :

લવાજમ :

વાર્ષિક) : રૂ. ૫-૦૦

વાર્ષિક ૧ . .

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ
*
સર્વેશ્વર ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય
*
વિશળદેવ (' સર્વેશ્વર 'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય
*
રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦
શ્રી ' શયદા '
*
સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨
(' રાજહંસ 'નું અનુસંધાન) ૧૦-૦૦
શ્રી ' શયદા '
*
પૂર્ણા ૪-૦૦
શ્રી ' કોલક '
*

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક ૩-૬૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ
*
મીનપિયાસી ૪-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર
*
નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ
*
ટીલડી ૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર
*
આભલાં ૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે
*

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦
શ્રી સુંદરજી બેટાઈ
*

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ ૫-૨૫

જીવનમાંગલ્ય શ્રી લાભુબહેન મહેતા ૫-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઇ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; પો. બાકસ નં. ૨૫૧૭

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી : શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] માર્ચ, ૧૯૬૨ [અંક ૯

તંત્રીસ્થાનેથી

ચલચિત્રો

ચલચિત્રો પ્રજાજીવન ઉપર ભારે અસર કરે છે. ચલચિત્રો સારા હોય તો પ્રજાજીવનને ઉન્નત કરે; તે ખરાબ હોય તો પ્રજાજીવનને અવનત કરે

ચલચિત્રો સારાં તૈયાર થાય તે માટે સરકારે સેન્સર બોર્ડ (નિરીક્ષક મંડળ) નીમ્યું છે. આમ છતાં તેથી ચલચિત્રો સારી જાતનાં ભાગ્યે જ તૈયાર થયા છે. આ સેન્સર બોર્ડ વધારે કાર્યક્ષમ બને તેની આવશ્યકતા છે.

ચલચિત્રો તૈયાર કરાવનારની દષ્ટિ પ્રજાનું મનોરંજન કરવાની સાથે પ્રજાજીવન તંદુરસ્ત રહે તે પણ હોવી જોઈએ; પણ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી; અને તેથી પ્રજાજીવન ઉપર દિનપ્રતિદિન તેની વિપરીત અસર થાય છે.

અમને લાગે છે કે સરકારે સેન્સર બોર્ડ નીમી સંતોષ નહિ માનતાં સારાં ચલચિત્રો ઉતારવા પાછળ ધ્યાન કેંદ્રિત કરવું જોઈએ. સરકાર ઉપરાંત વિશ્વવિદ્યાલયો, મોટાં નગરની નગરપાલિકાઓ, સમૃદ્ધ વિદ્યામંડળો, વગેરેએ પણ આ દિશામા સક્રિય બનવું જોઈએ.

જનતા ખરાબ ચિત્રો જુએ નહિ, તે માટે પણ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. માબાપો, શિક્ષકો, મહિલામંડળો, સંસ્કારમંડળો, સાહિત્યમંડળો, વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોના તંત્રીઓ વગેરેએ સજાગ બની આ બાબતમાં જનતાને માર્ગદર્શન કરાવવું જોઈએ.

ચલચિત્રોને લગતાં સામયિકોની દષ્ટિ પણ પ્રજા ખરાબ ચિત્રો જુએ નહિ પણ સારાં ચિત્રો

જ જુએ તેવું માર્ગદર્શન આપવાની હોવી જોઈએ. એવી દષ્ટિ એ સામયિકો ન રાખી શકતાં હોય તો તેમને બંધ કરાવવા સરકારે તથા પ્રજાએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ચલચિત્રોની બાબત આવા પ્રયત્નોની તાત્કાલિક જરૂર છે. દારૂબંધી કે ફરજિયાત શિક્ષણ જેટલી જ આ બાબત મહત્ત્વની છે. આ બાબત મુલતવી રાખવાથી તેનાં માઠાં ફળ આવે તેમ છે. કૉલેરા, પ્લેગ કે શીતળાની મહામારીને કાબૂમાં લેવા સમયસર પ્રયત્ન ન થાય તો પાછળથી વધારે પ્રયત્ન કરવા છતાં તેનું સંતોષકારક પરિણામ લાવી શકાતું નથી. આવું જ ચલચિત્રોની બાબતમાં છે.

ચલચિત્રોને લગતાં અશોભનીય પોસ્ટરોનું જાહેર સ્થળોએ પ્રદર્શન થાય તે સામે સંત વિનોબાએ જે જેહાદ ઉપાડી છે તે સમયસરની ને મહત્ત્વની છે. આ જેહાદને કેન્દ્ર અને પ્રાંત સરકારોએ તેમ જ પ્રજાસમસ્તે સાથ આપવા જેવો છે. પ્રજાસમસ્તમાં જે બિનસંસ્કારી અને અજ્ઞાન વર્ગ છે તેમનો સાથ મળવામાં કદાચ મુશ્કેલી આવે; પણ પોતાને સંસ્કારી અને શિક્ષિત માનતા વર્ગે તો આ બાબતમાં સક્રિય બનવું જોઈએ.

ચલચિત્રોને લગતાં અશોભનીય પોસ્ટરોનું જાહેર સ્થળે પ્રદર્શન થતું બંધ કરાવવા ઉપરાંત ખરાબ ચલચિત્રો જનતા જુએ નહિ તથા તેવાં ચલચિત્રો બંધ કરવા અથવા સુધારવા તરફ ચલચિત્રોના ઉત્પાદકો તથા સરકાર ઉપેક્ષા રાખે નહિ તે માટે પણ જનતાના સંસ્કારી અને શિક્ષિત વર્ગે જાગવું જોઈએ.

આ જાગૃતિ તાત્કાલિક નહિ દાખવવામાં આવે તો ભય રહે છે કે ખરાબ ચલચિત્રોના પ્રવાહમાં પ્રજાના સુસંસ્કારો ઘસડાઈ જઈ તેની જગાએ કુસંસ્કારોના થર પ્રજાજીવન ઉપર જામશે. જેમ ધૂળ ઉપર લીંપણ ટકતું નથી, તેમ આવા કુસંસ્કારોના થર ઉપર પ્રાથમિક, માધ્યમિક, કે ઉચ્ચ શિક્ષણ નિરર્થક જશે. પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ પણ ખરાબ ચલચિત્રોના સામા પવને ખાસ ફળદાયી નહિ નીવડે.

ખરાબ ચલચિત્રોની મહામારી સામે પ્રજાહિતૈષી નાગરિકોએ કટિબદ્ધ થવાની જરૂર છે.

☆

ના હું ઇચ્છું સ્વર્ગ વા અષ્ટ સિદ્ધિ,
ના હું ઇચ્છું જન્મમૃત્યુથી મુક્તિ;
હું તો ઇચ્છું નમ્રભાવે દયાળો,
સૌ પ્રાણીના દુઃખનો નાશ થાઓ.

*

આપણા હૃદયમાં શ્રેય અને પ્રેય વચ્ચે હમેશાં ઝઘડો ચાલ્યા કરે છે. તેમાંથી શ્રેયને પસંદ કરી તેને જ પ્રેય બનાવી દેવામાં માણસાઈ રહેલી છે.

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવલોકન

ઇતિહાસભરમાં અજાયબ કહી શકાય તેવું પુસ્તકાલય ઇરાનના વિદ્વાન વઝીર સાહેબ ઇબ્નઆબાદનું હતું. આ વઝીરનો જીવનકાળ ઇ. સ. ૯૩૮–૯૯૫ સુધીનો છે. તે યુદ્ધમાં જતા ત્યારે પણ એક લાખ સત્તર હજાર પુસ્તકો સાથે લઈ જતા. ૪૦૦ ઊંટ પર તેમનાં આ પુસ્તકો લઈ જવામાં આવતા હતા. ઊંટોને પણ એવી તાલીમ આપવામાં આવી હતી કે તેઓ કક્કાવારી પ્રમાણે ચાલતાં, જેથી કરીને કોઈ પણ પુસ્તક સહેલાઈથી મળી શકતું હતું.

—થોડા જ સમય પહેલા સ્વર્ગસ્થ થયેલ, અમદાવાદ પાસેના વલાદના વેદાંત આશ્રમવાળા સ્વામી માધવતીર્થે (પૂર્વાશ્રમમાં શ્રી મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા) વેદાંત તથા સાપેક્ષવાદ વિષે ૧૩૦ જેટલા પુસ્તકો લખ્યા છે. સમજવામાં અઘરા જણાતા આઇન્સ્ટીનના સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાંતો ગુજરાતીમાં પહેલી વખત રજૂ કરવાનો યશ સ્વ. સ્વામીજીને ઘટે છે. સ્વામીજીએ પોતાની આત્મકથા પણ લખી છે.

—૧૯૬૦ના ઉત્તરાર્ધના ઇંગ્લંડના રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રોના ફેલાવાના આંકડા તાજેતરમાં પ્રગટ થયા છે. ડિસેમ્બરમાં 'ધી ડેઈલી મિરર'ના દરરોજના સરેરાશ વેચાણનો આંકડો ૪૬,૧૩,૬૧૧નો હતો, 'ડેઈલી એક્સપ્રેસ'નો ફેલાવો ૪૨,૭૩,૪૧૩ તથા 'ડેઈલી મેઈલ'નો ફેલાવો ૨૭,૫૦,૮૨૯ હતો. 'ધી ટાઈમ્સ'ની સરેરાશ ૨,૫૯,૬૯૧ નકલની તથા 'માન્ચેસ્ટર ગાર્ડિયન'ની સરેરાશ ૨,૧૨,૨૬૩ની હતી.

—હૈદ્રાબાદના મેટ્રિક પણ પાસ ન થયેલ એક લેખકે 'શેક્સપિયરનાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ' વિષે એક સરસ પુસ્તક લખ્યું છે તે જાણી ડીગ્રીધારી લેખકોને આઘાત લાગશે. ડીગ્રીથી કોઈ વ્યક્તિની શક્તિનું માપ આવતું નથી. એમ તો શેક્સપિયર પોતે પણ ગ્રેજ્યુએટ નહોતો પણ તે જીવનના વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી શીખ્યો હતો. સર્જનશક્તિની તો તેને આજન્મ ભેટ હતી.

—ત્રણ બ્રિટિશ લેખકો, એક પ્રસિદ્ધ ભારતીય તંત્રી તથા પાકિસ્તાનના એક જાણીતા પત્રકાર રાણી ઇલિઝાબેથ તથા એડિનબર્ગના ડ્યુકની ભારત તથા પાકિસ્તાનની મુલાકાત સંબંધી એક પુસ્તક તૈયાર કરશે. પુસ્તકનું નામ 'ધી ક્વીન કમ્સ ટુ ઇન્ડિયા' રહેશે અને તેમાં સંખ્યાબંધ રંગીન તથા સાદા ચિત્રો હશે. પુસ્તકના લેખકો ડમોંટ મોરા, ડડલી બાર્કર, ડોરોથા લેર્ડ, ફ્રેંક મોરેસ તથા ઉસ્માન સિદ્દીકી છે.

—ભારતીય લેખકોનાં પુસ્તકોના રશિયન ભાષાંતરો દિનપ્રતિદિન વધારે પ્રમાણમાં થવા લાગ્યાં છે. જેવાં તે છપાય છે કે તે ચપોચપ ઊપડી જાય છે; દાખલા તરીકે ગયા શિયાળામાં પ્રગટ થયેલ મહાત્મા ગાંધીની 'આત્મકથા' અત્યારે મળતી નથી. સોવિયેટ લોકો ભારતના સાહિત્યમાં જે રસ ધરાવે છે તેને આ આછત આભારી છે. વિવિધ વિષયોનાં ભારતનાં પુસ્તકો સોવિયેટ સંઘમાં છપાય છે. પ્રાચીન ભારતીય દંતકથાઓ પ્રત્યે પણ રસ તેટલો જ

રસ બતાવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ' શુકસપ્તતિ ' (પેપર કહેલ સિત્તેર કથાઓ)ની પહેલી આવૃત્તિ બહાર પડ્યા પછી તરત જ ખપી જતાં તેની બીજી આવૃત્તિની એક લાખ નકલો તરત બહાર પાડવામાં આવી હતી. ૧૯૬૦માં પ્રગટ થયેલ બૌદ્ધ ધર્મની નવલિકાઓનો સંગ્રહ ' વિક્રાંતનું જીવન ' સોવિયેટ વાચકોને ખૂબ ગમી ગયો હતો. ૧૯૬૦માં ' મનુસ્મૃતિ, ' ' ધમ્મપદ ' અને ' મુદ્રારાક્ષસ 'નાં ભાષાંતરો પ્રગટ થયાં હતાં. ૧૫૦૦થી ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ભારતમાં રચાયેલાં પુસ્તકો જ માત્ર રશિયામાં પ્રગટ થતાં નથી. ૧૯૬૧માં શાન્તીવ લેખકોનાં લગભગ વીસ પુસ્તકો પ્રગટ થવાનાં છે, તેમાં શ્રી કે. એમ. પાણિકરકૃત ' એશિયા ઍન્ડ વેસ્ટર્ન ડોમિનન્સ, ' હંસરાજ રાહબરકૃત પ્રેમચંદજી ઉપર એક પુસ્તક તથા વૃંદાવનલાલ વર્માકૃત ' ધી બ્રોકન થોર્ન 'નો પણ સમાવેશ થાય છે

*—કોચીન નજીક આવેલ કાલડીના શ્રીરામકૃષ્ણ આશ્રમે સ્વામી આગમાનંદના અગ્રેસરપણા હેઠળ શ્રીશંકરાચાર્યના ગ્રંથો મલાયલમ ભાષામાં પ્રગટ કરવાની યોજના કરી છે. અત્યાર સુધી ત્રણ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે અને આઠ વધારે પ્રેસમાં જવાની તૈયારીમાં છે. અગાઉથી વાર્ષિક દશ રૂપિયા ભરનારને ૧,૦૦૦ પાનાંનાં પુસ્તકો મળશે. કાલડી શ્રીશંકરાચાર્યનું જન્મસ્થાન છે.

*—સત્તરમી સદીના સંતકવિ સમર્થ રામદાસ સ્વામીના મહાન પુસ્તક ' દાસબોધ '-ની સંશોધન આવૃત્તિ તૈયાર કરવા માટે મહારાષ્ટ્ર સરકારે પ્રો. એન. આર. ફાટકના અધ્યક્ષપદ હેઠળ એક કમિટી નીમી છે. ૧૬મી સદીના સંતકવિ શ્રી એકનાથના પુસ્તક ' ભાવાર્થ રામાયણ 'ની સંશોધિત આવૃત્તિ માટે પણ સરકારે બીજી કમિટી નીમી છે.

*—પૂનાના સુપ્રસિદ્ધ સર્વસંગ્રહકાર તથા કોશકાર શ્રી સી. જી. કર્વેનું ૬૭ વર્ષની ઉંમરે અવસાન થયું છે. સ્વ. એસ. વી. કેતકરના મહારાષ્ટ્રીય જ્ઞાનકોશમાં તે એક સહાયક તંત્રી હતા. ૧૯૨૮માં તે મહારાષ્ટ્ર કોશમંડલમાં જોડાયા હતા. આ સંસ્થાએ ખૂબ જ પ્રમાણભૂત ગણાય તેવો મરાઠી કોશ પાંચ ભાગમાં પ્રગટ કર્યો છે.

*—પૂનાના સચિત્ર માસિક ' ચિત્રમય જગતે ' પહેલી જાન્યુઆરીએ ' અમેરિકા અંક ' પ્રગટ કર્યો છે માસિકે તેના ૫૨મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે.

—યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)માં તાજેતરમાં એક પુસ્તક પ્રગટ થયું છે, તેનું નામ જગતમાં સૌથી લાંબુ હોવાનું ગણાય છે. તે પુસ્તકનું નામ ' હાઉ ટુ રાઈટ ટેન બેસ્ટ સેલર્સ ઇન યૉર સ્પૅર ટાઈમ ઍન્ડ બીકમ ધ ફર્સ્ટ ઑથર ઑન યૉર બ્લૉક, અનલેસ ધેર ઇઝ ઑલરેડી વન લિવિંગ ઑન યૉર બ્લૉક, ઇન વિચ કેસ યુ વિલ બીકમ ધ સેકંડ ઑન યૉર બ્લૉક, ઍન્ડ ધૅટ્સ ઓકે ટૂ (How to write ten best sellers in your spare time and become the first author on your block, unless there is already one living on your block, in which case you will become the second on your block, and that's okay too. '

વાંકાનેર, ૧–૩–'૬૧ હીરાલાલ માનસિંગ ઠામાર

---

* નિશાનીવાળી નોંધો ' ઇન્ડિયન પી. ઈ. એન.'માંથી સ.આર ઉદ્ધૃત.

—ભાવનગરમાં ભરાયેલા હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના ૬૬મા અધિવેશન પ્રસંગે અંગ્રેજીમાં Souvenir (સ્મૃતિગ્રંથ), હિંદીમાં સ્મૃતિગ્રંથ, અને ગુજરાતીમાં ' ગુજરાત : એક પરિચય ' નામના ઘણા દળદાર ગ્રંથો અધિવેશનના સ્વાગતસમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયા છે. એની કિંમત અનુક્રમે રૂ. ૧૦, ૫, અને ૧૦ છે. પુસ્તકો ઉપયોગી માહિતીથી ભરપૂર છે.

—કોંગ્રેસના ભાવનગર અધિવેશનને અનુલક્ષીને " માનસી " ત્રૈમાસિકે " ભાવનગર કોંગ્રેસ સ્મરણિકા " અંક પ્રગટ કર્યો છે. આ અલંકૃત અંકમા પુષ્કળ ઐતિહાસિક લેખો અને છબીઓની રજૂઆત થઈ છે. " માનસી " ત્રૈમાસિકમાં સામાન્યતઃ વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખો આવે છે, અને કરવા પુસ્તકાલયોએ એ ત્રૈમાસિકના ગ્રાહક થવા જેવું છે.

શં. સો. પટેલ

*

નવશિક્ષિતો માટેનાં પુસ્તકો : આઠમી ઇનામી હરીફાઈ

નવું ભણવું શિક્ષણ પામેલાંઓ માટે ભારતની ૧૪ ભાષાઓમાંનાં સર્વોત્તમ પુસ્તકોને લગતી આઠમી ઇનામી હરીફાઈમાં પુસ્તકો અને હસ્તપ્રતો રજૂ કરવાનું કેન્દ્રિય શિક્ષણ મંત્રાલયે લેખકોને નિમંત્રણ આપ્યું છે. આ ૧૪ ભાષાઓમાં ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી અને ઉર્દૂનો સમાવેશ થાય છે.

રજૂ થયેલાંમાંથી ઉત્તમ ઠરનારાં પુસ્તકોના લેખકોને લગભગ ૪૦ ઇનામો—હજાર હજાર રૂપિયાનાં પાચ અને પાંચસોનાં લગભગ ૩૫—ભારતની ભિન્ન ભિન્ન પ્રાદેશિક ભાષાઓ વચ્ચે ઇનામોની વાજબી પ્રમાણમાં વહેંચણી થાય એ શરતને આધીન રહીને આપવામાં આવશે.

પુસ્તકો નવું ભણવું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલાં પુખ્ત વયનાં માણસોને આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કારિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થાય એવાં હોવાં જોઈએ. પુસ્તકનું કદ સામાન્યતઃ ૩૨ પાનાંનું હોવું જોઈએ, પણ કોઈ પણ કિસ્સામાં તે ડેમી ઑકટેવો કદનાં ૪૮ પાનાંથી વધુ લાંબું ન હોવું જોઈએ. પુસ્તકો સરળ અને આકર્ષક શૈલીમાં રચાયેલાં હોવાં જોઈએ અને તેમાં પૂરતી સંખ્યામાં ચિત્રો હોવાં જોઈએ.

આ હરીફાઈ માટેનાં છાપેલાં કે હસ્તલિખિત પુસ્તકોની (પ્રત્યેકની) ચાર નકલો રજૂ કરવી જોઈશે. ઇનામ મેળવનાર પ્રત્યેક પુસ્તકની ૧૫૦૦ નકલો સામૂહિક વિકાસ ઘટકોમાં વહેંચવા માટે ખરીદવામાં આવશે. રૂ. ૧૦૦૦નું ઇનામ મેળવનાર પ્રત્યેક પુસ્તકના ભારતીય ભાષાઓમાં કરેલા અનુવાદોની પણ ૧૫૦૦ નકલો (જો તે અનુવાદો કેંદ્રિય શિક્ષણ મંત્રાલય દ્વારા માન્ય કરવામાં આવ્યા હશે અને પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવ્યા પછી બે વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે તો) ખરીદવામાં આવશે.

આ હરીફાઈમાં પ્રવેશ માટેના નિયમોમાં હવે ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. સુધારેલા પ્રવેશ-નિયમોની નકલ ' યુનિયન મિનિસ્ટ્રી ઑફ એજ્યુકેશન 'ના સેક્શન—એસ. ડબલ્યુ—૨ ખાતેથી મળી શકશે. પુસ્તકો રજૂ કરવાની છેવટની તારીખ ૭૦મી એપ્રિલ, ૧૯૬૧ છે.

☆

કપડવંજ, જિ. ખેડા : શ્રી પુ. હ. મહાજન પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકપ્રદર્શન ગોઠવ્યું હતું. સભા પણ થઈ હતી. સભામાં સ્વ. મોતીભાઈ અમીનના જીવન સંબંધી પ્રવચન થયાં હતાં.

જે. બી. પીટીટ સાર્વ. પુસ્તકાલય, બીલીમોરા, જિ. સુરત :

૧. પુસ્તકાલયના દરવાજાને તોરણ બાંધી, સાથિયા પૂરવામાં આવેલા.

૨. પૂ. અમીન સાહેબના ફોટાને હાર પહેરાવવામાં આવેલો.

૩. પુસ્તકાલયના ટેબલ પર નવીન પુસ્તકો – ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી, મરાઠીનું નાનું સરખું પ્રદર્શન ગોઠવવામાં આવેલું; અને તે બે દિવસ રાખવામાં આવેલું. બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકોનો પ્રચાર કરવામાં આવેલો.

૪. પુસ્તકાલયને લગતાં સૂત્રોનાં બોર્ડ લગાડવામાં આવેલાં.

૫. ઘણાં માણસોએ પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકોના વાંચનનો લાભ લીધો લીધો હતો.

ખાંભા, જિ. અમરેલી : મકાન તથા ફર્નિચર વાળીઝૂડી સાફસૂફ કર્યું તથા આંબાનાં તોરણ મકાનના દરવાજે બાંધ્યાં. દિવસ સારી રીતે ઊજવ્યો.

મોટા સમઢિયાળા, તા. ખાંભા, જિ. અમરેલી :

(૧) શાળાના પટાંગણમાંથી બાળકોનું સરઘસ પૂ. અમીન સા.ના ફોટા સાથે સૂત્રો પોકારતું ગામમાં ફર્યું.

(૨) નાનું એવું પ્રદર્શન યોજી તેને પુસ્તકો અને ચિત્રોથી સુશોભિત કર્યું.

(૩) બાળકોએ ખાસ આવીને પુસ્તકોની લેવડદેવડ કરી અને ફાળો ઊઘરાવ્યો.

(૪) શાળાના પટાંગણમાં મનોરંજન કાર્યક્રમ યોજી તેમાં ગરબા, રાસ, સંવાદ ગોઠવ્યા હતા. આશરે તેમાં ૨૦૦ માણસોએ ભાગ લીધો હતો.

(૫) શાળાના આચાર્ય શ્રી ધનજીભાઈ સરવૈયાએ "ચારુતરનું મોતી", "મારું મોતી ખોવાણું માણેકચોકમાં" વગેરે કાવ્યો અને પ્રાસંગિક દુહા રજૂ કર્યાં હતા.

✡

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम्।
व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥

બુદ્ધિશાળી માણસોનો સમય કાવ્યશાસ્ત્ર, શાસ્ત્રચિંતન અથવા આનંદવિનોદથી પસાર થાય છે; જ્યારે મૂર્ખ માણસોનો સમય વ્યસન, નિદ્રા અથવા કજિયાકંકાસથી પસાર થાય છે.

*

શરીર અનામત છે એમ સમજીને એની રખેવાળી કરવી ઘટે. તેને વિશે બેદરકારી એ ગુણ નથી. योग: कर्मसु कौशलम् એ બધાં નિયત કર્મને વિશે છે. શરીરની રખેવાળી પણ નિયત કર્મ છે. ભગવાનને તો એમાં રહેલી હૃદયગુફામાં જ જોવાનો રહ્યો.

ગાંધીજી

શ્રેયસ્સાધક-અધિકારીવર્ગનું સાહિત્ય-૪

શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીએ કાવ્ય લખવાનો પ્રયત્ન ઘણી નાની ઉંમરમા કરેલો છે જેમ જેમ તેઓશ્રીનો કાવ્યપ્રવાહ આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમના કાવ્યોમા ચમત્કૃતિ જોવામા આવે છે. તેઓશ્રીના કાવ્યોએ કેટલાય મનુષ્યનાં ક્લેશકર્દમમા કળી ગયેલાં મનને શુદ્ધ કરી ગગનના શાંત પ્રદેશમાં વિહરણ કરાવ્યું છે; શુષ્ક હૃદયોને તેઓશ્રીની મધુર કાવ્ય-બંસીએ જ્ઞાનામૃતધારાઓ વર્ષાવી નવપલ્લવિત કર્યાં છે. તેઓશ્રીનાં કાવ્યોનુ જેમણે આસ્વાદન કર્યું છે તેમણે ઊંચા પ્રકારનો કાવ્યરસ અનુભવ્યો છે.

શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્ય

મહાકાલ, પ્રાતઃકાલ, યમદંડ, ભક્ત, ધર્મધ્વજ માસિકોમા, સદુપદેશ શ્રેણીના ત્રેવીશ વિભાગોમા, સાધનસમારંભના અગિયાર ઉત્સવોમા, ચિતિપ્રદીપ-પ્રકટીકરણોત્સવના સાત ઉત્સવોમા તેમ જ અન્ય પ્રાસંગિક ઉત્સવોમા રચેલા પદો અને છંદો ઉપેન્દ્રગિરામૃતના પ્રથમ પરિવાહમા એકત્ર કરવામા આવ્યા છે તેમા પદોની સંખ્યા ૩૮૦ છે અને તદુપરાંત તેમા ઘણા છંદો પણ છે. આપણે તેઓશ્રીના કેટલાક કાવ્યોનો રસાસ્વાદ લઈએ.

નીચેનુ પદ એમના કાવ્યસમુદાયમા દેવાલય ઉપર સુવર્ણકલશ સમ વિરાજે છે.

ન્યારી ન્યારી, દૈવી અગમ્ય ભૂમિકા અમારી, સ્થિતિ શી ! મહતી જણાતી.
મનમતિ નથી ગતિ જ્યાં કરી શકતા, સુરમુનિવર પણ જ્યાંથી અટકતા,
ધ્યાનીજ્ઞાની સરખા પણ ના શકે વિચારી, અનુમાને નથી એ જણાતી;

અનુભવના થતા અખંડ ઝળકારા જેમાં,
ન શંકાતણી દૃષ્ટિતણા પલકારા તેમાં.
મહા નિશ્ચિંત ને અચિંત્ય સ્થિતિના શિખરે,
થઈ જ રહીએ નિરંજન ને નિરાકાર એમાં, —મનમતિ૦

નીચેના 'દિવ્યનાદશ્રવણ' કાવ્યનો રસાસ્વાદ તો જેણે જાતે મધુર કંઠથી તે ગવાતું સાંભળ્યું હોય તે જ પૂરેપૂરો માણી શકે છે અત્યારે પણ શ્રોતાજનો આ ગીત સાંભળીને દિવ્યાનંદનું ભાન કરે છે કવિજનોને તેમાં અદ્ભુત કાવ્ય સંભળાય છે, ભક્તોને એમાં ગોપીજનોના દિવ્યભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે, અને યોગીઓ આ ગીતના શ્રવણથી ધ્યેયાકાર થાય છે

દિવ્યનાદશ્રવણ

શ્યામ સુંદર પધારે ધીરે ધીરે,
કૃષ્ણ કાલિંદીતણા સુરમ્ય તીરે;
સાંજને સમે મધુર મુરલી છેડે,
વાટ જોતી ગોપીઓને નિકટ તેડે, શ્યામ૦

*

નાદ અનુપમ પ્રકટતાં યમુના થઈ ગઈ સ્થિર,
જલચર પ્રાણી સ્થિર થયાં સ્તંભી ગયો સમીર; શ્યામ૦

*

નાદમહિં ગોપીસમુદાય, રસશૃંગારે ભીંજાય ત્યાંય,
ભક્તજનો ભક્તિરસમગ્ન, સુણતાં સ્વર આ લીન જ થાય.
ગિરિગહ્વરમાં યોગીએ, સુણીયો જે ક્ષણ નાદ,
યોગાનંદ અનુભવ્યા, પ્રકટ્યા ઉર પ્રસાદ.
અકલ ખેલ કૃષ્ણે કર્યો, ક્ષણમાં લહી નિજ ધર્મ,
કૃષ્ણ કૃપાપાત્રે લહ્યો, એનો સઘળો મર્મ.

નીચેનું પદ સ્વરૂપાનુભવનું છે :

રમતા સ્વરૂપ ગો અનુભવ ઉનટ્યો, કોણે દર્શાગ્યો કોણે ભાળ્યો રે,
એક છતાં હું અહા ! ભાસું અનેકમાં, કોઈ સમે કદી ન મને ન્યાળ્યો રે.-

ઈશ્વરની અકલ કલા વર્ણવતું પદ નીચે છે :

ઘટના આ અવનવી, જોઈ નાથ ! તારી, જાઉં વારી.
કંઈ કંઈ સારું વિશ્વે, દીધું જે તે ઉપજાવી,
ખગમાં ગણ્યું વહાલા, તે તે છુપાવી :—
સમુદ્રના ખારા જળમાં, મૂલ્યવાન ગવહર મોતી,

*

જ્યોતિર્મય, તત્ત્વાકર ! વ્યાપ્ત સમર ! જય ! અગમ અગોચર !
સ્ત્રભાએ ઉર્વશીત્વનું હશે મહદંતર :—

સ્વરૂપાનુભવની સ્થિતિ વર્ણવતું પદ :

અમે બ્રહ્મ વિના અન્ય કાંઈ ભાળતા નથી,
ભાળતા નથી કે ભળાવતા નથી;—

*

સર્વ સંકલ્પ શમી ગયા, ગયું પ્રારબ્ધ વિલાઈ,
જ્યાં વસીએ ત્યાં ભાસતું, છીએ બ્રહ્મની માંહિ;
બ્રહ્મસિંધુ કેરું મત્સ્ય અમે બ્રહ્મસિંધુથી
ઉછળતા નથી કે ઉછાળતા નથી;— અમે૦

પ્રભુને સર્વત્ર જોતી દૃષ્ટિના ઉદ્‌ગાર આ પદમાં જોવામાં આવે છે :

રમ્ય મૂર્તિ નાથની શી ! દૃષ્ટિએ તરી રહી,
દિવ્ય કાંતિ, કાંતકેરી, આ હૃદે રમી રહી;—
જોતાં વાયુમાં ઉડંતી જોઉં વારિમાં તરંતી,
આસપાસ એ હસંતી, જ્યાં ત્યાં વિલસી છે રહી;—

પ્રભુનું યથાર્થ શરણ સ્વીકારનાર વૃત્તિના ઉદ્‌ગાર આ પદમાં છે :

પ્રભુ જે જે દેશો રે તે જ મારે લેવું છે,
જેમાંથી તેમાથી રે, શુભ લેવુંદેવું છે.

*

જેવી સ્થિતિમાં રાખશો તેવી, સ્થિતિથી રાજી રહીશ,
આપ વિભૂતિરૂપ આ જગનો, ભાવિક સેવક થઈશ,
નિશ્ચય એ જ મારો રે, કરવું જે તે કહેવું છે; પ્રભુ૦

આ ખોટી ભક્તિ વિષે આલેખેલું પદ છે :

ભાળો ભાળો ભક્તોની ભવાઈ ભાઈ ભાઈ !
ભાળો ભાળો ભક્તોની ભવાઈ.

*

આડંબર ખોટા, ધરી ભક્ત થાય મોટા,
ભક્તિની જ્યાં ત્યા કરે જૂઠી પટલાઈ;—

ઉપર પ્રમાણે આપણે જોઈ ગયા કે પ્રથમ ઉપેન્દ્રગિરામૃતમા સ્વરૂપાનુભવનાં, ભક્તિના અને ઉપદેશનાં એમ વિવિધ જાતનાં પદો આવે છે. હવે આપણે દ્વિતીયગિરામૃતનાં પદો માટેનો વિચાર કરીએ.

આ ગ્રંથમાં સદુપદેશશ્રેણી નં. ૨૪થી ૩૯ સુધીનાં પદો તેમ જ સાધનસમારંભ ૧૨થી ૨૦ અને ચિતિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવનાં પદો અને મહાકાલ વગેરે માસિકોમાંનાં તેઓશ્રીનાં પદો આવેલાં છે. આ ગ્રંથમાં પદોની સંખ્યા ૪૪૦ની છે.

પરબ્રહ્મ જયજય પરમેશ્વર ! નમો નમો માયેશ મહેશ્વર !

*

તું હિ રૂપ મહામોહક ધર કર, તું હિ ખચિત સબકા લે ચિત્ત હર,
તું હિ રૂપ જબ ધરત ભયંકર, અખિલ વિશ્વ કંપત થર થર થર. પરબ્રહ્મ૦

* * *

બ્રહ્મમયી ૐ પરમજ્યોતિ ! જય ! વિજય ! જયકારિણી !

પરમતત્ત્વની ઉપાસનાના બે પદો નમૂના તરીકે ઉપર આપણે લીધાં છે.

મનથી ન નાચો, બન્ધુ ! મનને નચાવો.
વિપદે ન ત્રાસો, વિપત્તિને ત્રસાવો; બન્ધુ૦

*

ભયથી ન ભાગો, સામા ભયને ભગાવો; બન્ધુ૦

* * *

મન સુખ લાવે મન દુઃખ લાવે, બંધમોક્ષ મન લાવેજી,
સુખ દુઃખ ઉભયથી રહિત અવસ્થા, પણ એ મન ઉપજાવેજી.

*

મનને કેવળ અધીન કરે તે, સાચો સાધક કહાવે જી.

* * *

લલિત જીવનની હૃદયલલિતતા લોચનથી સમજાય,
એ લોચનમાં લલિત ઊર્મિના, પ્રાણ પ્રકાશિત થાય (૩); લ૦

* * *

મારે મન એ ન અધિક,
હું ક્યાં જન્મ્યો ને કોને ત્યાં, કે મારા પૂર્વજ કોણ હતા,

*

કુલવાન્ ગણાઉં કે હું નહિ, લોકે મુજ ખ્યાતિ થઈ કે ગઈ,
પણ મારા પોતામાં શું છે, મુજ જીવન પવિત્ર કેવું છે,
મુજ બંધુ ! ખરેખર કહું છું કે, મારે મન એ જ અધિક.

* * *

મૂઠીમાં મારી, વિશ્વ માય,
કોઈ એ અજબ કૃતિ ન્યાળો;

* * *

વૃત્તિઓ કેવી રહે વીર !
તેનું અન્વેષણ કરજો રે; વૃત્તિઓ૦
આમ નિર્લોભી રહે, ગુણી કેવી થાય જ્યારે,—
લક્ષ્મી શ્રીમંતને મંદિર, ખખણે ખનનનનન રે; વૃત્તિઓ૦

*

નિષ્કામી શિવમંદિરમા રહે, પણ નારી કેરો,—
થાય નૂપુરરવ ઉડતે ચીર, છનનનનનનન રે; વૃત્તિઓ૦

*

અનુકૂલ પ્રતિકૂલ સઉમા અલિપ્ત રહી,
સઉમા વૃત્તિઓ રહે સુસ્થિર તેને ધન્ય ધન્ય ધન્ય ધન્ય રે; વૃત્તિઓ૦

* * *

સાધુજીવન કોઈ ગાળો રે, બંધુ ! મારા, સાધુજીવન કોઈ ગાળો.
સાદું જીવન છે જુદું, સાધુજીવન છે જુદું,

*

રોટલો ભાજી ખાધી, શરીર પર પહેરી ખાદી,

*

જીવનભર દૂધ પીધું, તેથી માહાત્મ્ય અધિક શું,
ઓઢી કદી વૃક્ષની છાલો છાલો રે; બંધુ ! ૦

*

કંગાળ દશામા રહે જે, સાદું જીવન તેને કહે,

*

સાધુજીવન વ્રતધારી, કૃતિ કરે સઉથી સારી,

*

સર્વોત્તમ સત્કૃતિ કરવી, સન્મતિ ના કદી વિસરવી,

*

દુઃખ કોઈને ના કહેશો પ્રસન્નતાપૂર્વક સહેજો,

*

જીવનમા જે કંઈ આવે, અવશ્ય તે હિત પ્રકટાવે,
પ્રસંગ સઉ વધાવી ચાલો ચાલો રે, બંધુ ! ૦
જગમા ઉપયોગી થાવું, નિજ હિત કર્તવ્યે ધાવું,
સાધુને ધર્મ જ વહાલો વહાલો રે;" બંધુ ! ૦

* * *

જગતની ટીકા પ્રતિ ના જો, તારું તુજ કર્તવ્ય ચિત્ત પ્રો.

*

બીજાને ટીકા કરવી હોય તો તે કરતા હો,
પણ હું ઇચ્છું તું કર્તવ્યે સદા સર્વદા હો :—

* * *

જ્ઞાન વિના અંધારું રે, સદા જીવોને જ્ઞાન વિના અંધારું.

મનને ઉન્નત કરવાનો ઉપદેશ તેમ જ બીજા સદુપદેશો પ્રબોધતા થોડાક પદો ઉપર પ્રમાણે આપણે જોયા.

જગતનું કેવું અવિશ્વસનીય સ્વરૂપ છે તે પૂજ્ય લેખક વિનોદ સાથે રજૂ કરે છે:

ભરોંસાની ભેંશે, પાડો જણ્યો!
મહોડેથી મારતાં સાભળ્યા, મોટી મોટી ડંફાસો,
પીડે ભાર મૂકવા માંડ્યો ત્યાં, દીઠો પોલો વાસો; પાડો૦

*

જોઈ લીધું જગ આ આખું, વાર્તાનું કરનારું,'

*

ઉપરથી દેખાય તેવું એ અંદરથી ન મજાનું,
એની સાથે કામ પાડતાં, બહુ છે વિચારવાનું; પાડો૦

શ્રી ઇષ્ટને હૃદયમાં દર્શન દેવા લેખક પ્રાર્થના કરે છે, તેમાં વિનોદ તરી આવે છે:

મારા શ્યામ તમે આવો જરી આમ આમ,
મારા ઉરમાં વસીને તમે લો વિરામ; મારા૦
ડરશો નહિ, બસ પેડે મારે, કરવા ન કાંઈ તમને ગુલામ;—
એ પણ ભય નહિ રાખો જે આપીશ
અર્જુનની પેડે અશ્વની લગામ;—

* * *

રહેશો કેવલ મીરાંજેવીના હૃદયે તો,
કે'શે જગ, પ્રભુ તો આના ગુલામ;—

અઘટિત જણાતી માયાની મોહકતા દર્શાવવામાં કર્તાશ્રીની કલ્પના દર્શાવતું પદ આ છે. તેમાં વિનોદ ભરપૂર જણાય છે.

આતો ભુલભુલામણીની વાડી રે, કોઈ અટકચાળે,
સઉને બનાવવા ઉગાડી.

*

ઉપરનું રૂપ જોઈને નારીને ધારીરે,
પટને ઉપાડી જોવા કરતાં તૈયારી રે,
મુખ જોવા જતાં આવે હાથમાંહિ દાઢી રે; કોઈ૦

ભક્તો પોતાના ઇષ્ટશ્રીને કેવા હક્કથી પોતાની માગણી કરે છે તે બતાવતું પદ આ છે:

શિરજોરી શાના ઉપર આવડી, કહોને શ્યામ, શિરજોરી શાના ઉપર આવડી,
મહેનત કરી મારી મેળે હું આવી છું, કંઈ પકડી આણી નથી બાવડી.
સુખના સાગર તમને કહે પણ મુજને, દેખાડી ન સુખની તલાવડી,

વેદાંત પરમાત્માના સ્વરૂપને નેતિનેતિ કહી વર્ણવે છે. તેનું સ્વરૂપ આપણા લેખક કેવા વિનોદપૂર્વક આલેખે છે!

શું કહીને હું બોલાવું રે, મારા 'એ'ને તો, શું કહીને હું બોલાવું રે?
નામ ના દેવાય તાણી, લજવાઈ જાય વાણી,
ત્યારે શી દેવી એંધાણી રે?

*

મારા 'એ'ને તો, 'એ' કહીને બોલાવું રે.

પ્રભુના વિરહની વ્યથા દર્શાવતું પદ:

મારા હૃદયના વાસી! વ્હેલા આવો, રૂડી આ વેળ જાયે વહી;

પ્રેમભક્તિની પરિપક્વતાનું મધુરું ચિત્ર દર્શાવતું પદ:

મુજ પ્રિયતમની સોડમાં આજે ભરાઈશ હું,

*

આરોગ્ય અને ઐશ્વર્યમાંહિ રગદોળાઈશ હું;

માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને દર્શાવતું પદ:

સૃષ્ટિ આ હસતાની સાથે હસે છે.

*

સૂનાર સાથે સૂતી આ સૃષ્ટિ, બેસનાર સાથે બેસે છે,

*　　　　*　　　　*

પેલું કમલ જોઈ તમને સાંભર્યાં કહો કમલનયન કે કમલનયના?
પેલો ચંદ્ર નિહાળીને શું સાંભર્યું કહો ચંદ્રશેખર કે ચંદ્રાનના?

શ્રી ઉપેન્દ્રગિરામૃતના બંને ગ્રંથોમાંના આકર્ષક તત્ત્વોનો સ્વલ્પ નિર્દેશ કરી હવે આપણે તેઓશ્રીના ગરબા, બાલગીતો, ગ્રામગીતો, પ્રકૃતિનું નિદર્શન કરાવતા ગીતોનું યથાશક્તિ દર્શન કરીએ.

શ્રી ઉપેન્દ્રભગવાનનો જન્મોત્સવ શ્રેયસાધકો તરફથી સં ૧૯૭૭થી ઉજવાતો હતો એ ઉત્સવોમાં વૃદ્ધો, યુવાનો, બાળકો, સ્ત્રીઓ, બાળાઓ વગેરે ખૂબ ઉત્સાહથી ભાગ લેતા. આ ઉત્સવોમાં વિવિધતા હતી યુવક વિદ્યાર્થીઓને માટે ઇનામી લેખો, નિબંધો અને કાવ્યો લખવાની યોજના હતી બાળકો માટે સ્તુતિ કે પ્રાર્થનાઓ મોએ ગોખીને બોલાવાતી. યુવાન સ્ત્રીવર્ગ માટે ખાવાની વાનગીઓ ઘેરથી બનાવી લાવવાની હતી; ઉત્સવોમાં રંગોળી પૂરવાની હરીફાઈ વગેરે યોજાતા. મોટી વયના બાલબાલિકાઓ માટે રસહાટ રચાતું. વક્તૃત્વ હરીફાઈ યોજાતી. આમ અનેકવિધ કાર્યક્રમો રચવામાં આવતા રાત્રે રસદર્શન થતું બપોર સુધી તો પૂજ્યશ્રી લખી રહ્યા હોય; પણ નિયત સમયે ગરબા, નૃત્ય, સંવાદો—બધું જ સુવ્યવસ્થિત હોય, અને ત્રણચાર હજાર શ્રોતાઓ રસપૂર્વક સુંદર દૃશ્ય નિહાળી રહ્યા હોય આવા ચમત્કારિક વ્યતિકરોનું સર્જન તેઓશ્રીની અસાધારણ પ્રતિભા કરતી હતી. આપણે રસદર્શનના કેટલાક ગરબા, ગ્રામગીત, વિનોદગીત અને બાલગીતોને અવલોકીએ.

કોઈ મીઠડાં, અમૂલાં, અણુવાં, આ જ્ઞાનતણાં ગોરસ લ્યો, ગોરસ લ્યો,
ઘણાં મોઘાં, રસાળાં, સુખાળાં, આ તત્ત્વતણાં ગોરસ લ્યો, ગોરસ લ્યો.

*

વેદ, શાસ્ત્રને પુરાણ એ તો એની છાશ છે,
ગોરસ એ ચાખી એ ગોરસાંને ફોડી નાખો,
ધીરે ઉતારી, મટકી મારી, રસવિહારી ભલા ! ગોરસ લ્યો.

*   *   *

મહારસની ભરી મેં તો પ્યાલી પીધી,
અનુભવના અણજાણે પાછી આલી દીધી,

*   *   *

વાદળી વાત લેજે આ ધ્યાનમાં,
તું તો વચમાં ન આવ, મારો ચન્દ્ર ન છૂપાવ.

*   *   *

કહું શું હું તે, કહું શું હું તે, એનાં સનામણાં,
લાગે પરાણે તોએ પ્યારો રે, એને શું કહીએ.

*   *   *

વર્ષાનાં ઘેનગાઢાં વાદળાં વેરાણાં,

*   *   *

તાળી પોડોને આજ તાળી પાડો કંઈ
તાળીમાં ચમત્કાર ભારી રે બહિન !

*   *   *

હળવે હળવે તે મારે હૈયે પધારજો;
હળવેથી રેડો રસ, અંતરનાં પાત્ર તો
ફૂંક માત્રથી ફૂટનારાં હો-રાજ !

*   *   *

કોઈ સાંભળજો રે, મારા ગામડીયણના બોલ,
સાંભળીને બોલ, સઉ કોઈ કરો એનો તોલ:

*

વાસણ ચોખ્ખાં, ફળીવાં ચોખ્ખાં, તનડાં તો લાલચોળ,
આંખો ચોખ્ખી, હૈયાં ચોખ્ખાં, લાંબી ન ઘોળાઘોળ;

*

જે મળ્યું તેથી રાજી રહીને, કરીએ નિત્ય કલ્લોલ,
પ્રભુદયાથી સદા અમારે, સુખની ઝાકમઝોળ;
અહા ! એવા ક્યાં જીવનવિકાસ !
જેના શ્વાસેશ્વાસે છે ઉલ્લાસ; સખિરી !
પડાવો છો બારે ભુડે અત્યારે,
પણ જે નથી નાસીપાસ; સખિરી !

*   *   *

હૃદયવાસી રસિયાનાં કહું રસભર રસચિહ્ન,
પરમ પ્રાચીન તોપણ, ક્ષણ ક્ષણ એ નવીન;
સર્વતંત્ર એ સ્વતંત્ર છતાં છે પ્રેમાધીન;
રહે મૃતમાં પણ અમૃતરૂપ એ તો,
રહે નિર્ધનમાં તોય ભૂપ એ તો,
રહે સ્વચ્છ સ્વયં, ઉપાધિ છો હોયે મલિન;

*　　　　*　　　　*

અમે બાળાં ને ભોળાં ગામડીઆં,
અમે રેંટીયાશાં ઘૂમીએ ગોળ,
હળીમળી, હૈયાના હેતની લે તાળી,

*　　　　*　　　　*

એવા જીવનસિદ્ધાંતણો આજ હો,
વગાડજો ડંકો સખિ – ડંકો સખિ !

*

જેણે મનને સ્વાધીન કરી લીધું સખિ !
જેણે આત્મબલિદાન દઈ દીધું સખિ !
જેણે વિશ્વમાહિ અમૃત રેલાવ્યાં સખિ !
જેને દેશને સ્વદેહમાં જગાવ્યા સખિ !
જેણે લીધાં જગતના સ્વરાજ્યને સખિ !
જેણે સાધ્યાં આત્માના સામ્રાજ્યને સખિ !
ભલે હોય એવો અતિ વિરલ બંકો;
વગાડો એનો ડંકો સખિ – ડંકો સખિ !

*　　　　*　　　　*

જય ભારતીય ભૂમિનો જય જય !
જય ગગનસ્ફુરિત ભારતધ્વજનો,

*　　　　*　　　　*

સિન્ધુથી પોષાઈ ને, આખા જગત્ સમક્ષ,
ક્ષિતિજના ક્યારાથકી, આભે ઊગ્યું વૃક્ષ !
સૌંદર્યસાગરું, આનન્દકંદ એ છે,

*　　　　*　　　　*

સમજાવી લલચાવી હુલાવીને મોકલ્યો
ઉરને ઉડે ઉડે ઉડે દેશ; હંસલો ન લાગ્યો સંદેશ.

*　　　　*　　　　*

જગના આ ગાઢ અન્ધકારમાં રે લોલ,
જાણે ઝળહળતી જીવનજ્યોત જો,
એવાં જીવનીયાં સખિ ! જીવજો રે લોલ.

*　　　　*　　　　*

કોઈ અદ્‌ભુત બ્રહ્માંડનો આ ખેલ,
જેમાં રમભર સઉ ખેલી ગ્હેલ,
આ વિશ્વ ગરબે ઘુમે હો રંગ !

* * *

મંગલમ્ ! મંગલમય ૐકાર, સર્વમાં મંગલ જયજયકાર,
સઉ દિગંતમાં, નભ અનંતમાં, ઉડચો પ્રણવગણકાર.

* * *

ભારતના નામ અને કામ ઉપર વારી વારી
હોંસે ઉડાવો કુંકુમ; ભારતનો જય જય.

* * *

આવો રણારણ હો ! મારે નેસલડે.
હૈડાંનાં પાઉં અમીડા રે,
રણારણ હો ! મારે નેસલડે

* * *

હો ધનરાજ ! તારી વાદળીઓ,
કંઈ ખોલાવી ઉર-કળીયે કળીયો; ધનરાજ૦ '

* * *

શોભંતાં સુખવંતા રે, કે તનમનગલવંતાં જોબનીયાં,
ચેતનવંતા રે, અજબ રસવંતા જોબનીયાં.

* * *

નર્તન રસનર્તન કંઈ કરતી પ્રકૃતિ સુન્દરી હું
પ્રકૃતિ સુન્દરી હું અજબ ચેતનભરી હું; નર્તન

* * *

બીજાં સઉએ તો છાને કે'તાં
હું કેમ પ્રભુને પૂરો કહું ?
જગના આ ખેન જોઈ રે'તા
હું તો હરિને અધુરો લહું !
જોવાને કાજ આપી આંખો; હું કેમ૦
અદશ્યપટ ના જોઉં ઝાંખો; હું તો૦
જ્ઞાન તો કંઈક હુંમા સ્થાપ્યું; હું કેમ૦
અનાગત જ્ઞાન પણ ના આપ્યું. હું તો૦

* * *

વાહ રે વાહ રે, તે તો હાંક્યાં અંધારાં ને કોડીયે કીધા દીવા,
હે...તારી પેઠી ને હું તો ચઢીયો મેડીએ તારા, જીવતર જીવ્યાં ર

કે દેવના લાડકડા હો રંગ તારા તનને,
બાલકડા હો, રંગ તારા મનને,
રમકડા હો, રંગ તારા અન્નને,
જોગ જોગીડા હો, રંગ તારા વનને,
મોહકડા હો, રંગ જીવનને,
જીવલડા હો, ધન્ય ધન્ય જીવતર જીવ્યાં જીવ્યાં.

* * *

સખિ ! બોલ અનાદિ અનન્ત જ શું ? આ અનેકમાંહિ એક જ શું ?
સઉ સંગે છતાં રહે અપ્રગટ શું ? આ પ્રકૃતિપંકનું પંકજ શું ?
હરિ ॐ હરિ ॐ ॐ હરિ હરિ હરિ ॐ.

* * *

નહિ નહિ રે વીતાવું જીવન એવું,
જ્યાં કેવલ દીસે જગજેવું : નહિ૦
જ્યાં મનના બંધાયા રહેવું,
જ્યાં આત્માથી ન લેવુ દેવું; નહિ૦
જ્યાં દેહનું દાસત્વ જ સહેવું,
જ્યા પરાર્થ કંઈ પણ નથી સહેવું; નહિ૦

બાલગીતો

એક હતા દેવ, એમને એવી ટેવ;
જે કોઈ તેને જાપે, તેને માગ્યું આપે:

*

દેવને પગે લાગી, વાણીથી લઉં માગી,
સારી બુદ્ધિ દેજો, મારી સાથે રે'જો

* * *

હું બચુ કેવી છું, વહેલી ઉઠું એવી છું.

* * *

પ્રભુના બગીચાના રે, અમે તો બાલકડા.

* * *

કંઈ મધુર, રણકાન્તી, અમે ઘંટડીઓ,
અમે કરીએ મંગલનાદ સુધા ભરી ઘંટડીઓ.

*

રૂડી મારી મલક મલકતી આંખ, એ તો પ્રાણપંખાની પાંખ

* * *

મારે નાની આંખ, એ જોતી કાંક કાંક,
એ તો કેવી અજબ જેવી વાત છે !

* * *

માગું હું ના ઝાઝું, વ્હાલા! હું ના માગું ઝાઝું,
સવારમાં ખાવાને દેજો, બદામ સાકર કાજુ,—
ઉપર પીવા ફક્કડ દેજો, દુધ કઢેલું તાજું;
તીજોરીકેરું તળીયું ઘરમાં, સદાય રાખો સાજું,
ઝાઝું ન માગું, સુખ એક જ દો, મારી ચારે બાજુ; માગું૦

* * *

ગોરું ગોરું હસતો રે, પેલો ચાંદલો,
ઓરું ઓરું ધસતો રે, પેલો ચાંદલો.

ઉપર આપણે શ્રી ઉપેંદ્રાચાર્યના ગરબા, રાસ, પ્રકૃતિગીતો, બાલગીતો વગેરે સંક્ષેપમા જોયા છે. જો આ ઉત્સવપ્રસંગના રચેલાં કાવ્યોનો સમૂહ ભેગો કરવામા આવે તો ગરબા, બાલગીતો અને પ્રકૃતિગીતોના ઘણા ગ્રંથો તૈયાર થાય તેમ છે, જે ગુર્જરપ્રજામા અતિ આદરણીય થવા પાત્ર છે.

હવે આપણે લેખકના શ્રી ઉપેન્દ્રજયંતી મહોત્સવ નિમિત્તના જે અદ્દ્ભુત સંવાદો રચેલા છે તે જોઈએ. આ મહોત્સવની શરૂઆત સં. ૧૯૭૬મા થઈ.

સં. ૧૯૭૮માં 'જ્ઞાતવ્ય ચર્ચા' એ વિષય ઉપર સંવાદ પ્રશ્નોત્તરરૂપે લખ્યો છે, તેમા સદ્દગુરુ એટલે શુ, તે શુ કરે, તેમના આંતરબાહ્ય લક્ષણો કેવાં હોય વગેરે સમજાવ્યું છે. સદ્દગુરુ પરમેશ્વરને પામવાનો માર્ગ બતાવે, અને પોતે સદાચારનું પાલન કરે અને સત્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે. સત્ય જ્ઞાનને જાણવાથી મનુષ્ય પોતાનામા ઈશ્વરત્વનું ભાન કરે. સદ્દગુરુ પોતે બ્રહ્મવેત્તા હોય, જે પોતાને ઈશ્વરરૂપે જાણે, અખંડ આનન્દમય, નિત્યતૃપ્ત, સદાશાન્ત, અસ્પૃહાવાળા, દયાળુ અને આશ્રિતોનું કલ્યાણ કરવાની શક્તિવાળા હોવા જોઈએ. આ પ્રમાણે ગુરુના ગુણો દર્શાવી શિષ્યના ગુણો સંબંધી પણ લેખકશ્રીએ વિવરણ કરેલું છે. સદ્દગુરુ પાસેથી મંત્ર મેળવી સાધકે ક્રમથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પામવાની છે. જઠરનો અગ્નિ જેમ અન્નનું પાચન કરી રુધિર આદિ ધાતુઓ કરે છે તેમ મંત્રનો જપ શિષ્યના અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે અને તેનુ શિવપણામા રૂપાન્તર કરે છે. મંત્રના જપની સાથે ધ્યાન, સદાચાર તથા પૂર્ણ ભક્તિ હોવાં જોઈએ. સદ્દવિચાર એટલે જ્ઞાન પણ સાધકમાં હોવુ જોઈએ. આમ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન આ ત્રણેના સ્વરૂપને આ સંવાદમાં સમજાવ્યાં છે.

'સાધનદર્શન' આ સંવાદમાં દાન, ધ્યાન અને જ્ઞાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે. દાનથી ઉગ્ર ત્યાગ, નિત્યાનિત્ય વિવેક, મોહનો નાશ, વિત્તૈષણાનો જય, સર્વાત્મભાવ વગેરે સદ્દગુણો સધાય છે. અનેકના દૈન્ય અને દૌર્ગત્યને તે કાપે છે. દાન આ પ્રકારે અધ્યાત્મમહાલયનો સબળ પાયો છે અને પ્રખર વિરાગની જ્યોત માનવીમાં જગવે છે. ધ્યાન એ નિગ્રહશક્તિ છે. તે મનુષ્યનાં અન્તરાલનાં છદ્મ દ્વારોને ખોલે છે, મનને જડમાંથી ચેતનમા લઈ જાય છે, સંકલ્પને શમાવે છે, સજાતીય-વિજાતીય સંસ્કારોને બાળે છે, જગદ્દુઃખ, કલેશ, સૂક્ષ્મ વાસનાઓનો ક્ષય કરે છે અને તેની સિદ્ધિના સમયમાં ત્રિપુટીને વિલાવીને ઉપાસ્ય સ્વરૂપમાં ઉપાસકને તન્મય કરે છે. જ્ઞાન એ કર્તવ્યમન્દિરનો અંતિમ સ્તંભ છે. તેનાથી સ્વરૂપાનુભવની ખુમારી પ્રકટે છે. તે વાણીથી અવર્ણ્ય છે જ્ઞાનનો પરિપાક એ જ મુક્તિ છે. પૃથક્ત્વને ભૂલવીને તે એકત્વ પ્રકટાવે છે. તે ભેદબુદ્ધિ અને અલ્પત્વને ટાળીને અભેદ અને પૂર્ણત્વને બક્ષે છે. આ પ્રમાણે

દાન, ધ્યાન અને જ્ઞાન આ સાધનત્રયના સ્વરૂપનું યથાર્થ અને રસપૂર્ણ વર્ણન શ્રી નાનાલાલ કવિની અપદ્યાગદ્ય શૈલીમાં કર્યું છે

'લગ્નાલા' અને 'અક્કલખાની અક્કલનું પ્રદર્શન' આ બે પ્રહસનસંવાદો પણ લખેલા છે

'જન્મસાર્થક્ય' આ મેનાવતી અને ગોપીચંદ વચ્ચેનો સંવાદ તેઓશ્રીએ લખેલ છે મેનાવતી માતા પોતાના બાળકને જગતની નશ્વરતાનું જ્ઞાન આપે છે રાજ્ય, વૈભવ યૌવન, સ્ત્રી, પુત્રાદિ સર્વ ક્ષણભંગુર છે, જગતમાં એક જ ચિરસ્થાયી અને અચળ સુખ આપનાર સ્થિતિ હોય તો તે યોગની સિદ્ધ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માતા પોતાના પુત્રને પ્રેરે છે અને તે સર્વ સુખોને તિલાંજલિ આપી યોગપથપ્રવાસી બને છે આ કથાને રસમય રીતે સંવાદમાં લેખકશ્રીએ આલેખી છે

સં ૧૯૭૮માં 'નોકર અને મિયાં' નામનો ઉર્દૂ ભાષામાં સંવાદ લખ્યો છે આ સંવાદ પહેલેથી છેલ્લે સુધી પ્રેક્ષકોને પેટ ભરીને હસાવે છે તેમાં એકસરખો રસપ્રવાહ ચાલુ રહે છે અને સાથે સાથે મિયાંના સ્વભાવ, બોલી વગેરેને આબેહૂબ ચીતરેલા છે

'મામા' નામનો એક વિનોદલેખ પણ આ વર્ષે લખેલો છે તે ઉપરાંત મનુષ્યને સ્વરૂપસાગરમાં ભેળવનાર 'શ્રદ્ધાત્રયી' નામનો ટૂંકો સંવાદ પણ રચ્યો છે ઉપદેશશ્રદ્ધા, સંપન્ન શ્રદ્ધા અને આત્મશ્રદ્ધા આ ત્રણ સંધનો સાધી કોઈ પણ સાધક સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ શકે છે, એ આ સંવાદમાં ઉપદેશેલું છે

'ફક્કડ' આ નાટકડા સંવાદમાં એક સિદ્ધ પુરુષની સ્થિતિનું, તેની મસ્તીનું સ્વરૂપ આલેખેલું છે

'ગુરુભક્તિ માહાત્મ્ય'માં ગુરુભક્તિ એ માનવહૃદયનો ન્યાસાત્મા છે, એ તો મહંજીવનની અમરવલ્લિ છે, જગદ્ભાન ભૂલવી પ્રભુભાન જગવે છે, અહંપણામાંથી છોડાવી પ્રભુસ્વરૂપમાં ડુબાવે છે એ વર્ણવેલું છે આ પ્રમાણે આ સંવાદમાં ગુરુભક્તિનું માહાત્મ્ય ગોરખ અને ગુરુ મત્સ્યેન્દ્રનાથના પાત્રો દ્વારા બતાવ્યું છે.

સં ૧૯૮૦માં લખેલા 'ત્રણ પ્રશ્નોની ચર્ચા' નામના સંવાદમાં (૧) સંસારનું સ્વરૂપ (૨) જગતમાં પ્રાધાન્ય સંબંધી વિચાર અને (૩) જગતના કર્તવ્ય સંબંધી વિચારો જણાવ્યા છે

સં ૧૯૮૧માં 'શ્રીકૃષ્ણકુન્તાસંવાદ' રચ્યો છે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સખા ભક્તોનું સર્વ કંઈ કર્યું કૌરવોનો તેમણે પરાજય કરાવ્યો, પાંડવોનો જય કરાવ્યો, અધર્મનો ઉચ્છેદ કર્યો અને ધર્મરાજ્ય સ્થાપ્યું આખરે પોતે દ્વારિકા પ્રતિ જવા વિચારે છે જતાં જતાં વૃદ્ધ કુન્તીફોઈને નમસ્કાર કરવા–રજા લેવા જાય છે કુન્તામાતા શ્રીકૃષ્ણને પ્રાર્થે છે કે "જેનું મને દર્શન છે તેનું અદર્શન કર, અને અદર્શનનું દર્શન કરાવ જેમાં સ્નેહ છે તે પ્રતિ વિરાગ લાવ, અને જેમાં વિરાગ છે તેમાં સ્નેહ લાવ મારા હૃદયકૃષ્ણ! હૃદયથી દૂર ન થતો આંખોને સગી મટે છે પણ અંતરનો સદા સગો રહેજે" તેઓ છેલ્લી પ્રાર્થના કરે છે કે "વિપદ સન્તુ નઃ શાશ્વત્ । એવું દુઃખ મને સદૈવ દો, જેમાં તારું સ્મરણ મને રહે 'હોને જગત્ પ્રતિકૂલ, હોને વિશ્વ પ્રતિકૂલ, તું એક પ્રતિકૂલ ન હો'" આ સંવાદ એવો તો ભક્તિ અને

કરુણારસથી ભરપૂર યોજ્યો છે કે જે શ્રોતાઓના હૃદયોને આર્દ્ર કરે છે અને ભક્તિરસથી ભરી દે છે.

'તેજીને ઇશારો' આ સંવાદ મનુષ્યને અભિમાન ન કરવાને પ્રબોધે છે.

'સહલાણી અને સાધુ' તથા 'અનિર્વેદવાદી અને નિર્વેદવાદી' આ બે નાના સંવાદો પણ ગમ્મત સાથે બોધ આપે એ રીતે લેખકશ્રીએ લખેલા છે.

સં. ૧૯૮૨માં 'જત્રાળી શ્રદ્ધા' નામનો અપૂર્વ સંવાદ રચેલો છે. પ્રાણમયી નામની એક નાની સંસ્કારી કન્યા અને તેના વૃદ્ધ દાદા બન્ને ગુર્વીમાતાના આશ્રમમાંથી પોતાના ગામ જવા નીકળે છે. રસ્તામાં તેમને ઠગ મળે છે. તેઓ આ વૃદ્ધ અને પ્રભુમાં શ્રદ્ધાન્વિત છોકરીને ભોળવીને આડે રસ્તે દોરીને લઈ જાય છે અને સંશયાત્મક ડોસા- અને શુદ્ધ નિશ્ચયવાન છોકરીનું સર્વ લૂંટી લઈ ડોસાને મારી નાખે છે. છોકરીના આર્તનાદે નિત્યનિર્વિકલ્પ પરમાત્માને પણ કંપિત અને આર્દ્ર કર્યા અને પોતે પ્રત્યક્ષ થઈ પોતામાં અચલ શ્રદ્ધા રાખનાર છોકરીનું રક્ષણ કરે છે. આ સંવાદમાં પ્રભુભક્ત છોકરાનો પ્રાણીઓ તરફના વિશ્વાસ કરતાં પ્રભુમાં વધારે વિશ્વાસ, તેમનાં અપ્રતિમ બળ, ઇશ્વરનું સામીપ્ય, નિર્ભયતા, નિશ્ચિંતતા વગેરે સદ્ગુણો તરી આવે છે. યાત્રામા, નદીના જળમાં કે મન્દિરના ઘુમ્મટ નીચે જે પ્રભુ નથી જણાતા તે આ છોકરીના ચેતન શરીરમાં જણાય છે. આ સંવાદમા નીચેની પંક્તિઓ આવે છે:

હરિના વિશ્વાસમાંહિ પ્રભુના વિશ્વાસમાંહિ,
કદીએ કોઈએ ના ઠગાતું.'

* * *

હરિના બોલની બલિહારી, હરિના કોલની બલિહારી,

સાચી શ્રદ્ધા અને હરિ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ક્યાં હોય છે તે આ સંવાદમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે, તેમ જ તેમાં હૃદયંગમ પદો પણ છે.

'બાળની ફાલ' આ સંવાદ સં. ૧૯૮૩માં લખાયો છે. બાલઋષિ ઉપમન્યુ પોતાની માતાની પ્રેરણાથી પોતાનું દારિદ્ર નષ્ટ કરવા અને ક્ષીરસાગરની પ્રાપ્ત્યર્થે ભગવાન સદાશિવને પ્રસન્ન કરવાને ઉગ્ર તપ કરવા વનમાં જાય છે. ત્યાં સ્થિરતાથી ધૈર્ય રાખીને ઉગ્ર તપ આદરે છે. બાલઋષિ પ્રલોભનોથી ન લોભાતાં તપને તપી ભગવાન સદાશિવને પ્રસન્ન કરે છે, અને ભગવાન તેને ઇપ્સિત વસ્તુ આપે છે. આ સંવાદમા વેદો, ઋષિ, મુનિ અને યોગીઓ જે નથી કરી શકયા તે એક બાળકની ફાળે કરી બતાવ્યું છે તે તથા તેનુ ફળ કેવું મહદ્ હોય છે તે બહુ સુંદર રીતે બતાવ્યું છે.

'મહદાશ્રય' સંવાદ સં. ૧૯૮૪મા લખાયેલો છે. સર્વશક્તિ અને સર્વજ્ઞ પરમાત્માના આશ્રયમાં કેવું અલૌકિક સુખ રહેલુ છે તે આ સંવાદમાં બનાવવામાં આવ્યું છે. નાનીસરખી અબલ બકરી જંગલમાં એક સિંહના પગલાનો આશ્રય લે છે. રાત્રે વરુ, વાઘ, હાથી વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ આવે છે, તે સર્વને નિર્ભયતાથી સિંહનું પગલું બતાવે છે, અને 'પોતે એ વનરાજના પગલાનું રક્ષણ કરે છે, તેથી જો કોઈ મને ડરાવશે અગર હાનિ કરશે તો તે વનરાજનું અપમાન ને હાનિ કરવા બરાબર છે,' આવું કહી પોતે સહીસલામત બચે છે-અને આખરે સિંહ તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરે છે. આવી રીતે એક ક્ષુદ્ર પ્રાણી મહદાશ્રયથી સુખ પ્રાપ્ત કરે છે તો

તેથી અનેકગુણ ચઢિયાતો મનુષ્ય ઈશ્વર જેવાનો મહદાશ્રય લઈને પોતાનું સર્વહિત સાધી શકે તેમ છે. મહદાશ્રય લેવાનો સર્વને બોધ આપતો આ સંવાદ છે.

'અધમોદ્ધરણ' નામનો સંવાદ સં. ૧૯૮૫માં રચાયો છે. અંજની નામની કન્યા એક વારાંગના પાસે ઉછરેલી છે તેથી તેને કુસંસ્કારો પ્રાપ્ત થાય છે. તેના સુમધુર કંઠથી ગવાયેલું ગીત સાંભળીને એક ધનાઢય શેઠ પ્રસન્ન થાય છે અને તેને ભેટમાં એક મૂલ્યવંતી માલા આપે છે. એક સાધુ મનોહર ગીત ગાતો રાત્રે તેના દ્વાર આગળથી પસાર થાય છે. સાધુનું સંગીત સાંભળીને આ બાલા તેના ઉપર મુગ્ધ થાય છે અને તે સાધુને આવું સંગીત પોતાને શિખવાડવા વિનવે છે. સાધુની કૃપાદૃષ્ટિથી બાલાની મતિ નિર્મળ થાય છે અને તે સાધુ સાથે પ્રભુનાં દર્શને નીકળી પડે છે. સાધુ ઉપરની તેની સાચી નિષ્ઠા અને વિશ્વાસથી બાળામાં પ્રભુદર્શનની યોગ્યતા પ્રકટે છે. સર્વ પ્રાંતબંધો અને પ્રલોભનોને હઠાવી તે સાચી ભક્ત બને છે અને ઈશ્વરનાં દર્શનને પામે છે. આ સંવાદમાં સાચા સાધુપુરુષ વિષે તથા સાચી ભક્તિ વિષે પ્રબોધવામાં આવ્યું છે. આ પ્રસંગોચિત કાવ્યો પણ આવે છે, તેમાંથી થોડી પંક્તિઓ જોઈએ :

એક સૂર છવાય રહ્યો ૐ ૐ.
આપ હી આપ જહાં તહાં ઉઠત, નિત્ય નયો નયો ૐ ૐ; એક૦
એક હી એક અખંડ ધૂનમેં, બહિરંતર ભયો ૐ ૐ; એક૦
*   *   *
ચૈતન્યસિન્ધુ ઘુઘવે ૐ ૐ ૐ;
તન્મય તન્મય તન્મય છે પૃથ્વીવ્યોમ; ચૈતન્ય૦
ચૈતન્યજ્યોત ઝગમગ ઝગમગે ૐ.
ૐની રશ્મિથી ઝગે સૂર્યસોમ; ચૈતન્ય૦
ધ્યાતાં ધ્યાતાં મૂર્ધામાં ધ્યાનમાં ૐ.
ૐ ૐ ગુંજને ઊઠે રોમ રોમ; ચૈતન્ય૦

મનને વશ કરવાને પ્રબોધતો એક સુંદર નાનો સંવાદ પણ આ વર્ષે રચેલો છે.

'મંત્રપ્રસન્ન' નામનો સંવાદ સં. ૧૯૮૬માં ગોઠવ્યો છે. ભિલ્લ જાતિનો માનવી નારદ જેવા મહર્ષિના પ્રતાપે રામનામનો મંત્ર પામે છે. મંત્રની સિદ્ધિ થયે તે મંત્રઆરાધ્ય બની રહે છે. તે ભિલ્લ તે જ મહર્ષિ વાલ્મીકિ. હૃદય અને મૂર્ધ વચ્ચે એક દિવ્ય તન્તુ છે, તેના ઉપર વૃત્તિને આવજા કરાવવાની અને સાથે સાથે મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવાનું. આ પ્રારંભિક ક્રિયા સિદ્ધ થયે, હાથમાંનું બાણ જેમ કોઈ ધારેલા ધ્યેયને ભેદે છે તેમ એકાગ્ર થયેલી વૃત્તિ પરમાત્માના સ્વરૂપને ભેદે છે. ટૂંકમાં મંત્ર અનુષ્ઠાનની ક્રિયા પણ બતાવેલી છે.

આ સંવાદમાં પ્રસંગોચિત કાવ્યો પણ આવે છે, તેમાંથી થોડાં અવતરણો જોઈએ :

મન ઘુમ ઘુમ કરી હરિ ૐ હરિ ૐ;
અણુ અણુ ભરી દે સ્મરી ૐ ૐ ૐ; મન૦
રટ રટ ક્ષણક્ષણ શ્વાસેશ્વાસે ગણગણ,
ગજવ હૃદયે ૐ નરહરિ ૐ; મન૦
*   *   *

હેજી મેંને જાન લીયા, દુનીયામેં ન અપના કોઈ.

*   *   *

કર્મફલો જરૂર જ જન પામે,
નહિ નહિ ચાલે કંઈ બબડાટ એ રહામે; કર્મ૦
કર્મ સુધાર તું, કર ઉદ્ધાર તું,
પરિણામે સકલ ફલ થાય જમા તુજ નામે; કર્મ૦

'કેવી રીતે' અને 'અધનો બેલી' આ બે નાના સંવાદો પણ લેખકે રચેલા છે.

'સેવનાસિદ્ધિ' નામનો સંવાદ સં. ૧૯૮૭માં રચાયો છે. જગતના વિકાસ અને તેના સુખને માટેનું કોઈ પરમ સાધન હોય તો તે સેવા છે. સેવાના અધિકારી ઉચ્ચ-નીચ, વિદ્વાન-મૂર્ખ, રાય રંક સર્વ છે. જગતના મોટામાં મોટાં સેવક ઈશ્વર અને ઈશ્વરી છે. આ સેવાના મંત્રનું રહસ્ય સમજાવતો સંવાદ તેઓશ્રીએ રસમય શૈલીમાં લખ્યો છે. શબરી નામની એક ભિલ્લ જાનની ક્ષુદ્ર સ્ત્રી મતંગ ઋષિની અને તેમના આશ્રમની મૂક સેવા કોઈ ન જાણે એ રીતે વર્ષો સુધી કરે છે. સેવા સિવાય ધ્યાન, જ્ઞાન કે બીજું કોઈ સાધન તે જાણતી કે સમજતી નથી. ઋષિને આશ્રમથી નદીએ નાવા જવાનો રસ્તો સાફ કરવાનું, તેમના આશ્રમ માટે લાકડાં લાવવાનું, આશ્રમ સાફ કરવાનું એમ સઘળાં સેવાનાં કામો કોઈ ન જાણે એ રીતે નિઃસ્વાર્થભાવે કેવળ સેવા ખાતર કરે છે. મતંગ ઋષિ વિચારે છે કે આવી સેવા યથાનિયમ કોણ કરતું હશે? મનુષ્યની મૂક સેવા પરમેશ્વરના વદનને ઉઘાડે છે. તપાસ કરતાં એક ક્ષુદ્ર જાતિની સ્ત્રીને આ કાર્ય કરતાં જોઈ ઋષિનું હૃદય દ્રવી ગયું, અને તે સ્ત્રી જે આશ્રમની સેવિકા હતી તેને આશ્રમની અધિષ્ઠાત્રી બનાવી, અને તેમના આશીર્વાદથી તે પ્રભુના દર્શનને પણ પામી. સેવા આખી માનવજાત માટે કેવું ઉત્તમ અને સરળ સાધન છે તે આ સંવાદમાં દર્શાવાયું છે. બીજા કેટલાક વિષયો જેવા કે જ્ઞાન એટલે શું, જ્ઞાન શાથી પમાય, ઉપાસનાનું સ્વરૂપ વગેરે આમાં સુસ્પષ્ટ રીતે ચર્ચ્યાં છે. સંવાદમાં નીચેના જેવાં પ્રસંગોચિત કાવ્યો પણ જોવામાં આવે છે:

માથાનો મુકુટ છે મારો સેવાનો ટોપલો,
ઝાડુ મારા હાથનો શણગાર રે; (૩) માથાનો૦
સેવાને જોઈ રૂંવાં ખડાં ન થયાં તો, હાં...
સેવકને શતગુણ છે ધિક્કાર રે; (૩) માથાનો૦

*   *   *

ગજરો ગુંથું રે હું તો, ગજરો ગુંથું,
રામનામના ફુલનો હું તો ગજરો ગુંથું.

*   *   *

રામના નામરસને નિત્ય નિત્ય પીશું,
બીજું તો મનથી નાખીશ કરી હું થુથુ રે; રામ૦

સંવાદમાં શ્રોતાજનો ભક્તિના અને સેવાના સંસ્કારો રસવૃત્તિથી ગ્રહણ કરે છે અને કરુણા અને ભક્તિરસનો આસ્વાદ લે છે.

આ વર્ષે 'ભાષણકાર'નો નાનો સંવાદ તેમ જ 'ભણ્યો છો ?' અને 'દિલગુઝાટનું દોરડું' નામનાં બે પ્રવચન લખાયેલાં છે.

સં. ૧૯૮૮માં 'ભક્તિબલ' નામનો સંવાદ લખેલો છે. ગુજરાતના આદ્યકવિ અને શ્રીકૃષ્ણના પરમભક્ત નરસિંહ મહેતાના જીવનના સુપ્રસિદ્ધ પ્રસંગને–'શામળશા ઉપરની હૂંડી'ને લેખકશ્રીએ સાહિત્ય-કલાનું સુભગ મિશ્રણ કરીને સંવાદમાં ઉતાર્યો છે. દ્વારકા જવા નીકળેલા બ્રાહ્મણ યાત્રિકો જૂનાગઢમાં આવે છે. રસ્તામાં પૈસા લૂંટાઈ ન જાય અગર ખોવાઈ ન જાય તે માટે નરસિંહ ભક્તને સાતસો રૂપિયાની હૂંડી દ્વારિકાના કોઈ શેઠ ઉપર લખી આપવાને તેઓ વિનવે છે સ્વભાવના સરળ અને સ્પષ્ટ નરસિંહ ભક્ત હૂંડી લખી આપવાને ના પાડે છે તે કહે છે કે "મારે કોઈ શેઠ નથી કે નથી કોઈનું ઓળખાણ." પણ યાત્રિકો તે વાત સાચી માનતા નથી, કારણ કે તેમને ગામના પંચાતિયાઓએ મશ્કરીમાં સમજાવ્યું હતું કે ભક્તની આબરુ તો દેશવિદેશ વિસ્તરેલ છે. શ્રદ્ધા- અને ભક્તિ-પરાયણ નરસિંહ મહેતા બ્રાહ્મણ યાત્રિકના આગ્રહથી શામળશા શેઠ ઉપર હૂંડી લખે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે હૂંડી સ્વીકારે છે, અને ભક્તની આબરૂ વધારે છે. સંવાદમાં નરસિંહ ભક્તની ભગવાન ઉપરની અડગ ભક્તિ ને વિશ્વાસ જોવામાં આવે છે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી ભગવાન ભક્તનાં કાર્યો કરે છે વગેરે અસરકારક રીતે સંવાદમાં મૂક્યું છે નાગરોની પટલાઈ અને હઠાખોર સ્વભાવ, બીજાની નિંદા અને પોતાની વડાઈ બતાવવાનો સ્વભાવ તેમ જ બ્રાહ્મણોનો અકરાંતિયા જમવાની ટેવ વગેરે લક્ષણો સંવાદમાં વિનોદપૂર્વક મૂક્યાં છે કેટલાક પ્રાસંગિક કાવ્યો પણ તેમાં છે.

'જીવનપાઠ' નામનો સંવાદ સં ૧૯૯૦માં રચાયો છે. તેમાં મનુષ્યને નિન્દા અને અભિમાનને ઓળે પણ ન ઊભા રહેવાની શિખામણ આપી છે. સંવાદ બહુ નમૂનો અને વિનોદથી ભરપૂર છે તેમાં લોકવાયકા નિમિત્ત સુકાર્ય કરનાર શેઠિયાના બડાઈખોર સ્વભાવનો સારો પરિચય આપેલો છે. ગામના ચોરે બેસીને બીજાઓની નિંદા કરનાર પટેલિયાનો સ્વભાવ વગેરે સાહજિક શૈલીમાં તેમાં જોવામાં આવે છે. આ સંવાદથી શ્રોતાઓ ખૂબ આનંદ અને વિનોદ અનુભવે છે, અને હાસ્યરસની તો રેલંછેલ તેમાં છે. ગમે તેવા કુટિલ અંતઃકરણવાળા પ્રેક્ષકોને ઘડીભર તો થઈ આવે છે કે નિંદા અને અભિમાન એ મહા અનર્થકર દુર્ગુણો છે અને તે ત્યાજ્ય છે સંવાદનું શરૂઆતનું પદ કે જેમાં સંવાદનું સ્વરૂપ-લક્ષણ બરાબર આપેલું છે તેની થોડીક પંક્તિઓ લઈએ :

સંસારના પ્રવાસી ! સાવધ સદાય રહેજે,
નિજપંથને તપાસી, બે આંખથી તું જોજે.
સંસારમાં પતનના, બે છે મહાન ખાડા,

*

અભિમાન એક ખાડો, ખાડો બીજો છે નિંદા,
તને પાડશે ઓચિંતા, ઉર-આંખથી તું જોજે,

*

નિન્દાતણું ઉચ્ચારણ, અભિમાન, એ જ બન્ધન,
કરતું જ કર્મબંધન, તેમાં ફસીશ ન જોજે!
ગુણનું કથન ને ચિન્તન, કૃતકર્મ ઈશ્વરાર્પણ :
એ બે ગુણો ધર્મમાં ઉદ્ધાર તું જ જોજે;

'સન્ધ્યાબલ' આ સંવાદ સં. ૧૯૬૨માં રચાયેલો છે. શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના જીવનના એક પ્રસંગને લઈને આ સંવાદ લેખકશ્રીએ લખેલો છે. તેમાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોને સમજાવવામાં આવ્યા છે; સાથે સાથે તેમાં મનુષ્યજીવનમાં એક સત્ક્રિયા સતત અને નિયમિત કરવામાં આવે તો તે જીવનમાં કેવી મહતી સાત્ત્વિક શક્તિ અને બળનો સંચય કરે છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિત્યનિયમિત સન્ધ્યા કરતા હતા. તે વખતના મહારાજાના કાલને (મૃત્યુને) કોઈ સમર્થ વૃદ્ધ માંત્રિકે રાજાના સુવર્ણ પુત્તલમાં સ્થાપ્યું હતું. માંત્રિકે વિધિ પૂર્ણ કરીને સૂચના કરી કે આ સુવર્ણ પુત્તલ કોઈ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપજો જેથી પરિગ્રહણ કરનારમાં રાજાનો કાલ પ્રવેશ કરશે અને તે મૃત્યુ પામશે અને રાજાની જિંદગી બચશે. અનધિકારી ઘણા બ્રાહ્મણો દાનના લોભથી આવ્યા પણ તે બધા ભયભીત થઈ પાછા ગયા. છેવટે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ તેમના સન્ધ્યાબલે કરીને તે દાનનો સ્વીકાર કર્યો અને રાજાની જિંદગી બચાવી. આ પ્રસંગમાં નિત્યનિયમિત સંધ્યાનું સેવન કરવાથી જીવન કેવું ઉન્નત અને પ્રભાવશાળી બને છે તે બતાવ્યું છે. બ્રાહ્મણોને લેખક ઉપદેશે છે:

ભારતવાસી બ્રહ્મદેવ, દે છે બ્રહ્માંડને સંદેશ આ:
ઉચ્ચ થા અવશ્યમેવ, સમજી સાધીને હંમેશ આ.
સ્વધર્મે સ્વકર્મે ભરી પ્રાણ પૂરો,
રહે યત્નશૂરો છતાંએ મધુરો;
કદી ભૂલતો ના, મહામર્મસૂરો:
પ્રભુતાર, તું છે પ્રભુનો તંબુરો,
બજાવ બંસરી ભૂદેવ! નૂરિ એક શેષને અશેષમાં.

"દાન દઈ દો તમારા જીવનના નિત્યના થોડા કાલને પ્રભુચરણે. ન વપરાય હોં પછી એ દત્તકાલ આપણા કશાયમાં શિવનિર્માલ્યની પેઠે. અને એ જ વાસ્તવ નિત્યદાન ભૂદેવ! સંધ્યા છે તમારો સ્પર્શમણિ. સંધ્યા છે તમારો અમૃતકૂપો. તમ દીધે મળશે એ અમૃત જગતને."

લેખકે અત્યારના કર્મભ્રષ્ટ બ્રાહ્મણોનો ઉપહાસ કર્યો છે અને તેમને સ્વકર્તવ્ય કરવા ઉપદેશ આપ્યો છે. દાન લેવા આવતા બ્રાહ્મણોનાં પાત્ર દ્વારા હાસ્યરસની રેલ સંવાદમાં આણી છે.

આપણે ઉપર અવલોકેલા બધા સંવાદોમાં અનેક સુબોધ, યથાર્થ ધર્મના સિદ્ધાંતોની સમજ, સમાજમાં ચાલતી ઊંધી સમજ, નીતિભ્રષ્ટતા, દંભ અને કુરિવાજો વગેરેને સ્પષ્ટતાથી મૂકેલાં છે. લેખકના આ અમૂલ્ય સંવાદોનો યથાર્થ પરિચય તો કોઈ સમર્થ ઉજ્જ્વલ બુદ્ધિવંત વિદ્વાન આપી શકે.

હવે માત્ર એક એકલા બાકી રહેલા સંવાદ વિષે વિચારીએ. 'ચિરંજીવન' નામનો સંવાદ ૧૯૯૩માં લખાયેલો છે. મૃકંડુ ઋષિ એ પરમ શિવઉપાસક છે. પોતાના ઉપાસ્યને પુત્રપ્રાપ્તિ માટે તે ઉપાસે છે. શ્રી શંકર ભગવાન અલ્પાયુ પ્રજ્ઞ પુત્ર ઋષિના તપથી પ્રસન્ન થઈને તેમને આપે છે. પુત્ર માર્કંડેય પિતાની ઇચ્છાથી પોતાના દીર્ઘજીવન માટે ભગવાન શંકરની ઉપાસના કરે છે. તપપ્રભાવે તે મૃત્યુના દેવ યમરાજને પોતાના મૃત્યુની રજે પાછા વાળે છે અને શિવકૃપાથી

દીર્ઘ આયુ મેળવે છે. આ માર્કંડપુરાણની કથા ઉપરથી આપણા કવિ-લેખકે મૃત્યુના જયના રહસ્યને શીખવતો સંવાદ પોતાની વિચક્ષણ શૈલીમાં લખેલો છે. તેમાં યમરાજના કર્તવ્ય-અભિમાનને ગલિત થયેલું બતાવ્યું છે. તેમાં બાલઋષિ માર્કંડેયનાં અડગ નિશ્ચય, વિશ્વાસ અને તપનાં નિશ્ચલતા જણાઈ આવે છે. તેમાંનાં કેટલાંક સદ્‌વિચાર અને કર્તવ્ય બનાવતાં પદો જોઈએ :

તારા ચરણકમલનો ભોગી,
સદૈવ રહું તુજથી સંયોગી : ચરણ૦
ભક્તિહીનને તારી કરુણા, મોતીથી પણ મોંઘી,
ભાવભરિત ભક્તને નિરન્તર શાકભાજીથીયે સોંઘી; તારા૦

*

જગત્ જીતે તે, જીવન જીતે તે, પ્રેમતણો વિનિયોગી; તારા૦

* * *

જગમાં, કદી પણ સ્થિર ન કાંઈ,
ચઢતું પડતું, સઉ જડ-ચેતન,
હાલ આહિ, કાલ કાંહિ; જગમાં૦

* * *

જોયા વિના જીવનમાં બીજું જૂઠું રે, જગજીવન,
જગજીવન, જોયા વિના બધું જૂઠું.
અંતર્યામીના જ્ઞાનવિનાનું, બુદ્ધિનું શસ્ત્ર જાણ બૂઠું,

*

હરિરસસ્વાદ હીણું જીવતું જીવન તો કોરો કાગળ કોરું પૂઠું,

* * *

જેનો રામ છે રાખણહાર
તેને કો મારશે ? જેનો૦
કઈ સત્તાના મદવડે, ફુંકારે છે નાક,
એવાઓ તો હોય છે, ડીફાંના જ ઘરાક;
અંતે તેને જગત્ હસનાર; તેનો૦
પ્રભુ કરાવે તે થતું, પ્રભુ કરે તે થાય,
સમજે નહિ એ મર્મને, ભુડથલ ગોથાં ખાય.

લેખકશ્રીના સંવાદો પૂર્ણ કરીને હવે આપણે તેઓશ્રીનું ગદ્યસાહિત્ય જોઈશું.

ઉમિયાશંકર ઈ. પાઠક

✿

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

પસંદગીપાત્ર

પુસ્તકોની સૂચિ

જીવનચરિત્રો

ગાંધીજીની કહાણી	લુઈ ફિશર	૫–૦૦
પ્રાતઃસ્મરણીય મહાત્મા ગાંધી ભા ૧–૨	અંબેલાલ જોષી	૨૦–૦૦
સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા	ગાંધીજી	૨–૦૦
,, (કાચું પૂઠું)	ગાંધીજી	૧–૫૦
સંક્ષિપ્ત આત્મકથા	,,	૧–૦૦
બાપુની ઝાંખી		૧–૦૦
બાપુની છાયામાં		૨–૫૦
બાપુને પગલે પગલે		૨–૫૦
મારી જીવનકથા—નહેરુ		૧૨–૦૦
રાષ્ટ્રપ્રિય જવાહરલાલ નહેરુ ભા. ૧–૨	અંબેલાલ જોષી	૩૦–૦૦
સંક્ષિપ્ત આત્મકથા—નહેરુ		૧–૫૦
હિન્દના જવાહર		૧–૦૦
નહેરુ : અણુયુગનો સમન્વયક	ભોગીલાલ ગાંધી	૩–૦૦
મારી જીવનકથા—રાજેન્દ્રપ્રસાદ		૮–૦૦
સરદાર વલ્લભભાઈ ભા. ૧–૨		૧૧–૦૧
શ્રી મોરારજીભાઈ ભા. ૧–૨		૩૦–૦૦
લોકમાન્ય ટિળક		૬–૦૦
ધર્માત્મા ગોખલે		૦–૫૬
રવિશંકર મહારાજ		૪–૦૦
સ્મરણયાત્રા	કાકા કાલેલકર	૨–૦૦
વીર દુર્ગાદાસ		૧–૫૦
ભારતના વીર પુરુષો		૩–૦૦
શિવાજી છત્રપતિ	ચુનીલાલ વ. શાહ	૧–૫૦
અકબર		૧–૦૪
સીધાં ચઢાણ ૧–૨	કનૈયાલાલ મુનશી	૫–૦૦
અડધે રસ્તે	,,	૩–૫૦
સ્વપ્નસિદ્ધિની શોધમાં	,,	૬–૫૦
ગુજરાતના સાહિત્યસર્જકો	સં. રવિશંકર રાવળ, ગુલાબદાસ બ્રોકર	૨૦–૦૦
કિમિયાગરો	યશોધર મહેતા	૨–૫૪

હિન્દુ વેદધર્મ	આનન્દશંકર ધ્રુવ	૪-૭૫
ધર્મવર્ણન	,,	૩-૨૫
મહાભારત	ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્	૨-૦૦
રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ ૧-૨		૪-૫૦
રામકૃષ્ણ ઉપનિષદ	રાજાજી	૧-૫૦

સંતવાણીભજનો

મીરાબાઈના ભજનો		૦-૭૫
નરસિંહ મહેતાના ભજનો		૦-૭૫
અખાની વાણી		૩-૦૦
ભજનસાગર ભાગ ૧-૨ (સેવા)		૪-૦૦
નિરાંતકાવ્ય		૨-૫૦
ભજનકીર્તન	સ્વામી પરમાનન્દજી (પાગલ)	૪-૦૦
વાઙ્મયપૂજા	,,	૨-૫૦
સદ્પ્રાર્થના	,,	૦-૭૫
આશ્રમભજનાવલિ		૦-૫૦
કબીર સાહેબના ભજનો		૦-૫૦
તુકારામ ગાથા ૧-૨		૬-૦૦
ભજનસંગ્રહ		૧-૦૦
પરિચિત પદસંગ્રહ		૧-૭૫
વિનયપત્રિકા-સટીક	ગીતા પ્રેસ	૧-૨૭
પાકું પકું (હિન્દી)		
ગીતાવાલી સટીક ,, ,,	,,	૧-૨૭
કૃષ્ણવાણી (હિન્દી) ,,	,,	૦-૫૬
સૂર-વિનય-પત્રિકા	,, (હિન્દી) ,,	૧-૨૫
સૂર-રામચરિતાવલી	,, ,, ,,	૧-૦૬
શ્રીકૃષ્ણ બાલમાધુરી	,, ,, ,,	૧-૨૫
શ્રીકૃષ્ણ માધુરી	,, ,, ,,	૧-૩૭
અનુરાગ-પદાવલી	,, ,, ,,	૧-૩૭

વેદાન્ત-તત્ત્વજ્ઞાન

ચન્દ્રકાન્ત ભા. ૧-૨-૩		૩૦-૦૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-શાંકરભાષ્ય -હિન્દી અનુવાદસહિત	ગીતા પ્રેસ	૪-૦૦
,, રામાનુજભાષ્ય		૨-૫૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (પુરુષાર્થ બોધિની ટીકા)	પંડિત સાતવળેકરજી	૧૨-૫૦
,, (નીલકંઠી ટીકા)		૩-૦૦
,, (જ્ઞાનેશ્વરી ટીકા)		૪-૫૦
,, (શ્રી વ્રજલાલ શ્રોફકૃત ગીતાર્થ-દીપિકા તથા ગીતા તાત્પર્ય સંગ્રહ)		૧૨-૫૦
,, (તત્ત્વવિવેચની-હિન્દી ટીકા સાથે)	ગીતા પ્રેસ	૪-૦૦
ઉપનિષદોનું તત્ત્વજ્ઞાન	ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્	૩-૫૦
ગીતાદર્શન	,,	૩-૫૦
વેદની વિચારધારા	,,	૨-૨૫
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ ૧-૨		૧૪-૦૦
વિચારસાગર	મહાત્મા નિશ્ચલદાસ	

શ્રી ઉપનિષદો	શ્રી નથુરામ શર્મા	૭–૦૦
વેદાન્તદર્શન (બ્રહ્મસૂત્ર)	ગીતા પ્રેસ	૨–૦૦
(ઉપનિષદો–શાંકરભાષ્ય–હિન્દી અનુવાદ સહિત) નીચે પ્રમાણે	,,	
ઈશ,કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુણ્ડક એક ગ્રન્થમાં–પાકું પૂઠું	,,	૨–૬૨
માણ્ડુક્ય, ઐતરેય, તૈત્તિરીય	,,	૨–૭૦
છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્	,,	૩–૭૫
બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્	,,	૫–૫૦
શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્–કાચું પૂઠું	,,	૦–૮૭
પંચદશી	હાથીભાઈ શાસ્ત્રી	૪–૫૦
વૃત્તિપ્રભાકર (હિન્દી)		૫–૦૦
તત્ત્વાનુસંધાન		૪–૦૦
વેદાન્તમાર્ગદર્શિની		૨–૦૦
પંચીકરણ – રામબાવાકૃત		૨–૦૦
ઉપદેશસાહસ્રી		૪–૦૦
શતશ્લોકી અને બીજાં ચાર રત્નો		૦–૭૫
મોહમુદ્દગર અને બીજાં ચાર રત્નો		૧–૦૦
વિવેકચૂડામણિ		૧–૦૦
સૌંદર્યલહરી		૦–૪૦
પ્રબોધસુધાકર અને તત્ત્વબોધ		૦–૫૦
પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ		૫–૦૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (ચિદ્ઘનાનંદી ટીકા–ગુજરાતી ભાષાન્તર)		૮–૦૦
ગીતારહસ્ય (લોકમાન્ય તિલકકૃત – ગુજરાતીમાં)		૧૨–૦૦
વૈયાસિક ન્યાયમાળા		૧–૫૦
સનત સુજાતનો ઉપદેશ અર્થાત્ મૃત્યુનું રહસ્ય		૦–૭૫
સો ઉપનિષદો		૫–૦૦
બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ		૨–૦૦
ઈશાવાસ્યવૃત્તિ	વિનોબાજી	૧–૦૦
ગીતાપ્રવચનો (નાગરી લિપિ)	,,	૧–૦૦
ગીતામાં જીવનની કળા		૩–૦૦
સ્થિતપ્રજ્ઞદર્શન	વિનોબાજી	૧–૫૦
ગીતામન્થન	મશરૂવાળા	૨–૫૦
વિચારદર્શન	કેદારનાથજી	૧–૫૦
વિવેક અને સાધના	,,	૩–૦૦
સ્થિતપ્રજ્ઞદર્શન ઔર ભજન (હિન્દીમાં)	ચંપકભાઈ	૧–૫૦
પરમાનંદ પત્રો	,,	૩–૫૦
પરમાનંદ વાર્તાલાપ	,,	૧–૭૫
પ્રેમયોગ (ગીતા અધ્યાય ૧–૨ ઉપર પ્રવચનો)	,,	૨–૦૦
બ્રહ્મસિદ્ધાન્તમાલા		૪–૦૦

અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્ય

કલાપીનો કેકારવ		૧૦–૦૦
રસગન્ધા	કવિ નાનાલાલ	૭–૦૦
ઉત્તરાયણ	દેશળજી પરમાર	૬–૨૫
દયારામરસસુધા	સં.: શંકરપ્રસાદ રાવળ	૩–૭૫

અભિસાર	મનસુખલાલ ઝવેરી	[illegible]
શ્રુતિ	રાજેન્દ્ર શાહ	૩-૦૦
ધ્વનિ	”	૩-૦૦
આંદોલન	”	૫-૫૦
ભર્તૃહરિનાં ત્રણ શતકો અને શુકરંભાસંવાદ		૧-૫૦
વસંતવર્ષા	ઉમાશંકર જોશી	૩-૦૦
પલ્લવી	ઇન્દુલાલ ગાંધી	૩-૦૦
સિંજારવ	વેણીભાઈ પુરોહિત	૨-૫૦
દુરગંગા	અવિનાશ વ્યાસ	૩-૦૦
ગાલકુંજ	શાન્તિ બરફીવાળા	૩-૫૦
મધુવન	હરીન્દ્ર દવે	છપાય છે.
માનસર	બરકત વીરાણી	૬-૦૦
પરિક્રમા	બાલમુકુન્દ દવે	૨-૦૦
પ્રસૂન	ઉશનસ	૨-૦૦
છંદોલય	નિરંજન ભગત	૩-૫૦
દીપ્તિ	વેણીરામ પુરોહિત	૨-૦૦
મંપાણ	કરસનદાસ માણેક	૪-૦૦
કાવ્યલહરી	પ્રો. મનસુખ ભટ્ટ	૧-૫૦
વલ્લરી	રમણ કોઠારી	૨-૦૦
બારી બહાર	પ્રહ્લાદ પારેખ	૨-૭૫
પુનરપિ	કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	છપાય છે.
પ્રતીક્ષા	રમણીક અગલાણી	૨-૫૦
નિર્ઝરી	પૂજાલાલ	છપાય છે.

આલાપ	પિનાકિન ઠાકોર	છપાય છે.
પ્રતીક	પ્રિયકાન્ત મણિયાર	છપાય છે.
કાવ્યસુષમા	સંપાદક : મનસુખલાલ ઝવેરી	૪-૦૦
નવી કવિતા		૨-૫૦
નિહારિકા	સ્વ. રમણલાલ વ. દેસાઈ	૩-૦૦
શમણાં	”	૩-૫૦
તુલસીદલ	સુંદરજી ગો. બેટાઈ	૩-૦૦
વિશેષ કાવ્યો	રામનારાયણ પાઠક	૨-૭૫
શેષનાં કાવ્યો	”	૩-૦૦
આપણાં ખંડકાવ્યો	સંપાદક : ધીરુભાઈ ઠાકર	૪-૦૦
ગુર્જરી	પૂજાલાલ	૪-૦૦
નૂપુર	એનીબહેન સરૈયા	૨-૦૦
પનઘટ	સ્નેહરશ્મિ	૩-૦૦
ગુજરાતનાં લોકગીતો	મધુભાઈ પટેલ	૧-૨૫
રાસતરંગિણી	બોટાદકર	૧-૦૦
શૂળ અને શમણાં	અમૃત ઘાયલ	૧-૫૦
રામરસ	મનુભાઈ ત્રિવેદી	૧-૫૦

નવલકથાઓ

સર્જતાં હૈયાં	નવલભાઈ શાહ	૨-૫૦
સમતા	ઉમાકાન્ત	૫-૫૦
જનમજોગી	જગુભાઈ રાવળ	૫-૫૦
પડઘા અને પડછાયા ૧-૨	પન્નાલાલ પટેલ	૧૧-૦૦
મળેલા જીવ	”	૬-૦૦

ભાંગ્યાનાં ભેરુ	પન્નાલાલ પટેલ	૭-૨૫	ઘરનો મોભ	પીતામ્બર પટેલ	૪-૦૦
પાનેતરના રંગ	,,	૩-૦૦	કર લે સિંગાર	,,	૫-૦૦
સુખદુઃખનાં સાથી	,,	૪-૦૦	ઘેર બેઠાં ગંગા	,,	૫-૦૦
નવું લોહી	,,	૫-૦૦	ઊગ્યું પ્રભાત	,,	૬-૦૦
ભીરુ સાથી	,,	૫-૫૦	ચિરંતન જ્યોત ૧-૨	,,	૧૧-૫૦
નાછૂટકે	,,	૭-૭૫	ખેતરને ખોળે ૧-૨	,,	૧૧-૦૦
પ્રીતવછોયાં	ચુનીલાલ મડિયા	૧૧-૨૫	કલ્પના	,,	૪-૫૦
લીલુડી ધરતી ૧-૨	,,	૧૧-૦૦	આંખ અને અંજન	રમણલાલ વ. દેસાઈ	૩-૨૫
શેવાળનાં શતદળ	,,	૫-૭૫	ગ્રામલક્ષ્મી ભાગ ૧થી ૪	,,	૨૦-૦૦
વેળાવેળાની છાંયડી	,,	૭-૦૦	ભારેલો અગ્નિ	,,	૭-૫૦
શરણાઈના સૂર	,,	૪-૦૦	શચી પૌલોમી	,,	૬-૨૫
પદ્મજા	,,	૩-૦૦	સ્નેહસૃષ્ટિ	,,	૬-૦૦
તરણા ઓથે ડુંગર	ઈશ્વર પેટલીકર	૪-૦૦	કોકિલા	,,	૫-૦૦
મારી હૈયાસગડી	,,	૬-૨૫	સ્નેહયજ્ઞ	,,	૫-૫૦
પ્રેમપંથ ૧-૨	,,	૧૧-૫૦	દિવ્ય ચક્ષુ	,,	૪-૫૦
જનમટીપ	,,	૪-૦૦	ઠગ	,,	૫-૦૦
આશાપંખી ૧-૨	,,	૭-૫૦	શોભના	,,	૫-૫૦
પંખીનો મેળો અને પાતાળકૂવો	,,	૫-૫૦	પ્રલય	,,	૬-૨૫
કલ્પવૃક્ષ	,,	૬-૦૦	સૌંદર્યજ્યોત	,,	૬-૨૫
શકુન્તલા	,,	૪-૫૦	બાલા જોગણ	,,	૫-૫૦
જયપરાજય	,,	છપાય છે.	ક્ષિતિજ ૧-૨	,,	૯-૦૦
શમણાંની રાખ	પીતામ્બર પટેલ	૪-૭૫	હૃદયવિભૂતિ	,,	૪-૫૦
અંતરનાં અજવાળાં	,,	૬-૦૦	ત્રિશંકુ	,,	૪-૦૦
રસિયો જીવ	,,	૪-૫૦	સર્વેશ્વર	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૫-૦૦

રાંકનાં રતન	પુષ્કર ચંદરવાકર	૩-૦૦
નંદવાયેલાં હૈયાં	,,	૩-૦૦
જાતની કમાણી	,,	૪-૫૦
માનવીનો માળો	,,	૩-૦૦
રામનાં રખોપાં	સાને ગુરુજી	૪-૦૦
શ્યામની મા	,,	૪-૫૦
સંધ્યા	,,	૬-૦૦
ક્રાન્તિ	,,	૫-૫૦
પુનર્જન્મ	,,	૩-૦૦
અધૂરું સ્વપ્ન ૧-૨	બચુભાઈ શુકલ	૯-૦૦
અધૂરું જ્ઞાન	,,	૬-૨૫
અધૂરી વાત	,,	૫-૫૦
અધૂરો આદર્શ	,,	૬-૨૫
રાજદુલારી	મોહનલાલ ચૂનીલાલ ધામી	૪-૫૦
બંધન તૂટયાં (પૌરવી)	,,	૪-૫૦
બંધન તૂટયાં (રાજલક્ષ્મી)	,,	૪-૫૦
બંધન તૂટયાં (રાજકન્યા)	,,	૪-૫૦
સિદ્ધ વૈતાલ (રોહિણી)	,,	૫-૫૦
સિદ્ધ વૈતાલ (અનંગલેખા)	,,	૫-૦૦
સિદ્ધ વૈતાલ (માયાપુરી)	,,	૫-૦૦
ઊગ્યો ગઢ ગિરનાર ભા. ૧લો (સિંધુની સુંદરી)	,,	૬-૨૫
ઊગ્યો ગઢ ગિરનાર ભા. ૨જો	,,	૬-૨૫
(નાગની સુંદરી)	,,	૬-૨૫

નટરાજ (અંજના	મોહનલાલ ચૂનીલાલ ધામી	૬-૨૫
નટરાજ (મેખલીપુત્ર)	,,	૬-૨૫
પાયલ બાજે (કલ્યાણી)	,,	૬-૨૫
પાયલ બાજે (ઈલાચી)	,,	૬-૨૫
કુલવધૂ	,,	૩-૫૦
બલિદાન	વિભાવરી શીરૂરકર	૪-૫૦
હૃદયમંથન	,,	૫-૦૦
ભાવીણુ	કવિ બોરકર	૪-૫૦
રૂંધાતા જીવન	પેંડસે	૭-૦૦
હદપાર	,,	૪-૦૦
ગારંબીનો બાપુ	,,	૫-૫૦
અનાથ	વસંત કાનેટકર	૭-૦૦
વૃન્દા	સુમતિ ક્ષેત્રમાડે	૭-૫૦
જીવતાં ખંડેર	દાંડેકર	૫-૫૦
ભ્રમણગાથા	,,	૬-૦૦
શીતુ	,,	૩-૫૦
પૂર્ણા	કોલક	૪-૦૦
ભાઈબીજ	,,	૮-૦૦
છાઈ ઘટા ઘનઘોર	,,	૭-૨૫
અગનખેલ	સારંગ બારોટ	૪-૦૦
વિમોચન	,,	૩-૫૦
આનંદભૈરવી	,,	૮-૭૫
સૂર્યમુખી	,,	
નવાં નિશાન	,,	

રાગવૈરાગ	,,	૪-૦૦	શરદ્ ગ્રંથાવલિ ૧થી ૫	શરદ્બાબુ	૫૦-૦૦
બિચારાં સુનંદાબહેન	ગુલાબદાસ બ્રોકર		રેણુની મા	,,	૭-૫૦
પુણ્ય પરવાર્યું નથી	,,		ચરિત્રહીન	,,	૬-૭૫
મૂર્ખ	,,	૩-૫૦	શેષ પ્રશ્નો	,,	૫-૫૦
મહારાત્રી	યશોધર મહેતા	૫-૫૦	શ્રીકાન્ત ૧થી ૪	,,	૧૨-૫૦
વહી જતી જેલમ	,,	૫-૦૦	વરમાળા	ટાગોર	૪-૦૦
સરી જતી રેતી	,,	૧૦-૫૦	ગિરિબાળા	,,	૪-૦૦
તુંગનાથ	,,	૫-૦૦	હેમન્તી	,,	૪-૦૦
અગમનિગમ	,,	૩-૦૦	શુભા (માધવી)	,,	૨-૨૫
પ્રેમગંગા	,,	૨-૫૦	મહામાયા	,,	૪-૦૦
શિવસદનનું સ્નેહકારણ	,,	૨-૫૦	નૌકા ડૂબી	,,	૬-૦૦
૪૪ રાત્રિઓ	,,	૨-૫૦	લિપિકા	,,	૨-૦૦
શ્રીનંદા	,,	૨-૫૦	સુજાતા	કા. મા. ઠાકુર	૫-૭૫
રક્તરાગ	દેવેશ દાસ	૫-૦૦	સંસારનૌકા	અસમંજ મુખોપાધ્યાય	૩-૭૫
નટવર બુધ્ધુ	નરેશચન્દ્ર સેનગુપ્તા	૩-૫૦	પ્રેમપરાજુ	ફાલ્ગુની	૩-૦૦
શેષ શય્યા	,,	૨-૫૦	રત્નદીપ	પ્રભાતકુમાર મુખોપાધ્યાય	૫-૫૦
વિલાસિની	,,	૩-૫૦	આરોગ્યનિકેતન	તારાશંકર બંદોપાધ્યાય	૮-૦૦
કુલનારી	નિરૂપમાદેવી	૪-૦૦	આરણ્યક	,,	
સુહાસિની	નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા	૨-૫૦	અંગુલીમાલ	ગોરખ	૪-૦૦
શુભા	,,	૫-૦૦	વસંતસેના	,,	૪-૭૫
સ્નેહ અને સમર્પણ	પ્રભાવતીદેવી	૫-૦૦	ઉદ્ધ્વસ્ત આકાશ	ભોગીલાલ ગાંધી	૨-૭૫
વાગદત્તા	,,	૬-૭૫	રમતા	શાન્તિ આંકડિયાકર	૩-૦૦
પ્રેમસમાધિ	,,	૩-૭૫	દીપસે દીપ જલે	ભગવતીકુમાર	૩-૫૦

મનોરમા	મહોમદ માંકડ	છપાય છે.	ભવની વાટે	સત્યમ	૫–૭૫
એકલતાના કિનારા	ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી	૪–૦૦	ધરતીનું હીર	દેવશંકર મહેતા	૬–૦૦
શેતાનનો સંતાપ	મેરી કૉરેલી	૫–૫૦	સાહસની શોધમાં	નવનીત સેવક	૨–૫૦
ધ્રુવનો અસ્ત	આઈગોર ગુજેન્કો	૫–૦૦	ધરતીનાં અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪–૦૦
રેવા તારાં વહેતાં પાણી	ચન્દ્રવદન શુક્લ	૬–૫૦	રાખમાં જલે છે અંગારા	રમણીક પટેલ	૩–૫૦
અંતસ્તલ	,,	છપાય છે.	સાચાં જીવતર	શનાભાઈ પટેલ	૩–૫૦
બંધનમુક્તિ	,,	,,	છેલ્લી રાત	ટી. પી. સૂચક	૩–૫૦
કાજળરેખા	હરીશ નાયક	૪–૦૦	અમૃતપાત્ર	ચંદુલાલ શેલાર્કા	૪–૫૦
ખોવાયેલી દુનિયા	રાહુલ સાંકૃત્યાયન	૪–૦૦	છેલ્લાં આંસુ	કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ	૫–૭૫
આશા અને રેણુકા	આર. જી. શાહ	૫–૨૫	રા' ગજરાજ	ધનશંકર ત્રિપાઠી	૫–૨૫
સ્વતંત્રતાનો શહીદ	,,	૩–૦૦	કાયર	રાજેન્દ્ર શર્મા	૪–૦૦
જ્યાં દેવ બિરાજે	દિલહર ભરૂચ	૬–૭૫	સાયકલચોર	લુઈજી વાર્તોલિની	૩–૫૦
અંતિમ આલિંગન	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૪–૫૦	નર્તકી	ઉમાકાન્ત	૧૦–૦૦
અમર પ્રેમી	,,	૩–૭૫	સજની ૧–૨	,,	૧૨–૦૦
પુનર્મિલન	,,	૫–૦૦	પીયુ ગયો પરદેશ	લાલભાઈ ભટ્ટ	૬–૨૫
સુષુમ્ણા	ઉમાકાન્ત	૭–૭૫	કલ્યાણી	,,	૪–૦૦
આત્મવંચના	વિશ્વામિત્ર	૫–૫૦	લક્ષ્મીનાં પગલાં	ધીરજબહેન પારેખ	૫–૦૦
મંગળયાત્રા	,,	૪–૨૫	ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી ૧–૨	દર્શક	૮–૦૦
દૂરના ડુંગરા	શેલાર્કા	૪–૫૦	અજવાળી કેડી	જીતુભાઈ મહેતા	૫–૦૦
અંતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪–૫૦	નવી નારી	ભદ્રકુમાર યાજ્ઞિક	૪–૭૫
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રહ્લાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૭–૫૦	હું અને દિવ્યબાળા	આર. જી. શાહ	૪–૫૦
અમર દીપ	ભૂપત વડોદરિયા	૫–૦૦	વિમળમૂર્તિ	,,	૬–૦૦
અધૂરાં તપ	,,	૪–૫૦	અંજળપાણી	સત્યમ	૫–૨૫
મેઘા પકડાયા	ભગવંતરાય નાયક	૭–૫૦	ડોલતી નૈયા	આરસી	૪–૦૦

સ્વમાની	આરસી	૫–૦૦
મુક્તાગમન	,,	
ઝેર અને અમી ૧થી ૩		૬–૦૦
ગરીબનો બેલી	બદામી	૩–૦૦
મનના મનોરથ	,,	૪–૦૦
કીડીનું કટક	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩–૦૦
પન્ધેતગનો પ્રેમ ૧–	ગુરુદત્ત	૬–૦૦

નવલિકાઓ

દિલની સગાઈ	વિષ્ણુકુમાર પંડ્યા	૩–૫૦
પચકારા	મેઘાણી	૨–૭૫
વિલોપન	મેઘાણી	૩–૫૦
ઝાઝાના જળ	સોપાન	૩–૫૦
કલ્યાણમૂર્તિ	,,	૪–૦૦
તણખા મંડળ ૧થી ૪	ધૂમકેતુ	૧૩–૫૦
સંસ્કારરેખા	,,	૩–૦૦
સુવર્ણરેખા	,,	૩–૦૦
મલ્લિકા અને બીજી વાતો	,,	૩–૦૦
વનકુંજ	,,	૩–૦૦
વનવેણુ	,,	૩–૦૦
જલદીપ	,,	૩–૦૦
મંગલદીપ	,,	૩–૦૦
ધૂમકેતુ વાર્તાસૌરભ ૧–૨	,,	૨–૫૦
ચંદ્રરેખા	,,	૩–૦૦
ઇતિહાસની તેજમૂર્તિઓ ૧–૨	ધૂમકેતુ	૫–૫૦
કંચન ને કામિની	જયભિખ્ખુ	૩–૫૦
પારકા ઘરની લક્ષ્મી	,,	૪–૦૦
લાખેણી વાતો	,,	૨–૦૦
ગુલાબ અને કંટક	,,	૨–૨૫
સતની બાંધી પૃથ્વી	,,	૨–૦૦
શ્રી ને સરસ્વતી	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૨–૨૫
મીના બજાર	,,	૩–૦૦
આ જાણે આબાનું ઝાડ	,,	૨–૫૦
દે દરિયામાં દોટ	,,	૧–૫૦
જયભારતી ભા. ૧લો પાકી	,,	૨–૦૦
જયભારતી ભા. ૨–૩	,,	૨–૭૫
આચાર્યની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ	,,	૪–૦૦
ઝાકળ	રમણલાલ દેસાઈ	૪–૦૦
પંકજ	,,	૪–૫૦
કાંચન અને ગેરુ	,,	૪–૫૦
દીવડી	,,	૪–૫૦
ભાગ્યચક્ર	,,	૫–૫૦
સતી અને સ્વર્ગ	,,	૫–૦૦
રસબિન્દુ	રમણલાલ દેસાઈ	૩–૫૦
હીરાની ચમક	,,	૩–૭૫
મનના મોરલા	પન્નાલાલ પટેલ	૪–૫૦
પારેવડાં	,,	૪–૦૦
જિંદગીના ખેલ	,,	૪–૫૦

તિલોત્તમા	પન્નાલાલ પટેલ	૪-૦૦
કડવો ઘૂંટડો	,,	૨-૦૦
ઓરતા	,,	૪-૦૦
દિલની વાત	,,	૩-૫૦
પ્રીત અને કસદાર	પીતામ્બર પટેલ	૪-૭૫
ગામનામની પરખ	,,	૩-૭૫
ગજરાના ફૂલ	,,	૩-૭૫
મિલનપિયાસી	ઈશ્વર પેટલીકર	૪-૦૦
કંકુ અને કન્યા	,,	૧-૫૦
અભિસારિકા	,,	૪-૦૦
આકાશગંગા	,,	૪-૦૦
માનતા	,,	૩-૦૦
તાણાવાણા	,,	૩-૦૦
ચિનગારી	,,	૩-૭૫
પારસમણિ	,,	૩-૭૫
લોહીની સગાઈ	,,	૩-૫૦
તેજ અને તિમિર	ચૂનીલાલ મડિયા	૪-૦૦
મડિયાની એક વાર્તાઓ	,,	૫-૦૦
ચંપો અને કેળ	,,	૩-૦૦
અંતઃસ્રોતા	,,	૩-૦૦
કાળની પાંખે	ચૂનીલાલ વ. શાહ	૩-૦૦
સંસારને ઓવારે	,,	૪-૦૦
રૂપાનો પટ	,,	૩-૦૦
મનુષ્ય અને મંદગ્રમ	,,	૩-૫૦
નારી નમણું ફૂલ	સારંગ બારોટ	૪-૦૦
મોરના આંસુ	,,	૪-૦૦

નવલિકાઓ

એક લહર	ધીરુબહેન પટેલ	૩-૦૦
અધૂરો કોલ	,,	૩-૦૦
પ્રેમઘટા ઝૂક આઈ	સરોજ પાઠક	૪-૦૦
ટૂંકા રસ્તા	મોહનલાલ પટેલ	૨-૫૦
આંસુનાં તોરણ	પ્રાણ પટેલ	૪-૦૦
મનના મરોડ	મહોમદ માંકડ	
રસિક પ્રિયા	નિરુપ પંડ્યા	૫-૫૦
વિસામો	ઉમાશંકર જોષી	૩-૫૦
વીરડાનાં પાણી	,,	૨-૦૦
પાંખ વિનાના	ઉમેદભાઈ મણિયાર	૩-૨૫
આભલાં	અરવિંદ ગોખલે	૫-૦૦
ચંપાકલી	રમણીકલાલ દલાલ	૩-૫૦
જલસુંદરી	,,	૩-૫૦
ખરતા તારા	જીવુભાઈ મહેતા	૪-૫૦
દિલ દરિયાવનાં મોતી	વિનોદિની નીલકંઠ	૪-૫૦
નદીનાં નીર	જયંત પરમાર	૩-૦૦
અક્કલની ખાણ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૨-૫૦
સમર્પણ	કે. જે. મહેતા	૧-૫૦
જીવનના અમૃત	ગુલાબદાસ બ્રોકર	૧-૭૫
અમર અજવાળાં	કરસનદાસ માણેક	૧-૦૦

ઉચ્ચ જીવનની મંગળ વાતો		૨-૦૦
આળાં હૈયાં	મજલાલ મેઘાણી	૨-૦૦

નાટકો

નાટચવિહાર	વજુભાઈ	૩-૦૦
રંગઉપવન	હરીશ નાયક	૩-૦૦
કરિયાવર	અનંત આચાર્ય	૧-૦૦
અખીલગુલાલ	”	૩-૦૦
મેઘધનુષ્ય	”	૨-૦૦
મંગળમૂર્તિ	”	૧-૫૦
રસરંજન	ધનસુખલાલ મહેતા	૩-૫૦
રંગમાધુરી	”	૩-૦૦
રંગોત્સવ	”	૩-૦૦
મારો શેં શામળો	પન્નાલાલ પટેલ	૨-૦૦
હું ને મારી વહુ	ચૂનીલાલ મડિયા	૧-૭૫
ગુજરાતનાં એકાંકીઓ	ગુલાબદાસ બ્રોકર સંપાદિત	૪-૦૦
રંગલહરી	સુરેશ ગાંધી	૩-૦૦
કૌમાર-અસંભવમ્	હકુમત દેસાઈ	૨-૫૦
દેવનર્તકી	ચૂનીલાલ વ. શાહ	૧-૫૦
ચાલો ભજવીએ ૧થી ૬	ચંદ્રવદન ચી. મહેતા	૭-૦૦
નાટચરસ	રામપ્રસાદ બક્ષી	૨-૦૦
સુવર્ણરેખા	શિવકુમાર જોષી	૨-૫૦
નેતા અભિનેતા	જયન્તી પટેલ	૨-૫૦
ઘટા ઘીરી ઘીરી આઈ	શિવકુમાર જોષી	૨-૫૦
દેવદાસ	શિવકુમાર જોષી	૨-૫૦
એકને ટકોરે	”	૨-૦૦
શ્રેષ્ઠ નાટિકાઓ	સંપાદક : ચૂનીલાલ મડિયા	૪-૦૦
ઉત્તમ એકાંકીઓ	”	
નટીશૂન્ય નાટકો	”	૩-૦૦
મોલિયેરનાં બે નાટકો	હંસા મહેતા	૩-૫૦
મોરનાં ઈંડાં અને પદ્મિની	શ્રીધરાણી	૨-૦૦
પીઓ ગોરી અને બીજાં ૧૦ એકાંકીઓ	”	૩-૫૦
પરી અને રાજકુમાર	રમણલાલ વ. દેસાઈ	૨-૫૦
તપ અને રૂપ	”	૪-૦૦
કવિદર્શન	”	૨-૫૦
ભૈરવી બાવરો	”	૨-૫૦
શૂન્ય શેષ	ચૂનીલાલ મડિયા	૨-૫૦
વિદેહી	રમણલાલ વ. દેસાઈ	૩-૦૦
વૈશાખી વાદળ	નંદકુમાર પાઠક	૫-૦૦
જીવન એ જ નાટક	મન્મથબાણુ	૫-૭૫
કાકાની શશી (છીએ તે જ ઠીક)	કનૈયાલાલ મુનશી	૩-૦૦
લોપામુદ્રા ૧થી ૪	”	૬-૫૦
સાપના ભારા	ઉમાશંકર જોષી	૨-૭૫
ઉત્તરરામચરિત	”	૬-૫૦
શાકુન્તલ	”	૬-૦૦
પાંખ વિનાનાં પારેવાં	શિવકુમાર જોષી	૪-૫૦
અનંત સાધના અને બીજાં નાટકો	”	૪-૦૦

ગૃહજીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	સરોજિની મહેતા	૬-૦૦
ગૃહજીવનની કલા	સમાજશાસ્ત્રી	૦-૭૫
ગૃહિણી	પૂર્ણાનંદ મહાનંદ ભટ્ટ	૧-૦૦
ગૃહ, ગૃહિણી અને ગૃહસ્થ	લાલભાઈ ક. દેસાઈ	૧-૫૦
સૌજન્યના રંગ	સરોજિની મહેતા	૧-૦૦
કલાભૂષણી	ડુંગરશી ધ. સંપટ	૧-૫૦
વિવાહિત દંપતીઓને	"	૯-૬૦
સુખસાગર યાને આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ	સતીદેવી	૬-૭૫
દંપતીવિવેક		૫-૦૦
પ્રેમગઠબંધ		૩-૭૫
આયુર્વેદમર્યાદા	મશરૂવાળા	૧-૦૦
કન્યાને પત્રો		૧-૦૦
સૌભાગ્યરત્ન	મહાકવિ પ્રેમાનંદ	૦-૬૨
નગાખ્યાન		૧-૦૦
સુશીલા	"	૦-૨૫

બાળ અને કિશોર સાહિત્ય

ગિરિશંકર મહારાજ	જગમભાઈ મહેતા	૧-૦૦
સત્યવતીની વાતો	"	૧-૦૦
આપણા સંતબાલકો		૧-૦૦
ગમતી મારી પરથર જાય	જુગતરામ દવે	૦-૭૫
ગાંધીજીની પ્રભાતી		૧-૨૫
[illegible]		-૨૫

જ્ઞાનદીપ	ધૂમકેતુ	
બોધકથાઓ ૧-૨		૧-૦૦
જ્ઞાનકુંજ	"	૨-૦૦
ચારિત્ર્યકથાઓ	"	૧-૦૦
સંસ્કારકથાઓ	"	૧-૦૦
મહાકવિ કાલિદાસની ચિત્રમય બાલવાતો	"	૧-૦૦
પાતાળમાં છે શું ભર્યું		૩-૦૦
અવકાશ આ ભેદુ નથું		૧-૦૦
અમૃતકથાવલિ ૧થી ૧૦	રમણલાલ સોની	૧-૦૦
લોકભારત ૧૨ પુસ્તકો	નાનાભાઈ ભટ્ટ	૫-૦૦
લોકરામાયણ ૬ પુસ્તકો	"	૬-૨૫
કિલકિલાટ – બાલકાવ્યો	જમુ દાણી	૪-૭૫
પતંગિયા "	"	૦-૬૨
તારલિયા "	એનીબહેન સરૈયા	૦-૬૨
ચાંદરણાં "	ચન્દ્રવદન મહેતા	૧-૦૦
સોનચંપો "	બાલમુકુન્દ દવે	૮-૬૨
કિશોરનાટકો ૧-૨	"	૦-૭૫
શાળોપયોગી નાટકો ૧-૨	"	૩-૦૦
વિનોદી શાળાનાટકો	"	૨-૭૫
સંસ્કારી શાળાનાટકો	નટવરલાલ માળવી	૧-૦૦
જગતના મહાન મુસાફરો ૧૨ પુસ્તકો	"	૨-૦૦
જગતના મહાન વૈજ્ઞાનિકો ૧૨ પુસ્તકો	મગનલાલ નાયક	૧૫-૦૦
	"	

દેશવિદેશના લોકો	મગનલાલ નાયક	૫–૯૦
નવસર્જન શિશુ શ્રેણી ગુચ્છ ૧		૩–૧૫
,, ૨		૧–૨૫
,, ૩		૧–૫૦
કાશીનો પંડિત – બાલકાવ્યો	રમણલાલ સોની	૧–૭૫
થથા થેઈ ! થેઈ ! થેઈ ! કિશોરનાટક		૧–૫૦
ઝગાલો લાલ		૧–૫૦
ફેરુ ફાંકડો		૧–૫૦
બેગરકાકા		૧–૫૦
ગાડામાંથી મોટર		૧–૦૦
હોડીમાંથી આગબોટ		૧–૫૦
પૂછડાં ને પાંખો (૫૦ ચિત્રો સાથે)	ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી	૩–૦૦
સ્મરણયાત્રા (સંક્ષિપ્ત)	કાકા કાલેલકર	૧–૦૦
રસધાર ,,	મેઘાણી	૧–૫૦
સરસ્વતીચંદ્ર ,,	સો. પટેલ	૧–૫૦
કરણઘેલો ,,	નંદશંકર તુ. મહેતા	૧–૭૫
ખેતરને ખોળે ,,	પીતામ્બર પટેલ	૧–૭૫
દિવ્યચક્ષુ ,,	રમણલાલ દેસાઈ	૧–૫૦
ભારેલો અગ્નિ ,,	,,	૧–૨૫
ભદ્રંભદ્ર ,,	રમણભાઈ નીલકંઠ	૧–૫૦
ગોદાન ,,	પ્રેમચંદજી	૧–૫૦
મંગળમંદિર	પેટલીકર	૧–૫૦
ચોખેર્ વાલી (સંક્ષિપ્ત)	ટાગોર	૧–૫૦
હાથીદાંતનો સોદાગર	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૧–૫૦
કલ્પવૃક્ષ (સંક્ષિપ્ત)	પેટલીકર	૨–૦૦
અબ્રાહમ લિંકન	મગનભાઈ નાયક	૧–૭૫
આંધી	,,	૧–૫૦
કાળો પહાડ	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૧–૫૦
જાતકવાર્તાઓ	હરિલાલ ભાયાણી	૧–૫૦
કાળસુંદરી	ગુણવંતરાય આચાર્ય	૨–૦૦
બારભાયા	,,	-૧–૫૦
ચંદરવો	ચૂનીલાલ મડિયા	૧–૭૫
ગબન (સંક્ષિપ્ત)	પ્રેમચંદજી	૧–૫૦
દરિયાસારંગ	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૨–૦૦
વડલો (નાટક)	શ્રીધરાણી	૧–૦૦
ત્રણ સરદારો અને હીરાનો હાર	ગુણવન્તરાય આચાર્ય	૨–૦૦
માટીની મૂર્તિઓ	રામવૃક્ષ બેનીપુરી	૨–૦૦
પાવક જ્વાળા (સંક્ષિપ્ત)	ચૂનીલાલ મડિયા	૧–૭૫
ટાગોરની દૃષ્ટાન્તકથાઓ	અનુ. રમણલાલ સોની	૧–૭૫
તરણા ઓથે ડુંગર (સંક્ષિપ્ત)	પેટલીકર	૨–૦૦
પિંજરનું પંખી અને બીજી વાતો	હરીન્દ્ર દવે	૧–૨૫
શેરલોક હોમ્સનાં પરાક્રમો ૧થી ૬	અનુ. જેઠાલાલ સોમૈયા	૭–૫૦
અનંતની ભીતરમાં	છોટુભાઈ સુથાર	૨–૦૦
જીવનસ્મૃતિ	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૧–૫૦
	અનુ. રમણલાલ સોની	૧–૫૦

હૃદયવિભૂતિ (સંક્ષિપ્ત)	રમણલાલ દેસાઈ	૨–૦૦
પથેર પાંચાલી (,,)	અનુ. રમણલાલ સોની	૧–૭૫
શચી પૌલોમી (,,)	રમણલાલ દેસાઈ	
દેરનો દીધેલ અને બીજી વાતો	પીતામ્બર પટેલ	૧–૭૫
ધરતીટ અને બીજી વાતો	પન્નાલાલ પટેલ	૧–૭૫
આગમાતા	ઈશ્વર પેટલીકર	૧–૭૫
તેજરેખા	પીતામ્બર પટેલ	૧–૫૦
રામચરિત કથામાળા ૧થી ૪		
પ્રેમાનંદની આખ્યાનકથાઓ ૧–૨	પ્રા. રમેશ જાની	
અગરૂ બાળ	મગનભાઈ નાયક	૨–૦૦
જ્ઞાનોદયમાળા સેટ ૧–૨ ૩૧ પુસ્તકો		૧૨–૦૦
સંસ્કૃત આદિત્યમાળા ૨૪ પુસ્તકો		૯–૦૦
સોનાપરી અને બીજાં ત્રણ બાળનાટકો	શ્રીધરાણી	૧–૫૦
બિંબી (એક બિલાડીની વાર્તા)		૧–૦૦
પિંપી (એક દીપડાની વાર્તા)		૧–૦૦
સંત જ્ઞાનેશ્વર (ચિત્રવાર્તા)		૦–૯૦
બાપુના જીવનપ્રસંગો	મનુબહેન ગાંધી	૦–૬૦
હાથીઓની હાથી (ચિત્રમય [illegible])	શ્રીધરાણી	૧–૦૦

મહાભારતનાં પાત્રો ૧૩ પુસ્તકો	નાનાભાઈ ભટ્ટ	૧૫–૦૦
રામાયણનાં પાત્રો ૬ પુસ્તકો	,,	૮–૭૫
મંગળની સફરે	ગિરીશ ગણાત્રા	૧–૫૦
સુરંગાને પેલે પાર	,,	૨–૦૦
ટીકા અને ટારઝન	સત્યમ	૪–૨૫
બેધાભાઈનું બુદ્ધિચાતુર્ય	રમણીકલાલ મહેતા	૧–૨૫
જગભગની જોડી	દામુ સાંગાણી	૨–૫૦
પશુપ્રાણીની મિજલસ	ભગવાનદાસ માંકડ	૧–૫૦
મહાકવિઓની પ્રસાદી		૧૨–૫૦
શ્રીમદ્ ભાગવત ૧થી ૭	દિનુભાઈ જોશી	૮–૨૫
બાલવિકાસમાળા ૧૨ પુસ્તિકાઓ	શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી	૬–૦૦
જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાળા ,, ,,	રતિલાલ નાયક	૬–૦૦
લોકસંસ્કાર દીપાવલી ભા. ૧–૨ ૧૨ પુસ્તિકાઓ	ધૂમકેતુ	૬–૦૦
જ્ઞાનકથાઓ ૧થી ૫	,,	૫–૦૦
કવિકથાઓ ૧થી ૪	,,	૪–૨૫
સાક્ષરકથાઓ ૧–૨	,,	૨–૦૦
જાતકકથાઓ ૧–૨	,,	૨–૨૫
પ્રતાપી પૂર્વજો ૧થી ૫	ધૂમકેતુ	૫–૦૦
એકલવ્ય અને બીજાં નાટકો	,,	૨–૫૦
લોકગાયાણ ૧–૨	,,	૨–૫૦
ભારત ઇતિહાસ રેખાદર્શન ખંડ૧	,,	૧–૦૦
[illegible]	જયભિખ્ખુ	[illegible]

જવાંમર્દ ૧-૨	જયભિખ્ખુ	૨-૭૫
માઈનો લાલ	,,	૨-૫૦
દીપક ગ્રંથાવલિ ૫ પુસ્તકો	,,	૩-૦૦
વિદ્યાર્થી વાચનમાળા ૧થી ૧૦		
(પાકું બાઈન્ડિંગ)	,,	૫૦-૦૦
(કાચું બાઈન્ડિંગ)	,,	૪૫-૦૦
ટૉમ સાયર	અનુ. ધીરુબહેન પટેલ	૩-૦૦
અરેબિયન નાઈટ્સ		૩-૦૦
સદ્‌વિચાર શ્રેણી ૧થી ૭	જયભિખ્ખુ	૭-૫૦
આભે આવ્યાં મોર	,,	૧-૫૦
શિશુસંસ્કારમાળા ૧૨ પુસ્તકો	રમણલાલ સોની	૫-૫૦
પૂર્વ આફ્રિકાની બાળવાર્તા ૧થી ૪	વસંત નાયક	૭-૦૦
કિશોરમાળા	દેસાઈભાઈ પટેલ	૧-૨૫
કિશોરભારત	,,	૧-૨૫
સ્વપ્નપંખા ૧-૨	વસંત જોષાણી	૨-૫૦
બાલસેટ (બાલવિનોદ કાર્યાલય)		૧-૨૫
બાલવિનોદ ગ્રંથાવલિ-૨૦ પુસ્તકો		૩-૭૫
બાલવિનોદમાળા-૧૩ પુસ્તકો		૧૬-૫૦
રમૂજમાળા-૫ પુસ્તકો		૩-૭૫
રમૂજ પ્રવાસમાળા-૧૨ પુસ્તકો		૪-૫૦
મઝેદાર કહાણીમાળા-૬ પુસ્તકો		૧૫-૦૦
અશોક બાલપુસ્તકમાળા-૧૦ પુસ્તકો		૩૨-૫૦
વિતાનમાળા-૫ પુસ્તકો		૩-૭૫
સાહસકથાવલિ-૪ પુસ્તકો		૨૦-૦૦

મહાન મુસાફરો		૩-૫૦
અમનરાજ		૨-૫૦
ચન્દ્રલોકમાં		૧-૨૫
કોનટીકી		૨-૦૦
ગુજરાજ		૩-૦૦
જાપાનની પરીકથાઓ-૬ પુસ્તકો		૯-૦૦
બાળગીતો ૧-૨-૩		૩-૦૦
તલાવડીને આરે		૧-૫૦
સમાજવિકાસમાળા-૫૧ પુસ્તકો		૨૦-૨૫
ગુજરાતની વાર્તાસમૃદ્ધિ-૮ પુસ્તકો		૧૬-૦૦
સૌરાષ્ટ્રની લોકકથાઓ-૧૪ પુસ્તકો		૧૦-૫૦
મહાભારતકથાવલિ-૮ પુસ્તકો	લે. ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય	૧૨-૦૦
બલિદાનકથાઓ-૫ પુસ્તકો		૧૦-૦૦
કુમાઉંનાં માનવભક્ષી	જીમ કોર્બેટ	૬-૦૦
મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૩-૫૦
પંચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧-૨૫
આભના ટેકા	,,	૧-૦૦
આંખ વિના અજવાળાં	,,	૧-૨૫
ત્રણ દીકરાની મા	ચૂનીલાલ વ. શાહ	૧-૨૫
કડકો	પન્નાલાલ પટેલ	૧-૫૦
છેકો અને મેકો-૮ પુસ્તકો	જીવરામ જોષી	૧૩-૫૦
ભીમનાં પરાક્રમો	માધવજી ગોવિંદજી પટેલ	૧-૫૦
ગદાધારી ભીમ	,,	૨-૫૦
વિશ્વની વિચિત્રતાઓ	છોટાલાલ મા. કામદાર	૦-૭૫

જગતમાં જાણવા જેવું	છોટાલાલ મા. કામદાર	૧-૦૦
હિતોપદેશ	પ્રો. સીતારામ શર્મા	૧-૨૫
વંડકથા (સચિત્ર)		૧-૫૦
બાળકોની નીતિશિક્ષા	જયદયાલ ગોયન્દકા	૦-૫૦
બાળરમતો	શામળભાઈ કા. જમોડ	૧-૦૦
દેશી રમતો		૧-૨૫
બુદ્ધિ કોના બાપની ?		૦-૭૫
રસપોળી (બાળગીતો સચિત્રો)	રમણીક અરાલવાળા	૦-૭૫
બાલરામાયણ		૧-૨૫
બાલભાગવત		૧-૫૦
ધર્મની બાળપોથી		૦-૩૭
બોધક જીવનપ્રસંગો		૦-૫૦
ઈસપની બાલવાર્તાઓ		૧-૨૫
સાહસકથાઓ		૦-૭૫
સિપાઈ શગ્દોલ		૧-૫૦

પ્રવાસ

મારો ચીનનો પ્રવાસ	ગૌરીશંકર મહારાજ	૧-૨૫
દિગ્દર્શન	પીરજી જંગામર માહિમર	૪-૫૦
બાગદર્શન	નારાયણ ગોકળજી	૩-૦૦
જય ગિરનાર	ચુનીલાલ મડિયા	૧-૦૦
બાલયાત્રા ગ્રા ૪	રામનારાયણ પાઠક	૫-૬૫
પ્રવાસદર્શન	નાગચંદ્ર અડાલજા	૨-૨૫
રેવાને તીરે તીરે	મંજુલાલ મજમુંદાર	૬-૫૦
દક્ષિણ કૈલાસ દર્શન	સ્વામી પ્રણવતીર્થ	૬-૭૫
નૂતન ભારતનાં તીર્થ	પીતામ્બર પટેલ	૩-૦૦
હિમાલયનો પ્રવાસ	કાકા કાલેલકર	૧-૫૦
દક્ષિણાયન	સુંદરમ	૪-૦૦
પ્રદક્ષિણા	સાંડેસરા	૫-૫૦
પૂર્વાચલ	નવનીત પારેખ	૨-૨૫
ઝાલ્યો મેં પડકાર	ધ્રુવકુમાર પંડ્યા	૧-૭૫
જ્યાં દેવ બિરાજે	દિલહર ભાચેચ	૬-૭૫
પ્રવાસપત્રો	છોટુભાઈ અનડા	૨-૫૦
સ્થલચિત્ર	લીના મંગળદાસ	૧-૦૦
બ્રહ્મદેશદર્શન		૧-૦૦
મારો ભારતદેશ		૦-૭૫
કાશ્મીરનો પ્રવાસ	કલાપી	૦-૭૫
ગુજરાતનાં તીર્થસ્થાનો		૧-૫૦
ઈંગ્લેન્ડની સંસ્કારયાત્રા	અંબુભાઈ પુરાણી	૫-૦૦
ઊગમણો દેશ	કાકા કાલેલકર	૨-૦૦
પૂર્વ આફ્રિકામાં	"	૩-૦૦
દક્ષિણ ભારતનાં તીર્થધામો	શાન્તિલાલ ગાંધી	૨-૫૦
૪૪ રાત્રિઓ	યશોધર મહેતા	૨-૫૦
પલટાતી દુનિયાના દર્શને	રા. ના. પાઠક	૪-૨૫

શિક્ષણશાસ્ત્ર

બાલમાનસ	ડૉ. લીલાવતીબહેન શાહ	૩-૫૦
સ્વભાવદર્શન	હરિંદા પંડિત	૧- ०

શાળાસંચાલન	ધીરજલાલ ગજ્જર	૨-૦૦
માનસદર્શન	ગગનલાલ પટેલ	૩-૭૫
અધ્યાપનકળા	જુગતરામ દવે	૧-૨૫
શિક્ષણ અને જીવનદર્શન	કૃષ્ણમૂર્તિ	૨-૦૦
આધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિ		૩-૦૦
કેળવણીના પાયા		૨-૫૦
કેળવણીનો કોયડો		૧-૫૦
કેળવણીનો વિવેક		૧-૨૫
કેળવણીનો વિકાસ		૧-૨૫
પાયાની કેળવણી		૧-૨૫
સર્વોદયની કેળવણી		૧-૨૫
ગુજરાતી ભાષાલેખન	કે. કા. શાસ્ત્રી	૨-૫૦
નઈ તાલીમ અને નવવિધાન		૪-૫૦
શાંતિપત્રો		૨-૦૦

સાહિત્ય-વિવેચન-ચિંતન

સાક્ષરજીવન		૩-૭૫
ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક અને વધુ માર્ગસૂચક સ્તંભો	કૃષ્ણલાલ ઝવેરી	૭-૫૦
મધ્યકાળના સાહિત્યપ્રકારો	ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત મહેતા	૮-૦૦
અર્વાચીન ગુજરાતીનાં સાહિત્યસ્વરૂપો	સંપા. અનામી-પંડ્યા	૫-૨૫
ગોવર્ધનરામ શતાબ્દી ગ્રંથ	" ઉપેન્દ્ર પંડ્યા	૬-૨૫
મણિલાલ શતાબ્દી ગ્રંથ	" અનામી પંડ્યા	૫-૨૫
વિદ્યાર્થીની વાતો ભાગ ૩	દામુભાઈ શુક્લ	૭-૭૫
કાવ્યશિક્ષણ		૩-૦૦
અભિરુચિ		૩-૭૫
શૈલી અને સ્વરૂપ		૪-૨૫
સાહિત્યવિવેચનના સિદ્ધાન્તો	અનુ. નગીનદાસ પારેખ	૨-૦૦
સાહિત્યમાં વિવેક	"	૨-૫૦
સાહિત્યવિવેક	અનંતરાય રાવળ	૪-૦૦
આત્મનિમજ્જન	"	૫-૨૫
ગુજરાતી સાહિત્યનું રેખાદર્શન	મનસુખલાલ ઝવેરી	૨-૫૦
સાહિત્યવિહાર	અનંતરાય રાવળ	૩-૦૦
સાહિત્યવિમર્શ		૩-૫૦
કાવ્યની શક્તિ		૩-૫૦
વિવિધ વ્યાખ્યાનો ગુચ્છ ૧	બ. ક. ઠાકોર	૧-૭૫
" " " ૨	"	૧-૭૫
" " " ૩	"	૪-૦૦
જીવન જીવવાની કળા	વિઠ્ઠલદાસ મોદી	૨-૨૫
આત્મનિરીક્ષણ	રમણલાલ દેસાઈ	૧-૦૦
સાહિત્ય અને ચિંતન	"	૨-૦૦
જીવનસૌરભ	બબલભાઈ મહેતા	૨-૦૦
સાહિત્ય મીમાંસા	અનુ. સુરેશ જોશી	૨-૫૦
વિવેચનસંચય	ભા. પ્ર. કોઠારી	૫-૦૦

ઇતિહાસ અને સમાજશાસ્ત્ર

જગતના ઇતિહાસનું રેખાદર્શન	પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ	૧૨-૦૦
" " " (સંક્ષિપ્ત)	"	૬-૦૦

રત્નકંકણ	મીનુ દેસાઈ	૫-૦૦
ગોરસ	રમણલાલ સોની	૪-૦૦
ગાંધીજીની કહાણી	લુઈ ફિશર	૫-૦૦
સંસારના રંગ	પેટલીકર	૫-૦
જીવનસંગમ	"	૫-૦૦
પ્રમાણ ભાષકામ શાસ્ત્ર	મુલયકભાઈ જે. મહેતા	૧૦-૦૦
ગીતાંજલિ	ધૂમકેતુ	૨-૫૦
જીવાનની જીવનવાણી	"	૩-૫૦
જીવાનની જીવનવાટિકા	"	૩-૫૦
જીવાનનું જીવનદર્શન	"	૩-૫૦
જીવાનનું જીવનસ્વપ્ન	"	૮-૫૦
ગુજરાતની રાજધાનીઓ	"	૩-૫૦
કુદરતના ખોળે ૧-૨	રસિકલાલ પરીખ	૪-૨૫
ગિરજા સાહિત્ય	પ્રદ્યુમ્ન કંચનરાય દેસાઈ	૧૫-૦૦
સુખી જીવનની પગદંડી	પુ. સ. સ. મંડળ લિ.	૨-૨૫
મહાયાત્રાને પગલે		૧-૫૦
સંસારમાં સુખ		૦-૫૦
આપણે ફરી ન વિચારીએ!	ગુણવંતરાય આચાર્ય	૨-૦૦
કદેતસમદ		૪-૦૦
કદેતન કથાનકો		૬-૦૦
ખિસ્માર શ		૧-૦૦
વિનીત નોંધપોથી		૭-૫૦
વિદગાં ગરદાગ		૧-૫૦
નાણાં ભાંડવ્	નિવાસ માર	૧-૨૫

પુ. સ. સ. મં. લિ.નાં પ્રકાશનો

૪૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલિ		૫-૦૦
વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ		૩-૦૦
કુમારના સ્વાગતો	ઇંદુલાલ યાજ્ઞિક	૧-૫૦
એક મુલાકાત		૦-૩૭
પ્રગતિને પંથે		૧-૦૬
ભૂરચના		૦-૬૯
માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ		૦-૮૧
વિદ્યાશાળા		૦-૬૯
સિંહ		૦-૮૦
આહારશાસ્ત્ર		૦-૮૭
વૈયાયિક ન્યાયમાળા		૧-૫૦
વીર ગારફિલ્ડ		૧-૫૦
પુ. પ્રવૃત્તિના ભાષણો અને લેખો		૧-૫૦
ધમ્મપદ		૦-૬૫

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, લિ.નાં છેલ્લાં પ્રકાશનો

કલાપીનો કેકારવ	
અમલની ખાણ : લેખક ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૧૦-૦૦
દિલની સગાઈ : લેખક વિષ્ણુકુમાર પંડ્યા	૮-૫૦
જીવનસૌરભ : લેખક બબલભાઈ મહેતા	૩-૫૦
રાજીવની આગવાણ : લેખક ...	૨-૦૦

આલબમો-ચિત્રો

ગુજરાતના સાહિત્યસર્જકોનો તસવીરસંપુટ	રવિશંકર રાવળ		૨૦-૦૦
છાયાચિત્રો ૧	શ્રી કનુ દેસાઈ		૨-૦૦
છાયાચિત્રો ૨	”		૨-૦૦
રૂપરેખા	”		૩-૦૦
ગીતગોવિંદ	”		૩-૨૫
કલ્પના	”		૩-૦૦
ગુજરાતનાં પક્ષીમિત્રો ભા. ૧થી ૪	સોમાલાલ શાહ		૨-૩૭
રંગલહરી ૧લો	કનુ દેસાઈ		૨-૫૦
” ૨જો	”		૨-૫૦
ચિત્રલેખા	”		૩-૦૦
મંગલાષ્ટક	”		૨-૦૦
જીવનમંગળ	”		૨-૦૦
રંગાવલિ	”		૨-૫૦
શૃંગારિકા	”		૩-૦૦
લગ્નોત્સવ	”		૨-૦૦
શિલ્પી	”		૩-૦૦
નૃત્યરેખા	”		૨ ૫૦
ગુજરાત કલાકલાપ ૧-૨-૩	વિવિધ કલાકારો	દરેકના	૨-૦૦
મહાત્મા ગાંધી	કનુ દેસાઈ		૪-૦૦
ચિત્રમંજરી	”		૩-૨૫
ઋતુરંગ	”		૨-૫૦
ગાયત્રી	”		૦-૭૫
રંગચૂંદડી	વ્રજલાલ ત્રિવેદી		૩-૦૦
વસંતમંજરી	”		૩-૦૦
રંગરેખા	સોમાલાલ શાહ		૩-૦૦

૧. ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુરનાં હિંદી પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે.

૨. મહેસાણા જિલ્લાના પુસ્તકાલયોને પુસ્તકો પૂરાં પાડવાનું કામકાજ અમારી મહેસાણા શાખામાંથી થાય છે; માટે પુસ્તકોને લગતો પત્રવ્યવહાર મહેસાણા શાખા સાથે કરવો.

☆

પુસ્તકાલયોનાં દફતર માટે જરૂરી ફૉર્મ*

નમૂના નંબર	કિંમત
૧ કરમા રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ ૧-૨૫
૩ નામવારી (કક્કાવારી) રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૪ વિષયવારી રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૫ કર્તાવારી રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ ૧-૨૫
૬ ઇશ્યુ બુક (અડધા કાગળની)	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૮૭
૭ વર્તમાનપત્રો અને માસિકોનું રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૭૫
૮ વંચાયેલા પુસ્તકોની વિષયવાર નોંધ રાખવાનું પત્રક (કરમા પુસ્તકાલય માટે)	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૭૫
૯ સિલકી સામાનનું પત્રક	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૧૦ હાજરીપત્રક	નંગ ૧ના રૂ. ૦-૬૨
૧૧ સૂચના ચોપડી	નંગ ૧ના રૂ. ૦-૬૨
૧૨ વિઝિટબુક (ભેટ ચોપડી)	નંગ ૧ના રૂ ૦-૭૫
૧૩ બાગનીશી	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૭૫
૧૪ સભાના કામની નોંધબુક	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૧૫ પાવતી બુક	નંગ ૧ (૧૦૦ પાન)ના રૂ. ૦-૭૫
૧૬ અરજી અને જામીનગીરીના ફૉર્મ	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૭૫
૧૭ પાવતીના ફૉર્મ	ઘા ૧ના રૂ. ૦-૭૫
૧૮ ઇશ્યુ નંબર અને તારીખ નોંધવાની પટ્ટીઓ	૧૦૦૦ના રૂ. ૪-૦૦
૧૯ પુસ્તકોનું રજિસ્ટર (ગ્રામપુસ્તકાલયો માટે)	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૨૦ વાચકોની ખાતાવહી	ઘા ૧ના રૂ. ૧-૨૫
૨૧ વાચકોનું રજિસ્ટર	ઘા ૧ના રૂ ૦-૭૫
૨૨ પુસ્તક મેળવણીની ચોપડી	રૂ ૦-૬૭
૨૩ પુસ્તક ઉઘરાણીના કાર્ડ	૨૫ નંગના રૂ ૦-૨૫
૨૪ પુસ્તકની માગણીનાં કાર્ડ	૨૫ નંગના રૂ. ૦-૨૫
૨૫ વંચાયેલા પુસ્તકોની વિષયવાર નોંધ રાખવાનું પત્રક	ઘા ૧ના રૂ ૦-૭૫
૨૬ પુસ્તકના પૂંઠે ચોડવાની નંબર લખવાની પટ્ટીઓ	૧ પાનના ૦-૦૬

(અનુસંધાન પાન ૫૭૩ ઉપર)

---

* કાગળના ભાવ અસ્થિર હોઈ નવા છપાતાં ફૉર્મની કિંમતમાં આ લિસ્ટમાં દર્શાવેલી કિંમતને બદલે વધઘટ થશે. ટપાલ મારફતે કે રેલવે માર્ગે ફૉર્મ મોકલવાના ખર્ચનો ઉપરની કિંમતમાં સમાવેશ કરેલો નથી.

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ગ્રંથમાળાનાં
ઉપલબ્ધ પુસ્તકો

ચિરંજીવ સાહિત્ય : ધાર્મિક, સામાજિક, શિક્ષણ અને વિજ્ઞાન તેમ જ ભૂગોળ-ઇતિહાસના પ્રેરણાભરપૂર લેખોનો સંગ્રહ — રૂ. ૨–૨૫

સબળ ભૂમિ ગુજરાત : ગુજરાતની આહીર, મેર, રબારી, કાઠી, હાટી, વાઘેર, મૈયા, પાટણવાડિયા જેવી સબળ જાતિઓનો પરિચય આપી તેમના પ્રસંગો શ્રી ગોકુળદાસ રાયચુરાએ વર્ણવેલા છે. — રૂ. ૨–૦૦

પ્રવાસદર્શન : શ્રી તારાચંદ્ર અડાલજાકૃત કાશ્મીર, હરદ્વાર, હૃષિકેશ, આબુ વગેરે સ્થળોનું વર્ણન — રૂ. ૨–૨૫

સાહિત્ય અને ચિંતન : શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈકૃત સાહિત્યવિષયક લેખોનો સંગ્રહ — રૂ. ૨–૦૦

વિદ્યાર્થીઓનું વાચન : વિદ્યાર્થીઓને વાંચવામાં માર્ગદર્શક થાય એવાં ચૂંટેલાં પુસ્તકોની યાદી — રૂ. ૦–૩૧

સંસ્કારરેખા : ધૂમકેતુકૃત પ્રેરણાદાયક વર્ણનાત્મક સુંદર પ્રસંગકથાઓ — રૂ. ૩–૦૦

જીવનસૌરભ : લોકસેવક અને ચિંતક શ્રી બબલભાઈ મહેતાની જીવન ઉન્નત બતાવે તેવી સરળ, સચોટ અને સુંદર વિચારધારાઓ — રૂ. ૨–૦૦

કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ : ગુજરાતના એક આદર્શ શિક્ષકનું તેમના શિષ્ય અને તેમના જેવા બીજા આદર્શ શિક્ષક સ્વ. દેસાઈભાઈ ના. પરીખને હસ્તે લખાયેલું જીવનચરિત્ર તથા સ્વ. કરુણાશંકરના પ્રશંસકોએ તેમના સંબંધી લખેલા લેખો — રૂ. ૩–૦૦

☆

(અનુસંધાન પાન ૫૭૨થી)

૨૭ નામવારી રજિસ્ટર (પ્રા. પુ. માટે)	ઘા ૧ના રૂ. ૧–૨૫
૨૮ વિષયવાર રજિસ્ટર (પ્રા. પુ. માટે)	ઘા ૧ના રૂ. ૧–૨૫
૨૯ ટપાલચોપડી	નંગ ૧ના રૂ. ૦–૬૨
૩૦ સર્વિસ બુક	નંગ ૧ના રૂ. ૦–૧૯
૩૧ હિસાબી રોજમેળ માટેનાં ફોર્મ	ઘા ૧ના રૂ. ૧–૦૦
૩૨ ફોર્મના નમૂનાની ચોપડી	નંગ ૧ના રૂ. ૧–૩૭

☆

પુસ્તકાલયોને સુલભ પસંદગી માટેની

સામયિકોની યાદી

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. મારફત ભરાતાં સામયિકોનાં લવાજમોમાં લવાજમની રકમ ઉપરાંત કોઈ પણ પ્રકારનો ખર્ચ લેવામાં આવતો નથી.

× આ નિશાનીવાળાં પત્રો પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. મારફત લેવાથી પુસ્તકાલયોને કન્સેશનથી મળશે.

પત્રોનાં લવાજમના દરોમાં અવારનવાર ફેરફાર થવાની શક્યતા રહેશે.

દૈનિક

મુંબઈ સમાચાર — મુંબઈ		૫૦-૦૦
× જન્મભૂમિ — મુંબઈ	૪૮-૦૦	૪૬-૦૦
ગુજરાત સમાચાર — અમદાવાદ		૪૭-૦૦
× સંદેશ — અમદાવાદ	૪૭-૦૦	૪૫-૦૦
× જનસત્તા — અમદાવાદ	૪૯-૦૦	૪૭-૦૦
પ્રતાપ — સુરત		૩૯-૦૦
ગુજરાતમિત્ર — સુરત		૩૯-૦૦
લોકવાણી — સુરત		૩૯-૦૦
× નવભારત — વડોદરા	૪૫-૦૦	૪૨-૦૦
× લોકસત્તા — વડોદરા	૪૭-૦૦	૪૫-૦૦
જયહિંદ — રાજકોટ		૩૯-૦૦
ફૂલછાબ — રાજકોટ		૩૯-૦૦
नवभारत टाइम्स — મુંબઈ		૪૪-૮૫

પાક્ષિક, અઠવાડિક વગેરે

પ્રવાસી — મુંબઈ	૧૧-૦૦
મુંબઈ સમાચાર — મુંબઈ	૧૦-૦૦
ભૂમિપુત્ર — વડોદરા	૩-૦૦
વ્યાપાર — મુંબઈ	૨૨-૦૦
ગુજરાત — અમદાવાદ	૨-૦૦
ભૂદાનયજ્ઞ — કાશી	૬-૦૦
પ્રજારાજ — મહેસાણા	૬-૦૦
જયભારત — મહેસાણા	૭-૦૦
ખેડૂત — મહેસાણા	૬-૦૦
રાષ્ટ્રધર્મ — મહેસાણા	૬-૦૦
મહાગુજરાત — પાટણ	૬-૦૦
ખેડાવર્તમાન — ખેડા	૭-૦૦
લોકમત — નડિયાદ	૯-૦૦
ભેરી — માણસા	૫-૦૦
પ્રકાશ — અમરેલી	૫-૦૦
સ્વરાજધર્મ — રાજકોટ	૫-૦૦
કોંગ્રેસપત્રિકા — અમદાવાદ	૫-૦૦
ક્ષત્રિયબંધુ — નડિયાદ	૫-૦૦
Illustrated Weekly — મુંબઈ	૪૧-૦૦
धर्मयुग — મુંબઈ	૨૮-૦૦
Shanker's Weekly — દિલ્હી	૪-૦૦
Blitz — મુંબઈ	૧૪-૫૦
भारतीय समाचार — दिल्ली	૯-૦૦
योजना — दिल्ली	૪-૦૦
मंगल प्रभात — दिल्ली	૫-૦૦

લોકપ્રિય માસિકો

કુમાર — અમદાવાદ	૯-૦૦
અખંડઆનંદ — અમદાવાદ	૮-૫૦
શ્રીરંગ — અમદાવાદ	૮-૦૦
નવચેતન — અમદાવાદ	૭-૫૦
મિલાપ — ભાવનગર	૬-૦૦

પ્યારા બાપુ — જૂનાગઢ		૬–૦૦
સંસ્કૃતિ — અમદાવાદ		૭–૦૦
કોડિયું — ભાવનગર		૪–૦૦
ઊર્મિ-નવરચના — અમદાવાદ		૭–૫૦
બીજ — મુંબઈ		૬–૦૦
ભારતસેવક — અમદાવાદ		૩–૦૦
સમર્પણ — મુંબઈ		૭–૦૦
ક્ષિતિજ — વડોદરા		૧૦–૦૦
બુદ્ધિપ્રકાશ — અમદાવાદ		૬–૫૦
નવા માનવી — અમદાવાદ		૩–૦૦
સવિતા — મુંબઈ		૬–૦૦

બાલ-કિશોર ઉપયોગી

× બાલમિત્ર — આણંદ	૫–૦૦	૩–૫૦
× બાલજીવન — વડોદરા	૫–૦૦	૩–૭૫
ગાંડીવ — સુરત		૭–૨૫
× રમકડું — મુંબઈ	૯–૦૦	૮–૦૦
ચાંદામામા — મદ્રાસ		૬–૦૦
બાલકનૈયો — વડોદરા		૩–૫૦
× બાલકલ્યાણ — રવાદ	૬–૦૦	૪–૫૦
ઝગમગ — અમદાવાદ		૮–૫૦
બાલસંદેશ — અમદાવાદ		૭–૫૦
રસરંજન — અમદાવાદ		૮–૫૦
બાલમાધુરી — મુંબઈ		૭–૫૦
બાલદક્ષિણા — પોંડીચેરી		૨–૦૦
બાલવાડી — નડિયાદ		૨–૦૦
बालभारती — दिल्ही		૪–૦૦
बालसखा — અલ્હાબાદ		૫–૫૦
पराग — મુંબઈ		૫–૦૦

સ્ત્રી-ઉપયોગી

સ્ત્રીજીવન — અમદાવાદ		૭–૫૦
જ્યોતિર્ધર — અમદાવાદ		૪–૦૦
સંસાર — અમદાવાદ		૫–૦૦
આરસી — અમદાવાદ		૬–૦૦
ચાંદની — અમદાવાદ		૬–૦૦
Femina — મુંબઈ		૧૪–૦૦

ધાર્મિક

જનકલ્યાણ — અમદાવાદ		૫–૨૫
× ગીતાધર્મ — અમદાવાદ	૬–૨૫	૫–૨૫
દક્ષિણા — પોંડિચેરી		૫–૦૦
પરમાર્થ — રાજકોટ		૩–૫૦
× નવભારતી — સુરત	૬–૦૦	૫–૦૦
વિશ્વવાત્સલ્ય — અમદાવાદ		૬–૦૦
વિશ્વમંગલ — અમદાવાદ		૬–૨૫
વિશ્વવિજ્ઞાન – અમદાવાદ		૭–૨૫
वेदसंदेश — પારડી		૫–૦૦
कल्याण — ગોરખપુર		૭–૫૦

શિક્ષણવિષયક

નૂતનશિક્ષણ — સુરત		૫–૦૦
જીવનશિક્ષણ — અમદાવાદ		૪–૦૦
પુસ્તકાલય — વડોદરા		૫–૦૦
ગ્રામશિક્ષક — માંજલપુર		૩–૦૦
શિક્ષકમિત્ર — મહેસાણા		૩–૦૦
શિક્ષણપત્રિકા — ભાવનગર		૪–૦૦
ઘરશાળા — ભાવનગર		૩–૦૦
પ્રાથમિક શિક્ષક — અમદાવાદ		૩–૦૦
લોકશિક્ષણ — સુરત		૩–૦૦
લોકજીવન — અમદાવાદ		૩–૦૦
નવજીવન — અમદાવાદ		૪–૦૦

આરોગ્યવિષયક

વૈદ્યકલ્પતરુ — અમદાવાદ		૪–૨૫
તંદુરસ્તી — અમદાવાદ		૫–૫૦
સુશ્રુત — વડોદરા		૩–૭૫
× ચરક — અમદાવાદ	૧૨–૦૦	૮–૦૦
ભિષગ્ભારતી — સુરત		૪–૦૦
શારીરિક શિક્ષણ — રાજપીપળા		૪–૦૦
વ્યાયામ — વડોદરા		૩–૫૦
स्वास्थ्य और जीवन — પુના		૭૫૦

ઇતર પત્રો

આરામ — અમદાવાદ	૬-૦૦
વર્ષા — અમદાવાદ	૬-૦૦
તણખા —	૪-૦૦
ગ્રામજીવન — વડોદરા	૩-૦૦
ગ્રામપંચાયત — નડિયાદ	૮-૦૦
કૃષિગોવિદ્યા — આણંદ	૩-૦૦
કૃષિસહાયક — વડોદરા	૨-૦૦
ગ્રામસ્વરાજ — અમદાવાદ	૫-૦૦
વિશ્વમાનવ — વડોદરા	૯-૦૦
અભિનવ ભારત — અમદાવાદ	૬-૦૦
વાડળ પત્રિકા — મોગારોડ	૨-૦૦
ધરતી — અમદાવાદ	૩-૦૦
કિરણ — મુંબઈ	૨-૦૦
खादी ग्रामोद्योग — મુંબઈ	૨-૫૦
जागृति — મુંબઈ	૬-૦૦
गांधीमार्ग — દિલ્હી	૩-૦૦
आर्थिक समीक्षा — દિલ્હી	૭-૦૦
नवनीत — મુંબઈ	૧૦-૦૦
ग्रामसेवक — દિલ્હી	૧-૨૫
कुरुक्षेत्र — દિલ્હી	૨-૫૦
समाजकल्याण — દિલ્હી	૪-૦૦
आजकल — દિલ્હી	૭-૦૦
नई तालीम — સેવાગ્રામ	૪-૦૦
Bhagirath — દિલ્હી	૬-૦૦
March of India — દિલ્હી	૧૦-૦૦
Social Welfare — દિલ્હી	૪-૦૦
Panchayat Raj — દિલ્હી	૧-૨૫
The Economic Times — મુંબઈ	૮૦-૫૦
Filmfare — મુંબઈ	૨૦-૩૦
Bharati — મુંબઈ	૫-૦૦
Bhavan's Journal — મુંબઈ	૬-૫૦
Modern Review — કલકત્તા	૧૫-૦૦
Reader's Digest — મુંબઈ	૧૮-૦૦
Economic Review — દિલ્હી	૮-૦૦
Sport & Pastime — મદ્રાસ	૧૯-૭૬
Herald of Health — પુના	૮-૭૫

☆

કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરનાં કેટલાંક અંગ્રેજી પુસ્તકો

Collected Poems and Plays
Reminiscences
Poems of Kabir
Creative Unity
Glimpses of Bengal
Lectures and Addresses
The Herald of Spring
Gitanjali
Mashi
Hungry Stones and Other Stories
Stories from Tagore
More Stories from Tagore
Stray Birds
Fruit Gathering
The Home and the World
Gora
The Wreck
Farewell My Friend
The Gardener
The King of the Dark Chamber
Chitra
The Post Office
Red Oleanders
Sacrifice
Nationalism
Personality

☆

પુસ્તકાલય નોંધ

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

પ્રચારકોની કામગીરી : વડોદરા જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી છ. મ. પટેલે માહે ફેબ્રુ, '૬૧માં કરજણ તાલુકામાં અટાલી, સરુપુરટીંબી, કિયા, દીવી, કોલિયાદ, સણાપુરા, કુરાલી, કાસમપુર, સાંદરણા, ભરથાલી, ભરથાણા, ઓસલામ, વલણ, ધામણજા, દેથાણ, લોકાદરા, જૂની જીથરડી, નવી જીથરડી, વેમારડી, ધાવટ, ગંધારા, ગણપતપુરા, બામણગામ એ ૨૦ ગામોનાં પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે, તથા ગ્રા. પુ. મં.ના ૫૦ સભ્યો નોંધ્યા છે, તથા ૧૬૭ પુસ્તકો રૂબરૂમાં પ્રસ્તુ કરીને વાંચવા આપ્યાં છે.

સુરત જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી મહંતે માહે ફેબ્રુ., '૬૧માં બારડોલી તાલુકામાં મસાડ અને વઢવાણિયા એ ગામનાં પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી છે, તથા શીંગોદ, બામણી, ઓરગામ, નાની ભટલાવ, નસુરા એ પાંચ ગામોએ નવીન પુસ્તકાલયો ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે, તથા ગ્રુ પુ. મંના ૭ સભ્યો નોધ્યા છે.

પંચમહાલ-ભરૂચ જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી પાઠકે માહે ફેબ્રુ., '૬૧માં હાલોલ તાલુકામાં ચંદ્રપુરા, બારકા, પાવાગઢ, કંજરી, ધરમપુરા, ટીંબી, અરાદ, દેવગઢબારિયા તાલુકામાં દેવગઢસાગ્યા, પીપલોદ, ગોલ્લાવ, સનિયાડા, રીંછવાણી, દેગાવાડા, પરોલી, વાલીનાથ, ફરોડ, ધોધંબા, પાલ્લા, ભાણપુરા, જીતપુરા, રણજિતનગર, તથા ગોધરા તાલુકામાં મહેલોલ, હરકુંડી, રામપુરા, અને જીતપુરા એ ગામના પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે, તથા ધર્મપુરી, તા. હાલોલ અને લાલપુરી, તા. બારિયા ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. ગ્રુ. પુ. મંડળના ૬૧ સભાસદો પણ તેમણે નોંધ્યા છે.

દશમી શિ. વા. પરીક્ષાનાં પ્રમાણપત્રો : દશમી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલા ઉમેદવારોનાં પ્રમાણપત્રો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. તે માર્ચના છેલ્લા કે એપ્રિલના પહેલા અઠવાડિયામા જેતે કેન્દ્રોના વ્યવસ્થાપકો તરફ રવાના થશે.

વ. મૂ. પટેલ

અમદાવાદ વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

પ્રચારક શ્રી ઉગિયાશંકર દવેએ ફેબ્રુઆરી, '૬૧માં નડિયાદ તાલુકાનાં ૧ નડિયાદ, ૨ વીણા, ૩ ઉતરસંડા, ૪ ડભાણ, ૫ પીજ, ૬ વસો, ૭ પલાણા, ૮ ગંગાપુર, ૯ રામપુર. ૧૦ બામરોલી, ૧૧ વસો–બાલ પુસ્તકાલય, ૧૨ વસો–મહિલા પુસ્તકાલય, માતર તાલુકાનાં ૧૩ માતર, ૧૪ લીંબાસી, ખંભાત તાલુકાનાં ૧૫ તારાપુર, ૧૬ ખંભાત, ૧૭ મેતપુર, પેટલાદ તાલુકાનાં ૧૮ પેટલાદ, ૧૯ મલાતજ, ૨૦ દંતાલી, ૨૧ પેટલાદ–મહિલા, ૨૨ પેટલાદ–બાલ,

૨૩ વિશ્રામપુરા, ૨૪ રૂપિયાપુરા, ૨૫ ધર્મજ, બોરસદ તાલુકાનાં ૨૬ ધર્મજ–મહિલા, ૨૭ ધર્મજ–બાલ, બોરસદ તાલુકાનાં ૨૮ બોરસદ. ૨૯ ભાદરણ, ૩૦ ભાદરણ–મહિલા, ૩૧ ભાદરણ–બાલ, ૩૨ રૂદેલ, ૩૩ બોચાસણ–આમ કુલ ૩૩ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. બીલોદ્રા, દાવડા, માણ્છીપુરા, શકરપુરા એ ૪ ગામોમાં નવીન પુસ્તકાલય શરૂ કરાવવા અંગે તેમણે તજવીજ કરી હતી.

ઉપરાંત તેમણે ગુજરાત પુ. મંડળના ૩૧ સભ્યો નોંધ્યા હતા. નડિયાદ તાલુકા પુ. પરિષદ તથા ખેડા જિ. પુસ્તકાલય પરિષદ ભરવા અંગે તેમણે સમજ આપી હતી, તેમ જ 'પુસ્તકાલય'ના ગ્રાહક બનવા તથા શિષ્ટ વાચન પરીક્ષાનાં કેન્દ્રો ઉઘાડવા અંગે તજવીજ કરી હતી.

પ્રકીર્ણ

સિદ્ધપુર તાલુકા પહેલી શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનું પરિણામ : આ પરીક્ષાનો લાભ ૨૯ કેન્દ્રોએ લીધો હતો. પરીક્ષામાં બેઠેલા ૮૭૧ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઉત્તીર્ણ ૭૨૨ થાય છે, એ જોતાં પરીક્ષાનું પરિણામ ૮૨.૯ ટકા આવ્યું છે.

ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થીઓમાં ગુણાનુક્રમે પ્રથમ આવનાર નંબરો નીચે પ્રમાણે છે અને તે દરેકને ૩, ૨, ૧ અને ૨નું ઇનામ મળે છે. નં. ૬૮ને બહેનોમાં સૌથી વધુ ગુણ મેળવવા બદલનું ઇનામ પણ મળે છે.

ક્રમાંક	નંબર	નામ	ગુણ	ઓળખ
૧	૪૭	ફૂલાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ કેન્દ્ર : ઉપેરા, તા. સિદ્ધપુર	૮૭	વિદ્યાર્થી, ઉ. વ. ૧૫, ધો. ૮
૨	૬૮	શારદાબહેન લલ્લુભાઈ પટેલ કેન્દ્ર : ઊંઝા, તા. સિદ્ધપુર	૮૬	વિદ્યાર્થી, ઉ. વ. ૧૪, ધો. ૭
૩	૯૩૩	બાબુલાલ જેઠાભાઈ પ્રજાપતિ કેન્દ્ર : બ્રાહ્મણવાડા, તા. સિદ્ધપુર	૮૫	વિદ્યાર્થી, ઉ. વ. ૧૪, ધો. ૮
૪	૬૮	શારદાબહેન લલ્લુભાઈ પટેલ કેન્દ્ર : ઊંઝા, તા. સિદ્ધપુર	૮૬	વિદ્યાર્થી, ઉ. વ. ૧૪, ધો. ૭

ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થીઓનાં પ્રમાણપત્રો ફેબ્રુઆરી, '૬૧ આખર સુધીમાં જે તે કેન્દ્રોને મોકલી આપવામાં આવશે.

આ પરીક્ષાના પ્રચાર માટે જે તે કેન્દ્રોના સંચાલકોએ તથા પ્રચારકોએ સેવા અર્પી પરીક્ષાના કામમાં મદદ કરી છે તે બદલ પરીક્ષામંત્રી તેમનો આભાર માને છે.

રાસનોલ, તા. આણંદના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને મળેલાં દાન : સદર પુસ્તકાલયના મકાનનું ઉદ્ઘાટન થયું છે. એ પુસ્તકાલયમાં શ્રી મણિલાલ નાથજીભાઈ શાહના પુત્રોએ રૂ. ૩૦૦૧ તથા અમદાવાદના શ્રી પ્રભુદાસ કિશોરદાસ બીડીવાળાએ રૂ. ૭૦૦ આપ્યા છે.

[અનુસંધાન પાન ૫૮૧ ઉપર]

નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ

રૂપકોશા – રાજનર્તકી : લે. મોહનલાલ ચુનીલાલ ધામી; કિં. ૪–૫૦; વિ. નવલકથા
રૂપકોશા – આર્યસ્થૂલભદ્ર : લે, કિં., વિ. ઉપર પ્રમાણે
વીણાના તાર તૂટતા રહી ગયા : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૨–૫૦; વિ. નવલકથા
દાદાજીના પ્રયોગો : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૬–૫૦; વિ. વૈદક
દાદાજીનું વૈદું : લે., કિં., વિ ઉપર પ્રમાણે
દાદાજીની અનુભવપોથી : લે., કિં., વિ. ઉપર પ્રમાણે
આરામે હાસ્ય : લે. જગજીવન ત્રિકમજી કોઠારી (ઓલિયા જોશી); કિં. ૬–૨૫; વિ. હાસ્યપ્રસંગો
દીવાને હાસ્ય : લે., કિં., વિ. ઉપર પ્રમાણે
મુશાયરે હાસ્ય : લે., કિં, વિ. ઉપર પ્રમાણે
આનંદનો અખાડો : લે., કિં., વિ ઉપર પ્રમાણે
હાસ્યતબેલો . લે., કિં., વિ. ઉપર પ્રમાણે
રેતીમાં વહાણ : લે. દામુ સાંગાણી; કિં. ૪–૦૦; વિ. હાસ્યકથા
હું ને મારી શ્રીમતી : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૩–૦૦; વિ. હાસ્યકથાઓ
પાતાળનાં પાણી : લે ગુણવંતરાય આચાર્ય; કિં. ૩–૦૦: વિ. નવલકથા
મા ! તું કોની ઢીંગલી : લે પદ્મા ફડિયા; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલિકાઓ
બૂટો મહારાજ : લે અનંત વ્યાસ; કિં. ૧–૫૦; વિ. વાર્તા
પક્ષીપ્રાણીની મિજલસ : લે. ભગવાનલાલ લ. માંકડ; કિં. ૧–૨૫; વિ. બાલકવિતા
ફૂલવાડી : લે. મહાત્મા યોગેશ્વર; કિં. ૧–૫૦; વિ. ચિંતનકથાઓ

આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ

માનવસૌરભ : લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ; કિં. ૫–૨૫; વિ. જીવનચરિત્ર
આંખ અને અંજન : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૩–૨૫; વિ. નવલકથા
પૂર્ણા : લે. 'કોલક'; કિં. ૪–૦૦; વિ. નવલકથા
તુરંગાને પેલે પાર : લે. ગિરીશ ગણાત્રા; કિં. ૨–૦૦; વિ. વાર્તા

હંસ પ્રકાશન, રાજકોટ

હિંદુ ધર્મ : લે. રામનારાયણ ના. પાઠક; કિં. ૧–૫૦; વિ. ધર્મ

બૌદ્ધ ધર્મ : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં ૧-૨૫; વિ ધર્મ
ઇસ્લામ ધર્મ : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૨-૦૦; વિ. ધર્મ
ઈસાઈ ધર્મ : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૧-૦૦; વિ. ધર્મ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ

બા અને બાપુ : લે. મુકુલભાઈ કલાર્થી; કિં ૧-૫૦; વિ. જીવનપ્રસંગો
પ્રેમપંથ ૭ : સં. દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી; કિં. ૦-૪૦; વિ. ગાંધીજીવનપ્રસંગો
પ્રેમપંથ ૧૦ : સં. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૦-૬૦; વિ. ગાંધીજીવનપ્રસંગો
આપણો ખોરાકનો પ્રશ્ન : લે. ગાંધીજી; સં. આર. કે. પ્રભુ; કિં. ૦-૪૦; વિ. ખેતી

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ

અક્ષત : લે. ચૈતન્યબાળા જ. દિવેટિયા; કિં. ૭-૦૦; વિ. કાવ્યો
જ્ઞાનકથાઓ : લે. ધૂમકેતુ; કિં. ૧-૨૫, વિ. ધર્મ
ગઈ ગુજરી : લે. જયભિખ્ખુ; કિં. ૧-૫૦; વિ. વાર્તા
શિકારકથાઓ : લે. જીવરામ જોશી; કિં. ૧-૩૫; વિ. વાર્તાઓ

ભાયાણી બુક ડીપો, મુંબઈ ૨

શરદી-સળેખમ : લે ડૉ. હરકિશનદાસ ડી. ગાંધી; કિં. ૦-૬૦; વિ. વૈદક
લોહીનું દબાણ, ઊંચું અને નીચું : લે. ઉપર પ્રમાણે; કિં. ૦-૭૫; વિ. વૈદક
મીઠી પેશાબ : લે., કિં., વિ. ઉપર પ્રમાણે

સ્વાગતસમિતિ, ભાવનગર કોંગ્રેસ

ગુજરાત—એક પરિચય : સં. રામલાલ પરીખ; કિં. ૧૦-૦૦; વિ. સામાન્ય જ્ઞાન
૬૬વાં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કાંગ્રેસ સ્મૃતિગ્રંથ : સં. ઉપર પ્રમાણે; વિ. રાજકારણ અને ગુજરાતનું સામાન્ય જ્ઞાન
66th Session Indian National Congress Souvenir : સં. ઉપર પ્રમાણે, કિં. ૧૦-૦૦; વિ. ઉપર પ્રમાણે

બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, અમદાવાદ

માનવતાના સંસ્કારો : લે. બબલભાઈ મહેતા; કિં. ૩-૦૦; વિ. સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા
ખાંડ અને સાકર : લે. અરવિંદ અનંતરાય રાવળ; કિં. ૦-૭૫; વિ. વિજ્ઞાન

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ

અંતરની આગ : લે. ખલીલ જિબ્રાન; કિં. ૫-૦૦; વિ. તત્ત્વજ્ઞાન
રહસ્યમયી પૃથ્વી : લે. નવનીત મદ્રાસી; કિં. ૫-૦૦; વિ. નવલકથા

પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ

નાના ઉદ્યોગો શા માટે : લે. આર. એસ. ભટ્ટ; કિં. ૦-૪૦; વિ. ઉદ્યોગ
અણુશક્તિ : ભસ્માસુર કે કલ્પવૃક્ષ : લે. મનુભાઈ મહેતા; કિં. ૦-૪૦; વિ. વિજ્ઞાન

પ્રકીર્ણ

સદાચાર : લે. અને પ્ર. સી. જી. વાલેસ, સેંટ ઝેવિયર્સ કૉલેજ, અમદાવાદ ૯; કિં. ૦-૭૫; વિ. નીતિ

વીર વિદ્યાર્થી : લે. મદન પરીખ; પ્ર. જનતા પ્રકાશન કાર્યાલય, દેસાઈ શેરી, વડોદરા અને એમ. સી. કોઠારી, રાવપુરા, વડોદરા; કિં. ૦-૭૫; વિ. જીવનચરિત્ર (ડૉ. જીવરાજ મહેતા)

ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર ભાગ ૨, ખંડ ૩ : લે. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી; પ્ર. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા; કિં. ૮-૦૦; વિ. ભાષાશાસ્ત્ર

મુક્તબંધન : લે. આરસી; પ્ર. રવિ પ્રકાશન, ૬, લાલાજીની ચાલ, આણંદ; કિં. ૫-૦૦; વિ. નવલકથા

યશવંતરાવ ચવ્હાણ : લે. ચંદુલાલ એમ. શાહ; પ્ર. સુનીલ પ્રકાશન ગૃહ, ૨૨૦, કીકા સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; કિં. ૫-૦૦; વિ. જીવનચરિત્ર

કાલિદાસ અને રવીંદ્રનાથ : લે અને પ્ર. ભાવસાર મનહરપ્રસાદ કેશવલાલ, ભાવસારવાડા, કપડવણજ, જિ. ખેડા, કિં. ૦-૩૭; વિ. સાહિત્યવિવેચન

☆

[અનુસંધાન પાન ૫૭૮થી ચાલુ]

ભરૂચમાં ફરતું પુસ્તકાલય થશે : ભરૂચ શહેરમાં સર્વને વાંચનસામગ્રી ઘેર બેઠાં મળી રહે તે માટે રાયચંદ દીપચંદ પુસ્તકાલય તરફથી એક ફરતું પુસ્તકાલય શરૂ કરવામાં આવનાર છે. આ માટે દી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી ચેરિટી તરફથી રૂ. ૧૫૦૧ની તેમ જ રાયપુરમાં રહેતા શ્રી નોશીરવાન ડુંગાજીએ તેઓશ્રીના મરહૂમ પિતાશ્રી શેઠ પેસ્તનજી ખરશેદજી કામાના પુણ્યાર્થે રૂ. ૫૦૧ની ઉદાર સખાવત આપી છે. જો વધુ મદદ મળે તો ફરતું પુસ્તકાલય વધુ સારી રીતે શરૂ કરવાની સંચાલકોની ઇચ્છા છે.

ભરૂચની લાયબ્રેરીને મળેલી મદદ : રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરી સંચાલિત દાદાભાઈ નવરોજજી મફત વાચનાલય અને લાયબ્રેરીના મકાનના જીર્ણોદ્ધારના કાર્ય માટે ગુજરાત રાજ્યના રાજ્યપાલશ્રી નવાબ મહેંદી નવાઝજંગે રૂ. ૨૦૦ની સહાય આપી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ માટે મમતા પ્રદર્શિત કરી છે. રાજ્યપાલશ્રીએ રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરીની અચાનક મુલાકાત લીધી હતી અને તેની વ્યવસ્થાથી તેમણે ઘણો જ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો.

કપડવણજ શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરીને મળેલી ભેટ : રૂ. ૨૧૨-૭૫ શ્રી રાવજીભાઈ આશાભાઈ પટેલ તરફથી બારીવાળા હોલ માટે પંખો એક; રૂ. ૧૫૧-૦૦ શ્રી શાંતિલાલ માણેકલાલ પરીખ; પ્રદીપકુમારના સ્મરણાર્થે; રૂ. ૪૮-૦૦ શ્રી ઓચ્છવલાલ શેઠ : જનકલ્યાણના લવાજમોમાં છૂટ માટે.

☆

સૂચના-સમાચાર

૧. દૈનિક છાપાં પ્રકાશિત થાય એ જ દિવસે એજન્ટો મારફત ગ્રાહકોને તે સરળતાથી મળી શકે છે; જ્યારે પોસ્ટમા બીજા દિવસે મળે છે, જેથી ગ્રાહકોને વાસી સમાચાર વાંચવા રુચતા નથી. આ હકીકત એક દૈનિક છાપાના સંચાલક પાસે રજૂ કરતાં તેમણે ખુલાસો કર્યો કે "દરરોજ વહેલી પરોઢે ચાર વાગ્યે પોસ્ટમાં રવાના કરવાનાં પત્રો સોંપી દેવામાં આવે છે. જે ટ્રેન લાગુ થાય એમાં પત્રો રવાના થાય. વળી જે ટ્રેનમાં R. M. S નો ડબો ન હોય તેમા ટપાલ રવાના ન પણ થાય; અને એ જ કારણે ગ્રાહકોને છાપાં બીજે દિવસે મળે છે; જ્યારે એ જ ટ્રેનમા એજન્ટના પાર્સલો તો રવાના થાય છે, અને એ રીતે એજન્ટો છાપાં જલદી પહોચાડી શકે છે. પોસ્ટ મારફત છાપાં મેળવતા વાચકો પોતાની ફરિયાદ R. M S. આગળ રજૂ કરે તો ઉકેલ આવે."

૨. 'સત્સંદેશ' માસિકનુ પ્રકાશન બંધ થયું હોવાથી તેનુ લવાજમ ભરવામાં આવ્યું નથી.

૩. ખેડા જિલ્લા લોકલબોર્ડ તરફથી એ જિલ્લાનાં ગ્રામપુસ્તકાલયોને ચાલુ સને ૧૯૬૦-૬૧ની સાલમા મદદ મળવાની નથી; એટલે મંડળ મારફતે કામ કરાવતાં પુસ્તકાલયો તેટલી વધુ રકમ મોકલે.

૪ પુસ્તકાલય તરફથી જ્યારે પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવે ત્યારે પુસ્તકાલયનો સિક્કો જરૂરથી લગાવવો. એક જ નામનાં ઘણા ગામડાં છે વળી કેટલાક પત્રોમા તો ગામનું નામ પણ લખવાનુ રહી ગયેલું હોય છે. વળી પોસ્ટ ખાતાના સિક્કા પણ હમેશાં બિલકુલ ઝાંખા અને અડધાપડધા મારેલા હોય છે. આથી પત્રમાં જણાવેલી બાબતનો અમલ થઈ શકતો નથી.

૫. લવાજમ ભરવાનું કામ પૂરું થવા આવ્યું છે. જે પુસ્તકાલયોની પુસ્તકોની યાદીઓ આવી ગઈ હશે તેમને તા. ૩૧-૩-'૬૧ સુધીમા તેમની અત્રે જમા રહેતી રકમના પુસ્તકો મોકલી દેવામા આવશે, તેમ જ હિસાબ પણ રવાના કરી દેવામા આવશે.

૬. રિજનલ કો-ઑપરેટિવ ટ્રેનિંગ સેન્ટર, મદ્રાસથી ઊંચી કક્ષાના બાર-ઑફિસરવર્ગના ભાઈઓ મંડળની મુલાકાતે તા. ૮મી બુધવારના રોજ આવ્યા. તેઓ હિંદી ભાષા બિલકુલ સમજી શકતા ન હતા; અંગ્રેજીમા તેમને સમજાવવા કોશિશ કરી મંડળનું કામકાજ જોઈ તેઓ ઘણા રાજી થયા. કેરલ સ્ટેટમાં આવી પુસ્તક પ્રકાશિત કરનારી સહકારી મંડળી છે તેનો તેમ જ ત્યાના સહકારી પ્રવૃત્તિનો તેમણે આપણને ખ્યાલ આપ્યો. આ બધા સિલોન, આન્ધ્ર પ્રદેશ, મૈસુર અને કેરલ પ્રદેશના વતનીઓ હતા. આ અભ્યાસી અમલદારોના માર્ગદર્શક શ્રી એન ગજેન્દ્રમ્ મદ્રાસના હતા. મંડળ તરફથી શ્રી મગનભાઈ મહેતાએ લખેલુ પુસ્તક 'જીવનસૌરભ' તેમને ભેટ આપ્યું. આ પુસ્તક સર્વસેવા-સંઘ, બનારસ તરફથી હિંદીમા પ્રકાશિત થવાનું છે.

તા. ૪-૩-'૬૧

લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી

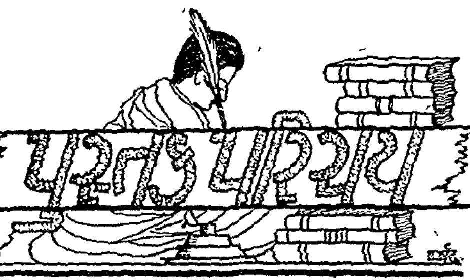

કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ : લેખક : દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ અને સ્વ. કરુણાશંકરના પ્રશંસકો; પ્રકાશક : પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૨૭૫+૨૮; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડપટીનું; કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ગ્રંથમાળાનું આ ૧૮મું પુષ્પ છે.

(૧)

આ પુસ્તકમાં ત્રણ ખંડ છે. એમાંના પહેલા બે ખંડ સ્વ. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલના લખેલા છે, અને ત્રીજો ખંડ સ્વ. કરુણાશંકરના પ્રશંસકોએ લખેલો છે. પહેલા ખંડમાં સ્વ. કરુણાશંકરનું જીવનચરિત્ર આપેલું છે. એમાં સ્વ. કરુણાશંકરના બાળપણ અને શિક્ષણ સંબંધી માહિતી છે; તદુપરાંત તેમણે કોસિંદ્રા, ગંભીરા, પેટલાદ, અમદાવાદ, અને મુંબઈ રહી જે શિક્ષણકાર્ય કરેલું તેની હકીકત છે. આ વાંચતાં વાચકને ખાતરી થાય છે કે સ્વ. કરુણાશંકર ગુજરાતના એક ઉચ્ચ કોટિના શિક્ષક હતા. બીજા ખંડમાં સ્વ. કરુણાશંકરના જીવનનાં વિવિધ પાસાં—શિક્ષક, પતિ, પિતા, કુટુંબના વડીલ, વિદ્યાવ્યાસંગી, ગુરુભક્ત, શિષ્યપ્રેમી, મિત્ર, યજમાન, વગેરે તરીકેનાં—વર્ણવ્યાં છે, આમાં સ્વ. કરુણાશંકરની માનવતાનાં દર્શન થાય છે. ખંડ ત્રીજામાં લીલાવતીબહેન શેઠ, લક્ષ્મીકાંત શ્રીકાંત, મુનિ જિનવિજયજી, જયંતીલાલ આચાર્ય, હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈ, રતિલાલ ત્રિવેદી, રા. વિ. પાઠક, હરિપ્રસાદ મહેતા, ગટ્ટુલાલ ધ્રુ, લીનાબહેન મંગળદાસ, રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ, દેવશંકર વિશ્વનાથ ત્રિવેદી, પૂંજાલાલ દલવાડી, રામકૃષ્ણ ભાઈશંકર ભટ્ટ, અને ફૂલસિંહજી ડાભીના લેખો છે. આ લેખકો સ્વ. કરુણાશંકરના નિકટના સંસર્ગમાં આવેલા છે, અને તેમના લેખોમાંથી સ્વ. કરુણાશંકર સંબંધી ઘણી માહિતી મળે છે.

સ્વ. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ સ્વ. કરુણાશંકરના પેટલાદમાં શિષ્ય હતા, અને બંનેનો સંબંધ બંનેના જીવનકાળ પર્યંત રહ્યો હતો. સ્વ. દેસાઈભાઈએ પણ સ્વ. કરુણાશંકરની માફક તેમનું જીવન મુખ્યત્વે આદર્શ શિક્ષક તરીકે વિતાવ્યું છે.

સ્વ. દેસાઈભાઈનું ટૂંક જીવન પુસ્તકની શરૂઆતમાં તેમના નિકટના સાથી શ્રી બબલભાઈ મહેતાએ લખ્યું છે.

સ્વ. કરુણાશંકર પેટલાદમાં સ્વ. મોતીભાઈ અમીનના સહકાર્યકર્તા હતા; અને સ્વ. મોતીભાઈ સ્મારક ગ્રંથમાળામાં સ્વ. કરુણાશંકરનું જીવનચરિત્ર પ્રસિદ્ધ થાય તે યથાયોગ્ય છે.

સ્વ. કરુણાશંકરના સારી રીતે લખાયેલા આ જીવનચરિત્રમાંથી વાચકોને—તેમાંય ખાસ કરીને શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ જીવન જીવવાની પ્રેરણા મળશે.

પુસ્તકના ટાઈપ, છપાઈ, કાગળ વગેરે સારું છે. પુસ્તકાલયોએ તથા શિક્ષણસંસ્થાઓએ આ પુસ્તક ખાસ ખરીદવા જેવું છે.

માનવતાના સંસ્કારો : લેખક : બબલભાઈ મહેતા; પ્રકાશક : ગુજરાત નઈ તાલીમ સંઘ વતી બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, ખજૂરીની પોળ, કાળુપુરા, અમદાવાદ ૧; પૃષ્ઠ : ૨૫૬; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડનું; કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

શ્રી બબલભાઈ મહેતા ગુજરાતની જનતા સાથે એકરસ થયેલા સર્વોદયવાદી લોકસેવક છે તેઓ સતત જાગૃત છે. પ્રજાના જીવનમાં સ્વચ્છતાના તથા વ્યવસ્થાના સંસ્કારો સિંચાય તે માટે તેમણે આ પુસ્તક લખ્યું છે આ પુસ્તકમાં નીચેના ૧૪ વિભાગ છે: (૧) દિનચર્યા, (૨) અંગત, (૩) કપડાં, (૪) આંગણું, (૫) રસોડું, (૬) ખાનપાન, (૭) મકાન, (૮) રાચરચીલું, (૯) પાણીઘેર (૧૦) શૌચસ્થાન, (૧૧) રોગો, (૧૨) સારવાર, (૧૩) ગામ, (૧૪) માનવ મિત્રો અને શત્રુઓ. આ વિભાગવાર એમણે નાના નાના મુદ્દાસર લેખો લખી જેતે વિભાગમાં સમાવેશ થતી બાબતો સંબંધી સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા સાચવવાની સરળ ભાષામાં જનતાને ભલામણ કરી છે. આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'સંસ્કૃતિનો પાયો' નામે કાકા કાલેલકરે લખી છે આપણી પ્રજામાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાના સંસ્કાર કેળવાય તે માટે આ પુસ્તકનો બહોળો પ્રચાર થાય તે ઇષ્ટ છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ, સમાજશિક્ષણ વર્ગો, પુસ્તકાલયો, વગેરેને આ પુસ્તકનો પ્રચાર કરવા અમારી ભલામણ છે.

બા અને બાપુ : સંપાદક : મુકુલભાઈ કલાર્થી; પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૧૪; પૃષ્ઠ : ૧૯૬; પૂઠું : કાચું; કિંમત : રૂ ૧-૫૦

આ પુસ્તકમાં ગાંધીજી અને કસ્તૂરબાના પરસ્પર વણાયેલા કર્તવ્યમય જીવનના પ્રસંગો છે. એમાં તે બંનેનો શુદ્ધ દાંપત્યપ્રેમ તરી આવે છે. એ ઉપરાંત બંનેનો એમના કુટુંબની, આશ્રમોની તથા અન્ય સમાગમમાં આવેલી વ્યક્તિઓ તરફનો નિર્મળ પ્રેમ પણ એમાં દેખાય છે. આ પુસ્તકના પ્રસંગો સરળ શૈલી તથા ભાષામાં લખાયેલા છે. આ પુસ્તક બધાંએ વાચવા જેવું છે. બહેનોએ તો તે ખાસ વાંચવું જોઈએ. દરેક સાર્વજનિક પુસ્તકાલય તથા ગૃહપુસ્તકાલયમાં પુસ્તક વસાવવા જેવુ છે. પુસ્તકની કિંમત ઓછી છે, તથા કાગળ, છપાઈ, વગેરે સારાં છે.

આપણાં ભજનો : સંગ્રાહક : મુકુલભાઈ કલાર્થી; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ; પૃષ્ઠ : ૩૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

પરિચય ટ્રસ્ટની આ પુસ્તિકામાં પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ૨૬ પ્રસિદ્ધ ભજનો છે. તેમાંથી કેટલાંકની પહેલી લીટી નીચે પ્રમાણે છે: (૧) એક જ દે ચિનગારી, (૨) કળકળ મા

કાયમી કૂડી, (૩) જો કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, (૪) જેસન કરી લે વિચાર, (૫) તરણા ઓથે ડુંગર રે, (૬) ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના, (૭) પ્રેમગ જ્યોતિ તારી દાખવી, (૮) મારા નયણાંની આળસ રે, (૯) મારી નાડ તમારે હાથ, (૧૦) મારે ઘેર આવજો, માના, (૧૦) મારે માથે હજાર હાથવાળો, (૧૧) રામમાણુ વાગ્યા રે હોય તે જાણે, (૧૨) ગમ નાખે તેમ રહીએ, (૧૩) રે શિર સાટે નટવરને વરીએ, (૧૪) વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ, (૧૫) હરિને ભજતા હજી કોઈની લાજ, (૧૬) હરિનો મારગ છે શૂરાનો આ પુસ્તિકામા ભજનોની ચૂંટણી સુયોગ્ય થયેલી છે છપાઇ, કાગળ, શુદ્ધિ, વગેરે સારા છે આ પુસ્તિકાનો બહોળો પ્રચાર થવો જોઈએ શાળાઓ, સમાજશિક્ષણ વર્ગો, તથા પુસ્તકાલયોએ પુસ્તિકા ખાસ વસાવવા જેવી છે

શં.

માટીના પગ લેખક ગુણવંતરાય આચાર્ય, પ્રકાશક ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાધી રસ્તો, અમદાવાદ, પૃષ્ઠસંખ્યા ૨૬૦, કિંમત . રૂ ૪-૦૦

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યની તેજસ્વી કલમે લખાયેલી આ સામાજિક નવલકથાની શરૂઆત એક નાના ગામમા થાય છે નાના ગામમા ઠાકોરના કારભારી, મામલતદાર, ન્યાયાધીશ વગેરે અધિકારીઓ તથા એકાદબે વકીલો પણ રહે બાકીની થોડી ઉજળિયાત અને બાકીની સામાન્ય અને હલકા ગણાતા વર્ગની વસ્તી રહે અંગ્રેજ સત્તાના વખતનુ કે પછુ એ ગામ જેતલસર વકીલ શાંતિલાલને ગામલોકો 'લાટસાહેબ' કહેતા તેમનો છોકરો રામલાલ કૉલેજમા ભણે, જ્યારે કારભારીની દીકરી વનલીલા પણ ભણેલી તે જરા વધારે પડતી ધમંડી—સ્વમાનના વધુ પડતા ખ્યાલવાળી રામલાલ અને વનલીલા સાથે ફરવા જાય રામલાલને વનલીલા તરફ આકર્ષણ—પ્રેમ રામલાલે વનલીલા પાસે લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો વનલીલાએ જડબાતોડ જવાબ આપ્યો—ના પાડી દીધી પછી તો સંજોગો બદલાયા રામલાલને તેના એક સગાની લાખોની દોલત મળી કારભારીની સ્થિતિ નબળી પડતી ચાલી રામલાલના મૃત્યુ પામેલા સગાની કારભારી પાસે લેણી નીકળતી રકમ માટે રામલાલના સોલિસિટરે નોટિસ આપી પરિણામે વનલીલા અને રામલાલના લગ્ન થયા પણ રામલાલ જ્યારે વનલીલાને હૃદયથી ચાહતો હતો ત્યારે વનલીલાને મન રામલાલે પોતાને વેચાતી લીધેલી પત્ની હતી પરિણામે એ બેના મન એક થયા નહિ રામલાલ એક બાજુ ખૂબ પૈસા કમાતો, તે પૈસા કમાવા કાંઈ કાળાબજાર અને કાંઈ કાળાધોળા કરતો, અને બીજી તરફ તે વૈદરાજ તરીકે ગરીબોને સહાય કરતો

આમ વનલીલા અને રામલાલ વચ્ચે વિખવાદ વધવા લાગ્યો વનલીલાએ એક વખત પૈસાની માગણી કરી રામલાલે ના પાડી વનલીલા ચેકમા રામલાલની સહી કરી એના નાણા લઈ આવવા રામલાલના સેક્રેટરી જગજીવનને મોકલે છે જગજીવન એક વટાવી વનલીલાને રકમ આપે છે આ ગુનો પકડાય છે જગજીવન આદર્શઘેલો હોવાથી રામલાલના સંસારમા વધુ આગ લગાડવાનુ પસંદ કરવાને બદલે ગુનો કબૂલ કરી જેલમા જાય છે પરંતુ રામલાલ અને વનલીલા બન્ને ચૂપ રહે છે—રામલાલ ખબર ન હોવાથી અને વનલીલા ખબર હોવા છતા પરિણામ જગજીવન અને એની સ્નેહિના વીણાના કુટુંબમા વિનાશ સર્જાય છે

આમ શ્રીમંત રામલાલ ગરીબી ભૂલી શકતો નથી; અને વનલીલા ભણેલી યુવતી પોતાનો ધમંડ અને લગ્નના સંજોગ ભૂલતી નથી, અને પોતાનો તેમજ પારકાઓનો સર્વનાશ નોતરે છે.

નવલકથા સરસ છે. એકી બેઠકે વાંચવી ગમે તેવી છે.

ટીકા અને ટારઝન: મૂળ અંગ્રેજીમાં લેખક: એડગર રાઈસ બરો; અંગ્રેજી પરથી તૈયાર કરનાર: સત્યમ; પ્રકાશક: આર. આર. શેઠની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, કેશવબાગ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠસંખ્યા: ૨૬૦+૮=૨૬૮; કિંમત: રૂ. ૬-૨૫

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લેખક એડગર રાઇસ બરોની ટારઝનની વાતો સાહસકથાઓ કુમારો અને કિશોરોને ખૂબ જ ગમી ગઈ છે. કથાઓ રૂપેરી પડદા ઉપર રજૂ થઈ ત્યારે તો નાનાં બાળકોમાં પણ એ ખૂબ જ પ્રિય થઈ પડેલી. ટારઝનની આ સાહસકથાઓ પણ વાચકોને ગમશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે

શેક્સપિયરની નાટ્યકથાઓ: ઍન્ટની ઍન્ડ ક્લીઓપેટ્રા: મૂળ લેખક: શેક્સપિયર; વાર્તારૂપે રજૂઆત કરનાર: સુરેશ દલાલ; પ્રકાશક: વોરા ઍન્ડ કંપની, પબ્લિશર્સ, પ્રાઇવેટ લિ., ૩ રાઉન્ડ બિલ્ડિંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠસંખ્યા: ૫૮; કિં.: રૂ. ૧-૦૦

જગવિખ્યાત અંગ્રેજ નાટ્યલેખક શેક્સપિયરના 'ઍન્ટની અને ક્લીઓપેટ્રા' નાટકને શ્રી સુરેશ દલાલે ૫૮ પાનાંની આ નાનકડી પુસ્તિકામાં વાર્તારૂપે ઉતાર્યું છે. ક્લીઓપેટ્રા ઇજીપ્તની મહારાણી તે જમાનાની સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપરાણી. એના પ્રેમમાં રોમના મહાન નરો-સીઝર, પોમ્પી અને ઍન્ટની પડેલા. ક્લીઓપેટ્રા ઍન્ટનીને ચાહતી. ઍન્ટની ક્લીઓપેટ્રાના પ્રેમમાં મુગ્ધ બની ઇજીપ્ત જ રહેતો. તે રોમના રાજકારણમાં રસ લેતો નહિ. દરમ્યાન પોમ્પીએ સીઝર પાસેથી સત્તા કબજે કરવા કાવતરાં કર્યાં-ચઢાઈ કરી. ઍન્ટનીને ખબર પડતાં એ રોમ ગયો. બન્ને વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું. ઍન્ટનીની પત્ની ફુલ્વીઆનું અવસાન થતાં તે સીઝરની બહેન સાથે લગ્ન કરે છે. પરિણામે ક્લીઓપેટ્રા હતાશ થાય છે-ચીઢાય છે. ફરી ઍન્ટની અને ક્લીઓપેટ્રા મળે છે, પણ હવે તો સત્તાધારી બનેલો સીઝર ઇજીપ્ત પર ચઢાઈ કરે છે. ભૂમિ પર ઍન્ટની જીતે છે. ત્યાં ક્લીઓપેટ્રાનું નૌકાદળ શરણાગતિ સ્વીકારે છે તેવા સમાચાર મળે છે. પરિણામે ઍન્ટનીને ક્લીઓપેટ્રા ઉપર ગુસ્સો આવે છે. ઍન્ટની આત્મહત્યા કરે છે. ક્લીઓપેટ્રા પણ કરુણ રીતે મૃત્યુ પામે છે.

આ નાટકને વાર્તાના રૂપમાં ટૂંકાવીને સારી રીતે રજૂ કર્યું છે. રૂપાંતર સારું છે.

ચાંદો શેં શામળો?: લેખક: પન્નાલાલ પટેલ; પ્રકાશક: શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત; પૃષ્ઠસંખ્યા: ૯૮; કિંમત: રૂ. ૨-૦૦

શ્રી પન્નાલાલ પટેલને આ નાટક લખવાની ફરજ પડી. 'દર્પણ' સંસ્થાનાં મુખ્ય સંચાલક શ્રી મૃણાલિનીબહેન સારાભાઈએ એક વાત સંભળાવી અને ભાઈ કૈલાસ પંડ્યાએ સંજવવા યોગ્ય નાટક લખી આપવા વારે વારે ટકોર કરી; પરિણામે આ નાટક લખાયું.

નાટકના નામ ઉપરથી નાટકનું વસ્તુ સમજાય એમ નથી. એક પ્રેતને એક ગામડાની યુવતી પર પ્રેમ થાય છે. એ માનવદેહ ધારણ કરે છે. એ યુવતી પણ એ માનવદેહધારી પ્રેતના

૧૯૯૩૪

પ્રેમમાં પડે છે. બન્ને પરણે છે. એક બાળક જન્મે છે. પણ છેવટે પુત્રીને ખબર પડે છે કે એનો પતિ માણસ નથી, પ્રેત છે. એનો પતિ માનવદેહ ધારણ કરવા ... શરત કરીને આવ્યો છે. આ મૂળ વાત ઉપરથી શ્રી પન્નાલાલે એક સારું નાટક વાંચવા યોગ્ય અને ભજવવા યોગ્ય લખ્યું. નાટક ભજવાયું પણ ખરું. આ હકીકત ખરી છે કે ખોટી – પ્રેત માનવદેહ ધરવાની ઇચ્છા કરે, માનવદેહ ધારે, પરણે વગેરેની ચર્ચામાં ન ઊતરીએ; પણ એમ લાગે છે કે નાટક નાટકની દૃષ્ટિએ – નિદાન વસ્તુની દૃષ્ટિએ લોકોને વાંચવાનું, કે જોવાનું ગમશે કે કેમ એ શંકા લાગે છે.

સતી : લેખક: ચંદ્રવદન મહેતા; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૮૫; કિંમત : રૂ. ૧-૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યના વાચકો શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાના નામથી સુપરિચિત છે. તેઓ એમનાં કાવ્યો અને નાટકોથી જાણીતા થયા છે. એમની પાસે ગુજરાતી રંગભૂમિ અંગે એક ચોક્કસ દૃષ્ટિ છે. ગુજરાતી રંગભૂમિના ઉત્કર્ષ માટે એમણે ઠીક ઠીક વિચાર્યું છે, પ્રયાસો પણ કર્યા છે.

લેખકના માનસપટ પર આ નાટકનું બીજ પહેલવહેલું ઊઠ્યું ૧૯૫૫માં એને ઘાટ તો બેત્રણ વર્ષે અપાયો; અને ૧૯૫૮માં એ ભજવાયું પણ ખરું.

નાટકના પાત્રો થોડાં જ છે: પાંચ જ: મનોજ, તેની સ્ત્રી સત્યવતી – સતી જેના ઉપરથી નાટકનું નામ પડ્યું તે, રતનલાલ – મનોજના મુનીમ કારભારી, રતનલાલની પત્ની નયના અને સત્યવતીની નાની બહેન તારા.

મનોજ અને નયના સાથે કૉલેજમા ભણતાં. મનોજનાં લગ્ન સતી સાથે અને નયનાનાં રતનલાલ સાથે થયાં પરિણામે મનોજ અને નયનાને અસંતોષ રહી જાય છે. નયના અને મનોજ સતીનું ખૂન કરવાની પેરવી કરે છે; પરંતુ મનોજ મરી જાય છે. મનોજનું ખૂન સતીએ કર્યું છે એવો આક્ષેપ એના પર મૂકવાની યુક્તિ તારા અને રતનલાલ કરે છે; પરંતુ ચાલાક નયના પોતાના હસ્તાક્ષરના કાગળો છુપાવી દે છે. સતી આ બધું જાણે છે, છતાં ચૂપચાપ સહન કરે છે

નાટકની હકીકત આટલી; પણ એના ઉપરથી શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાએ એક સુંદર નાટક લખ્યું છે. વાચકોને તે ગમશે.

મહાપ્રભુ અને બીજી નાયિકાઓ : લેખક : પ્રબોધ દેસાઈ; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૧૩૮; કિંમત : રૂ. ૨-૨૫

શ્રી પ્રફુલ્લ દેસાઈની પાસેથી પ્રેરણા લઈ એમના નાનાભાઈ શ્રી પ્રબોધ દેસાઈએ નાટકો લખવા શરૂ કર્યાં. શ્રી પ્રબોધ દેસાઈએ આ પુસ્તકમાં નવ નાટકો આપ્યાં છે. આમાંનાં કેટલાંક નાટકો લોકવાયકા ઉપરથી લખ્યાં છે. કેટલાંક સમાજમાં બનતા બનાવો પરથી લખ્યાં છે. નાટકો સારાં છે, તે ભજવી શકાય એવાં છે, અને વાચકને ગમે એવાં છે.

મહા-અમાત્ય માધવ ભાગ ૩ : લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૯૯; કિંમત : પાંચ રૂપિયા

વિજયનગર ગ્રંથાવલિનું પહેલું સોપાન વિજય ધર્મરાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન—મહાઅમાત્ય માધવ ભાગ ૩માં પૂરું થાય છે. મહાઅમાત્ય માધવ વિજયનગર સામ્રાજ્યને સમૃદ્ધ અને સંપીલું મૂકી જાય છે અને સંન્યસ્ત સ્વીકારે છે. અલબત પછી આગળ પણ વિદ્યારણ્ય સ્વામી તરીકે ફરી પાછા એક વખત તેઓ રાજકારણમાં પ્રવેશે છે એવો ઉલ્લેખ લેખકે કર્યો છે, અને આગળના ઇતિહાસની નવલકથાઓ આપવાનું વચન આપ્યું છે એટલે આપણે સ્વામી વિદ્યારણ્યની ચાણક્ય બુદ્ધિનાં પરાક્રમો જરૂર વાંચવાનાં મળશે એવી આશા રાખીએ.

મહાઅમાત્ય માધવ ભાગ ૩માં લેખકે વિજયનગરમાં વિદ્વાનોની સભાથી શરૂઆત કરી છે. વિદ્દ્સભામાં નાશમાંથી બચેલા સર્વ ગ્રંથો ભેગા કરી એનું સંશોધન કરી સંસ્કૃતિના પુનઃસ્થાપનના નિર્ણયો લેવાયા છે. દરમ્યાન કિરાતોના વિનાશથી રાજ્ય તરફ વેરની આગથી પીડાતો કિરાતરાજ આવે છે. એના તરફ ઉદાર વર્તન રાખી એને શાંત પાડી એને ઉપયોગી કામમાં લગાડવામાં કોણે કેટલો ભાગ ભજવ્યો એ દર્શાવ્યું છે, અને સાથે સાથે ભાગવતોએ બંડ કરી વિજયનગરના યુવરાજ કંચનદેવની હત્યા કરી, તે પણ વર્ણવ્યું છે. હત્યારો બીજો કોઈ નહિ પણ વિજયનગરના સ્થંભ ગણાતા કપાય નાયકનો સગો ભાઈ હતો. કપાય નાયકને જ એ હત્યારા વિશાળ નાયકને પકડી લાવવાનું સોંપાય છે. બળવા અંગે મળેલી ભાગવતોની સભામાં કપાય નાયક જાય છે, પ્રાયોપાશનની પ્રતિજ્ઞા લે છે અને વિશાળ નાયક પકડાઈ જાય છે. દરમ્યાન દક્ષિણમાં હસનગંગુના હાથે બ્રામણી રાજ્યની સ્થાપના થાય છે.

એક વખત હાથમાં લીધેલી આ નવલકથા પૂરી કર્યે જ છૂટકો છે. તે દરેક પુસ્તકાલયમાં રાખવા જેવી છે.

શાયર : લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૬૩; કિંમત : રૂ. ૪–૨૫

૧૮૫૭માં ભારતની પ્રજાએ પહેલો સંગ્રામ કહી શકાય એવો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ ખેલ્યો, પરંતુ ત્યાર પછી પ્રજાને જાગૃત કરવા કોઈ ખાસ પ્રયત્નો થતા ન હતા. છૂટક છૂટક કોઈ લેખક, કોઈ ચિત્રકાર, કોઈ કવિએ પ્રયત્ન કર્યા, એ પ્રયત્ન કરવામાં એ વીરોએ વીરોચિત મૃત્યુ નોતર્યું; પરંતુ તેમનાં નામો ઇતિહાસને ચોપડે ખાસ નોંધાયાં નથી. ગૂજરાતના વીર કવિ નર્મદનું જીવન એક પ્રેરણાત્મક જીવન હતું. એણે ગૂજરાતને જાગૃત કરવાને અપૂર્વ અને અજોડ પ્રયત્ન કર્યો.

એવા અજાણ્યા શહીદોના જીવનપ્રસંગો પરથી શ્રી આચાર્યે 'શાયર' નવલકથા લખી છે. શ્રી આચાર્યની જોરદાર કલમથી લખાયેલી આ નવલકથા પણ વાચકોને ગમશે. નવલકથાનો નાયક ગૌતમ, નાયિકા આશા. ગૌતમનું પાત્ર લેખકે જાણેઅજાણે નર્મદ ઉપરથી લીધેલું લાગે છે.

નવલકથા સારી હોઈ વાંચવી ગમે એવી છે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે.

સમાચારસંસ્થામાં : લેખક : જી. આર. પોંક્ષે; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ ચેમ્બર્સ, ચોથે માળે, ૧૯/૨૧ હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૩૨; કિંમત : ૪૦ ન. પૈ.

રોઈટર્સ અને એ પી. આઈ. જેવી સમાચારસંસ્થાઓમાં અને ત્યાર પછી પ્રેસ ટ્રસ્ટ ઑફ ઇંડિયામાં વર્ષોથી કામ કરતા શ્રી પોક્ષિએ આ સમાચારસંસ્થાઓમાં વર્તમાનપત્રોને અપાતી ખબરો કેવી રીતે ભેગી થાય છે અને વર્તમાનપત્રોને મોકલાય છે, તેની સમજ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં આપી છે સવારના પહોરમાં વર્તમાનપત્રમાં આવતી ખબરો વાંચવાને દરેક જણ ઉત્સુક હોય છે; પરંતુ તે ખબરો મેળવવી કેટલી મુશ્કેલ હોય છે, એ મેળવ્યા પછી તેમાં કેવી ચકાસણી કરી તે મોકલવામાં આવે છે, તેની ખબર થોડાને હોય છે શરૂઆતમાં ખબરો કેવી રીતે પહોંચાડાતી અને હવે ટેલીપ્રિન્ટરી દ્વારા કેવી રીતે મોકલાય છે એ તમામ રસપ્રદ માહિતી આ પુસ્તિકામાં સમાવવામાં આવી છે. માહિતીની દૃષ્ટિએ આ પુસ્તિકામાં સારી વિગતો આપવામાં આવી છે.

શહીદ વીર વિનોદ કિનારીવાળા : લેખક : બિપિન સાંગણકર; પ્રકાશક : યશવંતરાય ગુલાબરાય નાયક, આચાર્ય, ગુજરાત કૉલેજ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૧૨૮; કિંમત : રૂ. ૧-૦૦

૧૯૪૨ના છેલ્લા સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં ગુજરાતના યુવાનોએ-વિદ્યાર્થીઓએ ભજવેલો ભાગ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત થયો છે. અમદાવાદ, અડાસ, વડોદરા વગેરે અનેક સ્થળોએ શાંત સત્યાગ્રહ કરી સામી છાતીએ પોલીસનો ગોળીબાર ઝીલનાર આ યુવાનો પૈકીના એક સ્વ. ભાઈ વિનોદ કિનારીવાળાનું આ ટૂંકું જીવનચિત્ર યુવાનોને પ્રેરણાદાયક થઈ પડશે. ઝંડાની શાન જાળવવાના, તેને નીચો નહિ પડવા દેવાના આગ્રહમાં પોલીસના હાથે સ્વ. ભાઈ વિનોદે સામી છાતીએ ગોળી ઝીલી એ પ્રસંગનો આ એક ઉજ્જવળ ઇતિહાસ છે. એના સાથીદારમાંના જ એક ભાઈએ નજરે જોયેલી તેમજ જાણેલી તમામ હકીકતો ભેગી કરીને આ પુસ્તક લખ્યું છે.

બહાદુરશાહ ઝફર ભાગ પહેલો : લેખક : શયદા; પ્રકાશક : શયદા પ્રકાશન; મુખ્ય વિક્રેતા : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૮૨; કિંમત : રૂ. ૫-૨૫

૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ વખતે દિલ્હીની ગાદી ઉપર મુગલ શહેનશાહતનો છેલ્લો બાદશાહ હતો. બહાદુરશાહ તે એક કવિ હતો અને ખૂબ ઉદાર હતો. એ ગાદી ઉપર આવ્યો તે પહેલાં મુગલાઈ સલ્તનતનો સૂર્ય આથમવાની શરૂઆત ઘણા વખતથી થઈ ચૂકી હતી. આમ તો એ શાંતિપ્રિય મોજીલો બાદશાહ હતો. અંગ્રેજો તરફથી થતાં અપમાનો એને કઠતાં અને એ ઉકળતો પણ ખરો; પરંતુ પોતાની પરિસ્થિતિનું એને ભાન હતું.

બહાદુરશાહના રાજ્યારોહણથી માંડીને ૧૮૫૭ના સમય સુધીની આ નવલકથા શ્રી શયદાની કસાયેલી કલમે લખાયેલી હોવા છતાં એમની સામાજિક નવલકથાઓ જેટલી તે રસપ્રદ બની શકી નથી. ઐતિહાસિક માહિતી મેળવવા એમણે ઠીક ઠીક મહેનત લીધી છે. એકંદરે નવલકથા ઠીક છે. આ પહેલો ભાગ છે, એટલે બહાદુરશાહની પૂરી કહાણી આવે ત્યારે નવલકથાનો પૂરો પરિચય મળશે.

પ્રાપ્તિ માટે એમણે અનેક કાવાદાવા, કાળાં બજાર, દાણચોરી વગેરે કરેલાં. એમનાં કાવતરાંના ભોગ બનેલા એક એમના સાથીદાર સોનીએ આપઘાત કરેલો અને તેના પુત્રે પિતાના શબ આગળ વેરની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી. એ વેરની આ કથામાં ધનસુખલાલની પતિવ્રતા, ભોળી, ઘરરખ્ખુ અને પતિ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતી પત્ની દિવાળીબા, તેમની સ્વતંત્ર મિજાજની ભણેલી પુત્રી નિહારિકા અને દિવાળીબાની સખી દયાની વિધવા પુત્રી શિવકોર–એ ત્રિપુટીના ઉમદા સ્વભાવનું–સેવાનું રજૂ કરેલું ચિત્ર રણમાં વીરડી જેવું લાગે છે.

નવલકથા એકી બેઠકે વાંચવી ગમે એવી છે. એની બીજી આવૃત્તિ પહેલીના જેટલી જ લોકપ્રિય થશે એવી શ્રદ્ધા છે.

મિલકતવેરો : ભારત સરકારના સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઑફ રેવન્યુ, ભારત તરફથી પ્રકાશિત; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૧૧૧; કિંમત : રૂ. ૧–૫૦

મધ્યસ્થ સરકારના મહેસૂલી ખાતાના બોર્ડે આયપત વેરા–ઇન્કમ ટૅક્સનો કાયદો સામાન્ય જનતા સમજી શકે એ માટે "ઇન્કમ ટૅક્સ ફોર ધ લેમેન" એ પુસ્તકને ગુજરાતીમા પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, એને અમે આવકારીએ છીએ. સામાન્ય જનતાને માટે પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકોની ભાષા પણ સામાન્ય માણસો સમજી શકે એવી વપરાય એ તરફ અમે સરકારના માહિતી અને પ્રકાશન ખાતાનું ધ્યાન દોરીએ છીએ.

. હ–

ખેતરને ખોળે ભાગ ૧–૨ : લેખક : પીતાંબર પટેલ; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૩૭૬+૩૬૪; કિંમત : રૂ. ૧૧–૦૦ બન્ને ભાગના

શ્રી પીતાંબર પટેલ તરફથી અનેક નવલકથાઓ તથા વાર્તાસંગ્રહો ગુજરાતને મળ્યાં છે, તેમાં આ નવલકથા એક સરસ ઉમેરો કરે છે. પુસ્તકની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે તે જ પુસ્તકની લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે.

હિન્દને સ્વરાજ મળ્યા પછી દેશને આબાદ કરવો હોય તો આપણે ગામડાં સુધારવાં પડશે અને આપણે આપણા કાર્યની શરૂઆત ગામડેથી કરવી પડશે. આજકાલ નેતાઓ લાંબાચોડા ભાષણો કરે છે, અનેક યોજનાઓ કરે છે, છતાં દેશનું દારિદ્ર મટતું નથી; કારણ કે ગામડાંને આપણે અવગણીએ છીએ. ગામડામાં કાર્ય કરવાની વાતો કરવા છતાં ગામડામાં દટાઈ જવાની કોઈનીએ તૈયારી હોતી નથી. તેવા પ્રસંગે લેખકે આ વાર્તા લખી જનતાને સરસ માર્ગદર્શન કર્યું છે. આ વાર્તામાં કોંગ્રેસ અને કોંગ્રેસીઓની સખત પરંતુ સાચી ટીકા કરી છે; અને એક આદર્શસેવી ભાઈ પોતાનું જીવન ખેતરને ખોળે સમર્પણ કરે છે, અને પરિણામે લોકોની સેવા કરી લોકોના દુઃખ દૂર કરે છે, તે દર્શાવ્યું છે. જયંત ગરીબ હોવા છતાં ભણે છે, બહારની મદદ લઈને ભણેલો હોવા છતાં અમલદારીને લાત મારી પોતાની જન્મભૂમિની સેવા કરવા કમર કસે છે. ગામડાનું માનસ એને સતાવે છે, છતાં નિરુત્સાહ નહીં થતાં છેવટે પોતાનું લક્ષ સિદ્ધ કરે છે. જયંત તથા સુરિમતાનાં પાત્રો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

આ વાતનો પ્રથમ ભાગ ' કચ્છ-મિત્ર 'માં હપ્તે હપ્તે પ્રસિદ્ધ થયેલો. ત્યાર બાદ લેખકે તેનો બીજો ભાગ લખેલો. ગામડામાં કાયાપલટ કેવી રીતે થઈ શકે તે લેખકે બહુ જ સચોટ રીતે આ વાર્તામાં બતાવ્યું છે.

ગુજરાતનું એક પણ પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વગરનું ન રહેવું જોઈએ; અને દરેક ગુજરાતી જાણનારે આ પુસ્તક વાંચવું જ જોઈએ. આ પુસ્તક આપણને સચોટ માર્ગદર્શન કરે છે અને હવે જ્યારે ચૂંટણીઓ નજીક આવે છે ત્યારે પક્ષોના પ્રચારથી ન દોરવાતા ખરેખર જયંત જેવા સેવાભાવીઓને પાર્લામેન્ટમાં મોકલવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

આ પુસ્તક દરેકે દરેક તાલુકા તથા ગ્રામ પુસ્તકાલય વસાવી લે એવી અમારી ભલામણ છે

ર.

☆

Statement about Ownership and other particulars about Newspaper

" PUSTAKALAYA "

1 Place of Publication	Raopura, Baroda
2 Periodicity of its Publication	Monthly
3 Printer's Name	Laxmansinh Bahecharsinh Parmar
Nationality	Indian
Address	Chetana Press Private Ltd. Nava Bazar, Baroda
4 Publisher's Name	Laxmansinh Bahecharsinh Parmar
Nationality	Indian
Address	Raopura, P. O Box 10, Baroda
5 Editor's Name	Shankarbhai Somabhai Patel
Nationality	Indian
Address	Raopura, P. O. Box 10, Baroda
6 Names and addresses of individuals who own the newspaper and Partners or Shareholders holding more than one percent of the total capital	Pustakalaya S S. Mandal Ltd., Raopura, P. O. Box 10, Baroda

I, Laxmansinh Bahecharsinh Parmar, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Date 28-2-1961

Laxmansinh Bahecharsinh Parmar
(Signature of Publisher)

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., વડોદરાનું
૧૧મી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા માટેનું
નવું પ્રકાશન

સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન

ટૂંક સમયમાં જ પ્રસિદ્ધ થશે.

લેખક.
શ્રી ઇશ્વરભાઈ પટેલ,
પ્રિન્સિપાલ, એસ. ટી. ટી. કૉલેજ, વલ્લભ વિદ્યાનગર

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., વડોદરાનું
નવું પ્રકાશન

મોતીભાઈ ન. અમીન સ્મારક ગ્રંથમાળાનું ૧૮મું પુષ્પ

કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીનની ગઈ પુણ્યતિથિ
તા. ૧-૨-૧૯૬૧ને દિવસે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

લેખક : ખંડ ૧-૨ના સ્વ. દેસાઈભાઈ ના પટેલ
ખંડ ૩ના સ્વ. કરુણાશંકરના પ્રશંસકો

કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસનાં

સસ્તાં, સુબોધ અને સંસ્કારી પુસ્તકો

સામાજિક નવલકથા

	રૂ. ન.પૈ.
સિદ્ધેશ્વરી રા. દ. ઘેલાણી	૫-૦૦
આદર્શ આર્ય ગૃહવધૂ રા. દ. ઘેલાણી	૬-૦૦
દાન અને ગ્રહણ દુષ્યંત મ. દેસાઈ	૩-૦૦

✩

ભગવદ્‌ગીતા

	રૂ.ન.પૈ.
કર્તવ્યોપદેશ	૧-૦૦
સપ્તરત્ન સપ્તાહ	૧-૦૦
પ્રવાસ	૪-૦૦
સ્થિતપ્રજ્ઞ ભક્ત	૧-૦૦
ચિન્તનિકા	૪-૦૦
આદર્શ	૪-૦૦
નવનીત	૦-૨૫
પંચરત્નગીતા	૨-૦૦

વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાનનું સરળ વાર્તાસ્વરૂપ ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી ત્રણ ભાષામાં ત્રણ ભાગમાં સંપૂર્ણ

ચન્દ્રકાન્ત

કર્તા
ઇ. સૂ. દેસાઈ
દરેક ભાગની કિંમત
રૂા. ૧૦-૦૦

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધાર્મિક

પ્રતરાજ (સં +ગુ.)	૨૪-૦૦
પ્રતરાજ ગુજરાતી	૧૨-૦૦
વિવેકાનંદ વિચારમાળા	
ભા. ૧ કર્મ ને ભક્તિ	૩-૦૦
ભા. ૨ યોગદર્શન	૩-૦૦
ભા. ૪ સાંખ્યદર્શન	૩-૦૦
ભા. ૫	૬-૦૦
અધ્યાત્મ રામાયણ	૩-૦૦
ભર્તૃહરિ શતકચતુષ્ટય	૩-૦૦

અરેબિયન નાઇટ્સ

ભા. ૧લો ૪ પાનાં ૩૪૦ + ચિત્રો ૧૮૦	૮-૦૦
ભા. ૩જો ૪ પાનાં ૨૭૨ + ચિત્રો ૧૧૫	૭-૦૦
ભા. ૪થો ૪ પાનાં ૨૫૦ + ચિત્રો ૧૧૬	૭-૦૦

પદબંધ શ્રીમદ્ ભાગવત પાંચમી આવૃત્તિ

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની રસિક બાળલીલાના પરાક્રમો વર્ણવતો અનેક ચિત્રો વડે સુશોભિત **દશમસ્કંધ**

તેના પ્રકરણવિભાગનો દોહાબદ્ધ વિચાર * શ્રીકૃષ્ણનું પરબ્રહ્મત્વ * ભાગવત ધ્યાનામૃત પદબંધ સ્કંધાનુક્રમણિકા ઉપરાંત પ્ર. અનેક વિષયો સંબંધી વિચારપ્રેરક નિબંધો અને ઉપયોગી માહિતી સહિત

મોટા કદનાં * ૨૪ આર્ટપ્લેટ્સ, મોટા ટાઇપ
૨૫૦ પાનાં સુંદર છપાઈ * કિં. રૂા. ૧૦-૦૦

ક. મા. મુનશીકૃત

પાટણની પ્રભુતા

ગુજરાતી સાહિત્યની અત્યાર સુધીની આ સર્વ શ્રેષ્ઠ ઐતિહાસિક નવલકથા વાંચો. આ ઐતિહાસિક નવલકથા ગુર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ ગાદીપતિ થયો તે વખતે આરંભકાળમાં રાજ્યની લગામ મહારાણી મીનળદેવીના હાથમાં હતી ત્યારે અમાત્ય મુંજાલ કેવી રીતે કારભાર ચલાવતા, કર્ણદેવ સાથે કેમ ઝઘડો થયો અને મટયો, ત્રિભુવનપાળ, ઉદા મહેતા, કાકભટ્ટની શૂરવીરતા, મુત્સદ્દીપણું વગેરે અદ્ભુત પ્રસંગોથી રંગીલી બનેલી છે.

નવી સાતમી આવૃત્તિ;
કાપાનું પૂંઠું; કિં. રૂ. ૪-૫૦

બહાર પડી ચૂક્યાં છે:

૭૦ વર્ષથી પ્રસિદ્ધ થતાં 'ગુજરાતી' પ્રિં. પ્રેસનાં
વિ સં. ૨૦૧૮નાં
(ઈ. સ. ૧૯૬૧-'૬૨)

પંચાંગ

મોટું પંચાંગ કિં.	૧-૭૫
બુકસાઇઝ પંચાંગ	૦-૭૫
ચૈત્રી પંચાંગ	૦-૨૫

ભાવતાલ તથા સૂચિપત્ર માટે લખો

ગુજરાતી પ્રિં. પ્રેસ

રીઝર્વ બેન્કની પાછળ
૩૦૮. બજારગેટ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ—૧

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આરોગ્ય નિકેતન
અનુ.: રમણીક મેઘાણી ૮-૦૦

રેવા તારાં વહેતાં વારિ
ચંદ્રવદન શુકલ ૬-૫૦

વેળાવેળાની છાંયડી
ચૂનીલાલ મડિયા ૭-૦૦

અજવાળી કેડી
જિતુભાઈ મહેતા ૫-૦૦

બાણભટ્ટની આત્મકથા
હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી ૫-૫૦

પ્રભુનું ધન
મેરી કૉરેલી
ચંદ્રશંકર શુકલ ૩-૦૦

નારી ! તું નારાયણી
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા ૨-૫૦

ફૂલશય્યા
ચારુચંદ્ર બંદોપાધ્યાય
અનુ: રમણલાલ સોની ૩-૦૦

સંગમ
ચારુચંદ્ર બંદોપાધ્યાય
અનુ: રમણલાલ સોની ૩-૭૫

કામ અને કામિની ભા. ૧-૨
પ્રેમા કંટક ૧-૨-૫૦ ૨-૩-૫૦

સેતાનનો સંતાપ
મેરી કૉરેલી
અનુ: જિતુભાઈ મહેતા ૫-૫૦

ધ્રુવનો અસ્ત
આયગોર ગુંસેકો
અનુ: રોહિત દવે ૫-૦૦

સુહાસિની
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા
અનુ: રમણલાલ સોની ૨-૫૦

શુભા
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા
અનુ: રમણલાલ સોની ૫-૦૦

રહસ્યકથાઓ

વીજળીનાં અંધારાં
જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા ૨-૫૦

વેરઝેર
ગુણવંતરાય આચાર્ય ૨-૫૦

મોતનાં પગલાં
ગુણવંતરાય આચાર્ય ૧-૫૦

ફૂલશે કે કાળ ?
સર આર્થર કૉનન ડોઈલ
અનુ: જેઠાલાલ સોમૈયા ૫-૦૦

સાપના લિસોટા
જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા ૧-૫૦

ગુલાબી ડંખ
જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા ૧-૫૦

વાર્તાસંગ્રહો

મડિયા વાર્તાવૈભવ
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૫૦

રમણલાલ દેસાઈની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૩-૨૫

વિસામો
ઉમાશંકર જોશી ૩-૫૦

પાંખ વિનાનાં
ઉમેદભાઈ મણિયાર ૦-૨૫

મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ
સં. મનસુખલાલ ઝવેરી ૩-૫૦

શ્રાવણી મેળો
ઉમાશંકર જોશી ૩-૦૦

નિકુંજ
ધૂમકેતુ ૩-૫૦

જીવનચરિત્ર

રામકૃષ્ણ પરમહંસ
રોમાં રોલાં
અનુ: ચંદ્રશંકર શુકલ ૫-૦૦

ગાંધીજીની કહાણી
લુઈ ફિશર
સોમભાઈ પટેલ ૫-૦૦

નાટયસંગ્રહો

શ્રેષ્ઠ નાટિકાઓ
ચૂનીલાલ મડિયા ૪-૦૦

નટીશૂન્ય નાટકો
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૦૦

વિષવિમોચન
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૭૫

પ્રેક્ષક માફ કરે !
રંભાબહેન ગાંધી ૪-૦૦

મોલિયેરનાં બે નાટકો
અનુ: હંસા મહેતા ૩-૫૦

આંતરરાષ્ટ્રીય એકાંકીઓ
સં.: ચૂનીલાલ મડિયા ૪-૦

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીકૃત
મોરનાં ઈંડાં અને પદ્મિની ૨-૦

પિયો ગોરી અને બીજાં દશ એકાંકી ૩-૫

સોનાપરી અને બીજાં ત્રણ બાળનાટકો ૧-૫

વડલો ૧-૦

ગુર્જર સાહિત્યમાળા

દયારામ
મનસુખલાલ ઝવેરી ૦-૭૫

નરસિંહ મહેતા
અમૃતલાલ યાજ્ઞિક ૦-૭૫

મીરાંબાઈ
સુરેશ દલાલ ૦-૭૫

સૂચિપત્ર આજે જ મંગાવો

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

૧૯૬૧
અંક ૧૦

અનુક્રમણિકા

તંત્રીસ્થાનેથી	૫૯૫
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવતરણ	૫૯૭
ગુજરાત સરકારે જાહેર કરેલાં પારિતોષિક	૬૦૩
અમેરિકામાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ૨	૬૦૫
શ્રેયસાધક અધિકારીવર્ગનું સાહિત્ય—૫	૬૧૦
સંશોધન કાર્યમાં ગ્રંથપાલનો ફાળો	૬૨૫
વાચન અને જીવનઘડતર	૬૨૭
ચોપડીઓ	૬૩૦
કેટલાક સારા સામયિકો	૬૩૧
પહેલું વર્તમાનપત્ર ક્યારે શરૂ થયું ?	૬૩૨
મોતીભાઈ અમીન જયંતીની ઉજવણી	૬૩૩
સુ. જિ. ૪થો ગ્રંથપાલ તાલીમ વર્ગ	૬૩૫
વ. જિ. પુ. શિ. વર્ગનું ઉદ્‌ઘાટનનું પ્રવચન	૬૩૭
પુસ્તકાલય નોંધ	૬૪૦
નવીનું ફાલ	૬૪૪
પુસ્તક-પરિચય	૬૪૫
પુ. સ. સ. મંડળ લિ.ના સૂચના-સમાચાર	૬૫૨

તંત્રી : શંકરભાઈ સો. પટેલ
વ્યવસ્થાપક :
લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ.

લવાજમ :
(વાર્ષિક) : રૂ. ૫-૦૦
(વાર્ષિક) : રૂ. ૬-૫૦
કપ : ૩

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

સર્વેશ્વર ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

વિશળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

ખૂનસમાધિ ભા. ૧-૨ ('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

ચૂર્ણી ૪-૦૦
શ્રી 'ફિલક'

*

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક ૩-૬૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

મીનપિયાસી ૪-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

*

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
શ્રી સરંગ બારોટ

*

ટીલડી ૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

*

આભલાં ૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે

*

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦
શ્રી સુંદરજી બેટાઈ

*

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ ૫-૨૫

જીવનમાંગલ્ય શ્રી લાભુબહેન મહેતા ૫-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઇ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; પો. બાકસ નં. ૨૫૧૭
ફોન નંબર : ૩૪૩૮૧ ☆ તાર : 'LITERATURE'

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી · શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] એપ્રિલ, ૧૯૬૧ [અંક ૧૦

તંત્રીસ્થાનેથી

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિનો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ એ પ્રજાજીવનમા સંસ્કાર અને જ્ઞાન રેડવા માટે અગત્યની સાધના છે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમા મુખ્યત્વે આધારસ્થભરૂપે પુસ્તકો છે ' પુસ્તકાલય ' એટલે જ ' પુસ્તકોનુ સ્થાન ' પુસ્તકો સિવાય પુસ્તકાલયની કલ્પના થઈ શકતી નથી જળ વગર જેમ સરોવર કલ્પી શકાતુ નથી, વૃક્ષ વગર જેમ અરણ્ય કલ્પી શકાતુ નથી, તેમ પુસ્તકો સિવાય પુસ્તકાલયની કલ્પના અસભવિત છે

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમા અત્યત મહત્ત્વના પુસ્તકો સબધી આફત આવી ઊભી છે એક આફત તો પુસ્તકોના લેખકો પુસ્તકો મારફત પ્રજાઘડતરનુ ધ્યેય રાખવાને બદલે પ્રજાને ક્ષણજીવી આનદ મળે તેવા પુસ્તકો લખવા લાગ્યા છે એવા પુસ્તકો લખવા પાછળ એમનો આશય પુસ્તકોની ઘરાકી વધારી તેમાથી આવક વધારવાનો હોય છે પુસ્તકોમાથી ફક્ત કમાણી કરવાનો આ આશય પ્રજાદ્રોહી છે હાલ આપણે ત્યા આર્થિક લાભને ખાતર હલકા ચલચિત્રો તૈયાર થાય છે, તે બતાવવા સિનેમાગૃહો પડાપડી કરે છે પ્રજાના આરોગ્યને જરૂરી ઘી, તેલ, દવાઓ, વગેરેમા ભેળસેળ કરી વધારે કમાણી કરવા નીકળનાર માણસો દિવસે દિવસે વધતા જાય છે આવુ જ પુસ્તકો સબધી બનવા માડ્યુ છે આ આફત વધતી જશે તો પુસ્તકાલયો દ્વારા પ્રજાઘડતરનુ કાર્ય થવાને બદલે પુસ્તકાલયો જ પ્રજાજીવનના પતનના કારણભૂત થવા સભવ છે લેખકોને તથા પ્રકાશકોને વિનતિ છે કે પુસ્તકોના લેખન તથા પ્રકાશન પાછળ સકુચિત

આર્થિક લાભની જ દૃષ્ટિ રાખવાને બદલે તેઓ પ્રજાજીવનને સમૃદ્ધ અને શુદ્ધ કરવાની દૃષ્ટિ મુખ્યત્વે તેમની સમક્ષ રાખે.

પુસ્તકો સંબંધી આ સિવાય બીજી આફત પણ દિનપ્રતિદિન વધતી જ જાય છે. એ આફત તે પુસ્તકોની કિંમતમાં અસાધારણ વધારો. કાગળની મોંઘવારી, છાપકામની મોંઘવારી, મકાનભાડાં, તથા જીવનધારણની જરૂરિયાતોની મોંઘવારી લક્ષમાં લેતાં પુસ્તકો મોંઘાં થાય તે સ્વાભાવિક છે; પણ એ બધી મોંઘવારી લક્ષમાં લીધા પછી પણ પુસ્તકોની કિંમત મોંઘી લાગે તેવી હાલ રખાય છે. હાલ જેમ સિમેંટનાં કાળાં બજાર થાય છે, તેલનાં કાળાં બજાર થાય છે, તેમ હવે પુસ્તકોનાં કાળાં બજાર પણ થવા માંડ્યાં છે. આ કાળાં બજાર થવામાં લેખકો, પ્રકાશકો તથા પુસ્તકવિક્રેતાઓ મોટે ભાગે જવાબદાર છે. પુસ્તકો એ ફક્ત તવંગરના શોખની વસ્તુ નથી; મધ્યમ વર્ગ અને ગરીબ વર્ગને પણ તે આવશ્યક છે. પુસ્તકો એ ફક્ત મોટા શહેરોનાં પુસ્તકાલયોને જ જરૂરી છે અને કસબા તથા ગ્રામપુસ્તકાલયોને તે જરૂરી નથી, એમ કેમ કહી શકાય ? ખરી રીતે તો આપણે ત્યાં ગ્રામપુસ્તકાલયો જ વધારે છે અને તે જ પુસ્તકો વધારે ખરીદે છે. આ ગ્રામપુસ્તકાલયોના પુસ્તકો ખરીદવા માટેનાં જરૂરી નાણાં મોટે ભાગે ગ્રામજનતામાંથી જ મેળવવાં પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પુસ્તકોની કિંમત નજરમાં આવે તેમ વધારી મૂકવાને બદલે તે બને તેટલી ઓછી શી રીતે રાખી શકાય તેનો વિચાર લેખકો પ્રકાશકો, તથા પુસ્તકવિક્રેતાઓએ કરવો જોઈએ.

કેટલાંક પુસ્તકો જે અમુક મુદત પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયાં હોય છે અને તે વખતે તેની જે કિંમત રાખી હોય છે તે પુસ્તકોની તેની તે આવૃત્તિની જ કિંમતમાં કાપલી ચોટાડી કે રબર સ્ટેમ્પ લગાવી કિંમતમાં વધારો કરવામાં આવે છે. આવા વધારાને કાળા બજાર જેવો કે પ્રજાદ્રોહી ન કહેતાં બીજા કયા પ્રકારનો ગણાવી શકાય ?

પુસ્તકો હલકી રુચિને પંપાળનાર ન લખાય તથા તેની કિંમત વાજબી રખાય એ માટે લેખકો, પ્રકાશકો, અને પુસ્તકવિક્રેતાઓ વેળાસર સાવધાન ન બને તો એ પ્રવાહને અટકાવવા સરકાર તથા સમાજના આગેવાનોએ ક્રિયાશીલ બનવું જોઈએ.

આપણે ત્યાં હજી પુસ્તકપ્રકાશનની બાબતમાં થોડીક પ્રકાશનસંસ્થાઓ પ્રજાઘડતરને આદર્શ જાળવી રહી છે તે ઝાંખતા જતા અંધકારમાં પ્રકાશ ટકાવી રાખે છે. આવી સંસ્થાઓમાં મુખ્યત્વે નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, યજ્ઞ પ્રકાશન, વગેરે નોંધપાત્ર છે. આ સંસ્થાઓને પગલે ગુજરાતની અને મુંબઈની ગુજરાતી પ્રકાશનો પ્રસિદ્ધ કરતી સંસ્થાઓ ચાલશે એવી આશા રાખી શકાય તો કેવું સારું !

અમને તો એમ સલાહ આપવાની પણ ઇચ્છા થાય છે કે જ્યાં સુધી અન્ય લેખકો, પ્રકાશકો, અને પુસ્તકવિક્રેતાઓ પ્રજાહિતની દૃષ્ટિ ન રાખે ત્યાં સુધી પુસ્તકાલયોએ અને પુસ્તક ખરીદનાર અન્ય વર્ગે એમનાં પુસ્તકો નહિ ખરીદવાં જોઈએ. આ ભલામણ કરતી વખતે અમે એ ભૂલી શકતા નથી કે તેમ કરવાંથી ગુજરાતી વાચકોને મુનશી, ધૂમકેતુ, પન્નાલાલ, પેટલીકર જેવા લેખકોની રસપ્રદ સાહિત્યકૃતિઓથી વિમુખ રહેવું પડે તેવી ગમગીન પરિસ્થિતિ ઊભી થશે.

[અનુસંધાન સામેના પાન ઉપર]

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવલોકન

ઓસ્ટ્રેલિયાની પ્રાંતિક પ્રેસ એસોસિયેશનના મંત્રી શ્રી ઈ. લૉર્ડ સોમરલેડે એસોસિયેશનનાં સભ્યોને તાજેતરમાં જણાવ્યું હતું કે જગતની અર્ધી વસ્તીએ તો જેની મારફત જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે તેવું વર્તમાનપત્ર જોયું જ હોતું નથી. એશિયા, આફ્રિકા અને દક્ષિણ અમેરિકાના કરોડો લોકોને ખબરનું કંઈ સાધન જ નથી. ઑસ્ટ્રેલિયામાં વસ્તીના એક સેંકડે દૈનિક વર્તમાનપત્રનો ફેલાવો ૩૮નો હતો, જ્યારે જાપાનને બાદ કરતાં દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાં વસ્તીના ૧૦૦ માણસો દીઠ એક જ વર્તમાનપત્ર આવતું હતું. એકલા ભારતમાં એક લાખથી વધારે વસ્તીવાળાં અઢાર શહેરોમાં એક પણ દૈનિક નથી, અને સેંકડો મોટાં શહેરોમાં તો અઠવાડિક પણ નથી.

બેંકોકમાં તાજેતરમાં મળેલી યુનેસ્કો પરિષદમાં થાઈના પ્રતિનિધિએ જણાવ્યું હતું કે "મારા દેશમાં એક દૈનિકનું વાર્ષિક લવાજમ મજૂરના બે આખા અઠવાડિયાના સરેરાશ પગાર જેટલું હોય છે." વર્તમાનપત્રના ફેલાવામાં અશિક્ષિતતા ઉપરાંત બીજાં ઘણાં કારણો છે. દાખલા તરીકે ચીનમાં વર્તમાનપત્રોને ૭,૦૦૦ અક્ષરનાં બીબાં રાખવાં પડે છે અને તે બધાં હાથથી જ ગોઠવવાનાં હોય છે. જાપાનમાં પણ તેવી જ મુશ્કેલીઓ છે. રેડિયો દ્વારા મળતી ખબર વિષે શ્રી સોમરલેડે જણાવ્યું કે ઑસ્ટ્રેલિયામાં દર ચાર જણ દીઠ એક રેડિયો રીસીવર હોય છે, ત્યારે દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના અગિયાર દેશોમાં આ પ્રમાણ ૧૦૦ માણસો દીઠ એકથી પણ ઓછું છે

—એક અમેરિકન કંપનીએ જૂનાં વર્તમાનપત્રોને પાણીમાં પલાળ્યા પછી તેની શાહી દૂર થાય તેવી પ્રક્રિયા શોધી કાઢી છે.

—અમેરિકાની ઘણીખરી ટેલિફોન ડિરેક્ટરીઓ શિકાગોમાં છપાય છે. ન્યુયૉર્ક પણ

[અનુસંધાન સામેના પાનનું ચાલુ]

પુસ્તકાલયોના ગ્રંથપાલો તથા મંત્રીઓને તથા સંસ્કારપ્રેમી વાચકવૃંદને એમ કહેવાની પણ અમને ઇચ્છા થાય છે કે કેટલાંક મોંઘી કિંમતના પુસ્તકોમાં ઝાઝો દમ નથી હોતો. સામાન્ય વાચકને હલકી જાતની નવલકથા-નવલિકા નાદથી આપણે ઊર્ધ્વગામી બનાવી શકીએ તો તેથી એવાં પુસ્તકોની ખપત ઓછી થતાં તેના લેખક-પ્રકાશક-વિક્રેતા જાગૃત બનશે અને પ્રજા પણ અસંસ્કારી અને પ્રમાદપોષક વાચનસામગ્રીથી બચી જશે.

આ દિશામાં વધુ વિચારણા કરવા અમે ગુજરાતના સુશિક્ષિત તથા સંસ્કારી વર્ગને વિનંતિ કરીએ છીએ. ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ તથા ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ આ દિશામાં અગ્રણી થઈ શકે. ગુજરાત સરકાર પણ આ બાબતમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપી શકે.

✡

તેમાં અપવાદ નથી. શહેરના ટેલિફોન ધરાવનારાઓને તેની વહેંચણી કરવા શિકાગોથી ન્યુયોર્ક લઈ જવા માટે તેમાં લગભગ પચાસ રેલવે વેગનોની જરૂર પડે છે.

—'પ્રિન્ટિંગ ન્યુસ'ના જણાવવા મુજબ કિપ્લિંગે લખેલ તથા તેનાં વિષેનાં પુસ્તકોનો એક અમૂલ્ય સંગ્રહ કેપટાઉનના વિશ્વવિદ્યાલયને ભેટ મળેલ છે. તેમાં કિપ્લિંગનાં પુસ્તકોની શરૂઆતની હિંદની રેલવે-આવૃત્તિઓ મોટે ભાગે છે. આ આવૃત્તિઓ ૧૮૮૦માં હિંદમાં કાચાં પૂંઠાંમાં પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. આને કિપ્લિંગનાં પુસ્તકોની પહેલી આવૃત્તિ ગણવામાં આવે છે. તેની કિંમત પાંચ હજાર પાઉંડની ગણાય છે.

—૧૯૫૪ પછી ગયા નવેંબરમાં પહેલી જ વખત પ્રગટ કરવામાં આવેલ મોરક્કો ટેલિફોન ડિરેકટરી છપાયા પછી તરત જ વેચાઈ ગઈ હતી. ૧ પાઉંડ ૫ શિ.ની કિંમતે આ ડિરેકટરીની ૧૫,૦૦૦ નકલો છાપવામાં આવી હતી.

—ગયા નવેંબરમાં પેંગ્વિન પુસ્તકશ્રેણિને પચ્ચીસ વર્ષ પૂરાં થયાં. સર એલન લેઈને ૧૯૩૫મા બોડલીહેડની પ્રકાશન સંસ્થામાંથી છૂટા થઈને ફક્ત સો પાઉંડની મૂડીથી કંપનીની શરૂઆત કરી. આજે આ કાચાં પૂંઠાંનાં પુસ્તકોની આખા જગતમાં દરરોજ ૭ હજાર નકલો મોકલવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં ૩,૦૦૦થી વધારે પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે. 'ધી ઓડેસી'ના ભાષાંતરની દશ લાખથી વધારે નકલો ખપી ગઈ છે. બીજા એક પ્રસિદ્ધ પુસ્તકનું વેચાણ આથી વધી જવાનો સંભવ છે.

—ઈ. સ. ૧૯૪૮થી શરૂ કરવામાં આવેલ મહાન કવિ ગેટેનાં પુસ્તકોની હાથગ્રંથ આવૃત્તિ હવે ૧૪ ભાગમાં પૂરી થઈ છે. કીલ વિશ્વવિદ્યાલયના જર્મનના પ્રાધ્યાપક એરિક ટ્રુન્ઝ તેના સામાન્ય તંત્રી છે. ગેટેના સંશોધનના વિવિધ ક્ષેત્રોના તજ્જ્ઞો તેની મદદમાં છે.

—ભારત સરકારના સહકારમાં યુનેસ્કો નવશિક્ષિતો માટેનાં હિંદી, તામિલ, બંગાળી અને ઉર્દૂ ભાષાનાં પુસ્તકો માટેની દ્વિતીય હરીફાઈ યોજી રહેલ છે. આ ભાષાનાં શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોના ભારતીય લેખકને ચાળીસ ડોલર (લગભગ ૧૯૫૦ રૂ.)નાં ઇનામો આપવામાં આવશે. હિંદી માટે ચાર, તામિલ માટે ત્રણ, બંગાળી માટે બે તથા ઉર્દૂ માટે એક ઇનામ આપવાની યોજના છે. ૧૯૫૯ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખથી ૧૯૬૦ના ડિસેમ્બરની ૩૧ તારીખ સુધીમાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોની આ હરીફાઈમાં ગણતરી કરવામાં આવશે. ઇનામને પાત્ર દરેક પુસ્તકની પંદરસો નકલો સરકાર ખરીદ કરશે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં લખાણોનો શતાબ્દિ-સ્મારકગ્રંથ ન્યૂયોર્કમાં ૮મી મેએ પ્રગટ થવાનો છે. પુસ્તકનું નામ 'ટોવર્ડ્ઝ યુનિવર્સલ મેન' (Towards Universal Man) છે. ટાગોરના ૧૦૦ કરતાં વધુ અભ્યાસીઓએ પસંદ કરેલા ૩૦ નિબંધો તેમાં આપવામાં આવશે. પ્રો. હુમાયુન કબીરના અધ્યક્ષપદ હેઠળ આ નિબંધોનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરવામાં આવેલ છે. પુસ્તકના મુખ્ય ભાષાંતરકાર તથા અધ્યક્ષ ડૉ. ભવાની ભટ્ટાચાર્ય છે.

*—પી. ઈ. એન.ના સહયોગ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય વાર્તાહરીફાઈ યોજવામાં આવેલ છે વાર્તા મૂળ ભાષામાં પ્રગટ થયેલ અગર અપ્રગટ ચાલશે. તેની લંબાઈ ૫,૦૦૦ શબ્દોથી વધારે

હોવી ન જોઈએ. પહેલું ઇનામ ૫૦૦ ડૉલરનું, બીજું ૩૦૦ ડૉલરનું તથા ત્રીજું ૨૦૦ ડૉલરનું છે. વાર્તા મોકલવાની મુદત ૩૦ જૂન, ૧૯૬૧ સુધીની છે.

*—શ્રી ચૂનીલાલ મડિયાની પાંચ વાર્તાનું મલાયલમ ભાષામાં શ્રી નિર્મલકુમારે ભાષાંતર કર્યું છે. તેમાં ન્યુયૉર્ક હેરલ્ડ ટ્રિબ્યુનની સ્પર્ધામાં પહેલું પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર વાર્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે. શ્રી નિર્મલકુમારનું ભાષાંતર એટલું સરસ છે કે ઘણીખરી વાર્તાઓ મૌલિક જેવી લાગે છે. ભાષાંતર સામે એક ફરિયાદ કરવાની રહે છે કે આ ભાષાંતર અંગ્રેજીમાંથી કરવામાં આવેલ છે. બધી ભાષાઓમાંથી બીજી ભાષામાં સીધું ભાષાંતર કરવાનો સમય હવે પાકી ગયેલ છે.

*—વિખ્યાત દેશભક્ત તથા ક્રાંતિકાર ડૉ. વિનાયક દામોદર સાવરકર પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર, કવિ, નાટ્યલેખક તથા નિબંધલેખક છે. પચાસ વર્ષ પહેલાં તેમને બે વખત જિંદગીભર કેદની સજા થઈ હતી. એક ૧૯૧૦ના ડિસેમ્બરની ૨૪મી તારીખે તથા બીજી ત્યાર પછીના મહિનામાં. વર્ષો સુધી આંદામાનમાં સખત મજૂરી સાથે કેદની તથા પાછળથી રત્નાગિરિમાં નજરકેદ ભોગવ્યા બાદ તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. અત્યારે તેમની ઉંમર લગભગ ૮૦ વર્ષની છે. ગયા ડિસેમ્બરમાં તેમનો ' મૃત્યુંજય દિન ' મહારાષ્ટ્રભરમાં ઊજવવામાં આવ્યો હતો. ૧૫ જાન્યુઆરીએ પૂના ખાતે તેમનું ભવ્ય સન્માન કરી રૂ. ૧૦,૦૦૦ની થેલી તેમને અર્પણ કરવામાં આવી હતી.

*—નવી દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમીએ સ્વ. લોકમાન્ય ટિળકના ' કેસરી 'માં પ્રગટ થયેલ લેખોની વીણણી કરીને બધી પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં પ્રગટ કરવાનું નક્કી કર્યું છે.

*—મહારાષ્ટ્ર સરકારે પૂનાના પ્રખર સંગીતકાર તથા ઍક્ટર શ્રી બાલગાંધર્વ (એન. એસ. રાજહંસ)ને જીવનભર માસિક ૩૦૦) રૂપિયાનું માનદ વેતન આપવાની જાહેરાત કરી છે.

*—પૂનાના ' સાધના ' પત્રે સ્વ. સાને ગુરુજીની અગિયારમી સંવત્સરીના દિવસે ૧૧મી જૂને ' બાળક અંક ' કાઢવાનું નક્કી કર્યું છે.

—' ગોવાની સ્વાતંત્ર્ય લડત ' (અં. ગોવા'ઝ ફ્રીડમ સ્ટ્રગલ) નામના પુસ્તકમાં ગોવાના નેતા સ્વ. ડૉ. ટી. બી. કુન્હાના લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તક પંડિત નેહરુને થોડાં દિવસો પહેલાં ભેટ આપવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકના પ્રકાશનને આવકાર-આપતાં પંડિત નેહરુએ સંદેશો મોકલ્યો છે.

—પ્રોફેસર કામિનીકુમાર અધિકારીએ કવિવર ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ' ગીતાંજલિ 'નું સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર કર્યું છે. ટાગોર-જન્મ-શતાબ્દી પ્રસંગે આ ભાષાંતર પ્રગટ કરવામાં આવશે.

વાંકાનેર, ૧-૪-'૬૧ છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

*

—સાહિત્ય અકાદમીની કારોબારી બોર્ડ દિલ્હી ખાતે પ્રમુખ શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને અધ્યક્ષપદે મળી હતી, અને સાહિત્ય અકાદમી તરફથી નવ પુસ્તકોને ૧૯૬૦નાં વાર્ષિક પારિતોષિક

* નિશાનીવાળી નોંધો ઇન્ડિયન પી. ઈ. એન.માંથી સાભાર ઉધ્ધૃત.

આપવા માટે પસંદ કર્યા હતા ૧૯૫૭ના જાન્યુઆરીથી ૧૯૫૯ના ડિસેમ્બરની ૩૧મી સુધીમા મૂળ પ્રગટ થયેલા મુખ્ય ભારતીય ભાષાના દરેક વિશિષ્ટ પુસ્તકને રૂ ૫૦૦૦નુ પારિતોષિક આપવામા આવે છે

ગુજરાતીમા ‘ શર્વિલક ’ નાટક માટે શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખને આ પારિતોષિક મળ્યુ છે ‘ દરિદ્ર ચારુદત્ત ’ નામક સસ્કૃત નાટકના પેટા કથાનક પરથી આ લાબુ નાટક એક મૌલિક સર્જન છે

મરાઠીમા ‘ યયાતિ ’ નામક નવલકથા માટે શ્રી વી સ ખાડેકરને, હિન્દીમા ‘ કાલા ઔર બુઢા ચાદ ’ નામક કાવ્યસગ્રહ માટે શ્રી સુમિત્રાનદન પતને, અગ્રેજીમા ‘ ધ ગાઈડ ’ નામક નવલકથા માટે શ્રી આર કે નારાયણને, કન્નડમા દ્યાવા પૃથિવી ’ નામક બે સાત્વિક કાવ્યોના સગ્રહ માટે શ્રી વી કે ગોકાકને, મલયાલમમા ‘ સુદરી કલુમ ’ નામક નવલકથા માટે શ્રી પી સી કુટ્ટીકૃષ્ણનને, તેલુગુમા ‘ નાટ્યશાસ્ત્રમ્ ’ નામક ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસલક્ષી ભાષાતર માટે શ્રી પોતાગી શ્રીરામ અપ્પારાવને, ઉર્દૂમા ‘ ગુલ એ નગમા ’ નામક ગઝલ, નઝમ, રુબાયત વગેરે મૌલિક કાવ્યોના સગ્રહ માટે શ્રી ફિરાક ગોરખપુરીને આ પારિતોષિક આપવામા આવેલ છે

બગાળી, કાશ્મીરી, પજાબી, ઊડિયા, સસ્કૃત, સિધી અને તામિલ ભાષામા આ સમય દરમ્યાન પ્રગટ થયેલા કોઈ પુસ્તકને પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું નથી

—ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવાની યોજના નીચે ગુજરાત સરકારે નીચેના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી નાટકોને પારિતોષિકો એનાયત કર્યા છે (૧) રૂ ૧,૫૦૦નુ બીજુ પારિતોષિક શ્રી શિવકુમાર જોષીના ત્રિઅકી નાટક “ એકને ટકોરે ”ને આપવામા આવ્યુ છે (૨) રૂ ૧,૦૦૦નુ ત્રીજુ પારિતોષિક શ્રી અનત આચાર્યના ત્રિઅકી નાટક ‘ મગલમૂર્તિ ’ ને આપવામા આવ્યુ છે (૩) રૂ ૫૦૦નુ ચોથુ પારિતોષિક શ્રી રમણ પટેલના ત્રિઅકી નાટક “ પેલે પાર ”ને આપવામા આવ્યુ છે

—ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી ઈ ૧૯૬૮નો રણજિતરામ સુવર્ણચદ્રક સ્વ ડૉ કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીને પ્રદાન કરવા માટેનો સમારભ સાક્ષર શ્રી રસિકલાલ પરીખના પ્રમુખપણા નીચે યોજાયો હતો અમદાવાદના પ્રેમાભાઈ હોલમા આ ચદ્રકનો સ્વીકાર કરવા સ્વ ડૉ શ્રીધરાણીના પત્ની શ્રીમતી સુદરી શ્રીધરાણી અને તેમના બે નાના બાળકો (પુત્ર અમર અને પુત્રી કવિતા) હાજર રહ્યા હતા શ્રી રસિકલાલ પરીખે ચિરજીવી અમરને બન્ને હાથો વડે વહાલથી ઊંચકીને ટેબલ પર બેસાડી તેના વક્ષસ્થળ પર સુવર્ણચદ્રક પહેરાવ્યો અને ત્યાર બાદ અમરે સૌને બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા ત્યારે શ્રીમતી સુદરી શ્રીધરાણીની આખો આસુથી છલકાઈ ઊઠી હતી, અને બે ઘડી પ્રેમાભાઈ હોલમા કરુણાનુ હૃદયસ્પર્શી વાતાવરણ છાઈ ગયુ હતુ

આ સમારભમા શ્રી ઉમાશકર જોષી, શ્રી રવિશકર રાવળ, શ્રી અનતરાય રાવળ શ્રી નિરજન ભગત, શ્રી યશવત શુક્લ વગેરેએ સ્વ શ્રીધરાણીની પ્રશસ્તિ કરી હતી પ્રમુખશ્રીએ પણ સ્વ શ્રીધરાણીની સાહિત્યસિદ્ધિનો પરિચય આપ્યો હતો

—ગુજરાતી રંગભૂમિ, નાટ્યસાહિત્ય આદિ ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર સેવા આપનાર લેખકો, નાટ્યકારો, કલાકારો અને કવિઓ જેઓ શારીરિક અશક્તિ અને નાણાંકીય મુશ્કેલીઓ ભોગવતા હોય તેઓને સહાય આપવાની ગુજરાત રાજ્યની યોજના અનુસાર શ્રી ગૌરીશંકર આશારામ વૈરાટી, વડોદરાને રૂ. ૧૦૦૦, શ્રી મણિલાલ ત્રિભોવનદાસ પાગલ, રાજકોટને રૂ. ૧૦૦૦, શ્રી જયશંકર ભોજક (સુંદરી), અમદાવાદને રૂ. ૭૫૦, શ્રી ગુલાબદાસ પ્રભુદાસ નાયક, કલોલને રૂ. ૫૦૦, રસકવિ શ્રી રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, નડિયાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી બલદેવ મોલિયા, સુરતને રૂ. ૫૦૦, શ્રી મૂળજીભાઈ ખુશાલ નાયક, અમદાવાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી શિવલાલ ગિરધરલાલ નાયક, અમદાવાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી અનંતશંકર કરંદીકર, અમદાવાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી પરમાનંદ મણિશંકર ત્રાપજકર, ત્રાપજને રૂ. ૫૦૦, શ્રી લાલજી નંદા, વડોદરાને રૂ. ૫૦૦, શ્રી નૌતમલાલ જાદવજી, અમદાવાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી પ્રાણસુખ માનચંદ નાયક, અમદાવાદને રૂ. ૫૦૦, શ્રી બબલદાસ વસંતરામ નાયક, કુણઘેરને રૂ. ૨૫૦, શ્રી ભોગીલાલ કાળીદાસ ભોજક, વડનગરને રૂ. ૨૫૦, શ્રી માસ્તર શનિ શામચંદ નાયક, માલોસણને રૂ. ૨૫૦, શ્રી લક્ષ્મીબાઈ–સ્વ. શ્રી પ્રાણસુખ નાયક, (એડીપોલો)ની પત્નીઉમતાને રૂ. ૨૫૦, શ્રી છોટાલાલ ભં. બ્રહ્મભટ્ટ, પાલનપુરને રૂ. ૨૫૦, શ્રી નારણદાસ ગોવિંદરામ નાયક (બટાકા), અમદાવાદને રૂ. ૨૫૦, શ્રી ગણપતરામ મોતીરામ નાયક, અમદાવાદને રૂ. ૨૫૦, શ્રી જટાશંકર બાપુજી જોષી, અમદાવાદને રૂ. ૨૫૦, શ્રી સધી જીવા સામા, રાજકોટને રૂ. ૨૫૦, સ્વ. શ્રી જયંત પંડ્યાની પત્ની, રાજકોટને રૂ. ૨૫૦, શ્રી ત્રિકમલાલ એમ. પાટવાળા, ભરૂચને રૂ. ૨૫૦, શ્રીમતી સુશીલા જોષી, ભૂજને રૂ. ૨૫૦, શ્રી મૂળશંકર મો. આચાર્ય, જૂનાગઢને રૂ. ૨૫૦, શ્રી મણિશંકર જેશંકર ભટ, જુનાગઢને રૂ. ૨૫૦, અને શ્રી મગનલાલ ભૂધરભાઈ પટેલ, અંકલેશ્વરને રૂ. ૨૫૦ આપવાનું ગુજરાત સરકારે ઠરાવ્યું છે.

—નવી દિલ્હીની ગુજરાતી સાહિત્ય સભાને આશ્રયે ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકારો શ્રી રસિકલાલ છો. પરીખ, પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, શ્રી ઉમાશંકર જોશી તથા આચાર્ય શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરી તેમ જ જાણીતા અભિનેતા અને નાટ્યદિગ્દર્શક શ્રી જયશંકર 'સુંદરી'ને મળવાનો એક સમારંભ યોજવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખસ્થાને કાકાસાહેબ કાલેલકર હતા. શરૂઆતમાં સાહિત્યસભાના પ્રમુખ પ્રો. ધનંજય ઠાકરે સંસ્થાની પ્રવૃત્તિઓની ઝાંખી કરાવી હતી અને મહેમાનોનું સ્વાગત કર્યું હતું. પ્રમુખની વિનંતિને માન આપીને શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ શ્રી રસિકલાલ પરીખ, પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી અને આચાર્ય શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરીની વિશિષ્ટ સાહિત્યસેવાનો અને શ્રી જયશંકર 'સુંદરી'એ કરેલા પ્રદાનનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

આચાર્ય શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરીએ શ્રી ઉમાશંકરની પ્રતિભા અને વ્યક્તિત્વની પિછાન કરાવી હતી. શ્રી રસિકલાલ પરીખે અને શ્રી જયશંકર 'સુંદરી'એ પોતાના ઘડતરનાં વિધાયક બળોનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીએ કહ્યું હતું: "બીજી ભાષાઓના અભ્યાસમાં સાવચેતી ન રાખીએ તો આપણાં ભાષા-સાહિત્યને ગેરલાભ થાય. અંગ્રેજી, હિંદી, મરાઠી, બંગાળી એ બધી ભાષાઓના અભ્યાસમાં ગુજરાતી ભાષાના વ્યક્તિત્વને આંચ આવે એવું ન થવું જોઈએ."

કાકાસાહેબ કાલેલકરે પ્રમુખપદેથી ઉપસંહાર કરતા કહ્યું : "કવિતા મારુ ક્ષેત્ર નથી પણ મારુ મિત્રમંડળ કવિઓનું થયુ છે. ગુજરાતી કવિઓનો પરિચય મને શ્રી નરહરિભાઈ પરીખ, સ્વામી આનંદ અને શ્રી ઉમાશંકરે કરાવ્યો હતો."

મંત્રી શ્રી રમણ ભટ્ટ સહુનો આભાર માન્યો હતો

—'સરકારલક્ષ્મી' નામનું સ્ત્રીઓ માટેનું સાપ્તાહિક સુરતથી શરૂ થયું છે તેના તંત્રી શ્રી સુમતિ નટવરલાલ માસ્તર છે. તેનુ વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૧૨-૦૦ છે.

—'નવચેતન' માસિકે ૪૦મા વર્ષમા પ્રવેશ કરતી વખતે નવવર્ષાંક કાઢયો છે

—સને ૧૯૬૦ના શ્રેષ્ઠ ચિત્ર માટેનો રાષ્ટ્રપ્રમુખનો ચંદ્રક હિન્દી ચિત્ર 'અનુરાધા'ને ફાળે જાય છે તેના નિર્માતાને રૂા વીસ હજારનું તથા તેના દિગ્દર્શકને રૂા પાંચ હજારનુ રોકડ ઇનામ અપાશે દ્વિતીય શ્રેષ્ઠ ચિત્ર તરીકે બંગાળી ચિત્ર 'ક્ષુધિત પાષાણ'ને ઇનામ મળે છે ત્રીજુ ઇનામ તામીલ ચિત્ર 'દેવાપીરાવી'ને ફાળે જાય છે

પ્રાદેશિક ઇનામોમા હિન્દીમા 'મુગલે આઝમ'ને, મરાઠીમા 'કન્યાદાન'ને અને ગુજરાતીમા 'મેંદી રંગ લાગ્યો'ને ઇનામ મળે છે

બાળચિત્રોમા 'ફૂલ ઔર કલિયા' નામના ચિત્રને વડાપ્રધાનનો સુવર્ણચંદ્રક મળે છે તેના નિર્માતાને રૂ ૨૦,૦૦૦ અને દિગ્દર્શકને રૂ ૫,૦૦૦ આપવાની જાહેરાત થઈ છે

—રાયપુર, મધ્યપ્રદેશના મુમતાઝઅલીએ પોતાની ત્રણ ટોકીઝ—અમરદીપ, રાજકમલ તથા પ્રભાતમા બીભત્સ પોસ્ટરો ન લગાડવાનો સંકલ્પ કર્યો છે, તથા બને ત્યા લગી ગંદી ફિલ્મો ન બતાવવાનુ સ્વીકાર્યુ છે

—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટેની પુસ્તક પ્રકાશન અને વિક્રેતા પેઢીના સંચાલક શ્રી ગોવિંદરાવ મહાદેવ જાગુષ્ટે પુસ્તકોના વ્યવસાયમાથી તેમ જ અમદાવાદ પુસ્તક પ્રકાશન મંડળના પ્રમુખપદેથી નિવૃત્ત થયા છે. એ પ્રસંગે શ્રી ધૂમકેતુના પ્રમુખપદે તેમને સન્માનવાનો સમારંભ યોજાયો હતો તેમા શ્રી ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહ, શ્રી ઉમાશંકર જોષી, શ્રી જયભિખ્ખુ, શ્રી બચુભાઈ રાવત, શ્રી નગીનદાસ પારેખ વગેરેએ પ્રવચન કર્યા હતા શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ એમના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ : "બાળકોના હાથમા મુકાતા પુસ્તકો માના ધાવણ જેવા હોવા જોઈએ પુસ્તકોનો વેપાર એટલે તો ફૂલોનો વેપાર"

—લખનૌના 'નેશનલ હેરલ્ડ'ના અને એ પછી પટનાના 'સર્ચલાઈટ'ના ભૂતપૂર્વ તંત્રી શ્રી કે રામરાવનું ટ્રેનમા અવસાન થયુ છે તેઓ પટણાથી લખનૌ ટ્રેન દ્વારા જઈ રહ્યા હતા

—નેધરલેંડમા એક નવા જ પ્રકારની ટેલિફોન પદ્ધતિ શરૂ થનાર છે તેને લીધે ડેલ્ફટ ટેકનૅલૉજિકલ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ લાયબ્રેરીમાથી જોઈતા પુસ્તક માટે તેનો કૅટલૉગ નંબર ડાયલ કરશે તે સાથે જ લાયબ્રેરીના જે ખંડમા જે ઘોડા ઉપર તે પુસ્તક હશે ત્યા બત્તી થશે અને કન્વેયર બેલ્ટથી પુસ્તક વિદ્યાર્થીને મળી જશે।

શ. સો. પટેલ

✩

વર્ષનાં શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી પુસ્તકો માટે

ગુજરાત સરકારે જાહેર કરેલાં પારિતોષિક

ગુજરાતી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવાની યોજના હેઠળ ગુજરાત સરકારે ૧૯૬૦-૬૧ દરમિયાન પુખ્ત વયનાંઓ તેમ જ બાળકો માટેનાં ઉત્તમ પુસ્તકોને પારિતોષિકો આપ્યાં છે.

પારિતોષિક પામેલી હસ્તપ્રતોને તે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ નહિ થાય ત્યાં સુધી પારિતોષિક આપવામાં આવશે નહિ અને તે પુસ્તક પારિતોષિક જાહેર થયાની તારીખથી એક વરસમાં પ્રગટ થવું જોઈએ.

જે પુસ્તકોને પારિતોષિક મળ્યાં છે તે પુસ્તકો નીચે પ્રમાણે છે :

પુખ્ત વયનાં માટે

નવલકથા

પ્રથમ પારિતોષિક રૂ. ૨૦૦૦નું બે પુસ્તકો વચ્ચે સરખે હિસ્સે : શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈને "આંખ અને અંજન" માટે અને શ્રી પન્નાલાલ પટેલને "પડઘા અને પડછાયા" ભાગ પહેલો બીજો માટે

હજાર રૂપિયાનું બીજું પારિતોષિક શ્રી શાંતિલાલ શાહ (સત્યમ્)ને "ભવની વાટે" માટે તથા શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યને "ચંપાવતી" માટે સરખે હિસ્સે મળે છે.

નવલિકા

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂા. ૨૦૦૦) શ્રી પન્નાલાલ પટેલને "તિલોત્તમા" માટે, બીજું પારિતોષિક (રૂા. ૧૦૦૦) શ્રી સારંગ બારોટને "નારી નમણું ફૂલ" અને શ્રી ચંદુલાલ સેલારકાને "અમૃતપત્ર" એ બે નવલિકાસંગ્રહો માટે વહેંચી દેવાયું છે.

કવિતા

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂા. ૨૦૦૦) સ્વ. કવિ નાનાલાલના કાવ્યગ્રંથ "હરિસંહિતા" (ત્રણ ભાગ)ને આપવામાં આવ્યું છે. બીજું પારિતોષિક (રૂા. ૧૦૦૦) પ્રા. શ્રી નટવરલાલ પંડ્યા (ઉશનસ્)ના કાવ્યસંગ્રહ "મનોમુદ્રા" અને પ્રા. શ્રી ગોવિંદભાઈ પટેલના કાવ્યસંગ્રહ "પિપાસા" વચ્ચે સરખે હિસ્સે (આ બન્ને હસ્તપ્રતો છે.)

આત્મકથા : જીવનચરિત્ર

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂા. ૨૦૦૦) કોઈને આપવામાં આવ્યું નથી. બીજું પારિતોષિક (રૂા. ૧૦૦૦) શ્રી રાવજીભાઈ મ. પટેલને "જીવનનાં ઝરણાં" (ભાગ બીજો) માટે અને શ્રી ચૂનીલાલ પી. બારોટને "બંગકેસરી" માટે સરખે ભાગે વહેંચી દેવામાં આવ્યું છે.

નિબંધો : ડાયરી : પ્રવાસ

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂા. ૨૦૦૦) શ્રી ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહને "શ્રેયોમાર્ગ" માટે

અને શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરને " જીવનસંગ્રામ " માટે સરખે ભાગે બીજુ પારિતોષિક (રૂ ૧૦૦૦) શ્રી અંબાલાલ પુરાણીને " કલામંદિરે " માટે અને શ્રી મુનિકુમાર ભટ્ટને " ઝીલ્યો મે પડકાર " માટે સરખે ભાગે

તત્ત્વજ્ઞાન : ઇતિહાસ

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂ ૨૦૦૦) શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરને " જીવનચિંતન " માટે આપવામા આવ્યુ છે બીજુ પારિતોષિક (રૂ ૧૦૦૦) શ્રી શાંતિલાલ દેસાઈ ને "સમન્વયદર્શન માટે અને શ્રી ધનવંત ઓઝાને " ઉર્મીસાગર ગુર્જરત " માટે સરખે હિસ્સે

વિવેચન · વ્યાકરણ

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂ ૨,૦૦૦) શ્રી ઉમાશંકર જોષીને " સમીક્ષ અને સ્વરૂપ ' તથા " નિરીક્ષા " માટે આપવામા આવ્યુ છે બીજુ પારિતોષિક (રૂ ૧,૦૦૦) શ્રી નર્મપ્રસાદ બક્ષીને " નાટ્યરસ " માટે આપવામા આવ્યુ છે

વિજ્ઞાન ઇત્યાદિ

પ્રથમ પારિતોષિક (રૂ ૨,૦૦૦) શ્રી બંસીધર હીરાલાલ ગાંધીને " અણુ અને પરમાણુ' માટે તથા શ્રી પ્રદ્યુમ્ન કંચનલાલ દેસાઈ ને " કુદરતની કેડીઓ " (ભાગ પહેલો અને બીજો) માટે સરખે હિસ્સે વહેંચી દેવામા આવ્યુ છે બીજુ પારિતોષિક (રૂ ૧,૦૦૦) ડૉ શિવપ્રસાદ ત્રિવેદીને " શરીરની સાચવણુ " માટે આપવામા આવ્યું છે

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો

બાળગીતો (નર્સરી, જોડકણા અને સચિત્ર પુસ્તકો) : એક હજાર રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી મોહનલાલ દલસુખરામ ભટ્ટને " મોતીનો દાણો " (હસ્તપ્રત) માટે આપવામા આવ્યુ છે ચારસો રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી કનુભાઈ રાવળ (પથિક)ને " ધરતી ' (હસ્તપ્રત) માટે આપવામા આવ્યુ છે પાચસો રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી મૂળજીભાઈ ભક્તને " રંગ ' અને " પરપોટા " માટે આપવામા આવ્યુ છે ત્રણસો રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી જતીન્દ્ર આચાર્ય અને ચિત્રકાર શ્રી મનુભાઈ સુથાર વચ્ચે " સુંદર ગીત " (હસ્તપ્રત) માટે વહેંચી દેવાયુ છે દોઢસો રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી નારાયણ તપોધનને " સફાઈ પગલા " (હસ્તપ્રત) માટે આપવામા આવ્યુ છે ત્રણસો રૂપિયાનુ પારિતોષિક શ્રી કનુભાઈ રાવળ (કર્તા) અને ચિત્રકાર શ્રી સોમાલાલ શાહને ' પંખીનો મેળો " માટે સરખે ભાગે વહેંચી દેવામા આવ્યુ છે ચિત્રકાર શ્રી નટુ મિસ્ત્રીને " જાદુઈ દીવો, " " ભમતા રામ, " " જંતરમંતર, ' " છૂમછુના પરાક્રમો " અને " સિંહની શોધમા " (હસ્તપ્રતો) માટે રૂ ૨૫૦નુ પારિતોષિક આપવામા આવ્યુ છે

☆

અમેરિકામાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ—૨

(જાન્યુઆરી ૧૯૬૧ના અંકમાના પૃષ્ઠ ૪૦૫થી આગળ)

વળી ત્યાની પુસ્તકાલય પરિસ્થિતિનુ બીજુ ધ્યાનમા રાખવા જેવુ પાસુ ત્યાની પુસ્તકાલય સહકાર પ્રવૃત્તિ છે અમેરિકન લોકોમા અંગત લાગણીઓ બાજુએ મૂકી ભેગા થઈને સહકારથી ઉપાદનાત્મક કામ કરવાનો મહાન લાક્ષણિક ગુણ છે આ ગુણ ભારતવાસીઓમા (અફસોસ !) પ્રાય જોવા મળતો નથી અમુક યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયોની સહકારી પુસ્તક ખરીદ અને સહકારી રીતે અમુક વિષયક્ષેત્રોમા વિશિષ્ટ સંગ્રહો એકત્રિત કરવાનુ કામ એ તેમની સહકારી પ્રવૃત્તિનો સુંદર નમૂનો કહી શકાય વળી કેટલાક "ક્ષેત્રોના પુસ્તકાલય જૂથો' (regional library system)ની સહકારી ગ્રન્થ ચૂંટણી અને ખરીદ—આ બીજો દાખલો આપી શકાય સહકારી ગ્રન્થ ખરીદમા પુસ્તકાલયો ડિસ્કાઉન્ટમા અને ઓછો સ્ટાફ રાખવાથી અને બીજા કારણોથી ઘણો જ પૈસો, મહેનત અને સમયનો બચાવ કરી શક્યા છે વળી સહકારી કેટેલોગિંગ અને સહકારી પુસ્તકોનુ પ્રોસેસિંગ (એટલે પુસ્તકાલયમા પુસ્તક મૂકતા પહેલા જે છાપ મારવાની, ટિકિટ ચોઢવાની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે) એક જ કેન્દ્રમા કરવાથી પણ આવા જ બીજા ફાયદા થાય છે એક વિસ્તારમા રહેલા પુસ્તકાલયોને તેમના સંગ્રહોમા ઉભરાઈ જતા પુસ્તકોને ક્યા રાખવા તેની સમસ્યા જ્યારે ઊભી થઈ ત્યારે તેઓએ પણ સહકારનો આશ્રય લઈ ખાસ ડિપોઝિટ વખાર જેવા મોટા મકાનો બાંધ્યા જેમા મોટી સંખ્યામા આજુબાજુના પુસ્તકાલયો પોતાના વધારાના, વધુ ઉપયોગમા નહી આવતા છતા નાખી દેવા જેવા નહી એવા પુસ્તકો સંગ્રહ કરી શકે ન્યુ યોર્ક સ્ટેટે એવા કાયદાઓ પસાર કર્યા છે કે અમુક વિસ્તારના પુસ્તકાલયો જો સહકાર કરે તો (અને એ શરતે જ) તેમને રાજ્ય મદદ કરે આ વસ્તુ એક રાજ્ય કાયદા દ્વારા પુસ્તકાલય સહકારને ઉત્તેજન આપવાનો એક સુંદર દાખલો છે

વાચન સલાહ પ્રવૃત્તિ : આ પણ અમેરિકન પુસ્તકાલય દુનિયાની એક વળી બીજી ખાસિયત છે વાચન સલાહકાર અનુલક્ષ પ્રશ્નોના જવાબ આપવા માટે રાખવામા આવતો નથી તેનુ કામ વાચકોને પોતાના ધ્યેયો પૂરા પાડવા માટે નિયમિત રીતે વાચન કરાવવુ તે છે વાચકની પાર્શ્વભૂમિનો અભ્યાસ કરી વાચન સલાહકાર તેને કેવી રીતે અને શુ વાચવુ તેની સલાહ આપે છે, જે વાચનથી વાચકના હેતુઓ સિદ્ધ થાય વાચકને ખાસ અનુકૂળ પડે તેવા પુસ્તકો સલાહકાર સૂચવે છે, અને તે પુસ્તકો ક્યા ક્રમમા અને કઈ રીતે વાચવા તેની સલાહ આપે છે પહેલા તો વાચન સલાહકાર વાચકનો ઇન્ટર્વ્યુ લે છે તેમા વાચકના વાચન રસો અને તેની શૈક્ષણિક પ્રગતિ જાણી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યાર પછી તે વાચક માટે પુસ્તકાલયમા ઉપલબ્ધ એવા પુસ્તકોની સૂચી કરી આપે છે, જે વાચકની જરૂરિયાતો અને અધ્યયન-શક્તિને ધ્યાનમા રાખી બનાવવામા આવેલી હોય છે આ સૂચી એક નિયમિત વાચનનો અભ્યાસક્રમ બનાવી આપે છે, જેમા એક દિશામા સતત વાચન કરવાની એક માર્ગદર્શન આપવામા આવે છે વાચકને વળી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે વાચન સલાહકારને સલાહ માટે બોલાવવામા આવે છે આ વિષયમા વધુ જાણવા માટે

લેખકનો 'પુસ્તકાલય'ના મે, ૧૯૬૦ અંકમાં લખેલો 'વાચન સલાહ પ્રવૃત્તિ' નામનો લેખ વાંચવો.

અમેરિકન પુસ્તકાલય આલમની બીજી લાક્ષણિક વસ્તુ તે પુસ્તકાલય પરીક્ષણ (સર્વે) છે. પુસ્તકાલયો બહારના ગ્રન્થપાલો અને નિષ્ણાતોને બોલાવે છે અને કહે છે અમારા પુસ્તકાલયનો અને તેના સંચાલનનો શિખાથી પગ સુધીનો પૂર્ણ અભ્યાસ તમે કરો અને પછી અમને રિપોર્ટ આપો. એટલે અમે જાણી શકીએ કે અમે કેટના સારા છીએ, અમારામાં કઈ કઈ ખોડો છે, કયા સુધારા કરવા જેવા છે, કયા બદલવા જેવું છે. આ ગ્રન્થપાલો પુસ્તકાલયનો શિખાથી પગ સુધીનો અભ્યાસ કરીને પછી તે સંસ્થાના કામનું મૂલ્યાંકન કરે છે, તેના કામની ટીકા કરે છે, તે પુસ્તકાલય અથવા પુસ્તકાલયજૂથ (system) સુધારવા માટે ભલામણો કરે છે. અમેરિકાની ઘણી યુનિવર્સિટીઓ અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોએ સ્વેચ્છાથી આવી પોતાની પરીક્ષાઓ કરાવી છે, જો કે આવા પરીક્ષણ ઘણી વાર પુસ્તકાલયના સંચાલકોને ખૂબ જ વ્યથિત કરે એવા પણ નીકળ્યા, અર્થાત્ એ પુસ્તકાલયોના કામમાં ઘણા જ વાંધા નીકળ્યા, કે જે જાણવાથી બધાના જ મન ઊંચા થઈ ગયા.

ગ્રામ પુસ્તકાલય સેવા અને પુસ્તકાલય-સેવા વિસ્તૃતીકરણ (extension) અમેરિકામાં ગ્રામ પુસ્તકાલય સેવા જોઈએ એટલી સરસ રીતે વિકાસ થયેલી જોવામાં આવતી નથી. દેશનો મહાવિસ્તાર, જુદા જુદા રાજ્યોની જુદી આર્થિક કક્ષા અને સંજોગોને લીધે બધે જ સરખા જોરે અને સરખી ઊંચી કક્ષાની સેવા આપવાનું કામ લગભગ અશક્ય જ છે. આવી વસ્તુ માત્ર નાના દેશોમાં જેમ કે ઇંગ્લન્ડ અને સ્કેન્ડિનેવિયામાં જોવા મળશે. દેશ નાનો એટલે પુસ્તકાલય સેવા પણ સરખી (uniform) સુદૃઢ વળી બહુ ફેરફાર નહી. ઊંચાણનીચાણો નહી. આજે ગ્રામ પુસ્તકાલય સેવામાં વલણ મોટા એકમ તરફ છે, અર્થાત્ નાના એકમોથી (પુસ્તકાલયોથી) સંતોષજનક સેવા આપી શકાતી નથી એમ અનુભવવામાં આવ્યું છે. મોટા એકમો દ્વારા જ દક્ષતાથી પુસ્તકાલય સેવા પૂરી પાડી શકાય છે એમ જણાવા લાગ્યું છે. સોશિયલ સાયન્સ રીસર્ચ કાઉન્સિલે સંશોધન કરીને એમ શોધી કાઢ્યું કે જો દક્ષતાપૂર્વક પુસ્તકાલય સેવા આપવી હોય તો ઓછામાં ઓછા ૧,૦૦,૨૨૨ માણસોને સાથે જ સેવા પહોંચાડવી જોઈએ. અને તે સેવા માટે ખરચમાં ૧,૦૦,૦૦૦ ડૉલરનો ખર્ચ કરવો પડે. આ ધોરણની સેવા નાના એકમો દ્વારા આપી શકાય તેમ નથી. ફરતા પુસ્તકાલયની સેવાઓ ગ્રામવિસ્તારોમાં વધતી જાય છે, અને જૂનો પુસ્તકપેટીનો રિવાજ હવે લગભગ નહી જેવો જ રહ્યો છે. ગ્રામસેવાના જુદા જુદા પ્રકારોમાં પણ નીચેની વસ્તુઓ સર્વસામાન્ય રહે છે.

(૧) સામુદાયિક પુસ્તકાલયો, પુસ્તકાલય શાખાઓ, ડિપોઝિટ કેન્દ્રો અને ફરતા પુસ્તકાલયના નિયમિત માર્ગો (રૂટો)—આ બધી જ સેવાઓ એક કેન્દ્રીય એજન્સી કે clearing houseની દેખરેખ નીચે.

(૨) સ્થાયી સ્થાનિક અનુલયસંગ્રહો અને બધાને સામાન્ય વપરાશમાં આવે એવા પુસ્તકો અને બીજી સામગ્રી એક કેન્દ્રમાં હોય, જેનો પુસ્તકાલય જૂથના બધા જ પુસ્તકાલયો જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગ કરે. આ સામગ્રી પુસ્તકાલયોમાં સતત પરિભ્રમણ થયા કરતી હોય.

(૩) જૂથના બધા પુસ્તકાલયો વચ્ચે આધુનિક સંદેશાવ્યવહારના પ્રકારોનો ઉપયોગ, જેવા કે ટેલિફોન ટેલીટાઇપ, મોટરટ્રક, મોટરો અને બીજાં વાહનો અને સાધનો

(૪) આખાયે વિસ્તારમાં વાચક રજિસ્ટ્રેશન પદ્ધતિ, વાચક ટિકિટ પદ્ધતિ અને વાચકોના હક્કો આદિ પણ સરખા જ

(૫) પુસ્તક આદિ સામગ્રીની ચૂંટણી ખરીદમાં સહકાર

(૬) કેન્દ્રીય પ્રોસેસિંગ–જેમાં રિપેર અને પુસ્તક કાઢી નાખવાના કાર્યોનો પણ સમાવેશ (પ્રોસેસિંગ એટલે પુસ્તકને પુસ્તકાલયમાં ફરતું મુકાય તે પહેલાં કરવા પડતા બધા કામો)

(૭) સેવાની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર કેન્દ્રીય રીતે કરવામાં આવે છે જેમાં રેડિયો, પ્રચાર પત્રો, વિગેરે પ્રચારક્રિયાના સાધનો આદિનો ઉપયોગ

(૮) જૂથના બધા પુસ્તકાલયોને અનુલય સેવા, કેટલોગિંગ, સંચાલન અને ખાસ સામુદાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં તાલીમબદ્ધ અને અનુભવી ગ્રંથાલયીઓની મદદ–જેનો જૂથના બધા જ સભ્યો લાભ ઉઠાવી શકે છે

(૯) ટ્રસ્ટીઓની કોન્ફરન્સો અને પુસ્તકાલયોને ફરતા ગ્રન્થપાલો અને સંસ્થાઓ તરફથી મળતી સલાહ અને મદદ માટે વિઝિટો

(૧૦) પુસ્તકાલયોના કામમાં રાજ્યની પુસ્તકાલય એજન્સીની તેઓના યોજના કર્મમાં, પ્રચાર વૃદ્ધિ કર્મોમાં મદદ અને આર્થિક મદદ

સ્ટેટ પુસ્તકાલય એજન્સીઓ આ સંસ્થાઓ અમેરિકાની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં ઘણો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે, કેટલાક ઘણા ઉપયોગના કામો કરે છે તેઓ રાજ્યની સરકારી કચેરીઓ અને ખાતાઓને સીધી જ (direct) પુસ્તકાલયસેવા આપે છે વળી રાજ્યોને અને ન્યાયાધીશોને તેમ જ રાજ્યના પ્રોસીક્યુટરોને અને વકીલોને ન્યાય સંબંધી પુસ્તકાલય અને અનુલયસેવા આપે છે જે રાજ્યમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો ઓછા હોય ત્યાં એજન્સી સામગ્રી અને પુસ્તકો સીધા જ (direct) વ્યક્તિઓને અને વ્યક્તિસમૂહોને પૂરા પાડે છે ઉપરાંત એજન્સી માંદા મનુષ્યો, નિરાધાર મનુષ્યો, બાળગુનેગારો અને અંધોને પણ પુસ્તકાલય સેવા આપતી જોવામાં આવે છે વળી સ્થાનિક શાળા અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોની સેવાઓને એજન્સી અમુક જોઈતી વસ્તુઓ, પુસ્તકો આદિ આપી સહાય કરે છે અમેરિકાના પ્રગતિશીલ રાજ્યો જનતંત્રના મનુષ્યો સારી રીતે માહિતગાર હોવા જોઈએ એ આવશ્યક છે, આ સૂત્રને બરાબર સમજીને આખાયે રાજ્યમાં પહોંચી વળતી સાર્વજનિક અને શાળાપુસ્તકાલય સેવા ખીલવવા નો અસરકારક પ્રયાસ કરે છે આવા મોટા કાર્યક્ષેત્રમાં મોકળા વિચારો, બહાદુરી, વિચારપૂર્વક યોજના અને સંગઠનની જરૂર જણાઈ આવી છે સાથે ગ્રન્થપાલોના વારંવારના મિલન અને સલાહના ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમો રચવાની પણ જરૂર જણાઈ આવેલી છે, અને પુસ્તકાલયો સ્થાપવા અને સુધારવાના હેતુથી નાગરિકો, પુસ્તકાલયના બોર્ડના સભ્યો અને ટ્રસ્ટીઓને અને ગ્રન્થપાલોને ઉત્તેજિત કરવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે વળી એજન્સીઓ પોતાના વિસ્તારોમાં જે જગ્યાઓ પૂરતા પ્રમાણમાં સેવા નથી મળતી એમ જુએ છે ત્યાં તે ઊણપ દૂર કરવા આવી સીધી જ

(direct) સેવાનો આશ્રય લઈ તે ઊણપ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે કેટલીક એજન્સીઓ પોતાના વિસ્તારમા ગ્રન્થાલયશ સ્રમા નીકળેલી નવી રીતો, શોધો, ઓજારોના ઉપયોગના પ્રદર્શનો ઠેરઠેર યોજે છે, જેથી વિસ્તારના ગ્રન્થપાલો પોતાના ગ્રન્થાલયોમા આ વસ્તુઓ અજમાવવા માટે, ઉપયોગમા લાવવા માટે

વળી એજન્સીઓ પુસ્તકાલયને લગતા કાયદાઓ પસાર કરાવવામા અને સાર્વજનિક અને શાળા પુસ્તકાલય સેવાની વિસ્તારવૃદ્ધિ માટે સતત ક્રિયાશીલ રહે છે વળી ક્ષેત્રોની પુસ્તકાલય સેવાની વૃદ્ધિને માટે યોજના કર્મમા પણ તેઓ મદદ કરે છે પુસ્તકાલયોને એકમેક સામે ઉચિત સબધમા આણવા (coordination) માટે પણ તે કામ કરે છે વળી પુસ્તકાલયોને તે વિસ્તારની શૈક્ષણિક અને સામાજિક સસ્થાઓ અને મડળો સાથે ઉચિત સબધોમા આણવા પણ તે કામ કરે છે રાજ્યના પુસ્તકાલયોમા માહોમાહે સહકાર અને રાજ્યના પુસ્તકાલયનો રાજ્ય બહારના પુસ્તકાલયો સાથે અને રાષ્ટ્રિય પુસ્તકાલયની સાથે સહકાર સબધ જોડના વધારવા માટે પણ એજન્સી કામ કરે છે એજન્સી પુસ્તકાલયોના કામોમા નિરર્થક બગાડ (waste) અને નિરર્થક દ્વિગુણીકરણ (duplication) ના થાય તે માટે પણ પ્રયત્ન કરે છે પુસ્તકાલયોને વળી એજન્સી તેઓના પ્રૌઢશિક્ષણ કામોમા મદદ કરે છે, અને અધ્યયન અને સશોધન કાર્યક્રમોમા પણ બનતી મદદ આપે છે

યુનિવર્સિટી અને કૉલેજ પુસ્તકાલયો અમેરિકામા કેટલાક ખરેખર સમૃદ્ધ યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયો છે કેટલાકમા તો અમુક વિષય વિસ્તારોમા સર્વગ્રાહી (comprehensive) ગ્રન્થસગ્રહો જોવામા આવે છે અમેરિકાની સામાન્ય (typical) યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયમા દર સત્તર વર્ષે પુસ્તક સગ્રહ બેવડો (double) થાય છે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીનુ ગ્રન્થાલય ૧૬૩૮મા ૩૭૦ ગ્રન્થો સાથે શરૂ કરવામા આવ્યું અત્યારે તે પુસ્તકાલયમા ૫,૯૦૦,૦૦૦થી પણ વધારે ગ્રન્થો છે અમેરિકાના દસ મોટામા મોટા યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયના ગ્રન્થ સગ્રહો નીચ પ્રમાણે છે હાર્વર્ડ ૫,૭૦૦,૦૦૦, યેલ ૪,૨૧૫,૦૪૫ ઇલિનોઈ ૨,૬૫૬,૦૦૦, કોલબિયા ૨,૦૨૫,૦૦૦, શિકાગો ૧,૮૮૩,૦૦૦, કેલિફોર્નિયા (બર્કલી) ૧,૮૭૮,૦૦૦ મિનેસોટા ૧,૬૬૮,૬૪૦, કૉર્નેલ ૧,૬૧૨,૦૦૦, મિશિગન ૧,૫૫૦,૦૦૦ અને પેનસિલ્વેનિયા ૧,૩૦૭૪૨૧ કેટલાક કાલેજ પુસ્તકાલયોના પણ પ્રમાણમા મોટા સગ્રહો છે આના સગ્રહોને માટે તો " રાક્ષસી કદના સગ્રહો ' એ જ શબ્દો ઉચિત ગણાય

લાયબ્રેરી ઑફ કૉગ્રેસ ' આ પુસ્તકાલય અમેરિકાનુ રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય છે આ પુસ્તકાલય ઈ સ ૧૮૦૦મા કૉંગ્રેસના સભ્યોને સેવા પૂરી પાડવા માટે સ્થપાયુ હતુ વીસમી સદીમા કૉંગ્રેસના મજૂર કરેલા પૈસા વડે, ઉદાર નાગરિકોની સખાવતો અને ગ્રન્થભેટો વડે અને બીજા સરકારી ખાતાઓમાથી બદલાઈને આવેલા પુસ્તકો લાયબ્રેરી ઑફ કૉંગ્રેસમા આવવાથી, કૉપી રાઈટ કાયદા પ્રમાણે પુસ્તકો મળવાથી અને દુનિયાભરના પુસ્તકાલયો સાથે મહાન exchange (બદલાપદ્ધતિ) ચલાવવાથી (exchange એટલે કે સામસામે પુસ્તકો, પ્રકાશનો આદિની લેવડદેવડ જેમા પૈસાનુ કામ પડે નહી) – આ બધી ક્રિયાઓથી લાયબ્રેરી ઑફ કૉંગ્રેસ એક પુસ્તકાલય નથી, પણ કેટલાક પ્રચડ પુસ્તકાલયોનુ એક જૂથ છે અમેરિકન પુસ્તકાલય આલમમા અને દુનિયાની પુસ્તકાલય આલમમા લાયબ્રેરી ઑફ કૉંગ્રેસમા કરવામા

આવેલા કેટલાગિગમા વિકાસ અને પ્રગતિ, છાપેલા કેટલોગ કાર્ડ બનાવવા અને વેચવાની ક્રિયા, આતરપુસ્તકાલય લેનદેનડ અને વાઙ્મયસૂચી બનાવવાના કામમા અને અનુપમ-સેવામા તે પુસ્તકાલયે કરેલા કામ – આ બધા તેના મહત્ત્વના કાર્યો ગણાય છે આ પુસ્તકાલયમા અઢીસો માઈલ સુધી સમાય એટલા પુસ્તકો છે સગ્રહોમા ૪૩,૦૦૦,૦૦૦ કરતા પણ વધારે પુસ્તકો આદિ એકમો છે. કોગ્રેસને મદદ કરવા ઉપરાત પુસ્તકાલય કેન્દ્રીય ખાતાઓને વાઙ્મયસૂચીઓ બનાવી આપીને, અનુવાદસેવા પૂરી પાડીને મદદ કરે છે ચોપડીઓની લેનદેનડ કરી ભાષાતરો પૂરા પાડે છે અને અમેરિકન સરકારની સાસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમા પણ પુસ્તકાલય પોતાનો હિસ્સો આપે છે લાયબ્રેરી ઓફ કોગ્રેસનુ છાપેલુ પુસ્તકરૂપી કેટલોગ કે જે દુનિયાભરમા એક મહાન વાઙ્મયસૂચી તરીકે વખણાય છે અને વપરાય છે, તેમા કુલ્લે ૧૩,૦૦૦,૦૦૦ પુસ્તકોની નોધ છે આ પુસ્તકો માટે પુસ્તકાલયે છાપેલા કેટલાગ કાર્ડ બનાવ્યા છે, જે વેચાતા પણ મળે છે આ કાર્ડોમા કેટલોગિગ પૂર્ણ કરીને જ છપાવવામા આવે છે, એટલે ખરીદ કરનાર પુસ્તકાલયોને તેઓના કેટલોગમા ગોઠવવા સિવાય બીજુ કાઈ ખાસ કરવુ પડતુ નથી આને લીધે ઘણો સમય, મહેનત અને પૈસો બચે છે પુસ્તકાલય તરફથી ઘણા પ્રકાશનો અને વાઙ્મયસૂચીઓ બહાર પડી છે, જે પુસ્તકાલય આલમમા અને પડિતોની દુનિયામા ઘણી પ્રશસા પામેલી છે

અરુણ વૈ. ઠાકોર
સહાયક ગ્રથપાલ, વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલય પુસ્તકાલય

☆

સત્યની શોધમા, ધર્મની શોધમા સાચો ઉદ્યમ કરવાનો માર્ગ કર્મની ઉપેક્ષા કરવામા નથી, પણ કર્મને શાશ્વત સવાદિતાની સાથે વધુ ને વધુ સવાદિત કરવાના પ્રયત્નોમા રહેલો છે

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

*

ઉમદા ધ્યેય એ પહેલી સિદ્ધિ એ ધ્યેયને પહોચવાની શ્રદ્ધા, ઝખના અને સાધના એ બીજી સિદ્ધિ ધાર્યા સમયમા અને પ્રમાણમા ફળ ના મળે તો સતત મડયા રહેવુ એ ત્રીજી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિનો નમ્રતાપૂર્વક સ્વીકાર અને એ સિદ્ધિ-શક્તિનો ઉમદા દિશામા ઉપયોગ એ સર્વોત્તમ સિદ્ધિ

*

એક નાના સરખા કાગળને પણ ઊચે ઉડાવવો હોય તો મહેનત કરવી પડે છે, તો શુ જીવન જેવા જીવનને ઊચે ઉડાડવા માટે કશો જ શ્રમ કરવો ન પડે? ના, જીવન આજે છે ત્યાથી ઉપર ઉડાવવા માટે સતત પુરુષાર્થ એ છે સાધના જીવન જેવુ છે ને જે ભૂમિકાએ ચાલે છે એવુ જ જો જિવવાનુ હોય તો એ જીવન જ નથી જીવન એટલે વિકાસ

શ્રેયસ્સાધક-અધિકારીવર્ગનું સાહિત્ય—૫

શ્રી માસ્તર સાહેબના સ્વરૂપસ્થ થયા પછી શ્રેયસ્સાધકો તથા અન્ય પ્રશસકોએ તેઓશ્રીના પુણ્યસ્મરણ નિમિત્તની શ્રેયસ્કરી પ્રવૃત્તિનો આરભ 'દિવ્યમૂર્તિ' નામના પુસ્તકથી કરેલો છે આ ગ્રથ શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાને લખેલો છે વિશ્વમા સમર્થ જો કોઈ પણ હોય તો તે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્ય છે જેનુ લક્ષ્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્ય છે તે પોતાની ઉન્નતિને શીઘ્ર સિદ્ધ કરે છે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્ય એટલે મનુષ્યમા આત્માનો આવિષ્કાર થવો, આત્માના સામર્થ્યોનુ પ્રત્યક્ષીકરણ થવુ ઉત્તમ ચારિત્ર્ય મનુષ્યને મધ્યબિંદુમા કેન્દ્રિત કરે છે, સર્વ સામર્થ્ય અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાનુ પોતામા બળ છે, એ ભાન ચારિત્ર્યવાનમા જાગ્રત રહે છે ઉત્તમ થવા ઇચ્છનારે પોતાની દૃષ્ટિ સમુખ ઉત્તમ ચારિત્ર્ય અખડ રાખવુ પડે છે આવુ ઉત્તમ ચારિત્ર્ય વાચકને આ ગ્રથમાથી મળી આવે છે યોગ્ય ભાવના વડે પ્રાપ્તવ્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્ય સાથે જો મનુષ્ય અખડ સબદ્ધ રહે છે તો તે પોતાનામા પ્રકટાવી શકે છે, આ સત્યને ગ્રથમા પ્રવર્તતુ જોવામા આવે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય એ ઉત્તમ અધિકારી 'દીનબધુ' તુલ્ય છે, અને તેનુ ધ્યેય આત્મતત્ત્વ 'દિવ્યમૂર્તિ' છે આ ભાવને પ્રકટાવી વાચક જો આ ગ્રથનુ અધ્યયન કરે છે તો તે કર્તવ્યસિદ્ધ સત્વર થાય છે શ્રી વિશ્વબધુનુ જીવન અનેક સરકારી સજ્જનોને સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત છે તેમના માર્ગદર્શન માટે આ ગ્રથનુ પ્રયોજન છે આ ઉપરાત અનેક ઉત્તમ સિદ્ધાતોનુ જ્ઞાન આ ગ્રથના વાચનથી પ્રાપ્ત થાય છે આ ગ્રથ સ ૧૯૬૮મા પ્રસિદ્ધ થયો છે

શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાનના અનેક સજ્જનો, શ્રેયસ્સાધકો, સાધકભગિનીઓ તથા ચારિત્ર મન્દિરના વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ લખેલા પત્રોનો સગ્રહ '**શ્રીસદ્બોધમન્દાર**'ના બે ભાગમા કરેલો છે પ્રથમ ભાગમા પત્રોની સખ્યા ૨૭૩ છે અને બીજા ભાગમા પત્રોની સખ્યા ૩૨૮ની છે શરણાગત સાધકો વ્યવહારને અગેના સુખદુખના પ્રસગે પોતાના સદ્‌ગુરુ પ્રતિ પત્રો લખે તથા આધ્યાત્મિક માર્ગમા સાધનાને અગે માર્ગદર્શન માટે પણ લખે એ સ્વાભાવિક છે તે સર્વનુ તેઓ સમાધાન અગર માર્ગદર્શન પત્રો દ્વારા કરતા આ ઉપરાત વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ તેઓશ્રીના ઘણા પત્રો લખેલા છે તેઓશ્રીના જ્ઞાનવર્ચસ તથા ઐશ્વર્ય તેઓશ્રીની છેક લઘુ વયમા હતા તેની પ્રતીતિ આ પત્રો ઉપરથી થાય છે બારતેર વર્ષની તેમની વયના પત્રો અવલોકતા સમજાય છે કે પ્રસગ અને સમયાનુસાર તેઓશ્રી તે ઉમ્મરે પણ લખતા હતા કોઈ પત્રોમા ઊંચો મર્મ, તો કોઈમા રહસ્યને સૂચવતો વિનોદ, કોઈમા બાળકોને ઉચિત શિક્ષણ કોઈમા મનને સુધારવાનો માર્ગ, કોઈમા આરોગ્યના નિયમો, તો કોઈમા યોગની પ્રક્રિયા એમ વિવિધ પ્રકારનુ આલેખન તેમના પત્રોમા જોવામા આવે છે કેટલાક પત્રો મત્રપર્વ સબધના છે શ્રેયસ્સાધકોના કલ્યાણાર્થે તેમની પાસે અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનો પુરશ્ચરણો વગેરે તે કરાવતા તે પ્રસગે દૂર રહેતા સાધકોને સત્ક્રિયામા યોજવા માટેના પ્રોત્સાહન પ્રેરતા પત્રો પણ જોવામા આવે છે કેટલાક પત્રો ગભીર અર્થને દર્શાવનાર સૂત્ર સમ છે, તેમ જ કેટલાક એક વિષયને વિસ્તૃત રૂપમા ચર્ચતા પત્રો પણ છે સ્વલ્પમા સર્વ પ્રકારે આ સદ્‌ગ્રથો શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક પ્રગતિને સાધનાર હોવાથી મનનીય છે

નિત્યસંદેશ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીએ શ્રેયસ્સાધક વર્ગનો તેમ જ વર્ગ બહારની જનતાનો

સુસંસ્કારી અને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યસંપન્ન થાય એ અર્થે 'ચારિત્ર્યમંદિરની' સ્થાપના ઈ સ ૧૯૨૫મા કરી હતી તેમા વિદ્યાર્થીઓ સારી સખ્યામા રહેતા. આ વિદ્યાર્થીઓ સાથે તે સુદર વાર્તાલાપ, ચર્ચા વગેરે કરતા અને પોતાના મધુર વર્તનથી સર્વમા મધુરતા અને ચારિત્ર્ય ભરતા. શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીની ચારિત્ર્યમંદિર અંગેની એક પ્રવૃત્તિ તે નિત્ય સંદેશ છે. તેઓશ્રી હમેશા પા કાગળ ઉપર વિદ્યાર્થીને સુબોધભર્યો સુદર સદેશ લખીને આપતા આના એકંદર ૮૪ સદેશ આ પુસ્તકમા એકત્ર કરવામા આવ્યા છે તેમાનો ઉપદેશ હૃદયસ્પર્શી છે. તેની ભાષા સરળ અને રસભરી છે નાના બાળકો સમજી શકે એ રીતે 'નિત્ય સદેશ'મા બહુ ઉચ્ચ વિચારો લેખકે અપ્રતિમ કુશળતાથી આલેખ્યા છે. ચારિત્ર્ય ઘડવાને માર્ગદર્શન કરાવતુ આ પુસ્તક છે

વિદ્યુત લેખા : શ્રી શ્રેયસાધક વર્ગના આચાર્ય શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીએ અધ્યાત્મવિદ્યાના રહસ્યો ઉપર પ્રકાશ ફેંકતા કેટલાક સુદર વિચારો–ફકરાઓ આલેખેલા છે, તે આ નાનકડા પુસ્તકમા એકત્ર કરવામા આવ્યા છે. સંસારના ઘોર અરણ્યના પ્રવાસીને આ વિચારો ગન્તવ્ય સ્થાન પ્રતિ જવાને માર્ગદર્શક બને છે તે કર્તવ્યની દિશા સૂચવે છે અને થાકેલા તેમ જ નિરુત્સાહી થયેલાને બળ અને ઉત્સાહ આપે છે આપણે તેમાના કેટલાક વિચારોને અવલોકીએ·

"પરમ પ્રશાન્તિ જગત્સિદ્ધિમા નથી; ઈશ્વરસિદ્ધિમા છે સંકલ્પની સિદ્ધિમા નથી; સંકલ્પના શમનમા છે જ્ઞાનના શ્રવણ કથનમા નથી; જ્ઞાનના આચરણમા છે"

"જ્યા સુધી આપણે પ્રયત્ન કરતા અટકી પડયા નથી ત્યા સુધી આપણે કદી પણ હાર્યા ગણાતા નથી"

"દુબળા થાઓ–એવા દૂબળા થાઓ કે અખડ પ્રભુને જ વળગી રહેનાર"

"કોઈ પણ ઉપયોગી કામ કરવા વિના સમય ગાળવો એ મોટામા મોટું પાપ છે"

શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યજીના પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોનું ટૂંકમા આપણે નિદર્શન કર્યું છે હવે આપણે તેઓશ્રીએ પ્રાતઃકાલ, દમ્પતીમિત્ર, જીવન, શ્રેયસ્સાધક, બાળકોનો બંધુ વગેરે સામયિકોમા જે લેખો, નિબંધો અને સદ્‌વિચારો લખેલા છે તે જોઈએ ગુજરાતમા જ્યારે શહેરો અને ગામડામા 'શ્રીસદ્‌ગુરુકાલ' માસિક ખૂબ પ્રચારને પામ્યુ હતુ, લોકો એમા પ્રસિદ્ધ પામતા જ્ઞાનને મેળવીને કોઈ અનનવો આનંદ માણતા હતા, તેની પ્રસિદ્ધિ થવાની પાણીની પેઠે રાહ જોતા હતા, ત્યારે તેના સંચાલક અને તંત્રી શ્રી માસ્તર સાહેબના અંતરમા શ્રેયસ્સાધક વિદ્યાર્થીઓ સારુ લખી શકે, સદ્‌વિચારો–ચિંતન કરે અને તેમને સારી ભાષામા મૂકી શકે તે અર્થે કોઈ માસિક પ્રકટ કરવાનો વિચાર સ્ફુર્યો આ સુવિચારના પરિણામે 'પ્રાતઃકાલ' માસિક સંવત ૧૯૫૯મા શરૂ થયું. શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યનું આ વર્ષોમા વિદ્યાર્થીજીવન હતું. તેમણે 'પ્રાતઃકાલ'મા લખવાનો પ્રારંભ કર્યો, અને તેઓશ્રીના અંતરમા રહેલા સુપ્ત જ્ઞાને અક્ષરદેહ ધારણ કરી અનેકને શાંતિ અર્પી છે, કંઈકને જ્ઞાનામૃત પાઈ નવજીવન આપ્યુ છે, અને મુમુક્ષુઓને રાજમાર્ગે ચઢાવ્યા છે. 'પ્રાતઃકાલ'મા મોટા ભાગના લેખો શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યજીના આવતા આ માસિકમા (૧) પદ્યસંગ્રહ, (૨) તત્ત્વવિચાર, (૩) વિદ્યા, (૪) સાહિત્ય અને (૫) પ્રકીર્ણ એમ પાચ ભાગ હતા. પદ્યવિભાગમા શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યજીના ભક્તિ, પ્રાર્થના,

ઉપદેશ અને જ્ઞાનનાં પદો આવતાં. શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજી જન્મથી જ પ્રતિભાશાળી કવિ હતા. તેમનાં કાવ્યોમાં કલા, જ્ઞાન અને સાહિત્યનો સુમેળ હતો. તેમની કવિત્વશક્તિથી પ્રતિભાશાળીઓ પણ પ્રભાવિત થતા. આપણે પૂર્વે એમના પદ્યસાહિત્ય માટે વિચારેલું છે જ. તત્ત્વવિચાર-વિભાગમાં તેઓશ્રીએ સર્વ સમજી શકે અને દરેક સહેલાઈથી આચરી શકે, ઉન્નત જીવન જીવવાને ઉત્સાહ અને પ્રેરણા મેળવે અને સંસારનાં કર્તવ્યો કરવા છતાં મનુષ્ય તેના ભારથી મુક્ત રહી શકે એવા લેખો લખેલા છે. વિદ્યાવિભાગમાં આપણા ચમત્કારિક તનુમંદિર વિષે, ખગોળશાસ્ત્ર સંબંધી, કલ્પનાશક્તિ અને સ્મરણશક્તિ કેળવવા વિષે, સ્ત્રીપુરુષની જાતિનો ભેદ શાથી થાય છે તે સંબંધી તેમ જ શિક્ષણ અને જીવન વિષે આવા વિવિધ વિષયો લખાતા. સાહિત્યવિભાગમાં 'મંગળપ્રેરિત સંદેશા,' 'સંસારમાં સઘળું પ્રતિકૂલ,' 'સરલ પાઠાવલિ,' 'રાજ્યખટપટ' વગેરે વિષયો આવતા. પ્રકીર્ણ વિભાગમાં શ્વસન સંબંધી, આહાર વિષે, નિદ્રા, દેશપરદેશના ચાલતા વિચારપ્રવાહો અને પ્રવૃત્તિ સંબંધી લેખો આવતા. શ્રી માસ્તર સાહેબના સ્વરૂપસ્થ થતા સુધી—સંવત ૧૯૬૭ સુધીનાં નવ વર્ષ 'પ્રાતઃકાલ' માસિકનું સંચાલન શ્રી ઉપેંદ્રાચાર્યજીએ કુશળતાથી કર્યું છે. ત્યારપછી 'શ્રીમહાકાલ' માસિકનું સંચાલન તેઓશ્રીને કરવાનું હોવાથી 'પ્રાતઃકાલ'નું સંચાલન બીજા સાધક બંધુએ ઉપાડેલું છે.

દમ્પતીમિત્ર : આ પત્ર શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મારક તરીકે સંવત ૧૯૬૯માં પ્રકટ થયેલું છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યથી તેમની વિદ્યમાનતામાં દંપતીના અભ્યુદયાર્થે આ પ્રકારનું પત્ર કાઢવા સ્ફુરણ થયું હતું. શ્રી ઉપેંદ્ર ભગવાને તેમના શુભ સંકલ્પને મનોહર પત્રાકાર આપ્યો. તેમાં દંપતી શુદ્ધ સ્નેહ અને પ્રેમ પરસ્પરમાં પ્રસારે, સંસારમાં ગૃહસ્થજીવનની ધૂંસરી વહેવા છતાં આનંદથી સંસારસમુદ્રના મોજાં ઉપર જળકમળવત્ નૃત્ય કરે અને એકબીજામાં રહેલા ઉચ્ચ ગુણોને, ઉચ્ચ લક્ષણોને, સ્વભાવોને, આદર્શોને કેળવી ક્રિયામય કરે એ પ્રકારના ઉચ્ચ ભાવના, જ્ઞાન અને કલાસમન્વિત લેખો લખેલા છે.

'**જીવન**' નામનું સામયિક સંવત ૧૯૬૯માં શરૂ કરેલું જણાય છે. તેમાં જીવન એ શું છે, તેને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય, આરોગ્ય સંબંધી વિચારો, જીવનનો ક્ષય કરનાર તત્ત્વો અને ક્રિયાઓ વગેરે વિષયો ચર્ચ્યા છે.

'*બાળકોનો બંધુ*' *માસિક દ્વારા નીતિ અને ધર્મના સંસ્કાર જેમ દૃઢ સ્થપાય છે* તેમ મનુષ્યજીવન ઉન્નત બને છે. બાલ્યાવસ્થામાં જો આ સંસ્કાર સ્થપાય છે તો તે વધારે દૃઢ થઈ રહે છે. વ્યવહાર અને ધર્મના સંસ્કારો પ્રકટે તેવી કેટલીક ધાર્મિક ક્રિયાઓ તેમ જ નાની રસિક આખ્યાયિકાઓ આ અંકોમાં પ્રકટ થયેલી છે. કોઈની જીવનકથાઓ, ઇતિહાસના પ્રસંગો, વિવિધ કલાના સ્વરૂપો વગેરે બાળકો સહજ વાંચી શકે તેવા લેખો આ માસિકમાં આવેલા છે.

'**શ્રેયસાધક**' સાપ્તાહિક સને ૧૯૨૦માં શરૂ કરેલું છે. તેમાં મનુષ્યનું શ્રેય સાધવામાં અત્યંત ઉપયોગી લેખો તેઓશ્રી લખતા. તે વાંચી ઘણાંએ પોતાનાં જીવન ઉચ્ચ અને સમૃદ્ધ બનાવવાને પ્રેરણા મેળવી છે; તેમ જ તેઓએ વાચકોને શાન્તિ અને આનંદ અર્પવા ઉપરાંત આત્મકલ્યાણ સાધવાને જાગૃત કર્યા છે, મન્દ પડી ગયેલાં જીવનમાં કર્તવ્યનું ભાન કરાવ્યું છે, નીરસ જીવનને રસમય અને આદર્શ જીવન જીવવાને ઉત્સાહ અને શક્તિ આપ્યાં

છે. મનુષ્ય સ્વતંત્ર રીતે કેવી રીતે ઉત્કર્ષ પામીને શ્રેયસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે તે સરળ અને સચોટપણે આ પત્રમાં આલેખવામાં આવ્યું છે.

શ્રી જયંતીદેવી

શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનું ગદ્યસાહિત્ય વિપુલ છે. ઈશ્વરની કૃતિ અને કલા અકલ હોય છે તેમ ઈશ્વરના ભક્ત અને તદભિન્ન મહાત્માનાં કાર્ય મનુષ્યબુદ્ધિને અગમ્ય હોય છે. ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનું સાહિત્ય વિવિધરંગી છે. કદી તે મહાસમુદ્ર જેમ જનસમુદાયને જ્ઞાનની ભરતીમાં ડુબાડી દે છે તો કોઈ સમયે ગુપ્તગંગાની જેમ ગુપ્ત રીતે જીવનવારિ સીંચી અનેકને નવજીવન અર્પે છે. અત્ર સ્થળસંકોચને લઈને આપણે તે સાહિત્યનું અલ્પ સમાલોચન કર્યું.

પૂર્વના યાજ્ઞવલ્ક્ય અને ગાર્ગીના જેવું જ્ઞાન, વર્ચસ અને તપથી શોભતું શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વર્ગના સદ્‌ગુરુ અને ગુર્વીશ્રીનું દૈવી યુગ્મ અર્વાચીન સમયમાં શોભતું હતું. શ્રી

ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી જયંતીદેવી પૂર્વનાં વિદુષી ઋષિપત્ની ગાર્ગી, અરુંધતી અને સરસ્વતી સમ જ્ઞાન, વિદ્યા અને સદ્‌ગુણોથી શોભતાં હતાં. વિદ્યા અને સંસ્કાર તો તેમના માતૃપક્ષથી તેમને વારસામાં મળેલાં હતાં. સાક્ષર શ્રી નવલરામ તેમનાં માતુશ્રીના પિતા હતા. તેમનો સંબંધ શ્રી નૃસિંહાચાર્યજીના કુટુંબ સાથે જોડાવાથી તેમનામાં આધ્યાત્મિકતા અને જ્ઞાનનો સુમેળ થયો. તેમનામાં ઉજ્જ્વલ બુદ્ધિ હતી, શાંત અને ગંભીર હૃદય હતું, ભગીરથ પ્રયત્ન હતો, હિમાચલ જેવી અડગતા—સ્થિરતા હતી, માતૃવત્ વાત્સલ્ય હતું, ગંગા જેવી પવિત્રતા હતી.. તેમના સંબંધમાં આવનાર સર્વેએ આશ્વાસન, શાંતિ અને માર્ગદર્શન મેળવ્યાં છે. શ્રીમતી જયંતીદેવીશ્રીએ લગભગ ૧૫૦૦ જેટલાં ઉચ્ચ પ્રતિનાં ભક્તિનાં, જ્ઞાનનાં, ઉપદેશનાં પ્રભુના વિરહનાં પદો લખ્યાં છે. આજે પણ જો એમનાં કાવ્ય નીચે જો લેખકનું નામ લખેલું ન હોય તો વાચકો ભૂલા પડે અને જાણે કે આ પદ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યનું લખેલું છે. ગુજરાતી ભાષામાં આદ્ય સ્ત્રીકવિ ભક્ત મીરાં પછી આટલી બધી સંખ્યામાં ઊંચા પ્રકારની ગદ્ય-પદ્ય સાહિત્યકૃતિઓ કોઈ ગુજરાતી સ્ત્રીકવિએ લખી હોય તો તે શ્રીમતી જયંતીદેવીએ છે. તેમનું સાહિત્ય જો કોઈ અવલોકશે તો તેને આ અતિશયોક્તિ નહિ લાગે. વિદ્યાનો તેમને બહુ શોખ હતો. ખગોળશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, વૈદક વગેરે વિદ્યાઓ ઉપરાંત ધર્મગ્રંથો, શાસ્ત્રો, પુરાણોનાં તે અભ્યાસક હતાં. ગૃહવ્યવસ્થા, ઘરકામ વગેરે નાનાં કામો તે ધીરજ અને ઉમંગથી કરતાં. આરોગ્યમંદિરના વિદ્યાર્થીઓ અને સાધકો માટે આવતા અનાજની ગુણોની ગુણો તે સૂપડાથી ઝાટકતાં અને તે વીણીને સાફ કરતાં. મણના મણ કાળા તલ યજ્ઞ માટે કાળજીથી જીવજંતુ તેમજ કાંકરી ન રહે એ રીતે તે સાફ કરતાં. ઊંચા કુળમાં અને વૈભવી સ્થિતિમાં ઊછરવા છતાં અને મોટી ઉમ્મરે શ્રેયસાધક અધિકારી વર્ગ જેવા વિદ્વાન વર્ગનું માનનીય ગુરુમાતાનું પદ પ્રાપ્ત કરવા છતાં તે હંમેશાં સાદું, અભ્યાસી અને નિર્માની જીવન જીવ્યાં છે. આટલો ટૂંક જીવનપરિચય આપ્યા પછી તેમનું પદ્યસાહિત્ય જોઈએ

બ્રહ્માંડમાં જોયું બધું, આત્માસમું સૌન્દર્ય નહિ,
સુન્દર દીસે જેનાથી સઘળું, સ્થૂલ સૂક્ષ્મે અહીંતહીં:
આ સૂર્ય ને શશીને કંઈ પ્રેમે કવિ મોહી રહ્યા,
લલનાતણા લાવણ્યસમ, કોઈએ ન સુન્દર દીઠું કંઈ.
કમલને કો કહે સારું,
જે તણી જ્યોતિથી સર્વ લાગતું પ્યારું,
જુએ ના સ્વરૂપ તે ચારુ.
જુએ છે કોઈ સુન્દરતા, સુકંઠે ને સુગન્ધે કો,
લહે કોકિલકૂજન સુન્દર, રસિકનું ચિત્ત હરનારું;
પરંતુ સર્વમાં આત્મા વિલસતો તેથી સુન્દર તે,
હું તો સૌન્દર્યમૂલ આત્મા ઉપર મુજ પ્રાણ ઓવારું.

* * *

* આ લેખમાં જ્યાં ફૂદડી મૂકી છે ત્યાં વચ્ચે કાવ્યની લીટીઓ છોડી દીધી છે, તથા જ્યાં ત્રણ ફૂદડીઓ મૂકી છે ત્યાં કાવ્ય પૂરું થાય છે, એમ સમજવાનું છે.

એકલડો હું અહા ! જગે સુખધન, જુઓને મને જન !
અચલ એક રૂપમાં વિલસું.

*

ન મુજ પર કદી નિયમબંધન, સ્વતંત્ર ક્ષણ ક્ષણ; અચલ૦

*

નથી થતું મારું પરિવર્તન, વહન કે શમન; અચલ૦
મને જે લહે તે જન ધન્ય ધન્ય, ન તેનું ચલન; અચલ૦

* * *

માગ અંતરમાં વીણા કોઈ વાગી, હું જાગી,
અહો ! રસની ભરી !—ભાવની ભરી.

*

સત્યનું રહસ્ય ને માધુર્ય કંઈ જણાયું,
સુણી વીણાગાન જીવભાન આ વિલાયું,
જીવન બન્યું આ સુભાગી; હું જાગી; અહો !૦

* * *

જીવનમાં પડે મને અગવડ, કદી સગવડ
હસું તે કાલ હું ખડખડ

*

ગણે મને ચતુર કો અબુધડ, ઉદાર ચીંમડ; હસું૦
થતાં જનનિર્ભર ગૃહ ઉજ્જડ, ન કરું રડરડ; હસું૦

*

વાગે સ્તુતિ-ટીકા નગારું ગડગડ, જોરથી ધડધડ; હસું૦

*

મને નથી પકડતી વસ્તુ-પકડ, વસીને ચિતિગઢ; હસું૦

* * *

હું તો શુદ્ધ સ્વયં છું, બ્રહ્મસભર હું વ્યાપક છું.

* * *

શાંતિ લહાય અહાહા,

*

આંતર વૃત્તિ આ સોઽહમ્ બોલે, આજે, સોઽહમ્ બોલે
શુદ્ધ તનમનિયાં રે; શાંતિ૦
ધન્ય ધન્ય જી......જીવનિયા
અનુપમ ભળાય,
સ્વરૂપ સુહાયે, પ્રમોદ જગાવે; શાંતિ૦

* * *

મૂર્ધમંડલે ઓ બ્રહ્મજ્યોતિ ! આવ
તાપહર, દેવા દર્શનિયા

*

પેલા ગાઢા નિમિગ્ને વિલાવી
ઘેનથી જગાવી, પૂર્ણતા બતાવી
ચિતિજ્યોતિ ! ચમકાવી દે આજે ચેતનિયા

* * *

મુજ ભૂમિકા આ ન્યારી છે,
જે અગમ્ય પરમ સુખકારી છે,
નયનોમા બ્રહ્મ ખુમારી છે,
ચેતનગગન હૃદયે ભારી છે, મુજ૦

હુ જગમા પ્રસન્ન વિચરુ છુ,
મે જોયું સઉ અવિકારી છે,
મનમતિની ગતિ અટકી ગઈ છે,
મુજ સમીપે માયા હારી છે
જે અનુભવ-શિખરે, તે વદતા
આ સ્થિતિની તો બલિહારી છે, મુજ૦

* * *

ઝૂલુ હૃદયહિંડોળે,
મને કમલનયન હિંચોળે કમળના હિંડોળે; ઝૂલુ૦
આંખો મીંચાતી મારી મારી મારી,
ઠરતો ઝટ પ્રાણ નિકા...રી,
જતુ જગતનુ ભાન હિંચોળે, ઝૂલના હરિખોળે, ઝૂલુ૦
શાંતિ લહાતી ભારી ભારી ભારી,
આવે સ્વરૂપની દ સારી.
બનુ ઝૂલી સુખકંદ હિલ્લોલે અહાહા ! વિભુબોલે; ઝૂલુ૦
આવી ખુમારી ન્યારી ન્યારી ન્યારી,
જઉ ચિતિચંદ પર વારી,
હુ ઊછળુ આનંદહિલ્લોલે, ચઢીને હિલોળે. ઝૂલુ૦

આત્મા એ એક જ અનુભવવા યોગ્ય છે, જગતમા કોઈ સાર વસ્તુ હોય તો તે છે, એ ધ્વનિ આપણને ઉપરના કાવ્યોમા સમજાય છે "બ્રહ્માડમા જોયું બધું" એ પદમા આત્માનું સૌંદર્ય એ જ સાચું સૌંદર્ય છે, તેને જોવાથી મનુષ્ય વાસ્તવ સૌંદર્ય જાણી-સમજી શકે છે, એમ કવિ સમજાવે છે. આત્મા એ જ સુખનું ધામ છે, તેનો અનુભવ કર્યા પછી અસલ સુખની

પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મનુષ્ય સુખદુઃખ, બંધમોક્ષ, જીવનમરણ દ્વંદ્વોથી રહિત રહે છે, એ કવિ સમજાવે છે. " મુજ ભૂમિકા આ ન્યારી છે " અને " ઝૂલું હૃદયહિંડોળે " એ કાવ્યોમાં લેખક આત્મઅનુભવ પછીની મસ્ત દશાનું અને પરમ શાંત અને નિશ્ચિંત સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. સાચું જ્ઞાન જ સર્વ અમંગલનો ધ્વંસ કરે છે, તેથી આત્મામાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, એ ધ્વનિ " મારા અંતરમાં વીણા કોઈ વાગી " એ કાવ્યમાંથી વાચકને સંભળાય છે.

જય જય વિધિજા ! જય જય નિધિજા ! કંઠવાસિ ! વૈકુંઠવાસિ !
જય ઐં બીજરૂપા ! શ્રીં બીજસ્વરૂપા ! સ્તવીએ થઈ ઉર ઉલ્લાસી,
જય હંસારૂઢા વારુ, ગરુડારૂઢા છો ચારુ
મુક્તાકેરી માલધારી, ચંપકમાલધારી,
સાહિત્યપ્રસારિણિ ! દારિદ્રયવિદારિણિ ! વીણાવિલાસી મૃદુહાસી;
સ્તવે નિત્ય વિદ્યાભ્યાસી, સ્તવે વિભવાભિલાષી,
જય વાણિઅધિષ્ઠાત્રિ ! વિભવની દાત્રિ !
જય જય શુભ્રાંગિ !, જય સ્વર્ણાંગિ ! ઉભયને રહીએ ઉપાસી;—
કરી કૃપા ઉભય વરદાયિનિ ! વરને દેજો,
અમ ઉપર સદાય પ્રસન્ન, આપ ઉભય રે'જો;
અમે શ્રેયસ્ પ્રેયસ્ પામીએ, એવું બલ દો,
કરવા આર્થિક અવતાર, કંઈ કંઈ સત્ફલ દો,
સંપત્તિ તમારી બેઉની, અમે પામીને,
થઈ રહીએ આપ સ્વરૂપ, વદીએ (એ) નામીને.

* * *

વર્ષા ઓ પેલી જાય સરકતાં આ...વાદળાં (૩)
ગર્જતો કેસરી જાતો,
ગર્જતો મેઘ છુપાતો,
સંતાતો, વ્યોમે દૂર એ થાતો.
ચાલી ચપલા મેઘ સાથે,
જે કડાકા કરતી માથે.
અહા ! આભ ઉપરનાં ઉપરણાં અળપાતાં ..શામળાં; વર્ષા૦
ખીલી છે શરદ રૂપાળી:
લાવી એ ચંદ રસાળી,
રઢિયાળી જો જો ઝટ એ આલિ !
શ્વેત કિરણોને ફેલાવી,
સૃષ્ટિ સ્રષ્ટાએ દીપાવી.
ચેતન ચમકથી આપણુ તો બની જાતાં...નિર્મળાં; વર્ષા૦

* * *

વ્યોમે ચંદ આ ધવલ ઊગતો, સંધ્યા સત્વર ચાલી,
દિવ્ય સુપ્રભ આ સુખકંદ ઊગતો, રજની સરતી કાળી.
સરમાં સુંદર, બિડાતું ઉત્પલ, પ્રાણ દર્શને,—
કુમુદ પ્રફુલ્લ થાતું—પ્રફુલ્લ;

*

ગગનમાંથી અમૃતવર્ષણ, નિત્ય કરી દે નવલ જીવન,
અજબ મસ્તી હૃદય જાગે, પીતાં અમૃત પ્યાલી; વ્યોમે૦

* * *

અહા ! સાગરમાંહી, છલચલ અમે નાચી રહ્યાં.
ઘુઘવાવી અબ્ધિને નાચી રહ્યાં, ઊંચે વહ્યાં નીચે ગયાં; અહા !૦

*

ઉપરથી રૂપ ધારી, બુદું ઊછળીએ ભારી,
ક્ષણ પછી વેષ ઉતારી, થઈ એ જલરૂપ અવિકારી.

*

ભિન્ન સ્વરૂપ જોઈ, પૃથક્ ન લહેશો મોહી,
બ્રહ્મથી નહિ ભિન્ન જ કોઈ, નિરખો તત્ત્વે મતિ પ્રોઈ,
તરંગ ભાવે એ બતલાવે, આજ પૃથક્ જે થઈ વહ્યાં, રૂપ લઈ રહ્યાં,
ગર્જી રહ્યાં; અહા !૦

* * *

લહરિ હું તો જલપર છલછલ નાચું,
નિરખીને ચંદ હું રાચું; લહરિ૦

*

જાગી ઊઠીને સાગર ઘૂઘવે,
ચરકું ન એ ભલે લોકને જગવે,
જાણે વગાડે એ વાજું; લહરિ૦

*

નૌકાને હું તો ડગમગ ડોલાવું,
માનવીને પણ હું ગભરાવું,
પગલું મૂકી આઘુંપાછું; લહરિ૦

*

ખળખળી રહ્યો એ માચથી ભારી,
જોઈ સમુદ્ર ને નાચંતી નારી,
કોણ મોટું કહો સાચું ? લહરિ૦

* * *

'બ્રહ્માસ્મિ' વાક્ય નાનું એક
ભેદી તિમિર બ્રહ્મ જગાવે
તત્ત્વવિચારકોની માંહ્ય;
નિશ્ચય સેવજો જોઈ એક,
નાનો જીવ પણ શિવ બની જાયે
કરતાં યત્ન અંતર્માંહ્ય.

* * *

"જય જય વિધિજા! જય જય નિધિજા!" એ કાવ્યમાં શબ્દચમત્કૃતિ અને કાવ્યકૃતિ બંને માલૂમ પડે છે. શ્રી સરસ્વતી અને શ્રી લક્ષ્મી ઉભય દેવીઓનું શાસ્ત્રોક્ત રીતે તેમાં સ્તવન કર્યું છે. તેઓનું સ્થાન, સ્થૂલ અને આંતર બાહ્ય સ્વરૂપ તેમાં બતાવ્યા છે. શરદ્ ઋતુનું, ચંદ્રનું, સાગર અને લહરી વગેરે પ્રકૃતિનું વર્ણન કાવ્યોમાં આબેહૂબ કર્યું છે. તેમાં આત્માનુભવની મસ્તી અને ઐક્ય વર્ણવેલાં છે. બ્રહ્માસ્મિ જેવો એક નાનકડો તત્ત્વવિચાર કેવું મહદ્ પરિણામ પ્રકટાવે છે તે પણ છેવટના કાવ્યખંડમાં જોવામાં આવે છે.

પ્રકૃતિલીલામાં વિલસે દ્વૈત જોયું એ મેં,
વળી એકરૂપમાં ન રહે ભાળું વસ્તુ જે જે.

*

ઉભયરૂપ મનનાં છે એવું વદે જ્ઞાની,
બહિર્ અને આંતર્ મન નામ લીધાં જાણી,
એક કેંકે માંહિ બીજું તેનું ફલ દે દે;   વળી૦

* * *

વિશ્વમાંહિ એક વસ્તુ છે કે નહિ જોતાં,
એ આજ જડી આવ્યું જેમાં મતમતિ પ્રોવાતાં.
અહો! જ્યાં ન રૂપ, ક્રિયા, ભેદ એવું બ્રહ્મ છે છે;   વળી૦

* * *

નયનો પાછળ બબ્બે શક્તિ શમાય,
અદ્ભુત, બબ્બે શક્તિ શમાય.
એક નયનથી પરના જીવને થરથરાવી મુકાય,
એ જ નયનમાં અપરિમિત વાત્સલ્ય ભાર ઉભરાય;   અદ્૦
એક નયન શૃંગારાદિક ચેષ્ટાથી રસિક જણાય,
એ જ નયનમાં અદ્ભુત વૈરાગ્યની સુરખી રેલાય;   અદ્૦
ભાવપણું કે ભાવાતીતપણું એ નયને જ ભળાય,
જેવું બળ કેળવે તેવું બળ, નયનોથી ફેલાય:
મર્મ એ વિવેકી સમજી જાય.

* * *

ભારત ભગવતિઓ ! ધન્ય કરો ભારત ભૂમિ.
નિજ માતતણું ધર્મ ઋણ નિવારો રે, ધન્ય૦

*

તમે ગૃહ ને અધ્યાત્મક્ષેત્રમાંહિ,
તમે આત્મશક્તિ જગવી કાંઈ કાંઈ,
અધ વહેતા સમાજને સુધારો રે; ધન્ય૦
તમ સ્વાભાવિક સ્રોત ના વિસરજો,
તમે ધર્મ્ય કાર્ય સર્વ કાંઈ કરજો.
વિશ્વહિતાર્થે તમારા અવતારો રે, ધન્ય૦

* * *

વાગે છે કુંજમા મીઠી મીઠી વાંસળી
જાગી હું તો સખિ ! ઓચિંતી સાંભળી
ગાઢી આ નિંદથી વાગે છે૦

*

મટકીનો રસ પીને, રસિયો પિવડાવશે,
કામણુ કરીને, બધું જગનું ભુલાવશે
હે......હૈયામા ઝૂલી, એના હૈયે ઝુલાવશે
આવી આનંદથી વાગે છે૦

* * *

તાળી રંગભરી દે તું અલિ ! આવ
ભાવભરી સાહેલી સંગમાં

*

દેવી આનંદનો લે લા'વ
ઝીલી તાળી, ખેતી ગ ગમાં
ઘૂમી ઘૂમી રસરાજને રિઝાવી
રમઝટ મચાવી, લગની લગાવી,
ઝાઈ દેજો ઈશત્વને તાગ પ્રત્યંગમાં,

*

જગનું આ મનને ભુલાવ
પોઢી જઈ શાંતિ-પથ ગમાં
વહેલી પેલી મીરા પામી કેવું,
આત્મજ્ઞાની જેવું, પામી લઈ તેવું,
આજે જાજે પાર ખેલી બ્રહ્માનંદ ગંગમાં. તાળી૦

* * *

સખી ! રસની પીને પ્યાલી, રંગે ઘૂમો તમે,

*

રસપાને ગોપી ભૂલી ગઈ—સર્વ કંઈ, ને મસ્ત થઈ રહી,
લાગી કૃષ્ણથી તાળી; રંગે૦

*

અનુભવી આ રસની બલિહારી, રસવંતને વરીને સુખકારી,
રાખીને રીત નિરાળી;— રંગે૦

* * *

બસ તું હિ તું હિ આતા નજરમેં,
શબ્દસેં સુર્તાતાર લુટાઈ (૨) દેખત હય ભીતરમેં; બસ૦
મૌનસેં આઈ, બોલસેં આઈ, નૈનસેં જહાં જહાં આઇ,
યહ ત્રિકુટિમેં, મૂર્ધકુટિમેં, દેખા તું હિ તું હિ સરમેં; બસ૦
અનિલમેં તું હય, અનલમેં તું હય, તું હિ તું હિ બસ સુખદાઈ,
દેખ રહા (બસ) તું હિ નભજલભૂમેં તું હિ બસત ઘરઘરમેં; બસ૦
કારણ તું હિ, કાર્ય તું હિ, નજરસેં ઐસા પાઈ,
નિર્ભય હોકર મોજસેં ફીરતી, મસ્ત ભઈ જિગરમેં; બસ૦

* * *

દિલબર દિલમેં, હમકો ઘુમાતે હૈં,
વો હમમેં સદા ગુલતાન, હમેરી પાસ આતે હૈં: દિલબર૦

*

હમ મસ્તાન, સુખાધિકાન, પદકો આજ મિલાતે હૈં;...
અહા ! ભગવાન હૃદયકા પ્રાણ, મિલતે મૌજ પાતે હૈં. દિલબર૦

* * *

જગદર્શનમેં સુખ ન કભી કોઈ પાતા,
ઝટ ચલો મુસાફિર ! ઝટ ભીતરમેં, હૃદયવાસી બુલાતા હૈ,
ફીરનેવાલા જો ઘટઘટમેં વહ, અપના રૂપ દિખાતા હૈ:

* * *

હું તો શ્યામમાં બની દીવાની.
ખાનપાન આ વિસરી જાતી, પરવા નહિ બીજાની; હું તો૦

*

ઘેલી બની દોડું હું ઘરથી જામી પ્રીતિ અંતરથી.
ખોળું કૃષ્ણને જગઉપવનમાં, ચેન નહિ આ જીવનમાં
નાથવિનાનું આ જીવનમાં, લાગે મને ધૂળધાણી; હું તો૦

પૂછો નહિ કો જગની વાતો, કાં જે દીવાની આ...તો,
મને ન રુચે વાત કશાની, દર્શાવો કૃષ્ણનિશાની,
સાચી એંધાણી આપથી જાણી,–દઈશ હું છાનીમાની; હું તો૦

* * *

હરિ ! લગની હૈયામાં લગાડી, તે દૂર દૂર જઈને વસ્યા,
કયા જન્મની તે આ દાઝ કાઢી, કે આવી હોળી કરીને ખસ્યા.

*

હરિ ! ભવદરિયે નાવ નાંખી મારું, શેં દૂર દૂર જઈને વસ્યા,
ચિત્ત કોઈએ ભમાવ્યું તમારું, હું સાથ હોળી કરીને ખસ્યા.
હરિ ! હું તો હજી છું તમારી, છો દૂર દૂર જઈને વસ્યા,
દયા આવે હજીયે જો મારી, તો આવજો હરવા ને ધરવા.

* * *

કોઈ બતલાવો ઘનશ્યામ સખી ! કયાં છે ?
શ્યામ મારો કયાં છે, એ શ્યામ પ્યારો કયાં છે ? કોઈ૦

*

ઝટ બોલો કયાં છે ? કુંજવિહારી,
ઝટપટ જાઉં ત્યાં, શ્યામ, સખી ! જ્યાં છે; કોઈ૦

* * *

સરકયો ભુવન કરી સૂનાં શ્યામ પ્યારા !
સરકયો ભુવન કરી સૂનાં.
અનુભવેલી તવ લીલા ભૂલે ન મન આ,
ગમે ન જાવું વૃન્દાવનમાં,
રુચતી ન જોવી યમુના; શ્યામ૦

*

ઓચિંતો ચાલ્યો છળથી કોઈ કાજે—
છોડી તેને મળીને આજે
રહેજો સતત કરી કરુણા; શ્યામ૦

આ ગરબાનાં કાવ્યોમાં પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ, નયનોની શુભ અને અશુભ દૃષ્ટિ અને શક્તિ ચમત્કારિક રીતે વર્ણવેલાં છે; સ્ત્રીજાતિનું મહત્ત્વ અને ઉચ્ચ કર્તવ્યો કરવાનો પ્રબોધ વગેરે વર્ણવેલા છે.

હિંદી કાવ્યો પણ લેખિકાએ લખેલા છે, તેના નમૂના તરીકે ત્રણ કાવ્યો આપ્યાં છે.

શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજી એ શ્રી જયંતીદેવીના પતિ તેમ જ સદ્‌ગુરુ હતા. આપણાં કવિએ પોતાનું સર્વસ્વ તેમને સમર્પણ કર્યું હતું. ઉભયના વિચારો, કર્તવ્યો, ધ્યેય એક હતાં. ટૂંકમાં તેમનું સર્વ કંઈ શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાન હતા. તેઓશ્રીના સ્વરૂપસ્થ થયા પછી શ્રી જયંતીદેવીને

તેમના વિયોગનુ દુ ખ અસહ્ય જણાય છે તે સમયમા તેમણે વિરહ કાવ્યો લખેલા છે તેમા કવિત્વ છે, હૃદયનુ દુ ખ છે, આત્માની પ્રાપ્તિ માટેની તાલાવેલી છે આ કાવ્યો કરુણરસથી ભરપૂર છે, પથ્થર હૃદયને પણ તે પિગળાવે છે

તેઓશ્રીએ ' શ્રીઉપેન્દ્રલીલામૃત ' નામનુ કાવ્ય પુસ્તક રચ્યુ છે તેમા શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનુ જીવનચરિત્ર મનોહર રીતે આલેખ્યુ છે ચોપાઇ, દોહરા અને વિવિધ છંદો તેમા આવે છે

' શ્રીઉપેન્દ્ર ભગવત્સ્તોત્ર ' નામનુ સ્તોત્ર પણ તેમણે ગુજરાતી ભાષામા રચ્યું છે તેમા વેદાતનુ જ્ઞાન અને પ્રાર્થના આવે છે. સાધકો નિત્ય તેનો પાઠ કરે છે

સસ્કૃતમા પણ ' ભગવત્સ્તોત્ર ' અને આરતી પણ તેઓશ્રીએ રચી છે, જે ગવાય છે ત્યારે શ્રોતાના મનમા ભક્તિભાવ જાગૃત થાય છે

જાગજો જાગજો જીવન અણુઅણુ વિષે
પ્રાર્થના પ્રાતરે છે અમારી,
સર્વમા અતીવ નર્તાવજો સુખ પ્રભો!
ને પરમ દૈવીશક્તિ તમારી

*

નિત્યના સ્વસ્તિકો ભાગ્યભુવનાગણે
અમ તણા પૂરજો કહીએ નામી
દુ દુભિ વિજયના વિશ્વમા વાગજો,
શાતિ હો સર્વને સર્વ વાત્તે

*   *   *

નમન હો, નમન હો, આપના ચરણમા, સર્વનુ નિરભિમાને સદાયે,
શમન હો, શમન હો, પૂર્ણ જીવનનુ, આજથી તત્ત્વચિતન ઉપાયે

*

ગમન હો, ગમન હો, ઉન્નતિમાર્ગમા, જગતના અનુભવોથી ઘડાઈ,
રટન હો, રટન હો, અખડિત મ ત્રનુ, શબ્દસહ લક્ષણા રહે જોડાઈ

શ્રી જયતીદેવીએ પ્રભાતિયા પણ કેટલાક લખેલા છે, તેમાથી ઉપર બે ખડ લીધા છે

ઉપર પ્રમાણે આપણે ટૂ કમા શ્રી દેવીશ્રીનુ પદ્ય સાહિત્ય અવલોક્યુ હવે આપણે તેઓશ્રીના ગદ્ય-સાહિત્યને સ્વલ્પમા જોઇએ ૧૩-૧૪ વર્ષની નાની ઉમ્મરમા તેઓશ્રીએ કા યો અને લેખો લખવાનુ શરૂ કરેલુ છે સદુપદેશશ્રેણીઓમા, દ પતીમિત્ર, જીવન અને શ્રેયસ્સાધક સામયિકોમા તેમણે લેખો લખેલા છે. સસ્થાના નેતાના પદે સ્થપાતા તેમણે એકલા હાથે ' શ્રેયસ્સાધક ' સાપ્તાહિકનુ આજપર્યંત નિર્વહન કરેલુ છે

શ્રીઉપેન્દ્ર ભગવાનના સ્વરૂપવિલીન થયા પછી તેઓશ્રીએ દરેક ઉત્સવના આર ભમા અને અતમા સુદર આધ્યાત્મિક વિચારપૂર્ણ લેખો લખેલા છે તેમણે શ્રીકૃષ્ણજયતી જેવા પ્રસ ગે ' શ્રીકૃષ્ણજીવનદર્શન ' સરખા શ્રીકૃષ્ણના જીવનરહસ્યને સમજાવનાર બોધક લેખો ઘણા લખેલા

છે. આ લેખો પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, જે 'શ્રીજયંતીજીવનપરિમલ' રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. "શું આપણે ઘણું કર્યું છે?"–આ લેખ દ્વારા મનુષ્યો જે કંઈ બીજા માટે અગર પોતાના શ્રીઇષ્ટ માટે થોડું કર્યું હોય તો તેનું તે અભિમાન ધારી પોતે ઘણું કર્યું છે એમ માને છે અને કર્તવ્યમાં પ્રમાદ સેવે છે, તેઓને હજી ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી છે તેથી અભિમાન ન કરવા સ્પષ્ટ અને રસમય ભાષામાં સમજાવે છે. 'દુઃખમાં રહેલું શુભ' આ લેખમાં મનુષ્યને જે દુઃખ આવે છે તે તેને પૂર્ણ કરવા—શુદ્ધ કરવા આવે છે. 'દુઃખ એવી વસ્તુ નથી જગમાં' એ લેખમાં જેને આપણે દુઃખ કહીએ છીએ એ તો એક પાવક છે જે સુવર્ણને ઓગાળી તેને ઘાટ ઘડાવાલાયક કરે છે દુઃખથી આપણે ત્રાસી ન જઈએ, તેમાં ચિત્તની સમસ્થિતિ જાળવીએ તો તે આપણું કલ્યાણ સાધે છે. આવા સદ્વિચારો, સદ્બોધને ઉપદેશતો આ ગ્રંથ છે.

શ્રીજયંતીદેવીશ્રીએ 'સાધનત્રયી' નામનો સંવાદ સને ૧૯૪૨માં રચ્યો છે. તેમાં નિષ્કામ કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન આ ત્રણ સાધનોનો મહિમા બતાવ્યો છે. નિઃસ્પૃહતા પ્રવૃત્તિમાં દિવ્યતાને પ્રેરે છે, લોકેષણા અને ફલની સ્પૃહાને ત્યજાવે છે. તેને સેવનાર યત્નમાં રત રહે છે છતાં તે નિશ્ચિંત અને નિર્ભય રહે છે. ભક્તિ વિકારોને શમાવે છે, વાસનાનો ક્ષય કરે છે, પ્રતિકૂલતામાં શાંતિ અર્પે છે, પ્રારબ્ધના અંતરાયો કાપે છે, સાયુજ્ય મોક્ષ અપાવે છે. જ્ઞાન એ દૃષ્ટિ અને વાણીની પર છે. ઉદ્ભુત અને અનુદ્ભુત સંસ્કારોને તે બાળી દે છે, અને સચ્ચિદં બ્રહ્મનો તે અનુભવ કરાવે છે. આમ આ ત્રણે સાધનોનો તેઓ તેમાં પ્રબોધ કરે છે. તેમાં શબ્દચમત્કૃતિ છે. નાનાલાલ કવિની અપદ્યાગદ્ય શૈલીનું તેમાં અનુકરણ કરેલું છે.

'શ્રીકૃષ્ણસંદેશ' નામનો સંવાદ સને ૧૯૪૩માં તેમણે રચેલો છે. જેમનું હૃદય કેવલ શ્રીકૃષ્ણને ઝંખી રહ્યું છે, આંખો એ કમલનયનને ખોળી રહી છે, વાણી કૃષ્ણ-નામ રટી રહી છે એ ગોપીઓને કૃષ્ણનો સંદેશ "ઈશ્વર સમ સર્વત્ર છે, તમે હૃદયસંયોગી રહેજો. તમારા પ્રેમથી હું પ્રસન્ન થઈશ અને તમારું અહર્નિશ સ્મરણ કરીશ."—ગમતો નથી ઉદ્ધવજીને તેઓ કહે છે કે:

'વાલમવિણ ઉદ્ધવ! વિશ્વે દાવે, રહેવું એકલાં ગમતું નથી;
કનૈયાના પગલા શોધું ભાવે, પગલું એ કહીંયે જડતું નથી.

*

જોવા મુજ અંખ આ ઝાયે, એના વિણ જોવું ગમતું નથી;
શાસ્ત્રમાં જોયું તાણ્યા તાણા, ત્યાં રૂપ પ્રભુનું જડતું નથી.

*

સાધુ ને સંતમાંહિ ભમવાનું હાવે ગમતું નથી;
વાલમની વિધવિધ વાતો મીઠી, એ વિણ બીજું કંઈ ગમતું નથી.
ઉદ્ધવ! તમ જ્ઞાનની વાતોમાં, મુજ જીવન જીવન જડતું નથી.

આ સંવાદમાં ગોપીઓની ભક્તિ અને કૃષ્ણના વિયોગનું દુઃખ લેખકે આબાદ ચીતર્યું છે. ભક્તિ અને કરુણરસથી આ સંવાદ ભરપૂર છે.

[અનુસંધાન પૃ ૧૨૬ ૧૫૧]

સંશોધનકાર્યમાં ગ્રંથપાલનો ફાળો

જે ગ્રંથાલયોનો સંશોધન (Research) માટે બહોળો ઉપયોગ થાય છે તેના ગ્રંથપાલોનો અનુભવ જરૂર કહેશે કે આપણા ગ્રંથાલયોમા સંશોધનકર્તાઓને મદદરૂપ થઈ પડે તેવુ કાર્ય—જેમકે લેખસૂચિ, સંદર્ભસૂચિ (Bibliography) વગેરે ઘણું ઓછુ થાય છે આપણે એક દાખલો લઈએ એક ભાઈ "દયારામ" વિશે મહાનિબંધ લખી રહ્યા છે હું ધારુ છુ કે કોઈ પણ સારા ગ્રંથાલયના ગ્રંથપાલ પાસે જવાથી તે ભાઈને "દયારામ" અંગેના પુસ્તકોની યાદી સહેલાઈથી મળી શકે પરંતુ એ ભાઈનુ કામ એટલેથી પતી જતુ નથી એમને તો એ કાર્ય માટે "દયારામ" વિશે આજદિન સુધી જેટલા નિબંધો, લેખો વગેરે જુદા જુદા સામયિકોમા, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદોના અહેવાલો તથા અભિનંદનગ્રંથો વગેરેમા પ્રગટ કરવામા આવ્યા હોય તે બધા જ જોવાના હોય છે મોટા ભાગના ગ્રંથાલયોમા જે પરિસ્થિતિ છે તે જોતા તો એમ લાગે છે કે આ ભાઈએ પોતે જ આ બધી સામગ્રી જોઈ, પોતાની જાતે જ આવી યાદી તૈયાર કરી, તેનો ઉપયોગ કરવો રહ્યો જેઓએ આ કાર્ય કર્યું છે તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે કે આ કાર્યમા કેટલો સમય અને શક્તિનો વ્યય થાય છે, અને છતા પણ એ યાદી કેટલે અંગે સંપૂર્ણ બને છે તે જોવાનુ રહે છે અહી જો ગ્રંથપાલો ધારે તો ઘણી સહાયતા આવુ સંશોધનકાર્ય કરનારને કરી શકે દા ત "વસંત" માસિક લઈએ આ માસિકમા આવેલા બધા લેખોની સૂચિ (Bibliography) જો તૈયાર કરવામા આવે તો તે ઘણી જ મદદરૂપ થઈ શકે

આવી સૂચિ બેત્રણ પ્રકારની થઈ શકે એક તો લેખોને કક્કાવારી પ્રમાણે કે વર્ણાનુક્રમે ગોઠવી શકાય આ પ્રમાણે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનના રિપોર્ટમા પ્રગટ કરવામા આવેલા લેખોની સૂચિ શ્રી જયંતકૃષ્ણ દવેએ તેમના પુસ્તક "ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો સુવર્ણ મહોત્સવ"મા આપી છે, જો કે એ લેખસૂચિમા બધા લેખોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો નથી લેખોની કક્કાવારી સૂચિ ઉપરાત તે જ પ્રમાણે લેખકોની કક્કાવારી પ્રમાણે સૂચિ તૈયાર કરી શકાય પરંતુ આ બે પ્રકારની સૂચિઓ કરતા વધુ અગત્યની સૂચિ વિષયવાર (Topicwise) સૂચિ છે ગ્રંથાલયોમા જૂના હોય તેવા તથા ચાલુ આવતા બધા જ સામયિકો જે આ દૃષ્ટિએ કામના હોય તેમા પ્રગટ થયેલા લેખોની સૂચિ જો વિષયવાર કરવામા આવે તો તે સંશોધનકાર્ય કરનારાઓને ખરેખર આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે આ પ્રમાણેની સૂચિમા વિષય ઉપરાત લેખકનુ નામ તથા જે સામયિકમા તે પ્રગટ થયો હોય તે સામયિકનુ નામ, વર્ષ તથા અંક આપવા જોઈએ આ સૂચિ જો રજિસ્ટર રૂપે નહી કરતા એક લેખ માટે એક કાર્ડ એ પ્રમાણે કાર્ડો પર તૈયાર કરવામા આવશે તો તે ઘણુ સગવડભર્યું થઈ શકશે, કારણ કે તેમ કરવાથી કાર્ડોની ફેરબદલી તથા ભવિષ્યમા નવીન કાર્ડોનો યોગ્ય સ્થાને સમાવેશ કરી શકાશે આ બાબતમા બીજો મહત્ત્વનો મુદ્દો એ છે કે ગ્રંથપાલનો પોતાનો એ વિષયનો સારો અભ્યાસ હોવો જોઈએ, એટલુ જ નહિ પરંતુ સ્ટાફના જે માણસ પાસેથી આ કામ લેવાનુ છે તેને પણ એ વિષયનો પૂરો ખ્યાલ હોવો જરૂરી છે સૌથી પ્રથમ વિષયો (Topics) નક્કી કર્યા પછી તે તે વિષયના કાર્ડ સામયિકોમા જોઈને બનાવવા જોઈએ જરૂર પડે તો આ વિષયો વધારી શકાય, પરંતુ આ સૂચિ તૈયાર કરતી વખતે જે સંશોધનકાર્ય કરનાર છે તેને કઈ રીતે તે વધારે સગવડભરી તથા સહાયરૂપ થઈ શકે તેમ છે તે મુદ્દો હમેશા ખ્યાલમા રાખવો જોઈએ

બધા જ ગ્રંથાલયોમાં બધાં જ સામયિકો આવે એ શક્ય નથી; પરંતુ ગ્રંથપાલની ઇચ્છા આવી સૂચિ જેમ બને તેમ સમૃદ્ધ કરવાની હોય તો કેટલીક સંસ્થા તરફથી જે સામયિકો કાઢવામાં આવે છે તેમાં જુદાં જુદાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા અને એ સંસ્થાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વના લાગતા લેખોની યાદી તે સામયિકોના છેવટના ભાગમાં આપવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ કરી શકે. આવા સામયિકોમાં વડોદરાથી નીકળતા "જર્નલ ઑફ ધી ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ"ને તથા સુરતથી નીકળતા "બુલેટિન ઑફ ધી ચૂનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન"ને ગણાવી શકાય.

આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં અહીં કલકત્તાની નેશનલ લાયબ્રેરીનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે. આ ગ્રંથાલયમાં એક વિભાગ એવો રાખવામાં આવ્યો છે કે તમે જે વિષયમાં સંશોધન કરવા માગતા હો તે વિષય ત્યાં લખી મોકલો એટલે તે વિભાગ તમને ટૂંક સમયમાં એ વિષયને લગતાં પુસ્તકોની સૂચિ (Bibliography) બનાવીને મોકલી આપે. પરંતુ તેઓ મુખ્યત્વે અંગ્રેજી પુસ્તકોની જ યાદી બનાવી મોકલે છે. આનું કારણ સહજ સમજાય છે. ભારતની ૧૪ ભાષાઓમાં તેઓને આ કાર્ય કરવું ઘણું અઘરું પડી જાય. સમજો કે કદાચ ભવિષ્યમાં તેઓ આ કાર્ય કરે, તો પણ એ સૂચિ કદી પણ લેખો કે જે સંશોધનકાર્ય માટે ઘણા જ મહત્ત્વના છે તેનો સમાવેશ આવા લેખોની વિપુલતા તથા વિવિધતાને કારણે કદી પણ કરી શકે જ નહિ. એટલે આ કાર્ય તો દરેક પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં તે તે પ્રદેશના ગ્રંથપાલોએ જ ઉપાડી લેવું જોઈએ.

નિપુણ ઈ. પંડ્યા
ગ્રંથપાલ, ભારતીય વિદ્યાભવન

✡

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૨૪થી]

શ્રી જયંતીદેવીની બીજી ઘણી ગદ્યકૃતિઓ છે. શ્રી માસ્તર સાહેબનું નાનકડું જીવન ચરિત્ર તેમણે યથાર્થ આલેખેલું છે, તે 'શ્રીવિશ્વધર્મમૂર્તિવૈભવ'માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેમની બધી કૃતિઓનું અત્ર આલેખન કરવું શક્ય નથી. તે એક સમર્થ વિદ્વાન લેખક હતાં, પ્રતિભાશાળી કવિ હતાં. તેમની કૃતિઓ જોઈને શ્રી જેકિસનદાસ કહિયા જેવા અતિ સમર્થ વિદ્વાન અને શ્રી નર્મદાશંકર ભાઈ મહેતા જેવા વિદ્યાવિશારદ પણ આશ્ચર્યમુગ્ધ થતા. શ્રી કહિયા તો મુક્તકંઠે કહેતા કે 'શ્રી જયંતીદેવીના કાવ્યો એવા વિદ્વત્તાપૂર્ણ છે અને વેદાન્તના સિદ્ધાંતો અને પ્રક્રિયાઓ યથાર્થ બતાવે છે કે મારે હવે બીજું લખવાનું રહેતું નથ." તે પ્રેમે તેની પ્રતિકૂળતાઓમાં અડગ અને નચિંત રહેતા. સાધક મુમુક્ષુઓ પ્રતિ તે અગાધ પ્રેમ અને વાત્સલ્ય રાખતા. નાનામોટા સર્વને તે વ્યવહાર અને પરમાર્થમાં માર્ગદર્શન આપતાં. તેમની છાયામાં સાધકો વિતાપ ભૂલતા, સંસારમાં સ્વર્ગનું સુખ અનુભવતા. આ ગુરુ અને ગુરુમાતાનું અનુપમ યુગ્મ શોધ્યું ભાગ્યે જડે તેમ છે. ઉભય સર્વના હિત માટે જીવતાં. બીજું વિવેચન તેમના સાહિત્ય સંબંધી કરી આ વર્ષના ગાન વિદ્વાન લેખકોના સાહિત્યને આપણે હવે પછી અવલોકીશું.

ઉમિયાશંકર ઈ. પાઠક

વાચન અને જીવનઘડતર

માનવદેહના પોષણ કાજે જેમ ખોરાક જરૂરી છે તેમ માનવમાનસના પોષણ કાજે વાચન જરૂરી છે પહેલું શારીરિક સાધન છે, બીજું માનસિક

પશુ પોતાના દેહઘડતર, દેહવૃદ્ધિ અને દેહસ્વાસ્થ્ય માટે કયો ખોરાક કે કયા કયા ખોરાકો અનુકૂળ છે એ જેમ પ્રત્યેક માનવીએ જાણી લેવું જરૂરી છે એ જ રીતે પોતાના માનસિક ઘડતર, માનસિક વિકાસ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાજે કેવું વાચન આવશ્યક છે એ નક્કી કરવું જરૂરી છે

આજના યુગને પત્રયુગ કહી શકાય મુદ્રણકલાના વિકાસની જોડે જોડે જગતમાં સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થતી જ રહી છે, અને એ વૃદ્ધિ એટલી બધી વૃદ્ધિ થઈ છે કે આજે તો શું વાચવું ને શું ન વાચવું એ જ એક ગૂંચવનારો પ્રશ્ન થઈ પડયો છે આત્માના અને હૃદયના ગુણોમાં ઉત્તરોત્તર અવનત થતો જતો આજનો 'સિદ્ધાંતહીન' માનવી બુદ્ધિવિકાસમાં તો ઉત્તરોત્તર આગળ જ વધતો જાય છે કોઈક વાર તો એ માનવી એટલો બધો આગળ વધી જાય છે કે બુદ્ધિની આ તેની કસરતો કરતો કરતો એ જાણે પોતાની બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરતો હોય એમ લાગે છે!

હા, આ વાત સાવ સાચી છે માનવી પોતાની બુદ્ધિનો જેટલો દુરુપયોગ કરે છે તેટલો જગતમાં અન્ય કોઈ પ્રાણી કરતું નથી એક જ દૃષ્ટાંત બસ થશે જગતશાંતિ કે નિઃશસ્ત્રીકરણ જેવી માનવકલ્યાણની સાદામાં સાદી વાતને પણ માનવીએ પોતાના બુદ્ધિબળથી એટલી બધી ગૂંચવી નાખી છે કે જગતશાંતિ માટે અને નિઃશસ્ત્રીકરણ માટે સંખ્યાબંધ પરિષદો માનવીને ભરવી પડે છે! ને છતાં પરિણામ તો શૂન્ય જ આવે છે!! કારણ શું? કારણ એ જ કે આત્માની કેળવણીમાં માનવી છેક જ પછાત પડી ગયો છે જ્યારે આત્માને અને હૃદયને અવગણતો એ માનવી બુદ્ધિબળમાં આગળ વધીને પોતાની દલીલોથી, પોતાના પ્રચારથી અને પોતાની સત્તાલાલસાથી બીજાઓને આંજી નાખીને જગતશાંતિ કે નિઃશસ્ત્રીકરણ સરખા સાવ નર્યા ને નીતર્યા સત્યને ઢાંકી દઈ ને પોતાની બુદ્ધિનો કેવળ દુરુપયોગ જ કરે છે

આ પરથી એક વાત ફલિત થાય છે કે માનવીએ જો પોતાની સાચી ઉન્નતિ સાધવી હોય અને નર્યા નીતર્યા અને સાવ સાદા જીવનસત્યો સાહજિકતાથી પામવા હોય તો આત્માને ઉન્નત કરે અને હૃદયને નિખાલસ તથા બિલોરી કાચ જેવું બનાવે એવું વાચન પસંદ કરવું જોઈએ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એણે પોતાના માનસઘડતર કાજે એ પ્રકારનો માનસિક ખોરાક પસંદ કરવો જોઈએ

પણ દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે જેમ કોઈ શિકારી પોતે જ પાથરેલી જાળમાં ફસાઈ જાય તેમ આજનો માનવી પોતે જ જન્માવેલી કૃત્રિમ પ્રવૃત્તિઓરૂપી જાળમાં એવો બધો ફસાઈ ગયો છે કે પોતાના જીવનઘડતર માટે કયું વાચન સારું છે ને કયું નરસું છે તેનો વિચાર કરીને નિર્ણય કરવાનો એને જાણે સમય જ નથી! અરે! એટલું જ નહિ પણ હવે તો આજના યુગનો માનવી સારાની ખોજ માટેની અને નરસાને અવગણવા માટેની વૃત્તિ

પણ જાણે ખોઈ બેઠેલો જણાય છે! આજના માનવીને સારાનરસા વચ્ચે બહુ ભેદ લાગતો નથી એટલું જ નહિ પણ પોતાને બુદ્ધિમાન અને પ્રગતિશીલ કહેવડાવતો આજનો માનવી કેટલીક વાર તો સારા કરતા નરસાને પોતાના જીવનમા અજાણે પણ વધુ મહત્વ આપતો થઈ ગયો છે!

સંભવ છે કે વિકૃતિની આવી જાળમા તમે પણ ફસાઈ ગયા હો. સંભવ છે કે જે હાથે ચઢે એ તમે વાચી લેતા હશો અથવા જનતાનો મોટો ભાગ જે વાચતો હોય તે વાચવા ગાડરિયા પ્રવાહમા ઘસડાયા હશો. પણ એ બરાબર નથી—જેમ ગમે તે ખાઈ લેવુ બરાબર નથી એમ તમારા જીવનઘડતર કાજે શુ વાચવુ એ તમારે શાંતિથી, સ્વસ્થતાથી અને ઊંડાણથી વિચારવુ જરૂરી છે. એટલુ જ નહિ પણ એ વિચારને અંતે તમે જે નિર્ણય પર આવો તે નિર્ણયને દૃઢતાથી અમલમા મૂકવો જરૂરી છે. તમે વાચનના વનમા ગમે ત્યા આથડો એ ઇષ્ટ નથી. એ વનમા તમારી વાચનકેડી તમે જાતે પાડી લો

હવે તમારે શુ અને કેવુ વાચવુ એ વિશે મારા પોતાના અંગત મંતવ્યો રજૂ કરીશ અલબત્ત, એમ કરવામા મારો એ આશય નથી કે અંધશ્રદ્ધાથી હું જે અને જેવુ બતાવુ તે તમે વાચવા મડી જાઓ. પણ મારો આશય એ છે કે તમે તમારા જીવનઘડતર કાજે અને તમારા માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાજે જરૂર વિચાર કરતા તો થાઓ જ. અને એક વાર તમે એ વિશે વિચારતા થશો એટલે તમને આપોઆપ માર્ગ સૂઝી આવશે. આંધળા માણસની આંખનુ ઑપરેશન કર્યા કેડે મહિનાઓ પછી તેની આંખ પરનો પાટો જ્યારે પહેલી જ વાર ખસેડાય ત્યારે એ ઑપરેશન જો સફળ થયુ હોય તો પ્રથમ તેને જેમ થોડુ થોડુ ઝાંખુ ને એ પછી ઉત્તરોત્તર વધારે સ્પષ્ટ દેખાતું જાય તેમ આ બાબતમાં તમે વિચારતા થશો તો પ્રથમ થોડો ઝાંખો ને પછી ઉત્તરોત્તર વધારે સ્પષ્ટ નિર્ણય પામી શકશો.

ચાલો ત્યારે, શુ વાચવુ એ વિશે આપણે થોડોક વિચાર કરીએ

આપણી ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકોની અને સામયિકોની ખપત જોશો તો જણાશે કે કા તો કહેવાતું ધાર્મિક સાહિત્ય ખૂબ ખપે છે ને કા તો કહેવાતા 'હળવા' સાહિત્યના નામ હેઠળ 'હલકુ' સાહિત્ય ખૂબ ખપે છે હવે આ બેઉ અંગ્રેજીમા જેને Extremes કહી શકાય એવા સામસામા છેડા છે કહેવાતા ધાર્મિક સાહિત્યની જબરી ખપત પાછળ આજના માનવીનો દંભ જ મોટે ભાગે કામ કરે છે, જ્યારે કહેવાતા હળવા સાહિત્યની બહોળી ખપત પાછળ આજના યુગના માનવીની ભાગેડુ વૃત્તિ (Escapism) જ મોટો ભાગ ભજવે છે તમારે તો તમારા જીવનઘડતર કાજે દંભ અને ભાગેડુ વૃત્તિ ઉભય ત્યાજવાના છે અહી મારો કહેવાનો એવો આશય નથી કે ધાર્મિક સાહિત્ય ન જ વાચવુ. જરૂર વાંચવું, પણ ધર્મને નામે જીવનને અને જીવનના સાચા ધર્મને અને મર્મને ગૂંચવી નાખે એવું ધાર્મિક સાહિત્ય તો ન જ વાંચવુ. ધર્મો અને સંપ્રદાયોના વિતંડાવાદથી જેટલા તમે આઘા રહેશો એટલુ જ તમારું જીવન સરળ બનશે. નીતિ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે ને નૈતિક જીવન જ શ્રેષ્ઠ કોટિનું જીવન છે. એ માટે ઝીણવટભર્યા ધાર્મિક જ્ઞાનની કશી જ જરૂર નથી વળી એ પણ ભૂલવાનુ નથી કે સાહિત્ય છેવટે તો જીવનઘડતર માટે જ છે. અરે! કેવળ સાહિત્ય જ નહિ પણ જીવનની એકેએક પ્રવૃત્તિ

જીવનમાં પ્રાપ્ત કરવાની એકે એક વિદ્યા ઉદરે તો જીવનને પોતાને માટે જ હોય છે–હોવી જોઈએ. કલા, વિજ્ઞાન, ફિલસૂફી કે જીવન સાધી શકે એવી કોઈ પણ વિદ્યા કે સિદ્ધિ છેવટે તો જીવન માટે જ હોવી ઘટે. એમ ન થાય તો એની પાછળનો સમય નકામો વેડફાયો લેખાય એટલા માટે જે સાહિત્ય તમને નૈતિક અને સંસ્કારી બનાવે ને જોડે જોડે અંધશ્રદ્ધાથી તમને ઉગારે, જે સાહિત્ય સંસારમાં નિર્લેપ અને નિષ્કામભાવે તમને આસક્ત બનાવીને સાચા 'કર્મયોગી' અને 'કર્તવ્યયોગી' થતાં શીખવે એવું જ ધાર્મિક સાહિત્ય તમે તમારા જીવનઘડતર કાજે પસંદ કરજો.

ને 'હળવા' સાહિત્યને નામે કેટલું બધું હલકું, ગંદું અને જાતીય વૃત્તિને ઉશ્કેરનારું સાહિત્ય આજે પ્રગટ થાય છે? લપસણા અને રંગીન સિનેપત્રો એનું જીવતું જાગતું દૃષ્ટાંત છે ભોગેચ્છુ વૃત્તિને પોષતા એવા સાહિત્યને નવ ગજના નમસ્કાર કરજો. હલકી નવલકથાઓને ત્યાગજો. વળી અત્યારના આપણા સાહિત્યમાં નવલિકાઓનો જે 'અધિકો' વધારો થયો છે, તેમાંથી યે તમારે ઊગરવા જેવું છે. વાર્તા ન જ વાંચવી એમ નહિ, પણ માનસિક સ્વાસ્થ્યપ્રદ, સંસ્કારી, જીવનઘડતરમાં પ્રેરણા આપતી અને જીવનને ઉન્નત બનાવતી વાર્તાઓ આજે બહુ ઓછી લખાય છે. ઉપર કહ્યું તેમ જીવનની કોઈ પણ વિદ્યાની પેઠે સાહિત્ય પણ છેવટે તો જીવનને પોતાને માટે જ છે. સાહિત્ય કંઈ વખત પસાર કરી નાખવા માટે (To kill time) કે મનોરંજન માટે નથી. સાહિત્ય તો છે મનન અને ચિંતન કાજે. અને એવા મનન અને ચિંતનમાંથી તમારે 'જીવનઅર્ક'–સ્વાસ્થ્ય અને બલપ્રદ 'જીવનઅર્ક'–કાઢવાનો છે.

આજે તો એટલું બધું લખાય છે અને એટલું બધું છપાઈને બહાર પડે છે કે ગાડરિયા પ્રવાહમાં ઘસડાઈને બહુજન વાંચે એ જો તમે વાંચવા જશો કે હાથે ચઢી જાય એ ગમે તેવું હોય તો પણ વાંચવા જશો તો કદાચ તમે વાચનની સાચી કેડી ભૂલી પણ જાઓ–જીવનઘડતરની સાચી કેડી તમને નયે સાંપડે. એટલા માટે શું વાંચવું ને શું ન વાંચવું એને વિશે તમે જરૂર વિચાર કરો–સારો સરખો સમય લઈને વિચાર કરો. જીવનને અંધશ્રદ્ધાળુ ન બનાવે ને ભોગેચ્છુ વૃત્તિવાળું તરંગી પણ ન બનાવે એવા શુદ્ધ પ્રેરણાદાયી સાહિત્યને અપનાવો. હલકું અને ગંદું સાહિત્ય તો ત્યાગો જ. એ વાંચીને તમારા દુર્લભ માનવજીવનને વેડફી ન નાખો. જીવન કેવળ વિલાસી કે તરંગી રીતે જીવવા માટે નથી–એ તો છે શાંતિથી, સ્વસ્થતાથી, નીતિથી અને સાદાઈથી પરિશ્રમપૂર્વક જીવવા માટે.

એટલા માટે આજથી જ–આ ક્ષણથી જ–તમારા 'સાચા' જીવનઘડતર માટે શું વાંચવું એનો તમે વિચાર કરતા થઈ જાઓ અને ન વાંચવાનું જે તમે વાંચતા હો તેને ફંગોળી દેવા તૈયાર થઈ જાઓ. **જીવનમાં ગમે તેમ આથડો નહિ પણ તમારા જીવનઘડતરની દિશા નક્કી કરો.**

અને બીજી એક અતિ મહત્ત્વની વાત. ઝાઝું વાંચ્યે કંઈ નહિ વળે. ઝાઝું ખાધે અપચો જ થાય. એટલે **ભલે થોડું વાંચો પણ જે વાંચો એને જીવનમાં ઊતારો.** વળી એ પણ ન ભૂલો કે જેમ ખાનપાનને ખાતર જિંદગી નથી પણ જિંદગીને ખાતર ખાનપાન છે તેમ **વાચનને ખાતર જીવન નથી, જીવનઘડતરને ખાતર વાચન છે.**

('નવચેતન'માંથી) **ચાંપશી વિ. ઉદ્દેશી**

ચોપડીઓ

કેટલીક ચોપડીઓ વસાવવા જેવી હોય છે અને કેટલીક ચોપડીઓ વસાવી હોય તોય કાઢી નાખવા જેવી હોય છે વસાવવા લાયક ચોપડીઓ વસાવી તો એની સાથે એને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે એક કબાટ પણ વસાવવું જોઈએ બધા જ પુસ્તકોને સુઘડ રીતે પૂઠાં ચડાવવાં જોઈએ, અને નામ તથા નંબર આપીને ક્રમબદ્ધ એમને કબાટમાં ગોઠવવાં જોઈએ પુસ્તકોની ક્રમિક યાદી પણ રાખવી જોઈએ અને અવારનવાર જો એ યાદી પ્રમાણે ન હોય તો એ ગોઠવી લેવાં જોઈએ તો જ જે હેતુથી આપણે પુસ્તકો વસાવીએ છીએ એ હેતુ પાર પડે આવું ન થાય તો જોઈતું હોય ત્યારે કોઈ પણ પુસ્તક આપણા હાથમાં જ ન આવે અને પુસ્તકોનાં પાનાંપૂઠાં ઊધઈ ખાઈ ને એ એવાં બની જાય કે જોતાં પણ ગમે નહિ

કેટલાક મિત્રો પુસ્તકો વાંચવા લે છે ત્યારે એમાં જ્યાંત્યાં લીટા કરે છે કેટલાક એના પાને પાને પોતાનાં નામ અમર કરે છે કેટલાક સુંદર ચિત્રો હોય તો કાપી લે છે કેટલાક પુસ્તકને વાળીને ઊંધું કરે છે કેટલાક પુસ્તકની વચ્ચે પેન્સિલ કે પેન મૂકીને દબાવે છે કેટલાક પુસ્તક વાંચતી વખતે એનાં પાન ઉપર શાહીના, તેલના કે પરસેવાના ડાઘ પાડે છે આ બધો પુસ્તકનો દુરુપયોગ છે કેટલાક પુસ્તક લઈ ગયા પછી વેળાસર એ પાછું આપી જવાનું જ સમજતા નથી, અને કેટલાક પુસ્તક આપતાં છતાં એ કોને અને ક્યારે આપ્યું તેની નોંધ રાખતા નથી આ બધો સમાજની સંપત્તિનો દુર્વ્યય કહેવાય

કેટલાક પુસ્તકોને વ્યવસ્થિત ગોઠવીને તાળાકૂંચીમાં કેદ રાખે છે એ પણ એનો દુર્વ્યય જ કહેવાય કેટલાક એને ઊધઈ કે જીવાત ખાઈ જાય કે ધૂળના ઢગલા વચ્ચે દટાઈ જાય છતાં એની સામે જોતા નથી એ પણ એનો દુર્વ્યય ગણાય પુસ્તકો વસાવવાનો શોખ હોય તેણે લોકોને ભેગા કરી નવું પુસ્તક વાંચી સંભળાવવાનો શોખ પણ કેળવવો, અને શક્ય હોય તો વગના પુસ્તકોનું રીતસરનું પુસ્તકાલય જેવું બનાવવું પુસ્તકો એ તો સત્સંગ કરાવનાર સાધુસંતો છે જેમ સાધુ ચલતો ભલો એમ પુસ્તક વંચાતું ભલું

('માનવતાના સંસ્કારો'માંથી) બબલભાઈ મહેતા

✫

પુસ્તકો ખરા પારસમણિ છે તમારી પાસે સારાં પુસ્તક હશે તો તમને દિલોજાન મિત્ર શુભેચ્છક મુરબ્બી સલાહકાર અને દિલાસો આપનારની ખોટ જણાશે નહિ કોઈ ઋતુના રંગમાં કે દશાના ઢંગમાં પુસ્તકો તમારા દિલને આસાએશ જ આપશે ઇતિહાસના પુસ્તકો વાંચ્યાથી માથા ઉપર સફેદ પળિયાં આવ્યા વગર—ચહેરા ઉપર કરચલી પડ્યા વગર—યુવાનીમાં પુખ્ત પ્રૌઢતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે કાવ્યની સાથે વિનોદ કર્યાથી વૃદ્ધ પણ યુવાન બને છે આ બલિહારી પુસ્તકાલયોની છે

સર મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા

કેટલાંક સારાં સામયિકો

દૈનિક

The Times of India (મુંબઈ) ૬૫-૭૦
The Free Press Journal [with Bharat Jyoti] (મુંબઈ) ૩૬-૦૦
The Indian Express (મુંબઈ) ૪૫-૦૦
નવભારત ટાઇમ્સ [હિંદી] (મુંબઈ) ૪૪-૮૫
ગુજરાત સમાચાર (અમદાવાદ) ૪૭-૦૦
*સંદેશ (અમદાવાદ) ૪૭-૦૦ ૪૫-૦૦
*જનસત્તા (અમદાવાદ) ૪૯-૦૦ ૪૭-૦૦
પ્રભાત (અમદાવાદ) ૨૪-૦૦
*જન્મભૂમિ (મુંબઈ) ૪૮-૦૦ ૪૬-૦૦
મુંબઈ સમાચાર (મુંબઈ) ૫૮-૦૦
*નવભારત (વડોદરા) ૪૫-૦૦ ૪૨-૦૦
*લોકસત્તા (વડોદરા) ૪૭-૦૦ ૪૫-૦૦
પ્રતાપ (સુરત) ૩૬-૦૦
લોકવાણી (સુરત) ૩૬-૦૦
ગુજરાતમિત્ર (સુરત) ૩૬ ૦૦
ફૂલછાબ (રાજકોટ) ૦૬-૦૦
જયહિંદ (રાજકોટ) ૩૬-૦૦

સાપ્તાહિક

Illustrated Weekly (મુંબઈ) ૪૧-૦૦
પ્રતાપ (સુરત) ૬-૫૦
લોકમત (નડિયાદ) ૯-૦૦
સરસ્વતીલક્ષ્મી [સ્ત્રીઓ માટે] (સુરત) ૧૨-૦૦

દશવારિક

ભૂમિપુત્ર [ભૂદાનપ્રવૃત્તિને લગતું] (વડોદરા) ૮-૦૦

પાક્ષિક

લોકજીવન [સમાજશિક્ષણ માટે] (અમદાવાદ) ૩-૦૦
રાજધર્મ (રાજકોટ) ૫-૦૦
જ્યોતિર્ધર [સસ્તા-સાહિત્યને લગતું] (અમદાવાદ) ૪-૮૦
ગાંડીવ [બાળકો માટે] (સુરત) ૭-૨૫

માસિક

Modern Review (કલકત્તા) ૧૫-૦૦
Readers' Digest (મુંબઈ) ૧૮-૦૦
Sunshine [કુમારો કુમારીઓ માટે] (પૂના) ૫-૦૦
કુમાર (અમદાવાદ) ૯-૦૦
મિલાપ [ચાલુ સામયિકો અને પુસ્તકોમાંથી દોહન] (ભાવનગર) ૯-૦૦
અખંડ આનંદ (અમદાવાદ) ૮-૫૦
નવચેતન (અમદાવાદ) ૭-૫૦
સ્ત્રીજીવન (અમદાવાદ) ૭-૫૦
તંદુરસ્તી (અમદાવાદ) ૫-૫૦
સંસાર (અમદાવાદ) ૫-૦૦
બુદ્ધિપ્રકાશ (અમદાવાદ) ૬-૦૦
પ્રસ્થાન (અમદાવાદ) ૬-૫૦
ઊર્મિ નવરચના (અમદાવાદ) ૭-૫૦
જીવનમાધુરી (મુંબઈ) ૭-૫૦
નવા માનવી (અમદાવાદ) ૩-૦૦
ક્ષિતિજ (વડોદરા) ૧૦-૦૦
સંસ્કૃતિ (અમદાવાદ) ૭-૦૦
સમર્પણ (મુંબઈ) ૫-૦૦
ભગિનીસમાજ પત્રિકા (મુંબઈ) ૨-૦૦
શિક્ષણપત્રિકા [બાલશિક્ષણને લગતું] (ભાવનગર) ૪-૦૦
કોડિયું [શિક્ષણને લગતું] (ભાવનગર) ૪-૦૦
પ્યારા બાપુ [ગાંધીજી અને ટાગોરને લગતું] (જૂનાગઢ) ૬-૦૦

---

* આ નિશાનવાળા સામયિકો પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. મારફત લેવાથી પુસ્તકાલયોને ઓછી જણાવેલી કિંમતે મળશે.

કૃષિગોવિદ્યા (આણંદ)		૩-૦૦
પુસ્તકાલય (વડોદરા)		૫-૦૦
*બાલમિત્ર (આણંદ)	૫-૦૦	૩-૫૦
*બાલજીવન (વડોદરા)	૫-૦૦	૩-૭૫
*રમકડું (મુંબઈ)	૯-૦૦	૮-૦૦
ચાંદામામા (મદ્રાસ)		૬-૦૦
જનકલ્યાણ (અમદાવાદ)		૫-૨૫
कल्याण (અમદાવાદ)		૭-૫૦
विशाल भारत (કલકત્તા)		૧૦-૦૦

દ્વૈમાસિક

વિશ્વમાનવ (વડોદરા)	૯-૦૦

ત્રૈમાસિક

માનસી (ભાવનગર)	૪-૦૦

શં. સો. પટેલ

પહેલું વર્તમાનપત્ર ક્યારે શરૂ થયું ?

આધુનિક સ્વરૂપના વર્તમાનપત્રની શરૂઆત ૧૫૬૬માં થઈ હોવાનું ગણાય છે. તે વખતે ઇટાલીના વેનિસ શહેરની સરકાર લેખિત ખબર બહાર પાડીને શેરીઓમાં તેનું પ્રદર્શન કરતી હતી ' ગેઝેટ ' નામથી ઓળખાતો નાનો સિક્કો આપીને ગમે તેને તે વાંચવાની છૂટ હતી. આને અંગે આ ખબરનાં પાનાને ગેઝેટનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. તે એટલાં બધા લોકપ્રિય થઈ પડ્યા કે તે છાપવામાં આવતા હતાં. ૧૭મી સદી પછી યુરોપનાં લગભગ બધાં મોટાં શહેરોમા ગેઝેટો બહાર પડતાં હતાં.

પહેલું અંગ્રેજી વર્તમાનપત્ર લંડનથી ૧૬૨૨માં પ્રગટ થતું 'ધી વીકલી ન્યુઝ' (સાપ્તાહિક સમાચાર) હતું. આ પત્રમાં તથા ૧૬૪૧ સુધીના તેના અનુગામીઓમાં માત્ર પરદેશના જ સમાચાર છપાતા હતા.

આધુનિક અર્થમાં આપણે જેને વર્તમાનપત્ર કહીએ છીએ તે તો ચાર સદીથી પણ ઓછું જૂનું છે. પ્રાચીન જગતમા વર્તમાનપત્રને મળતું કંઈક મળી આવતું હતું. રોમના શાહી લશ્કરોના કામકાજની વિગતો આખા સામ્રાજ્યના બધા ભાગોના સેનાપતિઓને મોકલવામાં આવતી હતી. આ ' ઍક્ટા ડાયર્ના ' અથવા 'ડેઈલી ડુઈંગ્ઝ '(રોજનું કામકાજ)ને સેનાપતિઓ તેના અધિકારીઓને જણાવતા હતા.

એથી, વધુ પાછળ જઈએ, તો સામાન્યતઃ રાજાઓ, અશ્વય, યુદ્ધો, વિજેતા, ખબરની વિગતો બેબિલોન તથા આસિરિયાનાં શહેરોમાં આગળ પડતાં સ્થળોએ શિલામાં કોતરવામાં આવતી હતી.

બનાવોની નોંધ તરીકે આને વર્તમાનપત્રની લગભગ ઉત્પત્તિ ગણી શકાય. ઘણે ભાગે આ અર્થમા જૂનામાં જૂનું વર્તમાનપત્ર ' સિલોમ ઇન્સ્ક્રિપ્શન ' (સિલોમ શિલાલેખ) છે. જેરુસલેમના દક્ષિણપૂર્વ છેડે સિલોમ પુલના ખડકના જળમાર્ગમાં તે ૧૮૮૦માં મળી આવેલ છે. તેના અક્ષરો ફિનિશિયન, હિબ્રુ તથા મોઆબાઈટ લોકો જે ભાષાઓ વાપરતા તેના શરૂઆતના સ્વરૂપના છે. ભાષા બાઇબલની હિબ્રુ છે. હિબ્રુ સામ્રાજ્યના સમયનો તે શિલાલેખ છે. તે ઓછામાં ઓછા ઈ. સ. પૂર્વે ૭૦૦નો છે અતિ પ્રાચીન હિબ્રુ શિલાલેખો પૈકીનો તે એક છે. તેને ઇસિયાહના સમયનું — અને કદાચ સૉલોમનના સમયનુ પણ — વર્તમાનપત્ર કહી શકાય.

છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી, કપડવંજમાં ઉજવાયેલી

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સંવત્સરી

શ્રી પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી, કપડવંજ તરફથી સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીનની સંવત્સરી નિમિત્તે તા. ૧-૨-'૬૨ના રોજ વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોની એક સભા યોજવામાં આવી હતી.

શરૂઆતમાં પ્રાર્થના ગવાયા બાદ મહાજન લાયબ્રેરીના પ્રમુખ ડૉ. શ્રી વાડીલાલ દેસાઈએ સ્વ. મોતીભાઈનાં વિવિધ સેવાકાર્યો તેમ જ તેમની સાથેના પોતાના પરિચયનો ઉલ્લેખ કરી સદ્‌ગતને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે આ પુસ્તકાલયના પ્રાણસમા મર્હૂમ હરિભાઈ દેસાઈ અને મોતીભાઈ બંને મિત્રો હતા. આ બંને ભૂકસેવકોએ સમાજની અદ્વિતીય સેવા બજાવી છે.

ત્યાર બાદ અત્રેની શ્રી ચં. ન. વિદ્યાલયના આચાર્ય શ્રી શાન્તિલાલ ભટ્ટે જણાવ્યું કે "શ્રી મોતીભાઈ એક સાચા સેવાભાવી શિક્ષક અને ઉત્તમ વ્યવસ્થાપક હતા. મને તેઓ સાહેબના પ્રત્યે ખૂબ જ માન છે, અને તેમના પ્રત્યેની માનવૃત્તિથી પ્રેરાઈ ને હુ તેમને અંજલિ આપવા અત્રે ઉપસ્થિત થયો છું. તેઓ સાહેબે તેમના વતન ચરોતરની આજીવન અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. લોકોને વાંચતાલખતા કર્યા પછી તેમનું જ્ઞાન તાજું રાખવા અને તે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાનું સાધન તે પુસ્તકાલય છે. આજે ચરોતરના ગામડે ગામડે તમે નાનું યા મોટું પુસ્તકાલય જોશો. તે શ્રી અમીન સાહેબને આભારી છે. આજે ઘણી વાર માણસો પોતે આગળ આવવાની ઈચ્છાએ કે લોકપ્રિય થવાની કે લોકોમાં કીર્તિ મેળવવાની ભાવનાએ કંઈક સેવાકાર્ય બજાવવા પ્રેરાયા હોય એમ લાગે છે, પણ શ્રી મોતીભાઈને તેવી કોઈ લેલુપતા ન હતી. તેઓ નિરંતર નિષ્કામ અને નિસ્વાર્થ ભાવે સેવા બજાવતા. ગુજરાતે જે ગણ્યાગાંઠ્યા ઉત્તમ શિક્ષકો આપ્યા છે, તેમાંના એક શ્રી અમીન સાહેબ છે." તેમના સેવારત જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવી વિદ્યાર્થીઓ પણ સેવાભાવી બનશે એવી ઈચ્છા વ્યક્ત કરતાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓને પોતાની આસપાસ વસતા નિરક્ષર ભાંડુઓને અક્ષરજ્ઞાન આપવાની પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો ફાળો આપવા જણાવ્યું હતું.

શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પોતાના પ્રવચનમાં જણાવ્યું કે મનુષ્યજીવનના ઉચ્ચ આદર્શોને ઓળખવાને અને તેમને જગતની આંખ આગળ નિરંતર તરતા રાખવાને ખાતર મહાન પુરુષોના આદર્શો, વિચારો અને કાર્યોને આવા પ્રસંગો યે જી યાદ કરવામાં આવે છે. ગુજરાતના ઉપવન સમા ચરોતરમાં શ્રી મોતીભાઈ અમીનનો જન્મ થયો હતો. તેના કલ્યાણનું તે નિશદિન રટણ કરતા હતા. જીવનભરની ગુજરાતની તેમની સેવાઓનું મૂલ્ય આંકી શકાય તેમ નથી. તેમણે સાદું, સંયમી, સરળ, પરોપકારી અને પ્રમાણિક જીવન ગાળી અનેકના જીવનમાં સંસ્કાર અને સેવાભાવનાનો સ્પર્શ કરાવ્યો છે. એક સામાન્ય મનુષ્ય ઉચ્ચ કર્તવ્યનિષ્ઠા અને સતત પરિશ્રમથી કેટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચી શકે છે તેનું આ ખાસ ઉદાહરણ છે. પોતાના વક્તવ્યમાં શ્રી પંડ્યાએ સ્વ. અમીન સાહેબના જીવનના કેટલાક રમૂજી અને રહસ્યપૂર્ણ પ્રસંગો રજૂ કરી તેમની પ્રતિભા, નિખાલસતા, સાદાઈ, પ્રમાણિકતા, કર્તવ્યપરાયણતા અને વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના

અપૂર્વ પ્રેમની ઝાંખી કરાવી હતી. શ્રી અમીન સાહેબની ઉત્તમ સેવા, તેમના ઉત્તમ ગુણો અને તેમની વિવિધ જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આપતા શ્રી અમીન સાહેબ વિષે પૂ શ્રી ઠક્કર બાપા, પૂ શ્રી રવિશંકર મહારાજ, સર વી ટી. કૃષ્ણમાચારી વગેરેના મંતવ્યો રજૂ કર્યા હતા તેમણે શ્રી અમીન સાહેબે જણાવેલી લક્ષમા રાખવા જેવી નીચેની પાચ બાબતો પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓનુ ખાસ લક્ષ્ય દેર્યું હતુ :

(૧) જીવનનું ધ્યેય નક્કી કરવું (૨) ચારિત્ર ખીલવવું. (૩) આરોગ્યરક્ષણ–શારીરિક સુખ (૪) ઉપજીવિકા માટે મહેનત કરવી (૫) લગ્નવહેવાર

અતમા, પોતાનુ પ્રવચન પૂરુ કરતા પહેલા તેમણે શ્રી મગનલાલ પંડ્યા રચિત અંજલિ કાવ્ય ગાઈને સ્વ અમીન સાહેબને ભાવભીની અંજલિ અર્પી હતી :

" એની આખથી કંઈકને આખ મળી,
એની પાખથી કંઈકને પાખ મળી :
આજ આદ ભરી અંજલિ અરપુ,
દિવ્ય જ્યોતિમા ' મોતી ની જ્યોતિ ભળી "

ત્યાર બાદ શ્રી શાન્તિલાલ જોષીએ શ્રી મોતીભાઈ સાહેબની જીવનઝરમર રજૂ કરી હતી તેમણે જણાવ્યું કે ' અનેક પુસ્તકાલયો, શાળાઓ, છાત્રાલયો અને ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી જેવી અનેક સંસ્થાઓ શ્રી અમીન સાહેબે સ્થાપી છે, એટલું જ નહિ પણ તેના સચાલન ને વિકાસ પાછળ તેમણે તનતોડ પ્રયત્નો કર્યા છે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ અને જ્ઞાનપ્રચાર કાર્ય ઉપરાત એક ઉમદા, સેવાભાવી ને સરકારી શિક્ષક તરીકે તેમણે સુદર કાર્ય કરી બતાવ્યુ છે તેમણે અનેકના જીવનમા ઉત્તમ સસ્કારો રેડી તેમનુ જીવનઘડતર કર્યું છે વિદ્યાર્થીઓની વાતના તે નિસામા હતા. વિદ્યાર્થીઓના તે પ્રિય ગુરુ હતા " તેમની પાસેથી ઉચ્ચ સસ્કાર શિક્ષણ પામવા વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન બનતા તેના એકબે સુદર ઉદાહરણો પણ તેમણે રજૂ કર્યા હતા વધુમા તેમણે કહ્યુ હતુ કે " શ્રી મોતીભાઈએ ૨૦ વર્ષની નાની વયમા પિતાની છત્રછાયા ગુમાવી હતી છતા સ્વર્ગસ્થે શક્તિ ને ખગશથી મહાન કાર્યો કરી આજે તે પોતાનુ નામ અમર કરી ગયા છે તેમના જીવનમાથી વિદ્યાર્થીઓ પ્રેરણા મેળવીને તેમના ઉચ્ચ ગુણો ગ્રહણ કરવા પ્રયત્નશીલ રહેશે તો આ સભામા આવવુ સાર્થક લેખાશે, અને સ્વ અમીન સાહેબને સાચી અંજલિ આપી ગણાશે "

અતમા, શ્રી મોતીભાઈ સાહેબની છેલ્લી ક્ષણોનો – તેમની અતિમ વિદાયનો હૃદયદ્રાવક ચિતાર રજૂ કરી સ્વર્ગસ્થને પ્રેમભરી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પી તેમનુ પોતાનુ વક્તવ્ય તેમણે પૂરુ કર્યું હતું

છેવટે, ડૉ. શ્રી વાડીલાલ દેસાઈએ સસ્થા તરફથી તેમ જ પોતા તરફથી સર્વેનો હાર્દિક આભાર માન્યો હતો

☆

જે વિચાર આચરણમા પરિણમતો નથી તે વિચાર નહિ પણ તરંગ છે એવા તરંગોમા રાચવું સરુ નથી સાચો વિચાર હમેશા માનવના પુરુષાર્થને પ્રેરે છે અને આચરણમા મૂર્ત બની પાંગરે છે.

સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ સંચાલિત

૪થો ગ્રંથપાલ તાલીમ વર્ગ

સુરત જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી જિલ્લાના જુદા જુદા તાલુકાઓમાં દર વર્ષે
ક ગ્રંથપાલ તાલીમવર્ગ ચલાવવામાં આવે છે. એવો એક વર્ગ વ્યારા કસબાના સહકારી
નમાં આ વર્ષે તા. ૧૧-૧૨-૧૩ માર્ચના દિવસોમાં ચાલ્યો હતો. આ વર્ગમાં વ્યારા,
નગઢ, માંગરોળ, મહુવા, નવસારી અને ચોર્યાસી તાલુકાનાં મળીને ૪૩ ભાઈબહેનો આવ્યાં હતાં.

તાલીમ વર્ગની રહેવાની તથા જમવાકરવાની વ્યવસ્થા વ્યારા તાલુકાના તાલુકા-શિક્ષક
ા રાનીપરજ છાત્રાલયના ગૃહપતિ શ્રી ગોવિંદજી દેસાઈની હાર્દિક જહેમત તથા સહકારી
નના કાર્યકર્તાઓના સહકારથી ખૂબ સુંદર રીતે ગોઠવાઈ હતી. રાત્રિએ પણ દરરોજ પરસ્પર-
રેચય, ભજનો, સંગીત તથા વાર્તાલાપનો આનંદ છાત્રાલયની વિશાળ ભૂમિ ઉપર લેવાતો
ો, અને તાલીમાર્થીઓ, વર્ગના સંચાલકો તથા પુસ્તકાલય મંડળના મંત્રીઓ વગેરે સૌ
ક કુટુંબીજનોની માફક એકરૂપ થઈ ગયા હતા.

વર્ગનું ઉદ્‌ઘાટન તા. ૧૧મીએ જિલ્લાનાં શિક્ષણાધિકારી શ્રી ગુલાબહેન બામે કર્યું
ું. એ વખતે એમણે જણાવ્યું હતું કે "કુમળા બાળકોને કેવું પીણું આપવું કે એમનો
કાસ થતો રહે અને એમના માનસ ઉપર શુભ સંસ્કારોની અસર થતી રહે એ સમજવા
ાટે આવા તાલીમવર્ગોની ખાસ જરૂર છે. સમાજમાં પણ આજે યુવક યુવતીવર્ગ ગંભીર
ચન તરફ વળેલો જોવામાં નથી આવતો. ઘણાંખરાનો વાચનરસ ઉપલકિયા અને હલકા
ાહિત્ય તરફ વધારે ઢળેલો જોવામાં આવે છે, એ એક ખેદનો વિષય છે. એ સૌને ઊંચા
ચારો મળે અને એને માટે ઊંચું સાહિત્ય પૂરું પડે એ માટે સમાજના સમજદાર વર્ગે
ાસ લક્ષ આપવાનું છે. ખાસ કરીને શિક્ષકવર્ગ અને કેળવણીકારવર્ગે આ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનો
ાસ અભ્યાસ કરવાનો છે. આપણાથી કે આપણે હાથે કોઈને ઉચ્ચ વિચારોનું સાહિત્ય
પરસાય તો એ પણ એક શુભ કાર્ય છે અને તે પાત્રોના ઘડતરનું કામ છે અને કોઈને પણ
યું ન થાય એવી એ પુણ્યની કમાણી છે. આપણી બધી જ વિકાસની યોજનાની સફળતાનો
ખ્ય આધાર જ ઉચ્ચ સાહિત્યના પ્રચાર ઉપર છે. વિકાસયોજના શીના છે સમજવા માટે
ાપણા લોકોનાં માનસ તૈયાર નહિ હશે તો ભારતનું નવનિર્માણ કરતા કરતા વર્ષોના વર્ષો
ી જશે અને પાર વિનાના ખર્ચા સફળ નહિ થાય" આમ તેમણે આ પ્રવૃત્તિની ઉપયોગિતા
મજાવી તાલીમાર્થી ભાઈબહેનોને ઉત્સાહિત કર્યાં હતાં.

રાનીપરજ છાત્રાલય અને કન્યાશાળાનાં બાળક-બાળાઓનાં ગરબા, રાસ, લેઝિમ
ગેરે થયા હતાં. વ્યારાના ર. ફ. દાબુ કેળવણી મંડળના પ્રમુખ, કેળવણીકાર અને કાર્યકર્તા
ી ચંપકલાલ વ્યાસે બહારથી આવેલા સંદેશાઓ સંભળાવી ઉત્તમ સાહિત્યના પ્રચારની
આવશ્યકતા સંબંધી ભાવવાહી વિવેચન કરી આવા વર્ગોની આવશ્યકતા દર્શાવી તાલીમાર્થીઓને
તેનો પૂરો લાભ લેવા આગ્રહ કર્યો હતો. જિલ્લા યુવક કોંગ્રેસના મંત્રી શ્રી પ્રબોધભાઈ જોશીએ

પુસ્તકાલયને જ્ઞાનની પરબ તરીકે વર્ણવી ઈંદોરમાં મળેલી અખિલ હિંદ પુસ્તકાલય પરિષદનાં સંસ્મરણો કહ્યાં હતાં.

વર્ગની પૂર્ણાહુતિ તા. ૧૩મીએ સુરત જિલ્લા કોંગ્રેસ સમિતિના પ્રમુખ શ્રી ઝીણાભાઈ ર. દરજીના પ્રમુખપદે થઈ હતી. પોતાના વિવેચનમાં એમણે ભાવના સાથે તાલીમ મેળવવાની જરૂરિયાત ઉપર ખાસ ભાર મૂકી આજે સૌ કોઈએ ઉચ્ચ અને સંગીન જ્ઞાન મેળવવા માટે સ્વાધ્યાય માટે અમુક સમય ગાળવો જ જોઈએ એ માટે હૃદયસ્પર્શી ભાષામાં વિનંતિ કરી હતી. પ્રમાણિક અને ભાવનાવાળા જીવન સાથે અભ્યાસી જીવન પણ હોવું જોઈએ એમ દર્શાવી શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો, પંચાયતના મંત્રીઓ વગેરે તો પાયાનું ચણતર કરનારાઓ છે, એમના કામની કિંમત રૂપિયા આના, પાઈથી નહિ થાય, એ સૌની પ્રમાણિકતા, અભ્યાસ અને કર્તવ્યદક્ષતા ઉપર જ સરકારે તેમ જ મોટા મોટા નેતાઓએ ઘડેલી વિકાસયોજનાઓની સફળતાનો આધાર છે, વગેરે જણાવી અહીંથી મેળવેલાં ઉપયોગી ભાથાંને કાયમ ખાતે ટકાવવા અને વિકસાવવા વિનંતિ કરી હતી.

જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળનાં મંત્રી શ્રી પ્રેમીબહેન શાહે અત્યાર સુધી ચાલી ગયેલા ચારે શિક્ષણવર્ગોની રૂપરેખા આપી આભારદર્શન કર્યું હતું.

વર્ગના અભ્યાસવિભાગનું સંચાલન વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળના સહમંત્રી શ્રી વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ, શ્રી વિનાયકરાય પંડ્યા, શ્રી છગનલાલ પટેલ તથા શ્રી બળવંતભાઈ મહંતે કર્યું હતું.

વંદેમાતરમ્ ગાઈને સમારંભ પૂરો થયો હતો.

વ્યારાના ૭૫ વર્ષ પુરાણા શ્રી શિરાજી પુસ્તકાલયના ઉત્સાહી ગ્રંથપાલ શ્રી નવનીતરાય દવેએ પુસ્તકાલયમાં સ્વાતંત્ર્યયુગનો ઈતિહાસ દર્શાવતી ફાઈલો, ગયા મહાયુદ્ધની ક્રમબદ્ધ ફાઈલો, વ્યારાની પ્રવૃત્તિનો ઈતિહાસ દર્શાવતી ફાઈલો, જુદા જુદા દેશોની ટિકિટો, તથા જુદા જુદા દેશોનાં સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધને આલેખતી ફાઈલો વગેરેનું અભ્યાસ કરવા જેવું એક સંગ્રહસ્થાન બનાવ્યું છે, તે જોવા અને પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા જોવા માટે પણ તાલીમાર્થી ભાઈબહેનો ગયાં હતાં. વ્યારાનો જૂનો કિલ્લો તથા બીજા નવાજૂના ઐતિહાસિક સ્થળો પણ તાલીમાર્થીઓએ જોયાં હતાં અને સૌ આનંદપૂર્ણ વાતાવરણમાં વિખેરાયાં હતા.

રાંદેર
તા. ૩૦-૩-'૬૧

પ્રેમીબહેન ભૂ. શાહ
નારુશંકર મ. ભટ્ટ
માનદ મંત્રીઓ, સુ. જિ. પુ. મંડળ

☆

જ્ઞાનના ભંડારરૂપ પુસ્તકશાળા બધી દોલત અને સંપત્તિ કરતાં વધારે કીમતી છે, જેને પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છા રાખીએ તેની એક પણ વસ્તુ પુસ્તકશાળાની સાથે સરખાવાય તેવી નથી, તેટલા માટે જે માણસ સત્ય, સુખ, જ્ઞાન, વિદ્યા અથવા પ્રમાણિકપણું માટે ઇચ્છા રાખનારો ઉત્સાહી માણસ ગણાવા માગતો હોય તેણે જરૂર પુસ્તકોનો શોખ રાખવો જોઈએ.

રીચર્ડ ડી. બરી

વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય શિક્ષણ વર્ગના ઉદ્‌ઘાટન પ્રસંગે કરેલું પ્રવચન

મુરબ્બીઓ, પુસ્તકાલયપ્રેમી બંધુઓ, સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ,

" જે વિદ્યા વડે લોકો જીવનસંગ્રામમાં સમર્થ થઈ શકે નહિ, જે વિદ્યાથી મનુષ્યોનું ચારિત્ર ખીલે નહિ, અને જે જ્ઞાનથી મનુષ્યો પરોપકારપ્રેમી અને સિંહ સમાન પરાક્રમી બને નહિ એનું નામ વિદ્યા નથી. "

" અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાનપ્રકાશનાં લહાણાં આપો, અને ભણેલાંઓને એથી પણ વધુ પ્રકાશ આપો. ગરીબો પાસે જ્ઞાનનો પ્રકાશ લાવો; અને ધનવાનો પાસે તો એથી વધુ પ્રકાશ લાવો, કારણ કે તેમના હૃદયમાં અંધારું વધુ હોય છે. "

સર્વ ભૂતપ્રાણી રૂપે અહીં બિરાજી રહેલા વિરાટસ્વરૂપ પરમાત્માને વંદન કરી આજના જ્ઞાનપરબ રૂપી મંગળકાર્યનો આરંભ કરવાની હું રજા લઈ છું.

આજના શુભ પ્રસંગે જ્ઞાનસત્રના હેતુથી આપ સર્વે અત્રે સંમિલિત થયા છો જેથી ઘણો જ આનંદ થાય છે. અનેક તપોવૃદ્ધ, અધિકારવૃદ્ધ અને સમૃદ્ધિશાળી પુરુષો હોવા છતાં પ્રમુખ તરીકેની સેવા કરવાનો મુરબ્બીઓ તરફથી મને આદેશ મળ્યો છે, જે બદલ હું તેઓનો અત્યંત ઋણી છું; અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરું છું કે એ સેવા કરવાની શક્તિ મને આપે, અને આપ સર્વે સજ્જનોને હું પ્રાર્થના કરું છું કે મારી અંદર જે જે ક્ષતિઓ હોય તે નિભાવી લેશો

પુસ્તકાલય એ કલ્પવૃક્ષ છે; કારણ કે તે આબાલવૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરુષ, ભણેલા અને અભણ, રાય અને રંક, દરેકને એકસરખું ઉપયોગી છે. પુસ્તકાલય એ ચાલુ જમાનાનું દેવાલય અથવા મંદિર છે.

આજના જમાનામા પુસ્તકાલયની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે, એમ સૌ કોઈ કબૂલ કરે છે શરીરને અન્નની જરૂર છે તેમ મનને જ્ઞાનની એટલે પુસ્તકાલયની જરૂર છે.

શાળા છોડયા પછી ભણેલું ભૂલી ન જવાય તે માટે અને તેમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે પુસ્તકાલય એ દરેક વિષયની શાળાનું કામ કરે છે પુસ્તકાલય એ એક સાર્વભૌમ સાર્વકાલિક નગર છે ત્યાં પૃથ્વીના બધા દેશોના અને બધા કાળના જ્ઞાનીઓ, કવિઓ અને ઋષિમુનિઓ સાથે નિવાસ કરે છે. અહીં ગૌતમને અને વ્યાસને ભેગા વસતાં કશો વિવાદ થતો નથી. અહીં વેદાંતની સાથે ન્યાય સમાનભાવે રમે છે. અહીં મહમદના કુરાનની સાથે હિંદુઓના વેદો પણ રહે છે. ચીનના મહાન કોન્ફ્યુશિયસની સાથે ક્રિશ્ચિયનોનું બાઈબલ પણ રહે છે. કોઈની સાથે કોઈનો વિરોધ નથી.

આપણી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના પ્રણેતાઓ શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ અને પરમ પૂજ્ય મોતીભાઈ અમીન સાહેબ એમને કોઈ રીતે ભૂલી શકાય તેમ નથી. જે જે કાર્યકર્તાઓ છે એ બધા એમનાં જ બાળકો છે. જે જે કાંઈ સારી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તે એ બે વિભૂતિઓની છે.

પુસ્તકાલય સંબંધી આપણા મહારાજા સાહેબના ઉદ્ગારો :

"પુસ્તકાલયો ના હોય તો જનસમાજમાં જીવન નથી; અર્થાત્ તે સમાજ મૃતવત્ છે."

"લોકોએ સંજોગો ઉપર વિજય મેળવવો જોઈએ, અને સમજવું જોઈએ કે વધારે ને વધારે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ એમની મોટામાં મોટી જરૂરિયાત છે. લોકોને પુસ્તકોને ચાહતા કરવા જોઈએ; નહિ કે આકર્ષક મહાલયો કે સુંદર ચિત્રો. પરંતુ ગ્રંથાલયમાંની વસ્તુ — પુસ્તકોને લોકો પોતાના જીવનનું એક ખાસ અંગ માનતા થાય એમ કરવું જોઈએ; ત્યારે જ પુસ્તકાલય એ જીવનના શોખની એક વસ્તુ નહિ પરંતુ અસ્તિત્વ માટે એક આવશ્યક ચીજ બનશે"

"લોકો ફક્ત વાંચીને ચાલ્યા જાય એટલા માટે પુસ્તકાલયો ઉઘાડવાનાં નથી; પરંતુ લોકો આ સ્થળે ભેગા થાય, વિચારોની આપલે કરે, સહકાર મેળવે, સંગઠન કરે અને સંકુચિત-ભાવના નષ્ટ કરી વિશાળ ભાવના પ્રાપ્ત કરે એટલા માટે ઉઘાડવાના છે. આપણે બધા — ગરીબ તેમ જ તવંગર એ બધા ભાઈઓ જ છીએ, અને એકમેકને મદદરૂપ થઈ પડીએ."

વાચન : જેવી રીતે શરીરનો ખોરાક અન્ન છે તેવી જ રીતે મનનો ખોરાક વિચારો છે; અને તે મેળવવાનાં સાધનો અનેક છે.

જ્યાં સુધી આપણે આપણાં દુર્વ્યસનો દૂર કરી શકયા નથી, આપણા કુસંપો અને મોહને મિટાવી શકયા નથી, આપણા આળસ અને પ્રમાદને દૂર કરી આપણે કર્તવ્યપરાયણ થઈ શકયા નથી, આપણા બંધુઓ અને આપણા દેશ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકયા નથી, આપણા ઘરના, આપણા ગામનાં અને આપણા દેશનાં સુખદુઃખ આપણાં પોતીકાં માની શકયા નથી, આપણા આ પાર્થિવ શરીરને લોકહિત માટે, દેશહિત માટે, પ્રભુપ્રેમ માટે, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેનાં પ્રેમ-હિત માટે યાહોમ કરવા તૈયાર થયા નથી, ત્યાં સુધી તો આપણે ખરેખર સઆ-કરવાનું જ રહ્યું. મહાન પુરુષોની ઘોષણાઓ ગાજી ગાજીને કહે છે કે :

ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । सा विद्या या विमुक्तये ।

જ્યાં સુધી આપણને ભોગવિલાસ, ધનસંપત્તિનો લોભ, સુખદુઃખના ભયો ઇત્યાદિ બંધનો રહેલાં છે ત્યા સુધી આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી. જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્યે પ્રકાશ મેળવ્યો છે અને જેટલા પ્રમાણમા તે બંધનમુક્ત થયો છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેણે જ્ઞાન મેળવ્યું કહી શકાય; અને જગત પણ તેટલા પ્રમાણમાં તેની પૂજા કરવાનું : જેમ કે લોકમાન્ય ટિળક, ગોખલે, દાસ, નેહરુ મહાત્મા ગાંધીજી વગેરે, તેમ જ વિદેશી વિભૂતિઓ લિંકન, ફ્રેંન્કલિન, ટોલસ્ટૉય, કાર્નેગી વગેરે.

પ્રાચીન સમયમાં બ્રાહ્મણો જગદ્વંદ્ય ગણાતા હતા. તે સમયમાં બ્રાહ્મણો એટલે જ્ઞાનના જંગમ તીર્થધામ (living travelling libraries). સઘળી વાતોનો નિષ્કર્ષ તે બ્રાહ્મણો. કાળના બળે આપણે એથી ઊલટું જ જોઈ રહ્યા છીએ. તે વખતે બ્રાહ્મણ વગરનું કોઈ ગામ હોય જ નહિ અને બ્રાહ્મણ વગરનું હોય તો તે સ્મશાનવત જ મનાતું. હવે આજના જમાનામાં બ્રાહ્મણને સ્થાને અમુક અંશે પુસ્તકાલય છે. એટલે કોઈ પણ ગામ પુસ્તકાલય વગરનું ન હોવું

જોઈએ. જ્યાં પુસ્તકાલય ન હોય એટલે જ્ઞાનની પરબ ન હોય તે ગામ સ્મશાનવત જ માનવું જોઈએ.

આપણા સામાજિક, ધાર્મિક કે નૈતિક અથવા રાજકારણ, ખેતી, વ્યાપાર, વાણિજ્ય ઇત્યાદિ વિષયોની ઉન્નતિ કે પ્રગતિનો મુખ્ય આધાર પુસ્તકો છે કે જેના જ્ઞાન વડે નિષ્ણાતો ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે સઘળી પ્રગતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર પુસ્તકો – પુસ્તકાલયો જ છે. પુસ્તકાલયમાંથી મહાન પુરુષોના જ્ઞાનનો લાભ મેળવી શકાય છે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે Knowledge is Power; અને એના પ્રત્યક્ષ દાખલાઓ આપણા આગળ મોજૂદ છે. પ્રાન્ત સાહેબ, કલેક્ટર સાહેબ, મામલતદાર સાહેબ, મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ, ડૉક્ટર સાહેબો અને વિદ્વાન વકીલ સાહેબો એ સઘળા પોતાના હક્ક જન્મથી કે જન્મના કારણથી લઈને આવ્યા નથી; પરંતુ તેમણે પોતે જ્ઞાન મેળવ્યું છે અને જ્ઞાનના બળથી જ તે ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. એટલે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે કે જ્ઞાન એ જ સઘળી ઉન્નતિનું મૂળ છે.

પુસ્તકાલયની સમૃદ્ધિ એ જે તે સ્થળની પ્રગતિ માપવાનું માપ એટલે પાગશીશી છે. પુસ્તકાલય એ અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે, એમ આપણે બધા એકમતે સ્વીકારીએ છીએ તેની સાથે એ ભૂલી જવાનું નથી કે સમાજને કેવા પ્રકારનું વાચન પૂરું પાડવું જોઈએ અને તે કેવી રીતે આપવું જોઈએ: આ વાતના નિર્ણય માટે આપણી બધી શક્તિઓનો ભોગ આપીને બનતા પ્રયત્નો કરવામાં જેટલી કચાશ રાખીશું તેટલું જ વિપરીત પરિણામ આપણને ભોગવવું પડશે.

એક જેલના ધર્મોપદેશકે પોતાના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં ઘણા માનવંત કુળના અને સુંદર દેખાવના છોકરાઓ વિષે લખ્યું છે કે "તરુણ સ્ત્રીપુરુષોની ગમ્મત ખાતર પ્રગટ થતાં હલકાં વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો વાચવાનો નાદ એક પણ અપવાદ સિવાય આ છોકરાઓને લાગ્યો હતો, અને તેથી જ તેઓને જેલમાં આવવું પડયું છે."

એક વાર એક છોકરાએ બીજા છોકરાને બીભત્સ ચિત્રો અને શબ્દોવાળું એક પુસ્તક બતાવ્યું; અને તેણે તે માત્ર થોડી જ પળો હાથમાં રાખ્યું હતું. છતાં પાછળથી તે એક શ્રેષ્ઠ ધર્માચાર્ય થયા પછી એક મિત્ર આગળ બોલ્યા હતા કે "એ પુસ્તક જોયા કરતાં તો મેં મારી અર્ધી મિલકત આપી દીધી હોત તો વધારે ઠીક થાત; કારણ કે તેમાંનાં અપવિત્ર ચિત્ર કેટલીક વાર પવિત્ર સમયે પણ વગર તેડ્યે મારા મનમાં આવીને ઊભાં રહે છે."

પુસ્તકાલય, પુસ્તકો અને વાંચન સંબંધી કેટલાક વિદ્વાનોના વિચારો મેં દર્શાવ્યા છે. હવે પુસ્તકો અને પુસ્તકોની પસંદગી, પત્રો અને પત્રોની પસંદગી, માસિકોની પસંદગી, વર્ગીકરણ, વિષયવારી, કર્તાવારી, કક્કાવારી, જનરલ રજિસ્ટર, વગેરે વિષયો, તથા ગ્રંથપાલ, નિયમિતતા, સ્વચ્છતા, હિસાબ, વાચકો, વાચકો સાથેના ગ્રંથપાલનો સંબંધ, આર્થિક વિષય, પુસ્તકાલયનું અભ્યાસગૃહ વગેરે વિષયોનું શિક્ષણ જે તે વિષયના નિષ્ણાતો આપવાના છે એટલે હવે ટૂંકમાં હું મારું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરું છું અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરું છું કે આપ સર્વેને તે યોગ્ય વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્ય શક્તિ પ્રદાન કરે.

માનસર, તા. ૧૯–૩–'૬૧ નટવરલાલ ગિ. શાહ

✿

પુસ્તકાલય નોંધ

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

દશમી શિ. વા. પરીક્ષાના પ્રમાણપત્રો : જેતે કેન્દ્રના વ્યવસ્થાપકો ત ફ એપ્રિલ, '૬૧ના પહેના અઠવાડિયામા મોકલી આપ્યા છે. જેતે ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોએ પોતાના પ્રમાણપત્રો પોતાના કેન્દ્રવ્યવસ્થાપક પાસેથી મેળવી લેવા તજવીજ કરવી

ઇનામને પાત્ર થતા ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોને, ઇનામના બદલામા હવે પછી થનારી અગિયારમી પરીક્ષાનુ પુસ્તક આપવાનુ હોઈ, તે પુસ્તક એપ્રિલ આખર સુધીમા જેતે કેન્દ્ર વ્યવસ્થાપકો તરફ મોકલી આપવામા આવશે આ પુસ્તકનું નામ "સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન" છે

અગિયારમી શિ. વા. પરીક્ષાનું પુસ્તક "સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન" રાખવામા આવ્યુ છે તે પરીક્ષાની જાહેરાત એપ્રિલ આખરે જેતે કેન્દ્રો તરફ પોસ્ટથી મોકલી આપવામા આવશે સદર પરીક્ષાની તારીખ બનતા સુધી સપ્ટેમ્બર, '૬૧ની ૨૪મી રહેશે સદર પરીક્ષાના નવા કેન્દ્ર ઉઘાડવાની ઇચ્છા રાખનાર ભાઈઓએ નીચેના સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો

પુસ્તકાલય શિક્ષણ વર્ગો : સુરત જિલ્લાનો પુસ્તકાલય શિક્ષણ વર્ગ વ્યારા મુકામે તા ૧૧ ૧૨, ૧૩, માર્ચના રોજ, વડોદરા જિલ્લાનો માલસર મુકામે તા ૧૯, ૨૦, ૨૧ માર્ચના રોજ તથા ભરૂચ જિલ્લાનો નાદોદ મુકામે તા ૨૪, ૨૫, ૨૬ માર્ચના રોજ ભરાઈ ગયા છે ભરૂચ અને સુરતના વર્ગના અહેવાલ આ જ અંકમા પ્રસિદ્ધ થયા છે

વડોદરા જિલ્લાનો પુ. શિ વર્ગ માલસર, તા શિનોર મુકામે માર્ચની તા ૧૯, ૨૦, ૨૧ એ ત્રણ દિવસનો યોજવામા આવ્યો હતો વર્ગમા શિક્ષણ લેનાર મંત્રી ગ્રંથપાલ તથા અન્ય વ્યક્તિઓ મળી કુલ ૨૯ ઉમેદવારો હતા વર્ગમા શિક્ષણનુ કાર્ય મંડળના પ્રમુખ શ્રી મણિલાલ મ કાશીનાળા, શ્રી વલ્લભભાઈ મૂ પટેલ, શ્રી છગનભાઈ મ પટેલ તથા આસિ કયુ શ્રી ઉમેદભાઈ પટેલે કર્યું હતું, અને વર્ગની બીજી વ્યવસ્થાનુ સંચાલન શિનોર તાલુકા આસિ ડે એ ઇ શ્રી મૂળજીભાઈ શાહ તથા મોટાકરાળાના શિક્ષક શ્રી હીરાલાલ પટેલ તથા બીથનીના શિક્ષક શ્રી ભગવાનભાઈ પટેલે સંભાળી લીધુ હતુ

આ વર્ગનુ ઉદ્ઘાટન તા ૧૯ના રોજ સવારના ૮ વાગે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના વયોજૂના સેવક શ્રી નટવરલાલ ગિ શાહ (શિનોર)ના પ્રમુખપદે થયુ હતું, તથા તા ૨૧ના રોજ સવારના ૧૧ વાગે વર્ગની પૂર્ણાહુતિ વડોદરા જિલ્લાના સ્કૂલ બોર્ડના માજી એ ઓ શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ મજમુદારના પ્રમુખપદે થઈ હતી બન્નેએ પોતાના વ્યાખ્યાનોમા પુસ્તકાલયની અગત્ય અને ગ્રંથપાલોનુ કર્તવ્ય એ વિષય ઉપર સારો પ્રકાશ પાડ્યો હતો પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે આસિ કયુ શ્રી ઉમેદભાઈ, શ્રી મણિભાઈ કાશીનાળા, શ્રી વલ્લભભાઈ શ્રી છગનભાઈ તથા

શ્રી મૂળજીભાઈ શાહનાં વિદાયસંદેશનાં પ્રવચનો થઈ, અંતમાં મંડળના મંત્રી શ્રી વલ્લભભાઈ આ. પટેલે સર્વનો આભાર માન્યો હતો.

પ્રચારકોની કામગીરી : વડોદરા જિલ્લા પુ. પ્રચારક શ્રી છ. મ. પટેલને માર્ચ માસમાં સુરત, વડોદરા અને ભરૂચ જિલ્લાના પુસ્તકાલય શિક્ષણ વર્ગોમાં તથા શિનોર તાલુકા સરપંચ શિબિરમાં જવાનું થવાથી સદર માસમાં તેમણે ફક્ત કરજણ તાલુકાનાં કુરાઈ, માનપુર, પિંગળવાડા અને હરસુંડા એ ચાર ગામનાં જ પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે, તથા ગુ. પુ. મંડળના ૧૦ સભ્યો નોંધ્યા છે, અને ૪૫ પુસ્તકો રૂબરૂમાં વાંચવા આપ્યાં છે.

સુરત જિલ્લા પુ. પ્ર. શ્રી મહંતે માર્ચ માસમાં બારડોલી તાલુકામાં સેજવાડ, બાબેન, ઉમરાખ, ખરવાસા, વરાડ, રાજપરા-લુંભા, પારડી-કડોદ એ ૭ ગામના પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે; તથા મઢી, ઉવા, રામપુરા, ઈસનપોર, વાઘેચા, રૂવા અને પળંદા એ ૭ ગામોમાં નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. વળી તેમણે ગુ. પુ. મંડળના ૧૪ સભ્યો નોંધ્યા છે. સદર માસમાં શ્રી મહંતને ભરૂચ અને સુરત જિલ્લાના પુ. શિ. વર્ગ અંગે રોકાવાનું થતાં તેમની કામગીરી ઓછી છે.

પંચમહાલ-ભરૂચ જિલ્લા પુ. પ્ર. શ્રી પાઠકે કાલોલ તાલુકામાં કાલોલ, રાબોડ, ખરસાલિયા, ગોધરા તાલુકામાં વાવડીખુર્દ, બેટિયા, ચામળી, ધાણીમા, ટુવા, ગોલી, જૂનાધરી, ગોઠડા, ટીંબા, મોટી કાટડી, મોતાલ, એરંડી, બોડીદ્રા-બુજર્ગ, ધીળી, બગેરોળ, કાકણપુર, પીઝેલ, રતનપુર મળી કુલ ૨૧ ગામોનાં પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી છે. તથા ઉતરેડીયા, તા. કાલોલ અને કરસાણા તથા અંબાલી, તા. ગોધરા ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. ગુ. પુ. મં.ના ૨૨ સભાસદ તેમણે નોંધ્યા છે.

પુસ્તકાલય વિનાનાં ગામોએ પુસ્તકાલય સ્થાપો : લોકશાસનનો આ યુગમાં શાળાવાળા એકેએક ગામે પુસ્તકાલય હોવું જોઈએ. શાળાઓ અક્ષરજ્ઞાન આપે છે; તો પુસ્તકાલયો મનુષ્યને ઉત્તમ નાગરિક ઘડે છે. જે ગામે પુસ્તકાલય ન હોય તે ગામના ઉત્સાહી જનો, શિક્ષકો, સરપંચ અને પંચના સભ્યોએ ગામમાથી રૂ. ૫૦થી ૧૦૦ સુધીની રકમ એકત્ર કરી આગળની તજવીજ માટે નીચેના સ્થળે પત્રવ્યવહાર કરવો. પુસ્તકાલયને સરકારમદદ ખર્ચના ૫૦ ટકા મળે છે; પણ તે રૂ. ૭૫ સુધી. આ મદદ મેળવવા માટે પુસ્તકાલય ઉઘાડવા બાદ પુસ્તકાલયને સરકારમાન્ય કરાવવા અરજી આવતા જૂનમાં જેતે જિલ્લાના ડે. એ. ઈ. તરફ કરવાની હોય છે, જેથી આજથી જ પુસ્તકાલય ઉઘાડવાની તજવીજ કરશો.

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
ઠે. સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા

વ. મૂ. પટેલ
સહમંત્રી

અમદાવાદ-વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

પ્રચારક શ્રી ઉમિયાશંકર દવેએ માર્ચ, ૧૯૬૧માં **પ્રાંતિજ તાલુકાનાં** ૧ તલોદ, ૨ હરસોલ, ૩ સલાટપુર, ૪ પ્રાંતિજ, ૫ પલ્લાચર, ૬ પોગલુ, ૭ મોયદ, **હિંમતનગર તાલુકાનાં** ૮ હિંમતનગર, ૯ વેરણા, **ઈડર તાલુકાનાં** ૧૦ ઇડર ૧૧ નેત્રામલી, ૧૨ વડાલી, ૧૩ ખેડબ્રહ્મા, ૧૪ મોડાસા, ૧૫ માલપુર, ૧૬ મેઘરજ, ૧૭ ધનસુરા, ૧૮ બાયડ, ૧૯ ડેમોઈ,

૨૦ કપડવણજ, ૨૧ વિજાપુર — આમ ૨૧ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું હતું, તથા નવીન પુસ્તકાલયો શરૂ કરાવવાની તજવીજ મહિજલ, એરાલ, ઘડી સલાલ, સોનાસણ ગોભાઈ, સુરજપુરા, પીલુદ્રા, કાંકરેજ અને ગોતા એ દશ ગામે કરી હતી. વળી તેમણે ગુજરાત પુ. મંડળના ૫૧ સભ્યો નોંધ્યા હતા; તથા સાબરકાંઠા જિલ્લા પુ. પરિષદ ભરવા અંગે તજવીજ કરી છે. 'પુસ્તકાલય'ના ૧૧ ગ્રાહકો પણ તેમણે નોંધ્યા છે અને શિષ્ટવાચન પરીક્ષા અંગે ૮ કેન્દ્રો ખોલવાની તજવીજ કરી હતી. સાબરકાંઠા જિલ્લા પુ. શિક્ષણવર્ગ યોજના બાબત પણ તેમણે સમજૂતી આપી હતી.

પ્રકીર્ણ

ભરૂચ જિલ્લા પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ : ભરૂચ જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળના ઉપક્રમે નાંદોદ તાલુકા સમિતિના પ્રમુખ અને નાંદોદ તાલુકા પુ. મંડળના પ્રમુખ શ્રી મગનભાઈ રૂ. પટેલના સહકારથી ભરૂચ જિલ્લા પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ તા. ૨૪-૩-'૬૧ને રોજ રાજપીપળામાં ત્રણ દિવસ માટે યોજવામાં આવ્યો છે.

શરૂઆતમાં પ્રાર્થના તથા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળના ઉપપ્રમુખ શ્રી દલસુખરામ શાસ્ત્રી તથા શ્રી મગનભાઈ રૂ. પટેલ તરફથી પ્રમુખશ્રી માટેની દરખાસ્ત તથા અનુમોદન થયા બાદ વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળના સહમંત્રી શ્રી વલ્લભભાઈએ તથા પુ. સ. સ. મંડળના મંત્રી શ્રી લક્ષ્મણસિંહે પ્રાસંગિક પ્રવચન કર્યાં હતાં.

ત્યારબાદ જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળના મંત્રી શ્રી ગજાનન દવેએ મંડળનું નિવેદન કરતાં જણાવ્યું હતું કે "કેળવણીની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પુસ્તકાલય અને કેળવણીનો સંબંધ ધરતી અને મેઘ જેવો છે સાગરમાંથી જન્મતાં વાદળાં ધરતી ઉપર વરસીને જેમ ધરતીને ધાન્યવાળી બનાવે છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનના સાગરમાંથી જન્મતાં પુસ્તકાલયરૂપી વાદળાં કેળવણીના ક્ષેત્રને પણ હરિયાળું અને ફળદ્રુપ બનાવે છે પુસ્તકાલયને આપણે જો ઉદ્યાન માનીએ અને એ ઉદ્યાન જો સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત ન હોય તો એ ઉદ્યાનની કંઈ અગત્ય નથી પુસ્તકાલયને જો મેઘ માનીએ અને જો ખેતરને ખેડનાર યોગ્ય ખેડૂત ન હોય તો આવેલા વરસાદની કંઈ કિંમત નથી, તેજ પ્રમાણે પુસ્તકાલયની સ્વચ્છતા અને સુવ્યવસ્થા જાળવનાર કેળવાયેલો ગ્રંથપાલ ન હોય તો એવા પુસ્તકાલયનો કંઈ અર્થ નથી ગ્રંથપાલો પદ્ધતિસર ગ્રંથાલયની તાલીમ લે તેથી જ આવા શિક્ષણવર્ગોની આવશ્યકતા છે."

આ વર્ગનું ઉદ્‌ઘાટન લોટુભાઈ પુરાણી વ્યાયામ મહાવિદ્યાલયના વાઈસ પ્રિન્સિપાલ શ્રી ચીનુભાઈ શાહે કર્યું હતું પ્રમુખસ્થાનેથી તેઓશ્રીએ મંગલપ્રવચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે "મારું ઘડતર પુસ્તકોથી થયું છે. હું નાનો હતો ત્યારે વ્યાયામશાળાના પુસ્તકાલયનો ગ્રંથપાલ હતો. જીવનઘડતરની સાચી કામગીરી શિક્ષકો અને પુસ્તકાલયોએ કરી છે, તેવી બીજા કોઈ સરકારી કાયદા કાનૂન નહીં કરી શકે. શિષ્ટવાચન એ જ્ઞાનની પારાશીશી છે."

તે પછી શ્રી દલસુખરામ શાસ્ત્રીએ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માન્યો હતો.

મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળની કારોબારી સભા : તા. ૨૬-૭-'૬૧ના રોજ મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળની કારોબારી સભા મહેસાણા જિલ્લા પુસ્તકાલયના

મકાનમાં શ્રી કાન્તિપ્રસાદ યાજ્ઞિકના પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવો સર્વાનુમતે થયા હતા :

૧. વિસનગર તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળના ઠરાવ નં. ૧/તા. ૨૧-૨-'૬૧ આધારે મે માસમાં પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ વિસનગરમાં ભરવાનું આમંત્રણ આવેલું છે, પરંતુ મે માસમાં શાળાઓમાં વેકેશન હોઈ શિક્ષણવર્ગમાં બરાબર હાજરી થઈ શકે નહિ, જેથી સદરહુ વર્ગ બીજા કોઈ માસમાં ભરવા વિસનગર તા. પુ.ને લખવા ઠરાવવામાં આવે છે.

૨. વડોદરા, સુરત વગેરે જિલ્લાઓમાં સ્વતંત્ર પગારદાર પુસ્તકાલય પ્રચારકો નીમવામાં આવેલા છે. મહેસાણા જિલ્લો ખૂબ મોટો હોઈ ત્યાં લગભગ સાતસો જેટલાં પુસ્તકાલયો હોઈ સ્વતંત્ર જિ. પુ. પ્રચારક નીમવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. પ્રચારકના પગાર માટે જિલ્લા લોકલબોર્ડને તથા વિભાગ પુ. મંડળને મદદ આપવા આ સભા ખાસ વિનંતિ કરે છે. આ સબંધમાં આગળની તજવીજ કરવા મંત્રીજીને સત્તા આપવામાં આવે છે.

૩. જિલ્લામાં શિષ્ટવાચન પરીક્ષા લેવા માટે નાચેના સભ્યોની એક સમિતિ નીમવામાં આવે છે, અને તેને તે અંગેની તમામ વ્યવસ્થા કરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે :

(૧) ડાહ્યાલાલ અં. બ્રહ્મભટ્ટ, આદરજમોટી, તા. કલોલ (પ્રમુખ), (૨) શિવુજી સાલુજી વાઘેલા, પાલોદર, (૩) મોહનજી ભારસંગજી ઠાકોર, મંત્રી, બ્રાહ્મણવાડા, તા. સિદ્ધપુર, (૪) લક્ષ્મણદાસ દે. આચાર્ય, સાદરા, તા. કડી, (૫) રસિકલાલ પુ. દવે, વડનગર, (૬) ચંદુભાઈ કે. દવે, ચવેલી, (૭) નારાયણભાઈ કા. પટેલ, મણુંદ.

૪. પુસ્તકાલયનું કામ એ શિક્ષણનું પૂરક કામ છે. છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષોથી શાળાના શિક્ષકો મંત્રી અને ગ્રંથપાલ તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. અગાઉ તો શિક્ષણખાતાનું જ આ કામ ગણવામાં આવતું હતું. હાલ પણ ઘણીખરી જગાએ શાળામાં જ પુસ્તકાલયો છે, અને શાળાના શિક્ષકો જ મંત્રી-ગ્રંથપાલ તરીકે કામ કરે છે; તો ખાતા તરફથી તે કામ કરવાની પરવાનગી માગવાની આંટ દૂર કરવા ના. ખાતાને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

પુસ્તકાલયોના વિકાસ માટે ત્રીજી પં. ચ. યોજનામાં રાજ્યસરકાર રૂા. ૨૫ લાખ ખર્ચશે : ગુજરાત સરકારે ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમ્યાન જનતાને ઇતર વાચન મળે તે દૃષ્ટિએ પુસ્તકાલયોના વિકાસ માટે પચીસ લાખ રૂપિયાની રકમની ફાળવણી કરી છે. આ રકમમાંથી ગ્રામ, તાલુકા, જિલ્લા અને રાજ્ય કક્ષાનાં પુસ્તકાલયોના વિકાસ માટે ખર્ચ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. વડોદરા રાજ્યના સમય દરમ્યાન કૈ. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજાએ પુસ્તકાલયોનો સારો વિકાસ કર્યો હતો અને પુસ્તકાલય સિવાયનાં ગામોને પણ વાંચન મળી રહે તે દૃષ્ટિએ ફરતાં પુસ્તકાલયોની યોજના કરી હતી. ગુજરાત સરકારે આ યોજનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાનું વિચાર્યું છે, અને તે માટે ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં રકમની ફાળવણી પણ કરવામાં આવી છે.

ઇંડિયા ઑફિસ લાયબ્રેરી : લોકસભામાં શ્રી હુમાયુ કબીરે જણાવ્યું છે કે લંડન ખાતેની ઇંડિયા ઑફિસ લાયબ્રેરી ભારત અને પાકિસ્તાનને સુપરત કરવા માટેની વાટાઘાટો સંતોષજનક રીતે ચાલી રહી છે, પણ આ બાબતનું આખરી નિરાકરણ થતાં થોડાં વર્ષ લાગશે.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૪૫_૧૫૨]

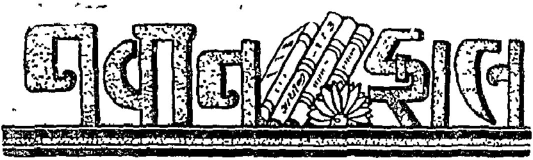

વોરા એન્ડ કંપની પ્રા. લિ., મુંબઈ

પ્રેમમૂર્તિ કાગાવા : લે. ઈશ્વરભાઈ પટેલ; કિં. ૦-૬૦; વિ. જીવનચરિત્ર
હોનો વિજય : લે. રમણલાલ વ. દેસાઈ; કિં. ૧-૫૦; વિ. વાર્તાઓ
સુભાષિતકથાઓ : લે. પ્રફુલ્લ ઠાકોર અને પરમાનંદ દવે; કિં. ૧-૭૫; વિ. વાર્તાઓ
આંતરરાષ્ટ્રીય એકાંકીઓ : લે. ચૂનીલાલ મડિયા; કિં. ૪-૦૦; વિ. નાટિકાઓ
અમેરિકાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ : લે. ફ્રેંકલિન એશર; અનુ. નગીનદાસ સંઘવી; કિં. ૩-૦૦; વિ. ઇતિહાસ
ધરતીનાં છોરુ : લે. ઓલ ઈ. રોલવાગ; અનુ. હરીન્દ્ર દવે; કિં. ૧-૫૦; વિ. નવલકથા
પ્રેક્ષક માફ કરે! : લે. રંભાબહેન ગાંધી; કિં. ૪-૦૦; વિ. નાટકો
શેક્સપિયરની નાટ્યકથાઓ-રોમિયો અને જ્યુલિયેટ : લે. કરસનદાસ માણેક; કિં. ૧-૨૫; વિ. વાર્તાઓ
આરોગ્યનિકેતન : લે. તારાશંકર બંદોપાધ્યાય; અનુ. રમણીક મેઘાણી; કિં. ૮-૦૦; વિ. નવલકથા

લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ

સોનચંપો : લે. મગનલાલ બ્રહ્મભટ્ટ; કિં. ૩-૦૦; વિ. નવલકથા
દંભી દુનિયા : લે. તારાચંદ્ર પો. અડાલજા; કિં. ૭-૫૦; વિ. નવલકથા
જિંદગીનો આનંદ : લે. પુષ્કર મુનિ; સં. દેવેન્દ્ર મુનિ અને નેમચંદ્રજી મુનિ; કિં. ૮-૨૫, વિ. તત્ત્વજ્ઞાન

પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ

બાળકો-ક્યારે ગુના કરે છે? : લે. હંસાબહેન શેઠ; કિં. ૦-૪૦; વિ. માનસશાસ્ત્ર
કાર્ટૂનની કથા : લે. જયંતી પટેલ; કિં. ૦-૪૦; વિ. ચિત્રકળા

પ્રકીર્ણ

પ્રીતે પરોવાયાં : લે. હરિલાલ ઉપાધ્યાય; પ્ર. રૂપમ્ પ્રકાશન મંદિર, ૬૯/૮૭, કેથેડ્રલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; કિં. ૭-૭૫; વિ. નવલકથા
મનોવિજ્ઞાનપ્રવેશ : લે. ચૂનીભાઈ શાહ; પ્ર. અનડા બુક ડીપો, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; કિં. ૫-૦૦; વિ. માનસશાસ્ત્ર

ફૂલડાંની ફોરમ : લે. હરિભાઈ જે. પરીખ; પ્ર. ભગીરથ પ્રકાશન, ચૈતન્ય સોસાયટી, અમદાવાદ-૧૪; કિં. ૦-૫૦; વિ. જીવનપ્રસંગો

પદ્મ અને પોયણાં : સં. શિવશંકર શુકલ; પ્ર. મહાકવિ નાનાલાલ સ્મારક સમિતિ, ૪૬ પરિમલ સોસાયટી, અમદાવાદ; કિં. ૨-૫૦; વિ. કાવ્યો

રેખાચિત્રો : લે. હરેંદ્ર હ શુકલ; પ્ર. ઇંદુમતી હ. શુકલ, ૫/૨૦૯૦, વેદભાઈ સ્ટ્રીટ, હરિપુરા, સુરત; કિં. ૧-૨૫; વિ. સાહિત્યકારોનાં જીવનચરિત્ર

સરળ જોડણીકોશ : સંયોજક : ભરતરામ ભા. મહેતા; પ્ર. બાલજીવન કાર્યાલય, બાજવાડા, વડોદરા; કિં. ૦-૮૦; વિ. ભાષાશાસ્ત્ર

સ્વીકાર

સૈફી શ્રી લાયબ્રેરી, કપડવંજનો રિપોર્ટ-૧૯૫૯-૬૦

શેઠ લક્ષ્મીચંદ સુંદરજી સાર્વ. પુસ્તકાલય, સિદ્ધપુરનું નિવેદન—૧૯૫૯-૬૦

☆

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૪૩થી]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં શરૂ થનાર ગ્રંથપાલ તાલીમ વર્ગ : ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી ગ્રંથપાલ તાલીમ વર્ગ તા. ૧-૫-'૬૧થી શરૂ કરવામાં આવનાર છે. આ વર્ગ પાંચ અઠવાડિયાં ચાલશે અને શિક્ષણ ગુજરાતી ભાષામાં આપવામાં આવશે. સરકારે નક્કી કર્યા પ્રમાણેનો અભ્યાસક્રમ આ વર્ગ માટે યોજવામાં આવ્યો છે. સરકાર તરફથી ગુજરાતી ભાષામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

મણિનગરમાં બાળભવન . અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી મણિનગરમાં નવમું બાળભવન શરૂ થયું છે. બાળભવન માટે શ્રી રાવજીભાઈ બહેચરભાઈ પટેલ તથા શ્રી શનાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલે રૂ. ૧૫,૦૦૦નું દાન કર્યું છે. આ બાળભવનમાં બાળકો માટેનું પુસ્તકાલય રહેશે, તથા ત્યાં રમતગમતની સગવડ રહેશે

ભરૂચમાં બાલપુસ્તકાલય માટે સખાવત : રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરીની દી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી કરતા પુસ્તકાલયની યોજનામાં રૂા. ૧૦૦૧ની સખાવત બાદ ઉપરોક્ત લાયબ્રેરી સંચાલિત દાદાભાઈ નવરોજી લાયબ્રેરીમાં શરૂ થનાર "બાલપુસ્તકાલય" માટે શ્રી બેજનજી દાદીના ભરૂચાએ પોતાના મરહૂમ પિતાશ્રી દાદીના તેમ જ માતુશ્રી વીરબાઈજીની યાદમાં બે સિલિંગ પંખા ખરીદવા ૫૦૧ રૂપિયાની સખાવત કરી છે.

ભરૂચના પુસ્તકાલયને મળેલી સખાવત : દાનવીર શેઠ હાજી મહમદે તેમના પિતાનો સ્મરણાર્થે અત્રેના દાદાભાઈ નવરોજજી પુસ્તકાલયને ઈદના દિવસે પાંચસો એક રૂપિયાની ઉદાર સખાવત કરી છે.

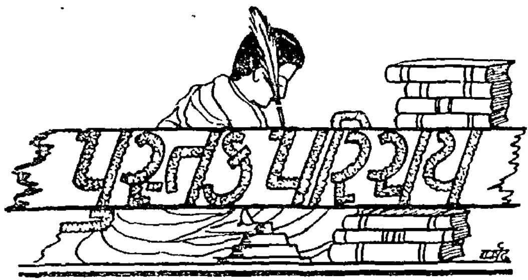

જીવનનાં ઝરણાં ભાગ પહેલો અને બીજો : લેખક : ગવજીભાઈ ર. ત્રિભાઈ પટેલ; પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ–૧૪; પૃષ્ઠ : ભાગ પહેલો ૪૮૮, ભાગ બીજો ૩૬૧; પૂઠું : ભાગ પહેલાનું કાર્ડબોર્ડપટ્ટીનું, ભાગ બીજાનું કાચું; કિંમત : ભાગ પહેલાની રૂ. ૭–૫૦, ભાગ બીજાની રૂ. ૩–૦૦

લેખક દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીની સાથે રહેતા હતા. ગાંધીજી દેશમાં આવ્યા પછી પણ તે ગાંધીજીના સંસર્ગમાં રહ્યા છે, અને ગાંધીજીની રાજકીય તથા બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં તેમણે સાથ આપ્યો છે. લેખકે પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં સને ૧૯૦૭થી ૧૯૩૭ સુધીના પોતાના જીવનને સ્પર્શતા દક્ષિણ આફ્રિકાના અને દેશના જાહેરજીવનને વર્ણવ્યું છે. એમાંથી વાચકોને ગાંધીજીની દક્ષિણ આફ્રિકાની તથા દેશની પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આવે તેમ છે. ગાંધીજી દેશમાં આવ્યા પછી દેશની રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં અગ્રસ્થાને રહ્યા છે અને તેથી આ ભાગમાંથી તે કાળની દેશની રાજકીય પ્રવૃત્તિઓની સારી માહિતી મળે છે. બીજા ભાગમાં લેખકે સને ૧૯૩૭થી ૧૯૫૭નો સમય લીધો છે. એમાં ગાંધીજીના અવસાન પછીની લેખકની પ્રવૃત્તિઓની પણ જાણ થાય છે. બીજા ભાગમાં લેખક સંબંધી વધારે માહિતી મળે છે. આ પુસ્તકના બંને ભાગ વાંચવાથી લાગે છે કે લેખક જીવનમાં અગણિત સાધના સતત પ્રયત્નશીલ રહ્યા છે, અને તેમનું જીવન તેમણે કૌટુંબિક જીવનની બહાર પણ દેશકાર્યની પ્રવૃત્તિઓમાં વિસ્તારેલું છે. આ પુસ્તકના બંને ભાગ આપણા આત્મકથા-સાહિત્યમાં ઉમેરો કરે છે, દેશની અને તેનાયે ગુજરાતની જાહેર-પ્રવૃત્તિ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે, તથા આદર્શ જીવન જીવવાના માર્ગે વાચકોને પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. ગાંધીસાહિત્યના એક મહત્ત્વના પુસ્તક તરીકે પણ તેને લેખી શકાય. આ પુસ્તકની ભાષાશૈલી સરળ અને અકૃત્રિમ છે. પુસ્તકની કિંમત ઓછી છે. આ બંને ભાગ આપણાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં તથા શાળાપુસ્તકાલયોમાં હોવા જોઈએ. પહેલા ભાગની સુધારેલી-વધારેલી આ બીજી આવૃત્તિ છે, અને બીજા ભાગની આ પહેલી આવૃત્તિ છે. બીજા ભાગને ગુજરાત સરકારે હમણાં જ ઇનામને પાત્ર ગણ્યો છે.

શાં.

ત્રિદોષ ઍન્ડ હોમિયોપેથી–ધી સાયન્સ ઓફ ત્રિદોષ : લે. ડૉ. બી. ભટ્ટાચાર્ય;

પ્રકાશક : સોમાભાઈ કિશાભાઈ પટેલ, કેળવણી કાર્યાલય, સુણાવ, જિ. ખેડા; પૃષ્ઠ : ૧૫૬; કિંમત : રૂ ૭

ભૂતપૂર્વ વડોદરા રાજ્યના સુવિખ્યાત ડૉ. બી. ભટ્ટાચાર્યનું આ અંગ્રેજી પુસ્તક ઉમરાં જ પ્રસિદ્ધ કરી શ્રી સોમાભાઈ એ આમ જનતાને ખરેખર ઉપકૃત કરી છે.

આયુર્વેદિક તથા હોમિયોપેથિક પદ્ધતિઓનો સમન્વય સાધવાનો આ એક સુંદર ને સફળ પ્રયત્ન છે. આ પુસ્તકમા સૂચવ્યા મુજબ જો દવાઓ કરવામાં આવે તો ભારતની ગરીબ પ્રજા અત્યંત અલ્પ ખર્ચે દવાઓથી રોગમુક્ત થઈ શકશે એવી લેખકની દૃઢ માન્યતા છે, અને તેમાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. આયુર્વેદિક, હોમિયોપેથિક અને બાયોકેમિક પદ્ધતિઓ વિષે ડૉ સાહેબે વિસ્તૃત માહિતી આપેલી છે જ; પરંતુ માણસની નાડી શરીરસ્વાસ્થ્યની સાક્ષી કેવી રીતે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ વિશેષ રીતે કરેલું છે. નાડીની ભિન્ન ભિન્ન ગતિઓ 'ત્રિદોષોનો' એટલે 'વાત-પિત્ત-કફ'નો બગાડ બતાવે છે તેનો ને તે શી રીતે તેનો લેખકે સરસ ખ્યાલ આપેલો છે. દવા કરનારને માટે નાડીનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અનિવાર્ય છે, એવો સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરવાનો પણ આ પ્રયત્ન છે. વિવિધ હોમિયોપેથિક દવાઓ જુદી જુદી 'પોટન્સી'ઓમાં નાડીની ભિન્ન ભિન્ન ગતિઓ સાથે શી રીતે મળતી આવે છે ને જો તે તે ગતિઓ દર્શાવતા દર્દોમાં એવી હોમિયોપેથિક દવાઓનો કુશળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ઘણાંખરાં દર્દો સંપૂર્ણપણે કેવી રીતે મટી શકે છે તેનો પણ આછો ખ્યાલ આ ચોપડીમાં આપેલો છે. આવી રીતે આયુર્વેદ ને હોમિયોપેથી આ બંનેનો જો સુંદર સમન્વય કરવામાં આવે તો નજીવી કિંમતમા રોગી પીડાઓમાંથી ચોક્કસ મુક્ત થશે. માટે આ પુસ્તક એક આશીર્વાદરૂપ છે એમ કહી શકાય

આપણી સરકારે હોમિયોપેથિક પદ્ધતિને માન્યતા આપેલી છે. આ પદ્ધતિ સફળ, સારી ને સસ્તી છે એનો પણ જનતાને ખ્યાલ આવવા લાગ્યો છે. એટલે હોમિયોપેથી માટે આ શુભ ચિહ્નો છે. હવે આ પદ્ધતિથી સારવાર કરનાર દાક્તરો આ સુંદર પુસ્તકનો સારી રીતે અવશ્ય અભ્યાસ કરે ને હોમિયોપથીના ભાગ્યને ભવિષ્યમાં ઉજ્જવળ બનાવે એવી પ્રાર્થના છે.

ઓ.

ધરણી ન ઝીલે ભાર : લેખક : ગુણવંતરાય આચાર્ય; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૧૯૭; કિંમત : ત્રણ રૂપિયા

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય તરફથી અનેક નવલકથાઓ બહાર પડી છે ગુજરાત આ લેખકને સારી રીતે પિછાણે છે. આ એક <u>ઐતિહાસિક નવલકથા છે.</u> લેખકે કચ્છના ઇતિહાસને વફાદાર રહીને આ વાર્તા લખી છે. તેમાં અનેક પાત્રો ધ્યાન ખેંચે તેમ છે; પરંતુ પૂંજા શેઠનું પાત્ર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પૂરું કર્યા સિવાય મૂકવાનું મન થાય તેમ નથી વાર્તાનો પ્રવાહ અસ્ખલિત રીતે વહે છે અને વાચક એમાં તણાય છે. વાર્તાની ભાષા સચોટ અને સુંદર છે. પૂંજા શેઠ એક મહા સમર્થ, દૂરદેશ અને તાકાતવાળો માણસ અંગત વૈમનસ્યના કલહોમાં જન્મ્યો અને મૂઓ. ઝારાના યુદ્ધનો ઇતિહાસ લેખકે બહુ જ સરસ રીતે આલેખેલો છે, અને કચ્છમાં કેવા પ્રકારનું તંત્ર હતું તેનો ખ્યાલ આ પુસ્તક આપણને આપે છે.

નવલકથાના શોખીનોને અને તેમાંય ઐતિહાસિક નવલકથાઓના રસિકોને આ પુસ્તક જરૂર ગમશે.

દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવી લે.

નટવર બુદ્ધુ : લેખક : ડૉ. નરેશચન્દ્ર સેનગુપ્તા; અનુવાદક : રમણલાલ સોની; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૬૦; કિંમત : રૂ. ૪–૦૦

શ્રી નરેશચન્દ્ર સેનગુપ્તા બંગાળના અગ્રગણ્ય નવલકથાકારોમાંના એક ગણાય છે. તેમણે અનેક નવલકથાઓ તથા ટૂંકી વાર્તાઓ લખી છે. તેમાંથી કેટલીક ટૂંકી વાર્તાઓ શ્રી રમણલાલ સોનીએ આ સંગ્રહમાં અનુવાદ કરીને બહાર પાડી છે. ભાષાંતર સરળ છે અને વાચકોને ગમે તેવું છે. ટૂંકી વાર્તાના શોખીનોને આ પુસ્તક ગમશે.

૨.

દાનચીવડાનો દાયરો : લેખક : ગોકુળદાસ રાયચુરા; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૩૬; મૂલ્ય : રૂ. ૨–૫૦

હાસ્યરસથી ભરપૂર વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ છે. પુસ્તકમાં એકંદરે નવ વાર્તાઓ છે. વાર્તાઓ સાદી સરળ ભાષામાં લખાયેલી હોઈ રમૂજી છે. તે નિર્દોષ છે, અને કિશોરોના હાથમાં મૂકવા જેવી છે.

ગુલિવરની મુસાફરી ભાગ ૧–૨ : અનુવાદક : મધુબહેન દેસાઈ; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૩૯; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

અંગ્રેજી ભાષામાંથી અનુવાદ કરેલી આ સાહસોથી ભરપૂર સળંગ પ્રવાસકથા છે. દરેક પ્રકરણમાં શૌર્ય અને સાહસ ભર્યાં હોઈને હિંમત, ઉત્સાહ અને મરદાનગી પેદા કરે એવી તે છે, અને આજના ઊગતા યુવાનોના હાથમાં મૂકવા જેવી છે.

રૉબિન્સન ક્રૂઝો : અનુવાદક : શાન્તિ ના. શાહ; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૩૨; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

અંગ્રેજી ભાષામાંથી અનુવાદ કરેલી આ આ સળંગ સાહસકથા છે. એકલવાયા ટાપુમાં એકલવાયો માણસ પોતાની જિંદગી કેમ પસાર કરે છે તેનું તેમાં વર્ણન હોઈ સાહસ અને હિંમત કેળવે એવી છે. ઊગતા યુવાનો અને કિશોરોના હાથમાં પુસ્તક મૂકવા જેવું છે. મૂળ પુસ્તક અંગ્રેજી સાહિત્યમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

રૉબીનહુડનાં પરાક્રમો : અનુવાદક : શાન્તિ ના. શાહ (સત્યમ્); પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૪૮; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

ઈંગ્લૅન્ડના એક બહારવટિયાની આ વાર્તા છે. બહારવટિયાઓમાં પણ ખાનદાની હોય છે. આ વાર્તામાં બહારવટિયાની ખાનદાની, ઉદારતા, વીરતા અને પરાક્રમો વર્ણવ્યાં છે. પોતે બહારવટું કરવા છતાં જનતાનો ચાહ અને સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી તે પરાક્રમો કરે છે તેનું વર્ણન અત્રે કરવામાં આવ્યું છે. આખી વાર્તા સાહસોથી ભરપૂર છે. કિશોરોના હાથમાં તે મૂકવા જેવી છે

વ્યાસજીની વાર્તાઓ : લેખક : ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૫૫; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

ધાર્મિક શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ચારિત્ર્યબળ અને નીતિબળ કેળવે એવી રમૂજી વાર્તાઓ આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. આજે દિનપ્રતિદિન જુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓમાંથી નૈતિક ધોરણ નીચે આવતું જાય છે, તેવે વખતે આ પુસ્તક ખરેખર એમને નૈતિક પથ ઉપર લાવે

તેવું છે. જુવાનોના હાથમાં પુસ્તક મૂકવા જેવું છે એટલું જ નહીં પણ સર્વ પ્રકારનાં માણસોને તે લાભદાયી છે.

મલમપટ્ટા : લેખક : વૈદ્ય ધીરજરામ દલપતરામ પ્રાણાચાર્ય; પ્રકાશક : સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઠે ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ : ૧૧૫; કિંમત : રૂ ૧-૦૦

ચામડીનાં દરદો અને તેના ઉપાયો ઘણાં વર્ષો પહેલાં સુરતના વૈદ્યરાજ શ્રી તલકચંદ તારાચંદભાઈએ આયુર્વેદ નિબંધમાળા ભાગ પાંચ-'ત્વક્દોષનિરૂપણ'માં વર્ણવેલા. ચામડીનાં દરદોના ઉપાયોનું પુસ્તક પુનઃ વૈદ્યરાજ ધીરજરામભાઈએ 'મલમપટ્ટા' નામે પ્રગટ કરેલું. તેની જ આ સુધારેલી આવૃત્તિ છે. પુસ્તકમાં સપ્યાબંધ મલમ, લેપ અને ચામડીનાં દર્દોના ઉપાયો આપ્યા છે. વળી કેટલાક અનુભવી વૈદ્યોના અનુભવસિદ્ધ ઉપાયો પણ એમાં આપવામાં આવ્યા છે. પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી હોઈ ઘેર ઘેર વસાવવા જેવું છે.

પબ્લિક સર્વિસ કમિશન : લેખક : જ્યોતીન્દ્ર મહેતા; પ્રકાશક : જયવદન તકતાવાલા, પરિચય ટ્રસ્ટ, બૉમ્બે મ્યુચ્યુઅલ ચેમ્બર્સ, ચોથે માળે, ૧૯/૨૧ હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧; પૃષ્ઠ : ૩૨; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

પરિચય પ્રવૃત્તિની આ પુસ્તિકામાં સર્વિસ કમિશન શું છે તે, તેની કામગીરી, તેના હક્કો અને લોકશાહી દેશોમાં તેની આવશ્યકતા સવિસ્તર જણાવી છે. દુનિયાના દેશોમાં અને આપણે ત્યાં ચાલતાં સર્વિસ કમિશનોની કાર્યપદ્ધતિ જણાવી લેખકે કેટલાંક રાજ્યોમાં એના ઉપરની પ્રધાનમંડળો અને રાજ્યનાં કારોબારી ખાતાંની દરમિયાનગીરીની ટકોર કરી તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં અનિષ્ટોની પણ ઠીક ઠીક ટીકા કરી છે. માહિતીની દૃષ્ટિએ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે.

બૅન્કો શા માટે ? : લેખક : સી. એચ. ભાભા; પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૩૨; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

પરિચય પ્રવૃત્તિની આ પુસ્તિકામાં આપણા દેશમાં બૌદ્ધકાળ વખતથી ચાલતી આવેલી શરાફી પદ્ધતિથી શરૂ કરી આ દેશમાં અંગ્રેજોના આગમન પછી આજની પદ્ધતિની બૅન્કો કેવો ભાગ ભજવે છે તે તથા તેની કાર્યવાહી, તેની વ્યવસ્થા, દેશપરદેશ સાથેના વ્યાપારમાં એની જરૂરિયાત વર્ણવી તેના ઉપરનું નિયમન અને અંકુશોનું ઠીક ઠીક ખ્યાન પુસ્તિકામાં આપ્યું છે. માહિતીની દૃષ્ટિએ પુસ્તિકા ખૂબ ઉપયોગી છે. આજે 'બૅન્ક' શબ્દ વાપરનાર પૈકી ઘણાં માણસો બૅન્ક વિશે માહિતી વગરના હોય છે. સામાન્ય વ્યાપાર કરનારથી માંડીને દરેક દરેક માણસે એ માહિતી જાણવી જરૂરની છે.

મંગલ માતૃત્વ : લેખક : ડૉ. રઘુનાથ ગંગારામ કદમ; પ્રકાશક : શિવ પુસ્તકાલય, બુકસેલર, કલામંદિર પાસે, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૩૦૪; કિંમત : રૂ. ૫-૦

'મંગલ માતૃત્વ' પુસ્તકનું નામ છે, અને એ પ્રમાણે એમાં લગ્નમાં પતિપત્નીના આદર્શ જોડાથી શરૂ કરી માતાની સગર્ભાવસ્થા, તેમાં થતાં દરદો, સગર્ભાવસ્થામાં રાખવી જોઈતી સંભાળ, ગર્ભિણીએ પાળવાના નિયમો, તથા એના આહારવિહારનું દાખલાદૃષ્ટાન્ત સાથે વિવેચન કરી પ્રસૂતાની અને બાળકની માવજત, તેને થતા રોગો અને તેના સાદા સહેલા

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

સૂચના-સમાચાર

૧. સને ૧૯૬૦-'૬૧ના વર્ષના બજેટમાં સાધેલ પત્રો-માસિકોનું લવાજમ ભરાવાનું કામ પૂરું થઈ ગયું. આમ પુસ્તકાલયોને હિસાબો રવાના થવા માંડયાં છે. પુસ્તકો પણ બજેટમાં સાધેલાં ઘણાંના રવાના થઈ ગયાં. જેમની યાદી નહીં હોય અગર તો અધૂરી યાદી હશે તેમને પુસ્તકો નહીં મોકલાયાં હશે અગર અધૂરા ગયાં હશે; તો ભવિષ્યમાં રકમથી બેવડી રકમના પુસ્તકોની યાદીઓ બજેટ સાથે મોકલવા આગ્રહભરી વિનંતી છે.

૨. માર્ચ માસના 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં બજેટની બબ્બે નકલો મોકલવામાં આવી છે. એ જ અંકમાં પસંદગીપાત્ર પુસ્તકોની યાદી પણ આપેલી છે. વાચકોની માગણી પ્રમાણેનાં પત્રો તથા પુસ્તકો વગેરે ભરી બજેટની બે નકલો મંડળમા પરત મોકલશો.

૩. જે દૈનિક પત્ર બારોબાર ફેરિયા કે એજન્ટ મારફત લેવાનું હોય તે પત્રની સાથે તેવી નોંધ અવશ્ય કરવી. એક વખત ભરાઈ ગયેલું લવાજમ પરત મળી શકતું નથી. બજેટમાં સાધેલ પત્રોના લવાજમ માટે પત્રોવાળા બારોબાર પુસ્તકાલયો પાસે ઉઘરાણી કરે છે તેમ જ વી. પી. મોકલે છે; પરંતુ બારોબાર લવાજમ ન ભરવા તેમ જ વી. પી પણ ન સ્વીકારવા ભલામણ છે. બજેટમા સાધેલ પત્રોનો ફેરફાર ન થાય એવી વિચારપૂર્વકની પસંદગી કરશો.

તા. ૮-૪-'૬૧

લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી

દીવાને સાગર

દફતર બીજું

સૂફીની ભાવનાનાં તેમ જ બ્રહ્મભાવનાં મસ્તીભર્યાં ભજનોનો સંગ્રહ

(કર્તાની બે સુંદર છબીઓ સાથે)

કર્તા: જગન્નાથ દામોદર ત્રિપાઠી (સાગર)

પૃષ્ઠ : ૬૧૩ પૂઠું : પાકું કિંમત : રૂ. ૪-૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

સંસ્થાવસાહત, રાવપુરા, વડોદરા

જલ્પકલ્પતરુ, આયુર્વેદદીપિકા તથા ચરકોપસ્કાર ટીકાઓ સાથે

ચરક-સંહિતા

ગ્રંથ ૧લો : શ્લોક(સૂત્ર)સ્થાન

પૃષ્ઠ ૮૩૨ : કિંમત રૂા. ૧૨–૦૦ : ટ. ખ. ૧–૭૫

'......આયુર્વેદ સાહિત્યમાં ચરક–સંહિતાની તોલે આવી શકે એવો બીજો ગ્રંથ નથી. ચરક–સંહિતા આર્ષ ગ્રંથ છે. એની સૂત્રશૈલી ઉપનિષદશૈલી જેવી છે. આ એક મૌલિક ગ્રંથ છે......ભારતીય સંસ્કૃતિનુ એ (ચરકસંહિતા) અનુપમ પુષ્પ છે...અનુવાદ અમોએ ઝીણવટથી જોયો છે અને કહેતા આનંદ થાય છે કે આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે. આવા વિકટ કાર્ય પાછળ વર્ષો ગાળ્યા લાગે છે...એમ કહેતાં અમને આનંદ થાય છે...ત્રણે ટીકાઓનો સાર ખેંચી તૈયાર કરેલી આ ગુજરાતી ચરકસંહિતા માટે ગુજરાત ગૌરવ અનુભવશે. આખા હિંદમાં, અમે નથી ધારતા કે આ જાતની ચરકાવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ હોય. સસ્તા સાહિત્યનું ગુજરાત ઋણી છે. વૈદ્યો વિશેષ ઋણી છે...સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે આયુર્વેદના ઘણા ગ્રંથો આજ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.' 'ભિષગ્‌ભારતી,' સપ્ટેમ્બર–૧૯૫૯

ગ્રંથ ૨જો : નિદાન, વિમાન, શારીર અને ઇન્દ્રિયસ્થાન

પૃષ્ઠ ૧૦૦૪ : કિંમત રૂા. ૧૫–૦૦ : ટ. ખ. રૂા. ૨–૨૫

(૧) **નિદાનસ્થાન** : જ્વર, રક્તપિત્ત, ગુલ્મ, પ્રમેહ, કોઢ, શોષ (ક્ષયરોગ), ઉન્માદ અને અપસ્માર એ મુખ્ય આઠ રોગના પૂર્વરૂપો, એ રોગ થવાના કારણો, તેનાં નિદાનો વગેરે.

(૨) **વિમાનસ્થાન** : વિમાનસ્થાનનું પ્રયોજન, રસ–દ્રવ્યદોષ–રોગ એ ચારેયના પ્રભાવો, આહારની માત્રાનું જ્ઞાન, જુદી જુદી પ્રકૃતિ વગેરેથી યુક્ત દેશોનો વિનાશ કરનારા વિકારો, શરીરમાં રહેલા સ્રોતોનૂ તેમ જ રોગોના સમૂહોનું, રોગીની પ્રકૃતિનું જ્ઞાન અને રોગોની ચિકિત્સા વગેરે.

(૩) **શારીરસ્થાન** : પુરુષનું સ્વરૂપ, પુરુષના ભેદોનુ જ્ઞાન, ગર્ભરચનામાં કારણ, ગર્ભનું ગર્ભાશયમાં આગમન, માસવાર ગર્ભનું સ્વરૂપ, ગર્ભની વૃદ્ધિ માટેના આહારો અને ઉપાયો, આયુષ્યનું પ્રમાણ, શરીરના અવયવોની સંખ્યા, શ્રેષ્ઠ સંતાન માટેનું કર્મ, ગર્ભિણીના ઉપચાર તથા બાલરોગોની ચિકિત્સા વગેરે.

(૪) **ઇંદ્રિયસ્થાન** : પ્રકૃતિ અને વિકૃતિનો વિચાર, દાંત, નેત્ર, પેટ, નખ અને આંગળીઓનાં ચિહ્નો પરથી રોગીના મરણનું જ્ઞાન, મૃત્યુસૂચક રોગોનાં પૂર્વરૂપ, રોગોનાં અસાધ્ય લક્ષણો, સ્વપ્નો પરથી જ્ઞાન તથા શરીરનો પડછાયો અને પ્રભા ઉપરથી શુભાશુભનું જ્ઞાન; તાત્કાલિક મૃત્યુ સૂચવતાં ચિહ્નો વગેરે.

આ સિવાય આયુર્વેદનાં અન્ય પુસ્તકો જેવાં કે માધવનિદાન, શાર્ઙ્ગધરસંહિતા, અષ્ટાંગ-હૃદય–વાગ્ભટ, ભાવપ્રકાશ (બે ગ્રંથોમાં), સુશ્રુત–આયુર્વેદ (બે ગ્રંથોમાં), આર્યભિષક્, ઘરઘરનો વૈદ વગેરે નાનામોટા ગ્રંથો પણ મળશે. આ તેમ જ બીજાં પુસ્તકોની માહિતી માટે વિસ્તવાર સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય } સ્વામી અખંડાનંદ માર્ગ, ભદ્ર, અમદાવાદ અને ૧૪૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ–૨

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આરોગ્ય નિકેતન
અનુ. રમણીક મેઘાણી ૮-૦૦

રેવા તારાં વહેતાં વારિ
ચંદ્રકાન્ત શુક્લ ૬-૫૦

વેળાવેળાની છાંયડી
ચૂનીલાલ મડિયા ૭-૦૦

અજવાળી કેડી
જિતુભાઈ મહેતા ૫-૦૦

બાણભટ્ટની આત્મકથા
હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી ૫-૫૦

પ્રભુનું ધન
મેરી કોરેલી
ચંદ્રશંકર શુક્લ ૩-૦૦

નારી ! તું નારાયણી
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા ૨-૫૦

ફૂલશય્યા
ચારુચંદ્ર બંદોપાધ્યાય
અનુ. રમણલાલ સોની ૩-૦૦

સંગમ
ચારુચંદ્ર બંદોપાધ્યાય
અનુ: રમણલાલ સોની ૩-૭૫

કામ અને કામિની ભા. ૧-૨
પ્રેમા કંટક ૧-૨-૫૦ ૨-૩-૫૦

સેતાનનો સંતાપ
મેરી કોરેલી
અનુ: જિતુભાઈ મહેતા ૫-૫૦

ધ્રુવનો અસ્ત
આયગોર ગુંઝેકો
અનુ: રોહિત દવે ૫-૦૦

સુહાસિની
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા
અનુ: રમણલાલ સોની ૨-૫૦

શુભા
નરેશચંદ્ર સેનગુપ્તા
અનુ: રમણલાલ સોની ૫ ૦૦

રહસ્યકથાઓ

વીજળીનાં અંધારાં
જિતુભાઈ પ્ર મહેતા ૨-૫૦

વેરઝેર
ગુણવંતરાય આચાર્ય ૨-૫૦

મોતના પગલાં
ગુણવંતરાય આચાર્ય ૧-૫૦

કૂતરો કે કાળ ?
સર આર્થર કૉનન ડૉઈલ
અનુ. જેઠાલાલ સોમૈયા ૫-૦૦

સાપના લિસોટા
જિતુભાઈ પ્ર મહેતા ૧-૫૦

ગુલાબી ડંખ
જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા ૧-૫૦

વાર્તાસંગ્રહો

મડિયા વાર્તાવિભવ
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૫૦

રમણલાલ દેસાઈની
શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૩-૨૫

વિસામો
ઉમાશંકર જોશી ૩-૫૦

પાંખ વિનાનાં
ઉમેદભાઈ મણિયાર ૮-૨૫

મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ
સં. મનસુખલાલ ઝવેરી ૩-૫૦

શ્રાવણી મેળો
ઉમાશંકર જોશી ૩-૦૦

નિકુંજ
ધૂમકેતુ ૪-૫૦

જીવનચરિત્ર

રામકૃષ્ણ પરમહંસ
રોમાં રોલાં
અનુ: ચંદ્રશંકર શુક્લ ૫-૦૦

ગાંધીજીની કહાણી
લુઈ ફિશર
સોમભાઈ પટેલ ૫-૦૦

નાટ્યસંગ્રહો

શ્રેષ્ઠ નાટિકાઓ
ચૂનીલાલ મડિયા ૪-૦૦

નટીશૂન્ય નાટકો
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૦૦

વિષવિમોચન
ચૂનીલાલ મડિયા ૩-૭૫

પ્રેક્ષક માફ કરે !
રંભાબહેન ગાંધી ૪-૦૦

મોલિયેરનાં બે નાટકો
અનુ: હંસા મહેતા ૩-૫૦

આંતરરાષ્ટ્રીય એકાંકીઓ
સં.: ચૂનીલાલ મડિયા ૪-૦૦

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીકૃત
મોરનાં ઈંડાં અને
પદ્મિની ૨-૦૦

પિયો ગોરી અને
બીજાં દશ એકાંકી ૩-૫૦

સોનાપરી અને બીજાં
ત્રણ બાળનાટકો ૧-૫૦

વડલો ૧-૦૦

●

ગુર્જર સાહિત્યમાળા

દયારામ
મનસુખલાલ ઝવેરી ૦-૭૫

નરસિંહ મહેતા
અમૃતલાલ યાજ્ઞિક ૦-૭૫

મીરાંબાઈ
સુરેશ દલાલ ૦-૭૫

સૂચિપત્ર આજે જ મંગાવો.

કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુર જન્મશતાબ્દી અંક

।, ૧૯૬૧ વર્ષ ૩૫ : અંક ૧૧

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

પુસ્તકાલય

અનુક્રમણિકા

તંત્રીસ્થાનેથી	૬૫૩
કેટલાંક રવીંદ્ર-ગીતો	૬૫૪
કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુર	૬૫૮
શ્રી રવીંદ્રનાથ ઠાકુરનાં કેટલાંક ગુજરાતી પુસ્તકો	૬૬૦
ગુરુદેવ અને ગુજરાત	૬૬૧
રવીંદ્રનાથ ઠાકુરના શિશુકાળની જીવનસ્મૃતિ	૬૬૩
રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ	૬૭૨
શાંતિનિકેતનનાં સંસ્મરણો	૬૭૯
કવિવર ટાગોરને રૂરી લેખકોની સ્મરણાંજલિ	૬૮૩
અમેરિકામાં ટાગોર-શતાબ્દી	૬૮૪
સોવિયેત સંઘમાં ટાગોર	૬૮૬
પ્રથમ મુલાકાત-ગુરુદેવ-દીનબંધુ એન્ડ્રુઝની	૬૮૭
ગુરુદેવ રવીંદ્રનાથનો માનવજાતિને સંદેશ	૬૮૮
ગુરુદેવને	૬૮૯
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનતું	- ૬૯૧
રવીંદ્ર શતાબ્દી મહોત્સવના સમાચાર	૬૯૫
અગિયારમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા	૬૯૯
ગુજરાતનાં ગામેગામ પુસ્તકાલયો સ્થાપો.	૭૦૧
વિશેષારથે સાહિત્યસભા યોજિત વાર્તા હરીફાઈ	૭૦૨
પુસ્તકાલયનોધ	૭૦૩
પુ. સ. સ. મંડળનાં સૂચન-સમાચાર	૭૦૬
સામયિક દોહન	
મિત્રિપરચન	૭૦૭
અમ લડકાં કરે ખાસ પસે.	૭૧૦

કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુર
(બ્લૉક 'કુમાર'ના સૌજન્યથી)

તંત્રી
શંકરભાઈ સો. પરેરા

વ્યવસ્થાપક
લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી, પુસ્તકાલય સં. સ. મંડળ લિ.
પો. બો. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

સર્વેશ્વર ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

વિશળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨
('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

પૂર્ણા ૪-૦૦
શ્રી 'કોલક'

*

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક ૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

મીનપિયાસી ૪-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

*

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ

*

ટીલડી ૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

*

આભલાં ૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે

*

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦
શ્રી સુંદરજી બેટાઈ

*

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ ૫-૨૫

જીવનમાંગલ્ય શ્રી લાભુબહેન મહેતા ૫-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઈ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ;
ફોન નંબર : ૩૪૩૪૧

☆

પો. બાક્સ નં. ૨૫૧૭
તાર : 'LITERATURE'

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી : શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] મે, ૧૯૬૧ [અંક ૧૧

તંત્રીસ્થાનેથી

રવીંદ્ર-વંદના

મેની તા. ૭મીએ કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુરની શતાબ્દી જયંતી આવે છે. આ શતાબ્દી-જયંતીની ઉજવણી આખા ભારતભરમા ભારત સરકાર, રાજ્ય સરકારો, શિક્ષણ-સાહિત્ય-સંસ્કાર મંડળો ઊજવી રહ્યા છે. અમેરિકા, બ્રિટન, રશિયા, જર્મની, વગેરે દુનિયાના આગળ પડતા દેશોમા પણ રવીન્દ્ર-શતાબ્દી જયંતીની ઉજવણી ઉત્સાહપૂર્વક થઈ રહી છે

કવિવર રવીંદ્રનાથે એમના સાહિત્ય દ્વારા, નાટ્યસમારંભો દ્વારા, ચિત્રો દ્વારા, શિક્ષણ-સંસ્થાઓ દ્વારા અને બીજી અનેક રીતે ભારતની તથા દુનિયાની ઉચ્ચ કોટિની સેવા બજાવી છે.

દુનિયામા શ્રેષ્ઠ ગણાતું નોબેલ ઇનામ તેમને તેમની ' ગીતાંજલિ ' માટે લાંબા સમય ઉપર મળ્યું છે

ભારતની રાજકીય તથા સાંસ્કૃતિક પ્રગતિ માટે તેમણે અથાગ પ્રયત્નો કરેલા છે. દુનિયામા વિવિધ ધર્મો, સંસ્કૃતિઓ, કલાઓ, સાહિત્યો વચ્ચે સંઘર્ષ જામી દુનિયા અશાંતિમય બનતી જતી જોઈને તેમણે તે અશાંતિની સામે શાંતિનો પ્રવાહ વહેવડાવવાનું કાર્ય જીવનભર કરેલું છે. ભારતની અને દુનિયાના અન્ય દેશોની સંસ્કૃતિ, સાહિત્ય, કલાના સંદેશ તારવી તેનો પ્રચાર કરવા તેમણે વિશ્વભારતી જેવી જગતવ્યાપી દૃષ્ટિબિંદુ ધરાવતી સંસ્થા સ્થાપી છે, અને તે માટે તેમણે તનમનધન હોમ્યા છે.

ભારતે આધુનિક યુગમાં જે મહાન વિભૂતિઓ દુનિયાને ચરણે ધરી છે તેમાં શ્રી-રવીંદ્રનાથ ઠાકુર અગ્રસ્થાને છે તેમની સેવા, તેમનું સાહિત્ય દુનિયા ચિરંજીવ સમય સુધી યાદ કર્યા કરશે આવી મહાન વિભૂતિને વંદના કરતા અમે કૃતાર્થતા અનુભવીએ છીએ.

☆

કેટલાંક રવીંદ્ર-ગીતો

૧

(રાગ કોરસ તાલ ઝુમાલી)

જનગણમન-અધિનાયક જય હે ભારત ભાગ્ય વિધાતા !
પંજાબ સિન્ધુ ગુજરાત મરાઠા, દ્રાવિડ ઉત્કલ બંગ,
વિન્ધ્ય હિમાચલ યમુના ગંગા, ઉચ્છલ-જલધિતરંગ:
તવ શુભ નામે જાગે, તવ શુભ આશિષ માગે,
ગાહે તવ જય-ગાથા.
જનગણ-મંગલદાયક જય હે ભારત-ભાગ્ય વિધાતા !
જય હે ! જય હે ! જય હે ! જય જય જય જય હે

૨

(રાગ ભૂપાલી—તીન તાલ)

અયિ ભુવન મનો-મોહિની !
અયિ નિર્મલ સૂર્ય-કરોજ્જ્વલ ધરણી !
જનક-જનની-જનની !
નીલ સિંધુ-જલ ધૌત-ચરણતલ,
અનિલ-વિકમ્પિત-શ્યામલ-અંચલ,
અમ્બર-ચુમ્બિત-ભાલ હિમાચલ,
શુભ્ર-તુષાર-કિરીટિની ! અયિ૦
પ્રથમ પ્રભાત-ઉદય તવ ગગને,
પ્રથમ સામ-રવ તવ તપોવને,
પ્રથમ પ્રચારિત તવ વન-ભવને
જ્ઞાન ધર્મ કત[1] કાવ્યકાહિની ! ૧
ચિરકલ્યાણમયી તુમિ[2] ધન્ય,
દેશવિદેશે વિતરિછ[3] અન્ન,
જાહ્નવી જમુના-વિગલિત-કરુણા-
પુણ્ય-પીયૂષ સ્તન્ય-વાહિની ! ૨

૩

(રાગ ભૈરવી—તાલ દાદરા યા રાગ આસાવરી—દ્રુત એક તાલ)

અંતર મમ વિકસિત કરો અંતરતર હે !
નિર્મલ કરો, ઉજ્જ્વલ કરો, સુંદર કરો હે— અંતર૦

૧ દેરલીધે ૨ તું ૩ વટેંચે છ

જાગ્રત કરો, ઉદ્યત કરો, નિર્ભય કરો હે,
મંગલ કરો, નિરલસ નિઃસંશય કરો હે— અંતર૦

યુક્ત કરો હે સબાર૪ સંગે, મુક્ત કરો હે બંધ,
સંચાર કરો સકલ કર્મે શાંત તોમાર૫ છંદ— અંતર૦

ચરણપદ્મે મમ ચિત્ત નિષ્પંદિત કરો હે,
નંદિત કરો, નંદિત કરો, નંદિત કરો હે— અંતર૦

૪

જીવન જખન શુકાયે જાય,
કરુણા-ધારાય એસો.
સકલ માધુરી લુકાયે જાય,
ગીત સુધા-રસે એસો.

કર્મ જખન પ્રબલ આકાર,
ગરજિ ઉઠિયા ઢાકે ચારિ ધાર,
હૃદય-પ્રાન્તે, હે જીવનનાથ !
શાન્ત ચરણે એસો. ૧

આપનારે જબે કરિયા કૃપણ,
કોણે પડે થાકે દીન હીન મન
દુવાર ખુલિયા, હે ઉદાર નાથ !
રાજ-સમારોહે એસો. ૨

વાસના જખન વિપુલ ધૂલાય,
અન્ધ કરિયા અબોધે ભુલાય
ઓહે પવિત્ર ! ઓહે અનિદ્ર !
રુદ્ર આલોકે એસો. ૩

ભાષાંતર

જીવન જ્યાં સુકાઈ જાય
કરુણા વર્ષન્તા આવો !
માધુરી માત્ર છુપાઈ જાય
ગીત-સુધા ઝરન્તા આવો !

કર્મનાં જ્યારે કાળાં વાદળ
ગરજી ગરજી ઢાંકે સહુ સ્થળ
હૃદય-આંગણે, હે જીવનનાથ
પ્રશાન્ત પગલે આવો !

૪ સૌની ૫ તારો

મોટું મન જ્યારે નાનું થઈ
ખૂણે ભરાયે તાળું દઈ,
તાળું તોડી, હે ઉદાર નાથ !
વાજન્તા ગાજન્તા આવો !

કામ ક્રોધનાં આકરાં તુફાન
આંધળા કરી ભુલાવે ભાન,
હે સદા-જાગન્ત ! પાપ-ધ્રુવન્ત !
વીજળી ચમકન્તા આવો !

૫

એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ ! એકટિ નમસ્કારે
સકલ દેહ લુટિયે પડૂક તોમાર એ સંસારે.
ઘન શ્રાવણ મેઘેર મત રસેર ભારે નમ્ર નત
એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ ! એકટિ નમસ્કારે
સમસ્ત મન પડિયા થાક તવ ભવન-દ્વારે.
નાના સુરેર આકુલ ધારા મિલિયે દિયે આત્મહારા
એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ એકટિ નમસ્કારે
સમસ્ત ગાન સમાપ્ત હોક નીરવ પારાવારે.
હંસ જેમન માનસયાત્રી, તેમનિ સારા દિવસ-રાત્રી
એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ એકટિ નમસ્કારે
સમસ્ત પ્રાણ ઉડે ચલુક મહા-મરણ પારે.

ભાષાંતર

હે પ્રભુ ! તારા આ સંસારમાં એક જ નમસ્કાર દ્વારા મારો આખો દેહ ઝૂકી પડે.

ગાઢ શ્રાવણના વાદળની પેઠે રસના ભારથી નમ્ર બનેલું મારું સમસ્ત મન એક જ નમસ્કાર દ્વારા તારા ભવન-દ્વારે પડયું રહો.

મારા જુદા જુદા સૂરની આકુલ ધારાઓ મળી જઈ એકરૂપ બનીને એક જ નમસ્કાર દ્વારા તેનું સમસ્ત ગાન નીરવ પારાવાર (શાંત સમુદ્ર)માં સંપૂર્ણ હો.

માનસ-યાત્રી હંસની પેઠે મારો સમસ્ત પ્રાણ આખાં દિવસરાત્રી એક જ નમસ્કાર દ્વારા મહા-મરણની પાર ઊડીને ચાલ્યો જાય.

૬

એકલો જાને રે

(મૂળ બંગાળીનો સ્વ. મહાદેવભાઈ દેસાઈનો કરેલો અનુવાદ)

તારી જો હાંક સુણી કોઈ ના આવે
તો એકલો જાને રે !

એકલો જાને, એકલો જાને,
એકલો જાને રે ! તારી૦

જો સૌના મો સિવાય—
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી !
સૌના મો સિવાય,
જ્યારે સૌયે બેસે મો ફેરવી,
સૌયે ડરી જાય,
ત્યારે હૈયું ખોલી,
અરે તું મો મૂકી તારા મનનું ગાણું,
એકલો ગાને રે તારી૦

જો સૌયે પાછા જાય—
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી !
સૌયે પાછા જાય,
જ્યારે રણવગડે નીસરવા ટાણે
સૌ ખૂણે સંતાય,
ત્યારે કાંટા રાને
તો તારે લોહીનીંગળતે ચરણે ભાઈ,
એકલો ધાને રે ! તારી૦

જ્યારે દીવો ના ધરે કોઈ—
ઓરે ઓરે ઓ અભાગી !
દીવો ના ધરે કોઈ,
જ્યારે ઘનઘોરી તુફાની રાતે
બાર વાસે તને જોઈ,
ત્યારે આભની વીજે
તું સળગી જઈ સૌનો દીવો
એકલો થાને રે ! તારી૦

તારી જો હાક સુણી કોઈ ના આવે,
તો એકલો જાને રે !
એકલો જાને, એકલો જાને
એકલો જાને રે ! તારી૦

☆

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

કલકત્તામાં જોરાસાંકો ખાતે દ્વારકાનાથ ટાગોર લેઇનમાં ૬ નંબરના મકાનમાં શક સંવત ૧૭૮૩ના વૈશાખ વદ તેરશ ને મંગળવારે, ઈ. ૧૮૬૧ના મે માસની ૭મી તારીખે પિતા દેવેન્દ્રનાથ અને માતા શારદાદેવીના ચૌદમા સંતાન તથા આઠમા પુત્ર તરીકે રવીન્દ્રનાથનો જન્મ થયો.

એમના દાદા દ્વારકાનાથ ઠાકુર (ઈ. ૧૭૯૪થી ૧૮૪૬) બંગાળના સાંસ્કૃતિક ઉત્થાનના અગ્રચારી, મહાન સુધારક અને બ્રાહ્મસમાજ પંથના સ્થાપક રાજા રામમોહન રાયના નિકટના મિત્ર અને શિષ્ય હતા. ઓગણીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં બંગાળે સાધેલી અદ્ભુત સામાજિક પ્રગતિમાં પોતાના સર્વ સમકાલીનો કરતાં શ્રેષ્ઠ ફાળો આપનાર એ 'રાજા દ્વારકાનાથ' જ્યારે ગુજરી ગયા ત્યારે લંડનના વિખ્યાત 'ટાઈમ્સ' પત્રે લખેલું કે "કલકત્તામાં ફૂલેલીફાલેલી એકેએક ધ્યેયવાદી સંસ્થાના નામ સાથે તેમનું નામ ગૌરવપૂર્વક જોડાયેલું રહેશે."

કલકત્તામાં યુરોપી ઢબે વેપાર કરનાર તે પ્રથમ હિંદી હતા, અને ઈ. ૧૮૩૪માં જ્યારે તેમણે મિ. ડબ્લ્યુ. કાર અને મિ. ડબ્લ્યુ પ્રિન્સેપની સાથે ભાગીદારીમાં 'કાર, ટાગોર ઍન્ડ કંપની' સ્થાપી ત્યારે ત્યારના ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિંકે તેમને ખાસ અભિનંદનનો પત્ર લખેલો. વળી તે યુનિયન બેંકના પણ સ્થાપક હતા. પોતાની ઉદાર સખાવતોથી 'હિંદુ કૉલેજ'નું નવનિર્માણ કરનાર તથા 'મેડિકલ કૉલેજ'ની સ્થાપના કરનાર દ્વારકાનાથ ટાગોરે 'બ્રિટિશ ઇન્ડિયન ઍસોસિએશન'ના નામથી જમીનદારોનો એક સંઘ પણ સ્થાપેલો. સતી થવાનો ક્રૂર રિવાજ બંધ કરાવવામાં રાજા રામમોહન રાયના જમણા હાથ રૂપ રહેલા રાજા દ્વારકાનાથ હિંદ અને ઇંગ્લંડ વચ્ચે દરિયાઈ વાહનવ્યવહાર સ્થાપવાની ચળવળના પણ આગેવાન હતા. ૧૮૨૪માં જુલમી પ્રેસ ઍક્ટની સામે ઊપડેલી જેહાદમાં એમણે જાતે મોટું નુકસાન ખમી લડત આપેલી, અને ઈ. ૧૮૩૮માં લૉર્ડ મેટકાફે જ્યારે એ જુલમી કાયદાની જંજીરો તોડી ત્યારે યોજાયેલા સમારંભમાં તેમને ભવ્ય અંજલિ અપાયેલી. 'કાળા કાયદા' નામે ઓળખાતા ત્યારના એક કાયદા સામે પણ તે અગ્રણી થઈ ને લડેલા.

ઈ. ૧૮૪૧માં જ્યારે દ્વારકાનાથ ઠાકુર ઇંગ્લંડ ગયા ત્યારે કલકત્તાના શેરીફના અધ્યક્ષ-સ્થાને યોજાયેલા વિદાયસમારંભમાં તેમને મળેલા અદ્વિતીય માન ઉપરાંત લંડનમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરોએ તેમના માનમાં ભોજનસમારંભ યોજી તેમની દેશસેવા માટે તેમને સુવર્ણચન્દ્રક આપેલો અને રાણી વિક્ટોરિયાએ તેમને બકિંગહામ પૅલેસમાં ખાણા માટે આમંત્રેલા. આ ઉપરાંત લંડનના લૉર્ડ મેયરે, એડિનબરોના ગિલ્ડે, ફ્રાન્સમાં રાજા લૂઈ ફિલિપે, બેલ્જિયમમાં રાજા તથા ઇટાલીમાં પોપે પણ તેમનું સમ્માન કરેલું. ઈ. ૧૮૪૨માં તે દેશ પાછા આવ્યા ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની મક્કમપણે ના પાડી; અને ઈ. ૧૮૪૬માં પોતાને ખર્ચે પોતાની સાથે ચાર મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને એ નવી વિદ્યા શીખવવા વિલાયત લઈ ગયા. ત્યાં લંડનમાં તેમનો દેહાંત થયો. કેન્સલ ગ્રીન ખાતે થયેલા તેમના અંત્યેષ્ટિવિધિ વેળા ઇંગ્લંડનું રાજકુટુંબ તથા અમીરઉમરાવો હાજર રહેલાં.

પોતાની નિઃસીમ સખાવતો અને દિલાવર મહેમાનગતિને લીધે એ ' રાજા 'નું બિરુદ પામેલા. રાજા રામમોહન રાય પછી દેશના સાંસ્કૃતિક ઉત્થાન અને દેશવાસીઓના કલ્યાણ તથા પ્રગતિ માટે એમના જેટલી સેવા કોઈએ કરી નથી. નવા યુગની પ્રગતિનાં પગલાંના ભણકાર એમણે સૌ પહેલાં સાંભળ્યા હતા અને એની સિદ્ધિ અર્થે એમણે પોતાની અવિરત શક્તિ અને અઢળક દોલત ખર્ચી નાખ્યાં હતાં.

એમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અને રવીન્દ્રનાથના પિતા દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર (ઈ. ૧૮૧૭થી ૧૯૦૫) સ્વાભાવિક રીતે પિતાની મબલખ જાગીર અને રાજવી સંપત્તિના સ્વામી થયા; છતાં યુવાવસ્થામાં જ ઈશોપનિષદનું એક પાનું તેમના વાંચવામાં આવતાં લક્ષ્મીની લોલુપતા છોડીને પ્રભુની શોધમાં લાગી જવાના તેના પ્રબોધે તેમના મન પર એવી ચોટ મારી કે ' કાર, ટાગોર ઍન્ડ કંપની 'માંનું વેપારનું અધ્યક્ષપદ છોડીને તે ધર્મચિંતન અને તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસ પાછળ લાગી ગયા. ઈ. ૧૮૩૯માં એમણે હિંદુ ધર્મ અને ઉપનિષદોના અભ્યાસ તથા પ્રચાર અર્થે ' તત્ત્વબોધિની સભા ' સ્થાપી અને તેના મુખપત્ર ' તત્ત્વબોધિની પત્રિકા ' દ્વારા તેમણે ધર્મ, શાસ્ત્ર તથા તત્ત્વજ્ઞાનની કરેલી વૈજ્ઞાનિક ગવેષણાએ તત્કાલીન બંગાળમાં મોટી વિચારક્રાન્તિ આણી.

ઈ. ૧૮૨૮માં રાજા રામમોહન રાયે એકેશ્વરવાદના પ્રચાર અર્થે સ્થાપેલો બ્રાહ્મસમાજ ઇ. ૧૮૩૩માં ઇંગ્લંડમાં થયેલા તેમના મૃત્યુ પછી ઢીલો થઈ ગયો હતો. ૧૮૪૨માં દેવેન્દ્રનાથે તેમાં જોડાઈને તેમાં નવવિચારની ધારા દાખલ કરી. ૧૮૪૫માં તેમણે ચાર યુવાન બ્રાહ્મણોને ચાર વેદના પ્રચાર અર્થે કાશી મોકલ્યા. બે વર્ષ ભણીને તે પાછા આવ્યા ત્યારે દેવેન્દ્રનાથની આગેવાની તળે બ્રાહ્મસમાજે ઠરાવ્યું કે વેદ કે ઉપનિષદ બેમાંથી એકે અંતિમ શબ્દ નથી. પરંપરાગત માન્યતામાંથી થયેલા આ નવપ્રસ્થાને બ્રાહ્મસમાજના ઇતિહાસમાં ક્રાંતિકારી સીમારતંભ રોપ્યો. ઈ. ૧૮૫૦માં દેવેન્દ્રનાથે એમનું જાણીતું પુસ્તક ' બ્રાહ્મધર્મ ' બહાર પાડયું, જેમાં એમણે એકેશ્વરવાદ અને મૂર્તિવિહીન નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વરતત્ત્વ વિષેનાં હિંદુ તત્ત્વવિચારનાં સર્વ પ્રબોધસૂત્રોનું સંકલન કર્યું છે.

આ દરમ્યાન એમના પિતા દ્વારકાનાથ અવસાન પામ્યા, અને એ ફટકો અધૂરો હોય તેમ બીજા દારુણ ફટકારૂપે એમની યુનિયન બેંક તૂટી તથા પરિણામે એમની બીજી પેઢીઓ પણ ભાંગી પડી. કાયદેસર રીતે આ બધાંના દેવાની જવાબદારી દેવેન્દ્રનાથની જાત પર આવે તેમ ન હોવા છતાં મિત્રો અને સંબંધીઓની સલાહ વિરુદ્ધ જઈને પણ એમણે નૈતિક રીતે કરોડ ઉપરાંતના એ દેવાનો ભાર પોતાના શિર લઈ લીધો. પરિણામે જે સ્થળે એક વાર લૉર્ડ ઑકલૅન્ડ તથા કલકત્તાના અમીરઉમરાવો અને ભદ્રજનોના ભોજનસમારંભો ગોઠવાતા એ બેલગાછિયાનો રાજશાહી મહેલ, દ્વારકાનાથે મૂકેલું કીમતી જરઝવેરાત, સોનાચાંદીનાં વાસણકૂસણ તથા બધું મોઘું રાચરચીલું એમણે વેચી નાખ્યું અને વર્ષો સુધી જીવનવ્યવહાર અત્યંત કરકસરભર્યો કરી નાખ્યો. કલકત્તાના સમાજમાં અદ્વિતીય એવા આ આત્મભોગે પ્રામાણિકતા અને ઉચ્ચ નૈતિક આદર્શવાન સજ્જન તરીકેનું મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથનું સ્થાન લોકહૃદયમાં આદરસ્થાને સ્થાપી દીધું.

આ પછી દેવેન્દ્રનાથે બ્રિટિશ ઇન્ડિયા ઍસોસિએશન આદિ સંસ્થાઓમાંથી તેમ જ

સમાજમાંથી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ સંકેલી લીધી અને થોડાં વર્ષ તો ધ્યાનાચંતન માટે હિમાલયમાં જઈને ગાળ્યા.

બ્રાહ્મ સમાજના એવા જ ત્રીજા મહાન અગ્રણી કેશવચન્દ્ર સેનના તો એ ગુરુ અને અધ્યાત્મપિતા જેવા હતા. એ સમાજની વ્યાસપીઠ ઉપરથી એમણે બંગાળીમાં આપેલાં હૃદયને હલાવી નાખનારાં પ્રવચનોએ અનેક દિશાભૂલ્યાં માનવીઓને નીતિ અને ધર્મને પંથે વાળી સાત્ત્વિક જીવન જીવતાં કરી મૂકેલા. એમના પવિત્ર જીવન અને પુનિત વાણીએ બંગાળમાં ધર્મ પુનરુત્થાનનું મહાન કાર્ય કર્યું છે. બ્રાહ્મસમાજના સિદ્ધાંતો સમજાવતી અસંખ્ય પુસ્તિકાઓ-પત્રિકાઓ એમણે લખી છે, અને એમની આત્મકથા તો બંગાળી સાહિત્યનો ગૌરવગ્રંથ ગણાય છે. ઈ. ૧૯૦૫માં ૮૭ વર્ષની પાકટ વયે કલકત્તામાં એ પુણ્યશ્લોક વિભૂતિનું અવસાન થયું.

બાળક રવીન્દ્રનાથના અભ્યાસની શરૂઆત ઈ. ૧૮૬૯-૭૦મા તેમની ૮-૯ વર્ષની વયે 'ઓરિએન્ટલ સેમિનારી 'નામે શાળાથી થઈ. થોડા જ માસ પછી એમને ' નૅાર્મલ સ્કૂલ 'મા દાખલ કરવામાં આવ્યા, અને ત્યાં પણ થોડોક સમય ગાળ્યા બાદ એમના મોટાભાઈ સમરેન્દ્રનાથ તથા ભાણેજ સત્યેન્દ્રપ્રસાદ ગાંગુલીની સાથે ઘેર શિક્ષકો રાખીને કેળવવામાં આવ્યા, જેમાં ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, બંગાળી ને અંગ્રેજીના ચાલુ વિષયો ઉપરાંત પ્રાથમિક ભૂમિતિ, ભૌતિક શાસ્ત્ર, શરીરશાસ્ત્ર અને સંસ્કૃત વ્યાકરણ પણ હતાં. સાથેસાથે ચિત્રાલેખન અને કુસ્તી તથા કસરત શીખવનાર શિક્ષકો પણ આવતા. પોતાની આત્મકથા ' જીવનસ્મૃતિ 'માં એમણે એ કાળનુ વિશદ વર્ણન કર્યું છે. આજથી પિસ્તાલીસેક વર્ષ પર મૅાડર્ન રિવ્યૂમાં આવતા એના અંગ્રેજી રૂપાંતર પરથી શ્રી અંબાલાલ પુરાણીએ કરેલું ભાષાંતર તે કાળમા સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે બહાર પાડેલું.

' કુમાર 'માંથી

☆

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં કેટલાંક ગુજરાતી પુસ્તકો

નિબંધો

પ્રાચીન સાહિત્ય	૧-૦૦
ચારિત્રપૂજા	૨-૨૫
વિશ્વપરિચય	૧-૫૦
સ્વદેશી સમાજ	૦-૭૫
પૂર્વ ને પશ્ચિમ	૩-૫૦
સાહિત્ય	૨-૦૦
વિશ્વભારતી	૬-૦૦
રવિકિરણો	૬-૨૫
પંચામૃત	૧-૨૫

નવલકથા-નવલિકા

ઘરેબાહિરે	૪-૦૦
ચિરકુમારસભા	૩-૫૦
લાવણ્ય	૩-૫૦
કુમુદિની	૫-૦૦
વહુરાણી વિભા	૩-૫૦
ચાર અધ્યાય-માલંચ	૩-૫૦
ભાભી	૪-૦૦
હાસ્યકૌતુક	૪-૦૦
ગુપ્તધન	૪-૦૦
હેમન્તી	૪-૦૦
શુભા	૨-૨૫
બે બહેનો	૨-૦૦

જીવન પ્રસંગ

મારું બાળપણ	૧-૦૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦

નાટકો-કાવ્યો સંવાદો

ચિત્રાંગદા-વિદાય-અભિશાપ	૦-૬૨
અચલાયતન (નાટક)	૧-૦૦
રવીન્દ્રવીણા	૮-૦૦
સમર્પણની કથાઓ	૦-૭૫
લક્ષ્મીની પરીક્ષા	૨-૦૦
લિપિકા	૨-૦૦
રવીન્દ્રસૌરભ	૮-૫૦
ગીતાંજલિ-એક અધ્યયન	૧-૨૫
ટાગોરની દૃષ્ટાંતકથાઓ	૧-૭૫

ગુરુદેવ અને ગુજરાત

સાબરમતીનો મહિમા મોટો છે. દેવોની રક્ષા માટે પોતાનાં અસ્થિ આપનાર મહર્ષિ દધીચિથી માંડીને મહાત્મા ગાંધી સુધી આ નદીના તટે અનેક ન ભુલાય એવા મહાજનો વસ્યા છે.

આવી સાબરમતી નદીના કિનારા ઉપર અમદાવાદ શહેર વસ્યું છે. એ અમદાવાદ શહેરમાં નદીના કિનારા ઉપર જ શાહીબાગનો મહેલ છે. મોગલ જમાનામાં આ મહેલ શાહજહાં નામના શહેનશાહે બંધાવ્યો હતો.

આ મહેલમાં ઘણાં વરસો પહેલાં એક ન્યાયાધીશ રહેતા હતા. એ ન્યાયાધીશ બંગાળી હતા.

એમને ત્યાં એક સત્તર વર્ષનો કિશોર રહેવા આવ્યો. ન્યાયાધીશ તો આખો દિવસ અદાલતમાં જાય; ઘેર કિશોર એકલો રહે. એને આખો દિવસ ઘૂઘવતાં પારેવાંની, ખિસકોલીઓની અને પાતળા પ્રવાહમાં વહેતી સાબરમતી નદીની સોબત રહે. આખો દિવસ એ કિશોર આ વિશાળ મહેલમાં એક ખંડમાંથી બીજા ખંડમાં ભમ્યા કરે અને વચ્ચે વચ્ચે નદીકિનારા ઉપર ઝઝૂમતી અટારીઓમાં જઈને રેતીના વિશાળ પટમાં વહેતી સાબરમતીની રેખાને નીરખે.

આ મહેલના ગોખલાઓમાં ન્યાયાધીશે પુસ્તકો ગોઠવ્યાં હતાં. પેલો કિશોર પુસ્તકોનાં પાનાં આમતેમ ઉથલાવે અને તેમાં જો કોઈ વાતમાં રસ પડી જાય તો વળી થોડુંઘણું વાંચી લે. આ પુસ્તકોમાં એક મોટા અંગ્રેજ કવિ ટેનીસનનાં કાવ્યોનો એક સંગ્રહ હતો. એમાં સુંદર ચિત્રો હતાં. એટલે એ-કિશોરને એ ગ્રંથ બહુ ગમી ગયો. એ વારંવાર તેનાં પાનાં ઉથલાવે અને તેનાં ચિત્રો જુએ. એમ તો એ તેમાંનાં કાવ્યો પણ ક્યારેક વાંચતો, પણ એ કાવ્યોને સમજવા જેટલી એની બુદ્ધિ વિકસી ન હતી. આ પુસ્તકોમાં સંસ્કૃત કાવ્યોનું એક પુસ્તક હતું.

સંસ્કૃતમાં એ કિશોરને કંઈ સમજ પડતી ન હતી, પણ સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દોમાં જે રણકાર છે તેનાથી તે મુગ્ધ થતો હતો અને તેથી વગરસમજ્યે એ સંસ્કૃત કાવ્યો એ વાંચતો હતો. તેમાયે સૌથી વધુ તો તે 'અમરશતક'ના શ્લોક વાંચતો હતો.

આ મહેલની ઉપર મિનારાની ટોચે એક નાનો ખંડ હતો. કિશોરને એ ખંડ બહુ ગમતો. ત્યાં તેને માત્ર ભમરાઓની સોબત હતી. એ ભમરાઓનો ગુંજારવ સાંભળતાં અને સાબરમતીના નિર્મળ નીરનાં દર્શન કરતાં કરતાં આ કિશોર પોતે પણ જાણે ગુંજારવ કરવા લાગતો હતો. રાત્રે એ આ ગગનચુંબી ખંડમાં એકલો સૂતો અને ત્યારેયે પેલા ભમરાઓની સોબત તેને મળતી હતી.'

ચાંદની હોય એવી રાત્રિઓએ આ કિશોર મહેલની વિશાળ અગાશીમાં મોડી રાત સુધી પરિભ્રમણ કરતો. આવાં પરિભ્રમણ દરમ્યાન એ કિશોરે અવનવી સંગીતરચના કરવાનો આરંભ કર્યો. 'ગુલાબ કન્યા' નામનું કાવ્ય અને તેનું સંગીત આ રીતે આ મહેલની અગાસીમાં જન્મ પામ્યાં છે.

આ કિશોરને અંગ્રેજી ભાષાનું સંતોષકારક જ્ઞાન ન હતું. એ જ્ઞાન વધારવા માટે એ

સમાજમાંથી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ સંકેલી લીધી અને થોડાં વર્ષ તો ધ્યાનચિંતન માટે હિમાલયમાં જઈને ગાળ્યાં.

બ્રાહ્મ સમાજના એવા જ ત્રીજા મહાન અગ્રણી કેશવચન્દ્ર સેનના તો એ ગુરુ અને અધ્યાત્મપિતા જેવા હતા. એ સમાજની વ્યાસપીઠ ઉપરથી એમણે બંગાળીમાં આપેલાં હૃદયને હલાવી નાખનારાં પ્રવચનોએ અનેક દિશાભૂલ્યાં માનવીઓને નીતિ અને ધર્મને પંથે વાળી સાત્ત્વિક જીવન જીવતાં કરી મૂકેલાં. એમના પવિત્ર જીવન અને પુનિત વાણીએ બંગાળમાં ધર્મ-પુનરુત્થાનનું મહાન કાર્ય કર્યું છે. બ્રાહ્મસમાજના સિદ્ધાંતો સમજાવતી અસંખ્ય પુસ્તિકાઓ-પત્રિકાઓ એમણે લખી છે, અને એમની આત્મકથા તો બંગાળી સાહિત્યનો ગૌરવગ્રંથ ગણાય છે. ઈ. ૧૯૦૫માં ૮૭ વર્ષની પાકટ વયે કલકત્તામાં એ પુણ્યશ્લોક વિભૂતિનું અવસાન થયું.

બાળક રવીન્દ્રનાથના અભ્યાસની શરૂઆત ઈ. ૧૮૬૯–૭૦માં તેમની ૮–૯ વર્ષની વયે 'ઓરિએન્ટલ સેમિનારી' નામે શાળાથી થઈ. થોડા જ માસ પછી એમને 'નૉર્મલ સ્કૂલ'માં દાખલ કરવામાં આવ્યા, અને ત્યાં પણ થોડોક સમય ગાળ્યા બાદ એમના મોટાભાઈ સમરેન્દ્રનાથ તથા ભાણેજ સત્યેન્દ્રપ્રસાદ ગાંગુલીની સાથે ઘેર શિક્ષકો રાખીને કેળવવામાં આવ્યા, જેમાં ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, બંગાળી ને અંગ્રેજીના ચાલુ વિષયો ઉપરાંત પ્રાથમિક ભૂમિતિ, ભૌતિક શાસ્ત્ર, શરીરશાસ્ત્ર અને સંસ્કૃત વ્યાકરણ પણ હતાં. સાથેસાથે ચિત્રાલેખન અને કુસ્તી તથા કસરત શીખવનાર શિક્ષકો પણ આવતા. પોતાની આત્મકથા 'જીવનસ્મૃતિ'માં એમણે એ કાળનું વિશદ વર્ણન કર્યું છે. આજથી પિસ્તાલીસેક વર્ષ પર મૉડર્ન રિવ્યૂમાં આવતા એના અંગ્રેજી રૂપાંતર પરથી શ્રી અંબાલાલ પુરાણીએ કરેલું ભાષાંતર તે કાળમાં સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે બહાર પાડેલું.

'કુમાર'માંથી

☆

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં કેટલાંક ગુજરાતી પુસ્તકો

નિબંધો

પ્રાચીન સાહિત્ય	૧–૦૦
ચારિત્રપૂજા	૨–૨૫
વિશ્વપરિચય	૧–૫૦
સ્વદેશી સમાજ	૦–૭૫
પૂર્વ ને પશ્ચિમ	૩–૫૦
સાહિત્ય	૨–૦૦
વિશ્વભારતી	૧–૦૦
રવિકિરણો	૬–૨૫
પંચામૃત	૧–૨૫

નવલકથા-નવલિકા

ઘરેબાહિરે	૪–૦૦
ચિરકુમારસભા	૩–૫૦
લાવણ્ય	૩–૫૦
કુમુદિની	૫–૦૦
વહુરાણી બિભા	૦–૫૦
ચાર અધ્યાય-માલંચ	૩–૫૦
ભાભી	૪–૦૦
હાસ્યકૌતુક	૪–૦૦
ગુપ્તધન	૪–૦૦
હેમન્તી	૪–૦૦
શુભા	૨–૨૫
બે બહેનો	૨–૦૦

જીવન પ્રસંગ

મારું બાળપણ	૧–૦૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦–૨૦

નાટકો-કાવ્યો-સંવાદો

ચિત્રાંગદા-વિદાય-અભિશાપ	૦–૬૨
અચલાયતન (નાટક)	૧–૦૦
રવીન્દ્રવીણા	૨–૦૦
સમર્પણની કથાઓ	૦–૭૫
લક્ષ્મીની પરીક્ષા	૨–૦૦
લિપિકા	૨–૦૦
રવીન્દ્રસૌરભ	૯–૫૦
ગીતાંજલિ-એક અધ્યયન	૧–૨૫
ટાગોરની દૃષ્ટાંતકથાઓ	૧–૭૫

ગુરુદેવ અને ગુજરાત

સાબરમતીનો મહિમા મોટો છે. દેવોની રક્ષા માટે પોતાનાં અસ્થિ આપનાર મહર્ષિ દધીચિથી માંડીને મહાત્મા ગાંધી સુધી આ નદીના તટે અનેક ન ભુલાય એવા મહાજનો વસ્યા છે.

આવી સાબરમતી નદીના કિનારા ઉપર અમદાવાદ શહેર વસ્યું છે. એ અમદાવાદ શહેરમાં નદીના કિનારા ઉપર જ શાહીબાગનો મહેલ છે. મોગલ જમાનામાં આ મહેલ શાહજહાં નામના શહેનશાહે બંધાવ્યો હતો.

આ મહેલમાં થયાં વરસો પહેલાં એક ન્યાયાધીશ રહેતા હતા. એ ન્યાયાધીશ બંગાળી હતા. એમને ત્યાં એક સત્તર વર્ષનો કિશોર રહેવા આવ્યો. ન્યાયાધીશ તો આખો દિવસ અદાલતમાં જાય; ઘેર કિશોર એકલો રહે. એને આખો દિવસ ઘૂઘવતાં પારેવાંની, ખિસકોલીઓની અને પાતળા પ્રવાહમાં વહેતી સાબરમતી નદીની સોબત રહે. આખો દિવસ એ કિશોર આ વિશાળ મહેલમાં એક ખંડમાંથી બીજા ખંડમાં ભમ્યા કરે અને વચ્ચે વચ્ચે નદીકિનારા ઉપર ઝઝૂમતી અટારીઓમાં જઈને રેતીના વિશાળ પટમાં વહેતી સાબરમતીની રેખાને નીરખે.

આ મહેલના ગોખલાઓમાં ન્યાયાધીશે પુસ્તકો ગોઠવ્યાં હતાં. પેલો કિશોર પુસ્તકોનાં પાનાં આમતેમ ઉથલાવે અને તેમાં જો કોઈ વાતમાં રસ પડી જાય તો વળી થોડું ઘણું વાંચી લે. આ પુસ્તકોમાં એક મોટા અંગ્રેજ કવિ ટેનીસનનાં કાવ્યોનો એક સંગ્રહ હતો. એમાં સુંદર ચિત્રો હતાં. એટલે એ-કિશોરને એ ગ્રંથ બહુ ગમી ગયો. એ વારંવાર તેનાં પાનાં ઉથલાવે અને તેનાં ચિત્રો જુએ. એમ તો એ તેમાંનાં કાવ્યો પણ ક્યારેક વાંચતો, પણ એ કાવ્યોને સમજવા જેટલી એની બુદ્ધિ વિકસી ન હતી. આ પુસ્તકોમાં સંસ્કૃત કાવ્યોનુ એક પુસ્તક હતું.

સંસ્કૃતમાં એ કિશોરને કંઈ સમજ પડતી ન હતી, પણ સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દોમાં જે રણકાર છે તેનાથી તે મુગ્ધ થતો હતો અને તેથી વગરસમજ્યે એ સંસ્કૃત કાવ્યો એ વાંચતો હતો. તેમાંયે સૌથી વધુ તો તે 'અમરશતક'ના શ્લોક વાંચતો હતો.

આ મહેલની ઉપર મિનારાની ટોચે એક નાનો ખંડ હતો. કિશોરને એ ખંડ બહુ ગમતો. ત્યાં તેને માત્ર ભમરાઓની સોબત હતી. એ ભમરાઓનો ગુંજારવ સાંભળતાં અને સાબરમતીના નિર્મળ નીરનાં દર્શન કરતાં કરતાં આ કિશોર પોતે પણ જાણે ગુંજારવ કરવા લાગતો હતો. રાત્રે એ આ ગગનચુંબી ખંડમાં એકલો સૂતો અને ત્યારેયે પેલા ભમરાઓની સોબત તેને મળતી હતી.

ચાંદની હોય એવી રાત્રિઓએ આ કિશોર મહેલની વિશાળ અગાશીમાં મોડી રાત સુધી પરિભ્રમણ કરતો. આવાં પરિભ્રમણ દરમ્યાન એ કિશોરે અવનવી સંગીતરચના કરવાનો આરંભ કર્યો. 'ગુલાબ કન્યા' નામનું કાવ્ય અને તેનું સંગીત આ રીતે આ મહેલની અગાસીમાં જન્મ પામ્યાં છે.

આ કિશોરને અંગ્રેજી ભાષાનું સંતોષકારક જ્ઞાન ન હતું. એ જ્ઞાન વધારવા માટે એ

તરફની સભાળની નિબ ધનુથી તદ્દન મુક્ત જ રહેતા અમારા ખોરાકમા પણ સ્વાદ કે ચટાકા જેવુ કાઈ જ ન હતુ. અમે તે વખતે જે કપડા પહેરતા તેની જો હુ યાદી આપુ તો હાલના છોકરાઓને તો તેનો તિરસ્કાર આવે અમે દસ વર્ષના થયા ત્યા સુધી મોજા કે જોડા કોઈ પણ કારણસર પહેરતા જ નહિ શિયાળામા પહેરણ પર એક વધારાની સુતરાઉ બ ડીથી કામ ચાલતુ પણ કપડા ઓછા મળવાને લીધે અમને કદી અસ તોષ થતો નહિ માત્ર જ્યારે અમારો ઘરડો દરજી પહેરણને ગજવા મૂકવાનુ ભૂલી જતો ત્યારે જ અમે બબડતા, કારણ કે જેને પોતાના ગજવામા કાઈ પણ મૂકવાનુ ન હોય એવો ગરીબ છોકરો અત્યાર સુધી કદી થયો જ નથી

અમે નોકરોના સામ્રાજ્યમા ઊછર્યા હતા ઘરના ચાકરોએ પોતાની સગવડ ખાતર અમારો સ્વેચ્છાએ વર્તવાનો હક છીનવી લીધો હતો બહારના ઓરડાના (અગ્નિ) ખૂણામા આવી રહેલી ચાકરાની ખોલીઓમા અમારા દિવસો નિર્ગમન થતા અમારા ચાકરામા એક શ્યામ કરીને હતો તે રગે કાળો, ગટ્ટો અને વાકડિયા વાળવાળો હતો તે મને એક જગ્યાએ બેસાડીને મારી આસપાસ એક ચાકનો આડ કરી લેતો અને પછી ગભીર મો કરી આગળી બતાવી એ કૂડાળુ ઓળગીને બહાર આવ્યા પછી થનારા અનિષ્ટ પરિણામોની મને બીક આપતો ! એ નુકસાન શારીરિક હતુ કે આધ્યાત્મિક તેનો મને બરાબર ખ્યાલ નથી, પરતુ મારા મનમા એક પ્રકારની બીક પેસી જતી મારી આસપાસ કરેલી કૂડાળાની આડના સત્ય વિષે મને જરા પણ સશય થતો નહિ, કારણ કે લક્ષ્મણજીએ કરેલી આડનુ ઉલ્લઘન કરવાથી સીતાજી પર ગુજરેલી વિપત્તિઓ મે વાચી હતી !

*

અમારા ચાકરોના ઘરની ખોલીની બારી નીચે જ એક હોજ હતો તેની ચારે બાજુએથી છોબધ ઓવારાના પગથિયા છેક પાણી સુધી જતા હતા એ હોજની પશ્ચિમ બાજુએ એક વિશાળ ઘટાદાર વડનુ વૃક્ષ હતુ તેની દક્ષિણ દિશાએ નાળિયેરીની હાર આવી રહી હતી એ બારીની પાસે જ કૂડાળુ કરી મને શ્યામો પૂરી રાખતો, એટલે બધો વખત હુ બારીના પડદાઓમાથી એકાદ પુસ્તકના ચિત્રની પેઠે બહારનો બધો દેખાવ જોયા જ કરતો સવારથી અમારા પડોશીઓ એક પછી એક ત્યા આગળ નહાવાને આવવા માડતા દરેક પાડોશીને આવવાનો ચોક્કસ સમય પણ મને બરાબર યાદ હતો દરેકની લુગડા પહેરવાની અને નાળ ઓળવાની ખાસિયતથી પણ હુ બિલકુલ અજાણ્યો ન હતો દરેક જણની નહાવાની ઢબ પણ મારા ધ્યાનમા રહેતી

બપોર થતા નહાવાની જગ્યા સનકાર બની શાન્ત પડી રહેતી માત્ર બતકો પાણીમાના જીવડા પાછળ તર્યા કરતા અથવા પાખો ફફડાવી સાફ કરી આખો દિવસ તેમા પડી રહેતા જ્યારે બધે શાતિ પ્રસરતી ત્યારે મારુ મન વડની છાયા તરફ આકર્ષાતુ એ ઝાડની ડાળીએ વડવાઈઓ નીચે આવી જમીનમા ઊડા મૂળ નાખી રહી હતી અને તેના મૂળિયાઓ આગળ ગૂચવણભર્યું ગૂથણ કર્યું હતુ વિશ્વનિયમો હજી તે ભેદી સ્થાનમા પ્રવર્તતા નહિ એમ મને લાગ્યા કરતુ જાણે કોઈ પુરાતન જગતની સ્વપ્નમય સૃષ્ટિ પ્રભુની સર્વ સાક્ષી દૃષ્ટિની બહાર જ રહી ગઈ હોય નહિ એમ મને લાગતુ ત્યા તે છાયામા હુ કોને જોતો હતો, તેઓ બધા

શુ કરતા હતા એ બધુ મારાથી સમજી શકાય એવી ભાષામા મુકાય તેમ નથી મોટા થયા પછી આ વડને વિષે જ મે લખ્યુ હતુ કે

' નિશિદિનિ દાડિયેઆછ માથાય લયે જટ,
છોટ છેલેટિ મને કિ પડે, ઓગો પ્રાચીન વટ?'

' હે પ્રાચીન વટવૃક્ષ! તુ જે માથામા જટા લપેટીને રાતદિવસ ઊભો રહ્યો છે, તેને નાનકડો છોકરો શુ સાભરે છે?'

હાય! તે વડનુ વૃક્ષ આજે તો હતુ ન હતુ થઈ ગયુ છે! જગલના એ ગર્જાને પ્રતિબિબિત કરતુ પેલુ નાનુ તળાવ પણ હવે નથી એમા નહાવા આવનારામાના ઘણા ખરા પણ વડની છાયા ભેગા જ વિલાઈ ગયા છે એ નાનો બાળક હવે મોટો થયો છે, ને તેણે પોતાની આસપાસ નાખેલા મૂળિયાઓએ તેને ઘેરી લીધો છે!

*

ઘરની બહાર જવાની અમને મના હતી, એટલુ જ નહિ પણ તેના અદરના બધા ભાગમા ફરવાની પણ અમને છૂટ ન હતી તેથી અમે અમારા પડદા પાછળથી કુદરત તરફ માન ડોકિયા કરી લેતા બાહ્યસૃષ્ટિ નામની એક અનત વસ્તુ અમારાથી ઘણી જ વેગળી હતી તે બાહ્યસૃષ્ટિના તેજનો ચમકારો અથવા તો ક્વચિત્ તેનો ધ્વનિમાત્ર, કોઈ વાર તો તેનો કેવલ પરિમલ, ક્ષણ માટે આવીને આતરસૃષ્ટિના બારિયા દ્વારા અમારી ઇન્દ્રિયોને સ્પર્શ કરતો

અમારા ઘરની અગાશીનો ઘેરો મારા કરતા ઊંચો હતો પણ જ્યારે હુ ઊંચો વધ્યો ને અમારા પર નોકરોનો કાબૂ જરા ઢીલો પડ્યા તથા ઘરમા નવી વહુ આવવાને લીધે મને તેની સાથે વાતચીત કરવાની સ્વતત્રતા મળી અને ઘરમા મારુ વજન પણ જરા વધ્યુ ત્યારે કોઈ કોઈ વાર બપોરને સમયે હુ અગાશીમા જતો ઘરના બધા માણસો જમી પરવારેલા હોય, ઘરનુ કામકાજ જરા મદ પડયુ હોય, અતપુરમા પણ બપોરની શાતિનુ વાતાવરણ વીંટાઈ વળ્યુ હોય, ઘરના બૈરાઓના લૂગડા ઘેરા પર પડયા સુકાતા હોય, વાડાના એક ખૂણામા નાખેલા એઠવાડમા કાગડાઓ ચાચ ઘોચતા હોય, એવે શાતિને સમયે પાજરામાનુ આ પક્ષી બહારના સ્વતત્ર પક્ષી જોડે ઘેરાના બાકોરામાથી ચાચ મેળવી લેતુ!

હુ તો નિશ્ચલ થઈ એ સૃષ્ટિ ટગર ટગર જોયા જ કરતો અદરના બાગમા આવી રહેલી નાળિયેરીની હાર પર મારી નજર સૌથી પહેલી પડતી એ નાળિયેરીઓની હારની પેલે પાર થોડાક ઝાડના ઝુડ અને સિંઘીનો હોજવાળો બાગ દેખાતો પેલી તળાવડીને તીરે અમારી દૂધવાળી તારાની ઝૂપડી આવેલી હતી તેની પણ પેલી મેર નજર નાખતા વૃક્ષોની ટોચ સાથે મળી જઈ ને ડોકિયા કરતા જુદા જુદા આકાર અને જુદી જુદી ઊંચાઈવાળા કલકત્તાના અગાશીબધ મકાનો, મધ્યાહ્નના સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રતિબિબિત કરતા ભૂરા નિર્મળ આકાશમા મળી જતા દૂર દેખાતા એ ઘરોની અગાશીમા જવાની છાપરાવાળી નિસરણીઓ અને દાદરો પણ નજરે પડતા જાણે એ ઘર આગળી ઊંચી કરીને નેત્રના પલકારાથી પોતાની અદર રહેલા ઊડા રહસ્યની સૂચના કરતા હોય નહિ! જેમ કોઈ ભિખારી રાજમહેલ આગળ ઊભો રહી તેમા અઢળક દોલત હશે એમ ધારે છે, કારણ કે તે પોતે અદર જઈ શકતો નથી, તે જ

હજી સુધી મારી કવિતા થોકડાબંધ થઈ નહોતી કવિ પોતાની બધી કૃતિઓ પોતાના ખિસ્સામાં જ લઈ જઈ શકે તેમ હતું લેખક, પ્રકાશક કે છાપનાર, જેમાં જુઓ તેમાં હું એકલો જ હતો ! મારી જાહેરખબર ફેલાવનાર મારા ભાઈ મારી જોડે સહકાર્યમાં રોકાયેલા હતા ! મેં કમળ ઉપર કવિતા બનાવી હતી તે ત્યાંની ત્યાં નવગોપાલબાબુને સંભળાવી દીધી અને તેનો છેવટનો ભાગ તો મારામાં જેટલું જોર હતું તેટલા જોરથી ઊંચે સ્વરે ગાઈ બતાવ્યો એમણે કવિતા સાંભળીને કહ્યું "સારી છે" પણ હસતાં હસતાં પૂછ્યું, "દ્વિરેફ એટલે શું ? આ શબ્દ મેં ક્યાંથી ઝડપી લીધો હતો તે મને યાદ નથી, પણ આખા કાવ્યમાં મારી આશા મેં એ જ શબ્દ ઉપર બાંધી હતી તે શબ્દને લીધે જ કારભારીઓ ઉપર પણ ધારી અસર થઈ હતી, પણ નવગોપાલબાબુ તેમાં સપડાયા નહિ એ ઘણું જ આશ્ચર્યકારક હતું ઊલટું તે તો હસવા લાગ્યા તે પરથી મારી ખાતરી થઈ કે નવગોપાલબાબુ સમજુ અને કદરદાન મનુષ્ય નથી ત્યાર પછી કોઈ પણ વાર મેં એમને કવિતા ગાઈ સંભળાવી ન હતી

*

નૉર્મલ સ્કૂલના એક માસ્તરને અમને ઘેર ખાનગી અભ્યાસ કરાવવા માટે રાખ્યા હતા તેમનું શરીર પાતળું સોટી જેવું હતું અને તેમનો અવાજ ઘણો જ તીક્ષ્ણ હતો જાણે નેતરની સોટીનો નમૂનો ! અમારો શીખવાનો સમય સવારના છથી સાડા નવ સુધીનો હતો, ને અમને શીખવવામાં આવતા વિષયો પણ ઘણા જુદા જુદા હતા બંગાળી સાહિત્યશિક્ષિકા, લેખનમાળા વિજ્ઞાનની પાઠમાળાઓ અને 'મેઘનાદવધ' જેવાં કાવ્યો પણ અમને શીખવવામાં આવતાં અમારા ત્રીજા મોટાભાઈ અમને વિવિધ જ્ઞાન આપવાને ઘણા જ આતુર હતા, તેથી નિશાળ કરતાં ઘણું જ વધારે ઘેર વાંચવું પડતું સૂર્ય ઊગતા પહેલાં, ધોતિયું બદન પહેરી અમારા કડાકૂટિયા લેસનની અમારે તૈયારીઓ કરવી પડતી અમારા ધૂળભર્યા શરીર ઉપર અમે જલદી બદન પહેરી લેતા અને જેમતેમ કરી સાહિત્ય, ભૂગોળ, ગણિત, ઇતિહાસ વગેરે વાંચવા માંડતા વળી નિશાળેથી અમે ઘેર આવીએ કે કસરત શિક્ષક અને ડ્રૉઈંગ શિક્ષક અમારે ઘેર હાજર જ હોય ! સાંજે અઘોરબાબુ અમને અંગ્રેજી શીખવવા આવતા, એટલે અમે રાત્રે છેક નવ વાગ્યે છૂટા થતા

રવિવારે વિષ્ણુ અમને સંગીત શીખવતા અને સીતાનાથ દત્ત લગભગ દર રવિવારે વિજ્ઞાનના પ્રયોગો કરી બતાવવા આવતા તેમાંના કેટલાક પ્રયોગો અમને ઘણા જ રસભર્યા લાગતા હતા જ્યારે તેમણે લાકડાના વહેરની જોડે પાણી મૂકીને ગરમી લગાડીને, ઉષ્માથી હલકું પાણી ઉપર અને ઠંડું પાણી નીચે કેવી રીતે આવજા કરી મૂકે તે બતાવ્યું ત્યારે મારું મન આશ્ચર્યની લાગણીઓથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું ! વળી જ્યારે મને ખબર પડી કે પાણી એ દૂધમાંથી છૂટો પાડી શકાય એવો તેનો એક ભાગ છે ત્યારે મને ઘણો જ આનંદ થયો હતો

વળી રવિવારે એક એવો પણ કલાક રાખવામાં આવ્યો હતો કે કૅમ્પબેલ મેડિકલ સ્કૂલનો એક વિદ્યાર્થી આવીને અમને હાડપિંજર વિષે માહિતી આપતો તેણે પોતાનો વિષય સારી રીતે સમજાવવાને તારથી બાંધેલું એક હાડપિંજર અમારા ભણવાના ઓરડામાં લટકાવી રાખ્યું હતું પંડિત હેરંબ તત્ત્વરત્ન અમને સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમો ગોખાવવાને આવતા શરીરના હાડકાનાં ક્લિષ્ટ નામો વધુ ડાચાં દુખાડનારાં હતાં કે સંસ્કૃત વ્યાકરણનાં પારિભાષિક

શબ્દો વધારે ગૂંચવડિયા હતા તેની આજે તો મને ખાતરી નથી, પણ હું ધારું છું કે સંસ્કૃત કૌમુદીના શબ્દો જ વધારે જડબાતોડ હતા !

*

બંગાળી ભાષા દ્વારા અમે ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું અને ત્યાર પછી અમે અંગ્રેજી શીખવા માંડયું. અમારા અંગ્રેજીના શિક્ષક અઘોરબાબુ મેડિકલ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતા. અમારા એ વિદ્યાગુરુની તબિયત અમારે કમનસીબે એવી તો સારી રહેતી કે અમે ત્રણે વિદ્યાર્થીઓની અંતઃકરણપૂર્વકની પ્રાર્થનાઓ હોવા છતાં તે એક પણ દિવસ ગેરહાજર રહી શકતા નહિ ! એક વાર મેડિકલ કૉલેજમાં હિંદુ અને ક્રિશ્ચિયન થઈ ગયેલા વિદ્યાર્થીઓમાં એકબીજા વચ્ચે મારામારી થઈ તે વખતે તેમના ઉપર એક ખુરશી પડી હતી અને તેમનું માથું ફૂટયું હતું, ત્યારે જ માત્ર એક દિવસ માટે તે ગેરહાજર રહ્યા હતા ! આ બનાવ ઘણો જ શોકજનક હોવા છતાં અમે અમારી પોતાની પીડાને લીધે એ વાત લેખામાં લીધી જ નહિ ! ગમે તેમ હો, પણ તેમની તબિયત અમે ધારી હતી તેના કરતાં ઘણી જ જલદી સુધરી આવી !

સાંજ પડી હોય, વરસાદની ધારાઓ ભાલાનાં ઝાપટાંની પેઠે ઝડીઓબંધ પડી રહી હોય, અમારી ગલીમાં લગભગ ઘૂંટણપૂર પાણી વહી રહ્યું હોય, અમારું નાનું તળાવ છલોછલ ભરાઈને બાગમાં વહેવા માંડયું હોય, અમારો આખો આત્મા કદંબના પુષ્પની પેઠે વરસાદમાં પોતાની કળીઓને આસપાસ પ્રસારી આનંદથી ઊભરાઈ જતો હોય, અમારા શિક્ષકના આવવાના સમય ઉપરાંત થોડી જ મિનિટો ગઈ હોય, માસ્તર આવશે કે નહિ તે હજી ખાતરીથી અમે કહી શકતા ન હોઈએ અને અમે તે ગલી તરફ દયાપાત્ર થઈને નજર નાખ્યા કરતા હોઈએ, એટલામાં ઓચિંતી અમારા હૃદયને ધક્કો આપતી, રોજની પરિચિત છત્રી, આવી ઋતુમાં પણ હાર્યા વગર દઢ થઈ અમારા ઘર તરફ આવતી જણાતી ! અમારાં હૃદયો તે જોઈને ટમટમી રહેતાં. અમને સંદેહ થતો કે કદાચ કોઈ બીજું તો નહિ હોય ? પરંતુ તેમ બનતું જ નહિ ! તેમના જેવો ચીવટવાળો આ વિશાળ જગતમાં બીજે કયાંક બીજો કોઈ મળી આવે, પણ અમારી ગલીમાં તો તેમનો જોટો કયાંથી હોય !

*

એક વખત જ્યારે કલકત્તામાં તાવનો ઘણો વાવર હતો ત્યારે અમારા બહોળા કુટુંબમાંના કેટલાક માણસો નદી પર આવેલા છાતુબાબુના બાગવાળા બંગલામાં રહેવા ગયા. હું પણ તેમની સાથે ગયો હતો. એ વખતે હું પહેલવહેલો ઘરની બહાર નીકળ્યો. ગંગાનો કિનારો જાણે પૂર્વજન્મનો સાથી હોય તેમ પોતાના ખોળામાં બેસવાને મને આમંત્રણ કરતો હોય તેમ લાગ્યું. એ બંગલામાં ચાકરોની ઓરડીઓની સામે જમરૂખીઓનાં વૃક્ષોનું ઝુંડ હતું અને એ જમરૂખીઓની છાયાના ઓટલા ઉપર બેસીને ઝાડનાં થડની વચ્ચેથી આઘે વહેતો ગંગાનો પ્રવાહ નિહાળતાં નિહાળતાં મારા દિવસો વહી જતા. પ્રત્યેક નવો દિવસ જાણે સોનેરી કોરવાળું અને કાંઈ નવાઈભર્યા સમાચાર લઈને આવેલું પરબીડિયું ન હોય એવો મને લાગતો ! કાગળ ઉઘાડતાં વાર જ તે સમાચાર મળશે એમ મનમાં થયા કરતું. તેમાંથી રખેને કાંઈ રહી જાય એવી બીકે હું મારું નહાવા ધોવાનું જેમતેમ આટોપી લઈને ઝટ બહારની ખુરશી પર જઈ બેસતો. દરરોજ એની એ જુદીજુદી જાતનાં વહાણોની ભિન્ન ભિન્ન ગતિ ! રોજ જમરૂખીના ઝુંડના પડછાયાઓનું

પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ અવસરણ ! રોજ ગંગાના સામા કિનારા પર આવેલા વૃક્ષોની હારોની અંધકારાળી ટોચ ઉપર સાયંકાળના આકાશની ભેદાયેલી છાતીમાથી સુવર્ણ રંગના શોણિતની રેલમછેલ !

•

વળી કેટલાક દિવસો તો સવારથી જ વાદળાથી છવાયેલા રહેતા સામે કિનારે આવી રહેલા વૃક્ષો પણ કાળા દેખાતા, અને નદીના પટ પર પણ કાળા પડછાયાઓ ઝૂલતા જોત જોતામા તો ઓચિંતી સુસવાટ સાથે વરસાદની ઝડીઓ આવના માડતી ને દૃષ્ટિમર્યાદાને છેક ઝાખી કરી નાખતી નદીની છાતી ડૂસકા ખાતી ઊંચીનીચી થતી ને ભીનો પવન ઊંચાઊંચા વૃક્ષોના ઝુંડની ટોચ સાથે છૂટથી રમતો ! થોડે સમયે અમે પાછા આવી ગયા અને બાગ દિવસો નોર્મલ સ્કૂલના વિશાળ મુખમા જાણે કોળિયાઓ જતા હોય તેમ વહી ગયા !

*

મારી પેલી ભૂરી નોટબુક આડીઅવળી લીટીઓની જગાઓથી અને જાડાપાતળા અક્ષરોથી જાણે કોઈ જીવ કે જંતુનો મધપૂડો કે જાળુ હોય તેમ જલદી ભરાઈ ગઈ ! મારી કવિ તરીકે પ્રસરતી ખ્યાતિ પ્રત્યે હું તદ્દન બેદરકાર જ રહ્યો હતો એમ તો હું કહી શકતો નથી સાતકરી દત્તબાબુ અમારા વર્ગના શિક્ષક નહોતા, છતા તેમનો મારા પ્રત્યે વધારે સ્નેહ હતો તેમણે મને એક દિવસ બોલાવ્યો અને પૂછ્યુ "તુ કવિતા લખે છે ખરુ કે ?' મે તે વાતનો ઇન્કાર કર્યો નહિ ત્યાર પછી કેટલીક વાર પોતાની બનાવેલી કવિતાઓનુ ચોથુ ચરણ તે મારી પાસે પુરાવતા

અમારી નિશાળમાના ગોવિંદબાબુ ઘણા કાળા ને બટકા માણસ હતા, અને વધારામા જાડા પણ હતા તે કાળો પોશાક પહેરીને બીજે માળે તેના હિસાબના કાગળિયા લઈ બેસતા અમે બધા તેમનાથી બહુ જ બીતા, કારણ કે તે ચૌદમુ રતન વાપરીને જ ઇન્સાફ કરતા એક દિવસ કેટલાક તોફાની છોકરાઓના હાથમાથી છટકીને હુ તેમના ઓરડામા પેસી ગયો મારી પાછળ મને મારનારા પાચછ મોટા છોકરાઓ હતા મારા આસુ સિવાય મારી તરફેણમા બીજો એક પણ મારો સાક્ષી હતો નહિ છતા હુ મારો કેસ જીત્યો અને ત્યાર પછી ગોવિંદબાબુને મારે માટે સારી લાગણી રહેતી એક દિવસ બપોરની છુટ્ટીના વખતમા તેમણે મને પોતાના ઓરડામા બોલાવ્યો હું બીતોબીતો ગયો ઓરડામા પગ મૂકતા વાર જ તેમણે મને પ્રશ્ન કર્યો "ત્યારે તું કવિતા લખે છે ? ' મે કશી આનાકાની વગર તે વાત કબૂલી લીધી, એટલે તેમણે મને નીતિના સિદ્ધાંત પર કવિતા લખવાનુ સોપ્યુ હાલ તે કવિતા મને યાદ નથી, પણ ગોવિંદબાબુ જેવા માણસ તરફથી આવી માગણી થાય એ કેટલી મહેરબાની અને કેટલી છૂટ ગણાય તેનો ખ્યાલ તો એક વાર જે લોકો તેના શિષ્ય થયા હોય તેમને જ આવી શકે ! બીજે દિવસે જ્યારે મે કવિતા લખીને તેમને આપી ત્યારે તે મને સૌથી ઊંચા વર્ગમા લઈ ગયા અને છોકરાઓ આગળ મને ઊભો કરી કહ્યુ કે "કવિતા ગાઈ સંભળાવ" મે મોટેથી કવિતા ગાઈ સંભળાવી નીતિના એ કાવ્ય બાબત જાણવા જેવુ કાઈ પણ રહ્યુ હોય તો એટલુ જ કે તે જલદી ખોવાઈ ગયુ અને નિશાળના એ વર્ગ ઉપર નીતિના બોધની બિલકુલ અસર ન થઈ, એ કાવ્ય સાભળીને તેના કર્તા પ્રત્યે માનની લાગણી જરા પણ વધી નહિ તેમાના ઘણાખરા છોકરાઓની તો ખાતરી જ હતી કે એ કવિતા મારી બનાવેલી જ નહોતી ! એક છોકરો તો

મે તે કવિતાનો જે પુસ્તકમાંથી ઉતારો કર્યો હતો તે સુધ્ધાં બતાની આપવાને તૈયાર થઈ ગયો ! પણ કોઈએ તેમ કરવાનો તેને આગ્રહ કર્યો નહિ કારણકે જે લોકને કોઈ પણ વાત જાતે માની જ લેવી છે તેમને સાબિત કરવાનો માર્ગ ઘણો જ કપરો થઈ પડે છે

*

નૉર્મલ સ્કૂલનો અમારો અભ્યાસ ઓચિંતો જ બંધ કરવામાં આવ્યો તેના સંબંધમાં પણ એક બનાવ છે અમારી નિશાળના એક શિક્ષકને અમારા ખાનગી પુસ્તકાલયમાંથી મારા દાદાજીનું જીવનચરિત્ર વાંચવા માટે જોઈતું હતું મારા ભાણેજ સત્યાએ આ વાત મારા પિતા આગળ નિવેદિત કરવા જવાની હિંમત કરી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે મારા પિતાને એ વાત જણાવવા માટે સાધારણ બંગાળી ભાષા ચાલશે નહિ એટલે એણે બંગાળી શૈલીમાં એવી તો જૂની અસલી અને ચોકસાઈવાળી શૈલીનો ઉપયોગ કર્યો કે મારા પિતાને જરૂર એમ લાગ્યા વગર રહ્યું નહિ હોય કે અમારો બંગાળી ભાષાનો અભ્યાસ જોઈએ તે કરતાં ઘણો વધારે થઈ ગયો છે અને તે હવે તો હદપાર જવાની ધાસ્તી હતી ! પછી બીજે દિવસે રોજના નિયમ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં દક્ષિણ બાજુના ઓટલા પર અમારું ટેબલ મૂકવામાં આવ્યું અને ભીંત પર એક ખીલા સાથે પાટિયું પણ લટકાવવામાં આવ્યું. નીલકમલબાબુ પાસે ભણવાનું શરૂ કરવાની બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ હતી, એટલામાં મારા પિતાએ અમને ત્રણે જણને એમની ઓરડીમાં બોલાવ્યા અને "તમારે હવે બંગાળીનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર નથી" એમ કહ્યું અમારા હૃદયો તો આનંદથી ઊભરાઈ ગયા !

નીલકમલબાબુ નીચે વાટ જોતા બેઠા હતા અમારી ચોપડીઓ ટેબલ પર ખુલ્લી પડેલી હતી. એમના મનમાં ફરીને 'મેઘનાદવધ' શીખવવાનો વિચાર ચાલી રહ્યો હશે પણ અમારી મોટામાં મોટી મુશ્કેલી હવે એ જ હતી કે આ સમાચાર નીલકમલબાબુને સભ્યતાપૂર્વક કેવી રીતે કહેવા ? છેવટે ઘણું જ અચકાતાં અને સંકમથી અમે તે કાર્ય પણ કર્યું પાટિયા પરના ભૂમિતિની આકૃતિઓ અમારા તરફ આશ્ચર્યથી જોતી જ રહી અને 'મેઘનાદવધ'ની અનુપ્રાસ વગરની પંક્તિઓ પણ અમારા તરફ ડોળા ફાડીને જોયા કરતી રહી !

અમારા શિક્ષક નીલકમલબાબુના છૂટા પડતી વખતના શબ્દો આ પ્રમાણે હતા : "મારી ફરજ અદા કરતાં મે કદાચ તમારા પ્રત્યે સખ્ત વર્તણૂક ચલાવી હશે; પણ તે તમે તમારા મનમાં રાખશો નહિ. મે તમને જે શીખવ્યું છે તેની કિંમત તમને ભવિષ્યમાં જણાશે "

ખરેખર ! હવે તે કિંમત જણાઈ છે. માતૃભાષામાં શિક્ષણ મળેલું હોવાથી જ અમારા મગજ તે જલદી ગ્રહણ કરતાં શીખ્યાં હતાં.

'કુમાર'માંથી

☆

રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને આપણે બધા સામાન્ય રીતે મહાન કવિ, સાહિત્યકાર, તત્ત્વચિંતક, ભારતીય સંસ્કૃતિના પુરસ્કર્તા અને કેળવણીકાર તરીકે ઓળખીએ છીએ. બંગાળની બહાર રહેનારાઓને એમની જુદી જુદી સિદ્ધિઓનો ઓછો ખ્યાલ છે. ખાસ કરીને સ્વદેશી આંદોલનમાં અને રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં એમણે જે મહાન ભાગ ભજવ્યો છે તેનો ઓછો ખ્યાલ છે. આ લેખમાં આપણે આ દિશામાં એમણે ભજવેલા ભાગ વિષે જોઈશું.

સ્વદેશીનો યુગ

ઓગણીસમી સદીના છેલ્લા ચાર દાયકા ભારતના ઇતિહાસમાં ઘણા અગત્યના ગણી શકાય. એ જમાનામા ભારતના ઘણા પ્રાંતોમાં અને ખાસ કરીને બંગાળમાં રાષ્ટ્રીય અને સ્વદેશી આંદોલનનું એક પ્રચંડ મોજું ફરી વળ્યું હતું. એ યુગને સ્વદેશીનો યુગ કહી શકાય. વળી એ જમાનામા બંગાળમાં અનેક સાહિત્યકારો અને મહાન પુરુષો થઈ ગયા. ભારતમા પરદેશી રાજ્ય હતું, એટલે પરદેશી હકૂમતને બદલે હકૂમતમાં ભારતીઓનો વધારે ને વધારે હિસ્સો મેળવવા માટેનું અથવા તો પરદેશીઓને કાઢી મૂકવા માટેનું પ્રગટ-અપ્રગટ આંદોલન અને પરદેશી વસ્તુઓને બદલે સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચારનું આંદોલન ધીરે ધીરે જોર પકડતું હતું. કવિવર રવીન્દ્રનાથના કુટુંબમા પણ સ્વદેશીનું વાતાવરણ હતું. વડીલબંધુ જ્યોતિરિન્દ્રનાથ સંગીતપ્રેમી હતા તેની સાથે સાથે સ્વદેશીના જબરા આગ્રહી હતા. તે માનતા કે મિલ પણ સ્વદેશી હોવી જોઈએ અને ઘોડાનું સર્કસ પણ સ્વદેશી જ જોઈએ. એ જમાનામાં બંગાળનુ પ્રથમ ઘોડાનું સર્કસ ચલાવવાનો અખતરો થયો હતો અને એમાં મોટી ખોટ પણ ખમવી પડી હતી.

હિંદુ મેળો

રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સ્થાપના થઈ તે પહેલાં બંગાળમાં સને ૧૮૬૭માં હિંદુ મેળાની શરૂઆત થઈ હતી એ મેળામાં તે વખતના દેશના જ્ઞાની, ગુણી, કવિ, સાહિત્યકાર વગેરે મળતા હતા. એ મેળામા રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી ભરપૂર ભાષણોની ઝડી વરસતી હતી, રાષ્ટ્રીય સંગીતની ચર્ચા થતી હતી અને નવા લખાયેલાં રાષ્ટ્રીય ગીતો ગવાતાં હતાં. આ મેળામાં સ્વદેશી કળાના પુનરુદ્ધારની ચર્ચા પણ થતી હતી અને અખંડ ભારતના સંગઠનની વાતો પણ થતી હતી. સ્વદેશી ઉદ્યોગોની પ્રતિષ્ઠા અને રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્ર ચલાવવાની યોજનાઓ પણ ઘડાતી હતી અને એ દિશાનો પ્રચાર પણ થતો હતો. આ પ્રમાણે ભારતીઓના દિલમા સ્વદેશપ્રેમ જાગૃત કરવાનો પ્રયત્ન થતો હતો. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર હિંદુ મેળાની સ્થાપનાથી જ વાર્ષિક સભાઓમાં સ્વરચિત રાષ્ટ્રીય ગીતો ગાતા હતા અને એ ભાવનાને દૃઢતર બનાવતા હતા.

એ વખતે કવિવરના વડીલબંધુ જ્યોતિરિન્દ્રનાથ ઠાકુરના પ્રયત્નથી વૃદ્ધ રાજનારાયણ બસુના પ્રમુખપણે ' સ્વદેશીસભા 'ની સ્થાપના થઈ. કિશોર રવીન્દ્રનાથ આ સ્વદેશીસભાના એક સભ્ય હતા. હિંદુ મેળાની પેઠે સ્વદેશી સભાએ કિશોર રવીન્દ્રનાથના મન ઉપર ભારે પ્રભાવ પાડયો હતો. આ સભા વિષે રવીન્દ્રનાથે પોતાની જીવનસ્મૃતિમાં નીચે મુજબ લખ્યું છે :

" કલકત્તાની એક ગલીમાં અવાવરું ઘરમાં આ સભા બેસતી હતી. આ સભાનું બધું આયોજન રહસ્યથી ઘેરાયેલું હતું. ખરી રીતે એની ગુપ્તતા પોતે જ ભયંકર હતી. અમારા વહેવારમાં રાજા અથવા પ્રજાના ભયનો વિષય કાંઈ હતો જ નહિ. અમે બળતા બપોરે ક્યાં અને શું કરવા જતા હતા તેની અમારી નજીકના આત્મજનોને પણ ખબર ન હતી. અમારી સભાખંડનાં બારણાં બંધ રહેતાં હતાં, ઘરમાં અંધકાર હતો. ઋગ્વેદના મંત્રથી અમને દીક્ષા આપવામાં આવતી હતી. અમે ગુસપુસ વાતો કરતા હતા. આટલાથી જ બધાને રોમાંચ થતો હતો. આનાથી વધારે ચાળાની કાંઈ જરૂર નહતી ! મારા જેવો અર્વાચીન જમાનાનો માણસ પણ એ સભાનો સભ્ય હતો. એ સભામાં અમે બધા ગાંડપણના એક એવા ઉગ્ર વાતાવરણની વચ્ચે હતા કે દરરોજ ઉત્સાહને લીધે જાણે કે અમે હવામાં અધ્ધર ચાલતા હતા. અમને લાજ, ભય, સંકોચ, કશુય ન હતું. આ સભામાં અમારું મુખ્ય કામ ઉત્તેજનનો અગ્નિ પ્રગટાવવાનું હતું."

સભાની કોઈ વ્યવસ્થિત કાર્યપ્રણાલી ન હતી. ટુકડીબંધ શિકારે નીકળવું, બાગબગીચામાં ન્યાતજાતના ભેદભાવ વિના વનભોજન કરવાં, પ્રચંડ વાવાઝોડાની વચ્ચે ગંગાને કિનારે ઊભા રહીને બધા સભ્યોએ ભેગા મળીને જોરશોરથી રાષ્ટ્રીય ગીતો ગાવાં, અને જે કાંઈ તુક્કો સૂઝે તેનો અમલ કરવો. સ્વદેશી દીવાસળીનું કારખાનું ખોલવું અને સ્વદેશી મિલ કાઢવી એ પણ એ લોકોની કલ્પનામાં હતું. આ સભાના પ્રમુખ રાજનારાયણ બસુ ઉંમરમાં સભાના જુવાન સભ્યોના પિતામહ જેવડા હોવા છતાં ઉત્સાહ અને આનંદમાં કોઈથી ઊતરતા ન હતા.

બંકિમચંદ્ર અને રવીન્દ્રનાથ

બંગાળમાં એ વખતના યુગને બંકિમયુગ કહી શકાય. સાહિત્યક્ષેત્રે બંકિમચંદ્રનો સિતારો મધ્યાહ્‌ને પ્રકાશતો હતો. સાહિત્યની દિશામાં રવીન્દ્રનાથ બંકિમબાબુના યોગ્ય શિષ્ય હતા. બંકિમબાબુએ રવીન્દ્રનાથના ગળામાં સાહિત્યની માળા પહેરાવી હતી. એ જમાનામાં રવીન્દ્રનાથ વારંવાર બંકિમચંદ્ર પાસે જતા હતા. પોતાના ઘરમાં તો સ્વદેશીનું વાતાવરણ હતું જ. બંકિમબાબુના સંસર્ગથી સ્વદેશપ્રેમ અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાના વિકાસમાં જરૂરી સહાયતા મળી. એક સભામાં બંકિમબાબુ પ્રમુખ હતા અને રવીન્દ્રનાથે 'અંગ્રેજ અને ભારતવાસીઓ' નામનો નિબંધ વાંચ્યો. એ નિબંધમાં અંગ્રેજો પાસેથી ભિક્ષાથી નહિ પરંતુ યોગ્યતાથી સ્વરાજ મેળવવા પર ખાસ ભાર મૂકયો હતો. તે જમાનામાં યુવક રવીન્દ્રનાથ બંગાળની પ્રાદેશિક રાજકીય પરિષદો અને કોંગ્રેસનાં અધિવેશનોમાં ભાગ લેતા હતા. આવેદન, નિવેદન, માંગણી વગેરે સ્વરૂપની ભિક્ષાવૃત્તિનો તે વિરોધ કરતા હતા અને આત્મશક્તિની સાધના પર વધારે જોર દેતા હતા. કલકત્તામાં કોંગ્રેસનું અધિવેશન મળ્યું તેમાં યુવક રવીન્દ્રનાથે ભાગ લીધો અને સ્વરચિત ગીત પણ ગાયું. લોકમાન્ય ટિળક પણ એ અધિવેશનમાં હાજર હતા. બંકિમચંદ્રે રચેલા 'વંદેમાતરમ્' ગીતને પોતે જ સૂર આપીને રવીન્દ્રનાથે પ્રથમ એ કોંગ્રેસના અધિવેશનમાં ગાયું. એમના રચેલા સૂરમાં જ આ ગીત ત્યાર પછીનાં કોંગ્રેસનાં અધિવેશનમાં ગવાતું આવ્યું છે. કવિવરે ત્યાર પછી કોંગ્રેસનાં ઘણાં અધિવેશનોમાં ભાગ લીધો હતો.

માતૃભાષામાં ભાષણ માટે સક્રિય આગ્રહ

સને-૧૮૯૭માં બંગાળમાં પ્રાદેશિક રાજકીય પરિષદ મળી. યુવક રવીન્દ્રનાથે એ પરિષદમાં

ભાગ લીધો એ વખતે બગાળમા યુવકમડળ હતુ જેના નેતા રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર હતા તે જમાનામા રાજકીય પરિષદોનુ બધુ કામકાજ અગ્રેજી ભાષામા ચાલતુ હતુ કવિવરના ભત્રીજા અવનીન્દ્રનાથ ઠાકુર આ પરિષદમા રવીન્દ્રનાથે ભજવેલા ભાગ વિષે નીચે મુજબ લખે છે "પ્રથમથી જ નક્કી થયુ હતુ કે રવિકાકા ઠરાવ મૂકશે કે પ્રાદેશિક પરિષદનુ કામકાજ પ્રાતીય ભાષામા ચાલશે રવિકાકાને એવો આદેશ આપવામા આવ્યો હતો કે આ વાતને છોડવી નહિ, અમે બધા જુવાનિયાઓ આ બાબતમા તમારી સાથે જ છીએ જુવાનિયાઓની વાતને આ લોકો જરાય મચક આપવા તૈયાર ન હતા એ લોકોએ કહ્યુ, બીજી પરિષદોમા થાય છે તેવી જ રીતે આ પરિષદનુ કામકાજ પણ અગ્રેજીમા જ ચાલશે બે વિભાગ પડી ગયા રવિકાકાએ ગીત ગાયુ ગીત તો બગાળીમા જ ગવાયુ તેમણે 'સોનાની બગાળ આ ગીત ગાયુ પરિષદનુ કામકાજ શરૂ થવાની તૈયારી થઈ પ્રમુખ ભાષણ કરવા ઊભા થયા અગ્રેજીમા ભાષણ કરવાનુ શરૂ કર્યું કે તરત જ જુવાનિયાના જૂથે 'બગાળી બગાળી' એમ જોરથી બૂમો પાડ્યા કોઈને અગ્રેજીમા બોલવા માટે મોઢુ ન જ ખોલવા દઈએ અગ્રેજીમા બેલનુ મહામુશ્કેલ થઈ પડ્યુ લાલમોહન ઘોષ અગ્રેજીના બેરખા હતા તેમના જેવુ અગ્રેજી કોઈ બોલી શકતુ ન હતુ એઓ પાર્લામેન્ટરી વક્તા હતા જુવાનિયાઓએ અગ્રેજી માટે વારવાર વિરોધ ઉઠાવ્યા પછી તેમણે ઊભા થઈને બગાળીમા ભાષણ કર્યું, બગાળીમા એમણે એવુ સુદર ભાષણ કર્યું ! જેટલુ સુદર અગ્રેજીમા બોલતા હતા તેટલુ જ સુદર બગાળીમા તે બોલ્યા અમારો જયજયકાર થયો પરિષદમા બગાળી ભાષા ચાલુ થઈ ગઈ"

રાજદ્રોહની કલમનો વિરોધ

સને ૧૮૯૮મા ટિળક મહારાજને સરકારે રાજદ્રોહ માટે કેદ પકડ્યા સરકારના આ કામ માટે સરકારની સખત ટીકા કરતા લેખો રવીન્દ્રનાથે લખ્યા અને કેસ ચલાવવા માટે બધે ફરીને ફડ ભેગુ કર્યું રાજદ્રોહની કલમનો વિરોધ કરવા માટે કલકત્તાના ટાઉનહૉલમા એક પ્રચડ સભા મળી આ સભામા પુનઃ રવીન્દ્રનાથે 'કઠરોધ' નામનો વિખ્યાત નિબધ વાચ્યો

અગ્નિના તણખા જેવા ભાષણો

સને ૧૯૦૫મા બગભગનુ આદોલન શરૂ થયુ. એ સમયે બગાળના યુવકવર્ગના નેતા તરીકે રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પ્રખ્યાત થઈ ગયા હતા બગાળમા એમના શિષ્યોનો મોટો સમુદાય હતો આદોલન વખતે સભામા એમના લખેલા નિબધો તે વાચતા નિબધવાચન વખતે એટલી ભીડ થતી કે કેટલાયને જગ્યાને અભાવે પાછા જવુ પડતુ આને લીધે એક જ નિબધને બેત્રણ જુદી જુદી જગ્યાએ વાચવો પડતો આ નિબધો અને ભાષણો અગ્નિના તણખા જેવા હતા દેશને ખૂણે ખૂણે સ્વદેશપ્રેમની અગ્નિશિખા ફેલાવવાની એની નેમ હતી

સ્વદેશી સમાજ

સને ૧૯૦૪મા રવીન્દ્રનાથે 'સ્વદેશી સમાજ' નામનુ પ્રખ્યાત ભાષણ કર્યું ખાસ કરીને ભણેલાગણેલા વર્ગમા આ ભાષણે ખૂબ અસર કરી સ્વદેશી સમાજની સ્થાપના કરવામા આવી સમાજના સભ્યો માટે પ્રતિજ્ઞાપત્રનો ખરડો પણ રવીન્દ્રનાથે પોતે જ તૈયાર કર્યો હતો આ જ વર્ષમા બગાળમા પણ શિવાજી ઉત્સવ ઉજવાયો હતો. આખા દેશને એક સૂત્રમા સગઠિત

કરવા માટે આવા ઉત્સવો ઉજવવા શરૂ થયા હતા. આ ઉત્સવમાં ખાસ ભાગ લેવાને માટે જ લોકમાન્ય ટિળક પુનાથી કલકત્તા પધાર્યા હતા. આ ઉત્સવ નિમિત્તે કલકત્તાના ટાઉનહૉલમાં એક વિરાટ સભા યોજાઈ હતી. આ જ સભામાં રવીન્દ્રનાથે તાજું જ રચેલું 'શિવાજી ઉત્સવ' નામનું પ્રખ્યાત કાવ્ય વાંચ્યું હતું. સ્વદેશી યુગની ઉષા પ્રસંગે કવિવરે 'કથા ઓ કાહિની' નામની પ્રસિદ્ધ કાવ્યરચના બહાર પાડી. પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભારતની પ્રસિદ્ધ ગૌરવપૂર્ણ કાહિનીઓ આ કાવ્યમાં ગૂંથેલી છે.

સ્વદેશી આંદોલન

આ જમાનામાં ઠરાવો કરીને માંગણી કરનારાઓનું એક જૂથ હતું. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આ માંગણીમંડળના વિરોધી હતા. ભીક્ષાનીતિના વિરોધી અને આત્મશક્તિના સાધક આગેવાનોનું બીજું એક જૂથ હતું. કવિવર આ બીજી વિચારધારાના પ્રખર હિમાયતી હતા. એક બાજુ સ્વદેશી કળાનો પુનરુદ્ધાર તથા પ્રચાર અને બીજી બાજુ પરદેશી કળાનો બૉયકૉટ – ત્યાગ: અર્થનૈતિક સંગ્રામના બે ઉપાય જૂથે સૂચવ્યા હતા. સરકારી વિદ્યાલયનો ત્યાગ અને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયની સ્થાપના એ પણ જૂથનો કાર્યક્રમ હતો. આ પ્રસંગે શ્રીઅરવિંદ ઘોષે અત્યંત સહજભાવે આ મંડળનું નેતૃત્વ ધારણ કર્યું, અને 'વંદેમાતરમ્' નામનું એક અંગ્રેજી દૈનિક પણ શરૂ કર્યું. લોકમાન્ય ટિળક, લાલા લજપતરાય વગેરે આગેવાનો આ જૂથમાં ભળ્યા.

બંગભંગનું આંદોલન

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર બંગભંગના આંદોલન વખતે પૂર્ણરૂપે પ્રકાશી નીકળ્યા હતા. બાળપણથી જ દેશપ્રેમ અને સેવાની જે સાધના એમણે કરી હતી તેનું ફળ સમસ્ત રાષ્ટ્રને અર્પવાનો સુયોગ આ વખતે તેમને પ્રાપ્ત થયો હતો. બંગભંગની શરૂઆતથી જ તેમણે આ આંદોલનમાં ઝંપલાવ્યું હતું. આ આંદોલનને મધ્યબિંદુએ રાખીને એઓ નવા નવા નિબંધો લખતા હતા અને જાહેર સભાઓમાં આ નિબંધો વાંચતા હતા. કલકત્તાનો ટાઉનહૉલ આવી સભાઓ માટે નાનો પડતો હતો એટલે જુદી જુદી જગ્યાએ સભાઓ ભરીને એક ને એક નિબંધ જુદી જુદી સભાઓમાં કવિ પોતે જ વાંચી સંભળાવતા હતા. રાષ્ટ્રગીતોની એક પછી એક સરવાણી પણ એ જ વખતે ફૂટવા લાગી, અને જુદી જુદી સભાઓમાં આ જ ગીતોની રસધારા શ્રોતાઓમાં વહેવા માંડી. મોટા ભાગનાં તેમનાં રાષ્ટ્રગીતો બંગભંગના આંદોલન વખતે જ રચાયાં હતાં.

રક્ષાબંધન

સને ૧૯૦૫ના ઑક્ટોબરની ૧૬મી તારીખે બંગાળના ભાગલાનું કાર્ય શરૂ થશે એવી યોજના બ્રિટિશ સરકારે કરી હતી. એ દિવસે બંગાળમાં ચિરસ્મરણીય રક્ષાબંધનનો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકાયો. આ ઉત્સવની કલ્પના રવીન્દ્રનાથે કરી હતી. ૧૬મી ઑક્ટોબરે સવારના પહોરમાં ગંગાઘાટે સ્નાન કરીને રવીન્દ્રનાથે પોતે જ રક્ષાબંધન ઉત્સવની શરૂઆત કરી. કવિવરના ભત્રીજા અને કળાગુરુ અવનીન્દ્રનાથ ઠાકુર આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં લખે છે: "સવારના પહોરમાં ગંગાસ્નાન કરીને બધાને હાથે રક્ષા બાંધવામાં આવશે એમ નક્કી થયું. આ સામે દેખાય તે જગન્નાથઘાટે જવું, બધાએ ચાલીને જવું, ગાડીઘોડા નહિ એમ રવિકાકાએ કહ્યું. પણ

ચાલીને જવાનું અમને સારું લાગે નહિ. પરંતુ રવિકાકાએ અમારું કશું જ સાંભળ્યું નહિ. શું થાય? પગે ચાલીને જવાનું નક્કી થયું એટલે નોકરને કહ્યું કે બધાં કપડાં ભેગાં કરીને સાથે ચાલ. બધા ગંગાઘાટે સ્નાન કરવા ઊપડયા. રસ્તાની બન્ને બાજુએ અને છાપરાથી માંડીને ફૂટપાથ સુધી આ દશ્ય જોવા માટે લોકોની ઠઠ જામી હતી. સ્ત્રીઓ ગીતો ગાતી હતી, શંખો ફૂંકાતા હતા અને મોટી ધામધૂમ થઈ હતી. રવિકાકાએ આ પ્રસંગને અનુરૂપ રચેલું ખાસ ગીત ગવાતું હતું:

બંગાળની માટી,
બંગાળનું પાણી,
પુણ્ય હો, પુણ્ય હો,
પુણ્ય હો, હે ભગવાન!

ગંગાઘાટ પર પણ લોકોનો મોટો સમુદાય ભેગો થયો હતો. રવિકાકાને જોવા માટે અમારી ચારે બાજુએ ભીડ જામી હતી. રક્ષાબંધન શરૂ થયું. છોકરાઓ, છોકરીઓ જે કોઈ નજીકમાં સામાં આવ્યાં તેમને રક્ષા બાંધવા માંડી. ઘોડાને ખરેરો કરતા મુસલમાનોને પણ રવિકાકાએ રક્ષાબંધન કર્યું. મુસલમાનો! અને તેમને પણ રક્ષાબંધન! માન્યું હતું કે મારામારી થશે. રવિકાકાને રક્ષાબંધન કરવા આવતા જોઈને મુસલમાનો પણ ઠરી ગયા. કાંઈ થયું નહિ. ચિત્તપુરની મસ્જિદે જઈને બધા મુસલમાનભાઈઓને રક્ષા બાંધીએ એવો રવિકાકાનો હુકમ થયો. મને વિચાર આવ્યો કે એનાથી લોહીની ધારા ઊડશે. રવિકાકા જુવાનિયાની મંડળી ચિત્તપુરની મસ્જિદે લઈ જવા ઊપડ્યા. દોઢ કલાક પછી તે પાછા આવ્યા. ત્યાં જઈને બધાને રક્ષા બાંધી. રૂંવાટું ફરકયું નહિ. જેમને રક્ષા બાંધી તેઓ ફક્ત હસ્યા. અત્યારે આવું થાય તો લોહીથી માથાં રંગાય. રક્ષાબંધનને પ્રસંગે મૌલવી લિયાકત હુસેનના નામનો ઉલ્લેખ કરવો ખાસ જરૂરી છે. આ આત્મત્યાગી ગરીબ દેશસેવકે ઘણા વર્ષો સુધી વર્ષોવર્ષ વિદ્યાર્થીઓ અને યુવકો સાથે મળીને ભારે ધામધૂમથી રક્ષાબંધનનો ઉત્સવ ઉજવ્યો છે અને વંદેમાતરમ્ ગાયું છે.

ભાગલા રદ ન થાય ત્યાં સુધી

દરેક સભામાં પ્રતિજ્ઞા કરવાની હતી કે બંગાળના ભાગલા રદ ન થાય ત્યાં સુધી બંગાળીઓ શાંત બેસશે નહિ, કેવળ સ્વદેશી જ વાપરશે, અને કોઈ પણ વિદેશી વસ્તુ ખરીદશે નહિ. બંગાળમાં અનેક જાહેર સભાઓમાં સર્વત્ર ઉપર મુજબની પ્રતિજ્ઞા લેવાતી હતી. ગુરુદેવ પોતે અનેક જાહેર સભાઓમાં ઉપર મુજબના સંકલ્પોવાળાં વાક્યો વાંચી સંભળાવતા હતા. એક જાહેર સભામાં કવિવરે સ્વદેશી ઉપર એવું જોશીલું ભાષણ કર્યું કે સ્વદેશી ભંડાર માટે ત્યાં ને ત્યાં જ પચાસ હજાર રૂપિયા એકત્ર થઈ ગયા. 'વંદેમાતરમ્' યુગમંત્ર થઈ પડ્યા હતો. તે વખતની બંગાળ સરકારે એક પરિપત્ર કાઢયો કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી આવી જાહેર સભામાં જશે, અને 'વંદેમાતરમ્'ના પોકારો કરશે તેને વિદ્યાલયમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવશે. આ પરિપત્રની વિરુદ્ધ બંગાળભરના વિદ્યાર્થીઓનો પુણ્યપ્રકોપ જાગી ઊઠયો, વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ ઉશ્કેરાઈ ગયા. મોટી મોટી સભાઓ ભરાવા માંડી. આ પ્રમાણે સ્વદેશી યુગના આંદોલનમાં રવીન્દ્રનાથે ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો. વિરાટ સભાઓમાં તીખાં ભાષણો કર્યાં. સ્વદેશી ભાવનાને

મૂર્તિમંત બનાવે તેવાં અનેક ગીતો લખ્યાં અને ગાયાં, માસિકો અને વર્તમાનપત્રોમાં આ જ પ્રકારના લેખો લખ્યા, અનેક વાર્તાઓ પણ લખી. તે જમાનામાં જે રાષ્ટ્રગીતો બંગાળામાં લખાયાં તેમાં રવીન્દ્રનાથનો સિંહફાળો હતો. એમનાં રચેલાં ગીતો બંગાળાને ચોરે અને ચૌટે ગવાતાં થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે ઉપર જણાવેલાં બધાં સાધનો વડે એમણે બંગાળમાં અને તે મારફત સારા ભારતવર્ષમાં સ્વદેશપ્રેમનો સંચાર કર્યો.

ગરમ દળ તરફ ઢળતું વલણ

તે વખતે દેશમાં અને બંગાળમાં રાજકારણમાં નરમ અને ગરમ એમ બે દળ હતાં. ગુરુદેવનું વલણ ગરમ દળ તરફ ઢળતું હતું, આમ છતાં તેઓ મધ્યસ્થી જેવા હતા. બંને દળના લોકો સલાહસૂચના માટે એમની પાસે આવતા. ગરમ દળના નેતા શ્રીઅરવિંદ ઘોષ રવીન્દ્રનાથના મિત્ર અને સહકાર્યકર્તા હતા. સને ૧૯૦૭માં જ્યારે શ્રીઅરવિંદ ઘોષને રાજદ્રોહ માટે સરકારે પકડ્યા ત્યારે રવીન્દ્રનાથે 'શ્રીઅરવિંદ, રવીન્દ્રના ઝીલજો નમસ્કાર' નામનું કાવ્ય લખ્યું હતું. સને ૧૯૦૮માં પબનામાં બંગાળ પ્રાદેશિક રાજકીય પરિષદ મળી ત્યારે રવીન્દ્રનાથ સ્વાગતપ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા હતા. નરમ અને ગરમ દળને એક કરવા માટે રવીન્દ્રનાથની પ્રમુખ તરીકે વરણી કરવામાં આવી હતી. પ્રગટ રાજકારણમાં આ પ્રવેશ એમને માટે છેલ્લો જ હતો. આ પછી આવા પ્રકારના રાજકારણમાંથી કવિવર ખસી ગયા હતા. પબના અધિવેશનમાં એમના ભાષણમાં એમના જીવનના પરિવર્તનની દિશાનો ઉલ્લેખ છે. ત્યાર પછી ગુરુદેવ આંદોલનપ્રધાન રાજકારણમાંથી ખસીને રચનાત્મક સ્વદેશસેવા તરફ ઢળતા ગયા. સમસ્ત દેશની ઇજ્જતનો સવાલ અથવા તો સંસ્કૃતિની રક્ષાનો કે એવો જ મહત્ત્વનો મુદ્દો આવીને ઊભો રહેતો ત્યારે રવીન્દ્રનાથ એમનો બુલંદ અવાજ સરકાર સામે પણ ઉઠાવતા હતા. રૉલેટ ઍક્ટ અને પંજાબ તથા જલિયાંવાલા બાગના અત્યાચાર સામે પ્રચંડ વિરોધ વ્યક્ત કરતો એમણે વાઈસરૉય પર લખેલો ઐતિહાસિક પત્ર તથા સરકારે એમની કદર કરીને આપેલો 'સર'ના ઇલકાબનો ત્યાગ એ વલણના સબળ પુરાવા છે.

૧૯૦૮ પછી

સને ૧૯૦૮ પછી કવિવર રવીન્દ્રનાથે કોઈ પણ જાહેર રાજકીય આંદોલનમાં ભાગ લીધો નથી. આમ છતાં તેઓ સંપૂર્ણ અલિપ્ત રહ્યા નથી. દેશના વ્યાપક હિતને માટે જ્યારે જ્યારે એમનો સહકાર અનિવાર્ય થતો હતો ત્યારે ત્યારે તેમણે મામોમના સાદને જવાબ આપવામાં પાછી પાની કરી નથી. સને ૧૯૧૧માં કલકત્તામાં કૉંગ્રેસનું અધિવેશન ભરાયું હતું. તે વખતે કૉંગ્રેસમાં નરમ દળ અને ગરમ દળ વચ્ચે મતભેદ થયો. ગરમ દળે ઍની બિસેન્ટનું નામ પ્રમુખ તરીકે રજૂ કર્યું; જ્યારે નરમ દળમાં બિપિનચંદ્ર પાલ, ચિત્તરંજન દાસ વગેરે હતા. રવીંદ્રનાથ પણ ગરમ દળની સાથે ઍની બિસેન્ટને પ્રમુખ બનાવવાના મતના હતા. સ્વાગતપ્રમુખ બનાવવામાં પણ એવો જ મતભેદ હતો. ગરમ દળવાળા રવીન્દ્રનાથને સ્વાગત-પ્રમુખ બનાવવાના મતના હતા. રવીન્દ્રનાથ સંમત થયા. છેવટે નરમ દળવાળાઓએ ઍની બિસેન્ટને પ્રમુખ તરીકે સ્વીકાર્યાં એટલે રવીન્દ્રનાથે વૈકુંઠનાથ સેનની તરફેણમાં સ્વાગતપ્રમુખ તરીકેના હોદ્દાનો ત્યાગ કર્યો.

જુલમનો વિરોધ

જલિયાંવાળા બાગનો હત્યાકાંડ, પંજાબનો જુલમ તથા રોલેટ એક્ટના વિરોધ તરીકે એમણે સરનો ઇલકાબ છોડયો તથા વાઈસરોયને વિરોધ કરતો પત્ર લખ્યો હતો એ વાત તો જગજાહેર છે. સને ૧૯૩૧માં હીજલી જેલમાં અટકાયતી કેદીઓ પર તે વખતની સરકારે ગોળીબાર કર્યો હતો. આના વિરોધની સભા કલકત્તાના ટાઉનહૉલમાં બોલાવવામાં આવી. ટાઉનહૉલની જગ્યા નાની પડી એટલે એ સભા ઑક્ટરલોના મોન્યુમેન્ટની નીચે ભરવામાં આવી એ સભાના પ્રમુખ કવિવર રવીન્દ્રનાથ હતા. સરકારના આ અમાનુષી જુલમની રવીન્દ્રનાથે તે જમાનામાં કોઈ પણ વખતે ન કરેલી એટલી ઉગ્ર અને કડક ટીકા કરી હતી.

વિશ્વનાગરિક

મહાન પુરુષો ધીરે ધીરે પોતાના દેશના નાગરિક મટીને વિશ્વનાગરિક બને છે. એમને માટે જુદા જુદા દેશની મર્યાદા રહેતી નથી. રવીન્દ્રનાથનું પણ એવું જ થયું. જે રાષ્ટ્રવાદ અ તરગાષ્ટ્રવાદને અડચણકર્તા હોય તેનો પણ એમણે વિરોધ કર્યો છે. જાપાનમાં જઈને જાપાનના રાષ્ટ્રવાદનો વિરોધ કરતું ભાષણ કરીને એમણે જાપાનીઓનો ખોફ વહોરી લીધો હતો. Nationalism (રાષ્ટ્રવાદ) નામનું એમનું ભાષણ વાંચવાથી આનો ખ્યાલ આવશે. વિશ્વના કોઈ પણ ભાગ પર જુલમ થતો જાણવામા આવતો ત્યારે જુલમગાર પ્રત્યેનો એમનો રોષ છૂપો રહી શકતો ન હતો. ઇટાલીએ એબિસિનિયા પર હલ્લો કર્યો ત્યારે હું શાંતિનિકેતનમાં હતો. ઇટાલીના આ જુલમી કૃત્ય પ્રત્યે પોતાનો વિરોધ દર્શાવતું એક કડક નિવેદન એમણે કર્યું હતું અને આ જુલમ ચાલુ હતો ત્યા સુધી તે કાયમ વિહ્વળ રહેતા હતા. તે વખતે વિશ્વ એમનું કુટુંબ હતું એટલે વિશ્વના કોઈ પણ ભાગમાં થતો જુલમ એમને ચમકાવી મૂકતો હતો એ મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. દુનિયાના અનેક દેશમાંથી આવેલા માણસો સાથે કુટુંબીજન તરીકે સમતાથી વાત કરતા મેં અનેક વખત એમને જોયા છે. દિવસના જુદી જુદી જગ્યાએ જઈને રાત્રે જેમ પંખીઓ એક જ ઝાડ પર બેસે છે તેવી રીતે વિશ્વભારતી એ વિશ્વના જુદા જુદા દેશોના માણસો માટે પોતાના મતભેદો ભૂલી જઈને વિશ્વમાનવ તરીકે રહેવાનું મિલનસ્થાન છે. આ પ્રમાણે ગુરુદેવે પોતાના જીવનની શરૂઆત રાષ્ટ્રવાદી તરીકે કરી અને છેવટે વિશ્વનાગરિક તરીકે એમણે પોતાનું જીવન પૂરું કર્યું.

('પ્રતાપ'માંથી) નરોત્તમભાઈ ડા. પટેલ

☆

સભ્યતાની પરીક્ષા આ નહિ હોવી જોઈએ કે એણે કેટલી શક્તિ મેળવી છે; પરંતુ આ હોવી જોઈએ કે એણે મનુષ્યપ્રેમને વિકસિત કરવાના માર્ગમાં કેટલું કામ કર્યું છે, કઈ સંસ્થાઓ બનાવી છે, કઈ વ્યવસ્થા કરી છે અને વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કર્યો છે. સૌથી પહેલો અને છેલ્લો પ્રશ્ન આ છે કે તે મનુષ્યને ફક્ત એક યંત્ર માને છે કે જીવતો આત્મા ?

રવીંદ્રનાથ ઠાકુર

શાંતિનિકેતનનાં સંસ્મરણો

આણંદ દાદાભાઈ નવરોજી વિનયમંદિરમાં હું મેટ્રિકના વર્ગમાં અભ્યાસ કરતો હતો. અમારા એક શિક્ષક અમને રાત્રે એમને ત્યાં બોલાવી રવીંદ્રનાથ ઠાકુરનું સાહિત્ય વાંચી સંભળાવતા. એ સમયે Stories from Tagore, Post-Office, Home and Abroad, અને King of the Dark Chamber, વગેરે પુસ્તકોનો પરિચય થયેલો. રવીંદ્રનાથની 'ગીતાંજલિ' સંબંધી તો તે પહેલાં સાંભળેલું અને તેનો પણ થોડો આસ્વાદ લીધેલો. દાદાભાઈ નવરોજી વિનયમંદિરનો અભ્યાસ પૂરો થતાં આગળ અભ્યાસ માટે ક્યાં જવું તે સવાલ દૃષ્ટિ સમક્ષ હતો. તે અરસામાં અમારી શાળાના પુસ્તકાલયમાંથી ડબ્લ્યુ. ડબ્લ્યુ. પીઅરસનનું 'શાંતિનિકેતન' નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક મારા વાંચવામાં આવ્યું. એ પુસ્તકે મને શાંતિનિકેતન જવા પ્રેરણા આપી.

તે વખતે શાંતિનિકેતનમાં સ્વ. નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ રહેતા. અંગ્રેજની ચળવળ પ્રસંગે બૉમ્બ બનાવવાને લગતું પુસ્તક લખવા માટે સરકારે તેમના ઉપર અત્યાચાર ગુજારતાં તે જર્મન ઈસ્ટ આફ્રિકામાં (હાલના ટાંગાનિકામાં) જતા રહેલા. ઘણા સમય પછી દેશની પરિસ્થિતિમાં તથા તેમના વિચારોમાં પલટો આવતાં સ્વ. એંડ્રૂઝ સાહેબના સંસર્ગને લીધે તે પૂર્વ આફ્રિકામાંથી શાંતિનિકેતન આવેલા અને ત્યાં તે ગુજરાતી અને જર્મનના અધ્યાપકનું કામ કરતા. ત્યાંથી તેમના પત્રો તેમના મિત્ર સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન ઉપર આવતા, તેમાંથી પણ શાંતિનિકેતનની ફોરમ મને મળેલી.

શાંતિનિકેતનમાં તે અરસામાં વિશ્વભારતી નામની સંસ્થા આકાર પામેલી. ત્યાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ નામની સંસ્થા ઘણાં વર્ષોથી શરૂ કરેલી હતી. એ સંસ્થાના વિકાસ રૂપે વિશ્વભારતી સ્થપાયેલી.

વિશ્વભારતી એટલે વિશ્વની સરસ્વતી. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં સંકુચિત રાષ્ટ્રવાદ દુનિયાના વિવિધ દેશોમાં પાંગરેલો અને તેને પરિણામે પહેલું વિશ્વયુદ્ધ થયેલું. આ સંકુચિત રાષ્ટ્રવાદ સામે કવિવર ઠાકુરે પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં પણ અવાજ ઉઠાવેલો અને તે માટે તે વિશ્વના કેટલાક દેશોમાં ઘૂમેલા. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી તેમને થયું કે સંકુચિત રાષ્ટ્રવાદના નાશ માટે તેમણે રચનાત્મક કાર્ય કરવું જોઈએ; અને તેના પરિણામ રૂપે કવિવરનો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ વિશ્વભારતીમાં પરિણમ્યો. આ વિશ્વભારતીનો આદર્શ આખા વિશ્વની વિવિધ સંસ્કૃતિ, સાહિત્ય, ધર્મ, કલા, વગેરેમાંથી સત્ત્વ સારવી તેના સમન્વય દ્વારા વિશ્વને એક કુટુંબરૂપ બનાવવાનો હતો.

વિશ્વભારતી સંસ્થા આખા વિશ્વના એક માળારૂપ ગોઠવાઈ હતી. એક માબાપનાં જુદાં જુદાં બચ્ચાં એક માળામાં આશ્રય પામી ભાંડુ તરીકે જીવે તેમ વિશ્વભારતીમાં દુનિયાના પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાહિત્યકારો, કલાકારો, પુરાતત્ત્વવિદો, વગેરે એકબીજાની સાથે રહે, પરસ્પરનાં સાહિત્ય, કલા, પુરાતત્ત્વ, વગેરેનો સહાનુભૂતિપૂર્વક અભ્યાસ કરે, અને એ રીતે દુનિયાના દેશોમાં સંઘર્ષ ઘટે અને બંધુત્વ જન્મે.

વિશ્વભારતીના બે વિભાગો હતા : પૂર્વ વિભાગ અને ઉત્તર વિભાગ. પૂર્વ વિભાગમાં બાલમંદિરથી માંડીને વિનીત સુધીના અભ્યાસની યોજના હતી; અને ઉત્તર વિભાગમાં મહાવિદ્યાલયના અભ્યાસની યોજના હતી.

વિશ્વભારતીના ઉત્તર વિભાગમાં દાખલ થવાની પરવાનગી મળતાં હું અને મારા બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થીમિત્રો શાંતિનિકેતન જવા આણંદથી નીકળ્યા. ત્રણ દિવસે અમે ત્યાં પહોંચ્યા. ત્યાં જતા પહેલાં રસ્તામાં અમે કલકત્તા ગયેલા, અને ત્યાંથી સોએક માઈલ દૂરના બોલપુર સ્ટેશને ઊતરીને ત્યાંથી બેએક માઈલ દૂર આવેલા શાંતિનિકેતનમાં પહોંચેલા. વિશ્વભારતી સંસ્થા શાંતિનિકેતનમાં આવેલી છે.

શાંતિનિકેતન એટલે શાંતિનું રહેઠાણ. આ સ્થળ પહેલાં નિર્જન હતું. કવિવર રવીંદ્રનાથના પિતા મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ ઠાકુર કલકત્તાના તેમના નિવાસસ્થાનેથી શાંત સ્થળની શોધમાં નીકળેલા. ઉત્તરે હિમાલયના વિવિધ સ્થળોએ તે વિચર્યા; પણ તેમને શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ નહિ. ત્યાંથી પાછા ફરતાં હાલની શાંતિનિકેતનવાળી જગાએ તે આવ્યા ત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી. ત્યાં આગળ બે મોટા સપ્તપર્ણીનાં (બંગાળીમાં ' છાતિમ ') વૃક્ષો હતાં. મહર્ષિએ એમના રસાલા સાથે ત્યાં મુકામ કર્યો. સ્નાન કરી મહર્ષિ સપ્તપર્ણીનાં વૃક્ષો નીચે ઉપાસનામાં બેઠા. આખી રાત ઉપાસનામાં વીતી. પ્રાતઃકાળે તેમણે કહ્યું કે તેમને અહીં શાંતિ લાધી છે, અને તેથી અહીં આશ્રમ બાંધી તેઓ રહેશે. મહર્ષિએ તે સ્થળ તથા તેની આજુબાજુની જગા ખરીદી લઈ ત્યાં શાંતિનિકેતન આશ્રમ સ્થાપ્યો.

શાંતિનિકેતન આશ્રમમાં મોટું વિશાળ મકાન તથા મંદિર મહર્ષિએ બંધાવ્યાં. ત્યાં મહર્ષિ રહેતા અને સાધના કરતા. તેમના વિશાળ કુટુંબનાં કુટુંબીજનો તથા તેમના બ્રાહ્મસમાજી મિત્રો પણ ત્યાં આવીને અવારનવાર રહેતા. આ આશ્રમમાં તેમણે વિવિધ વૃક્ષો રોપાવી સ્થળ રમણીય બનાવ્યું.

મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ ઠાકુર એ રાજા દ્વારકાનાથ ઠાકુરના પુત્ર. રાજા દ્વારકાનાથ ઠાકુર મોટા જમીનદાર તથા પ્રખ્યાત વ્યાપારી હતા. વ્યાપારને અંગે તે વિલાયતમાં ઘણી વાર રહેતા. મહારાણી વિક્ટોરિયા સાથે તેમને પરિચય હતો. તેમનું મૃત્યુ વિલાયતમાં થયેલું ત્યારે ઇંગ્લૅન્ડના રાજકુટુંબે તેમના અંત્યેષ્ટિ સંસ્કારમાં ભાગ લીધેલો. આપણા દેશમાં સતી થવાનો રિવાજ હતો તે બંધ કરાવવામાં રાજા રામમોહન રાય સાથે રાજા દ્વારકાનાથ ઠાકુરે પણ ભાગ લીધેલો. શ્રીદ્વારકાનાથ ઠાકુરના સ્વર્ગવાસ પછી મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ ઠાકુરના સમયમાં તેમની પેઢી ભારે ખોટમાં ગયેલી. એ ખોટને લીધે લેણદારોને રકમો ચૂકવવી મુશ્કેલ હતી. એ રકમો ચૂકવવાની જવાબદારી કાયદેસર રીતે મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ ઠાકુરની નહોતી; તેમ છતાં તેમણે પોતાની મિલકત લેણદારોને સોંપી દીધેલી. આ મહર્ષિ બ્રાહ્મસમાજના અગ્રણી હતા.

મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ વૃદ્ધ થયા, એમનો મરણકાળ પાસે આવ્યો, ત્યારે તેમના પુત્ર રવીંદ્રનાથે તેમને વિનંતિ કરી કે તેમનો વિચાર શાંતિનિકેતનમાં શિક્ષણસંસ્થા શરૂ કરવાનો છે તેથી તેમને ત્યાં તેવી સંસ્થા શરૂ કરવા રજા આપો. મહર્ષિએ તેમની તે માગણી સ્વીકારતાં પહેલાં ત્રણ બાબતો રજૂ કરી : (૧) નાતજાતના ભેદ સંસ્થામાં રાખવા નહિ; (૨) મૂર્તિપૂજા

સંસ્થામાં કરવી નહિ; (૩) માંસાહાર સંસ્થામાં કરવો નહિ. આ ત્રણે બાબતોનો સ્વીકાર કરી રવીંદ્રનાથ ઠાકુરે શાંતિનિકેતનમાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શરૂ કર્યો.

રવીંદ્રનાથનું બાળપણ કલકત્તામાં ગયેલું. ત્યાં તે શાળામાં થોડાં વર્ષ ભણેલા. તેમને ભણવા માટે વિલાયત પણ મોકલેલા. આ બધા એમના અનુભવ ઉપરથી તેમને લાગેલું કે શિક્ષણ ગીચ વસ્તીમાં નહિ અપાતાં વિશાળ પ્રકૃતિ વચ્ચે અપાવું જોઈએ. ભારતના અરણ્યમાંના પ્રાચીન આશ્રમો જેવા સ્થળ તેમને શિક્ષણસંસ્થા માટે યોગ્ય લાગેલાં. રવીંદ્રનાથે ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને અરણ્યની સંસ્કૃતિ તરીકે ઓળખાવી છે. શાંતિનિકેતનમાં શિક્ષણસંસ્થા કાઢવા પાછળ રવીંદ્રનાથનો આશય બાળકોને કુદરતમય વાતાવરણ અર્પવાનો હતો.

સને ૧૯૨૨માં શાંતિનિકેતનમાંની વિશ્વભારતી સંસ્થામાં હું ભણવા ગયો ત્યારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને રહેવાનાં મોટા ભાગનાં મકાન માટીનાં હતાં. તેના ઉપર ડાંગરના પરાળનાં છાજ હતાં. કવિવર રવીંદ્રનાથ પણ માટીના આવા મકાનમા રહેતા.

વર્ગો મોટે ભાગે વૃક્ષો નીચે ચાલતા. વરસાદ હોય ત્યારે મકાનોની ઓશરીઓમાં વર્ગો બેસતા. સ્વ. ઍંડ્રુઝ સાહેબના મકાનની ઓશરીમાં તેમનો તેવો વર્ગ ચાલતો હજી પણ મારી દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડો થાય છે. તેમના મકાનની પશ્ચિમ તરફની ઓશરીમાં અમે બેસતા. દરેક પોતપોતાનું આસન લાવતું. એમના મકાન પાસે વાંસના ઝુંડ હતા તેથી તે મકાનવાળા સ્થળને વેણુકુંજ કહેતા. વેણુકુંજની પશ્ચિમે પગથી મૂકી ફૂટબૉલનું મેદાન હતું; અને તેની પશ્ચિમે ડાંગરના ખેતરો હતા. વચ્ચે વચ્ચે તાડવૃક્ષો જણાતા. સ્વ. ઍંડ્રુઝ સાહેબનું ભરાવદાર દાઢી-મૂછવાળું મોં, વિશાળ કપાળ, લાંબું નાક, સ્નેહનીતરતી ભૂરી આંખો, ખાદીના પહેરણ અને પંચિયાનો પોશાક આજે લગભગ ૩૯ વર્ષે પણ ભુલાતાં નથી. તે અમને શેકસપિયરનાં હૅમ્લેટ, મૅકબેથ, વગેરે નાટકો તથા રવીંદ્રનાથનુ The Creative Unity નામનું પુસ્તક પણ શીખવતા. આ લેખ લખતી વખતે સ્વ. ઍંડ્રુઝ સાહેબે આપેલો એમનો ફોટો મારી પાસે ભીંત ઉપર લટકે છે.

શાંતિનિકેતનમાં ઉઘાડે પગે ફરવાનો રિવાજ. ભૂમિમાતાના સ્પર્શનો અનુભવ પગરખાં પહેરવાથી નથી મળતો તેવા ખ્યાલથી મોટે ભાગે આ રિવાજ પડેલો. હું સાંજના ફરવા જતો ત્યાંથી મને કાંટો વાગી ગયેલો. તે નીકળેલો નહિ અને તેથી થોડા દિવસ પછી પગ મૂકતાં મને દુખાતું. એક દિવસ હું લંગડાતો લંગડાતો કલામંદિર તરફ જતો હતો. એવામાં ઍંડ્રુઝ સાહેબ સામા મળી ગયા અને તેમણે મારો લંગડાતો પગ જોયો. તરત જ તેમણે મને ઊભો રાખ્યો અને કાંટો કાઢવા તરફની મારી બેદરકારી માટે ચિંતા વ્યક્ત કરી તેઓ તરત જ મને ત્યાંના દવાખાનામાં લઈ ગયા. દાક્તરને આવવાની વાર હતી તેથી તે રોકાયા અને તે આવતાં જ તેમણે તેમને ભલામણ કરી કે આ ભાઈને દુખાય નહિ તેવી રીતે કાંટો કાઢી નાખશો. આ પ્રસંગ આમ તો નજીવો છે, પણ તેમાંથી સ્વ. ઍંડ્રુઝ સાહેબનો વાત્સલ્યભાવ તરી આવે છે.

શાંતિનિકેતનના તે વખતના અધ્યાપકગણમાં સ્વ. ઍંડ્રુઝ સાહેબ ઉપરાંત સ્વ. વિધુશેખર ભટ્ટાચાર્ય, સ્વ. ક્ષિતિમોહન સેન, શ્રી નંદલાલ બસુ, શ્રી ગુરુદયાળ મલ્લિક, વગેરે હતા. હું ત્યાં હતો તે દરમ્યાન ફ્રાંસના ડૉ. સિલ્વાં લેવી, ઑસ્ટ્રિયાના ડૉ. વિન્તરનિત્સ, બોહિમિયાનાં ડૉ. સ્ટેલા ક્રેમરિશ, રશિયાના શ્રી બૉગદેનોવ, વગેરે વિદ્વાન અધ્યાપકો પણ ત્યાં હતા. અભ્યાસ

કરનારાઓમાં ભારતના જુદા જુદા પ્રદેશનાં વિદ્યાર્થીઓ-વિદ્યાર્થિનીઓ હતાં. ભારત બહારના સિલોન તથા જાપાનના વિદ્યાર્થીઓ પણ હતા. ભારતીય વિદ્યાર્થીઓમાં મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીઓ પણ હતા. આ બધા હળીમળીને રહેતા.

વિદ્યાર્થિનીઓ માટે જુદું નિવાસસ્થાન હતું; પરંતુ વર્ગો જુદા નહોતા. વળી મહિનામાં દર પૂનમે વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓ માટે સહભોજન યોજાતું. તેમાં પીરસવાનું કામ વિદ્યાર્થિનીઓ કરતી.

શાંતિનિકેતનથી કેટલેક દૂર કોપાય કરીને નદી છે. તેને કાંઠે ઉજાણી કરવા પણ સંસ્થાનાં વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થિનીઓ તથા અધ્યાપકો જતાં. સીધુંસામાન ગાડામાં લઈ જતાં અને ત્યા નદીકાંઠે સ્વયંપાક થતો. નદીમાં બધા નહાતા, નદીકાંઠે રમતાં, ગાતા, તથા જમતાં.

સાહિત્યસભાઓ, નાટકો, વગેરે પણ ઘણાં થતાં. આવી એક સાહિત્યસભામાં મેં મીરાબાઈ સંબંધી અંગ્રેજીમાં નિબંધ વાંચેલો. નાટકોમાં વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાર્થિનીઓ તથા અધ્યાપકો ભાગ લેતા. ગુરુદેવ (રવીંદ્રનાથ ઠાકુરનો આશ્રમવાસીઓ એ નામે ઉલ્લેખ કરતા.) પણ નાટકોમા માર્ગદર્શન કરતા તથા પોતે તેમાં પાત્રરૂપે ઊતરતા.

શાંતિનિકેતન એટલે ગાન, નાટકો, ચિત્રો, વગેરેનું ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન. રવીંદ્રનાથનાં ગીતો તથા નાટકો વિપુલ સંખ્યામાં છે. રવીંદ્રનાથનાં ગીતોનું સંગીત અનન્ય છે. તે રવીંદ્ર-સંગીતને નામે પ્રસિદ્ધ છે શાંતિનિકેતનની ચિત્રશાળા પણ અપૂર્વ હતી. તેમાં શ્રીનંદલાલ બસુ શ્રીઅસિતકુમાર હાલદાર, શ્રીસુરેંદ્રનાથ કાર, વગેરે ચિત્રગુરુઓ હતા. તેમના ગુરુ શ્રી અવનીંદ્રનાથ ઠાકુર પણ શાંતિનિકેતનમાં કદીક આવતા હું શાંતિનિકેતની ચિત્રશાળામાં જતો અને ચિત્રકળાની પા પા પગલી માંડતો.

શાંતિનિકેતનમા સારું પુસ્તકાલય હતું. તેમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિવિધ ભાષાઓન પુસ્તકો તથા હસ્તલિખિત ગ્રંથો હતા. ગુજરાતી પુસ્તકો પણ ત્યાં ઘણા હતાં. તે ચોવીસે કલાક ખુલ્લું રહેતું, અને તેનો ઘણો લાભ લેવાતો.

હું શાંતિનિકેતનમાં હતો ત્યારે વિશ્વભારતીના ઉત્તર વિભાગમાં ફરજિયાત વિષયો નહોતા, પરીક્ષાઓ બિલકુલ નહોતી, ડિગ્રીઓ અપાતી નહોતી. વિદ્યાર્થીઓ પોતાને અનુકૂળ વિષયોનો અભ્યાસ કરતા. વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો મળી અનુકૂળ સમયપત્રક અને સ્થળ ગોઠવી લેતા.

શાંતિનિકેતનમાં સવારસાંજ વૃક્ષો નીચે ઉપાસના થતી. વિશ્વભારતીના ઉત્તર વિભાગના વિદ્યાર્થીઓમાંથી જેમને તેમા જવું હોય તે જાય. વિશ્વભારતી પૂર્વ વિભાગનું શિક્ષણકાર્ય શરૂ થતા પ્રાર્થના થતી. પ્રાર્થના વૃક્ષો નીચે ઊભા ઊભાં વિદ્યાર્થીઓ સમૂહમાં ગાતા.

કેટલીક વાર પરોઢિયે અમુક વિદ્યાર્થીઓ ગાતા ગાતા આશ્રમમાં ફરતા અને તેમના સૂરોથી નિદ્રાદેવી વિદાય લેતી. અજવાળી રાત્રે પણ આવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ સમૂહમાં ગાતા. ઉત્સવની પૂર્ણાહુતિ પછી વિદ્યાર્થીઓ 'આમાદેર શાંતિનિકેતન' (અમારું શાંતિનિકેતન) એ બંગાળી ગીત ભારે ઉત્સાહથી ગાતા. એ ગીતમાં શાંતિનિકેતનનું સુંદર વર્ણન હતું તથા તેનો રાગ પણ ઉચિત હતો.

શાંતિનિકેતનમાં દર બુધવારે સવારે ત્યાંના મંદિરમાં ઉપાસના થતી. એમાં ગુરુદેવ પ્રવચન કરતા. તે વખતે તેમના નેત્ર મીંચાયેલાં રહેતાં અને તેમના મુખમાંથી અસ્ખલિત વાણીપ્રવાહ વહેતો.

શાંતિનિકેતનથી એકાદ માઈલ દૂર પશ્ચિમમાં શ્રીનિકેતન નામની સંસ્થા હતી. તેમાં ખેતી, વણાટ, મધમાખીઉછેર, મરઘાઉછેર, વગેરે થતું. તે સંસ્થા પણ શાંતિનિકેતનનો વિભાગ હતી. તેનો ઉદ્દેશ ગ્રામપુનર્રચનાનો હતો. ત્યાં પણ અમે કદી કદી જતા. તે વખતે ત્યાં મિ. એલમહર્સ્ટ નામના ગૃહસ્થ મુખ્ય અધ્યાપક તરીકે હતા.

શાંતિનિકેતનમાં હું એક જ વર્ષ રહ્યો અને તે પણ આજથી ૩૮–૩૯ વર્ષ પહેલાં; તો પણ તે સંસ્થાનાં સંસ્મરણો સ્મરણપટ ઉપરથી દૂર થતા નથી, અને એ સંસ્મરણો યાદ આવતાં હૃદય આનંદ અનુભવે છે.

શંકરભાઈ સો. પટેલ

કવિવર ટાગોરને રૂસી લેખકોની સ્મરણાંજલિ

"દરેક રાષ્ટ્રને તેના પોતાના લેખકો—જાણીતા, પ્રખ્યાત, પ્રતિભાશાળી લેખકો હોય છે; પરંતુ બધા લેખકો ખરેખર મહાન હોતા નથી. જેમણે માનવજાતને નવા વિચારો અને નવી ભાવનાઓથી સમૃદ્ધ કરી છે, જેમણે માનવમાત્રમાં રહેલી મહાનતાને જગાડી છે અને વધુ સુખી જીવનનો રાહ ચીંધ્યો છે તેઓ જ મહાન છે ટાગોર એ પ્રકારના માનવી હતા. તેમણે ભાવિ પેઢીઓને પોતાના ધ્યેયને આગળ ધપાવવાનો અનુરોધ કર્યો હતો"

ટાગોર જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ નિમિત્તે, મોસ્કોમાં પત્ર-વ્યવહાર દ્વારા રેલવે એન્જિન્યરિંગનું શિક્ષણ આપતી સંસ્થામાં તાજેતરમાં મળેલી સભામાં જાણીતા સોવિયેટ લેખિકા શ્રીમતી વેરા ઈનબેરે ઉપરના શબ્દોમાં કવિને અંજલિ અર્પી હતી. સોવિયેટ સંઘમાં શરૂ થયેલા દેશવ્યાપી ટાગોર જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવ નિમિત્તે જે ઠેરઠેર સભાઓ મળી રહી છે, તેમાંની આ એક હતી.

સભામાં ટાગોર મહોત્સવ સમિતિના સભ્ય ભારતવિદ્યાશાસ્ત્રી એ. ગ્નાત્યુક-દાનિલચુકે ટાગોરના જીવન અને કાર્ય વિશે પ્રવચન કર્યું હતું. તેમણે આ ભારતીય કવિમાં સોવિયેત જનતા કેટલો ઊંડો રસ લઈ રહી છે તે બતાવ્યું હતું.

સોવિયેત જ્ઞાનકોષ પ્રકાશન સંસ્થાના મુખ્ય તંત્રી, મોસ્કો રોમન જીપ્સી થિયેટરનાં અભિનેત્રી સાતિના ઓંદ્રેયેવા અને કવિ એલેક્ઝાંડર ફિલાતોવે, ટાગોરે સોવિયેટ સંઘની મુલાકાત લીધી તે વેળા તેમની સાથે થયેલા પોતાના મિલનોની યાદ તાજી કરી હતી.

"મૃચ્છકટિક" નાટકના દિગ્દર્શક તુમાનોવે આ નાટક વિશે બોલતાં જણાવ્યું હતું કે "અમે ટાગોરના અત્યંત આભારી છીએ; કારણ કે તેમણે અમને તેમની કૃતિઓ દ્વારા સૈકાંઓ જૂના ભૂતકાળમાં નજર નાખવામાં અને માનવજાતની એક અત્યંત પ્રાચીન સંસ્કૃતિને સમજવામાં સહાય કરી છે."

અમેરિકામાં ટાગોર-શતાબ્દી

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની શતાબ્દી ઉપર અમેરિકામાં અનેકવિધ કાર્યક્રમો યોજાયા છે.

અમેરિકી પ્રજાના ઉત્સાહનો ખ્યાલ એ પરથી આવશે કે લૉસ ઍન્જેલસના નગરપતિ નોરિસ પૉલસને મેની ૧લીથી ૬ઠ્ઠી સુધી ટાગોર સપ્તાહની વિધિપૂર્વક જાહેરાત કરી છે. આ જાહેરાત એક અપૂર્વ સન્માન છે. જાહેરાતમાં તમામ નાગરિકોને આ મહાન અને સન્માનિત કવિની કૃતિઓથી પરિચિત થવાનો અનુરોધ કરવામાં આવ્યો છે.

વૉશિંગ્ટનમાં પ્રદર્શન

વૉશિંગ્ટનમાં એપ્રિલ મહિનાની શરૂઆતમાં સંસદના પુસ્તકાલયમાં ટાગોરની કૃતિઓનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું છે. પ્રદર્શન બે માસ ચાલશે અને મેની ૩૧મીએ પૂરું થશે. તેમાં અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ટાગોરની કૃતિઓ, બંગાળી અને બીજી ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ટાગોરનાં પુસ્તકોના નમૂના, તેમના એક કાવ્યની અસલ હસ્તપ્રત અને બીજી કેટલીક વસ્તુઓ પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે.

ન્યૂ યૉર્કમાં " અંજલિ "

ન્યૂ યૉર્કમાં મુખ્ય સમારંભ " ટાગોરને અંજલિ " નામનો કાર્યક્રમ છે. એ એશિયા સોસાયટીને ઉપક્રમે ટાઉન હૉલમાં યોજાયો છે. તેમાં ભાગ લેનારા અગ્રણી અમેરિકનોમાં કવિ રૉબર્ટ ફ્રૉસ્ટ, " સૅટરડે રિવ્યૂ "ના તંત્રી નૉર્મન કઝિન્સ અને નાગરિક નેતા તથા બૅન્કર જોન ડી. રૉકફેલર ત્રીજાનો સમાવેશ થાય છે. રૉકફેલર ન્યૂ યૉર્કની એશિયા સોસાયટીના ઘણા વખતથી સક્રિય સહાયક છે.

રૉબર્ટ ફ્રૉસ્ટે પ્રમુખ કેનેડીના સત્તારોહણના સમારંભમાં કાવ્યવાચન કર્યું હતું. ટાગોરને તેઓ પોતાની રચેલી અંજલિ આપશે. નૉર્મન કઝિન્સ ભારતના એક અત્યંત ઉત્કટ મિત્ર છે. તેઓ આ વર્ષની શરૂઆતમાં મુંબઈમાં વડા પ્રધાન નહેરુએ ખુલ્લી મૂકેલી નિખિલ ભારત બંગ સાહિત્યપરિષદમાં હાજરી આપવા આવ્યા હતા.

" ટાગોરની ઉભરાતી પ્રતિભા "

ન્યૂ યૉર્કના ટાઉન હૉલના આ કાર્યક્રમને આગલે દિવસે એશિયા હાઉસ ખાતે " ટાગોરની ઉભરાતી પ્રતિભા "એ વિષય ઉપર એક સંવિવાદ યોજાયો છે. તેમાં વાર્તાલાપ, કાવ્યવાચન, નૃત્યો અને ગીતોનો સમાવેશ થશે. એશિયા હાઉસે આ માહને ટાગોરની હસ્તપ્રતો અને ચિત્રકૃતિઓનું પ્રદર્શન પણ યોજ્યું છે.

ચાર નવા ગ્રંથો

આ પ્રસંગ ઉપર ચાર નવા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થનાર છે. એક ગ્રંથમાં ટાગોરની જીવનકથા છે, એક ટાગોરની કૃતિઓનો સંચય છે, એકનું નામ છે " ટાગોર ઇન અમેરિકા " અને એક ટાગોરનાં લખાણોનો સંગ્રહ " ધ ટાગોર રીડર " છે.

ટાગોરનાં નાટકોની રજૂઆત

આ ઉપરાંત ટાગોરનું નાટક "કિંગ ઑફ ધ ડાર્ક ચેમ્બર" ફેબ્રુઆરીની ૯મીથી શરૂ થયેલું તે ચાલુ જ છે. તેમાં ભારતીય અને અમેરિકી વ્યવસાયી અભિનેતાઓ અને નૃત્યકારો ભૂમિકા ભજવે છે. આ નાટકે ન્યૂ યૉર્કવાસીઓને ટાગોરની અનેકદેશીય પ્રતિભાની યાદ આપી છે.

શિકાગોમાં પણ ઉત્સાહી પ્રેક્ષકોએ ટાગોરની નૃત્યનાટિકા "ચાંડાલિકા"ના ત્રણ ખેલમાં હાજરી આપી હતી. એશિયાની સંસ્કૃતિમાં રસ ધરાવતા અમેરિકી યુનિવર્સિટીઓના વિદ્યાર્થીઓએ એ તૈયાર કરી હતી.

શતાબ્દી સમિતિ

આ બધા કાર્યક્રમો સામાન્ય રીતે અમેરિકાની રવીન્દ્રનાથ ટાગોર શતાબ્દી સમિતિની સલાહ લઈને નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. આ સમિતિ ૧૯૫૮માં સ્થપાયેલી. જાણીતાં લેખિકા શ્રીમતી પર્લ બક અને શ્રી નૉર્મન કઝિન્સ તેનાં માનાર્હ અધ્યક્ષો છે અને પ્રા. ડબ્લ્યુ નૉર્મન બ્રાઉન તેના અધ્યક્ષ છે.

ટાગોરની અમેરિકાની મુલાકાત

૧૯૧૩માં ટાગોરને નોબેલ ઇનામ મળ્યું તેની પહેલાં ટાગોર અમેરિકામાં વ્યાખ્યાતા, કવિ, નિબંધલેખક, તત્ત્વજ્ઞ, કેળવણીકાર તરીકે જાણીતા હતા અને સંખ્યાબંધ માણસોના લાગણીશીલ અને પ્રેરણાદાયક મિત્ર હતા. ૧૯૧૨ના ઑક્ટોબરમાં કવિ તેમના પુત્ર રથીન્દ્રનાથ અને પુત્રવધૂ પ્રતિમા સાથે પહેલી વાર અમેરિકાની મુલાકાતે આવ્યા હતા. અર્બાના (ઇલિનોય)માં એક સાધારણ મકાનમાં બેસીને તેમણે કેટલીયે વખત શાંતિથી કામ કર્યું અને "સાધના"ની હસ્તપ્રત તૈયાર કરી. વચમા વચમાં તેઓ રૉચેસ્ટરમાં વ્યાખ્યાનો આપી આવ્યા અને શિકાગોમાં અમેરિકી કવિ વિલિયમ વૉન મૂડીનાં વિધવાને ત્યાં મહેમાન તરીકે જઈ આવ્યા. ત્યાં જ તેઓ "પોએટ્રી" માસિકનાં તંત્રી શ્રીમતી હેરિયેટ મનરોના પણ મહેમાન બન્યા. શ્રીમતી મનરોએ તેમનાં કાવ્યોને પ્રસિદ્ધિ આપી વળી ટાગોરે આ જ સમયમાં હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં અને ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં વ્યાખ્યાનમાળા આપી.

અર્બાનામાં રહેતી વેળાએ ટાગોર અમેરિકનોને કુટુંબની વ્યક્તિ જેટલા પરિચિત થઈ ગયા. તે પછી તો તેમણે ચાર વાર અમેરિકાની મુલાકાત લીધી અને દેશના આ કાંઠાથી પેલા કાંઠા સુધી ફરીને વ્યાખ્યાનો આપ્યાં અને કાવ્યો વાંચ્યાં.

"અમેરિકન જીવન"માંથી

☆

જીવનનો નિયમ

જીવનનો નિયમ પ્રતિસ્પર્ધા કે સંચયવૃત્તિ પર નહીં; પરંતુ સહકારિતા પર અવલંબવો જોઈએ. જેની અંદર રહેલી ભલાઈ સર્વના કલ્યાણમાં સહકાર આપે છે, એવા સમાજમાં ફરજો પર ભાર મુકાશે, હક્કો પર નહીં. ફરજ અદા કરવાથી હક્ક આપોઆપ મળી રહેશે. આપણે તાલીમની એક નવી દિશા રચવી પડશે અને નવા પ્રકારની માનવતાનું નિર્માણ કરવું પડશે.

જવાહરલાલ નહેરુ

સોવિયેત સંઘમાં ટાગોર

સોવિયેત સંઘમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ખૂબ લોકપ્રિય છે. એમની ઘણી કૃતિઓનો સોવિયેત સંઘની જુદી જુદી ભાષાઓમાં અનુવાદ થયો છે અને તેની લાખોની સંખ્યામાં નકલો વેચાઈ છે. સોવિયેત નાટ્યમંડળીઓ એમનાં નાટકો ભજવે છે.

સોવિયેત લેખક પાવલ લુસીન્સ્કીએ કહ્યું છે કે "હું કદી બંગાળ ગયો નથી અને મારે કદી જંગલમાંથી માર્ગ કાઢવો પડ્યો નથી; છતાં હું ભારતને, તેની વાણી અને માયાળુ જનતાને ચાહવા લાગ્યો છું. એ બધો પ્રભાવ ટાગોરની અમર કૃતિઓના વાચનનો છે." આમ ટાગોરનાં લખાણો સોવિયેત જનતાના દિલમાં ભારતીય જનતા પ્રત્યે મમતા પેદા કરે છે.

૧૯૬૧માં કવિવરની જન્મશતાબ્દી છે એ પ્રસંગને ભવ્ય રીતે ઊજવવા માટે સોવિયેત પ્રાચ્યવિદ્યાશાસ્ત્રીઓ તૈયારી કરી રહ્યા છે. એ વખતે ટાગોરની તમામ કૃતિઓને રશિયનમાં ૧૨ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. એ ઉપરાંત ભારતીય સાહિત્યકારો સાથે મળીને સોવિયેત પ્રાચ્યવિદ્યાશાસ્ત્રીઓ ટાગોર અંગે એક ખાસ નિબંધ તૈયાર કરી રહ્યા છે. એમાં એમને પ્રો. મહલાનોબિસનો સાથ પણ મળ્યો છે.

થોડા વખત પહેલાં તાજિકીસ્તાનના રાજ્યસંચાલિત લાહુતી તાજિક અકાદમીના ડ્રામા થિયેટરે ટાગોરનું પ્રખ્યાત નાટક "વિસર્જન" ભજવ્યું હતું જે ઘણું સફળ અને લોકપ્રિય બન્યું હતું. આ નાટકમાં મુખ્યત્વે તાજિક કલાકારોએ ભાગ લીધો હતો.

સોવિયેત સંગીતકારોને માટે ટાગોરની કવિતાઓ પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો બની છે. આ સંગીતમાં ટાગોરનાં ઊર્મિગીતો વધુ મોહક લાગે છે.

૧૯૨૪થી ૧૯૨૬ના ગાળામાં મૉસ્કોના રાજ્યસંચાલિત સંગીત પ્રકાશન ગૃહ તરફથી પિયાનો પર વગાડવા માટે ટાગોરનાં ૭ ગીતોની સ્વરલિપિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

મિખાઈલ ઇપ્પોલિતોવ-ઇવાનોવ એક જૂનામાં જૂના સોવિયેત સંગીતકાર છે. એમણે પણ ટાગોરનાં ચાર ગીતો—"હાથજોડ", "મિત્ર, આ-રહ્યું ફૂલ," "પીળું પંખી" અને "વિદાય લીધા વિના જઈશ મા"નું સંગીત રચ્યું છે. આ ગીતો કુમળી માનવસહજ લાગણીઓ અને સાચી ભક્તિનો પડઘો પાડે છે. આ ગીતોનું સંગીત એક મોટી આવૃત્તિ રૂપે ૧૯૩૫માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

થોડાં વરસો પહેલાં મૉસ્કોના સંગીત પ્રકાશન ગૃહે "બંગ ગીતો" અને "વિશ્વનાં લોકગીતો" નામક બે સંગ્રહો પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. તેમાંના પ્રથમ સંગ્રહમાં ટાગોરનાં ચાર ગીતો છે.

('સોવિયેત યુનિયનના સમાચાર અને વિચાર'માંથી)

પ્રથમ મુલાકાત—ગુરુદેવ-દીનબંધુ એન્ડ્રુઝની

૧૯૧૨ ! લંડન ! એક પ્રખ્યાત કલાકારના દીવાનખાનામાં ઇંગ્લૅન્ડના થોડા જાણીતા કવિઓ, કલાકારો અને લેખકો બેઠા છે. આયરલૅન્ડના એક વિશ્વવિખ્યાત કવિ ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરેલી 'ગીતાંજલિ'માંથી એક પછી એક ગીત સંભળાવી રહ્યા છે. સાંભળનારાઓ મંત્રમુગ્ધ થઈને બિલકુલ શાંત છે. તેઓના ચહેરા સૂર્યોદયના પ્રકાશથી અંજાયા છે, કારણ કે આ ગીતોમાં તેઓને પૂર્વ – અને પ્રકાશ તો પૂર્વથી જ સદીઓથી આવે છે ને ? – ના સત્યના શોધકો અને સાધકોની અમર વાણી સંભળાઈ રહી છે. આથી તેઓના હૈયામાં એવી આશા અંકુરિત થઈ છે કે જો જીવનમાં સાચી શાંતિ મેળવવી હોય તો પૂર્વ પ્રતિ અવજ્ઞાની ભાવનાનો ત્યાગ કરીને તેના પ્રતિ આદરની ભાવના કેળવવી પડશે. તેઓના ચહેરા પર જે આલોકની છટા દેખાય છે, તે આ આશાનું જ એક પ્રતિબિંબ છે.

ગીતોનું વાચન સમાપ્ત થયું છે પણ હજુ શ્રોતાગણ મંત્રમુગ્ધ જેવો દેખાય છે. કોઈના અંતરમાં પ્રભુ પ્રતિ પ્રેમ ફરીથી જાગ્યો છે. કોઈ બીજાના દિલમાં સૌંદર્યની આરાધના કરવાનો ઉમંગ ઉભરાઈ આવ્યો છે. કોઈ ત્રીજાને મૃત્યુનો મર્મ સમજાવા લાગ્યો છે. કોઈ ચોથાને દુઃખમાં કૃપાળુ પ્રભુનો ચરણધ્વનિ સંભળાય છે. કોઈ પાંચમાને માનવજીવનની સાધનાનો પુરસ્કાર એક ચળકતી તલવાર હોઈ શકે છે, ન કે ગુલાબનું એક ફૂલ એમ લાગવા માંડ્યું છે. કોઈ છઠ્ઠાને એમ લાગ્યું છે કે મૌન જ પ્રભુનું સાચું મંદિર હોઈ શકે છે.

આવી રીતે શ્રોતાગણની અંદર અનેક ઊર્મિઓનો સમૂહ ઊમટી આવ્યો.

અચાનક ત્યારે એક ભાઈ બોલી ઊઠ્યા, "જે ગીતોનું વાચન આપણે આજે સાંભળ્યું છે અને જેનાથી આપણે ધન્ય થયા છીએ તેને માટે આપણે સૌ પ્રભુનો ઊંડો આભાર માનીએ અને આપણા માનનીય મિત્રને પ્રણામ કરીએ અને કહીએ, 'તમે આજે અમને જે સાચું અને સૂક્ષ્મ પૂર્વ છે, જ્યાં જ્ઞાનનો સૂર્યોદય થાય છે, તેનાં દર્શન કરાવ્યાં છે. હવે પછી અમે અમારું દિલ અને અમારી દૃષ્ટિ પૂર્વ દિશા તરફ સતત ખુલ્લી રાખીશું. અમે ભૌતિક વિચારો, વિષયો અને વિલાસોમાં એવા જે સપડાઈ ગયા હતા કે કોઈ કોઈ વખત અમને એમ લાગવા પણ માંડ્યું હતું કે એમ તો ન હોય કે અમે સાચી ઉન્નતિને બદલે અધોગતિ તરફ જઈ રહ્યા છીએ.'"

પછી એક બીજા ભાઈ બોલ્યા, "'ગીતાંજલિ'નાં ગીતો દ્વારા અમને આધ્યાત્મિક જીવન માટે એક અમૂલ્ય ખમીર અને ખજાનો મળ્યા છે."

પછી એક બહેન બોલ્યાં, "પ્રભુ અમને ક્ષમા કરે કે જે દેશમાંથી અમને આજે સત્યનો સંદેશો મળ્યો છે, તેના લોકોની સાથે અમારો વ્યવહાર માલિક-ગુલામ જેવો રહ્યો છે, જ્યારે ધર્મ અને નીતિની દૃષ્ટિથી અમારે તેમની સાથે મૈત્રી રાખવી જોઈતી હતી. આવા અનાદર માટે અમારે સૌએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ઘટે."

(અનુસંધાન પાન ૬૯૦ ઉપર)

ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથનો માનવજાતિને સંદેશ

વહેલી સવાર હતી. મેં મારા પૂજ્ય અને પ્રિય ગુરુદેવને પ્રણામ કર્યા. પછી મારા દિલમાં જે તેમની છબી વર્ષોથી રહી છે, તેની સામે મેં શ્રદ્ધાનું એક ફૂલ રાખ્યું. પણ પહેલાં તો તે છબી કાંઈ બોલી નહિ; પછી તે કાંઈ બોલવા લાગી. તે કાંઈ આવું કહી રહી છે, એમ મને લાગ્યું :

"જેણે પ્રેમરસ પીધો છે તે જ વ્યક્તિ આ જગતમાં જીવવાનું જાણી શકે છે. પ્રેમમાં કોઈ પણ જાતની અસ્પૃશ્યતાની દુર્ગંધ નથી હોતી. તે કમલફૂલની જેમ શ્વેત અને સુગંધિત છે. જેવી રીતે એક પુષ્પની સુગંધ તેના પ્રાણમાંથી નીકળીને આકાશ તરફ જાય છે અને અસીમના ચરણોમાં અર્ઘ્યરૂપે પોઢી જાય છે, એવી જ રીતે માનવના પ્રેમમાં અનંતનું આહ્વાન સંભળાવવું જોઈએ, અસીમનો ઉલ્લાસ અનુભવાવો જોઈએ, અમરત્વનો આસ્વાદ મળવો જોઈએ.

માનવ એક મંદિર-સ્થાન છે. તેના પૂજાસ્થાનમાં કોઈ એવી મૂર્તિ નહિ સ્થાપવી જોઈએ જે જગતમાં સૌના સાથે હરખાઈ ને હળીમળીને રહેવામાં તેને બાધારૂપ થઈ પડતી હોય. તે મૂર્તિ ભલે કોઈ એક ગુરુની હોય કે એક વિશેષ વિચાર-પ્રથાની હોય.

જીવનનો અંત નથી, સત્યનો અંત નથી. તેથી કોઈ ને પણ એનો અધિકાર નથી કે તે તમને કહે, 'તમારી યાત્રા હવે પૂરી થઈ છે. અહીં થોભી જાઓ. વધારે કાંઈ જાણવા યોગ્ય નથી કે જાણવાની જરૂર નથી. તમે સત્યની શ્રેષ્ઠ સીડી પર પહોંચી ગયા છો તેથી અહીં જ સદા માટે વિશ્રામ કરો, અને જે કાંઈ કે જેટલું પામ્યા છો, તેનાથી સંતુષ્ટ થાઓ અને તેનો ભોગ કરો.'

પણ તમે તો કેવળ તમારી સીમિત મૂર્તિનો જ આદેશ સાંભળો છો અને તે પ્રમાણે તમારા જીવનનું ઘડતર કરો છો. તેથી જો તમે મારા પ્રતિ તમારી જે ભક્તિ છે તેને સાર્થક બનાવવા ઇચ્છતા હો તો તમે સીમા અને સંકીર્ણતાની જે અનેક દીવાલો તમે ઊભી કરી છે, તેને એક એક કરીને તોડો; નહિ તો સત્ય-રવિનો પ્રકાશ કોઈ પણ દિવસે પણ તમારા જીવન કે જગતમાં પ્રવેશ નહિ કરી શકે.

એકતાનું આહ્વાન સાંભળો. એકતાનો આદેશ છે તેનું પાલન કરો. મારા જીવન અને મારા સાહિત્ય બંનેનો આ જ એક સંદેશો છે. જેમ મેં મારી 'ગીતાંજલિ'ના એક ગીતમાં ગાયું છે:

"એકનું દર્શન, એકની લીલા અનેકમાં હું સદા જોતો રહું, એવી મારી પ્રાર્થના છે, પ્રભુ!" (ભાવાર્થ)

ગુરુદયાલ મલ્લિક

☆

ગુરુદેવને

એ બાળકવિ જ્યારે સાબરમતી નદીની રેતમાં સવારસાંજ ઘૂમતો હશે ત્યારે તટે ઊભેલાં વૃક્ષપાન એમને નીરખીને કેવાંક મલકાતાં હશે !

વળી એ બાળકવિની નજરમાં આકાશગંગાએ સદાય નહાતાં તારાઓનાં ઝૂમખાંમાં શું શું દેખાતું નહિ હોય ? કેવાં કેવાં સ્વપ્નોમાં તે રાચતો હશે ? એની એ મનગમતી આકૃતિઓમાં રંગ પૂરીને એ બાળકવિ જગતને શો સંદેશો આપતો હશે ?

ચાર દીવાલોમાં એનો પ્રાણ રુંધાતો. એને એ જરાય ગમતું નહિ. અનંત આકાશનું છત્ર એને ખૂબ ગોઠતું. એમાંથી એને કંઈ કંઈ સૂઝી આવતું. અનંત આકાશના સંધ્યાના ઘેરા રંગબેરંગી આભુની કિનારીમાં એનું મન રાચતું રહેતું.

એની સાહિત્યકૃતિઓ જગતથી અજાણી નથી; પણ માત્ર એક જ વાત એવી દુઃખદાયક લાગે છે કે એ બાળકવિ જ્યારે વિદેશીઓએ પિછાણ્યો ને નવાજ્યો ત્યારે જ ભારતવાસીની આંખેથી પડળ ઊખડી ગયાં. આળસ મરડીને તેણે પોતાના લાડીલા કવિને જોયો. એના ભણી તેણે મીટ માંડી. બાળકવિ સમ્રાટકવિ થયો.

સંસારની રંગભૂમિ ઉપર કવિ કેવો છે, કોની સાથે પોતાને સરખાવે છે, તે તો એનાં અનેકવિધ કાવ્યો, નાટકો, વાર્તાસંગ્રહો છે, એમાં આપણે એને સમરસ થયેલો જોઈ શકીએ છીએ.

છતાં પોતે જબરો નાટયકાર છે, એટલું જ નહિ, પણ રંગભૂમિની સજાવટે તે આબેહૂબ ખીલી ઊઠતો હોય છે. ઋતુ-ગાન, ઋતુ-વધામણુંનો તો એ ભારે શોખીન હતો. 'શેફાલી'નો રંગ તૈયાર જ હોય હોળી ઉત્સવ—ફાલ્ગુની ઉત્સવને આવકારવા. એની નયી તાલીમની દૃષ્ટિ એનાં કાવ્યોમાં, એનાં સ્તવનમાં તાણા ને વાણાની જેમ ઓતપ્રોત થયેલી હતી.

સુંદરતામાં એને પ્રભુનાં દર્શન થતાં. એમ એ ફિરસ્તો હતો. સાથે સાથે મહાન પ્રેમી પણ હતો. એ કહેતો : " પ્રેમ કરવાનો અધિકાર જીવમાત્રને છે, પ્રેમરંગ હરકોઈને ચડી શકે છે; પણ એનાં attachment—આસક્તિથી—ચેતવાનું રહે છે. મારે તો કવિસમ્રાટ હોવા છતાં તે ગગનગામી રહ્યો હતો. ધરતી સાથેનાં વળગણથી એ લબદાયો ઓછો હતો; અર્થાત્ કમળવત્ તે રહી શક્યો હતો.

ભારતે આપ્યા ડાબાજમણી બે લાડકા કુંવરો—સુપુત્રો. એક સુંદરમ્, શિવમ્, સત્યમ્‌ને પૂજે છે. બીજો પૂજે છે: સત્યમ્, શિવમ્, સુંદરમ્‌ને. આમ છતાં આ બંને પ્રવાહો મોટા એક પ્રવાહમાં ભળી જઈ ને સમરસ થઈ શકયા હતા.

પુષ્પો, પંખીઓ તો કવિનાં નિકટનાં સાથી હતાં. એમાંથી અખૂટ ગીતભંડારનો તે ભંડારી બની ચૂકયો હતો. એ ભંડારની લૂંટમાં નવું ચેતન, નવી પ્રેરણા તે રેલાવી શકયો હતો.

ત્યારે એને કેવો કહેવો ? સુંદરતાનો ઉપાસક હોઈ એને કલાકાર કહેવો ? સંવેદનોમાંથી જન્મતાં અનેક ગાન તે જન્માવી શકયો હતો માટે કવિ કહેવો ? અનેક ગ્રંથો, નિબંધો, નાટક,

નવલકથાઓ, નવલિકાઓ લખી શકયો છે માટે સાહિત્યકાર કહેવો ? શિક્ષણકાર કહેવો ? મહાન ચિંતક કહેવો ? શૂન્યમાંથી સૃષ્ટિ સર્જાવે એવો પરમભક્ત ગુરુ કહેવો ? શું કહેવું ? એ શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતો, એમ અંદરથી કોઈક સાદ પુરાવે છે.

એની ચિન્મય તપસ્યાએ એને પ્રભુના દરબારનું સિંહાસન મેળવી આપ્યું હતું એની મંગળદષ્ટિમાં સૌનો વાસ હતો બહેનો માટેનો એનો આદર તો અદ્ભુત હતો "ન ભૂલશો કે તમારી દરેકની અંદર એ મહાન આદિ તપસ્વિની ગૌરી સુપ્ત છે એને જગાડો "-આ હતું એનું સૂત્ર, જે એણે માનવીઓને પડકારી જાણ્યું હતું.

એના એ પરમભક્ત ગુરુદેવને પ્રણામ હજો

હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ–૧૩ વિમળા પટેલ

☆

(અનુસંધાન પાન ૧૮૭થી)

ગુરુદેવ આ બધું ચૂપચાપ સાંભળી રહ્યા હતા શું કહેવું તે તેમને કંઈ સૂઝતું નહતું

ત્યાં એક અંગ્રેજ ભાઈ જેમણે ભારતમાં લગભગ બાર વર્ષો સુધી શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં સારું કામ કર્યું હતું, તેઓ ઊભા થયા અને ગુરુદેવની પાસે ગયા અને તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા આ જોઈને બધા અજબ જ થઈ ગયા: ગુરુદેવ પણ થોડી ક્ષણ પછી તે ભાઈએ કહ્યું "આજથી હું મારી જિંદગી ભારત સાથે પ્રેમ કરવામાં અને ઇંગ્લૅન્ડ તરફથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં ખરચવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું."

આ શબ્દો સાંભળીને ગુરુદેવની આંખોમાં આંસુ ન આવતા લાગ્યા હોય એમ જેઓ ત્યાં બેઠેલા હતા તે લોકોને લાગ્યું. તે અંગ્રેજ ભાઈની પ્રતિજ્ઞા પાછળ ગુરુદેવે પ્રભુનો એક સંકેત જોયો પછી તેમણે કહ્યું : "હું પણ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આજથી મારા જીવનનું વિશેષ ધ્યેય પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે પુલ બાંધવાનું હશે."

આ રીતે ગુરુદેવ અને દીનબંધુ ઍન્ડ્રુઝના પ્રથમ મિલન દ્વારા પૂર્વપશ્ચિમની પ્રેમસગાઈ થઈ. ત્યાર પછી ગુલામીનો અત્યાચાર અને અંધકાર ધીરે ધીરે દૂર થવા લાગ્યો અને માણસ જાતિના હૈયામાં આવા એક સંકલ્પનો જન્મ થયો કે સાચી માનવસભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો પાયો વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનના મિલનમાં જ છે

('પ્યારા બાપુ'માંથી) ગુ. મ.

☆

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

વર્તમાનપત્રના સંગ્રાહકો તથા છાપખાનાં તથા તેના ઇતિહાસમાં રસ ધરાવનારાઓ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય દ્વિમાસિક Oprechte Tijdinghe બહાર પડેલ છે. શરૂઆતનાં ડચ વર્તમાનપત્રોનાં શીર્ષકમાંથી આ બે શબ્દો લેવામાં આવ્યા છે. તેનું અંગ્રેજી 'સિન્સિયર ટાઈમ્સ' થાય છે. વર્તમાનપત્રની દુનિયા વિષે રસદાયક માહિતી આપવાની આ પ્રકાશનની નેમ છે. આ ખબરમાં મુદ્રણાલયનો ઇતિહાસ, જગતના કોઈ વિખ્યાત પત્રનો ઇતિહાસ, નવાં દૈનિકો વિષે માહિતી અથવા વર્તમાનપત્રો બંધ પડ્યાની ખબર, પત્રોનું પ્રદર્શન વગેરેનો સમાવેશ થશે. સંગ્રાહકોને એકબીજાના સંસર્ગમાં આવવાની તથા પોતાના સંગ્રહોને સમૃદ્ધ કરવાની આથી તક મળશે. દરેક અંકમાં ડચ તથા અંગ્રેજી ભાષાના લેખો તથા જૂનાં વર્તમાનપત્રોની ફોટો સ્ટેટ અથવા નાની નકલ તથા બીજી રસદાયક માહિતી આપવામાં આવે છે. નવાં છાપખાનાંનાં નામ તથા સરનામાંની યાદી પણ આપવામાં આવે છે.

૫૦૦ પત્રકારો તથા બીજા વર્તમાનપત્રોના રસિયાઓમાં આ પ્રકાશનનો જગતવ્યાપી ફેલાવો છે. ૧૯૬૦ના માર્ચમાં પ્રકાશનની શરૂઆત થઈ ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં મુદ્રણાલય સંબંધી ૧૦૦ પાનાંનું લખાણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. બાર માસના ૭ અંકનું લવાજમ દશ શિલિંગ છે. ઉપરાંત, જ્યાં સુધી ખલાસ ન થાય ત્યાં સુધી ગ્રાહકને ૧૭૫૯ના 'લંડન ક્રોનિકલ' અથવા 'યુનિવર્સલ ઈવનિંગ પોસ્ટ'ની જૂની નકલ ભેટ આપવામાં આવે છે.

—ઈ. સ. ૧૯૫૯માં માથા દીઠ ન્યુસપ્રિન્ટની વધારેમાં વધારે વપરાશ બેલ્જિયમ તથા લક્ષેમ્બર્ગમાં ૧૨ કિલો હતી. નેધર્લૅન્ડમાં ૧૧, ફ્રાન્સમાં ૧૦, પશ્ચિમ જર્મનીમાં ૯ તથા ઇટાલીમાં ૫ કિલો હતી.

—બ્રિટિશ ઍન્ડ ફોરેન બાઈબલ સોસાયટીએ ૧૮૩૦માં દર ૭૦ સેકંડે, ૧૮૮૧માં દર ૯ સેકંડે, ૧૯૧૫માં દર ૫ સેકંડે અને ૧૯૫૯માં દર ૨ સેકંડે બાઈબલની એક નકલ તૈયાર કરી છે; છતાં જગતની જરૂરિયાતને આ સંખ્યા પૂરી પડતી નથી.

—સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડનો જૅકોબ મૅથિસ (૧૮૦૨–૧૮૬૬) સ્વયંશિક્ષિત હતો. તેણે ૩૫ પ્રકરણમાં પોતાની આત્મકથા લખેલ છે. આ આત્મકથાની ખૂબી એ છે કે તેનું દરેક પ્રકરણ જુદી જુદી ભાષામાં લખાયેલ છે. આ ભાષાઓમાં ઇથિયોપિયન, ચાઈનીઝ, ગ્રીક, પોર્ટુગીઝ, એંગાડિનિયન, લૅટિન, યુક્રેનિયન, હિબ્રુ તથા ખાલ્ડિયનનો સમાવેશ થાય છે.

—શીખોના ધર્મગ્રંથ ગુરુ ગ્રંથસાહેબનું પહેલી જ વખતમાં હિંદીમાં ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે. મુન અર્જુનસિંઘે મહારાષ્ટ્રના ગવર્નર શ્રી શ્રીપ્રકાશને રાજભવન ખાતે તેની એક નકલ ભેટ આપી છે.

—કાસેલ(જર્મની)નું ગ્રીમ સંગ્રહસ્થાન અત્યારે ગ્રીમની પરીકથાઓની જુદી જુદી આવૃત્તિઓનું પ્રદર્શન ભરી રહેલ છે. છેલ્લાં દોઢસો વર્ષમાં પ્રગટ થયેલ આ આવૃત્તિઓનું

પ્રદર્શન ગ્રીમ બ્રધર્સ સોસાયટી તરફથી ગોઠવાયેલ છે. જૂનામાં જૂની આવૃત્તિ ૧૮૦૨થી ૧૮૧૫ સુધીની છે. તેમાં હસ્તલિખિત પુરવણી છે. પ્રદર્શનમાં અંગ્રેજી, ફ્રેંચ, ડચ તથા સોવિયેટ સંઘની વિવિધ ભાષાઓનાં શરૂઆતનાં ભાષાંતરોનો સમાવેશ થાય છે.

—રાજકારણમાં પડવા માટે લેખક તરીકેની કારકિર્દીનો ત્યાગ કરીને અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાનાર જ્હોન એફ. કેનેડીએ પોતાની લેખક તરીકેની કારકિર્દીમાં પણ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી. ત્રેવીસ વર્ષની ઉંમરે ખૂબ વેચાણ થતા પુસ્તકના તે લેખક હતા. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સેનેટના સભ્ય તરીકે તેમણે બીજું તેવું જ પુસ્તક લખ્યું અને તે પુસ્તકને પારિતોષિક પણ મળ્યું. તેમણે પોતાનાં ભાષણોનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે અને સામયિકોમાં સેંકડો લેખો લખ્યા છે. 'એન્સાઈક્લોપિડિયા બ્રિટાનિકા'માં લેખ આપનાર તે એક જ પ્રમુખ છે.

—મુંબઈના ભાષાવિદ્ શ્રી વિશ્વનાથ નરવણેએ ૧૬ ભાષાના ૪૦,૦૦૦ હજાર શબ્દોનો 'ભારતીય વ્યવહારકોશ' તાજેતરમાં પંડિત નેહરુને અર્પણ કર્યો છે. સોળ ભાષામાંથી પસંદ કરેલા ૪૦,૦૦૦ શબ્દો તથા દરરોજના વપરાશમાં આવતાં ૩૭૫ વાક્યો ગુજરાતીની ચોદ તથા અંગ્રેજી તથા સિંધી ભાષામાં તેમના અર્થ સાથે આપવામાં આવેલ છે.

—મરાઠી સાહિત્યના મહાન ગ્રંથ 'જ્ઞાનેશ્વરી'નું ફ્રેન્ચ ભાષામાં ભાષાંતર થયું છે. ભાષાશાસ્ત્રના વિદ્વાન પ્રાધ્યાપક એમ. ડિલેરીએ આ ભાષાંતર કર્યું છે.

—પ્રિન્સ અલીખાનના જીવન વિષે એક પાકિસ્તાનીએ લખેલ પુસ્તક પહેલી જ વખત લંડન અને ન્યુયોર્કમાં એકી સાથે પ્રગટ થશે. આ પુસ્તકનું ઘણી ભાષાઓમાં ભાષાંતર કરવામાં આવશે. પુસ્તકમા લગભગ એક લાખ શબ્દો હશે. સ્વ. પ્રિન્સ અલીખાનના પુત્ર પ્રિન્સ કરીમ આગાખાન આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખશે.

—ટોલ્સ્ટોયના મિત્રો અને પ્રશંસકોનો પાર નહોતો. દરેક દેશમાં તે મળી આવતા હતા. અત્યારે ટોલ્સ્ટોયે લખેલા ૫૦,૦૦૦ પત્રોનો સંગ્રહ થયો છે. તેમનાં પુસ્તકો ૮૨ ભાષાઓમાં છપાયાં છે, અને તેની ૯ કરોડ ૫૦ લાખ નકલો વેચાઈ ગઈ છે.

—ભારતીય કવયિત્રી અમૃતા પ્રીતમને મેજર ગાગારિનના અવકાશવિજયનું કાવ્ય એક કલાકમા લખીને મોસ્કો મોકલવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. એક કલાકમાં કાવ્ય લખવાનું કામ મુશ્કેલ જણાતા કાવ્યને બદલે સંદેશો મોકલવાનું તેને કહેવામાં આવ્યું. પરંતુ સંદેશો કાવ્યમાં સરી પડચો, અને તે સર્જન પૂરું થતાં મોસ્કો રેડિયો પરથી એક કલાકમાં તો તે પ્રસારિત પણ થઈ ગયું.

—બર્માના વડાપ્રધાન ઉ નુએ બર્મીઝ ભાષામાં 'ધી વેજીસ ઓફ સિન' (The Wages of Sin) નામે નાટક લખ્યું છે. તેની બધી રોયલ્ટી તેમણે પોતાની પત્નીને આપી દીધી છે. આ નાટકનું અંગ્રેજી ભાષાંતર અંગ્રેજી ભાષાના દૈનિક 'ધી નેશન'માં ક્રમશઃ પ્રગટ થશે. બર્મીઝ ભાષાના પ્રકાશન તથા ફિલ્મના હક્કોથી તેને મોટી રકમ મળશે. ઉ નુ પ્રખ્યાત નાટ્યલેખક છે. તેમનું એક નાટક 'ધી પીપલ-વિન થ્રુ (The People win through) શાળામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચાલુ થયું છે તથા તેની ફિલ્મ પણ ઊતરી છે.

—નવી દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમી તરફથી ભારતીય લેખકોની ટૂકી જીવનસૂચિ (હૂઝ હૂ ઑફ ઇન્ડિયન રાઈટર્સ) બહાર પડેલ છે. ૪૧૦ પાનાના આ ગ્રથમા લગભગ છ હજારથી વધારે લેખકોનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે

વાકાનેર, ૧-૫-'૬૧ છોટાલાલ માનસિગ કામદાર

*

—આ વર્ષે ભારત સરકારે વિવિધ ક્ષેત્રોમા દેશની વિશિષ્ટ સેવા બજાવનાર વ્યક્તિઓને રાષ્ટ્રીય સન્માનના પ્રતીક રૂપે જે ચદ્રકો આપ્યા તેમા ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમા છેલ્લા ચાળીસ વર્ષથી સ શોધન કાર્ય કરી રહેલા પુરાતત્ત્વાચાર્ય મુનિશ્રી જિનવિજયજીનો પણ સમાવેશ થાય છે

—નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદી અને શ્રી કાસમભાઈને રાષ્ટ્રપતિ તરફથી સન ૧૯૬૦–'૬૧ના વર્ષ માટે અનુક્રમે શ્રેષ્ઠ નાટ્યકાર અને શ્રેષ્ઠ નાટ્ય દિગ્દર્શક તરીકેના પારિતોષિકો આપ્યા છે, તેથી તેમને સન્માનવા મુબઈમા એક સભા મહારાષ્ટ્રના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી યશવ તરાવ ચવાણના પ્રમુખપણે તા ૨૦-૪-'૬૧ને દિવસે મળી હતી.

—સૌરાષ્ટ્રમા ઉપલેટાની શહેર સુધરાઈ એક જાહેર માર્ગ ઉપર સદ્‌ગત ઝવેરચદ મેઘાણીની આરસની પ્રતિમા મૂકનાર છે ૧૯૪૭મા અવસાન પામેલા અને રાષ્ટ્રશાયરનુ બિરુદ પામેલા મેઘાણીનુ આ પ્રકારનુ આ સર્વપ્રથમ સ્મારક છે.

—મુબઈના ગુજરાતી દૈનિક 'મુબઈ સમાચાર'ના ત ત્રી શ્રી સોરાબજી પાલનજી કાપડિયાનુ ૮૨ વર્ષની ઉંમરે ઉદવાડા ખાતે અવસાન નીપજ્યુ છે

તેઓ છેલ્લા ૪૦ વર્ષથી 'મુબઈ સમાચાર'ના ત ત્રી હતા તેમની કારકિર્દીમા તેમણે સ્વ હૉર્નિમૅન અને શ્રી બ્રેલ્વી જેવા પીઢ પત્રકારો સાથે કામ કર્યુ હતુ અને તેમણે ભારતીય પત્રકારિત્વ અને તેમાય ખાસ કરીને દેશી ભાષાઓના અખબારોના વિકાસ અને પ્રગતિમા ફાળો આપ્યો હતો

શ્રી કાપડિયાએ 'મુબઈ સમાચાર'નુ સુકાન સભાળ્યુ તે અગાઉ તેઓ ૨૫ વર્ષ લગી 'સાજ વર્તમાન'મા હતા આમ તેઓ ૫૫થી પણ વધુ વર્ષો યથા ગુજરાતી પત્રકારિત્વ સાથે સક્રિય રીતે સકળાયેલા હતા

—ગુજરાત સરકારે યોજેલી બાળનાટકોની હરીફાઈમા સને ૧૯૬૦–'૬૧ વર્ષ દરમિયાન નીચેના નાટકોને ઇનામો આપવામા આવ્યા છે

પહેલુ ઇનામ શ્રી રમણલાલ સોનીના નાટક "વ દેમાતરમ"ને રૂ ૧૦૦૦, બીજુ ઇનામ શ્રી ધન જય ૨ શાહના નાટક "અલીબાબા અને ચાલીસ ચોર"ને રૂ ૫૦૦, ત્રીજુ ઇનામ શ્રી શારદાપ્રસાદ વર્માના "એ બે નયન" અને શ્રી અપુભાઈ પડ્યાના "ભાઈભીજની ભેટ"ના બન્ને નાટકો વચ્ચે વહેચાઈ દરેકને રૂ. ૧૨૫

—'પુસ્તકાલય'ના એપ્રિલ અ કમા જાહેર થયા ઉપરાત નીચેના લેખકોને પણ ગુજરાત સરકારે ઇનામો આપ્યા છે · (૧) ગિરીશ ગણાત્રાને 'દૂર ગાને પેલે પાર' માટે રૂ ૫૦૦),

(૨) ગુણવંતરાય આચાર્યને ' એકલિયો અલાદાદ ' માટે રૂ ૨૫૦), (૩) ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહને ' નવુ દીકરાના મા ' માટે રૂ ૨૫૦), (૪) 'ઉજ્જેણી નગરી ને વિક્રમ રાજા ' માટે મગનલાલ શામજી ત્રિવેદીને રૂ ૨૫૦), (૫) જયભિખ્ખુને ' ફૂલની ખુશબો અને મોસમના ફૂલ ' માટે રૂ ૪૦૦), (૬) વસંત મનુભાઈ જોધાણીને ' છપરપગા ભા. ૧–૨ ' માટે રૂ ૪૦૦), (૭) છોટુભાઈ સુથારને ' અનંતની ભીતરમા ' માટે રૂ ૪૦૦), (૮) ધનવંત ઓઝાને જીવનચરિતમાળા પુ ૩-૪-૯-૧૧-૧૫-૧૭-૧૯ માટે રૂ ૪૦૦)

—ભારત સરકારના શિક્ષણ મંત્રાલયે બાળસાહિત્યના સર્જન અંગેની યોજના હેઠળ બાળકો માટેના પુસ્તકોની સાતમી ઇનામી સ્પર્ધાની વિગતો જાહેર કરી છે બાળસાહિત્યમા રસ ધરાવતા ગ્રંથકારો અને પ્રકાશકો બાળકો માટેના પ્રસિદ્ધ થયેલા રસદાયક અને આકર્ષક પુસ્તકો હસ્તપ્રતો આ સ્પર્ધા માટે મોકલી શકશે

આ સ્પર્ધામા શ્રેષ્ઠ ઠરેલા પુસ્તકો હસ્તપ્રતો માટે દરેક રૂા ૧,૦૦૦નુ એવા ૧૫ ઇનામો અને દરેક રૂ ૫૦૦નુ એવા ૧૫ ઇનામો એમ કુલ ૩૦ ઇનામો આપનામા આવશે પ્રથમના ૧૫ ઇનામોમાથી બે ઇનામો હિંદી ભાષાના પુસ્તકો માટે તથા બાકીનામાથી એકેક ઇનામ ઉર્દૂ, સિંધી તથા ભારતની પ્રાદેશિક ભાષાઓના પુસ્તકો માટે અપાશે

ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકો-હસ્તપ્રતો સંચાલક, કેળવણી ખાતુ, ન્યુ મેન્ટલ હૉસ્પિટલ, અમદાવાદ ૧૬ને મોકલી આપનાના રહેશે

—ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદની આત્મકથા રશિયન ભાષામા અનુવાદ કરી મૉસ્કોમા પ્રકટ કરવામા આવી છે

—બ્રિટનમા સં ૧૯૬૪મા શેક્સપિયરની ૪૦૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણી કરવામા આવનાર છે આ જન્મજયંતી મોટા પાયા પરની ઉજવણી બની રહેનાર હોવાથી વ્યવસ્થા માટે વગદાર સમિતિની રચના કરવામા આવી છે. સ્ટેટફર્ડ ઑન એવન આ ઉજવણીનુ કેન્દ્રબિંદુ હશે

—અમેરિકાના ન્યુઝપેપર્સ પબ્લિશર્સ ઍસોસિએશનનો અહેવાલ જણાવે છે કે અત્યારે અમેરિકામા દૈનિક છાપાઓનુ વાચન અગાઉના કરતા સર્વોચ્ચ કક્ષાએ પહોચ્યુ છે અમેરિકામા રોજના ૫,૯૦,૦૦,૦૦૦ છાપા વંચાય છે

—ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કુલનાયક શ્રી મોરારજી દેસાઈની હાજરીમા મળેલી બેઠકમા શ્રી મગનભાઈ દેસાઈના તંત્રીપણા હેઠળ ચાલતા " નવજીવન " માસિકને બંધ કરવાનો નિર્ણય કરવામા આવ્યો છે

—હૈદ્રાબાદ ખાતેના સાલારજંગ મ્યુઝિયમ અને સાલારજંગ લાયબ્રેરીને રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વની સંસ્થાઓ તરીકે જાહેર કરતુ બિલ લોકસભાએ પસાર કર્યુ છે આ બિલને ઉપલી સભાએ પણ પસાર કરી દીધુ છે

શાં. મો. પટેલ

✩

રવીંદ્ર-શતાબ્દી-મહોત્સવના સમાચાર

—કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે ૭મી મેએ ભારતના તાર અને ટપાલ ખાતા તરફથી ૧૫ નવા પૈસાની ટિકિટ બહાર પાડવામા આવી છે

—આ વર્ષની મેની ૭મીએ કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જન્મ શતાબ્દી ઉત્સવ પ્રસગે સાહિત્ય અકાદમી તરફથી બાળકો માટે ૧૬ પાનાની ટાગોરની નાનકડી જીવનકથા પ્રસિદ્ધ થઈ છે

અગ્રેજી ભાષામા આ પુસ્તિકાનુ શીર્ષક "અવર પોએટ" રહેશે, જ્યારે બગાળી તેમ જ અન્ય ભારતીય ભાષાઓમા પ્રસિદ્ધ થનારી આ પુસ્તિકાનુ શીર્ષક "કવિકથા" રહેશે આ પુસ્તિકાની કિમત બહુ જૂજ રાખવામા આવી છે, જેથી વિશાળ વાચકવર્ગ તેનો લાભ લઈ શકે આ પુસ્તિકા સસ્કૃત સિવાયની સઘળી મુખ્ય ભાષાઓમા પ્રસિદ્ધ થઈ છે

—રાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદે કહ્યુ હતુ કે "ટાગોરની પ્રતિભાની અસર એકતાસાધક રહી છે એમણે ભિન્ન રાષ્ટ્રો અને ભિન્ન વિચારસરણીઓ વચ્ચે સવાદિતા સધાય એવી અસર કરી છે એમની અસર ઘણી ઊંડી રહી છે"

ટાગોર શતાબ્દી ઉજવણી સમિતિએ પ્રગટ કરેલ પુસ્તિકામા એક લેખ લખીને રાષ્ટ્રપતિએ મહાકવિ ટાગોરને ઉપર પ્રમાણે નિવાપાજલિ અર્પી છે

વડા પ્રધાન શ્રી નહેરુએ પણ આ પુસ્તિકામા ટાગોરને અજલિ આપતા કહ્યુ છે કે "જુદા જુદા દેશોમા ટાગોરે જુદી જુદી રીતે અસર કરી છે તેઓ મહાકવિ અને મહાન માનવતાવાદી હતા જ્યારે આપણુ સમગ્ર ધ્યાન રાજકીય લડતમા રોકાયેલુ હતુ અને જ્યારે ભારતમા જીવનના સાસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પાસા પ્રત્યે ઓછુ ધ્યાન આપવામા આવતુ હતુ ત્યારે ટાગોરે ભારતીય જીવનના સાસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પાસા પર ભાર મૂક્યો હતો આ બધા સાથે તેઓ મહાન પુરુષ હતા એમનો સદેશો માત્ર ભારતને માટે નહિ પણ સમગ્ર વિશ્વ માટે હતો હુ માનુ છુ કે અત્યારે પણ એમનો સદેશો પહેલાના જેટલો જ સાચો છે" શ્રી નહેરુએ કહ્યુ છે કે "ભારતમા મારી પેઢીના લોકો ગાધી અને ટાગોર—એમ બે વિભૂતિઓની અસર નીચે ઘડાયા છે આ બન્ને વિભૂતિઓ એકબીજાથી ખૂબ જ ભિન્ન હતી એમ છતા યે એમણે જે મૂળભૂત સદેશો આપ્યો છે એમા ભારે સમાનતા રહેલી છે"

શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પડિતે લખ્યુ છે કે "ટાગોર અગમ્યવાદી અને ગાયક હતા પણ જ્યારે કર્મરત થવાનો પ્રસગ આવ્યો ત્યારે તેઓ અચકાયા નહોતા અને ભારતની મુક્તિની લડતમા એમણે પૂરેપૂરો સાથ આપ્યો હતો" એમણે વધુમા કહ્યુ છે કે "'રાષ્ટ્રવાદી' શબ્દથી એમના વિષેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ નથી આવતો વિશ્વના સ્વાતત્ર્યના વિશાળતર ધ્યેય માટે પણ તેઓ મથ્યા હતા"

પુસ્તિકામા ટાગોરના 'ગીતાજલિ'માના કેટલાક કાવ્યો અને બીજા લખાણોનો સગ્રહ કરવામા આવ્યો છે

—**બેંગાલી-હિંદી ગીત પંચશતી :** કવિવર રવીન્દ્રનાથનાં બંગાળી ગીતોમાંથી ૫૦૦ પસંદ કરીને દેવનાગરી લિપિમાં ભારત સરકારના પ્રકાશન ખાતા તરફથી ટાગોર શતાબ્દી પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ થયાં છે. આ ગીતો સાથે હિંદીમાં ઘણી નોંધો આપી છે. આ ગીતોની પસંદગી કવિવરનાં ભત્રીજી સ્વ. ઇન્દિરાદેવી ચૌધરાણીએ કરેલી છે. તેમણે પુસ્તકની વિદ્વત્તાપૂર્ણ પ્રસ્તાવના પણ લખી છે. પુસ્તકને અંતે ડૉ. સુનીતિકુમાર ચેટરજી અને ડૉ. હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીએ તૈયાર કરેલું બંગાળી વ્યાકરણ અને ઉચ્ચારણ સંબંધી માહિતીપૂર્ણ પરિશિષ્ટ આપ્યું છે. આ પુસ્તક બંગાળી ભાષાથી અજાણ વાચકોને પણ કવિવરનાં મૂળ ગીતો વાંચ્યાનો સંતોષ આપશે.

—કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ગીતાંજલિનું પ્રોફેસર કામિનીકુમાર અધિકારીએ સંસ્કૃતમાં ભાષાન્તર કર્યું છે.

—૧૯૬૧નું વરસ કવિવર રવીન્દ્રનાથની શતાબ્દીનું છે. ભારત સરકારે દેશનાં રાજ્યોનાં પાટનગરોમાં નાટ્યગૃહ બાંધવામાં આવે તો સારી એવી મદદ આપવાનું કહ્યું છે. આ નાટ્યગૃહો સાથે રવીન્દ્રનાથનું નામ જોડાશે. અમદાવાદમાં સુધરાઈએ મોટી રકમ અને જમીન એવા નાટ્યગૃહ માટે આપી છે. નાટ્યગૃહની કોણશિલાના ન્યાસનો વિધિ શ્રી જવાહરલાલ નેહરુને હાથે તા. ૪થી એપ્રિલે થયો.

—યુનિવર્સિટીના ગ્રાન્ટ્સ કમિશનના માજી અધ્યક્ષ શ્રી ચિંતામણરાવ દેશમુખે કલકત્તામાં બંગીય સાહિત્ય પરિષદે યોજેલી સભામાં પ્રવચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે શ્રીરવીન્દ્રનાથ ટાગોર એક આદર્શ દ્રષ્ટા તરીકે અને મહાન વિદ્વાન તરીકે લોકોમાં ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ માન ભવિષ્યમાં મેળવતા જશે. અનેક આદર્શો જેને આજે આપણે પ્રાણપ્યારા ગણીએ છીએ તેનો ઉપદેશ તેમણે તેમનાં પ્રવચનો તથા લખાણો દ્વારા વર્ષો પૂર્વે આપ્યો હતો. દેશમાં ભાષાત્મક એકતા તથા રાષ્ટ્રીય ભાવનાના વિકાસ વાસ્તે તેઓ ખડા હતા.

—આણંદના સાંસ્કૃતિક મંડળના આશ્રય નીચે આણંદ અને આણંદરોડના અગ્રગણ્ય નાગરિકોની એક સભા કોંગ્રેસ કાર્યાલયમાં મળી હતી, જેમાં ટાગોર શતાબ્દી તા. ૮ મેથી તા. ૮ જૂન ૧૯૬૧ સુધી એક માસ ઉજવવા ઠરાવ થયો હતો. આ માસ દરમિયાન જાહેર સભાઓ, સરઘસ, ફેરી, વિદ્યાર્થીઓની નિબંધ અને વક્તૃત્વ હરીફાઈઓ, ટાગોરના લખેલા નાટકો ભજવવા વિગેરે કાર્યક્રમ રાખવા ઠરાવ થયો હતો.

—બ્રિટનની ટાગોર જન્મશતાબ્દી ઉજવણી સમિતિ તરફથી લંડનમાં સૌથી મોટા સભાગૃહ આલ્બર્ટ હૉલમાં ૮ મેને દિવસે સંગીત તથા ગીતોનો કાર્યક્રમ તથા ભાષણ યોજાયાં હતાં. બ્રિટનના વડાપ્રધાન મિ. હૅરોલ્ડ મૅકમિલન ઉક્ત સમિતિના આશ્રયદાતા અને શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત પ્રમુખ છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવ પ્રસંગે મૉસ્કો દસ્તાવેજી ફિલ્મ સ્ટુડિયો તરફથી એમના જીવન અને કાર્ય વિશે એક દસ્તાવેજી ચિત્ર તૈયાર થઈ રહ્યું છે. આ ચિત્રમાં ટાગોરનું એક મહાન માનવતાવાદી લેખક તરીકે જ નહિ પરંતુ નામાંકિત જાહેર નેતા, કેળવણીકાર, કલાકાર અને સંગીતકાર તરીકે દર્શન થાય છે. ચિત્રમાં સોવિયેત પ્રેક્ષકોને ટાગોરના

જીવન અને કાર્ય સાથે સંબંધ ધરાવતા વિવિધ સ્થળો, તેમના ચિત્રો અને રેખાકનો જોવા મળશે તેઓ ચિત્ર દ્વારા કવિની કવિતા અને સગીતરસનુ પણ પાન કરશે ટાગોરે ૧૯૩૦મા સોવિયેત સઘની મુલાકાત લીધી ત્યારે સોવિયેત છબીકારોએ ઝડપેના કેટલાક દશ્યો – રેડ સ્કવૅર, ક્રેમલિન, મૉસ્કોમા યોજાયેલ તેમના ચિત્રોનુ પ્રદર્શન વગેરેમાની તેમની હાજરીના દશ્યો–નો પણ આ દસ્તાવેજી ચિત્રમા સમાવેશ કરવામા આવશે આ ચિત્ર તૈયાર કરવા માટે ભારતીય સિને કાર્યકરોએ પણ કેટલીક સામગ્રી પૂરી પાડી છે, જેમા ભારતના રાષ્ટ્રગીતનો પાયો બનનાર ટાગોરરચિત સૂરાવલીનો સમાવેશ થાય છે ટાગોર દસ્તાવેજી ચિત્રની પટકથા સોવિયેત કવિ મિખાઈલ માતુસોનસ્કીએ લખી છે અને તેનું દિગ્દર્શન સેમ્યુઅલ બુબ્રિકે કર્યું છે

—મહાન ભારતીય કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મશતાબ્દી પ્રસંગે રશિયાની ઓદેસા રાજ્ય વિદ્યાપીઠમા એક પ્રદર્શન યોજાયું છે, જેનો મુદ્રાલેખ છે કવિના આ શબ્દો "મૃત્યુ નહિ, પરતુ આ સુખી જગતમા લોકો વચ્ચે શાશ્વત જીવન–એ જ મારે જોઈએ છે" પ્રદર્શનમા પ્રેક્ષકોને ટાગોરના જીવન અને કાર્યનો પરિચય આપવામા આવે છે પ્રદર્શનમા ટાગોરની ૧૯૩૦ની સોવિયેત સઘની યાત્રા વિશે ઘણી માહિતી મળે છે કવિના જીવન અને કાર્યને લગતી સામગ્રી સાથે જવાહરલાલ નહેરુના "ભારત-દર્શન" પુસ્તકમાથી પ્રચુર અવતરણો ટાકવામા આવ્યા છે ટાગોર સાહિત્ય ઓદેસામા ઘણુ લોકપ્રિય છે એ શહેરમા ટાગોરના પુસ્તકોની ૧૨૦૦૦ નકલો વેચાઈ છે ટાગોરની જન્મશતાબ્દી પ્રસગે સોવિયેત સઘમા ટાગોરની કૃતિઓને જે ૧૨ ભાગમા પ્રસિદ્ધ કરવાનુ નક્કી થયું છે તેના ઓદેસા શહેરમાથી લગભગ એક હજાર ગ્રાહકો નોધાયા છે

—આચાર્ય વિનોબા ભાવેએ મહાકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના આદર્શોને અનુસરવાનો અનુરોધ કર્યો હતો એક વિશાળ સભાને સબોધતા એમણે આ મહિનામા થઈ રહેલી ટાગોર શતાબ્દીની ઉજવણીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને કહ્યુ હતુ કે ટાગોર એમના મહાન વિચારો અને ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન પર આધારિત એમના મહાન સાહિત્યને લીધે દુનિયામા વિખ્યાત થયા હતા

—ગુરુદેવ ટાગોરની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણીનો આરભ ર૭ મેએ દિલ્હીમા સપ્રુ હાઉસમા એ મહાન પ્રતિભાશાળી કવિના જીવન અને કવનના મહત્ત્વના તમામ પાસા દર્શાવતી એક દસ્તાવેજી ફિલ્મની રજૂઆતથી થયો હતો આ ફિલ્મ ભારત સરકારના માહિતી અને આકાશવાણી ખાતાના ફિલ્મ વિભાગ માટે શ્રી સત્યજિત રાયે તૈયાર કરી હતી વિશાળ પ્રેક્ષક સમુદાયે આ ફિલ્મ નિહાળી હતી વડા પ્રધાન શ્રી નહેરુ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાધાકૃષ્ણન, પ્રધાનમડળના સભ્યો, ભિન્ન ભિન્ન દેશના એલચીઓ, અધિકારીઓ અને કલાકારો પણ આ પ્રસગે હાજર રહ્યા હતા

—નવી દિલ્હી ખાતે તા ૭-૫-'૬૧ને દિવસે રાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદે ત્રણ રાષ્ટ્રીય અકાદમીના ધામ રવીદ્રભવનનુ ઉદ્‌ઘાટન કર્યું હતુ આ પ્રસગે ઉપરાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાધાકૃષ્ણન, વડાપ્રધાન શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ, સાસ્કૃતિક બાબતોના પ્રધાન પ્રો હુમાયુન કબીર વગેરે હાજર હતા

—રવીદ્ર શતાબ્દી મહોત્સવ અગે તા. ૮-૫-'૬૧ને દિવસે કલકત્તા   રવીદ્રનાથ

ઠાકુરના મકાન ખાતે રવીંદ્ર ભારતી (યુનિવર્સિટી)નો પાયો શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને હાથે નંખાયો છે. આ યુનિવર્સિટીમાં શ્રીરવીન્દ્રનાથનાં સંગીત તથા નાટકોનો અભ્યાસ કરાવાશે.

—કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુરની જન્મશતાબ્દી અંગે કલકત્તા ખાતે બાંધવાના નેશનલ થાએટરનો શિલારોપણ વિધિ શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને હસ્તે તા. ૮-૫-'૬૧ને દિવસે થયો છે.

—શાંતિનિકેતનમાં રવીંદ્ર-શતાબ્દી-મહોત્સવ ત્રણ દિવસનો — તા. ૮-૯-૧૦ મેનો — યોજાયો છે. એમાં ભાગ લેવા વિશ્વભારતીના કુલપતિ શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ પણ ગયા હતા. આ દિવસોમાં તા. ૯મીએ ખાસ પદવીદાન સમારંભમાં ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, પ્રો. સત્યેન બોઝ, પ્રો. હુમાયુન કબીર વગેરેને ડૉક્ટર ઑફ લિટરેચરની માનદ પદવી અપાઈ હતી.

—મુંબઈમાં શિવાજી પાર્ક ખાતે ટાગોર જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ નિમિત્તે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ તા. ૭મી મેએ સાંજે યોજાયો હતો. તે પ્રસંગે મહારાષ્ટ્રના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી યશવંતરાવ ચવાણે કવિવર ટાગોરને અંજલિ અર્પી હતી.

—અમદાવાદમાં ટાગોર જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે તા. ૮મી મેને દિવસે ટાઉનહૉલમાં ગુજરાત રાજ્યના કેળવણીપ્રધાન શ્રી હિતેંદ્રભાઈ દેસાઈના પ્રમુખપદે સમારંભ યોજાયો હતો. તેમાં કવિશ્રીનું 'વિસર્જન' નાટક ભજવાયું હતું.

—રવીંદ્ર-શતાબ્દી-સમારંભને અંગે અમદાવાદમાં અટિરાના સભાગૃહમાં તા. ૨૭ મેએ તથા વડોદરામાં ગાંધીનગરગૃહમાં તા. ૮મી મેએ સત્યજિત રાયનું 'રવીંદ્રનાથ ટાગોર' નામનું ચલચિત્ર બતાવવામાં આવ્યું હતું.

—કવિવર ઠાકુરની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણી ઢાકા ખાતે ચાર દિવસ માટે તા. ૭-૫-'૬૧થી શરૂ થઈ હતી. તેમાં સંગીત, નાટ્ય, નૃત્ય, વગેરે કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.

—રંગુનમાં કવિવર ટાગોર જે મકાનમાં સન ૧૯૨૪માં રહેલા ત્યાં આરસની તકતી મૂકવામાં આવી છે.

—ભરૂચ, સોલાપુર અને ત્રિવેંદ્રમ્ ખાતે પણ ટાગોર જન્મશતાબ્દી ઉજવાઈ છે.

—પોરબંદરમાં ત્યાંના ટાઉનહૉલમાં રવીંદ્ર-શતાબ્દી મહોત્સવની ઉજવણી શ્રી નગીનદાસ પારેખના મંગળ-પ્રવચનથી શરૂ થઈ હતી.

—દિલ્હીની પાર્લમેંટના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં લોકસભાના પ્રમુખ શ્રી અનંતશયનમ આયંગરે કવિવર ઠાકુરને અંજલિ અર્પતાં જણાવ્યું હતું કે "ગુરુદેવ ટાગોરે ભારતને વિશ્વના નકશામાં સ્થાન મેળવી આપ્યું છે. કવિવરમાં કવિ, ફિલસૂફ, અને સંગીત, નાટ્ય તથા ચિત્રકળાના કળાકારનો સમન્વય હતો. તેઓ ભારતની કળા, સંસ્કૃતિ અને ફિલસૂફીના પ્રતીક હતા."

શં. સો. પટેલ

☆

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
અગિયારમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા

ગુજરાતી વાચક જનતાને શિષ્ટવાચન પ્રતિ આકર્ષવા અને તેમનામાં શિષ્ટવાચનની અભિરુચિ પ્રગટાવવાના હેતુથી વર્ષમાં એક વાર કોઈ એક સારા પુસ્તકની શિષ્ટવાચન પરીક્ષા લેવાનું વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળે ઠરાવ્યું છે.

છેલ્લી દશમી પરીક્ષા તા. ૨૫-૯-'૬૦ના રોજ લેવાઈ હતી, અને તેનો મુંબઈ, પૂના, દિલ્હી, ઔરંગાબાદ અને ગુજરાતના બીજા ગામો સહિત કુલ ૬૩૩ કેન્દ્રોમાંથી કુલ ૧૯૭૭૪ ઉમેદવારોએ લાભ લીધો હતો.

હવે પછી અગિયારમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા **સપ્ટેમ્બર, '૬૧માં તા. ૨૪ ને વાર રવિના રોજ** સવારના ૮થી ૧૧ના વખતમાં ઠરેલા જે તે કેન્દ્રોમાં લેવાશે.

આ પરીક્ષા માટે પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ, વલ્લભ વિદ્યાનગર, આણંદની એસ. ટી. ટી. કૉલેજના આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ કૃત **"સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન"** નામનું પુસ્તક રાખવામાં આવ્યું છે. (પૃષ્ઠ ૧૯૦, કિંમત રૂ. ૧-૫૦)

ગુજરાતના સાદા, મૂગા, શાંત, માન અને મિથ્યાભિમાનથી અલિપ્ત તથા જેમણે જિંદગીની પળેપળ જનસેવામાં જ અર્પી છે એવા એક સાચા સમાજસેવક પૂ. મોતીભાઈ અમીનનું આ જીવનચરિત્ર છે. જે વખતે ગુજરાતમાં કેળવણી બહુ જ ઓછી હતી અને ગામડામાં પુસ્તકાલયને તો કોઈ જાણતું જ ન હતું તેવે વખતે આ વ્યક્તિ જન્મી. તેણે પોતાની યુવાનીમાં એ બંને પ્રવૃત્તિના વિકાસ પાછળ જે અવિરત કાર્ય કર્યું છે તેના પરિણામે આજે તેઓ ગુજરાતની માધ્યમિક કેળવણી, પુસ્તકાલય, છાત્રાલય અને બાલમંદિર પ્રવૃત્તિના આદ્ય તરીકે ગણાયા છે. નાણાંના અભાવે અભ્યાસ કરતા અટકતા કેટલાય વિદ્યાર્થીઓને મદદ અને પ્રોત્સાહન આપી તેઓ પાલકપિતા પણ ગણાયા છે. પૂ. ગાંધીજીએ તો એમની સેવાઓને પિછાની એમને "ચરોતરનું મોતી" કહીને બિરદાવ્યા છે. ગુજરાતમાં કેળવણી પરત્વે મોટી અને પ્રેરણાદાયી ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાઈટી, ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક મંડળ, પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ અને ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ એ સંસ્થાઓના તથા શિષ્ટવાચન પરીક્ષાની યોજનાના સ્થાપક પણ તેઓ જ હતા. સામાજિક ક્ષેત્રે પણ અનિષ્ટ રૂઢિઓ તોડવાનો તેમનો પ્રયાસ અને પ્રચાર ખૂબ જ હતો. વડોદરા રાજ્યના આસિ. ક્યુરેટરના પદે પહોંચ્યા છતાં તેમનામાં આડંબર, મોટાઈ કે અતડાઈ તો હતાં જ નહીં. નાનામોટા સૌ સાથે પ્રેમ અને સત્કાર્યભર્યું તેમનું વર્તન હતું. નિરાધાર અને નિઃસહાય માણસ એમની પાસેથી હસતો જતો હતો. ટૂંકામાં 'જનસેવા પરમો ધર્મ' એ એમનું જીવનસૂત્ર હતું.

આ જીવનચરિત્ર વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, સમાજસેવકો અને અન્યજનોને પણ ખૂબ પ્રેરક, બોધક અને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું છે. સૌ આ જીવનચરિત્ર જરૂર વાંચે-વંચાવે અને આ પુસ્તકની થનારી શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનો પણ લાભ લે-લેવડાવે.

પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧-૫૦ છે. પણ તે પરીક્ષા માટે જ રૂબરૂમાં લેવા આવનારને ૮૫ નવા પૈસાની કિંમતે મળશે. પોસ્ટથી મંગાવનારે પુસ્તક દીઠ પોસ્ટેજના વધુ ૧૯ નવા પૈસા મોકલવાના રહેશે. **આ માટે પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., ઠે. સંસ્થા વસાહત, રાવપુરા, વડોદરા ઉપર મ. ઓ. કરવો કે તેની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.**

જે ગામેથી આ પરીક્ષામાં બેસનાર નિદાન ૧૦ પરીક્ષાર્થીઓ ઊભા થશે ત્યાં કેન્દ્ર અપાશે. પરીક્ષાર્થી દીઠ પ્રવેશફી ૨૫ નવા પૈસા રખાઈ છે. નવીન કેન્દ્ર ખોલવા માટે નીચેના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે. પાછલી પરીક્ષામાં જે કેન્દ્રો હતાં, એ કેન્દ્રોને ફરીથી ચાલુ રહેવા માટે અત્રેની પરવાનગીની જરૂર નથી.

પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર પરીક્ષાર્થીએ પોતાનું નામ, ગામ, અભ્યાસ તથા હાલનો ધંધો વગેરે હકીકત પોતાના કેન્દ્ર-વ્યવસ્થાપકને પ્રવેશફી સાથે પૂરી પાડવી.

કેન્દ્ર-વ્યવસ્થાપકે પોતાને મળેલાં પરીક્ષાર્થીઓનાં નામોની ડુપ્લિકેટ યાદી, કાર્યાલયે મોકલેલાં ફોર્મમાં બનાવીને, ફીનાં નાણાં સાથે તા. ૨૯ ઑગસ્ટ, '૬૨ સુધીમાં નીચેના સરનામે મોકલી આપવી. કેન્દ્ર-વ્યવસ્થાપકે પોતાની જાણ માટે આ યાદીની એક નકલ ખાસ બનાવી લેવી. ફીનાં નાણાં વગર આવેલી યાદીઓ તથા તા. ૨૪ ઑગસ્ટ પછી જે યાદીઓ આવશે તે ગ્રાહ્ય રહેશે નહીં. એક વખત અત્રે યાદી મોકલાઇ ગયા પછી પુરવણી યાદી ગ્રાહ્ય રહેશે નહીં. પરીક્ષાનું પુસ્તક ન મળવાના કારણે ફી પરત મળશે નહીં. પુસ્તક પૂરું પાડવા માટે મંડળ જવાબદાર નથી. પરીક્ષાર્થીએ પુસ્તક જ્યાં મળતું હોય ત્યાંથી મેળવી લેવું જોઇએ.

કેન્દ્ર-વ્યવસ્થાપકને કાર્યાલય તરફથી પરીક્ષાર્થીઓના નામોની ડુપ્લિકેટ યાદી મોકલવા માટે બે ફોર્મ મોકલાશે. આ ફોર્મમાં ૬૦થી ૬૫ નામો લખાશે. તે કરતાં વધુ નામો હોય તો ફોર્મ સાથે લીટીવાળો કાગળ જોડી તેમાં લખવાં. ફોર્મો ખોવાશે તો તે આઠ નવા પૈસાની પોસ્ટની ટિકિટ મોકલનારને જ ફરી મોકલાશે.

પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થનાર પૈકી પહેલાને રૂ. ૫, બીજાને રૂ ૪, ત્રીજાને રૂ. ૩, ચોથાને રૂ. ૨ અને પાંચથી પચીસ સુધીનાને રૂ. એકેકનું ઇનામ મળશે. તદુપરાંત ઉત્તીર્ણ થનાર ઉમેદવારો પૈકી પ્રથમ આવનાર ઘરકામ કે નોકરી કરતી ૧૫ બહેનોને તથા અભ્યાસ કરતાં વર્ગ ૮ સુધીનાં ૧૫ વિદ્યાર્થી-ભાઈબહેનોને પણ રૂ. એકેકનું ઇનામ મળશે. દરેક કેન્દ્રમાં પણ ઉત્તીર્ણ થનાર ૨૫ વિદ્યાર્થીએ એક એ પ્રમાણે પ્રથમ આવનાર જેટલા પરીક્ષાર્થી નીકળશે તે દરેકને પણ રૂ. ૧નું ઇનામ મળશે. ઇનામ રોકડમાં કે પુસ્તકના રૂપમાં અપાશે. ઇનામને પાત્ર થતા પરીક્ષાર્થીને ગમે તે એક જ પ્રકારનું ઇનામ મળશે.

ઉત્તીર્ણ થનાર પરીક્ષાર્થીને અત્રેથી છાપેલું પ્રમાણપત્ર પણ અપાશે.

ગુજરાતી જાણતાં અને સમજતાં મોટી ઉંમરનાં ભાઈબહેનો તથા ધોરણ ૭ અને તે ઉપરાંતના વિદ્યાર્થીઓ આ પરીક્ષાનો જરૂર લાભ લેશે એવી આશા રાખીએ છીએ. આ પહેલાં થઈ ગયેલી પરીક્ષામાં જેઓ બેઠા કે ન બેઠા હોય તેઓ પણ આ પરીક્ષામાં બેસી શકશે.

ગુજરાતનાં તમામ પુસ્તકાલયના સંચાલકોને, જિલ્લા અને તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળના મંત્રીઓને, માધ્યમિક અને ગુજરાતી શાળાના આચાર્યોને, જેતે કૉલેજના પ્રિન્સિપાલોને તથા જેતે ગામના સેવાભાવી યુવકો અને સજ્જનોને આ પરીક્ષાનો સારા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા અમો આગ્રહભરી વિનંતી કરીએ છીએ.

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
ઠે. સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી
વડોદરા. તા. ૩૦-૪-'૬૨

વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ
સહમંત્રી

ગુજરાતમાં ગામેગામ પુસ્તકાલયો સ્થાપો.

જૂન માસમાં જ નવીન પુસ્તકાલયને નોંધાવવાની છેલ્લી મુદત

પુસ્તકાલય વિનાનું ગામ એ ગામ નથી. સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિના આ યુગમાં જેટલી શાળાની અગત્ય છે તેટલી જ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની છે. દેશને પ્રગતિના પંથે લઈ જવામાં પહેલું તો એ જોવાનું છે કે કોઈ વ્યક્તિ અભણ ન રહેવી જોઈએ, તથા બીજું દરેકને પ્રાથમિક શિક્ષણ મળ્યા પછી પુસ્તકો, સામયિકો વગેરે પણ વાંચવાનાં મળવાં જોઈએ. આ બાબત આજની આપણી સરકારનું તથા જેતે ગામના અગ્રગણ્ય નાગરિકોનું ખાસ કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

જે ગામે શાળા છે પણ પુસ્તકાલય નથી, તે ગામના આગેવાન નાગરિકોએ તથા ગ્રામપંચાયતના સભાસદોએ ગ્રામપંચાયતમાંથી વ ગામમાંથી ઉઘરાણું કરી નિદાન રૂ. ૫૦થી ૧૦૦ની રકમ ઊભી કરવી જોઈએ, અને તે રકમમાંથી મોટે ભાગે શિષ્ટ પુસ્તકો તથા એકબે સામયિકો લાવી પુસ્તકાલય ચાલુ કરી દેવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે ચાલુ થતાં પુસ્તકાલયને સરકાર તરફથી થયેલ ખર્ચના ૫૦ ટકા મદદ મળે છે; પણ તે કયારે કે જેતે વર્ષના જૂન માસમાં જ નવીન પુસ્તકાલયને સરકારમાન્ય કરાવવાની અરજીનું ફોર્મ ભરી જેતે જિલ્લાના ડેપ્યુટી એજ્યુ. ઇન્સ્પેકટરને મોકલાવી આપીએ ત્યારે જ.

દરેક ગામે એક જ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને સરકારમદદ ખર્ચના ૫૦ ટકા પણ રૂ. ૭૫થી વધુ નહીં તેટલી મળે છે. જે ગામે પુસ્તકાલય ન હોય તે ગામની ગ્રામપંચાયત કે ઉત્સાહી નાગરિકો-યુવકો પોતાના ગામમાંથી ઉપરે જણાવેલ રકમ એકત્ર કરી આગળની તજવીજ માટે મંત્રી, **વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ, સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા** એ સરનામે પત્રવ્યવહાર કરે તેવી તેમને વિનંતી છે.

પુસ્તકાલયને નોંધાવવાની છેલ્લી મુદત જૂન માસમાં જ હોઈ જૂનની તા. ૧૫ સુધીમાં જેતે ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઊઘડી ચૂકયાં હોવાં જોઈએ, જેથી જેતે ગામે નાણાંની જલદી તજવીજ કરી ઉપર જણાવેલ મંડળ સાથે પત્રવ્યવહાર તરત જ કરવો.

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ
સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા
તા. ૧-૫-'૬૧

વ. મૂ. પટેલ
સહમંત્રી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ৬০ રથી]

૧૩. હરીફાઈમાં મોકલેલી વાર્તાની પહોંચ જોઈતી હોય તો તે માટે જરૂરી ટિકિટો મોકલવી જોઈશે. હાથોહાથ વાર્તા આપી જનારને તેની પહોંચ આપવામાં આવશે.

૧૪. વાર્તા મોકલાયા પછી તે અંગે કશો જ પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવશે નહીં.

૧૫. ઇનામ ન મળ્યું હોય એ વાર્તાઓને લેખક પોતાની મરજી પડે ત્યાં પ્રસિદ્ધ કરી શકશે, પરંતુ હરીફાઈમાં ભાગ લેનાર વાર્તાલેખકોને વિનંતિ છે કે તેમણે હરીફાઈમાં મોકલેલી વાર્તાઓની નકલ પોતા પાસે રાખવી. ઇનામને પાત્ર ન નીવડેલી વાર્તાઓ લેખકને પાછી મેળવવી હોય તો તે માટેની જરૂરી ટિકિટ સાથે મોકલવી.

વિલેપારલે સાહિત્યસભા યોજિત વાર્તા-હરીફાઈ

વિલેપારલે સાહિત્યસભાના આશ્રયે ગઈ તા. ૨૮ તથા ૨૯ જાન્યુઆરી, ૧૯૬૧ના રોજ વિલેપારલેમાં શ્રી ઉમાશંકર જોષીના પ્રમુખપદે એક વાર્તાકાર સંમેલન યોજવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે 'સવિતા' માસિકના તંત્રી શ્રી સેવંતીલાલ શાહ તરફથી એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે આ સંમેલનની સફળતાની સ્મૃતિ રૂપે વિલેપારલે સાહિત્યસભા તરફથી એક વાર્તાહરીફાઈ યોજવામાં આવે, અને એનું સંચાલન આ સંસ્થા કરે; આ હરીફાઈમાં પહેલી તથા બીજી આવનાર વાર્તાને 'સવિતા' માસિક તરફથી અનુક્રમે રૂ. ૧૫૧ તથા રૂ. ૧૦૧ એમ બે ઇનામો આપવામાં આવશે. શ્રી સેવંતીલાલ શાહના આ સૂચનને સભાએ ખૂબ જ આનંદથી વધાવી લીધું હતું.

આ હરીફાઈની યોજના તથા નિયમો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. વિલેપારલે સાહિત્ય સભા તરફથી સૌ લેખક ભાઈ-બહેનોને આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવા નિમંત્રણ છે.

૨. આ હરીફાઈ માટે મોકલવામાં આવતી વાર્તાઓ સર્વાંશે મૌલિક અને અપ્રગટ હોય એ જરૂરી છે, અને એ લેખકે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જણાવવાનું રહેશે.

૩. વાર્તાની લંબાઈ ૫૦૦૦ શબ્દોથી વધારે હોવી જોઈએ નહીં.

૪. વિલેપારલે સાહિત્ય સભાએ નક્કી કરેલા પરીક્ષકોનો નિર્ણય સર્વ બાબતોમાં આખરી ગણવામાં આવશે, અને એ વિશે કશી ચર્ચાવિચારણા કરવામાં આવશે નહીં.

૫. આ હરીફાઈના પરીક્ષકો તરીકે ગુજરાતના જાણીતા વિદ્વાનો સર્વશ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી, ધનસુખલાલ મહેતા તથા હરિવલ્લભ ભાયાણીએ પોતાની સેવાઓ આપવાનું સ્વીકાર્યું છે.

૬. વાર્તાઓ મોડામાં મોડી તા. ૧લી જુલાઈ, ૧૯૬૧ સુધીમાં મળી જવી જોઈશે. એ પછી મળેલ વાર્તાઓ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

૭. હરીફાઈ અંગેનો નિર્ણય તા. ૧લી ઑક્ટોબર, ૧૯૬૧ સુધીમાં જાહેર કરવામાં આવશે.

૮. આ બંને ઇનામી વાર્તાઓને પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરવાનો હક્ક 'સવિતા' માસિકને રહેશે; પરંતુ એ પ્રસિદ્ધિ માટે લેખકને જુદો પુરસ્કાર આપવાનો રહેશે નહીં. એ પછીના પ્રસિદ્ધિના બધાયે હક્કો લેખકના પોતાના રહેશે.

૯. વાર્તાઓ મોકલવાનું સરનામું: શ્રી શિરીષ મહેતા, મંત્રી, વિલેપારલે સાહિત્યસભા, ૧૭, દશરથલાલ જોષી રોડ, વિલેપારલે (પશ્ચિમ), મુંબઈ ૫૭

૧૦. વાર્તાઓ સારા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખેલી હોવી જરૂરી છે.

૧૧. વાર્તા સાથે લેખકનું નામ લખવું નહીં, પરંતુ જુદા કાગળ ઉપર લેખકનું નામ તથા પૂરું સરનામું લખવું જરૂરી છે. આ ઉપરાંત વાર્તા મૌલિક તથા અપ્રગટ છે તે પણ સાથે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જણાવવું.

૧૨. ટપાલની અનિયમિતતાને કારણે વાર્તાઓ મોડી મળે તો તે માટે સંસ્થા જવાબદાર ગણાશે નહીં. આ માટે બધ તારીખ પહેલાં વાર્તાઓ મોકલી આપવી એ સારું છે.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૦૧ ઉપર]

પુસ્તકાલયનોંધ

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

શિ. વા. પરીક્ષા પ્રમાણપત્ર સમારંભ : અમદાવાદની અસારવા શાળા નં. ૪ના શિષ્ટવાચન પરીક્ષા કેન્દ્રમાં ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોને પ્રમાણપત્ર વહેંચણીનો સમારંભ અમદાવાદનાં જાણીતાં સ્ત્રીકાર્યકર અને લેખક શ્રી વિનોદિનીબહેન નીલકંઠના પ્રમુખપદે તા. ૧૩-૮-'૬૧ના રોજ યોજાયો હતો. શ્રી વિનોદિનીબહેનના હસ્તે પ્રમાણપત્રોની વહેંચણી થયા બાદ તેઓએ સૌને જણાવ્યું હતું કે "સુગંધયુક્ત ફૂલોની માફક તમે તમારા જીવનની સુગંધ ચારે બાજુ ફેલાવજો. પૈસો વાપરતાં ઘટે છે; પણ વિદ્યા વાપરતા તેમાં વધારો થાય છે. નીતિશિક્ષણનો પાઠ તમારા જીવનમાં ઉતારજો."

ઓકરવાડા, તા. વિસનગરમાં શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનાં પ્રમાણપત્રોની વહેંચણીનો સમારંભ શ્રી મોહનભાઈ હીરદાસના પ્રમુખપદે થયો હતો. તેમના હસ્તે વહેંચણી થયા બાદ દર વર્ષે થતી પરીક્ષાનો લાભ લેવા તેમણે જણાવ્યું હતું, તથા ઓકરવાડાના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયે શિ. વા. પરીક્ષાની આ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી છે તે બદલ આનંદ દર્શાવી પોતાના તરફથી રૂ. ૨૧ પુસ્તકાલયને ભેટ આપ્યાનું જાહેર કર્યું હતું.

વેડછી સ્વરાજ્ય આશ્રમ, વેડછીમા ચાલતા શિષ્ટવાચન પરીક્ષાકેન્દ્રમા દશમી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોને ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષણમંત્રી શ્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈના હસ્તે પ્રમાણપત્રો તથા ઇનામો વહેંચાયા હતાં.

ખંભાતની ધી ન્યુ કૉમ્બે હાઈસ્કૂલના શિષ્ટવાચન પરીક્ષા કેન્દ્રમા સોસાયટીના પ્રમુખ શ્રી મૂળચંદભાઈ ડી. દલાલના પ્રમુખપદે તા ૨૨-૪-'૬૧ના રોજ પ્રમાણપત્ર વિતરણ સમારંભ યોજાયો હતો. તેમાં પ્રમુખશ્રીએ અગિયારમી શિ વા. પરીક્ષાનો સારા પ્રમાણમાં લાભ લેવા વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્‌બોધન કર્યું હતું.

ત્રાંસદ, તા. ધોળકાના શિ વા. પરીક્ષાકેન્દ્રમાં ઉત્તીર્ણ ઉમેદવારોને પ્રમાણપત્રો અર્પવાનો સમારંભ ધોળકા તાલુકાના લોકલબોર્ડના સભ્ય શ્રી રામજીભાઈ ટી. સોલંકીના પ્રમુખપદે થયો હતો. પ્રમુખશ્રીએ "હવે પછીની પરીક્ષામાં આપણે બધાએ રસ લેવો જોઈએ અને બીજાને પણ રસ લેતા કરવા જોઈએ" એમ જણાવી પોતાના તરફથી ખુરસી માટે શાળાને રૂ. ૧૧-૦૦ ભેટ આપ્યા હતા.

અગિયારમી શિષ્ટવાચન પરીક્ષા તા. ૨૪ સપ્ટેમ્બર, '૬૧ના રોજ વિદ્યાનગર, આણંદની એસ. ટી. ટી. કૉલેજના આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ કૃત "સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન" નામના પુસ્તકની લેવાશે. સદર પરીક્ષાની વિશેષ હકીકત માટે આ જ અંકમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલી જાહેરાત વાંચી લેવા વિનંતી છે.

જૂનમાં તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળ રચવા વિનંતી : ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળના સન '૬૦–'૬૧ના જેતે તાલુકામા નોંધાયેલા સભાસદોની યાદી જ્યાં તાલુકા પુ. મંડળ ચલુ છે ત્યાં તેમના તરફ અને જ્યાં નથી ત્યાં તાલુકા પુસ્તકાલય તરફ મે, '૬૧ આખર સુધીમાં જેતે જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ મોકલી આપશે. તે યાદી સાથે એક પરિપત્ર પણ હશે તેમા જણાવ્યા મુજબ દરેક તાલુકા પુ. મંડળે વા તાલુકા પુસ્તકાલયે પોતાના તાલુકાની વાર્ષિક સભા જૂન, '૬૧મા બોલાવી તેમા વાર્ષિક હિસાબ મંજૂર કરાવવા તથા સન '૬૧–૬૨નુ તાલુકા પુ. મંડળ રચવા તજવીજ કરવી

નવીન પુસ્તકાલયને જૂનમાં સરકાર માન્ય કરાવવા વિનંતિ : જે ગામે જુલાઈ, '૬૦થી મે, '૬૧ સુધીમા નવીન પુસ્તકાલય ગામમદદથી કે વિકાસઘટકની મદદથી સ્થપાયાં હોય તે ગામનાં ગ્રામપુસ્તકાલયોએ જૂન, '૬૧માં પોતાનાં પુસ્તકાલયને સરકારમાન્ય કરાવવા માટેનું અરજીફોર્મ ભરી જેતે જિલ્લાના ડેપ્યુટી એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર તરફ મોકલી આપવા ખાસ તજવીજ કરવી. પુસ્તકાલયને સરકારમાન્ય કરાવ્યા વગર સરકારમદદ મળતી નથી, તેની લાગતાવળગતાએ ખાસ નોંધ લેવી સરકારમાન્ય કરાવવા માટેનું અરજીફોર્મ વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ, ઠે. સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા એ ઠેકાણેથી મળશે.

પ્રચારકોની કામગીરી : વડોદરા જિલ્લા પુ. પ્ર. શ્રી છ. મ. પટેલે માહે એપ્રિલ, '૬૧મા કરજણ તાલુકામા ચોરભુજ, સાવલી તાલુકામાં જાવલા, મુવાલ, વીસનગર, બહુથા, મંજુસર, અલિન્દ્રા, લામડાપુરા, ગાંગડિયા, નાની ભાડોલ, ગરધિયા, આદલવાડા, ધનોરા, ખંડેરાવપુરા, સમલાયા (ગામ), મોટી ભાડોલ, રામપુરા, રાણીપુરા, માલ આકડિયા અને ધંટિયાળ એ ૨૦ ગામના ગ્રામપુસ્તકાલયની તપાસણી કરી હતી; તથા સાવલી તાલુકામા ચારણગામ, સુભેલાવ, પસ્વા, નવાપુરા, હરિપુરા અને વડિયા એ ૭ ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાની તજવીજ કરી છે, તથા જણાપુરા અને માધવપુરા એ બે ગામે નવીન પુ. ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. તેમણે ગુ. પુ. મં.ના ૬૩ સભ્યો નોંધ્યા છે, તથા ૧૧૮ પુસ્તકો રૂબરૂ વાંચવા આપ્યા છ

સુરત જિલ્લા પુ પ્ર શ્રી મહંતે માહે એપ્રિલ, '૬૧માં નવસારી તાલુકામા વેસમા, કુચેદ, આરક–સિસોદ્રા, સદલપુર, આમલી, પડઘા, ધામણ, સરઈ, કરબાપાર, મુનસાડ, સરપોર, ઉગત અને કાદિયાવાડી એ ૧૩ ગામના ગ્રા. પુ.ની તપાસણી કરી છે; તથા અડોદરા, કખીલપોર, વસર અને સદલાવ એ ચાર ગામે નવીન પુ. ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. વળી તેમણે ગુ પુ. મં ના ૮૪ સભ્યો નોંધ્યા છે

ભરૂચ–પંચમહાલ જિ. પુ પ્ર. શ્રી પાઠકે કાલોલ તાલુકામાં બેડિયા, મધવાસ, બરોલા, કાલોલ, શહેરા તાલુકામા ધામલોદ, વાઘજીપુર, નાડા, પાદરડી, દલવાડા, માતરિયા, ખોજલવાસા, બેંસાલ, ગોધરા તાલુકામા વિંઝોલ, ચાપા, નદીસર તથા હાલોલ તાલુકામાં સાથરોટા ગામે પુસ્તકાલયની તપાસણી કરી હતી; તથા નાટાપુરા, તા. ગોધરા, શામળદેવી, તા. કાલોલ. તથા શહેરા તાલુકામા સરાડિયા, ચલાલી અને ઊંજડા ગામે નવીન પુ. ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. ગુ. પુ. મંડળના ૧૭ સભાસદો પણ તેમણે નોંધ્યા છે.

વ. મૂ. પટેલ (સહમંત્રી)

અમદાવાદ વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

અમદાવાદ વિભાગ પુસ્તકાલય પ્રચારકની કામગીરી : શ્રી ઉમિયાશંકર દવેએ એપ્રિલ, ૧૯૬૧મા ૧ બાવળા, ૨ ધોળકા, ૩ કોઠ, ૪ ગુંદી, ૫ બગોદરા, ૬ શિયળ એ પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું હતું, તથા ઢેલ, કેરાળા, ભાયલા, મફલીપુર, નાનીબોરુ અને ધીંગડા-એ ૬ ગામોએ નવીન પુસ્તકાલય શરૂ કરવા અંગે તજવીજ કરી હતી. તેમણે ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળના ૨૬ સભ્યો નોંધ્યા હતા, તથા 'પુસ્તકાલય' માસિકના ૪ ગ્રાહકો નોંધ્યા હતા. વળી તેમણે શિષ્ટવાચન પરીક્ષાનાં ત્રણ કેન્દ્રો શરૂ કરવાની તજવીજ કરી હતી, તથા ધોળકા તાલુકામાં પુસ્તકાલય શિક્ષણવર્ગ યોજવા માટે પ્રયાસ કર્યો હતો.

પ્રકીર્ણ

આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ ગ્રંથાલયનું ઉદ્ઘાટન : વડા પ્રધાન શ્રી નહેરુએ અત્રે એક વિશાળ માનવમેદની સમક્ષ ગોમતી નદીના તટે આવેલા મોતીમહાલ ખાતે આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ પુસ્તકાલયની ઉદ્ઘાટનવિધિ કરી હતી.

મોતીલાલ સ્મારક સોસાયટીના ઉપક્રમે શરૂ કરાયેલા આ પુસ્તકાલયમાં આશરે ૨૫ હજાર પુસ્તકો છે. આ પ્રસંગે એક ટૂંકા પ્રવચનમાં વડા પ્રધાને કહ્યું કે આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ સાથે ખભેખભા મિલાવીને કામ કરવાની તેમને અનેક તકો મળી હતી. આચાર્ય નરેન્દ્રદેવને વડા પ્રધાને એક મહાન વિદ્વાન અને રાજકીય પુરુષ લેખાવ્યા હતા.

તેમણે કહ્યું કે "અહમદનગર કિલ્લામાં જેલનિવાસ દરમિયાન મેં તેમની સાથે ૩ વર્ષો ગાળ્યાં હતાં અને આચાર્યજીએ મને ત્યાં જ સંસ્કૃત ભાષા શીખવી હતી, જ્યારે મૌલાના આઝાદે ફારસી ભાષા શીખવી હતી. આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ માત્ર આ રાજ્યની જ એક મહાન સાહિત્યિક વ્યક્તિ ન હતા, કિંતુ સમસ્ત દેશની હતા. સાહિત્યના અભ્યાસ દરમિયાન તેમણે વિદેશના રાજકીય બનાવોનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો અને માનવતાને લાગતીવળગતી તમામ બાબતોથી તેઓ પરિચિત રહ્યા હતા. રાજકારણ અને સાહિત્યનો તેઓમાં એક સુંદર સુમેળ હતો."

કપુરા, તા. વ્યારામાં અભ્યાસ-સપ્તાહ : કપુરા, તા. વ્યારા પુસ્તકાલય તરફથી તા. ૧૩થી તા. ૩૦ એપ્રિલના સાત દિવસ માટે અભ્યાસ-સપ્તાહની યોજના થઈ હતી. તેમા મહત્ત્વની આધુનિક બાબતો સંબંધી વિવિધ વક્તાઓએ પ્રવચન કર્યાં હતાં, તથા પ્રશ્નોતરી પણ થઈ હતી. આ પહેલાં પણ પંદર દિવસનો સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ ત્યાં યોજાયો હતો. બીજાં પુસ્તકાલયો માટે આ પ્રવૃત્તિ દિશાસૂચક છે.

પુસ્તકાલયને મળેલી વધુ મદદ : રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરી સંચાલિત દાદાભાઈ નવરોજજી લાયબ્રેરીમાં લાદી જડાવવા માટે, ધારવાર ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાય કં.ના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શ્રી ચંદ્રવદન એસ. દેસાઈએ રૂા. ૩૦૦), શ્રી ચીમનલાલ ઠાકોરલાલ દલાલે રૂા. ૫૧), શ્રી રાજાભાઈ દાદાભાઈ ખુમાણે રૂા. ૩૫), શ્રી ઠાકોરલાલ જેકીસનદાસ ભાવસાર તથા શ્રી ધનંજય ધીરજલાલ સુરતી એ દરેકે રૂા. ૨૫) મદદ તરીકે આપ્યા છે.

☆

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

સૂચના-સમાચાર

૧ હજુ કેટલાક પુસ્તકાલયો સન ૧૯૬૦–૬૧ના વર્ષનું બજેટ મોકલી સામયિકોના લવાજમ ભરવા જણાવે છે લવાજમ ભરવાનું કામ માર્ચ આખરે પૂરું થયું ૬૦–૬૧ના વર્ષના હિસાબો પણ જેતે પુસ્તકાલયને રવાના થઈ ગયા વર્ષની અધવચ લવાજમ ભરવાનું કામ મંડળને અનુકૂળ પડતું નથી વળી મંડળ તરફથી તા ૩૧–૧૨–'૬૧ સુધીના જ સમયનું લવાજમ ભરવામાં આવે છે

૨ સન ૧૯૬૧–૬૨ના વર્ષ માટે બજેટની બે નકલો જેતે પુસ્તકાલયને માર્ચના 'પુસ્તકાલય' માસિકના અંક સાથે મોકલી આપવામાં આવી છે એ બે નકલો પૂરી ભરી મંડળમાં મોકલી આપવા ગોઠવણ કરવી

૩ જેતે પુસ્તકાલયના વાચકો અને વ્યવસ્થાપક મંડળના સભ્યોને ભેગા કરી મંત્રીએ પત્રોની પસંદગી કરવી અને પુસ્તકોની યાદી મોકલવી, જેથી પાછળથી ફેરફાર કરવાની જરૂર ન પડે પત્રોના લવાજમ એક વખત ભરાઈ ગયા પછી પત્રોમાં ફેરફાર કરવાની કોઈ શક્યતા હોતી નથી

૪ કેટલાક પુસ્તકાલયોના મંત્રી, ગરમીના દિવસોમાં વેકેશનમાં પોતાના વતન દૈનિક છાપું મોકલવા અત્રે જણાવે છે, પરંતુ એ પ્રથા બિલકુલ અનુચિત છે અમે એવો ફેરફાર કરી આપતા નથી દૈનિક છાપું ફક્ત પુસ્તકાલયના મંત્રી માટે હોતું નથી પણ ગ્રામજનતાના સૌ વાચકો માટે હોય છે પુસ્તકાલયના કામકાજનો હવાલો વેકેશન દરમ્યાન કોઈ સ્થાનિક કાર્યકર્તાને સોંપવો જોઈએ, જેથી પત્રોમાસિકોનો લાભ જનતાને મળી શકે

૫ વડોદરા યુનિવર્સિટીના S E O Training Centreમાં દિલ્હીથી આવેલ નિષ્ણાત પાંચ ભાઈઓની મંડળી, મંડળની મુલાકાતે તા ૬ઠ્ઠીના રોજ આવેલી મંડળનું કામકાજ જોઈ તેમણે સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો

૬ મહેસાણા શાખા મારફત ફક્ત પુસ્તકો ખરીદવાના થાય છે પત્રો તેમ જ હિસાબ બાબતની કોઈ પણ પૂછપરછ મહેસાણા શાખાએ નહીં કરતાં મુખ્ય ઑફિસે વડોદરાના સરનામે કરવી, જેથી તેનો તુરત જ નિર્ણય થઈ શકે

તા ૧૦–૫–'૬૧ લક્ષ્મણસિંહ બ પરમાર
મંત્રી

(અનુસંધાન પાન ૭૧૧થી)

'મગજન્, છે'

'તે શા પરથી કહે છે?'

'પાણીની ખારાશ પરથી'

'જે રીતે મીઠાનો ગાંગડો તને દેખાતો નથી, છતાં અવ્યક્તરૂપે તે પાણીમાં સર્વત્ર વ્યાપેલો છે, તેમ આ સત્સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ આત્મતત્ત્વ આ જગતનું મૂળ કારણ હોવાની સાથે જ સર્વત્ર વ્યાપેલું છે, ને હે શ્વેતકેતુ, તે સત્સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ આત્મા તારામાં પણ છે'

દર્શક

['આપણો વારસો ને વૈભવ'માંથી]

સામયિક દોહન

ગિરિપ્રવચન

પોતાના પહેલા બાર શિષ્યોને દીક્ષા આપ્યા પછી ઈશુ તેમને એક દિવસ એક પર્વત પર લઈ ગયો ત્યાં જે ઉપદેશ એણે આપ્યો તે એનું સૌથી મહત્વનું પ્રવચન છે પોતાના જીવનનું સર્વ રહસ્ય તેણે તેમાં ઠાલવ્યું છે એનો સાર નીચે આપ્યો છે :

આ સંસારમાં જેઓ દીન, દુ ખી, નમ્ર, સદ્ધર્મના ભૂખ્યા, દયાળુ, પવિત્ર મનના અને શાંતિ તથા સંપને વધારનારા છે, તે જ ખરેખરા ધન્ય છે, તેઓ જ મોક્ષના અધિકારી છે, તે જ શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકવાના છે, તે જ પ્રભુના પુત્ર થવાને લાયક છે, તે જ ધર્મરાજ્યમાં રહી શકશે

જેને સ્વધર્મના પાલન માટે જુલમ વેઠવો પડ્યો છે તેનું જીવન ધન્ય છે, કારણ કે એ જ ધર્મરાજ્યનો અધિકારી છે

સંતો, જ્યારે લોકો તમારી નિંદા કરે, તમારા ઉપર જુલમ ગુજારે, તમારી ઉપર મારે માટે ખોટા આરોપો ચડાવે, ત્યારે તમે પોતાને નસીબદાર સમજજો, કારણ કે તેથી તમારું શ્રેય જ થવાનું છે જે જે સંતો થઈ ગયા છે તેમણે તિરસ્કાર અને ત્રાસ વેઠીને જ સંતપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે

સંતો, તમને પૈસો શાંતિ નહીં આપી શકે, એનું તમે બરાબર ન માનશો, કારણ કે એ જશે ત્યારે તમારું સમાધાન નહીં રહે

તમારા આજના સુખથી તમે પોતાને નસીબદાર ન સમજશો, કારણ કે એ રડવાનો દિવસ પણ લાવશે, અને તે સમયે તમારો આજનો સુખાનુભવ તમારું દુ ખ ઓછું નહીં કરી શકે

વળી, તમે તમારી વાહવાહથી રખે ફૂલાતા, કારણ કે તેથી તમને સાધુતા પ્રાપ્ત નહીં થાય

સંતો, તમે પોતાને દીન અને દયાપાત્ર ન માનશો તમે આ જગતનું નિમક છો—પ્રાણ છો નિમક સ્વાદનું સાર છે, પણ એ જો સ્વાદરહિત થઈ જાય તો માટીમાં ફેંકી દેવા અને પગે ચાંપવા લાયક ગણાય, તેમ તમે તમારું સત્વ—નિમક—ખોઈ પગે ચાંપી નાખવા જેવા થશો નહીં તમે આ જગતનું નૂર છો જેમ ટેકરી પર વસેલા શહેરને છુપાવી શકાય નહીં, જેમ મીણબત્તીને ઢાંકણા તળે મૂકી શકાય નહીં—એને તો ગોખલામાં જ મેલવી ઘટે—તેમ તમે તમારા નૂરને જગતમાં નાખી જગતને પ્રકાશો કે જેથી પ્રજા તમારાં સત્કર્મોને જુએ અને તમારા પ્રિય પ્રભુના યશોગાન ગાય

સંતો, એમ ન માનશો કે હું જૂના શાસ્ત્રોનો ઉચ્છેદ કરવા આવ્યો છું. હું તો એનાં રહસ્યોને સમજાવવા અને એનાં તત્વોનું વિશેષ પૂર્ણતાથી પાલન કરાવવા ઇચ્છું છું ખાતરીથી માનજો કે જ્યાં સુધી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનું અસ્તિત્વ છે ત્યાં સુધી એક ઘાસના તણખલા જેટલું પણ પ્રભુના નિયમોના અમલમાંથી છૂટવું અશક્ય છે જે એને અનુસાર પણ તોડશે તે પ્રભુને ત્યાં

અણુ જેટલો જ રહેશે. જે એનું પાલન કરશે અને એને જ શીખવશે, તે પ્રભુને ત્યા પણ મહાન ગણાશે. શિષ્યો, ખાતરી રાખજો કે જ્યાં સુધી ફેરીસી અને શાસ્ત્રીઓના શીલથી તમે શીલમા ચડો નહી ત્યા સુધી પ્રભુનુ દ્વાર તમારે માટે ઊઘડવાનુ નથી

કદી કોઈનો ઘાત કરવો નહીં એ આદેશ તો તમે જાણો છો. હત્યારો અધોગતિએ જશે એમ તમે માનો છો. પણ હું કહુ છુ કે કેવળ હત્યા એટલી જ હિંસા નથી. જો તમે તમારા ભાઈ સામે પણ ગુસ્સો કરો, તો હું કહું છુ કે તમે નરકના અધિકારી થવાના જો તમે તમારા ભાઈને ગાળ દેશો, તોપણ તમે અધોગતિને જ પામશો; અને જો તમે એને મૂર્ખ કહેશો, તોપણ તમારે માથે સજા જ ઊભી રહેશે યજ્ઞની વેદી ઉપર ઊભા રહી બલિદાન ચડાવતી વખતે જો તમને યાદ આવે કે તમને તમારા ભાઈ પર રજ જેટલો પણ ગુસ્સો છે, તો હું કહું છુ કે તમે બલિદાન ચડાવતાં અટકી જજો અને પહેલાં તમારા ભાઈ પાસે જઈ એનું સાત્વન કરી પછી તમારો ભોગ ચડાવજો. તમારા વિરોધી સાથે લડાઈ પતાવવામા તમે કદી પણ વિલબ કરશો નહીં.

સતો, શાસ્ત્રો આખને બદલે આખ અને દાતને બદલે દાત લેવા ફરમાવે છે, પણ હું તો કહું છું કે તમે દુષ્ટની સામે પણ દુષ્ટતા ન કરશો; પણ જે તમારા જમણા ગાલ પર તમાચો મારે એને તમે ડાબો પણ અર્પણ કરજો; અને જો કોઈ તમારી જોડે કજિયો કરવા આવે અને તમારુ પહેરણ લેવા માગે તો તમે એને તમારો અગરખો પણ આપી દેજો.

મિત્ર પર પ્રેમ કરવો અને શત્રુનો દ્વેષ કરવો એ લૌકિક નીતિ છે; પણ મારી સલાહ છે કે તમે તમારા શત્રુ પર પણ પ્રેમ કરજો અને કદી કોઈનો દ્વેષ તો કરશો જ નહી જે તમને શાપ દે તેનુ હિત ઇચ્છજો; જે તમને હેરાન કરે તેના પર ઉપકાર કરજો એ જ પ્રભુને પામવાનો માર્ગ છે. જેમ પરમેશ્વર સજ્જન અને દુર્જનને સૂર્યનો પ્રકાશ સરખો આપે છે અને ન્યાયી અને અન્યાયી પર સરખી રીતે વરસાદ વરસાવે છે, તેમ, સતો, તમારી સદ્દવૃત્તિ સર્વ પર સમપણે રાખજો જે તમને ચાહે તેને તમે ચાહો તેમા વિશેષ શુ?

સ્વાર્થી મનુષ્યો પણ એમ કરે છે. ઉપકારનો જ બદલો વાળવામા વિશેષ શુ? જગલી લોકો પણ એટલુ કરે છે. શિષ્યો, પાછું દેનારને દેવું એ દાન નથી; એ તો પાપી પણ કરે છે; પણ જેની પાસેથી કશું મેળવવાની આશા ન હોય એને જ આપો. અને શિષ્યો, તમે ઉદારતાથી તમારો અપરાધ કરનારાઓને ક્ષમા આપો; કારણ કે તો જ તમે એ પ્રભુની ક્ષમાના અધિકારી થઈ શકો અને કૃતઘ્ન તરફ પણ કરુણા રાખો; કારણ કે પ્રભુ એવો જ કરુણામય છે સતો, જેવો પરમેશ્વર પૂર્ણ છે અને સર્વે શુભ ગુણોનો ભંડાર છે, તેમ તમે પૂર્ણ બનો, પૂર્ણ બનો.

અને વળી, વ્યભિચાર શાસ્ત્રાજ્ઞા વિરુદ્ધ છે એ તો તમે સાભળ્યુ છે. પણ હું કહું છું કે જે કોઈ કુદૃષ્ટિથી જુએ છે તેણે પણ પોતાના મન વડે વ્યભિચાર કર્યો જ છે. શિષ્યો, જો તમારી જમણી આખ કદી પાપથી ચંચળ થાય તો તમે તેને તુરત ફોડી નાખજો. જો તમારો જમણો હાથ તમારી પાસે અયોગ્ય વર્તન કરાવવા માગે તો તમે તેને તુરત કાપી નાખજો; કારણ કે તમારા સત્ત્વની હાનિ કરતાં તમારા શરીરનુ એક અંગ ઓછું થાય તો તેમા ઓછું નુકસાન છે.

કોઈના આતરિક ઉદ્દેશો વિષે કલ્પના ન કરો, પણ સર્વને વિષે ઉદાર બુદ્ધિ જ રાખજો.

વળી, શિષ્યો, આંધળો આંધળાને દોરી શકે કે? તેમ શિષ્યનું શિષ્યત્વ છે ત્યાં સુધી તે ગુરુ કરતાં ચડી શકે નહીં; પણ પૂર્ણ થતાં એના જેવો માત્ર થઈ શકે.

તમારી આંખમાં કાંકરો પડ્યો હોય ત્યાં સુધી બીજાની આંખમાં પડેલી રજને જોવા ન બેસો; તેને કાઢવા પ્રયત્ન ન કરો; તમારા દોષને જ પહેલાં કાઢો.

સુવૃક્ષનું ફળ ખરાબ ન હોવું જોઈએ, અને ખરાબ ઝાડ પર સારું ફળ ન પાકી શકે; કારણ કે વૃક્ષની જાત એનાં ફળ પરથી જ જણાય છે. તેમ તમારાં કર્મ અને વાણી તમારા હૃદયને દેખાડે છે.

અને શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે ખોટા સોગંદ લેવા નહીં, પણ તે બરાબર પાળવા. પણ હું તમને કહું છું કે તમારે કયારેય કોઈના સોગંદ લેવા નહીં. ભગવવાનના નહીં, ભગવાનના ધામના નહીં, પૃથ્વીના નહીં, મંદિરના નહીં, તીર્થના નહીં, તમારા પોતાના નહીં કે બીજાનાયે નહીં; કારણ કે તમે એક ધોળા વાળને કાળો કે કાળાને ધોળો કરી શકના નથી. માટે તમારે વિચાર કરીને હા કે ના એટલું જ કહેવું; પણ એથી વધારે પ્રતિજ્ઞા કરવી નહીં.

તમે મોઢેથી ગુરુ ગુરુ કહ્યા કરો, પણ જો મારા પ્રભુના આદેશો પ્રમાણે વર્તો નહીં, તો તમે મારું ઓથું અને ઈશ્વરનું નામ નકામું જ લો છો. તેવાઓને હું કદી પોતાના કહીને સ્વીકારતો નથી. જો કયામતને દહાડે તમે મને કહેશો કે અમે તો તમારું નામ જ લેતા હતા, અને તમારા નામનો જ પ્રચાર કરતા હતા, તોય હું કહીશ કે 'જાઓ, હું તમને ઓળખતો નથી.' માટે સાવચેત રહેજો. તમારું મકાન પાકે પાયે અને મજબૂત ચણજો. તો જ એ ભારેમાં ભારે તોફાનો સામે ટકી રહેશે; પણ જો તમે પણ પાયા વિનાનું નબળું મકાન બાંધશો તો તે વરસાદ અને તોફાનને ઝીલી નહીં શકે અને પડી જશે, અને તમારો સર્વથા નાશ જ કરશે.

સંતો, તમારાં સત્કર્મોને છુપાવી રાખજો. તમારા જમણે હાથે કરેલા દાનની ડાબા હાથને પણ જાણ થવા ન દેશો. અને તમે ઉપવાસ કરો ત્યારે પ્રસન્ન મુખ રાખજો કે જેથી તમે ઉપવાસ કર્યો છે એ કોઈ જાણે નહીં. તમારી પૂજા અને પ્રાર્થનાનો આડંબર ન કરશો. રસ્તા ઉપર અને મંદિરમાં જઈ તેનો વેશ સર્વને બતાવશો નહીં, પણ તમારા હૃદયના એકાંત ખૂણામાં, બારણું વાસી, તમારા પ્રભુને યાદ કરજો.

પ્રાર્થના એટલે નકામો લવારો નહીં. ઘણા શબ્દો વાપરવાથી જ પ્રભુને રાજી કરી શકાતો નથી; પણ તમે આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરજો:

હે દિવ્યધામવાસી પિતા! તારો જયજયકાર થાઓ! તારું ધર્મરાજ્ય સર્વત્ર પ્રસરો. તારી આજ્ઞાઓનું સ્વર્ગ અને પૃથ્વી પર બરાબર પાલન થાઓ. તું અમને અમારો રોજનો જ રોટલો આપજે. અમને અમારા વિકારોમાં લલચાવા દઈશ નહીં, તથા જેમ અમે પણ અમારા ગુનેગારોને માફ કરીએ તેમ તું અમારા ગુના માફ કરજે; કારણ કે તારું જ ધર્મરાજ્ય, પ્રભુતા અને યશ સર્વત્ર પ્રસરે છે. આમીન.

શિષ્યો, તમે એકીસાથે પ્રભુ અને સેતાનની સેવા નહીં કરી શકો; માટે ધન અને કીર્તિની તૃષ્ણા રાખી, અન્ન અને પ્રાણની ચિંતા કરી પ્રભુને માર્ગે જઈ નહીં શકો. તમારી ચિંતાથી તમે તમારા શરીરને એક નખ જેટલું પણ પુષ્ટ કરી નથી શકવાના; માટે એની ચિંતા છોડી જ દેજો. જે સર્વનું રક્ષણ કરે છે, જે પશુ, પંખી અને વૃક્ષને પોષે છે, તે તમારું પોષણ કરશે જ, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખજો.

'ભારતી'ની સુંદર નવલકથાઓ-વાર્તાસંગ્રહ

શ્રી ધૂમકેતુકૃત
મહાભારતની કથાઓ ૪-૦૦

શ્રી પન્નાલાલ પટેલકૃત
નવું લોહી (નવી આ.) ૬-૨૫
પાછલે બારણે („) ૩ ૨૫
જીવો દાંડ ૨-૫૦
વળામણાં ૨-૫૦
સાચાં સમણાં ૭-૫૦

શ્રી ચુનીલાલ વ. શાહકૃત
મૂળરાજ સોલંકી ૬-૫૦
ધર્મભગિની ૫-૨૫
હૈયાની થાપણ ૩-૦૦
વિલોચના ૫-૫૦
અવંતીનાથ ૫-૫૦
રૂપમતી ૫-૫૦
સિંધુ, તારા
શાર્દ સંભારણાં ૪-૦૦

સ્વ. સાને ગુરુજીકૃત
શ્યામ (ચરિત્રાત્મક નવલ) ૬-૭૫
શ્યામની મા ૬-૦૦
સોન્યા મારુતિ? ૩-૨૫
ક્રાન્તિ ૫-૫૦
સંધ્યા ૬-૨૫
પાનખર અને વસંત ૫-૭૫

શ્રી ઉમાકાન્તકૃત
સુષુમણા ૭-૭૫
ઠોકર ૬-૨૫
મંગળજ્યોત ૬-૭૫

શ્રી દાહ્યાભાઈ પટેલકૃત
પુનર્મિલન ૪-૭૫
નવાં કલેવર ધરો હંસલા ૫-૦૦
અંતિમ આલિંગન ૪-૫૦
વનની વાટે ૪-૫૦
દિલાવરી ૨-૫૦
આગમન ૪-૦૦
શર્મિષ્ઠા ૪-૫૦
પદ્માવતી ૪-૦૦
કલાવતી ૩-૦૦

શ્રી દેવશંકર મહેતાકૃત
મીઠી વીરડી ૧-૨ ૧૩-૨૫
ધરતીની આરતી ૮-૭૫
ધરતીનું હીર ૬-૦૦

શ્રી 'વિશ્વામિત્ર'કૃત
મંગલયાત્રા ૪-૨૫
કોનો વિજય? ૪-૫૦
આત્મવંચના ૫-૫૦

શ્રી ભૂપત વડોદરિયાકૃત
જીવનનાં જળ ૩-૫૦
અમરદીપ ૫-૦૦
અધૂરાં તપ ૪-૫૦
સાથ વિનાનાં સંગાથી ૫-૦૦

શ્રી જયન્ત પરમારકૃત
નદીનાં નીર ૩-૦૦
જીવનમધુ ૪-૦૦

શ્રી રમણિક પટેલકૃત
આંધીનાં અંધાણ ૩-૦૦
ધરતીની પ્રીત ૩-૫૦
રાખમાં જલે છે અંગારા ૩-૫૦

શ્રી ચંદુલાલ સેલારકાકૃત
અમૃત પાત્ર ૪-૫૦
દૂરના ડુંગરા ૪-૦૦

શ્રી 'સત્યમ્'કૃત
ભવની વાટે ૫-૭૫
અંજળપાણી ૫-૨૫

શ્રી બળવંત નાયકકૃત
મૂગા પડછાયા ૭-૫૦
સફરનાં સાથી ૫-૦૦

શ્રી ટી. પી. સૂચકકૃત
છેલ્લી રાત ૬-૫૦
હજી તો રાત બાકી છે ૩-૭૫

અન્ય લેખકોનાં
પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૪-૦૦
પીતાંબર પટેલની „ ૫-૦૦
મેળાનાં પંખી ભા. વ્યાસ ૪-૫૦
ધરતીનાં અમી મ. પટેલ ૪-૦૦
સાધનાસિદ્ધિ પ્ર બ્રહ્મભટ્ટ ૭-૫૦
તૃષા અને તૃપ્તિ „ ૭-૨૫
સાચાં જીવતર શ. પટેલ ૩-૫૦
ખરતા તારા જિ. મહેતા
અંતિમ દીપ મો. પટેલ
છેલ્લાં આંસુ
કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨-૭૫
ડૉક્ટર નરેન્દ્ર „ ૩-૦૦
સિદ્ધાર્થ હરમાન હેસ ૨-૫૦
મા વિનાનાં બા. વૈદ્ય "
નંદબાણુ „ ૩
ઉપમા „ ૫-૦૦
અણુખૂટ ધારા
જયમલ્લ પરમાર ૪-૫૦
આરતી અને અંગારા ૪-૫૦
ઘરને સાજે રેમાર્ક ૪-૦૦
જગતનો તાત
રા. ના. પાઠક ૫-૨૫
અહંકાર ૩-૫૦
કાંટાની વાડ ૩-૦૦
દિલદરિયાવનાં મોતી ૪-૦૦
મળેલા જીવ પ. પટેલ ૨-૦૦
જમાઈરાજ „ ૨-૫૦
દેવ તેની પૂજા રંભાબેન ૩-૫૦
રોજની રામાયણ „ ૩-૦૦
જીવનઝંઝાવાત „ ૨-
પ્રણયના રંગ „ ૨-૦૦
ભૂદાન જયમલ્લ પરમાર ૨-૦૦
પ્રેરણા બા. વૈદ્ય ૨-૦૦
માનવતાનાં ઝરણાં ૩-૫૦
પુણ્ય પરવાર્યું નથી ૪-૦૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ
૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ : અમદાવાદ, ૧

૯૬૧
અંક ૧૨

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

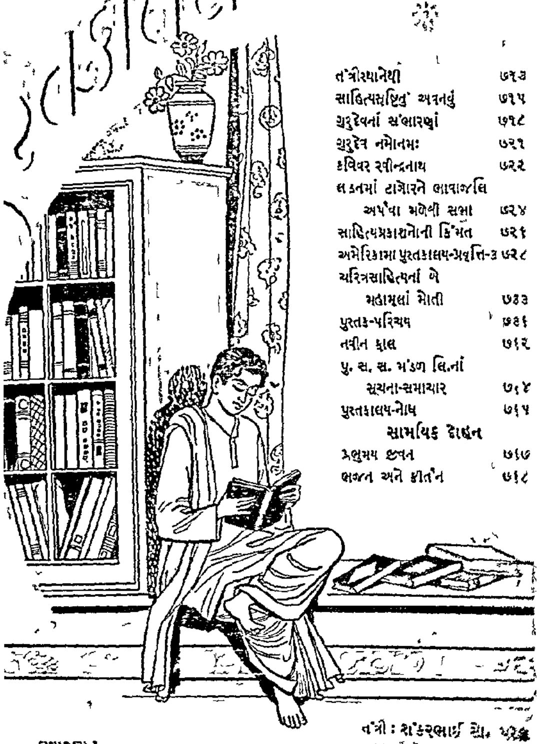

અનુક્રમણિકા

તંત્રીસ્થાનેથી	૭૧૩
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું	૭૧૫
ગુરુદેવનાં સંભારણાં	૭૧૮
ગુરુદેવ નમોનમઃ	૭૨૧
કવિવર રવીન્દ્રનાથ	૭૨૨
લંડનમાં ટાગોરને ભાવાંજલિ અર્પવા મળેલી સભા	૭૨૪
સાહિત્યપ્રકાશનોની કિંમત	૭૨૬
અમેરિકામાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ-૩	૭૨૮
ચરિત્રસાહિત્યનાં બે મહામૂલાં મોતી	૭૩૩
પુસ્તક-પરિચય	૭૪૬
નવીન ફાલ	૭૬૨
પુ. સ. સ. મંડળ લિ.નાં સૂચના-સમાચાર	૭૬૪
પુસ્તકાલય-નોંધ	૭૬૫
સામયિક દોહન	
પ્રભુમય જીવન	૭૬૭
ભજન અને કીર્તન	૭૬૮

તંત્રી : શંકરભાઈ ચૌ. પટેલ
સ્થાપક :
લક્ષ્મણસિંહ બ. ચ...

લવાજમ :
(વાર્ષિક) : રૂ ૫-૦૦

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન ૩-૨૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

સર્વેશ્વર ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

વિશળદેવ ('સર્વેશ્વર'નું અનુસંધાન) ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

*

રાજહંસ ભા. ૧-૨ ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

સૂરસમાધિ ભા. ૧-૨
('રાજહંસ'નું અનુસંધાન) ૧૦-૦૦
શ્રી 'શયદા'

*

પૂર્ણા ૪-૦૦
શ્રી 'કોલક'

*

નવલિકાઓ

હીરાની ચમક ૩-૭૫
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ

*

મીનપિયાસી ૪-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

*

નારી નમણું ફૂલ ૪-૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ

*

ટીલડી ૫-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર

*

આભલાં ૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે

*

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ ૩-૦૦
શ્રી સુંદરજી બેટાઈ

*

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ ૫-૨૫

જીવનમાંગલ્ય શ્રી. લાભુબહેન મહેતા ૫-૦૦

: પ્રકાશક :

આર. આર. શેઠની કંપની : મુંબઇ-૨

કેશવબાગ; પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ;
પો. બોક્સ નં. ૨૫૧૭
'LITERATURE'

પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને માર્ગદર્શન કરાવતું માસિક

તંત્રી : શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વર્ષ ૩૫] જૂન, ૧૯૬૧ [અંક ૧૨

તંત્રીસ્થાનેથી

પુસ્તકોની કિંમત

'પુસ્તકાલય'ના ગયા એપ્રિલ અંકમાં 'તંત્રીસ્થાનેથી' લખેલી 'પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિનો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન' એ નોંધનો મોટો ભાગ 'મિલાપ' માસિકે એના ગયા મેના અંકમાં 'લોકગંગા'માં ઉતાર્યો છે. એમણે એ નોંધનું મથાળું આપ્યું છે 'પુસ્તકોમાં નફાખોરી.'

આ જ વિષય ઉપર 'ગુજરાત સમાચાર'ના 'સાહિત્ય અને સંસ્કાર' વિભાગમાં 'સાહિત્યપ્રકાશનોની કિંમત' નામનું લખાણ થોડા સમય ઉપર પ્રસિદ્ધ થયું છે એ લખાણના લેખકો છે સાક્ષર મંજુલાલ મજમુદાર અને 'સાહિત્ય અને સંસ્કાર વિભાગ'ના સંપાદક. એ લખાણ આ અંકમાં લેવામાં આવ્યું છે. આ લખાણ વાંચતા લાગે છે કે પુસ્તકોની કિંમત બાબત સાક્ષર મંજુલાલ મજમુદાર તથા 'સાહિત્ય અને સંસ્કાર વિભાગ'ના સંપાદક પણ ગંભીરપણે વિચાર કરે છે.

પુસ્તકોની કિંમત વાજબી રહે તે માટે પ્રકાશકોએ એક મંડળ રચવું જોઈએ, એમ અમને લાગે છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આવું એક મંડળ છે, એમ અમને ખબર મળી છે. આ નવું મંડળ કાગળ, છપાઈ વગેરે ધ્યાનમાં લઈ અમુક કિંમત રાખવી તેમ ઠરાવે અને તેનો તે અમલ કરે. આવા મંડળમાં ગુજરાતના મોટા પ્રકાશકો જોડાય તો પુસ્તકોની કિંમત ઓછી થઈ શકે. આવા મંડળમાં કોઈ પ્રકાશકો ન જોડાય તો તેમનાં પ્રકાશનો ન ખરીદવા પુસ્તકાલય-મંડળો, સંસ્કારમંડળો, શિક્ષણસંસ્થાઓ, વગેરે પ્રચાર કરી શકે, અને તેમને આવા મંડળમાં જોડાવાની પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે. જો ગુજરાતમાં દેશી રાજ્યોએ પોતાનાં રાજ્યો જતાં કર્યાં તે

ગુજરાતના પ્રકાશકો પુસ્તકોની મનસ્વી કિંમત રાખવાને બદલે વાજબી કિંમત રાખવાની વાત ન સ્વીકારે તેમ કેમ માની શકાય ? અમને કેટલાક ગુજરાતના મોટા પ્રકાશકોનો પરિચય છે તે ઉપરથી લાગે છે કે આ કામમાં તેમનો સાથ મળી રહે.

પુસ્તકોની ભારે કિંમત રાખવાનું એક કારણ પુસ્તકવિક્રેતાઓને આપવું પડતું ભારે કમિશન પણ લાગે છે. આ બાબતમાં પુસ્તકવિક્રેતાઓએ પણ સમજવું જોઈએ કે તેમણે પુસ્તક ઉપર ગેરવાજબી વધારે નફો મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખતાં વાજબી નફો રાખી વધારે પુસ્તકો વેચાય તેમ કરવું જોઈએ. ખરીદનારને પુસ્તકો વાજબી કિંમતે મળે તો સ્વાભાવિક રીતે કહી શકાય કે તે વધારે પુસ્તકો ખરીદવા પ્રેરાય. પુસ્તકવિક્રેતાઓને આપવાના કમિશનનું પણ વાજબી ધોરણ પ્રકાશકોનું મંડળ હોય તો સરળતાથી નક્કી થઈ શકે.

ઘણા પ્રકાશકો પુસ્તકવિક્રેતાઓ પણ હોય છે. તેઓ પરસ્પરનાં પુસ્તકો વેચવા માટે રાખે છે. આ પુસ્તકો તેઓ કિંમત આપીને ન રાખતાં પરસ્પરનાં અમુક કિંમતનાં પુસ્તકોનો બદલો કરે છે. આ બદલામાં પોતાને ઓછાં પુસ્તકો આપવાં પડે તે માટે તેઓ પોતાનાં પુસ્તકોની કિંમત બને તેટલી વધારે રાખે છે. આ બદલામાં પુસ્તકોની કિંમત વધારે રાખવાની હરીફાઈ જેવું થતું લાગે છે. આવી હરીફાઈમાં પ્રકાશકોના સમસ્ત મંડળને લાભ થાય છે કે કેમ તે તેમને ખબર; પરંતુ તેથી પુસ્તકો ખરીદનારને – ખાસ કરીને છૂટક વ્યક્તિઓને – પુસ્તકોની ગેરવાજબી ભારે કિંમત ચૂકવવી પડે છે. આ પરિસ્થિતિનો અંત પણ પ્રકાશકોનું મંડળ હોય તો આવી શકે એમ અમને લાગે છે.

પ્રકાશકોનું મંડળ રચાય તે માટે કેવી રીતે શરૂઆત કરવી જોઈએ, તે મંડળમાં લેખકો, પુસ્તકવિક્રેતાઓ, તેમ જ પુસ્તકાલયોના પ્રતિનિધિઓ પણ રાખવા કે કેમ, વગેરે બાબત ગુજરાતનાં પુસ્તકપ્રેમી વિચારક ભાઈબહેનો ચર્ચશે અને એ રીતે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવામાં સહાયરૂપ થશે એવી આશા અસ્થાને નહિ ગણાય.

✩

(અનુસંધાન પાન ૭૦૭થી)

તથા અમેરિકી સર્વોપરી અદાલતના ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિલિયમ ડગ્લાસે ગુરુદેવને અંજલિ આપતાં પ્રવચનો કર્યાં હતાં.

—તા. ૨૫થી તા. ૩૧ ડિસેંબર, ૧૯૬૧ના દિવસોમાં કાનપુરમાં છઠ્ઠી ભારતીય માનક સંસ્થાનું અધિવેશન ભરાશે, તેમા Housing & Preservation of Documents—"મહત્ત્વનાં લખાણને રાખવાં તથા સાચવવાં કેવી રીતે" તે સંબંધી ડૉ. એસ. રંગનાથનના પ્રમુખપદે ચર્ચાવિચારણા થશે.

શાં. સો. પરેખ

✩

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવલોકન

મહામહોપાધ્યાય કાશીકૃષ્ણાચાર્યને આંધ્રના રાજકવિ તરીકે નીમવામાં આવ્યા છે. આ વિખ્યાત સંસ્કૃત વિદ્વાનને એક વર્ષ માટે રૂ. ૧,૧૧૬નું ઓનોરેરિયમ મળશે. ગયા ડિસેમ્બરમાં શ્રીપાદ કૃષ્ણમૂર્તિના અવસાનથી આ સ્થાન ખાલી પડ્યું હતું.

—૧૦૦ વર્ષની ઉમરે પોતાની પહેલી નવલકથા 'ધી ચરપિંગ્ઝ ઑફ જીમીના' પ્રગટ કરનાર મહિલા-લેખક મેરીઓન જોમ્સનું હાલમાં ૧૦૩ વર્ષની વયે અવસાન થયું છે. તે અપરિણીત હતાં.

—ઈ. સ. ૧૪૬૦માં ગટેનબર્ગે છાપેલ Tractatus Rationis et Conscientiae (ટ્રેકટેટ્સ રેશનિસ એટ કોન્શ્યન્શિયે) નામનું પુસ્તક ઝેકોસ્લોવેકિયામાં ડોમાઈસના ધર્મ-મઠમાંથી મળી આવેલ છે. આ પુસ્તકને ત્યાર પછી બ્રેટિસલાવાના વિશ્વવિદ્યાલયના પુસ્તકાલયમાં લઈ જવામાં આવ્યું છે.

—વિખ્યાત બ્રિટિશ સાહિત્યકાર આલ્ડાસ હકસલેના મકાનને આગ લાગતાં ઘણાં મહત્ત્વનાં પુસ્તકોની હસ્તપ્રતોનો નાશ થયો છે.

—અખિલ ભારત હિંદી પ્રકાશકોના એસોસિએશનનું વાર્ષિક સંમેલન દર વર્ષે એક પગલું આગળ ધપે છે. તાજેતરમાં પટણામાં મળેલ છઠ્ઠા વાર્ષિક અધિવેશને ભવિષ્ય માટે નવી આશા પ્રગટાવી છે. ભૂતકાળનો અનુભવ જોતાં કહી શકાય કે આ પરિષદમાં કરેલ નિર્ણયો હિંદી પુસ્તકો માટે હજુ વધારે ઉજ્જ્વલ ભવિષ્ય સૂચવે છે.

પ્રમુખપદેથી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર બેરીએ માત્ર હિંદી પુસ્તકોના ધંધાને જ નહિ પણ આખા દેશના બધા પ્રકાશકોના ધંધા સંબંધી અગત્યના મુદ્દાઓની ચર્ચા કરી હતી.

આ વર્ષના પાછલા ભાગમાં 'રાષ્ટ્રીય પુસ્તક મહોત્સવ' યોજવાની યોજના ખાસ આવકારદાયક છે. આ પ્રકારના પુસ્તકના મહોત્સવની જરૂરિયાત તથા અગત્ય પર ભાર મૂકવાની જરૂર નથી. પુસ્તક-પ્રકાશન અથવા કોઈ પ્રકારની વહેંચણી સાથે સંબંધ ધરાવતા હોય તેવા બધા જનતાના વિભાગોના સહકાર વિના કોઈ મહોત્સવ સફળ થાય નહિ. તેથી લેખકો, પત્રકારો, શિક્ષકો, પ્રકાશકો, પુસ્તકવિક્રેતાઓ અને ગ્રંથપાલોની ફરજ આ મહોત્સવને સંપૂર્ણ સફળ બનાવવાની છે.

—ઓગણીસમી સદીની સરખામણીમાં આજે લોકોની પુસ્તકો વાંચવાની વૃત્તિ ઘટી ગઈ છે. આ કહેવાનો અર્થ એવો છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં પુસ્તકો ઓછાં વેચાય છે. ભારતમાં લોકોની વાંચવાની ટેવ ઓછી થતી જાય છે. પશ્ચિમનો દાખલો લઈએ તો ૧૮૯૦માં મધ્ય જર્મનીની વસ્તી સવા ૭ કરોડની હતી, ત્યારે ત્યાં જર્મન ભાષામાં ૧૯,૦૦૦ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. એટલે કે એક લાખની વસ્તી માટે ૩૦ પુસ્તકો. આજે જ્યારે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં

ખૂબ પ્રગતિ થઈ છે ત્યારે પણ ત્યાં એક લાખની વસ્તી દીઠ ૭૪ પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે. લોકોની વાંચવાની ટેવ ખીલવવા માટે પ્રકાશકોએ પોતાના પર જોખમદારી લેવી જોઈએ, અને વાંચવાની ટેવ ખીલે તે માટે સુઘડ છાપકામવાળું, રસદાયક, તંદુરસ્ત સાહિત્ય પ્રગટ કરવું જોઈએ. ભારતની ૪૪ કરોડની વસ્તીમાં વાંચવાની ટેવ આટલી ઓછી કેમ છે તે સંશોધનનો વિષય છે. (શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર બેરી)

—ભારત સરકારના મધ્યસ્થ રેફરન્સ પુસ્તકાલય તરફથી ' ધી નેશનલ બિબ્લીઓગ્રાફી ' નામનું ત્રૈમાસિક ૧૯૫૭ના ડિસેંબરથી પ્રગટ થાય છે, તેની બહુ ઓછા વાચકોને ખબર હશે. ભારતમાં અંગ્રેજી, આસામીઝ, બંગાળી, ગુજરાતી, હિન્દી, કન્નડ, મલાયલમ, મરાઠી, ઉડિયા, પંજાબી, સંસ્કૃત, તામિલ, તેલુગુ અને ઉર્દૂમાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોની તેમાં રોમન લિપિમાં પ્રમાણભૂત નોંધ આવે છે. વર્ષમાં ચાર ત્રૈમાસિક અંકો તથા એક વાર્ષિક અંક બહાર પાડવામાં આવે છે. છૂટક અંકની કિંમત સાડાપંદર રૂપિયા તથા વાર્ષિક અંકની કિંમત પચાસ રૂપિયા રાખવામાં આવેલ છે પાછલા બધા અંકો મળી શકે છે.

—મૃત્યુ પર વિજય મેળવી અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની રહસ્યવિદ્યા જેને પાને પાને ભરી છે એવા પુસ્તક ' યોગતરંગિણી 'ની સાડાત્રણસો વર્ષ જૂની હસ્તપ્રત નેપાળના રાજા મહેંદ્ર ટૂંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરનાર છે.

આ હસ્તપ્રતમાં મૃત્યુ પર વિજય મેળવવાનો ચમત્કારી ઇલમ છે. પતંજલિ અને ગોરખનાથની વિચારશ્રેણીથી તે તદ્દન જુદો હોવાનું કહેવાય છે. હસ્તપ્રતમાં રાજા મહેન્દ્રે વિવેચનાત્મક નોંધો કરી છે. હસ્તપ્રતમાં જીવનને શોષી લેતી જાલોક તથા જીવનની વૃદ્ધિ કરનારી મકારી નામની બે નદીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

અત્યારે આવી એક જ હસ્તપ્રત છે અને તે તાડપત્ર પર લખાયેલ છે.

—યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)ના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ આઈઝનહોવરના એક વખતનાં સલાહકાર શરમન આદમ્સની આત્મકથા આવતા માહને પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થશે.

અત્રે યાદ આપવું જરૂરી છે કે એક વેપારી પાસેથી ભેટો લીધાનું બહાર આવ્યા બાદ શરમન આદમ્સે ૧૯૫૮માં રાજીનામું આપ્યું હતું.

વાંકાનેર, ૩૦–૫–'૬૧ છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

*

—સૌરાષ્ટ્રના જાણીતા લેખક, પત્રકાર અને સમાજસેવક શ્રી ભીમજીભાઈ હરજીવન (સુશીલ)નું ભાવનગર ખાતે તખ્તસિંહજી હૉસ્પિટલમાં અવસાન થયું હતું. તેઓ પક્ષાઘાતથી પીડાતા હતા. સૌરાષ્ટ્ર સરકાર હતી ત્યારે સરકારે તેમને હૉસ્પિટલમાં ખાસ ખંડ આપ્યો હતો, અને સરકાર તરફથી તેમને મહિને સો રૂપિયા પણ આપવામાં આવતા હતા.

૧૯૨૧ની સાલમાં જ્યારે શ્રી અમૃતલાલ શેઠે " સૌરાષ્ટ્ર " સાપ્તાહિક શરૂ કર્યું ત્યારે શ્રી સુશીલ "સૌરાષ્ટ્ર"ના જોડિયા તંત્રી તરીકે જોડાયા હતા. જાણીતા કવિ અને લોકસાહિત્યકાર

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીના તેઓ અંતરંગ મિત્ર હતા, અને એક સારા લેખક હતા. શરદ્‌બાબુના 'શ્રીકાન્ત'નો તેમનો અનુવાદ સારી પ્રશંસા પામ્યો હતો. સંસ્કૃત અને માગધી સાહિત્ય તથા જૈન ધર્મના તેઓ અભ્યાસી હતા.

દાંડીકૂચની લડત પછી ૧૯૩૦ની સાલમાં તેઓ ધોલેરા સત્યાગ્રહના નેતા હતા. એ વખતે તેમને સખત માર પડયો હતો અને જેલ મળી હતી.

ભાવનગરમાં "જૈન" સાપ્તાહિકના જોડિયા તંત્રી તરીકે તેઓ કાર્ય કરતા હતા. "ફૂલછાબ"ના વિકાસમાં તેમણે સારો એવો ફાળો આપ્યો હતો.

શ્રી સુશીલ "સૌરાષ્ટ્ર" સંસ્થા સાથે શરૂઆતથી સંકળાયેલા હતા. વિશેષે કરીને તેમનો ફાળો "સૌરાષ્ટ્ર" અને "ફૂલછાબ"ની સાહિત્યિક બાજુ હતો. સ્વ મેઘાણી "સૌરાષ્ટ્ર" અને "જન્મભૂમિ"ના અતિપ્રસિદ્ધ વિવેચક અને સર્જક હતા; પણ એમનાય પુરોગામી તો શ્રી સુશીલ હતા અને સ્વ. શ્રી મેઘાણીએ પણ સાહિત્યિક સર્જન અને વિવેચનના પ્રથમ બોધપાઠ તેમની પાસેથી લીધેલા, જેનો ઋણસ્વીકાર સ્વ. શ્રી મેઘાણી સદા કરતા હતા.

તેમણે સ્વતંત્ર તેમ જ અનુવાદિત સાહિત્ય ઘણું લખ્યું છે; પણ તેઓ એક હાસ્યલેખક હતા એની ઘણાને ખબર નહિ હોય. એ હાસ્ય પણ કટાક્ષમય કે વેધક કરતાં વધુ તો મર્માળુ હતું જેમાં તેમના મૃદુ જીવનનો શીતળ ચમકારો દેખાતો હતો

તેઓએ એક વખત જૈન ધર્મની દીક્ષા લઈ સાધુ થવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, પણ એને બદલે તેઓ ગાંધીજીએ પ્રબોધેલી રાષ્ટ્રીય સેવાને માર્ગે વળ્યા, પણ તેમનું જીવન તો સદા સાધુમય જ રહ્યું અને તેમણે જે "સુશીલ" નામ ધારણ કર્યું હતું તેને શોભાવતું રહ્યું હતું.

—કાશીનગરી પ્રચાર સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા 'હિંદી વિશ્વકોષ'ના સહસંપાદક ડૉ. ગોરખપ્રસાદ તા. ૫–૫–'૬૧ને દિવસે કાશીનગરીમાં ૬૩ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા છે. તેમનો નોકર ગંગાજીમાં ડૂબતો હતો તેને બચાવવા જતા તે મૃત્યુ પામ્યા છે. તેમની પાછળ પત્ની, ત્રણ પુત્રીઓ, અને એક પુત્ર છે

—સ્વ. પંડિત મોતીલાલ નહેરુ વિષેના બે ગ્રંથો મોતીલાલ નહેરુ શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ વતી ઉપરાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાધાકૃષ્ણને ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદને અર્પણ કર્યા છે. એમાંના એક ગ્રંથમાં પંડિત મોતીલાલ નહેરુનાં ૫૦ ભાષણો છે. એ ગ્રંથનું નામ 'વોઇસ ઑફ ફ્રીડમ' (આઝાદીનો અવાજ) છે બીજા ગ્રંથમાં પંડિત મોતીલાલ નહેરુ વિષેના તથા એમના સમયને લગતા લેખો છે.

—લંડનમાં રાષ્ટ્રસમૂહ-વિદ્યાભવનમાં યોજાયેલા ટાગોરચિત્ર-પ્રદર્શનમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે દોરેલાં ૪૯ ચિત્રોના નમૂનાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે નવ ચિત્રો મૌલિક છે; જ્યારે બાકીનાં ૪૦ ચિત્રો ભારત સરકારે શતાબ્દી ઉજવણીને અનુલક્ષીને ગેનીમેડ છાપખાના પાસે ખાસ તૈયાર કરાવેલી મૂળ કૃતિઓની નકલો છે.

—વૉશિંગ્ટનના ભારતીય સમાજે કવિવર ટાગોરની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણી શાનદાર રીતે કરી હતી. ટાગોરના ગીતોના કાર્યક્રમ ઉપરાંત ભારતીય એલચી શ્રી એમ. સી. ચાગલા

(અનુસંધાન પાન ૭૧૪ ઉપર)

ગુરુદેવનાં સંભારણાં

ગુરુદેવની શતવર્ષી ઉજવાઈ રહી છે.

ગુરુદેવ વિષે પ્રથમ સાંભળેલું આણંદમાં અમારા શિક્ષક સ્વ. છોટાભાઈ પટેલને મુખે, ને તેમની શાંતિનિકેતન સંસ્થા વિષે પણ તે અરસામાં જ સાંભળેલું.

વિનીત પછી મેં વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. 'શાંતિનિકેતનમાં જવાય તો જવું એવું એક મન તો હતું જ, પણ ત્યાંનું ખર્ચ ભારે આવે છે એમ સાંભળીને એ વાત મારે પડતી મૂકવી પડેલી. પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ ઉપર શ્રી નરસિંહકાકાના શાંતિનિકેતનથી આવતા પત્રો દ્વારા ગુરુદેવ ને ગુરુદેવની સંસ્થા શાંતિનિકેતન વિષે વધુ જાણવાનું મળેલું. શ્રી નરસિંહકાકા તે વખતે શાંતિનિકેતનમાં અધ્યાપક હતા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં હું બંગાળી શીખતો હતો. આમ તો મેં ગુરુદેવની 'ગીતાંજલિ' ગુજરાતીમાં કાતની વાંચેલી; પણ તે બંગાળીમાં પણ ધીરે ધીરે વાંચીને મેં પૂરી કરી. 'ગીતાંજલિ' માટે ગુરુદેવને નોબેલ ઇનામ મળ્યું હતું.

ગુરુદેવનાં સૌથી પ્રથમ દર્શન સને ૧૯૨૦માં આણંદ સ્ટેશને થયેલાં. તેઓ તે સમયે ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ માટે અમદાવાદ જતા હતા. અમે આણંદના શિક્ષકો ને વિદ્યાર્થીઓ ગુરુદેવને સત્કારવા ગયેલા. ત્યારે એ ઋષિ જેવો ભવ્ય ચહેરો, રૂપેરી દાઢી અને મૂછ, રેશમી ઝભ્ભો, સોનેરી ફ્રેમવાળાં નાજુક ચશ્માં અને તેમાંથી વેધક દૃષ્ટિ ફેંકતી એ ભવ્ય આંખો ને સુંદર નાસિકા–બધું જ સુંદર સુંદર લાગેલું. તે પછી એ ભાવ જ્યારે જ્યારે એમને જોયા ત્યારે ત્યારે અનેક ગુણુ વધ્યો છે, ને તેમના પ્રત્યેના માનમાં વૃદ્ધિ જ થયાં કરી છે.

અમદાવાદમાં લાલદરવાજા આગળની એમની સભા જેમાં ગાંધીજી, નરસિંહરાવ દિવેટિયા, ક્ષિતિમોહન સેન અને ગુરુદેવ હાજર હતા તેમાં પે હું ગયેલો; અને જે વ્યાખ્યાનનો અનુવાદ અશક્ય છે, કહીને નરસિંહરાવભાઈ બેસી ગયેલા તેનો ભાવાનુવાદ ગાંધીજીએ સભાજનોને સંભળાવ્યો હતો. ગુરુદેવે પ્રદર્શન પણ જોયું હતું અને તેમાં ગુરુદેવનો તરતમાં જ ચીતરેલો તેમનો પૂરા કદનો પોર્ટ્રેટ મૂકેલો હતો. આશ્રમની પ્રાર્થનામાં ગુરુદેવ, ગાંધીજી અને આનંદશંકરભાઈ ધ્રુવ તથા સરલાદેવી સારાભાઈ વગેરે હતાં; ને સાબરતટે થયેલી એ પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના ભવ્ય હતી. ગુરુદેવે તે પ્રાર્થનાસભાનું સંચાલન કરેલું હતું અને ત્યાં આપણા સાદા તંબૂરા ઉપર ગવાતાં ભજનો પણ તેમણે સાંભળ્યાં હતાં.

કલકત્તામાં કૉર્પોરેશને ગુરુદેવની ૫૧મી જન્મજયંતી વખતે સુંદર દળદાર ખાસ અંક પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, અને તેમને માનપત્ર આપ્યું હતું. સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના પ્રમુખ હતા.

સર્વધર્મપરિષદ જ્યારે કલકત્તામાં મળેલી ત્યારે તેના એક દિવસના પ્રમુખ તરીકે ગુરુદેવ હતા. એ પરિષદ કલકત્તાના ટાઉન હૉલમાં ભરાઈ હતી તેમાં એક દિવસ કાકાસાહેબ, એક દિવસ આનંદશંકરભાઈ, એક દિવસ સર ફ્રાન્સિસ યંગહસબંડ એવા–એવા પ્રમુખો હતા.

એક વાર અમે કલકત્તાના ગુજરાતી સાહિત્યકારો ને સાહિત્યપ્રેમીઓ શાંતિનિકેતનમાં ગુરુદેવને દર્શને ગયા હતા ત્યારે તેઓને તેમના નિવાસ શ્યામલીમાં મળ્યા હતા અને તેઓ અમને જોઈ ને અને અમે તેમને જોઈ ને ખૂબ આનંદ પામ્યા હતા. મારે માટે તો આવાં દર્શન હંમેશાં પ્રેરણાનાં પાન કરાવનાર જ નીવડ્યાં છે.

ઉત્સવપ્રસંગે મારે અવારનવાર કલકત્તાથી શાંતિનિકેતન જવાનું બનતું ત્યારે ઉત્સવોનાં ઉદ્યાપન જોવાનાં મળતાં, અલ્પતાનાં ભૂમિચિત્રણ તથા પુષ્પોના ને ગાર માટીના શણગાર જોવા મળતાં. આશ્રમભૂમિ ને એ વૃક્ષો ને એ વેલીઓ, એ ઉપાસનાભૂમિ, એ પ્રાર્થનાભૂમિ, એ ચિત્રશાળા, એ નૃત્યશાળા, એ પાન્થશાળા ને સવારનું એ વૈતાલિક એ બધું યાદ આવે છે ને સ્મૃતિએ રમ્યાં કરે છે.

શ્રી મેઘાણીભાઈ શાંતિનિકેતન આવેલા ત્યારનો પણ ગુરુદેવ અને તેમના મિલનનો પ્રસંગ સ્મરણે ચડે છે, તે અત્રે રજૂ કરું છું.

ગુજરાતના લાડીલા કવિ ઝવેરચંદ મેઘાણી ગુરુદેવને મળવા શાંતિનિકેતન આવેલા ત્યારે તે પ્રસંગનો લાભ લઈ અમે પણ ત્યાં ગયેલા. ગુરુદેવની તબિયત બરાબર સારી રહેતી નહીં. મેઘાણીભાઈ તેમના મંત્રીને મળ્યા ને ગુરુદેવને મળવાનો સમય માગ્યો. તેમના મંત્રીએ ગંભીરતાપૂર્વક જણાવ્યું : "હમણાં અમે કોઈ ને મળવા દેતા નથી પણ તમે અહીં રહો; હું ગુરુદેવને પૂછી સમય નક્કી કરી જણાવીશ."

એક રાત ચાલી ગઈ બીજા દિવસનો સૂર્ય ધીરેધીરે માથે આવવા લાગ્યો છતાં આ રવિનાં દર્શન ન થયાં. મેઘાણીભાઈ વિચારવા લાગ્યા: "ગુરુદેવને મળી શકાયું નહીં. પણ ચાલો, એક દિવસ વધારે રોકાઈશું."

એ કાળે શાંતિનિકેતનમાં ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ ઘણી મોટી સંખ્યામાં ભણતા હતા. તેમાં એક નાનો વિદ્યાર્થી સૌરાષ્ટ્રનો હતો. તે શિશુવિભાગમા જ હતો; તે છતાં મેઘાણીભાઈને ઓળખતો હતો.

પોતાના વતનના કવિને જોઈ ને તે ખૂબ હરખાયો. તેણે તો સીધું પૂછી પાડયું, "અમારા ગુરુદેવને મળ્યા ?"

"ગુરુદેવની તબિયત ઠીક નથી એટલે નથી મળી શક્યા"-તેમણે જવાબ આપ્યો.

"ચાલો, ચાલો મારી સાથે, હું લઈ જાઉં છું."-એમ કહેતાં તે તો હાથ ખેંચવા લાગ્યો.

"એમ આપણાથી ન જવાય. એ બોલાવશે એટલે જઈશું."—મેઘાણીભાઈ એ તેને શાંત પાડી સમજાવ્યો.

પણ ત્યાં તો પેલો બાલમિત્ર ગુરુદેવના ઉતારામા પહોંચી ગયો અને ઠપકો આપતો હોય તેમ કહેવા લાગ્યો: "અમારા દેશમાથી કવિ આવ્યા છે, તેમને તમે મળવા કેમ નથી બોલાવતા ?"

ગુરુદેવ તો જાણતા જ નહોતા. તેમણે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં કહ્યું :

"તારા દેશના કવિ આવ્યા છે એમ ?"

"હા, બોલાવી લાવું ?"

"સારું, બોલાવી લાવ."

તે કિશોર હરખાતો હરખાતો મેઘાણીભાઈ ને તેડવા ગયો. મેઘાણીભાઈ નો હાથ પકડીને તે છેક ગુરુદેવ આગળ મૂકી આવ્યો.

બે કવિ હૃદય મળે પછી તો પૂછવાનું જ શું ? વાતોમાં ને વાતોમાં ત્રણ કલાક વહી ગયા પણ તેમની વાતો ખૂટતી જ નથી. એટલામાં તેમના મંત્રી આવી પહોંચ્યા. ચશ્માં ઊંચાં કરીને જુએ છે તો અરે ! આ તો પેલા ગુજરાતી જ. પણ બિચારો શું કરે ?

ગુરુદેવ અને મેઘાણીભાઈ બેઠા બેઠા તે છેક સાંજ પાડી દીધી. ગુરુદેવે જ તેમને આગ્રહ કરીને બેસાડ્યા હતા. સાંજના છ વાગી ગયા હતા. મેઘાણીભાઈને લાગ્યું કે ગુરુદેવની આવી તબિયતમાં આટલો બધો વાતોનો વખત લેવો સારો નહીં, તેથી છેવટે તેઓ જ ઊભા થયા. રવીન્દ્ર-વંદના કરતાં કરતાં તેઓ બોલ્યા: "આવી તબિયતમાં પણ આપને ઘણી તસ્દી આપી છે."

"ના, ના, એવું ન માનશો. તમારી વાતોથી હું દુઃખ ભૂલ્યો છું."–ગુરુદેવે એવો જ સત્કાર ઝીલતો જવાબ વાળ્યો.

કેવું અદ્ભુત કવિ-મિલન એ હતું ! આ વિષે અમને પણ શ્રી મેઘાણીભાઈએ ધરાઈ ધરાઈને વાતો કરેલી, અને આ મિલનની મેઘાણીભાઈના હૃદય ઉપર પણ ભારે અસર થઈ હતી. તેમણે ગુરુદેવનું ઘણું કાવ્યસાહિત્ય ગુજરાતીમાં ઉતાર્યું છે; ને 'રવીન્દ્ર વીણા' તો તેમણે અનેક સભામાં અનેક વાર બુલંદ સ્વરે પાઠ કરીને ગાઈ સંભળાવી છે.

આજે તો નથી મેઘાણીભાઈ ને નથી ગુરુદેવ; પણ તેમનાં મીઠાં ને મધુરાં એવાં અનેક મિલન-સંભારણાં યાદ છે. તેમાંનાં થોડાંક જ અત્રે રજૂ કર્યાં છે. દિલમાં તો થાય છે કે હવે આ આખું વર્ષ રવીન્દ્રમય બની જવાય તો કેવું સારું ! રવીન્દ્રચિંતન, રવીન્દ્રલેખન, ને રવીન્દ્રપઠન એવું કંઈ ને કંઈ બન્યા કરે, અરે ! સારા પ્રમાણમાં બન્યા કરે તો કેવું સરસ !

કવિવરે મૃત્યુ વિષે પણ કેવી સુંદર સમજણ આપણને આપી છે. માનવીને મૃત્યુ આવવાનું છે જ; તો તે સમજણપૂર્વક મૃત્યુને ભેટવાની તૈયારી કરી લે, કરી શકે તો. પણ કેવું સરસ માતાના એક સ્તનથી બીજા સ્તને ધવરાવવા માટેનો એ ફેરફાર છે, એવું જ્ઞાન સતત જાગ્રત રહે તો કેવું સરસ !

ગુરુદેવ સાચે જ વિશ્વયાત્રી હતા, વિશ્વ અતિથિ હતા; સ્વર્ગના કોઈ ઋષિ આપણે ત્યાં આ દુનિયામાં ભૂલા પડીને આવ્યા હોય, તેવા લાગતા હતા. એમની દુનિયા કોઈ જુદી જ હતી. તે સત્ય-શિવ-સુંદર અને આનંદમય હતી. જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ. આપણા રવીન્દ્ર તો અનેક જગાએ પહોંચ્યા. તે વિશ્વમાનવ તરીકે જીવ્યા, ફર્યા, માનવતાનાં ને વિશ્વપ્રેમનાં તેમણે ગીતો ગાયાં. તેમનું અધૂરું કાર્ય તેમનાં ગીતોએ પૂરું કર્યું છે ને કરશે. તેમની વાણી અને તેમનાં ગાન–વિશ્વગાન–મુક્તિગાન વિશ્વને ખૂણે ખૂણે આજ ગાજી રહ્યાં.

છે. આકાશવાણી તેમના સમારોહો ઊજવે છે અને દેશ-વિદેશમાં પણ તેમની શતાબ્દીની ખૂબ ઉજવણી ચાલી રહેલી જણાય છે, ત્યારે કવિવાણી યાદ આવે છે કે

"પથેર પ્રાન્તે આમાર તીર્થ નય,
પથેર દુધારે આછે મોર દેવાલય."

અર્થાત્

"મારગને છેડે મારું ધામ નથી,
મારગની બેય કોરે આવ્યું છે મુજ દેરું."

હે અમરાપથના મહાન અને અમર યાત્રી ! આપના જીવનમાંથી થોડાંક બિંદુઓ ને રત્નકણિકાઓ અમને પણ પ્રાપ્ત થાઓ !

ત્ર્યંબકલાલ મા. શુક્લ

☆

ગુરુદેવ નમોનમઃ

અનુષ્ટુપ

ઉત્તરાયણ-વાસી હે ! શ્યામલી-કુટિરે વસ્યા;
ભારતે ભાણ શા ઊગ્યા, કવિવર રવિ શોભિયા.
આપની ભવ્ય વિભૂતિ, ભવ્ય ચહેરો સ્મૃતિપટે
આજ પણ દૃષ્ટિએ પડતો; જાણે સામે ખડા જ છો.
કેળવણીના પ્રયોગો ને ચિત્ર-સંગીતમય બધું,
હતું એ ભવ્ય જીવન ને ભવ્ય શાંતિનિકેતન.
ધન્ય એ વૃક્ષ ને વેલી, ધન્ય ભૂમિ જ વન્ય એ,
આપને દર્શને-સ્પર્શે ધન્ય ધન્ય થયાં હતાં.
ભવ્ય ને દિવ્ય મૂર્તિ એ જાણે કો ઋષિ-દર્શન;
શ્વેત શ્મશ્રુ અને ચહેરો તામ્રવર્ણ ભર્યો ભર્યો.
આપનાં ચશ્મ સોનેરી ને કાંઈ ધ્રૂજતા દીઠા,
ત્યારે ચંદનનગરે તો આપનાં ભવ્ય દર્શન.
સ્મૃતિએ આપ જાગો છો, હૃદયે તો વસી રહ્યા;
ગુરુદેવ ! કંઈ સ્મરણો, સ્મૃતિઓ પુણ્ય જાગતી.
અને કંઈ વંદનાઓ તો આપને ચરણે ધરું.
ભારતે રવિ શા શોભ્યા, સ્વર્ગે ઇન્દ્ર સમોવડા.

ત્ર્યંબકલાલ મા. શુક્લ

કવિવર રવીન્દ્રનાથ

"દેશનાં સઘળાં ગામડાંને પોતાની બધા પ્રકારની જરૂરિયાતો પોતે જ પેદા કરી શકે એવાં બનાવવાં જોઈએ. થોડાં ગામડાંઓનું એક મંડળ થવું જોઈએ. એ મંડળના મુખ્ય વહીવટકર્તાઓ જો ગામનાં બધાં કામો અને ત્રુટીઓ દૂર કરવાની વ્યવસ્થા કરી શકે તો જ દેશમાં સર્વત્ર સાચું ગ્રામસ્વરાજ સ્થપાશે."

સાચા સ્વરાજની કલ્પના આજથી એકસો વર્ષ ઉપર જન્મ પામેલ આર્ષદ્રષ્ટા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને આવેલી. ઈ. સ. ૧૯૦૮માં ઉપર પ્રમાણે સાચા ગ્રામસ્વરાજની ચાવી તેમણે પાબના પ્રાંતિક પરિષદમાં રજૂ કરેલી. મહાત્મા ગાંધીજી તે વખતે જાહેર ક્ષેત્રમાં બહુ આગળ પડતા ન હતા.

ઈ. સ. ૧૮૬૧ના મે મહિનાની સાતમી તારીખે, પૂર્ણિમાના દિવસે મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરને ત્યાં ચૌદમા બાળક રૂપે શારદાદેવી માતાના પેટે રવીન્દ્રે જન્મ લીધો. રવીન્દ્રનાથના ભાઈઓ, ભાભીઓ બાળક રવીન્દ્રના જન્મથી ખૂબ રાજી થઈ ગયાં. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ભક્તહૃદયના હતા. તેમને બહોળું કુટુંબ હતું, ઈશ્વરની કૃપાથી પૈસેટકે પણ તેઓ સુખી હતા. મહર્ષિનાં મોટાં સંતાનોમાંથી કેટલાંકનાં તો લગ્ન પણ થઈ ચૂક્યાં હતાં અને કેટલાંકને ત્યાં બાળકો સુદ્ધાંત હતાં.

મહર્ષિ જાતે બંગાળી બ્રાહ્મણ. રાઘેય શાખાના શાંડિલ્ય ગોત્રમાંથી તેમની પરંપરા ઊતરી આવેલી. રાધા એટલે ગંગા નદીનો જમણો કિનારો અને એ કિનારે વસનાર રાઘેય કહેવાતા. મહર્ષિના પૂર્વજો અહીં આવી વસેલા. એ પૂર્વજોએ મુસલમાનો સાથે ભોજન લઈ જ્ઞાતિના રિવાજ તોડયા હતા ત્યારથી તેમનું કુટુંબ નાતબહાર હતું.

ઠાકુરનો અર્થ થાય માનનીય પુરુષ. ઠાકુરનું અંગ્રેજીમાં ટાગોર થયું. જયરામ ઠાકુર ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપની સાથે ખૂબ સંકળાયેલા હતા, જેથી તે પુષ્કળ કમાયા હતા

ઈ. સ. ૧૮૮૩માં બાવીસ વર્ષની ઉંમરે રવીન્દ્રનાથનાં દશ વર્ષનાં મૃણાલિનીદેવી સાથે લગ્ન થયાં. ઓગણત્રીસમા વર્ષે પાંચ સંતાનો મૂકી તે ગુજરી ગયાં.

સ્ટેશન બોલપુરથી બે માઈલ દૂર જ્યાં આજે શાંતિનિકેતન સંસ્થા છે, ત્યાં એક વખત વેરાન જંગલ હતું. વર્ષો પહેલાંની વાત છે. રવિબાબુના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર એક દિવસ પાલખીમાં બેસીને આ જંગલમાંથી જતા હતા ત્યારે બાજુમાં આવેલ ઘટાદાર વૃક્ષની છાયા નીચે સમાધિ લગાવી ઈશ્વરધ્યાનમાં તેઓ લીન થયા. જ્યારે તેમણે આંખો ઉઘાડી ત્યારે અનન્ય શાંતિનો તેમને અનુભવ થયો. આ કારણે આ પવિત્ર જગ્યા માટે મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથને આકર્ષણ થયું અને આ વૃક્ષની આજુબાજુની પંદર વીઘાં જમીન ખરીદી ત્યાં તેમણે સુંદર બાગ બનાવ્યો. બાગમાં એક સુંદર નિવાસસ્થાન તેમ જ પ્રાર્થનામંદિર બનાવ્યું. આ જગ્યાએ મહર્ષિને દિવ્ય શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ માટે તેનું નામ તેમણે 'શાંતિનિકેતન' રાખ્યું. પાછળથી આ સ્થળે રવીન્દ્રનાથે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શરૂ કર્યો.

શાંતિનિકેતનનું સ્મરણ કરતાં જ આપણને ગુરુદેવ ટાગોરનું સ્મરણ થાય છે. સંસ્થાને પોષવા અને જિવાડવા ગુરુદેવે રાતદિવસ એક કરેલાં. તેના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા તેમણે લોહી ને પરસેવો રેડ્યાં છે, તથા પોતાનાં તન, મન અને ધન સંસ્થાને અર્પણ કર્યાં છે. સંસ્થા માટે તેમણે પુસ્તકોના પ્રકાશનહક્ક વેચ્યા છે, પત્નીનાં ઘરેણાં ગીરો મૂક્યાં છે, અરે! પંચોતેર વર્ષની વૃદ્ધ ઉમરે સ્ટેજ ઉપર નાચ્યા પણ છે. ભારતમાતાની તથા વિશ્વની સેવા આ સંસ્થા દ્વારા તેમણે કરી છે.

પદ્મા નદીને કિનારે આવેલી જાગીરમાં કુટુંબ સાથે રવીન્દ્રનાથ રહેતા હતા. જાગીરને છેલ્લા રામ રામ કરી ત્યાંથી ભારતની જનતાની સેવા કરવા બે વિદ્યાર્થી જેવી નાની સંખ્યા લઈ તે શાંતિનિકેતન આવેલા. આસ્તે આસ્તે વિદ્વાન પુરુષો સંસ્થામાં જોડાયા. બે વરસમાં બેથી માંડી વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વીસની થઈ. વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સાથે જ રહેતા, સાથે જ જમતા અને સાથે જ રમતા.

પ્રાતઃકાળમાં વહેલાં સાડાચાર વાગ્યે વિદ્યાર્થીઓની એક ટુકડી ગીતો ગાતી ગાતી આશ્રમમાં ફરતી અને ઉષઃકાળના શાંત અને સુંદર વાતાવરણમાં વિદ્યાર્થીઓને જગાડતી. ઊઠીને તુરત જ બધા વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાનાં નિવાસસ્થાનને વાળીઝૂડી સાફ કરી પાણીનો છંટકાવ કરી નાખતા. સ્નાન વગેરેથી પરવારી દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનું આસન લઈ ઝાડ નીચે બેસી પા કલાક સુધી ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરતો. દર બુધવારે ત્યાંના મંદિરમાં ગુરુદેવ ધાર્મિક પ્રવચન કરતા. આઠથી અગિયાર સુધી વૃક્ષોની છાયામાં વર્ગો ચાલતા. બાર વાગ્યે ભોજન લીધા બાદ સૂર્યનો તાપ નમતાં વિદ્યાર્થીઓ ફરી પ્રવૃત્તિમાં લાગતા. સાંજના રમતો પણ થતી. કોઈ વિદ્યાર્થીઓ પાસેના ગામડામાં જઈ ત્યાં રાત્રિશાળા ચલાવતા. રાત્રે ભોજન બાદ ઘણી વાર નાટકો અને ગીતોનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવતો. સાડાનવ વાગ્યે ફરી વિદ્યાર્થીઓની ટુકડી સાયંકાળનાં ગીતો ગાતી રસ્તા ઉપર ફરતી અને પછી બધા સૂઈ જતા.

સન ૧૯૧૮ની સાલમાં વિશ્વભારતી સંસ્થાનો પાયો તેમણે નાખ્યો. ઉચ્ચ અભ્યાસની તેમાં શરૂઆત કરી. સાહિત્યના વર્ગો કોઈ વાર કવિવર પણ લેતા. ત્યાર બાદ સન ૧૯૨૧માં વિશ્વભારતીની એક શાખા શ્રીનિકેતનનો પાયો નંખાયો. અનેક વાર દેશદેશાંતરોમાં પ્રવાસ કરી કવિવરે વિશ્વભારતીનો સંદેશ જગતમાં ફેલાવ્યો, આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો બાંધ્યા. આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોનું સૌથી સમૃદ્ધ ફળ 'ચાઈનાભવન.' આ રીતે ચીનમાંથી વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા, સંશોધન કરવા આવવા લાગ્યા. હ્યુએનસંગ ચીનથી ભારતમાં વિદ્યાપ્રાપ્તિ માટે આવેલો. ચીનના લોકો માટે ભારતમાં નાલંદા અને તક્ષશિલા વિશ્વભારતી રૂપે જીવિત છે. યુરોપ, અમેરિકા, જાવા-સુમાત્રા, જાપાન, હોલૅન્ડ, સ્વીડન તેમ જ ભારતના જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી વિદ્યાપ્રાપ્તિ કરવા ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ આવતા. મહાત્મા ગાંધીજીએ સન ૧૯૩૮માં વર્ધા યોજના ભેટ આપી. ગુરુદેવ ટાગોર અને મહાત્મા ગાંધી બંને ભારતની ગ્રામજનતાને આગળ લાવવા માગતા હતા. બંનેના રસ્તા કંઈક ભિન્ન હતા; બંનેની વિચારસરણીમાં પણ ફેર હતો. ગાંધીજીના ઉગ્રમાં ઉગ્ર ક્રાંતિકારી વિચારો જૂની પરિભાષા અને જૂના યુગનો અંચળો લઈ ને આવ્યા. તેણે જૂની સંસ્થાઓ અને જૂના સ્વરૂપોનો નાશ ન કર્યો. નવા સ્વરૂપમાં જેને વર્ગવિહીન સમાજ કહીએ એને ગાંધીજી

[અનુસંધાન પાન ૭૨૫ ઉપર]

લંડનમાં ટાગોરને ભાવાંજલિ અર્પવા મળેલી સભા

બ્રિટનના વડાપ્રધાનના સંદેશાઓ

લંડનમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને ભાવાંજલિ અર્પવા મળેલી સભાને બ્રિટનના વડાપ્રધાન મિ. હેરોલ્ડ મેકમિલને ખાસ સંદેશો પાઠવ્યો હતો. ભારતની સ્વાધીનતા પછી મળેલી ભારતવાસીઓ તથા ભારતના મિત્રોની આ સભા સહુથી મોટી હતી અને અનેક નામાંકિત વ્યક્તિઓએ તેમાં હાજરી આપી હતી.

મિ. મેકમિલને કલકત્તામાં યોજાયેલા સંમારંભમા પણ ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ પર બ્રિટનના હાઈકમિશનર સર પોલ ગોર-બૂથ મારફત સંદેશો પાઠવ્યો હતો. તે સંદેશો નીચે મુજબ હતો :

"ટાગોર પ્રત્યે માનની લાગણી ધરાવતા અમે સહુ બ્રિટનવાસીઓ ભારતને તેના મહાન આંતરરાષ્ટ્રીય કવિ તથા તત્ત્વવેત્તાની જન્મશતાબ્દી પ્રસંગે અભિનંદન અર્પીએ છીએ. ટાગોર પોતાના જીવન દરમિયાન માત્ર ભારત વતી જ નહિ પરંતુ સર્વસામાન્ય માનવતાને માન્ય રાખતા વિશ્વના તમામ પ્રજાજનો વતી પણ બોલતા. તેમનાં લખાણો સર્વત્ર શાંતિ તથા સત્યના ચાહકોને પ્રેરણા પૂરી પાડે છે."

મૂલ્યાંકન

મિ મેકમિલને લંડનની આલ્બર્ટ હૉલ સભાને આ પ્રમાણે સંદેશો મોકલ્યો હતો :

"ટાગોરની જન્મશતાબ્દી પ્રસંગે આપણે આ સદીમાં ભારત તથા વિશ્વભરમાં સાંસ્કારિક વિકાસ પર તેમના વિચારો તથા લખાણોની થયેલી અસરની સૂચકતાનું નવેસરથી માપ કાઢવાની તક ઝડપી લઈએ. સવિશેષ તો તેમણે ભારતની સ્વાધીનતાની દિશામાં દોરી જનાર ભારત-બ્રિટન સંબંધોની વૃદ્ધિ અર્થે ભજવેલા ભાગનું પણ મૂલ્યાંકન કરીએ.

આપણે બ્રિટનવાસીઓ તેમના પ્રત્યે અત્યંત માનની દૃષ્ટિએ નિહાળીએ છીએ. તેઓ પૂર્વ તથા પશ્ચિમની સંસ્કૃતિઓના સર્વોત્તમ તત્ત્વોના સમન્વયના ઉપાયોની ખોજ અર્થે સતત પ્રયત્નશીલ રહેતા. એ હકીકત અવશ્ય યાદ રહે કે તેમના પ્રયાસોની સફળતા માનવજાતિના ભાવિ માટે મહાન આશા પૂરી પાડે છે.

સુંદર તથા સત્યના સતત ઉપાસક નવલકથાકાર, કવિ અને મહાન ભારતીય દેશભક્ત એવા તત્ત્વવેત્તાને આપણે અંજલિ અર્પીએ છીએ."

લૉર્ડ હેલ્શામનું ભાષણ

લૉર્ડ હેલ્શામે સભામાં પ્રમુખ વક્તા તરીકે બોલતાં ટાગોરની વિસ્મયજનક સર્વદેશીયતા પર ભાર મૂક્યો હતો. તેમણે કહ્યું હતું કે "ટાગોર રાજપુરુષ નહોતા પરંતુ તેમને તેમની ઇચ્છા તથા વૃત્તિ વિરુદ્ધ રાજકીય પ્રવૃત્તિ તરફ ઘસડાવું પડ્યું હતું. પ્રત્યેક સ્વાતન્ત્ર્ય-આન્દોલને,

પ્રત્યેક ક્રાન્તિને પોતાના કવિ, પોતાની પ્રેરણા અને મશાલ સળગાવવા તથા તેને સળગતી રાખવા અર્થે જરૂરી આવશ્યક ભાવનાના રખેવાળની જરૂર પડે છે જ. ૨૦મી સદીના આરમ્ભે ભારતમાં ટાગોરનું પણ બરાબર તેવું જ સ્થાન હતું."

લોર્ડ હેલ્શામે ઉમેર્યું હતું કે "ટાગોર ભારતના પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યદિનના છ જ વર્ષ પહેલાં સ્વર્ગે સિધાવ્યા એ ખરે જ કરુણ હતું. તેમણે સામ્રાજ્યના રાષ્ટ્રસમૂહમાં રૂપાંતરને જરૂર ચાલુ સદીના સહુથી સુખદ બનાવ તરીકે બિરદાવ્યું હોત. મને ખાતરી છે કે તેમને આ રાજકીય સમાધાનને પરિણામે પૂર્વ તથા પશ્ચિમ વચ્ચે મૈત્રી, સહકાર તથા સમજણ અર્થે ઉદ્ભવેલી નવી અનેક તકો નિહાળીને જરૂર આનંદ થયો હોત; અને છેલ્લાં ૧૪ વર્ષમાં ભારત તથા બ્રિટન વચ્ચે વિકસેલા ગાઢ સંબંધો પણ મહદંશે તેમના જીવન તથા પ્રતિભાના જ ફળસ્વરૂપ છે."

(બ્રિટિશ ઇન્ફર્મેશન સર્વિસિઝની પત્રિકામાંથી)

✲

[અનુસંધાન પાન ૭૨૩થી]

રામરાજ્ય કહેતા. ગ્રામજનતાને ઊંચે ઉઠાવવામાં, ગામડાંને સ્વાવલંબી બનાવવામાં ગુરુદેવના વિચારો ગાંધીજી જેવા હતા. તેઓ કહેતા: "યંત્રો દ્વારા કારખાનાંમાં કેવળ વસ્તુઓના ઢગલા ખડકવા અને મહેનતુ માણસોને કામથી વંચિત રાખવા એ સમાજને પોસાશે નહીં. ગામના લોક જે યંત્રો વાપરી શકે તે સમૂહગત વસાવી તેમાં સુધારાવધારા કરી શકાય તો જ સૌ કુશળ રહે. મિલે આવીને હાથસાળના વણકરોની રોજી ઝૂંટવી લીધી તેવી જ રીતે મનુષ્ય માત્રના શ્રમને બચાવવાના અંચળા નીચે બેકારોની સંખ્યા કૂદકે અને ભૂસકે વધી પડી છે. ગામડા પોતપોતાનાં કામો પોતાની મેળે ઉકેલે એવી ગ્રામરચના ગોઠવો."

ગ્રામજનતા સાથે સમગ્ર પરાધીન પ્રજાને ઊંચે ઉઠાવવા કેળવણીનો રસ્તો ગુરુદેવે અપનાવ્યો. પોતે સાદાઈથી રહેતા અને સૌને સાદાઈથી રહેવા પ્રેરતા.

ઈ. સ ૧૯૧૩માં જ્યારે પરદેશીઓ તરફથી તેમને તેમની 'ગીતાંજલિ' કૃતિ માટે નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારે ભારતની જનતાને ગુરુદેવની કિંમત સમજાઈ. એંશી વર્ષની જૈફ ઉંમરે તે દેવલોક પામ્યા. આજે ભારતભરમાં ગુરુદેવની એકસોમી જન્મશતાબ્દી ઉજવાય છે. એ પુણ્યશ્લોક પુરુષનું સ્મરણ કરી આપણે આપણાં ભારતનાં ગામડાંના વિકાસનાં કાર્યોમાં સહકાર આપતાં થઈ સાર્થક જીવન કરીએ.

વિનાયકપ્રસાદ ગજાનન પંડયા

'આકાશવાણી'ના સૌજન્યથી

✲

સાહિત્યપ્રકાશનોની કિંમત

શ્રી સંપાદક : ' સાહિત્ય અને સંસ્કાર, ' ગુજરાત સમાચાર,

વિ. તમારા સહાનુભૂતિભર્યા વલણથી પ્રેરાઈને એક નવો મુદ્દો ચિંતન માટે લખી જણાવું છું : સાહિત્યપ્રકાશનોની કિંમત.

તમારા ' સાભાર સ્વીકાર 'ના કૉલમ ઉપરથી જ તે સ્પષ્ટ કરું.

(૧) કથાઓ પૃષ્ઠસંખ્યા ૭૯, ૭૬, ૧૦૦, ૮૦, ૮૮, કિંમત દરેકની ૧–૨૫, (૨) પ્રવાસ પૃષ્ઠસંખ્યા ૯૨, ૭૯, ૭૨, ૮૮, કિંમત દરેકની ૧–૫૦, (૩) જીવનચરિત્ર ગજજર પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૭૯ કિંમત ૪–૭૫, (૪) વાર્તા પૃષ્ઠસંખ્યા ૪૦૦, કિંમત ૭–૭૫, (૫) રેખાચિત્રો પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૨૫, કિંમત ૫–૨૫, (૬) મહાભારતની કથાઓ પૃષ્ઠસંખ્યા ૨૦૮, કિંમત ૪–૦૦, (૭) વાર્તા પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૮, કિંમત ૦–૭૫.

તમે નોંધમાં પૃષ્ઠસંખ્યા અને કિંમત સાથે સાથે છાપો છો તેથી વાચક જાણવા માગે તો સહેજે તુલના કરી શકે છે.

મારે કહેવાનું એટલું છે કે સરકાર જેમ છાપાંની કિંમતનું સરેરાશ ધોરણ તેની પૃષ્ઠસંખ્યા અને પૃષ્ઠના કદ ઉપરથી નક્કી કરાવવા પ્રવૃત્ત થઈ છે, તેમ ખાસ કરીને ગુજરાતી પ્રકાશનોની છેલ્લાં થોડાંક વર્ષથી કિંમતમાં બહુ અરાજકતા અથવા સ્વચ્છંદ પ્રવર્તે છે, તે બાબતમાં કંઈક થવું જોઈએ.

પુસ્તકોની ભારે કિંમતને લીધે જિજ્ઞાસુ વાચકો પોતાના ઘરને માટે સારી હોવા છતાં ઘણી ચોપડીઓ વસાવી શકતા નથી.

પુસ્તકાલયોમાં નિયત બજેટમાં જેટલાં પુસ્તકો ઉમેરાવાં જોઈએ તેટલાં ઉમેરાતાં નથી. પ્રકાશકોના ' મહાજન 'માં પરસ્પર ' બદલા 'ની પદ્ધતિ ચાલે છે એટલે તેઓ આંખ મીંચીને કિંમતો મૂકે છે. ઉપર ટાંકેલાં ઉદાહરણો ઉપરથી સ્પષ્ટ થવા જેવું છે કે કિંમતના ધોરણમાં આટલું બધું અંતર હોવાનું સમજી શકાતું નથી. કોઈ સચિત્ર કે ' ડ લકસ ' આવૃત્તિ માટે ભાવફેર સમજી શકાય તેમ છે; પરંતુ અહીં એવું કશું નથી, છતાં ફેર છે

આ પ્રશ્ન સાહિત્યના પરિચય-વાંછુઓને સ્પર્શ કરે છે તેથી તમારા ધ્યાન પર લાવવાનું મને યોગ્ય લાગ્યું. તમે તે પર આજુબાજુનો વિચાર કરી અને બીજી વિગતો ભેગી કરીને છણાવટ કરશો, તો સાચી જનસેવા થશે.

લિ. સ્નેહાધીન,

વડોદરા, તા. ૧–૫–૬૧ — મંજુલાલ મજમુંદારનાં વંદન

નોંધ

ડૉ. મજમુંદારે પુસ્તકોની કિંમતમાં પ્રવર્તતી અરાજકતા વિશે કરેલી ફરિયાદ સાચી છે. નવજીવન કાર્યાલય, ગુજરાત વિદ્યાસભા અને સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય જેવી સંસ્થાઓની પાસે પ્રકાશનોની માફકસર કિંમત રાખવાનું ધોરણ છે. ક્રાઉન ૧૬ના કદનાં સો પાનાંની એક રૂપિયાની આસપાસ એટલે કે ફર્માં દીઠ અઢી આના કિંમત રાખવાનું સામાન્ય વલણ આ લોકોપયોગી સાહિત્ય પ્રગટ કરવાના ધ્યેયવાળી સંસ્થાઓનું છે તે ઉચિત છે.

પરંતુ ખાનગી પેઢીઓ મોટે ભાગે વધુમાં વધુ નફા પર નજર રાખતી હોવાથી પુસ્તકોની કિંમત તેની માગ કે ખપતને લક્ષમાં રાખીને મૂકે છે. નવલકથાની સામાન્ય રીતે વધુ ખપત હોય છે, એટલે તેની કિંમત જેમ બને તેમ વધારે રાખવાનું તેમનું વલણ હોય છે. મુનશી, મેઘાણી, અને ધૂમકેતુ જેવા લેખકોનાં પુસ્તકોની કિંમત સામાન્ય રીતે ફર્મા દીઠ સાડાત્રણથી ચાર આના રખાય છે; જ્યારે રમણલાલ વ. દેસાઈની ચોપડીઓ મુકાબલે મોંઘી હોય છે. જે પ્રકાશકો 'બદલા'ની પદ્ધતિથી વેપાર કરે છે તેઓ આંખો મીંચીને કિંમત મૂકે છે તેમ ડૉ. મજમુંદાર કહે છે તે સાચું છે. આ પદ્ધતિ ઘણી અનિષ્ટ છે. તેમાં પુસ્તકનાં બહારનાં કે અંદરનાં રૂપરંગ જોવાતાં નથી. તેમાં 'ટકે શેર ખાજા, ટકે શેર ભાજી' જેવો વ્યવહાર ચાલે છે. સમજુ પ્રકાશકો તેમાં ભળતા નથી અને તેથી તેઓ પોતાનાં પ્રકાશનો ઉપર મોંમાગ્યું વળતર આપી શકતા નથી તેને લીધે તેમને સહન કરવું પડે છે.

સરકારે સ્વીકારેલાં પાઠ્યપુસ્તકોની કિંમત સદ્ભાગ્યે બાંધેલી હોય છે એટલે વિદ્યાર્થીવર્ગ આ લૂંટનો ભોગ બનતો બચી ગયો છે. યુનિવર્સિટી પણ પોતે નિયત કરેલાં પુસ્તકોની કિંમત વિદ્યાર્થીઓને ભારે પડે નહીં તેની તકેદારી રાખીને કેટલીક વાર વધારે કિંમતવાળાં પુસ્તકની કિંમત પ્રકાશકની પાસે ઓછી કરાવીને પુસ્તક મુકરર કરે છે.

છતાં સામાન્ય વાચક અને જાહેર પુસ્તકાલયોને સાહિત્યકૃતિઓની કિંમતમાં પ્રવર્તતા શોષણને પ્રતાપે સોસવું પડે છે. સામાન્ય સાહિત્યરસિક વર્ગને પુસ્તકો ખરીદવાનું મન થતું નથી તેનું એક કારણ આ પણ છે. (મોજમજામાં સહેજે પાંચ રૂપિયા વાપરી નાખતો ગુજરાતી પુસ્તકની પાછળ બે રૂપિયા ખર્ચતાં પણ ખંચકાય છે તેવું તેનું માનસ છે, એ વળી જુદી જ ચર્ચાઓ માગી લે તેવી બાબત છે. મહારાષ્ટ્રના સો રૂપિયાની આવકવાળા સામાન્ય કારકુન કે શિક્ષકનું પુસ્તક ખરીદવા તરફ જેટલું વલણ હશે તેટલું આપણે ત્યાં અઢીસોના માસિક આવકવાળાનું હશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે.)

સુઘડ અને શુદ્ધ છપાઈ તથા ઉઠાવ માટે પ્રકાશકોમાં જોઈએ તેવી કાળજી કે રુચિ હજુ કેળવાઈ નથી. મહત્ત્વનાં પુસ્તકોની સસ્તી પણ સુઘડ આવૃત્તિ સુલભ કરી આપવાની યોજના ભાગ્યે જ કોઈ પ્રકાશકે કરી હશે. છૂટાંછવાયાં બેચાર પુસ્તકોની સસ્તી આવૃત્તિ છપાય તો તે તદ્દન કચરા જેવી ! સંક્ષેપોનો પ્રવાહ શરૂ થયો છે, તેમાંય વિવેકપુરઃસરની પસંદગીનો અભાવ જોવા મળે છે અને દેખાદેખી વિશેષ.

પુસ્તક-પ્રકાશનના વ્યવસાયમાં લોકરુચિ (એટલે કે ઘરાકી) કેળવવા માટે પશ્ચિમમાં દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા યોજનાઓ કરવામાં આવે છે તે હજુ આપણે ત્યાં સ્વપ્નવત જ છે.

આનો ઉપાય શો ? સરકાર દોઢ કે પોણાબે આને ફર્માની કિંમત બાંધીને ધંધાને ગૂંગળાવી નાખે એ જ ઉપાય છે કે પ્રકાશકો પોતાના મંડળ દ્વારા કિંમતનું ધોરણ નક્કી કરીને તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવે તો વધુ લાભકારક છે, એનો વિચાર તેમણે કરવાનો છે.

('ગુજરાત સમાચાર'માંથી) સંપાદક

☆

અમેરિકામાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ—૩

(એપ્રિલ અંકના પૃષ્ઠ ૬૦૯થી ચાલુ)

ગ્રંથપાલ તાલીમ : અમેરિકામાં ગ્રંથપાલોનું શિક્ષણ પહેલવહેલાં પુસ્તકાલયમાં નવશિખાઉ ચેલા (એપ્રેન્ટીસ)ના રૂપે જ શરૂ થયું. પહેલાં વર્ગો જેવું કાંઈ હતું નહીં. ત્યાર પછી કેટલાંક મોટાં પુસ્તકાલયોએ પોતાના કામ માટે ગ્રંથપાલો તૈયાર કરવા પોતાના મકાનની અંદર તાલીમ વર્ગો કાઢ્યા. પુસ્તકાલયના સંચાલકો ઉદાર દિલના હતા, અને પોતાના પુસ્તકાલયમાં તૈયાર થયેલા ચેલાને બીજા પુસ્તકાલયમાં કામ કરવા માટે જવા દેવામાં આવતો. ઈ. સ. ૧૮૮૭માં મેલ્વિલ ડ્યુઈએ પહેલી ગ્રંથપાલ શાળા કોલંબિયા યુનિવર્સિટીમાં શરૂ કરી. તેમાં શીખવવાની પદ્ધતિ ક્રિયાત્મક માળખા ઉપર બાંધેલી હતી. યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલયના કાર્યકર્તાઓ શિખવાડતા હતા. ત્યાર પછી કેટલીક ટેકનિકલ શાળાઓમાં ગ્રંથપાલ વર્ગો શરૂ થયા. સાથે સાથે યુનિવર્સિટી અને મોટા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં પણ વિધિસર તાલીમના વર્ગો શરૂ થયા. ૧૯૨૦ સુધીમાં બારેક ગ્રંથપાલ-શાળાઓ શરૂ થઈ. ઈ. સ. ૧૯૨૩માં વિલિયમસને (કોલંબિયા યુનિવર્સિટીના ગ્રંથપાલ-શાળાના ડીને) જોરદાર હાકલ કરી કે ગ્રંથપાલ શાળા યુનિવર્સિટીઓમાં જ હોવી જોઈએ: આ જ તેઓનુ ઉચિત સ્થાન છે.

આજે જૂના ડિપ્લોમા કોર્સને બદલે પૂર્ણતઃ ડિગ્રી કોર્સ શરૂ થઈ ગયો છે. ઘણી યુનિવર્સિટીઓ હવે ગ્રેજ્યુએટોને બે સત્ર અને ઉનાળામાં કામ કરાવી, થીસિસ લખાયા પછી માસ્ટર ઑફ સાયન્સ (એમ. એસ. ઇન લાયબ્રેરી સર્વિસ)ની ડિગ્રી આપે છે. માત્ર એક વર્ષમાં જ એમ. એ ની ડિગ્રી આપવા પાછળ આર્થિક કારણો અને સારા વિદ્યાર્થીઓને આ ક્ષેત્રમાં આકર્ષવાના હેતુઓ પણ હોવાનો સંભવ ખરો. અમેરિકાની કેટલીક યુનિવર્સિટીઓ આ ક્ષેત્રમા પીએચ. ડી. એટલે કે ડૉક્ટરેટ પણ આપે છે; પણ ઘણા નિષ્ણાતોને ગ્રંથાલય-શાસ્ત્રમાં ડૉક્ટરેટ ડિગ્રીની ખાસ જરૂરિયાત જણાતી નથી; કારણ કે ગ્રંથાલય શાસ્ત્ર એ એક વ્યવસાયનો વિષય છે, પાંડિત્યનો અને શોધખોળનો વિષય એટલો બધો તો ના જ કહેવાય; અને પૂર્વે અસ્તિત્વમા ન હોય એવું નવીન જ્ઞાન ઉપજાવવું- એ જ ડૉક્ટરલ ડિગ્રીની કસોટી મનાય છે, ન કે વર્ણનાત્મક મહાનિબંધો. અત્યારે પુસ્તકાલય-શાસ્ત્રમાં ડૉક્ટરલ ડિગ્રીઓ એનાયત થઈ છે તે મુખ્યત્વે વર્ણનાત્મક સંશોધન માટે; અસલ અને નવીન સંશોધન માટે નહીં. અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓ આવા કામમાં ડૉક્ટરલ ડિગ્રી આપતી પણ જોવામાં આવે છે; પણ અંગ્રેજી યુનિવર્સિટીઓમાં આવી પ્રથા નથી.

અત્યારે અમેરિકામાં ગ્રંથપાલ તાલીમની બે જુદી તરી આવતી યોજનાઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એક યોજનામાં સર્વસામાન્ય અને વિષય શિક્ષણ બી. એ. સુધી અને પછી વ્યવસાયની તાલીમનું એક વર્ષ જેના પછી એમ. એ.ની ડિગ્રી. બીજામાં બી એ. ડિગ્રી પહેલાં એક વર્ષ કૉલેજમાં જ ગ્રંથપાલ-વ્યવસાયીની પાર્શ્વભૌમિક અને સીધી તાલીમ (પ્રિ-મેડિકલ કોર્સની જેમ), જે પછી એક વર્ષની પૂર્ણ વ્યવસાયની તાલીમ. અમેરિકન પુસ્તકાલય મંડળ દેશનાં બધાં જ તાલીમ કેન્દ્રોને પ્રમાણ અને સ્વીકૃતિનો માર્કો (એક્રેડિટેશન આપે છે. આનો અર્થ એ કે મંડળ જે જે **સંસ્થાઓને માન્ય રાખી નથી ત્યાંની તાલીમ અમુક કક્ષાથી નીચી**

ગણી શકાય. ગ્રન્થપાલો પણ કદાચ તે સંસ્થાઓના સ્નાતકને માન્ય રાખે છે. આનો અર્થ એમ કે અમેરિકામાં પણ નીચી કક્ષાની તાલીમ આપનારી અને બોગસ સંસ્થાઓ પણ છે, નથી એમ નથી. અમેરિકન લાયબ્રેરી એસોસિએશન માત્ર બી.એ. પછી એક વર્ષ તાલીમ પામેલા ગ્રંથપાલોને માન્ય રાખે છે; અર્થાત્ મંડળ એમ કહે છે કે ગ્રંથપાલ-શિક્ષણ પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ કોર્સ હોવો જોઈએ. ગ્રંથપાલોમાં તો વિવિધ જાતના ગ્રંથપાલોની જરૂર પડે છે; જેમકે વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથપાલ, બાળકોનો ગ્રંથપાલ, અનુલય-ગ્રંથપાલ, કેટલોગિંગ કરનાર ગ્રંથપાલ. જાતજાતના ગ્રંથપાલો માટે જાતજાતની તાલીમ આપવી, વળી બેઝિક તાલીમ કેમ આપવી, અને આ બધું એક વરસના ગાળામાં કેમ સમાવવું—આ એક ગ્રંથપાલ તાલીમની મોટી સમસ્યા છે. અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓ આ સમસ્યાને ઉકેલવા જાતજાતના પ્રયત્નો, યોજનાઓ, અજમાયશો કરે છે; પણ ખરેખર સંતોષજનક કોઈ ઉકેલ આવ્યો નથી; સિવાય કે ડિગ્રી બે વર્ષ પછી આપો. પહેલા વર્ષમાં ગ્રંથાલય-શાસ્ત્રની બેઝિક વસ્તુઓ શિખવાડો; બીજા વર્ષમાં વિદ્યાર્થી તેને ગમે તે ગ્રંથાલયશાસ્ત્રના વિભાગમાં સ્પેશિયાલિસ્ટ થાય; જો કે આ વસ્તુ કરવામાં પણ આર્થિક સમસ્યાઓ, વિદ્યાર્થીની અને તાલીમ આપનાર સંસ્થાની પણ મોટી મોટી ઊભી થાય છે.

ગ્રંથપાલ તાલીમની બીજી કઈ કઈ સમસ્યાઓ નજરે પડે છે, તે નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોની લાયકાત

(૨) શાળાઓમાં ફુલ ટાઈમ શિક્ષકો રોકી શકાય એમ નથી. ગ્રંથપાલોને તેમના ગ્રંથાલયના સંચાલનમાંથી સમય કાઢી શિખવાડવું પડે છે.

(૩) સારા અને જોઈએ એટલા પ્રમાણમાં ઉમેદવારો ગ્રંથપાલના વ્યવસાયમાં આકર્ષી શકાતા નથી. આ સમસ્યા ગ્રંથપાલોના નીચા પગારો અને ઊતરતા માનની સમસ્યા સાથે સંકળાયેલી છે.

(૪) શિક્ષણમાં ક્રિયા અને સિદ્ધાન્ત વચ્ચેનું સમતોલન કેમ જાળવવું અને કેટલું જાળવવું ?

(૫) વિદ્યાર્થીઓને ડિગ્રી આપતા પહેલા ઇન્ટર્નશીપ (પુસ્તકાલયમાં વગર પગારે અનુભવ લેવા માટે અમુક સમય સુધી કામ કરાવવાનું તે) અથવા બીજી શિક્ષણપદ્ધતિનો ઉપયોગ ઇન્ટર્નશિપને બદલે કરવો કે કેમ; જેમકે કેસસ્ટડી અને બીજી રીતો. કેસસ્ટડી પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકાલય-સંચાલનમાં આવતી સમસ્યાઓના ખરેખરા દાખલા આપવામાં આવે છે અને પછી વિદ્યાર્થીઓ તેનો ઉકેલ કેમ કરવો તે વિષે અભ્યાસ કરે છે. વિદ્યાર્થીના ઉકેલ, શિક્ષકોએ સૂચવેલો ઉકેલ અને તે પુસ્તકાલયના સંચાલકોએ લીધેલો રસ્તો – આ બધાનું પાછું તુલનાત્મક અધ્યયન કરવામાં આવે છે. વ્યવસાયનાં ક્ષેત્રો (professional)ના શિક્ષણમાં કેસ-સ્ટડી રીત ખાસ વાપરવામાં આવે છે.

(૬) પછી આગળ કહી ગયા તેમ એક વર્ષના પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ કોર્સમાં બેઝિક અને સ્પેશિયાલિસ્ટ શિક્ષણ કેમ આપવું આ મોટી સમસ્યા છે પુસ્તકાલયોમાં સ્પેશિયાલિસ્ટ ગ્રંથપાલોની ખૂબ જરૂર છે; જેમ કે વિષય સ્પેશિયાલિસ્ટ, અનુલય-સ્પેશિયાલિસ્ટ, વાઙ્મયસૂચી-સ્પેશિયાલિસ્ટ, વાંચનસલાહ-સ્પેશિયાલિસ્ટ, બાળકો અને યુવકોના સ્પેશિયાલિસ્ટ, કેટલોગિંગના

પુસ્તકાલય મિત્રમંડળો

આવાં મંડળો પણ અમેરિકામાં જોવા મળે છે. આ મંડળો પુસ્તકાલયમાં રસ ધરાવનારી બહારની વ્યક્તિઓનાં બનેલાં હોય છે; જેમ કે એ પુસ્તકાલયનો સતત ઉપયોગ કરનારાઓનાં, સ્ટાફનાં સગાંસંબંધીઓનાં, જૂના સ્ટાફ-મેમ્બરોના વિગેરે. પુસ્તકાલયને મદદ કરવામાં, પ્રચાર કરવામાં, સખાવતો મેળવી આપવામાં, ગ્રંથસંગ્રહો ભેટ મેળવી આપવામાં, પુસ્તકાલયના સભ્યો વધારવામાં, પુસ્તકાલયના સંચાલન માટે કરવેરો વધારવામાં વિગેરેમાં આ મંડળો સારું કામ કરે છે. ગ્રંથપાલો અને ટ્રસ્ટીઓ જે જે વસ્તુઓ ના કરી શકે અને ના કહી શકે તે આ મંડળો કરે છે અને કહે છે.

અમેરિકામાં પ્રગટ થતાં ગ્રન્થાલય સંબંધી સામયિકો લગભગ ૧૧૦ જેટલાં છે, તેમાંનાં મુખ્ય નામો :

૧. લાયબ્રેરી જર્નલ (આખીયે ગ્રન્થાલય આલમ માટે)

૨. કૉલેજ ઍન્ડ રીચર્સ લાયબ્રેરીઝ (કૉલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ અને સંશોધનાત્મક પુસ્તકાલયોનુ)

૩. લાયબ્રેરી ક્વોર્ટર્લી (બધા જ ગ્રન્થપાલો માટે; પણ ઊંચી કક્ષાનું, ગંભીર લેખોવાળું)

૪. સ્કૂલ લાયબ્રેરીઝ

૫. સ્પેશિયલ લાયબ્રેરીઝ (વિશિષ્ટ પુસ્તકાલયો માટે)

અરુણ વૈ. ઠાકોર
સહગ્રંથપાલ, વડોદરા વિશ્વવિદ્યાલય પુસ્તકાલય

✫

ચિત્ત જ્યાં ભયશૂન્ય છે, શિર જ્યાં ઉન્નત રહે છે, જ્ઞાન જ્યાં મુક્ત છે, ઘરઘરના વાડાઓએ જ્યાં રાતદિવસ વસુધાના ટુકડા કરી મૂક્યા નથી, વાણી જ્યાં સીધી હૃદયના ઝરણામાંથી વહે છે, કર્મનો પ્રવાહ જ્યાં અનિવાર રીતે દેશે દેશે અને દિશાએ દિશાએ અજસ્રપણે સહસ્રવિધ સફળતા પ્રતિ ધસે છે, તુચ્છ આચારના મરુની રેતી જ્યાં વિચારના ઝરણાને ગ્રસી લેતી નથી— પૌરુષને શતધા છિન્નભિન્ન કરી નાખતી નથી, હમેશાં તું જ્યાં સકલ કર્મ, વિચાર ને આનંદનો નેતા છે, ત્યાં— તે સ્વાતંત્ર્યસ્વર્ગમાં તારે હાથે નિર્દય આઘાત કરીને હે પિતા ! ભારતને જગાડ.

(અનુ. નગીનદાસ પારેખ) રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

ચરિત્રસાહિત્યનાં બે મહામૂલાં મોતી

(કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ અને સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન)

ગુજરાતી ભાષાના અનેકવિધ સાહિત્યપ્રકારોમાં જીવનચરિત્રપ્રકારનો જન્મ અંગ્રેજી સાહિત્યના સુભગ સંયોગનું પરિણામ છે. પ્રાચીન કાળમાં આપણે ત્યાં કોઈ પણ મહાન વ્યક્તિ, લેખક કે કવિ પોતાની વ્યક્તિગત માહિતી ગુપ્ત રાખતા. પોતાના વિષેની માહિતીના પ્રકાશનમાં તેઓ આત્મપ્રશંસા-દોષ માનતા; અને તેથી આવી માહિતીના અભાવે આપણે ત્યાં બીજા બધા સાહિત્યપ્રકારો કરતાં જીવનચરિત્રપ્રકાર મોડો ખેડાયો.

આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં પોતાના વિષે સૌ પ્રથમ સુદૃઢ હકીકતો પીરસનાર છે અર્વાચીનોમાં આદ્ય એવો નર્મદ. તેણે **' મારી હકીકત '**માં સૌ પ્રથમ પોતાના વિશે પ્રકાશ પાડતી હકીકતો લખી, જેના કારણે બીજા લેખકોને નર્મદનાં જીવનચરિત્રો લખવામાં સુગમતા રહી : (૧) **' વીર નર્મદ '**–લેખક વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ, (૨) **' કવિજીવન '**–લે. નવલરામ પંડ્યા, **' નર્મદ : અર્વાચીનોમાં આદ્ય '**–લે. ક. મા. મુનશી. આમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ધીરેધીરે આત્મચરિત્રો (Auto-Biography) અને જીવનચરિત્રો (Biography) આ બંને સાહિત્યપ્રકારો શરૂ થયા.

સાહિત્યનાં બીજાં સ્વરૂપોની જેમ જીવનકથા કે આત્મકથા એ કાંઈ સહેલો પ્રકાર નથી. આ બંનેના લેખકોએ ખૂબ જવાબદારીપૂર્વક કામ કરવું પડે છે. તેમાંયે વળી આત્મકથામાં તો ચરિત્રનાયક પોતે જ લેખક હોવાથી પોતાથી સહેજ પણ આત્મપ્રસંશા ન થાય તેની ખૂબ જ કાળજી રાખવી રહી. જીવનકથાનો લેખક એક રીતે તો ચરિત્રનાયકના જમાનાનો ઇતિહાસકાર ગણી શકાય; કારણ કે જીવનચરિત્રમાં ચરિત્રનાયકના જમાનાનું સમગ્ર વાતાવરણ **' શતદલ પદ્મમાં પોઢેલ પરિમલ પમરી** ઊઠે ' એ રીતે ખડું થવું જોઈએ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં જીવનકથાના ઉચ્ચ આદર્શો લઈને અનેકવિધ લેખકોએ આવાં જીવનચરિત્રો આલેખ્યાં છે. **' કવીશ્વર દલપતરામ '** એ કવિશ્રી નાનાલાલે આલેખેલું પોતાના પિતાનું જીવનચરિત્ર છે. એમાં ચરિત્રનાયકના જમાનાના સમગ્ર વાતાવરણને મહેંકતું કરવામાં આવ્યું છે. આપણે ત્યાં આવાં થોકબંધ જીવનચરિત્રો આલેખાયાં છે. બધા લેખકોએ પોતાની અનોખી શૈલીમાં આ બધાંનું આલેખન કર્યું છે. **' શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ '** એ પણ શ્રી કાંતિલાલ છ. પંડ્યાએ લખેલું સારું એવું જીવનચરિત્ર છે. ખુદ ગોવર્ધનરામે પણ સારાં એવાં ત્રણ જીવનચરિત્રો લખ્યા છેઃ (૧) **દયારામનો અક્ષરદેહ**, (૨) **નવલરામ-જીવનચરિત્ર**, (૩) **લીલાવતી-જીવનકલા**. આમાંનું ત્રીજું એ તેમણે પોતાની પુત્રીનું આલેખેલું જીવનચરિત્ર છે. વ્યાયામવીર અંબાલાલ પુરાણીએ આપણા જાણીતા ચિંતક સાહિત્યકાર મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીનું આલેખેલું જીવનચરિત્ર પણ સુંદર છે. શ્રીયુત ક. મા. મુનશીએ પણ એમની વિશિષ્ટ શૈલીમાં નરસિંહ મહેતાનું, દયારામનું અને નર્મદનું જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે. કલ્પનાના રંગોની રંગોળી પૂરીને તેમણે એમની આ સર્વ કૃતિઓને ઝમકદાર

બનાવી છે. તેઓ દયારામને ભક્ત નહીં, પણ પ્રણયી તરીકે આલેખે છે, અને ભક્તિને તેના પ્રણયને છુપાવવાના અંચળા તરીકે આલેખે છે.

પણ જીવનચરિત્ર એ માત્ર હકીકતોની ખાતાવહી નથી અને એનો લેખક માત્ર એનો વહીવંચો નથી. કલ્પનાના રંગબેરંગી સાળુનો શણગાર પણ એને માટે આવશ્યક છે, જો આમ ન કરવામાં આવે તો તે તદ્દન શુષ્ક અને ક્લિષ્ટ બની જાય. પશ્ચિમમાં આલેખાતાં આવાં જીવનચરિત્રો એક નવલકથા જેટલાં રસદાયક હોય છે. **લીટનસ્ટ્રેચી** અને **આન્દ્રા મોર્વે**નાં આવાં ચરિત્રો આ પ્રકારના સાહિત્યમાં અનોખી ભાત પાડે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પદ્ધતિએ લખાયેલાં જીવનચરિત્રો બહુ થોડાં છે. સ્વ. નવલરામ લ. પંડ્યાનું જાણીતા વિવેચક શ્રી વિજયરાય ક. વૈદ્યે આલેખેલું જીવનચરિત્ર '**શુક્રતારક**' ગુજરાતી સાહિત્યમાં રસદાયક રીતે આલેખાયેલાં આવાં જીવનચરિત્રોમાં મોખરે છે; અને આમ હોવાથી જ તે ગુજરાતી સાહિત્યનું સાચું શુક્રતારક બની શકવાને ભાગ્યશાળી થયું છે !

આવાં વિપુલ સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ થતાં જીવનચરિત્રોમાં પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ દ્વારા તાજેતરમાં જ પ્રસિદ્ધ થયેલ બે જીવનચરિત્રો—(૧) **કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ** અને (૨) '**સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન**' જીવનચરિત્ર-સાગરનાં બે મહામૂલાં મોતી છે. સાહિત્યમાં મોટા મોટા કવિઓ અને લેખકો, દેશભક્તો અને દાનવીરો વગેરે અનેક પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓનાં જીવનચરિત્રો આલેખાયાં છે. તેમાંનાં કેટલાંક જીવનચરિત્રો તો માત્ર પ્રશંસાનાં સ્તોત્રો જ હોય છે. કોઈ પણ જીવનચરિત્ર તટસ્થતાથી લખાવું જોઈએ. આવાં જીવનચરિત્રો કોણ લખી શકે એ પણ એક સવાલ છે. જેની પાસે ચરિત્રનાયકના જીવનની કડીબદ્ધ, સાચી અને તટસ્થ હકીકતો હોય, નાયકના આંતર અને બાહ્ય જીવનનો જાણકાર હોય, એવો માણસ જો જીવનચરિત્ર આલેખે તો જ એ જીવનનો 'Faithful Record' અને 'Truthful Transmission' બની શકે. અને આવી હકીકતો બધાંને સહજપ્રાપ્ય હોતી નથી. ચરિત્રનાયકના નિકટના સંબંધી, સહકાર્યકર કે સ્નેહી-વ્યક્તિને આવી હકીકતો સહજપ્રાપ્ય હોય છે, એટલું જ નહિ, એ પોતે એ હકીકતોનો નજરોનજર દ્રષ્ટા પણું હોય છે. આમ હોવાથી તેઓ ચરિત્રનાયકના જીવનના તમામ આરોહ-અવરોહ અને આંતરબાહ્ય તરંગોને સુદૃઢ રીતે પ્રકાશમાં લાવી શકે છે. પરંતુ એમાં એક સાવચેતી એ પણ રાખવી જરૂરી છે કે અતિસ્નેહને કારણે પોતાના ચરિત્રનાયકને એ દેવ જેવો ચીતરી ન કાઢે ! રખે એ સ્નેહના એંચાણમાં આપણને મૂર્તિ ન આપી બેસે ! આપણે તો માનવીની જરૂર છે !—સાચા સહૃદય માનવીની ! જીવનચરિત્રમાં આવી સાચી હકીકતો અને તાટસ્થ્ય આવે છે ત્યારે એ એક ઉત્તમ કૃતિ બની જાય છે એમાં જરા પણ શક નથી.

ઉપરોક્ત દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં '**કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ**' એક આદર્શ શિક્ષકનું તેમના શિષ્યે કરેલું ચરિત્રાલેખન છે. સ્વ. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પરેલ એ કોઈ નામી લેખક નથી તેમ જ તેમના ચરિત્રનાયક કરુણાશંકર માસ્તર એ પણ કોઈ નામી દાનવીર કે મોટા સાહિત્યકાર નથી. તેઓ તો હતા ગુજરાતના એક મૂક અને આદર્શ શિક્ષક અને એમના જીવનનો રેખાલેખ દોરનાર હતા એમના જ સંસ્કારોનું અમીપાન કરનાર એમના એક સુદૃઢ શિષ્ય અને પછીથી નિકટના સ્નેહી એવા સ્વ. દેસાઈભાઈ ! ચરિત્રનાયક સ્વ. કરુણાશંકર કુબેરજી ભટ્ટ આમદાવાદ પાસેના સારસા ગામે જન્મી શિક્ષણ અને સેવાનું મહત્ત્વનું કાર્ય

પૂરું કરી એક આદર્શ શિક્ષકવિભૂતિ બની પોતાના જીવનપુષ્પની સૌરભ ચોમેર પ્રસરાવી ખરી જનાર પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિ હતા. એમનું પ્રસ્તુત જીવનચરિત્ર ત્રણ ખંડોમાં અને ૨૭૫ પાનાંઓમાં આલેખાયું છે. એના પ્રથમ ખંડમાં ચરિત્રનાયકના ચરિત્રની જીવનરેખા આલેખાઈ છે. દ્વિતીય ખંડમાં ચરિત્રનાયકનાં વિવિધ પાસાંઓને આવરી લઈ તેમની તટસ્થ તુલના કરવામાં આવી છે. ત્રીજો ખંડ એમના અનેકવિધ સ્નેહીઓ અને પ્રસંશકોએ આલેખેલ છે, જેમાં લીલાવતી મુનશી, હરિપ્રસાદ મહેતા, ગટુલાલ ધ્રુ તેમજ કૃષ્ણસિંહજી ચાવડા જેવા સાહિત્યકારો, સમાજસેવકો અને ધારાસભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. આખુંયે પુસ્તક અનોખી શૈલીએ ટૂંકમાં છતાં મુદ્દાસર આલેખાયું છે. આવું સરસ જીવનચરિત્ર જેનો ચરિત્રનાયક એક ઉદાત્ત મૂક શિક્ષણવિભૂતિ છે, એ મોડું મોડું પણ પ્રકાશિત થયું એ આપણા સાહિત્યની શોભા છે.

કરુણાશંકરે વડોદરા જિલ્લાના કોસિન્દ્રા ગામે, ખેડા જિલ્લાના ગંભીરા ગામે, પેટલાદમાં મોતીભાઈ અમીન સાથે તેમજ મુંબઈ અને અમદાવાદમાં પણ શિક્ષણ અને સેવાનું કામ કરેલું; અને જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયા ત્યાં ત્યાં પોતાની જીવનસુવાસ ફેલાવતા ગયા. એમનું મૃત્યુ મુંબઈમાં થયેલ. પુસ્તકમાં ચરિત્રનાયકનો ફોટોગ્રાફ તેમજ તેમના હસ્તાક્ષરો પણ મૂક્યા છે. આ પુસ્તકનું સાચું આકર્ષણ તો ચરિત્રનાયકનું સેવાપરાયણ અને આદર્શ જીવન પોતે જ છે. પુસ્તકનું સંપાદન લેખકના મરણ બાદ શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ કરેલું છે.

જીવનચરિત્રવિષયક સાહિત્યનું બીજું અમૂલું મોતી છે એ જ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થયેલ **'સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન'**. પ્રસ્તુત જીવનચરિત્રના લેખક છે, વલ્લભવિદ્યાનગરની એસ. ટી. ટી. કૉલેજના આચાર્ય અને મોતીભાઈને હાથે જ ઘડતર પામેલા શ્રી ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ. મોતીભાઈ અમીન વિષે ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાઈટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલ પુસ્તક કરતાં પ્રસ્તુત પુસ્તક કંઈક જુદી જ અસરો ફેલાવે છે. 'ગાગરમાં સાગર' તે આનું નામ. માત્ર ૧૯૦ પાનાંમાં મોતીભાઈ અમીનના સમગ્ર જીવન અને કાર્યનું આલેખન ખૂબ જ રસદાયક શૈલીમાં શ્રીયુત ઈશ્વરભાઈએ કર્યું છે. નાનાં છતાં રસદાયક એવાં કુલ ૨૯ પ્રકરણોમાં આજન્મ લોકશિક્ષક, પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિના આદ્ય પ્રણેતા અને કેળવણીના કબીર સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીનનું સમગ્ર કાર્ય, તેમની પ્રતિભા અને એમનું જીવનદર્શન યથાયોગ્ય પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રગટી શક્યું છે. વિજયરામ વૈદ્યે આલેખેલ 'શુક્રતારક' શૈલીનાં પુનર્દર્શન આપણને આમાં થાય છે. જીવનચરિત્ર જેવા શુષ્ક સાહિત્યપ્રકાર પર હાથ અજમાવતાં આ જ એક મોટી તકેદારી રાખવાની રહે છે કે એના વાચકોને એ ભારરૂપ ન બને. રસદાયક અને રમતિયાળ શૈલીમાં લખાયેલ આવાં જીવનચરિત્રો એક જ બેઠકે વાંચી શકાય એવાં રોચક બની શકે છે. બાકી મોતીભાઈ અમીનનું સમગ્ર જીવન અને કાર્ય એક વિશાળ ફલક ઉપર પણ આલેખાયું છે. એવા વિશાળ ફલક માગનાર એ જીવનચરિત્રને બને તેટલું ટૂંકું છતાં મુદ્દાસર આલેખાય અને તે પણ રોચક શૈલીમાં ત્યારે કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં બીજું 'શુક્રતારક' પ્રગટ્યું! ગુજરાતી સાહિત્યનાં આ બંને પદ્મ પોતાનો પરિમલ ફેલાવશે જ એમાં શંકા નથી!

રાજેન્દ્રકુમાર વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યા

☆

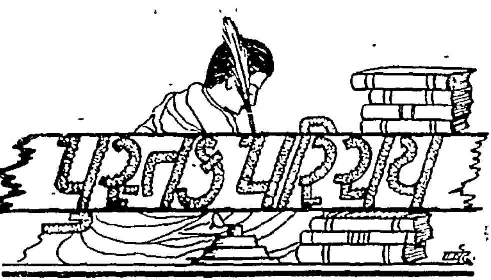

કિંચિત્ : લેખક: સુરેશ હ. જોશી; પ્રકાશક: ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રાઇવેટ) લિ., રામજીમંદિર પોળ, વડોદરા; પૃ. ૨૧૮; કિં. સાડા ચાર રૂપિયા

આ વિવેચનલેખોમાં 'કશું અપૂર્વ નથી' એવો નમ્ર એકરાર કર્તાએ નિવેદનમાં કર્યો છે. એ છતાંય નિવેદનના ક્ષેત્રે છણાતા પ્રશ્નોને પણ જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિવેચ્ય બનાવીને લેખકે ચીલાચાલુ વિવેચનપદ્ધતિને થોડા આઘાતો આપ્યા છે એને અપૂર્વ કહી શકાય. પ્રથમ આઠ લેખોમાં 'કાવ્યનો આસ્વાદ,' 'પ્રતીક રચના,' 'કિંચિત્' વગેરે આ પ્રકારના છે. 'વિદ્યાપીઠમાં સાહિત્યનું શિક્ષણ' એ લેખમાં પણ લેખકે પ્રવર્તમાન સાહિત્યશિક્ષણની ઊણપો તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરી પાઠ્ય પુસ્તકને અપાતું વધારે પડતું મહત્ત્વ, વર્ગમાં વ્યાખ્યાન-પદ્ધતિનો જ આશ્રય તથા વિદ્યાર્થી અને અભ્યાસ સામગ્રી વચ્ચે સાચા સંપર્કનો અભાવ, રેઢિયાળ પરીક્ષાપદ્ધતિ વગેરે અનેક ઊણપોની વિચારણા કરી એમાં ફેરફાર કરવા માટે શું કરવું જોઈએ તે વિગતે સમજાવ્યું છે. 'ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય'માં બારમા સૈકાથી માંડીને અત્યારના સમય સુધીમાં લેખકે ભાષાનો વિકાસ અને તેમાં વિકસતાં ગયેલાં વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપો ઉપર વિહંગ દૃષ્ટિએ અવલોકન કર્યું છે, જેમાં એક પ્રકારની તાઝગી છે. '*જનાન્તિકે*' શીર્ષકથી લેખકે જુદા જુદા વિષયો ઉપર જે thinking aloudનો પ્રયોગ કર્યો છે અને એ દ્વારા જે કેટલાક વિચારો રજૂ કર્યા છે તે અભિવ્યક્તિની તેમ જ ચિંતન-દૃષ્ટિએ ખૂબ રોચક છે. સાહિત્યના અનુરાગીએ આ પુસ્તક વાંચવું જોઈએ.

કો.

પૂર્વાયન (અગસ્ત્યને પગલે પગલે–૧) : લેખક : નવનીત પારેખ; પ્રકાશક : બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ : ૧૨૪; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડનું; કિંમત : રૂ. ૨-૨૫

શ્રી નવનીતભાઈ પારેખે હિમાલયનો તથા પૃથ્વીના ઘણા દેશોનો પ્રવાસ કર્યો છે. પૂર્વના દેશોનાં તેમનાં પ્રવાસવર્ણનો 'કુમાર' માસિકમાં 'અગસ્ત્યને પગલે પગલે' એ લેખમાળામાં આવતાં હતાં. એમાંથી આ પુસ્તકમાં એમણે બેંગકોક, હોંગકોંગ, જાપાન, તથા મનિલા (ફિલિપાઈન્સ) એ પ્રદેશોનાં પ્રવાસવર્ણનો આપેલાં છે. પૂર્વમાં જતા પહેલાં તેઓ મુંબઈથી કરાંચી ગયેલા તેનું વર્ણન પણ એમણે શરૂઆતમાં આપ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં મોટો ભાગ જાપાનના પ્રવાસવર્ણને રોકયો છે, અને તેથી આ પુસ્તકમાથી જાપાન સંબંધી માહિતી વિશેષ મળે છે

લેખક ધર્મ, સ્થાપત્ય, ચિત્ર, સંગીત, નૃત્ય, વગેરેના જાણકાર હોવાથી એ સબંધી ઘણી હકીકત આ પુસ્તકમાથી મળે છે. વળી આ પુસ્તકમા લેખકના પોતાના લીધેલા કેટલાક ફેટોગ્રાફ છે, તે પણ પુસ્તકની ઉપયોગિતામા વૃદ્ધિ કરે છે.

પુસ્તક કુમાર પ્રિંટરીમા છાપેલું છે

પ્રવાસવર્ણનોનાં પુસ્તકોમા આ પુસ્તક સારો ઉમેરો કરે છે. શાળાપુસ્તકાલયો અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમા પુસ્તક વસાવવા જેવું છે.

ભારતયાત્રા-૧, ૨, ૩, ૪ : લેખક ગમનારાયણ ના પાઠક; પ્રકાશક: ભારતી સાહિત્ય સઘ (પ્રા) લિ, અમદાવાદ, પૃ. ૧૦૦, ૮૩, ૮૦, ૯૬; પૂઠું. કાચુ, કિમત. રૂ ૧-૫૦, ૧-૪૦, ૧-૨૫, ૧-૫૦

આ પુસ્તકના ૧લા ભાગમા હિમાલય પ્રદેશના હરદ્વાર, હૃષીકેશ, દેવપ્રયાગ, કેદારનાથ, બદરીનારાયણ, ગંગોત્રી, જમનોત્રી, કૈલાસ અને માનસરોવરનું વર્ણન છે બીજા ભાગમા ઉત્તર ભારત, પૂર્વ ભારત અને મધ્ય પશ્ચિમ ભારતના વિવિધ યાત્રાસ્થાનોનું વર્ણન છે આ યાત્રા-સ્થાનોમાં દિલ્હી, તાજમહાલ, કલકત્તા, શાંતિનિકેતન, તાતાનગર, સિંદરી, ચિત્તરંજન, જયપુર, ચિત્તોડગઢ, ઉદયપુર, સેવાગ્રામ, વગેરે ધાર્મિક સ્થાન સિવાયના મહત્ત્વના સ્થળોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. ભાગ ત્રીજામા પશ્ચિમ ભારતના સ્થાનોનુ વર્ણન છે એમા મહારાષ્ટ્રના તથા ગુજરાતના ધાર્મિક તથા અન્ય મહત્ત્વના સ્થળો લીધેલા છે ચોથા ભાગમા દક્ષિણ ભારતના સ્થળો વર્ણવેલા છે. આમ આ ચારે ભાગમા ભારતયાત્રાના મહત્ત્વના સ્થળો આવી જાય છે. આ સ્થળોના વર્ણનમા યાત્રાળુઓને તથા પ્રવાસીઓને મહત્ત્વની વિગતો પણ આપેલી છે. આ પુસ્તક સારી ભાષાશૈલીમા લખાયેલુ છે શાળાપુસ્તકાલયો તથા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમા પુસ્તક વસાવવા જેવું છે. કિંમત થોડી ઓછી હોત તો વધારે સારું.

પ્રેમપંથ ૮ : યોજક : દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી, પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૧૪; પૃઠ: ૧૧૨; પૂઠું કાચુ; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

આ પુસ્તિકામા ગાધીજીના જીવનના ટૂંકા પ્રસંગો છે એ પ્રસંગો ગાધીજીની ' આત્મકથા ' ઉપરથી લીધેલા છે. ' પ્રેમપંથ 'ની આ પુસ્તિકાઓમાં ગાધીજીના જીવનના અહિંસામાર્ગનો પરિચય કરાવતા પ્રસંગો ગાધીજીના સાહિત્યમાથી સંગ્રહેલા છે આ પુસ્તિકાઓ ગાધીસાહિત્ય મા મહત્ત્વની છે.

આપણો રેંટિયો : લેખક : પુરાતન બુચ; પ્રકાશક . બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, ગાધીરોડ, અમદાવાદ, પૃઠ : ૫૨, પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦-૭૫

આ ચોપડીમાં વિદ્યાર્થીઓ તથા ઓછુ ભણેલા પ્રૌઢ ભાઈબહેનોને નજર સમક્ષ રાખીને રેંટિયા વિષે કેટલીક માહિતી આપી છે. એમા આપણા દેશના વસ્ત્ર ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ રજૂ

કર્યો છે અને રેંટિયાની મહત્તા બતાવી છે. ચોપડી શાળાપુસ્તકાલયોમાં તથા સમાજશિક્ષણ વર્ગોના પુસ્તકાલયોમાં રાખવા જેવી છે. અન્ય પ્રકારનાં પુસ્તકાલયોમાં પણ તે રાખી શકાય. કિંમત કંઈક ઓછી રાખી હોત તો સારું.

સરળ જોડણીકોશ : લેખક : ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા; પ્રકાશક : બાલજીવન કાર્યાલય, બાજવાડા, વડોદરા; પૃષ્ઠ: ૯૫; પૂઠું : કાચું; કિંમત : રૂ. ૦–૮૦

આ પુસ્તકમાં પહેલાં જોડણી સંબંધી થતા સામાન્ય દોષો બતાવી તે ન થાય તે માટેની સમજ દૃષ્ટાંતસહ આપી છે. પછી જે શબ્દોના લેખનમાં જોડણીની ભૂલો થવા સંભવ છે, તે શબ્દો કક્કાવારી પ્રમાણે આપ્યા છે. આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓને તથા જોડણી સુધારવા ઇચ્છતા પ્રૌઢોને પણ ઉપયોગી છે. કેટલીક જોડણી સંબંધી તથા વાકચરચના સંબંધી લેખક સ્વકલ્પિત અમુક આગ્રહ રાખે છે તે યોગ્ય નથી.

પક્ષી-પ્રાણીની મિજલસ : લેખક; ભગવાનલાલ લ. માંકડ; પ્રકાશકઃ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ; પૃષ્ઠઃ ૮૦; પૂઠું: કાચું; કિંમતઃ રૂ. ૧–૨૫

આમાં સામાન્ય રીતે પરિચિત એવાં પશુપક્ષીઓને લગતાં ગીતો છે. એમાં આવતાં પશુપક્ષીઓનાં ચિત્રો પણ પુસ્તકમાં છે. ચિત્રો પશુપક્ષીઓનાં ચિત્રો દોરવા માટે પ્રખ્યાત પામેલા શ્રી રવિશંકર પંડિતનાં છે. ગીતો બાળકોને માટે યોજ્યાં છે;' પરંતુ એમાંનાં થોડાં ગીતો જ બાળપ્રિય થાય તેમ લાગે છે. લેખક તથા પ્રકાશકનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

સ્વરાજકથા : લેખકઃ સોમાભાઈ ભાવસાર; પ્રકાશકઃ બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠઃ ૨૪; પૂઠું: કાગળનું; કિંમતઃ રૂ. ૦–૫૦

આ ચોપડીમાં આપણો દેશ અંગ્રેજોની ગુલામીમાં સડતો હતો, તેને ગાંધીજીએ લોકોને જાગૃત કરી છોડાવ્યો, એ હકીકત પદ્યમાં વર્ણવી છે. વર્ણનને અનુરૂપ ચિત્રો પણ ચોપડીમાં આપેલાં છે. ટાઈપ મોટા છે અને રંગબેરંગી શાહીમા ચોપડી છાપેલી છે. એકંદરે ચોપડી બાળકોને ગમે તેવી છે અને સારી છે. શાળાપુસ્તકાલયમાં અને બાલપુસ્તકાલયમાં ચોપડી વસાવવા જેવી ખરી.

આપણું ગુજરાત : લેખકઃ પ્રહ્લાદ પટેલઃ પ્રકાશકઃ જ્ઞાન-કૌશલ્ય પ્રચાર સમિતિ, ચાણસ્મા, જિ. મહેસાણા; પૃષ્ઠઃ ૩૪; પૂઠું: કાગળનું; કિંમતઃ રૂ. ૦–૩૭

પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ તરફથી પરિચય પુસ્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ થાય છે તેના જેવી 'જ્ઞાન-કૌશલ્ય પ્રકાશન શ્રેણી' મહાત્મા ગાંધી વિનયમંદિર, ચાણસ્માની જ્ઞાન-કૌશલ્ય પ્રચાર સમિતિ તરફથી શરૂ થઈ છે. એ શ્રેણીની આ પ્રથમ પુસ્તિકા છે. એમાં ગુજરાત વિશેની બને તેટલી વધુ અને સામાન્ય માણસોએ જાણવા જેવી માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી છે. આ પુસ્તિકા વિદ્યાર્થીઓને પણ ઉપયોગી છે. શાળાપુસ્તકાલયો, બાલપુસ્તકાલયો, સમાજશિક્ષણ-પુસ્તકાલયો તથા સામાન્ય પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તિકા રાખવા જેવી છે.

ઘર અને વિજ્ઞાન : લેખકઃ કૃષ્ણકાંત ગો. દેસાઈ; પ્રકાશકઃ ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠઃ ૩૧; પૂઠું: કાગળનું; કિંમતઃ રૂ. ૦–૩૭

જ્ઞાન-કૌશલ્ય પ્રકાશન શ્રેણીની આ બીજી પુસ્તિકા છે. એમાં ઘરની રચના સંબંધી તથા ગૃહવ્યવસ્થાને લગતી મહત્ત્વની બાબતો સમજાવી છે. પુસ્તિકા ઉપયોગી છે. પુસ્તકાલયોમાં તે વસાવવા જેવી છે.

આપણું અજાયબ શરીર : લેખક : ડૉ. જે. ડી. પાઠક; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ; પૃષ્ઠ : ૩૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦–૪૦

આપણા શરીરની અટપટી અને અદ્ભુત રચના આ પુસ્તિકામાં સારી રીતે સમજાવી છે. પુસ્તિકા સૌએ વાંચવા જેવી છે.

વાર્તાવિહાર : લેખિકા : કુસુમબહેન ઠાકોર; મુખ્ય વિક્રેતા : પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ., સંસ્થાનસાહત, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૧૨૮; પૂઠું : કાચું; કિંમત : રૂ. ૨–૦૦

આ પુસ્તકમાં ૩૬ વાર્તાઓ છે આમાંની પહેલી પચીસ વાર્તાઓ લેખિકાના ગૃહજીવનની આજુબાજુના પ્રસંગોમાંથી કે વ્યક્તિઓ વિષે લખાયેલી છે. એમાં કુદરત, પશુ, પક્ષી, વનસ્પતિ, બાળકો, વગેરે વાર્તાનાં પાત્રો છે. એ વાર્તાઓમા તે પાત્રો તરફની લેખિકાની ઊંડી સહૃદયતા તરી આવે છે, અને તેથી વાર્તાઓ વાંચવી ગમે છે. બાકીની ૧૧ વાર્તાઓમાં પણ લેખિકાની મધુર કલ્પનાઓ જોવામાં આવે છે, અને તેમાં પણ ઉચ્ચ વિચારો દર્શાવેલા છે. આ વાર્તાઓ આપણા બાળ તથા કિશોર સાહિત્યમાં સારો ઉમેરો કરે છે. લેખિકાની ભાષાશૈલી શુદ્ધ અને સરળ છે. આ વાર્તાઓ વાંચતાં સ્વ. ગિજુભાઈનું આ જાતનું સાહિત્ય વાંચતાં જે આનંદ અનુભવાય તે અનુભવાય છે. લેખિકા આ દિશામા એમનો પ્રયાસ ચાલુ રાખશે તો ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર તેમનો ઉપકાર થશે. આ પુસ્તક શાળાપુસ્તકાલયો તથા બાલપુસ્તકાલયોમાં ખાસ વસાવવા જેવું છે. પુસ્તકની કિંમત કંઈક વધારે છે. પુસ્તકની છપાઈ, રૂપરંગ, વગેરે સુઘડ છે.

જ્ઞાન-જ્યોત : સંપાદક : પ્રહ્‌લાદભાઈ પટેલ અને સોમાભાઈ પટેલ; પ્રકાશક : જ્ઞાન-કૌશલ્ય પ્રચારસમિતિ, ચાણસ્મા, જિ. મહેસાણા, પૃષ્ઠ : ૧૪૮; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૧–૫૦

વિશ્વ, ભારત, તથા ગુજરાતને લગતી વિવિધ વિષયોની મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતી આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. આ માહિતી જાણવી બધાંને આવશ્યક છે. આવું ઉપયોગી માહિતીપૂર્ણ પુસ્તક તૈયાર કરવા તથા તેને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તેના સંપાદકો તથા પ્રકાશકો ધન્યવાદને પાત્ર છે. પુસ્તકની કિંમત વાજબી છે. આ પુસ્તક શાળાઓ, અધ્યાપનમંદિરો, મહાવિદ્યાલયો, તથા પુસ્તકાલયોને ખાસ ઉપયોગી છે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે.

બાળકો ક્યારે ગુના કરે છે ? લેખક : હંસાબહેન શેઠ; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ; પૃષ્ઠ : ૩૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦–૪૦

આ પુસ્તિકામાં બાળકો ગુના કેમ કરે છે તે સમજાવ્યું છે. તેમાં ગરીબાઈ, વડીલોની કડકાઈ, માબાપનાં પ્રેમ અને સહવાસનો અભાવ, ચલચિત્રો, વગેરે એમાં કેટલો ભાગ ભજવે છે તે ચર્ચ્યું છે. બાળકો ગુનેગાર ન થાય અથવા તે ગુનેગાર થયાં હોય તો તેમની કાળજી

રાખવા કઈ કઈ સસ્થાઓ છે તથા તે બાબતમા કાયદો કેવી રીતે કામ લે છે તે પણ આ પુસ્તિકામા સમજાવ્યુ છે આ પુસ્તિકા બાળકોના માતાપિતાઓએ, શિક્ષકોએ, તથા અન્ય નાગરિકોએ વાચવા જેવી છે

દેશવિદેશની લોકવાર્તાઓ પ્રકાશક પબ્લિકેશન્સ ડિવિઝન, મિનિસ્ટ્રી ઑફ ઇન્ફર્મેશન અન્ડ બ્રાડકાસ્ટિગ, ગવર્નમેન્ટ ઑફ ઇંડિયા, ઓલ્ડ સેક્રેટરિયટ, દિલ્હી ૮, પૃષ્ઠ ૯૬, પૂઠુ જાડા કાગળનુ, કિમત રૂ ૧

આ પુસ્તકમા જુદા જુદા દેશોની ૧૬ લોકવાર્તાઓ આપેલી છે વાર્તાઓ નાનામોટાને ગમે તેવી છે પુસ્તકના કાગળ, ટાઈપ, ઉઠાવ, ચિત્રો, વગેરે સારા છે કિમત પ્રમાણમા ઓછી છે શાળાપુસ્તકાલયો તથા અન્ય પુસ્તકાલયોમા પુસ્તક વસાવવા જેવુ છે

ભારતની લોકકથાઓ પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે, પૃષ્ઠ ૧૩૪, પૂઠુ જાડા કાગળનુ, કિમત રૂ ૧

આ પુસ્તકમા આપણા દેશની ૨૩ લોકકથાઓ આપી છે એ લોકકથાઓ દેશના જુદા જુદા પ્રદેશોની છે એમા ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રની પણ બે વાર્તાઓ છે વાર્તાઓ નાનામોટાને ગમે તેવી છે પુસ્તકના કાગળ, ટાઈપ, ઉઠાવ, ચિત્રો, વગેરે સારા છે કિમત પ્રમાણમા ઓછી છે શાળાપુસ્તકાલયો તથા અન્ય પુસ્તકાલયોમા પુસ્તક વસાવવા જેવુ છે

આફ્રિકામા અધારુ નથી લેખક મહેન્દ્ર દેસાઈ, પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ, મુબઈ, પૃષ્ઠ ૩૨ પૂઠુ કાગળનુ કિમત રૂ ૦ ૪૦

આ પુસ્તિકામા આફ્રિકા ખડની ટૂક માહિતી આપી છે, અને એ ખડમાં જે રાજકીય જાગૃતિ આવી છે અને એને પરિણામે તેમાના પ્રદેશો યુરોપના દેશોની શૃખલાઓથી છૂટતા જાય છે તેની સ્પષ્ટ વિગત આપી છે આફ્રિકાના પ્રદેશોની રાજકીય સ્થિતિનો ખ્યાલ આપતો નકશો પણ પુસ્તિકામા આપ્યો છે પુસ્તિકા પુસ્તકાલયોમા વસાવવા જેવી છે

શા.

કપૂરનો દીવો લેખક ચદ્રવદન મહેતા, પ્રકાશક ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય, ગાધીમાર્ગ, અમદાવાદ, પાન ૮૫, કિમત દોઢ રૂપિયો

મહાદેવભાઈ દેસાઈના સગા કાકાના દીકરા, 'મહાદેવથી મોટેરા' એવા છોટુભાઈ દેસાઈ – મરદની માફક જીવી ગયેલી આ વ્યક્તિ – ના જીવન ઉપરથી ખરા બનેલા પ્રસગો ગૂથી રચેલુ, નિશાળમા ભજવવા લાયક ચાર પ્રવેશનુ આ નાટક છે સ્વામી આનદે 'સસ્કૃતિ'મા લખેલા લેખોમાની જ ભાષા અને એ લેખોમાના જ સાચા કિસ્સાઓ અહીં આ નાટકમા ગૂથ્યા છે એનુ શીર્ષક સમજાવતા લેખક કહે છે "આ 'કપૂરના દીવા'મા મારુ કશુ નહી બધુ છોટુભાઈ દેસાઈનુ અને સ્વામી આનદનુ મે તો કપૂરની ગોટી સ્વામીએ બાધેલા કાગળની પડીકીમાથી છોડી અહી મૂકી એટલું જ"

છોટુભાઈ દેસાઈ જેવા પ્રમાણિક રેલવે નોકર મળવા મુશ્કેલ છે પોતે ક્યારેય લાલચમા

ફસાયા નથી કે હાથ નીચેના માણસોને ફસાવા દીધા નથી. ઉપરીઓની ધાકધમકીઓને ઘોળીને પી ગયા છે એટલું જ નહીં, એમના દુષ્કૃત્યોને છડે ચોક જાહેરમાં રજૂ કરી એમની સાન ઠેકાણે લાવવા પ્રયાસ કર્યા છે અને એમ કરતાં કરતાં એમની ખફગી તથા નોકરીમાંથી પાણીચું મેળવ્યું છે. સરકારી અમલદારો સાથે સાચી વસ્તુઓ માટે, દુઃખી અને નિરપરાધી માણસોને બચાવવા માટે લડ્યા છે, ઝઝૂમ્યા છે, એમને ન્યાય અપાવ્યો છે. આ એક સાચા મર્દના જીવનપ્રસંગોની ઝાંખી આ નાટકમાં થયા વગર રહેતી નથી. ભલભલા અંગ્રેજ અમલદારોને પણ એમણે પોતાને નમતા આવતા કર્યા છે, અને સદ્‌માર્ગે વાળેલા છે, એ નાનીસૂની સિદ્ધિ નથી. સરકારે અંતે એમની કદર કરી એમને ફરીથી નોકરી ઉપર લેવા હુકમ કર્યો, પણ છોટુભાઈએ એનો સવિનય અસ્વીકાર કર્યો.

બીજું નાટક 'પ્રીત ભઈ'માં માંદગીને બિછાને પડેલા પોતાના પતિ ઉન્મેષના સંતોષ ખાતર એને માંદગીમાં માનસિક શાંતિ મળે એટલા ખાતર અતિશય તકલીફ અને શ્રમ વેઠી રંગભૂમિની તાલીમ લેતી સુકન્યા નજરે પડે છે. ઉન્મેષના મિત્ર મકર તથા સુકન્યાના ઉન્મેષને માંદગીમાંથી સાજા કરવાના બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ જાય છે અને આમ નાટકનો કરુણ અંત આવે છે.

સિદ્ધહસ્ત નાટકકારની કલમે લખાયેલાં આ બંને નાટકો વાંચવાવિચારવા અને વસાવવા યોગ્ય છે. એમાંય ખાસ કરીને પહેલું – કપૂરનો દીવો – તો સત્ય ઘટનાઓના આધારે જ રચાયેલું હોઈ વધુ આવકારદાયક છે.

પરમ માહેશ્વર : લેખક : ચંદ્રવદન મહેતા; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પાન : ૧૦૦; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

પરમ માહેશ્વર, ધ વઝીર ઑફ લંકુરાન અને કન્યાવિદાય – આ ત્રણ નાટકોનો આ સંગ્રહ છે. 'પરમ માહેશ્વર'માં રામાયણની કથા વણવામાં આવી છે. દશાનન રાવણ સત્તા, વૈભવ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર વગેરેથી છકી જઈ દેવોનું અપમાન કરે છે, સીતાનું હરણ કરે છે, રામને હણવા સજ્જ થાય છે. પાતાળમાં બલિ રાજા પાસે જતા, ત્યાં એને પોતાના દુર્ગુણોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે પોતે અનેક શાસ્ત્રવિદ્ હોઈ એને સાચું જ્ઞાન થાય છે અને એના મુખમાંથી શબ્દો નીકળે છે, 'મદ મોહ મત્સર મેં બહુ માણ્યા. હવે મોક્ષના માર્ગમાં મને કોઈ અંતરાયરૂપ ન બનશો. અંતરના મેલને વેરની આગમાં ભસ્મ થવા દો...મેં વેરભાવે ત્રણ ભવમાં મોક્ષ માગ્યો હતો.' મૃત્યુ સમયે બોલે છે, 'હે રામ! રામેશ્વર! હે મહેશ્વર! મને સહસા અફળ ન જાય એવા રામબાણથી સત્વર હણો! ભગવાન પરમેશ્વર! હણો!' અને અંતે 'રામબાણ હૃદયમાં ભોંકાતાં રાવણ હે રામ! હે રામ! બોલતો પડે છે' – મરણને શરણ થાય છે. આમ આ નાટકમાં રાવણને એક જુદી જ દૃષ્ટિએ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે – પરમ માહેશ્વર તરીકે – વેરભાવે ભગવાનના હાથે મોક્ષ મેળવવા ઝંખતા એક સાચા ભક્ત તરીકે.

'ધ વઝીર ઑફ લંકુરાન' યાને 'વઝીર અને એની બે વહુઓ' એ નાટક મૂળ ઉપરથી કેટલાક ફેરફાર કરીને લેખકે તૈયાર કર્યું છે. એમાં ઝીબાખાનુમ અને શેલીખાનુમ – આ બે સ્ત્રીઓના પતિ વઝીરની કફોડી સ્થિતિનું આબેહૂબ વર્ણન લેખક કરે છે. તેની સાથે

રાખવા કઈ કઈ સંસ્થાઓ છે તથા તે બાબતમાં કાયદો કેવી રીતે કામ લે છે તે પણ આ પુસ્તિકામાં સમજાવ્યું છે. આ પુસ્તિકા બાળકોનાં માબાપોએ, શિક્ષકોએ, તથા અન્ય નાગરિકોએ વાંચવા જેવી છે.

દેશવિદેશની લોકવાર્તાઓ : પ્રકાશક : પબ્લિકેશન્સ ડિવિઝન, મિનિસ્ટ્રી ઑફ ઇન્ફર્મેશન ઍન્ડ બ્રોડકાસ્ટિંગ, ગવર્નમેંટ ઑફ ઇંડિયા, ઓલ્ડ સેક્રેટરિયેટ, દિલ્હી ૮; પૃષ્ઠ: ૯૬; પૂઠું : જાડા કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૧

આ પુસ્તકમાં જુદા જુદા દેશોની ૧૬ લોકવાર્તાઓ આપેલી છે. વાર્તાઓ નાનાંમોટાંને ગમે તેવી છે. પુસ્તકનાં કાગળ, ટાઈપ, ઉઠાવ, ચિત્રો, વગેરે સારાં છે. કિંમત પ્રમાણમાં ઓછી છે. શાળાપુસ્તકાલયો તથા અન્ય પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તક વસાવવા જેવું છે.

ભારતની લોકકથાઓ : પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૧૩૪; પૂઠું : જાડા કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૧

આ પુસ્તકમાં આપણા દેશની ૨૩ લોકકથાઓ આપી છે. એ લોકકથાઓ દેશના જુદા જુદા પ્રદેશોની છે. એમાં ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની પણ બે વાર્તાઓ છે. વાર્તાઓ નાનાંમોટાંને ગમે તેવી છે. પુસ્તકનાં કાગળ, ટાઈપ, ઉઠાવ, ચિત્રો, વગેરે સારાં છે. કિંમત પ્રમાણમાં ઓછી છે. શાળાપુસ્તકાલયો તથા અન્ય પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તક વસાવવા જેવું છે.

આફ્રિકામાં અંધારું નથી : લેખક : મહેન્દ્ર દેસાઈ; પ્રકાશક : પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ; પૃષ્ઠ : ૩૨; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

આ પુસ્તિકામાં આફ્રિકા ખંડની ટૂંક માહિતી આપી છે, અને એ ખંડમાં જે રાજકીય જાગૃતિ આવી છે અને એને પરિણામે તેમાંના પ્રદેશો યુરોપના દેશોની શૃંખલાઓથી છૂટતા જાય છે તેની સ્પષ્ટ વિગત આપી છે. આફ્રિકાના પ્રદેશોની રાજકીય સ્થિતિનો ખ્યાલ આપતો નકશો પણ પુસ્તિકામાં આપ્યો છે. પુસ્તિકા પુસ્તકાલયોમાં વસાવવા જેવી છે.

શાં.

કપૂરનો દીવો : લેખક : ચંદ્રવદન મહેતા; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પાન : ૯૫; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

મહાદેવભાઈ દેસાઈના સગા કાકાના દીકરા, 'મહાદેવથી મોટેરા' એવા છોટુભાઈ દેસાઈ – મરદની માફક જીવી ગયેલી આ વ્યક્તિ – ના જીવન ઉપરથી ખરા બનેલા પ્રસંગો ગૂંથી રચેલું, નિશાળમાં ભજવવા લાયક ચાર પ્રવેશનું આ નાટક છે. સ્વામી આનંદે 'સંસ્કૃતિ'-માં લખેલા લેખોમાંની જ ભાષા અને એ લેખોમાંના જ સાચા કિસ્સાઓ અહીં આ નાટકમાં ગૂંથ્યાં છે. એનું શીર્ષક સમજાવતાં લેખક કહે છે: "આ 'કપૂરના દીવા'માં મારું કશું નહીં: બધું છોટુભાઈ દેસાઈનું અને સ્વામી આનંદનું. મેં તો કપૂરની ગોટી સ્વામીએ બાંધેલા કાગળની પડીકીમાંથી છોડી અહીં મૂકી એટલું જ."

છોટુભાઈ દેસાઈ જેવા પ્રામાણિક રેલવે નોકર મળવા મુશ્કેલ છે. પોતે કયારેય લાલચમાં

ફસાયા નથી કે હાથ નીચેના માણસોને ફસાવા દીધા નથી. ઉપરીઓની ધાકધમકીઓને ઘોળીને પી ગયા છે એટલું જ નહી, એમના દુષ્કૃત્યોને છડે ચોક જાહેરમા રજૂ કરી એમની સાન ઠેકાણે લાવવા પ્રયાસ કર્યા છે અને એમ કરતા કરતા એમની ખફગી તથા નોકરીમાથી પાણીચુ મેળવ્યુ છે સરકારી અમલદારો સાથે સાચી વસ્તુઓ માટે, દુઃખી અને નિરપરાધી માણસોને બચાવવા માટે લડ્યા છે, ઝઝૂમ્યા છે, એમને ન્યાય અપાવ્યો છે. આ એક સાચા મર્દના જીવનપ્રસંગોની ઝાખી આ નાટકમા થયા વગર રહેતી નથી. ભલભલા અંગ્રેજ અમલદારોને પણ એમણે પોતાને નમતા આવતા કર્યા છે, અને સદ્‌માર્ગે વાળેલા છે, એ નાનીસૂની સિદ્ધિ નથી. સરકારે અંતે એમના કદર કરી એમને ફરીથી નોકરી ઉપર લેવા હુકમ કર્યો, પણ છોટુભાઈએ એનો સવિનય અસ્વીકાર કર્યો.

બીજુ નાટક ' પ્રીત ભઈ 'મા માદગીને બિછાને પડેલા પોતાના પતિ ઉન્મેષના સંતોષ ખાતર એને માદગીમા માનસિક શાંતિ મળે એટલા ખાતર અતિશય તકલીફ અને શ્રમ વેઠી રંગભૂમિની તાલીમ લેતી સુકન્યા નજરે પડે છે ઉન્મેષના મિત્ર મકર તથા સુકન્યાના ઉન્મેષને માદગીમાથી સાજા કરવાના બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ જાય છે અને આમ નાટકનો કરુણ અંત આવે છે

સિદ્ધહસ્ત નાટકકારની કલમે લખાયેલા આ બંને નાટકો વાચવાવિચારવા અને ભજવવા યોગ્ય છે એમાય ખાસ કરીને પહેલુ – કપૂરનો દીવો – તો સત્ય ઘટનાઓના આધારે જ રચાયેલુ હોઈ વધુ આવકારદાયક છે.

પરમ માહેશ્વર : લેખક . ચદ્રવદન મહેતા; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પાન : ૧૦૦, કિંમત : દોઢ રૂપિયો

પરમ માહેશ્વર, ધ વઝીર ઑફ લંકુરાન અને કન્યાવિદાય—આ ત્રણ નાટકોનો આ સંગ્રહ છે ' પરમ માહેશ્વર 'મા રામાયણની કથા વણવામા આવી છે દશાનન રાવણ સત્તા, વૈભવ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર વગેરેથી છકી જઈ દેવોનુ અપમાન કરે છે, સીતાનુ હરણ કરે છે,-રામને હણવા સજ્જ થાય છે પાતાળમા બલિ રાજા પાસે જતા, ત્યા એને પોતાના દુર્ગુણોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે પોતે અનેક શાસ્ત્રવિદ્ હોઈ એને સાચુ જ્ઞાન થાય છે અને એના મુખમાથી શબ્દો નીકળે છે, ' મદમોહમત્સર મે જ મારવા હવે મોક્ષના માર્ગમા મને કોઈ અંતરાયરૂપ ન બનશો અંતરના મેલને વેરની આગમા ભસ્મ થવા દો...મે વેરભાવે ત્રણ ભવમા મોક્ષ માગ્યો હતો.' મૃત્યુ સમયે બોલે છે, ' હે રામ ! રામેશ્વર ! હે મહેશ્વર ! મને સહસા અફળ ન જાય એવા રામબાણથી સત્વર હણો ! ભગવાન પરમેશ્વર ! હણો ! ' અને અંતે 'રામબાણ હૃદયમા ભોકાતા રાવણ હે રામ ! હે રામ ! બોલતો પડે છે '—મરણને શરણ થાય છે. આમ આ નાટકમા રાવણને એક જુદી જ દૃષ્ટિએ રજૂ કરવામા આવ્યો છે—પરમ માહેશ્વર તરીકે—વેરભાવે ભગવાનના હાથે મોક્ષ મેળવવા ઝંખતા એક સાચા ભક્ત તરીકે.

' ધ વઝીર ઑફ લંકુરાન ' યાને ' વઝીર અને એની બે વહુઓ ' એ નાટક મૂળ ઉપરથી કેટલાક ફેરફાર કરીને લેખકે તૈયાર કર્યું છે. એમાં ઝીબાખાનુમ અને શેલીખાનુમ— આ બે સ્ત્રીઓના પતિ વઝીરની કફોડી સ્થિતિનુ આબેહૂબ વર્ણન લેખક કરે છે. તેની સાથે

તૈમુર આકા અને નિસાખાનુમના પ્રેમનો પરિચય કરાવી અંતે બંનેને સુલતાન અને બેગમ બનાવે છે.

છેલ્લા નાટક ' કન્યાવિદાય 'માં શાકુન્તલના – અતિરમ્ય એવા શકુન્તલાવિદાયના – ચોથા અંકનું ચિત્રણ લેખકે કર્યું છે. એમાં મૂળ નાટકના ભાવો વર્ણવવામાં લેખકને ઘણી સફળતા મળી છે.

ચંદ્રવદન મહેતા જેવા સિદ્ધહસ્ત નાટકકારને હાથે લખાયેલાં આ ત્રણ નાટકો એની તખ્તાલાયકી, પાત્રાલેખન, વસ્તુગૂંથણી વગેરે તત્ત્વોની દૃષ્ટિએ સારા છે, ભજવવા અને જોવા લાયક બને એવાં છે. ' પરમ માહેશ્વર 'માંનાં રાવણ અને વિભીષણનાં પાત્રો, ' ધ વઝીર ઑફ લંકુરાન 'માંનું ઝીબાખાનુમનું પાત્ર, તથા ' કન્યાવિદાય 'માંનું શકુન્તલાનું પાત્ર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. આમ આ સંગ્રહ વસાવવા યોગ્ય ગણાવી શકાય.

પંચતંત્ર અને બીજી નૃત્યનાટિકાઓ :-લેખક : પ્રબોધ દેસાઈ; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પાન : ૬૦; કિંમત : એક રૂપિયો'

' પંચતંત્ર 'ની વાર્તાના વાચન બાદ તેમાંથી જાગેલા આકર્ષણને પરિણામે, એમાં રજૂ કરેલી વિદ્વત્તાભરેલી વાર્તાઓમાંથી – ટનટન ગુમાવતો વાદરો, રત્નજડિત હાર દ્વારા શિયાળે કાઢેલું નાગનું કાસળ, સસલાએ પડછાયા બતાવી વનના રાજા સિંહના જીવનનો આણેલો અંત, બગલા અને કરચલાની વાર્તા, વાનરનું કાળજું ખાવા માગતા મગરની વાત વગેરે વાર્તાઓને નૃત્ય-નાટિકાઓના રૂપે લેખકે અહીં રજૂ કરી છે. ગૌતમબુદ્ધની નાટિકામાં બુદ્ધનો જન્મ, જ્યોતિષીએ ભાખેલું ભવિષ્ય, ગૃહત્યાગ, તપશ્ચર્યા, યશોધરા પાસે ભિક્ષા માટે આગમન અને યશોધરાએ સ્વચ્છાએ સ્વીકારેલું ભિક્ષુણીનું કાર્ય વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. અપરમાના કટુ શબ્દો સાંભળી બાળવયમાં વનમાં જઈ, ઘોર તપશ્ચર્યા કરી, અવિચળ પદ પ્રાપ્ત કરનાર ભક્ત ધ્રુવની વાર્તા પણ નાટિકા રૂપે રજૂ થઈ છે. મહાન યોગી ઉપગુપ્ત પાસે પ્રેમની માગણી કરનાર વાસવદત્તાને એનો માગ્યો પ્રેમ નથી મળતો. એ શહેરમાં જઈ જે જીવન જીવે છે એમાથી થયેલા એના અધઃપતનમાથી અંતે ઉપગુપ્ત આવી એનો ઉદ્ધાર કરે છે, અને વાસવદત્તા એ મધુરમિલન રાત્રીએ ' બુદ્ધને શરણે ' જાય છે.

આ નાટિકાઓને સફળ બનાવવામાં લેખકને પોતાના અનુભવી મિત્રોની મળેલી મદદ, આપણા સાહિત્યમાંનાં પશુ-પંખીઓને લગતાં ગીતોની આ નાટિકાઓમાં પ્રસંગે પ્રસંગે જણાતી અસર, વગેરે આ નાટિકાઓ વાચવા વાચકોને પ્રેરે તેમ છે. એકંદરે વાંચવા-વસાવવા યોગ્ય પુસ્તિકા ગણાવી શકાય.

ઊગ્યું પ્રભાત (સંક્ષેપ) : લેખ પીતાંબર પટેલ; પ્રકાશક : વોરા ઍન્ડ કંપની, પબ્લિશર્સ પ્રા. લિ., કાલબાદેવી, મુંબઈ–૨; પાન : ૧૨૮; કિંમત : રૂ. ૧–૭૫

માનવીના જીવનમાંગલ્યની શ્રદ્ધાની મૂળ નવલકથાનો આ સંક્ષેપ મૂળ કથાના હાર્દનું કેન્દ્ર પકડી તૈયાર કરેલું નાનું વર્તુળ છે. શિવશંકર માસ્તરનો દેવેન્દ્ર બી. એ. થયા બાદ મુંબઈમાં વસતા જગાભાઈ શેઠને ત્યાં નોકરી કરવા જાય છે. એની કાર્યશક્તિ, પ્રમાણિકતા વગેરેથી એ

શેઠ તેમ જ કામદારોનો પ્રેમ સપાદન કરે છે શેઠની પુત્રી જયા એના તરફ આકર્ષાય છે, બને વચ્ચે સ્નેહ વધે છે, મિલનો વધે છે આની ગધ જતા અમેનડિયા સાથે પુત્રીનુ લગ્ન કરવા ઇચ્છતા શેઠની આખ લાલ થય છે દેવેન્દ્રને નોકરીમાથી છૂટા કરે છે એ 'લોકશક્તિ' પત્રનો તત્રી બને છે

આ બધા સકટો જયા દેવેન્દ્રના પ્રેમને વધુ દઢ બનાવે છે શેઠ જ્યારે જયાના લગ્ન મધુભાઈ વકીલ સાથે ધામધૂમપૂર્વક કરવાની તૈયારીમા પડયા હોય છે, ત્યા જ પિતાના આશીર્વચન પ્રાપ્ત કરી દેવેન્દ્ર જયા સાથે પ્રભુતામા પગલા માડે છે આથી શેઠ જગાભાઈ નિરાશ થાય છે

અનીતિ, કાળા બજાર, ધનલોલુપતા, દુરાચારના ઘનઘોર વાદળા વચ્ચે માનવીની ચરમ શ્રદ્ધાની ઉષા પ્રગટાવતી નવલકથાના આ સક્ષેપમા નિષ્કચન છતા ઉદાત્ત દેવેન્દ્ર, પોતાના પુત્રને પાટીદાર કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની સમતિ આપનાર શિક્ષક માસ્તર, ધનવાન પિતાની સસ્કારી પુત્રી જયા, પોતાના પુત્ર જગાભાઈ શેઠ તથા પુત્રવધૂના વર્તનથી ઘરાઈ ગયેલી ડાહી ડોશી, પ્રેમની મોઢે જ વાતો કરતો અરવિદ—આ બધા જીવત પાત્રો છે સકટો સાચા સ્નેહને સુદઢ બનાવે છે એ ઉક્તિને જયા દેવેન્દ્રના પાત્રો સાચી પાડે છે, અને એમનો એ શુદ્ધ સાત્ત્વિક સ્નેહ અતે બનેને સ્નેહગાઠે જીવનભરના સાથી બનાવે છે આમ સિદ્ધહસ્ત નવલકથાકાર પીતામ્બર પટેલની નવલકથાનો આ સક્ષેપ વાચવાવસાવવા યોગ્ય છે

મનની માયા અને જેવી છે તેવી લેખક. પ્રાગજી જ ડોસા, પ્રકાશક એન એમ ત્રિપાઠી પ્રા લિ, મુબઈ ૨, પાન ૧૮૩, કિમત અઢી રૂપિયા

જાણીતા નાટકલેખકની કલમે લખાયેલા બે નાટકો—'મનની માયા' અને 'જેવી છે તેવી'—નો આ સગ્રહ છે 'મનની માયા'મા ચન્દ્રની માતાની ગભીર માદગીમા, દીના અભાવે એની તબિયતની કાળજી ન લેનાર તે વિશ્વનાથ પદ્મનાભ શેઠની પુત્રીની તબિયત સુધારવા શેઠને ત્યા કેટલાયે આટા મારે છે વેરની ભાવનાથી ભરેલા હૃદયવાળો ચન્દ્ર શેઠને ત્યા નોકરી લઈ બિન્દુને પોતાના તરફ આકર્ષે છે, અને તેના તેની સાથે લગ્ન થાય છે પરદેશમા મળેલી સુદર સારવારને પરિણામે બિન્દુ સાજી થાય છે બિન્દુની સાથે પરિચયમા આવતા પહેલા ચન્દ્ર નીલુ સાથે લગ્ન કરવાનુ વચન આપી ચૂકયો હોય છે એ વચન ન પળાતા, ગુસ્સે થયેલી નીલુ પદ્મનાભ શેઠને આકર્ષી, બિન્દુની સાવકી માતા—ચન્દ્રની સાવકી સાસુ—બનવા કોશિશ કરે છે આમ વેરભાવના આ નાટકમા મધ્યસ્થાને છે સાચી વસ્તુનો ખ્યાલ આવતા ઉમદા બિન્દુ નીલુ ચન્દ્ર વચ્ચેથી ખસી જવા તૈયાર થાય છે પરતુ અતે નીલુ જ વિદાય લે છે જતા જતા તે બોલે છે, 'આ શહેર છોડી દૂર દૂર ચાલી જઈશ, જેથી દેખવુ રે નહિ અને દાઝવુ પણ નહિ ..માત્ર મનનુ મન ગાડુ છે, તેથી તમારી માયા નહિ ભુલાય ભગવાને **મનની માયા** પણ કેવી સમજીવિચારીને સરજી છે! જેથી મારા જેવી માટે એક સભારણુ માત્ર બની રહે' આ નાટકની ટેકનિક—શબ્દ સવાદ, અભિનય, પ્રસગનો સાથોસાથ પ્રકાશના 'પ્રવેશ અને વિદાય'ને પણ સભાવવામા આવ્યા છે એમના પાત્રો લડતા નથી, પણ આઘાતથી સમસમતા હોય છે.

'જેવી છે તેવી' એ નાટકમાં પતિને ખાતર ઘણુંય સહન કરતી, ઘરરખુ આદર્શ ગૃહિણી, નવા જમાનાના રંગોથી નહીં રંગાયેલી એવી સરોજના સંસારનું વાસ્તવિક ચિત્ર ખડું કર્યું છે. પોતાના કામમાંથી ભાગ્યે જ નવરા થતા પતિ ગંગલદાસ, 'બોઘા માસ્તર' પદવી પ્રાપ્ત કરનાર મોટો પુત્ર વિનોદ, જન્મથી જ મૂંગો એવો બીજો પુત્ર દીપક, કાચની પૂતળી જેવી પુત્રવધૂ વીણા, આદર્શ અને અભ્યાસમાં મસ્ત રહેતી પુત્રી સ્મિતા—આ બધાં આ સંસારનાં—એક સુખી મધ્યમ વર્ગના કુટુંબના પરિવારનાં—પાત્રો છે. પોતાની સાથે વર્ષો પહેલાં કૉલેજમાં અભ્યાસ કરનાર મંગલા પ્રત્યે મંગલદાસ આકર્ષાય છે અને જૂની ઘરેડની પત્ની સરજૂને છૂટાછેડા આપવા તૈયાર થાય છે. ઉદાર હૃદયવાળી મંગલાની સમયસૂચકતા સરજૂને નવા જમાનાના રંગે રંગવા પ્રયાસ કરે છે; પણ સરજૂ કહે છે, 'હું નવા જમાના પ્રમાણે ઠઠારો નહીં કરી શકું...તમને નહીં રીઝવી શકું.' અને મંગલદાસના શબ્દો 'તું જેવી છે તેવી જ રહેજે'થી નાટકનો અંત આવે છે. આમ આ નાટકમાં જીવનની વાતો, વાસ્તવિક હકીકતોનું યથાતથ આલેખન થયેલું હોઈ, આ ગંભીર નાટક પ્રશંસા, આદર્શ અને ઇનામ પ્રાપ્ત કરે છે.

આમ આ બંને નાટકો અનુભવી નાટકકારની કસાયેલી કલમે લખાયેલાં હોઈ સંવાદ, પાત્રાલેખન, અભિનયક્ષમતા, ક્રિયા, પ્રકાશ અને અંધકારનું વર્તુળ વગેરે લક્ષણો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. 'પ્રાગજીભાઈ નાટકની જે કેડી રચે છે, જે પ્રસંગો અને આઘાત-પ્રત્યાઘાતને આગળ રાખી નાટકને તખતા ઉપર ઉતારે છે, એ ક્રિયા-પ્રક્રિયા સાથે પ્રેક્ષક હાથ મિલાવે કે જુદો પડે એ વાત બાજુએ રાખીએ તોયે નાટકની એક ખાસ ઝલક એમણે તખતા ઉપર ઉતારી છે.' સાચે જ આ સંગ્રહ વાંચવો અને વસાવવો ગમે તેમ છે.

ગણિતની પરિભાષા : તૈયાર કરનાર : બંસીલાલ ગાંધી; પ્રકાશક : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪; પાન : ૨૯; કિંમત : પચાસ નવા પૈસા

શ્રી હરિહરભાઈ પ્રાણશંકર ભટ્ટે ૧૯૨૨-૨૩માં લખેલા પુસ્તક 'વિનયમંદિરકે લિયે ગણિતકી પરિભાષા' ઉપરથી તેને સુધારીવધારી શ્રી બંસીલાલ ગાંધીએ સ્નાતક સુધીના ઉચ્ચ શિક્ષણને યોગ્ય બનાવી આ નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરી છે. એમાં યંત્રશાસ્ત્ર, કલન, ઘનભૂમિતિ, યામભૂમિતિ, બીજગણિત, જળસ્થિતિશાસ્ત્ર, ખગોળવિદ્યા તથા ત્રિકોણમિતિ અંગેના લગભગ ૧૧૦૦ શબ્દોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મહાવિદ્યાલયોમાં વપરાતાં ગણિતશાસ્ત્ર અંગેનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં વપરાયેલા પરિભાષાના શબ્દો તેમજ ડૉ. વ્રજમોહને લખેલા ગણિતીય કોષમાં આપવામાં આવેલા પારિભાષિક શબ્દોમાંથી આ શબ્દોની પસંદગી કરવામાં આવી છે.

આજે જ્યારે માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ વધુ પ્રચલિત થતી જાય છે તે સમયે આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન ગણિતશાસ્ત્રના વિષય માટે ઘણું ઉપયોગી નીવડવા સંભવ છે. માતૃભાષામાં આવા વિષયો અંગે પુસ્તકોનો અભાવ છે એવાં બહાનાં કાઢીને, ઉચ્ચ શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે માતૃભાષાને સ્થાન આપવામાં જે ઢીલ કરવામાં આવે છે તે પ્રસંગે આવાં પ્રકાશનો ખાસ જ જરૂરી છે. અંગ્રેજી શબ્દ અને દેવનાગરી લિપિમાં લખેલા ગુજરાતી પર્યાયોવાળી આ પુસ્તિકા શાળા તથા મહાવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોને જરૂર એમના

વિષયમાં માર્ગદર્શક બની રહેશે. શરૂઆતમાં ગણિતના લેખન-અને વાંચન અંગે આપવામાં આવેલી કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ પણ ઘણી ઉપયોગી છે.

સરી જતું સૂરત : લેખક : ધનસુખલાલ મહેતા; પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાઈવેટ લિમિટેડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨; પાન : ૨૧૬; કિંમત : સવાત્રણ રૂપિયા

જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ધનસુખલાલ મહેતાએ લખેલાં બે નાટકો 'સરી જતું સૂરત' અને 'ગરીબની ઝૂંપડી'નો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

સાત દૃશ્યોમાં વહેંચાયેલા નાટક 'સરી જતું સૂરત'નું વસ્તુ છે એક કુલદીપક-વિપિન-નાં જન્મ, બાલ્યાવસ્થા, અભ્યાસ, વિવાહ અને લગ્નની આસપાસ વણાતી મધ્યમવર્ગીય સહેલાણી સૂરતી વડીલોની વાતવડાઈ. એમાં સૂરતનો પતંગપ્રેમ, વાક્પટુતા, સહેલાણીપણું, ભભકાભેર વરઘોડા, ગરબા વગેરે ખાસ તરી આવે છે.

શરૂઆતનાં દૃશ્યોમાં પુત્રજન્મ, પરીક્ષાના પરિણામનો દિવસ, વિવાહ, લગ્ન જેવા સામાન્ય જીવનપ્રસંગો વર્ણવી છઠ્ઠા દૃશ્ય-'મિલન'-માં વિપિન અને તેની નવોઢા પત્નીનું મિલન તથા છેલ્લા દૃશ્ય — પૂર્ણાહુતિ-માં પુત્રવધૂને પુત્રને સોંપતાં પોતે પુત્રને ગુમાવી તો નહીં બેસેને એવી આશંકા સેવતા માતૃહૃદયની ઝાંખી થાય છે. એમાં પાત્રવૈવિધ્ય પણ છે: દમામ અને અમલદારી અહમ્‌થી ભરપૂર વિપિનના પિતા છનસુખરામ; મંગલ માતૃત્વની મૂર્તિ સમી માતા મંગલા; ગુણસુંદરીના સસરા માનચતુરની યાદ આપતા મંગલાના સસરા દલસુખરામ; વાક્પટુ વેણીગવરી વગેરે. આ નાટકનાં દૃશ્યો માનવસ્વભાવના જ્ઞાનની, પાત્રસૃષ્ટિના વૈચિત્ર્યની, ભાવવ્યંજક વાણીવ્યવહારની અને સમર્થ સંવાદરચનાની વિવિધ વાનગી પીરસે છે

હાસ્યરસિક લેખક તરીકે જાણીતા થયેલા આ લેખકે 'ગરીબની ઝૂંપડી' નામના ત્રિઅંકી નાટકમાં એક ગંભીર વિષયનું ગંભીર નિરૂપણ કરેલું છે. વાક્પટુ અશ્વિનની વાક્છટામાં મોહ પામી વીજળી એને પોતાનું શરીર સોંપે છે. પાછળથી સિવિલિયન થવાની લાલચે શ્રીમંત પિતાની પુત્રી સૌદામિનીને પરણવા તૈયાર થઈ અશ્વિન વીજળીનો ત્યાગ કરે છે. આમ નારીજીવનની જેમાં ધન્યતા ગણાય એવા પવિત્ર માતૃત્વને પણ સમાજની દૃષ્ટિએ પાપ ગણીને છુપાવવું પડે એવી પરિસ્થિતિમાં મુકાયેલી વીજળીનો પ્રોફેસર હીરાલાલ પત્ની તરીકે સ્વીકાર છે. બંનેને પ્રતિભાશાળી પુત્ર મેહુલની પ્રાપ્તિ થાય છે. જૂનો પ્રસંગ ભુલાઈ જાય છે.

વીસ વર્ષ બાદ વીજળીને ત્યજી ગયેલો અશ્વિન કામલોલુપ દૃષ્ટિએ એની સમક્ષ આવે છે, ભૂતકાળનો ભેદ જાહેર કરવાની ધમકી આપે છે. આરસના આલયમાં રહેનાર દુષ્ટ અશ્વિન વીજળીની-ગરીબની-ઝૂંપડી જલાવવા તૈયાર થાય છે. તે વખતે હીરાલાલ વીજળીનો સાચો રક્ષક બને છે, અને 'જે ક્ષણથી તેં સત્યનો માર્ગ સ્વીકારવાનો સંકલ્પ કર્યો તે ક્ષણથી તારી ઝૂંપડીને જલાવી દેવાની કોઈ શયતાનમાં તાકાત રહી નથી, એમ કહી એને ઉગારી લે છે.

હીરાલાલના હૃદયની ઉદાત્તતા, ભૂલ કરી બેઠેલી પુત્રી વીજળીના પડખે ઊભી રહેતી માતા ગોદાવરી, ઉદારહૃદયા સૌદામિની, સત્યનિષ્ઠ વીજળી, તેજસ્વી વિદ્યાર્થી મેહુલ તથા શઠપાત્ર અશ્વિન-આ નાટકનાં વિવિધ પાત્રો છે. ' 'ગરીબની ઝૂંપડી' એ આપણી આજની રંગભૂમિની

ગરીબની ઝૂંપડી નથી, ઉચ્ચકક્ષાની પ્રથમ પંક્તિએ આવે એવી નાટ્યઇમારત છે' એ શબ્દો આ નાટક માટે સાચા છે.

શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીએ લખેલો વિશદ આમુખ આ બંને નાટકોને સમજાવવામાં ઘણો મદદગાર થઈ પડે એમ છે. એકંદરે આ નાટકો વાંચવા-વસાવવા યોગ્ય છે.

ન.

ગુજરાતદર્શન : સંપાદક : ભોગીલાલ ગાંધી; પ્રકાશક : ચેતન પ્રકાશનગૃહ, રામજીમંદિર પોળ, વડોદરા; પૃષ્ઠ ફુલસ્કેપ કદનાં : ૨૮૮+૧૬; પૂઠું; કાર્ડબોર્ડનું; કિંમત : રૂા. નવ

ગુજરાતનું નવું રાજ્ય રચાતાં ગુજરાત પ્રદેશનો સમગ્રતયા પરિચય આપતા લેખો લેખકના તંત્રીપદે પ્રકટ્યતા "વિશ્વમાનવ"માં પ્રકટ થયેલા. એ લેખો ચિરંજીવ મૂલ્ય ધરાવતા હોવાથી અને ગુજરાત અંગેની સર્વાંગી માહિતી-પ્રચુર હોવાથી એક ઉપયોગી ગ્રંથ દ્વારા આપણને મળે છે, તે યોગ્ય છે.

લેખકે ગુજરાતની સાંસ્કારિક, ઐતિહાસિક, શૈક્ષણિક તેમજ ઔદ્યોગિક માહિતી આ પુસ્તકમાં સંગ્રહી છે.

ગુજરાતનો સર્વાંગીણ અભ્યાસ કરનારને આ પ્રકાશન એક સારું સાધન પૂરું પાડે છે. એમાં આપેલી આર્ટપ્લેટો ગુજરાતના ભવ્ય ઇતિહાસની ઝાંખી આપી જાય છે.

આવા જ્ઞાનપ્રચુર પુસ્તકના પ્રકાશન માટે પ્રકાશન સંસ્થાને અભિનંદન.

સતીની દેરી : લેખક : મૂળજીભાઈ પી. શાહ; પ્રકાશક : શિરીષચંદ્ર શાહ, નં. ૨૦, ધનલક્ષ્મી સોસાઈટી, મણિનગર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ : ૧૧૪+૮; પૂઠું : જેકેટ સહિત પાકું; કિંમત : રૂા. અઢી

શ્રી મૂળજીભાઈ શાહ આપણા સાહિત્યના અગ્રગણ્ય લેખકોમાં સારું સ્થાન ધરાવે છે. એમનાં અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોએ સારો લોકાદર પ્રાપ્ત કર્યો છે.

આ પુસ્તકમાં લેખકે લખેલી ૧૦ ટૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. એમાંની કેટલીક સત્ય ઘટનાઓના આધારે લખાયેલી છે. પહેલી વાર્તા "સતીની દહેરી" પરથી પુસ્તક તેનું નામાભિધાન પામ્યું છે. એ વાર્તામાં એક પતિપરાયણા સન્નારી પોતાના પતિનું અવસાન થતાં અને અંતરમાં તેની જાણ થતાં પતિ પાછળ સતી થાય છે, એ ભૂમિકા પર રચાઈ હોઈને, પાછળથી ગ્રામજનો તેના પર દેરી રચે છે, એ આ વાર્તાની પૃષ્ઠભૂમિ છે. વાર્તા રસપ્રદ હોઈને એક પતિપરાયણા સન્નારીનો તત્કાલે શ્રેષ્ઠ ગણાતો આદર્શ આપી જાય છે.

બીજી વાર્તા પણ લેખક કહે છે તેમ સત્યઘટનાત્મક છે. તેમાં પિતાના મહેણાથી ઘર છોડી જનાર એક બ્રાહ્મણકુમાર કાશી જઈ વિદ્યા ભણી મહાપંડિત થઈ ગાયકવાડ સરકારનો એક દરબારી બને છે, પાછળથી પસ્તાઈ પિતા મળવા આવતાં તે મળવાની આનાકાની કરે છે. આ બધા વાર્તાપ્રસંગો રોચક છે.

આ ઉપરાંત અન્ય વાર્તાઓ પણ ઠીક ઠીક વાર્તારસપ્રદાન કરતી હોઈને સુવાચ્ય છે.

આ વાર્તાઓની ગુણવત્તા પરથી ગુજરાત સરકારનું એને રૂ. પાંચસોનું પારિતોષિક પણ પ્રાપ્ત થયું છે. લેખકને અભિનંદન.

જ્યાં દેવ વિરાજે : લેખક : દિલહર શંકર ભચેચ; પ્રાપ્તિસ્થાન : એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૪૭૬+૮; પૂઠું : પાકું; કિંમત : રૂ. ૬-૭૫

આપણે ત્યાં ઉત્તરાખંડની યાત્રાને લગતાં ઠીક ઠીક પ્રકાશનો અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયાં છે, તેમાં આ એક વધુ ઉમેરો છે. લેખકે પોતાના એક સહપ્રવાસી સાથેના રસપ્રદ વાર્તાલાપ દ્વારા ઉત્તરાખંડના એ પ્રદેશનાં રમણીય સ્થળો, યાત્રાધામો અને પ્રવાસની મુશ્કેલી તેમ જ અનુભવવા પડતા વિવિધ અનુભવોનું સુરેખ બ્યાન આપ્યું છે.

પ્રવાસવર્ણનનું આ પુસ્તક દરેક પુસ્તકાલયે વસાવી લેવા જેવું છે.

સુખની શોધમાં : લેખક : એમ. જી. પોતદાર; અનુવાદક : લક્ષ્મીનારાયણ પંડ્યા; પ્રકાશક : આઈડીઅલ એજન્સીઝ, ૨૭૩, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩; પૃષ્ઠ : ૧૧૨+૧૨; પૂઠું : પાકું; કિંમત : રૂપિયો દોઢ

આજે માનવી ઐહિક અને ભૌતિક સુખો મેળવવા માટે અહીંતહીં ફાંફાં મારતો ફરે છે, એવે સમયે સાચું સુખ ક્યાં છે અને શું છે તેની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ સરળ સમજ આપતું આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે.

પુસ્તક, લેખક જણાવે છે તેમ, એક સાત્ત્વિક સંતની પ્રેરક પ્રસાદી છે. લેખકને પોતાના રહેઠાણની અગાશીમાં ફરતાં ફરતાં કંઈક અંતરનો અવાજ સંભળાય છે અને જાણે કોઈ લખવા પ્રેરતું હોય તેમ તે અનુભવે છે. તે લખવા બેસે છે અને પોતાના અંતર મનમાં સ્થાન જમાવેલ તેમના સદ્ગુરુ લખાવતા હોય તેવો તેમને અનુભવ થાય છે.

સાચું સુખ ક્યાંય નહિ, પણ અંતરમાં—પોતાના અંતર્મુખ થવામાં છે, એ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન આ પુસ્તકમાં થયું છે. આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસુઓને એ જરૂર ગમશે.

મ. વ્યા.

દ્રવ્યગુણવિજ્ઞાન (રસોઈઘરનો મસાલો) : સંયોજક : વૈદ્યરાજ પંડિત હરિપ્રસાદ ચૂનીલાલ ભટ્ટ અને વૈદ્ય રવિશંકર છગનલાલ પુરોહિત; પ્રકાશક : જ્ઞાનસત્ર કાર્યાલય, જૂના તોપખાના, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૫૮; કિંમત રૂ. ૦-૬૫

આપણાં ઘરોમાં રોજબરોજ વપરાતા મસાલા—અજમો, આદુ, આમલી, આંબાહળદર, કોકમ, કોપરું, ખસખસ, ગોળ, જાયફળ, જીરુ, ડુંગળી, તજ, તલ, ધાણા, પાપડખાર, ફુદીનો, મરચું, મરી, માઠું, મેથી, રાઈ, લવિંગ, લસણ, લીંબુ, વરિયાળી, હળદર, હિંગ વગેરે સત્તાવીસ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ, એનું વર્ણન, એના ગુણો, એનું કાર્ય ઠીક ઠીક આ પુસ્તકમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આપણા રોજના ખોરાકમાં વપરાતાં આ દ્રવ્યો છે. પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રીત પ્રમાણે આપણે એનો ઉપયોગ કર્યે જઈએ છીએ; પણ જો એના ગુણદોષો જાણીને આપણે એનો ઉપયોગ કરીએ તો એનાથી આજે જે લાભ મેળવીએ છીએ તેથી વધુ લાભ મળે. પુસ્તક ઘેર ઘેર વસાવવા જેવું છે. વળી આજે આયુર્વેદની કૉલેજો ઠીક ઠીક ગુજરાતમાં ચાલે છે, તેના વિદ્યાર્થીઓને પણ આ પુસ્તક અભ્યાસની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે.

દ્રવ્યગુણવિજ્ઞાન (બાળકોનાં ઘસારાં) : યોજક : વૈદ્યરાજ પંડિત હરિપ્રસાદ ચૂનીલાલ ભટ્ટ; પ્રકાશક : જ્ઞાનસત્ર કાર્યાલય, જૂના તોપખાના, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૬૦; કિંમત : રૂ. ૦-૭૫

આંજકાલ આપણાં ઘરોમાંથી ઘસારાની કોથળી જતી રહી છે અને ડોસીમાનું વૈદું નાશ પામ્યું છે. જરા જરા દરદના પ્રસંગે લોકો વૈદડાક્તરના ઘેર દોડે છે. એક નજીવા ઘસાગથી જે વસ્તુ મટી શકે તેની પાછળ ધૂમ પૈસા લોકો ખરચે છે. આ પુસ્તકમાં લેખકે ઘરમાં કાયમ રાખી મૂકવા જેવાં–અતિવિષ, એળિયો, કડુ, ઇન્દ્રજવ, કપૂરકાચલી, કરિયાતું, કાકડાસીંગ, કાચકું, કાયફળ, કાળીજીરી, કોલમ-કલંબો, કંપીલો, ચૂનાનું પાણી, ડીકામાળી, જેઠીમધ, ઝેરી ટોપરું, દીવેલ, બહેડાં, મજીઠ, માયાં, મીંઢળ, મોથ, વજ, વાવડિંગ, સર્ચો, સોનામુખી, સંચળ, હરડે વગેરે બત્રીસ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ, એના ગુણો, એની બનાવટો વગેરેનું સંપૂર્ણ વર્ણન આપ્યું છે. આપણે આપણાં ઘરોમાં આવાં દ્રવ્યો વસાવવાનું અને એના ગુણો જાણવાનું દિનપ્રતિદિન ભૂલી જઈએ છીએ અને તેથી જ અનેક નાનાંમોટાં દરદોથી પીડાઈ લખલૂંટ પૈસા બગાડીએ છીએ. આ પુસ્તક ખરેખર ઉપયોગી છે, અને એકે એક ઘેર તે વસાવી તેનો લાભ લેવા જેવો છે.

सहकार संकलन : સંપાદક : અમરનાથ અંચલ તથા પ્રદ્યુમ્ન નારાયણ શુકલ; પ્રકાશક : સહકારી વિભાગ, રાજસ્થાન, જયપુર; પૃષ્ઠ : ૧૬૪; કિંમત : કંઈ નહીં.

રાજસ્થાન સરકારે સહકારી પ્રવૃત્તિની સ્થિતિ, એની પ્રગતિ અને એના લાભાલાભ દર્શાવતા જુદાજુદા લેખકોના લેખો એકત્ર કરી આ પુસ્તક દ્વારા હિન્દી ભાષામાં પ્રગટ કર્યા છે. ઉપરાંત રાજસ્થાન રાજ્યમાં ચાલતી સહકારી પ્રવૃત્તિના બોલતા આંકડાઓ પણ એમાં આપ્યા છે. આખું પુસ્તક રાજસ્થાનની પ્રજા માટે લખ્યું હોય એમ લાગે છે, છતાં સહકારી પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવનાં બધાંએ તે વાંચવા જેવું છે.

सहकारी समितियों को सरकारी सहायता : લેખક : રામપાલ પરિહાર; પ્રકાશક : પ્રચાર સંવિભાગ, સહકારી વિભાગ, રાજસ્થાન, જયપુર; પૃષ્ઠ : ૨૮; કિંમત : કંઈ નહીં.

રાજસ્થાન રાજ્યમાં સહકારી મંડળીઓને કેવા પ્રકારની સરકારમદદ મળે છે તે આ પુસ્તકમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. જુદી જુદી જાતની મંડળીઓને જે રોકડ મદદ સબસિડી તરીકે અપાય છે તેનો મંડળીની જાતવાર આમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તક હિન્દી ભાષામાં છે, અને રાજસ્થાનની પ્રજાને ઉપયોગી છે.

सहकारी सभा की कार्यवाही : લેખક : રામપાલ પરિહાર; પ્રકાશક : પ્રચાર સંવિભાગ, સહકારી વિભાગ, રાજસ્થાન, જયપુર; પૃષ્ઠ : ૧૦; કિંમત : કાંઈ નહીં.

સહકારી મંડળીને નોંધાવ્યા પછી આગળ કેવી રીતે કામકાજ કરવું તેનું યથાર્થ વર્ણન હિન્દી ભાષામાં આપવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક સહકારી પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવનારાંએ વાંચવા જેવું છે.

सहकारिता से ग्रामस्वराज्य : લેખક : ઓંકાર પારીક; પ્રકાશક : પ્રચાર સંવિભાગ, સહકારી વિભાગ, રાજસ્થાન, જયપુર; પૃષ્ઠ : ૧૧; કિંમત : કાંઈ નહીં.

સહકારી પ્રવૃત્તિથી આપણાં ગામડાંને એકાં કરી શકાય છે અને એની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ સુધારી શકાય છે એ વિષય ઉપર આપેલો લેખ આ પુસ્તકમાં હિન્દી ભાષામાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. સહકારી પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવતાં માટે વાંચવા જેવું પુસ્તક છે.

आपके प्रश्न हमारे उत्तर : સંપાદક અને પ્રકાશક : પ્રચાર સંવિભાગ, સહકારી વિભાગ, ગજસ્થાન, જયપુર; પૃષ્ઠ : ૪૧; કિંમત : કાંઈ નહીં.

સહકારી પ્રવૃત્તિ અંગે ગામડાંઓમાંથી પુછાયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર જયપુર રેડિયો સ્ટેશનેથી આપેલા તેને એકત્ર કરી આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કર્યા છે. પુસ્તક હિન્દી ભાષામાં છે. સહકારી પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવતાં માટે તે ઉપયોગી છે.

બીજી પંચવર્ષીય યોજના : પ્રકાશક : પબ્લિકેશન્સ ડિવિઝન, મિનિસ્ટ્રી ઑફ ઇન્ફર્મેશન ઍન્ડ બ્રૉડકાસ્ટિંગ, ભારત સરકાર, ઓલ્ડ સેક્રેટરીએટ, દિલ્હી-૮; પૃષ્ઠ : ૮૦; કિંમત : રૂ. ૦-૪૦

બીજી પંચવાર્ષિક યોજના અંગેની સંપૂર્ણ માહિતી આ પુસ્તકમા પ્રશ્નોત્તર રૂપે આપી છે. દેશની પ્રગતિ અને વિકાસ કેવો અને કેટલો થઈ રહ્યો છે એ માહિતી એમાં મળે છે. જિજ્ઞાસુઓએ પુસ્તક વાંચવા જેવું છે.

દાદાજીના પ્રયોગો : લેખક : વૈદ્ય મોહનલાલ ચૂનીલાલ ધામી; પ્રકાશક : સૌરિન્દ્રકુમાર મોહનલાલ ધામી, વીર ઔષધાલય, રાજકોટ; પૃષ્ઠ : ૩૦૪; કિંમત : સવાછ રૂપિયા

વૈદક સંબંધી જુદા જુદા ચારસોનવાણુ પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યા છે. પ્રયોગો લેખકના પોતાના અનુભવોનુ દોહન છે. આ પ્રયોગો એમણે સૌરાષ્ટ્રનાં છાપાંમાં ‘સાચવી રાખો’ના શીર્ષક નીચે પ્રગટ કરેલા તે સર્વનો આ સંગ્રહ છે. પુસ્તક ઉત્તમ કોટીનું છે. ગામડાંના ખૂણે ખૂણે જ્યાં માંદાની સારવાર માટે કોઈ સાધન ન મળે ત્યાં જો આવું એકાદું પુસ્તક હોય તો તેનાથી દરદીઓની ઘણી સારવાર કરી શકાય તેમ છે. પુસ્તક ઘેર ઘેર વસાવવા જેવું છે.

અનુભવપોથી : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૩૨૦; કિંમત : સવાછ રૂપિયા

વૈદક સંબંધી પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોમાં નવીન ભાત પાડતું આ પુસ્તક છે. સૌરાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ કાળિદાસ પોપટભાઈ (દાદાજી)ના અનુભવો એમના શિષ્ય વૈદ્યશ્રી ધામીજીએ અત્રે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કર્યા છે. રચના વાર્તારૂપે છે અને વાચવામા ખૂબ ગમે તેવી છે. સૌરાષ્ટ્રનાં છાપાંઓમાં આ વાર્તાઓ છૂટક છૂટક આવી ગયેલી હોઈ અત્રે તેને એકત્ર કરી પ્રગટ કરી છે. પુસ્તકની અંદરની સામગ્રી એટલી તો સુંદર અને ઉપયોગી છે કે પુસ્તક ઘેર ઘેર વસાવવા લાયક છે.

દાદાજીનું વૈદું : લેખક : વૈદ્ય મોહનલાલ ચૂનીલાલ ધામી; પ્રકાશક : સૌરિન્દ્રકુમાર મોહનલાલ ધામી. વીર ઔષધાલય, રાજકોટ; પૃષ્ઠ : ૩૧૧; કિંમત : સવાછ રૂપિયા

જુદાં જુદાં દરદો ઉપરનું વિવેચન આ પુસ્તકમાં છે. એનાં પ્રકાર, એનાં કારણો અને લક્ષણો આપી તે ઉપર ઉપચારો અને પથ્યાપથ્ય અનુક્રમે આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યાં છે. જુદાં જુદાં ચોત્રીસ દરદોની આ રીતે એમાં માહિતી આપવામાં આવી છે. ગામડાંમાં સાધારણ વૈદકનો ધંધો કરનારને આ પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી છે. આમજનતાને પણ દરદોની સારવાર માટે ઉપયોગી છે. પુસ્તક એકંદરે ઉત્તમ કોટીનું હોઈ ઘેર ઘેર વસાવવા લાયક છે.

વિ.

મહાભારતની નીતિકથાઓ : લેખક : ધૂમકેતુ; પ્રકાશક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ ૧; કાર્ડબોર્ડપટ્ટીનું જેકેટ સાથેનું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૨૦૮; કિંમત : રૂ. ૪-૦૦

શ્રી ધૂમકેતુએ મહાભારતમાંથી વસ્તુ લઈ લોકોમાં સંસ્કારવારસો સચવાઈ રહે અને નૈતિક જીવનધોરણ ઊંચું આવે એ આશાએ વાર્તારૂપે આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. જનસમાજમાં સંસ્કાર ઘડવા આવી કથાઓ ઘણી જરૂરની છે. ધૂમકેતુની કલમે લખાયેલી આ કથાઓ દ્વારા સમાજમાં સંસ્કારો ઝીલી શકાય તેમ છે. સા કોઈ આ વાતો હોંસે હોંસે વાંચી શકશે. આવાં પુસ્તકો સસ્તાં વેચાય તેમ થવું જોઈએ. ધૂમકેતુ જેવા સારા લેખકો પણ આવાં પુસ્તકો વધારે કિંમત પ્રકાશકો મૂકે તેવી રીતે વેચાવે તે સારું નથી. આવા લેખકોએ તો સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય જેવી સંસ્થાઓ દ્વારા તેમનું સાહિત્ય સસ્તી કિંમતે વેચાય તેમ કરવું જોઈએ.

સુભાષિતકથાઓ ભા. ૧ : લેખક : પ્રફુલ્લ ઠાકોર અને પરમાનંદ દવે; પ્રકાશક : વોરા એન્ડ કું., કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ : ૧૧૨; કાચું પૂઠું; કિંમત : રૂ. ૧-૭૫

સુભાષિતકથાઓમાં ૩૩ કથાઓ રજૂ થઈ છે. એકે એક વાત એક એકથી ચડી જાય તેવી છે. કથાઓ નાનાં બાળકોમાં સંસ્કાર રેડી શકે તેવી છે. આ વાતો જનસમાજને રૂઢિઓ અને અનીતિમાં ગરકાવ થતો બચાવે તેમ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય એકાંકીઓ : સંપાદક : ચૂનીલાલ મડિયા; પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૨૩૬; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડપટ્ટી; કિંમત : રૂ. ૪-૦૦

ભાઈ મડિયાએ જુદા જુદા દેશોના લેખકોએ લખેલાં નાટકો ઉપરથી વસ્તુ લઈ ગુજરાતીમાં આ એકાંકીઓ ઉતાર્યાં છે. મોટાકાકાની મૈયત, વાંદરો, ગૃહશાંતિ, દેવદ્વારે, સાગરનાં ઊર્મિ, ત્રિમૂર્તિ, ઉંદરિયું, કાળો દેવ, મનહરવિલાનું વેચાણ, વઝીરની વહુઓ, ખેલરો, અવાજને તાંતણે, અને પડછાયા આ નાટકો શાળાઓમાં બાળકો ભજવી શકે તેવાં છે. જન-સમાજમાં ચાલુ થયેલા રંજન કાર્યક્રમોમાં આ નાટકો ચાલી શકે તેમ છે.

કોનો વિજય અને બીજી વાતો : લેખક : સ્વ. રમણલાલ વ. દેસાઈ; પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૧૦૦; કાચું પૂઠું; કિંમત : રૂ. ૧ા

બાળકોના ઊગતા માનસને ખીલવે અને માનવજીવનનું રહસ્ય સમજવાની શક્તિ તેમનામાં ખીલે એ દૃષ્ટિએ આ વાર્તાઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે. દરેક પુસ્તકાલયે તે વસાવવા જેવી છે.

પ્રેમમૂર્તિ કાગાવા : લેખક ઈશ્વરભાઈ પટેલ; પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પાન : ૩૨; કાચું પૂઠું; કિંમત : ૬૦ ન. પૈ.

જાપાનીઝ સંતકવિ કાગાવાનું જીવનચરિત્ર ભાઈ ઈશ્વરભાઈએ પોતાની સિદ્ધહસ્ત કલમે ઉતાર્યું છે. આ પુસ્તકથી નાનાં બાળકો અને જનસમાજ બીજાના જીવનમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનું શીખી શકે તેમ છે. ગમે તેટલાં કષ્ટો છતાં જનસેવા એ પ્રભુસેવા માનનાર કાગાવાનું જીવન વાંચવા જેવું છે.

માનવસ્વભાવનું સરળ જ્ઞાન : સંપાદક ને પ્રકાશક : કાસમ હાજી ઉમર મેવાવાલા, મીઠાધર ચોક, કરાંચી; કાર્ડબોર્ડપટ્ટીનું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૧૦૦; કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

માનવસ્વભાવ ઉપર આપેલાં ભાષણોનો સાર સંગ્રહી આ પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. મનુષ્યને જીવનમાં પડતી મુશ્કેલીઓ ઉકેલવામાં આ પુસ્તક સાધનરૂપ બની શકે તેમ છે.

ખાંડ અને સાકર : સંપાદક : ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ; પ્રકાશક : બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કું., ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ; પાન : ૫૦; કિંમત ૭૫ ન. પૈ.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇતર વાચન તરીકે આ પુસ્તક ઉપયોગી થાય તેમ છે. આ પુસ્તક દ્વારા નાનાં બાળકોને પણ ખેતી અને તેમાંય શેરડીનું ઉત્પાદન અને તેમાંથી બનતી ચીજોનું પૃથક્કરણ કરવાની રીતો સમજાવી શકાય તેવું છે.

નાના ઉદ્યોગો માટે શી સગવડો છે ? : લેખક : આર. એસ. ભટ્ટ; પ્રકાશક : પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિ, પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ: પાન : ૩૨; કિંમત : ૪૦ ન. પૈ.

ભાઈ આર. એસ. ભટે રાજ્યમાં નાના ઉદ્યોગો ગામડાંમાં કઈ રીતે ખીલવી શકાય, કયા કયા ઉદ્યોગો હાથ ધરાય, તેને સરકાર કઈ રીતે મદદ આપે છે, તે મેળવવા શું કરીએ તો સવેળા મેળવી શકાય તે વિગતવાર આપ્યું છે. તમામ ગામડાંના ભાઈ ઓએ આ પુસ્તિકા વાંચવા જેવી છે.

અણુશક્તિ ભસ્માસુર કે કલ્પવૃક્ષ ? લેખક : મનુભાઈ મહેતા; પ્રકાશક, પૃષ્ઠ, કિંમત : ઉપર પ્રમાણે

અણુશક્તિનું રહસ્ય સૌ કોઈ સમજી શકે તેવી ભાષામાં લખવા ઉપરાંત એની ઉપયોગિતા — વિનાશમાં અને કલ્પવૃક્ષ બનાવવામાં કેટલી ને કેવી છે તે પણ સારી રીતે બતાવ્યું છે. સૌએ આ પુસ્તિકામાંની માહિતી મેળવવા જેવી છે.

મ. કા.

વિદ્યાર્થી બહેનોને : લેખક : ડુંગરશી ધરમશી સંપટ; પ્રકાશક : સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ અને પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨; પાન : ૭૮; પૂઠું : જાડા કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦-૬૦

જ્ઞાનભંડાર જેવા આ પુસ્તકની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે, એ જ એની ઉપયોગિતાની અને લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ પૂરી પાડે છે. લેખક જાણીતા ને લેખનકાર્યમાં ખૂબ ઘડાયેલા છે. સાદી ને સહેલી ભાષા તેમની હથોટી છે; છતાં અહીંતહીં તેમના હાથે ભાષા વગેરેની ક્ષતિઓ પ્રવેશવા પામી છે, એ નવાઈની વાત છે. પ્રકાશક સંસ્થાને આવું આકર્ષક ઢબનું પુસ્તક બહાર પાડવા બદલ ધન્યવાદ ઘટે છે. દરેક પુસ્તકાલયમાં તેમ જ ઘરમાં આ અતિ ઉપયોગી પુસ્તકને સ્થાન મળવું ઘટે છે. આ ગ્રંથમા જે ૩૦ વિવિધ વિભાગ છે તે ભારોભાર સદ્બોધથી ભરેલા છે, અને આજના જમાનાની યુવતીઓ એ સૌ વાંચે, વિચારે, પચાવે ને અનુસરે તો તેમનો સંસાર સુખી નીવડે, એમાં શંકા નથી.

અંતરનાં અજવાળાં : લેખક : સ્વ. જેઠાલાલ ત્રિ. ચૌધરી; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પાન : ૪૮; પૂઠું : કાગળનું; કિંમત : રૂ. ૦-૭૫

. આ ત્રિ-અંકી ઐતિહાસિક બાલનાટકની ચોથી આવૃત્તિ છે. એમાં શિવાજી-ઓરંગઝેબ-ના પ્રસંગનું ચિત્રણ છે. એના લેખક સ્વર્ગસ્થ થયા છે એટલે એમની ભાષાની ક્ષતિઓ વિશે

અહીં કાંઈ લખવું એ નિરર્થક છે. પરંતુ સંપાદક શ્રી રમણલાલ ના. શાહે બાળકો માટેના આ પુસ્તકનું સંપાદન કરતાં ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈતી હતી. એ ને એ વિશેષનામની જોડણી એ ને એ ગ્રંથમાં જુદી જુદી રીતે થાય, એ બાળકોના મગજ ઉપર ખોટા સંસ્કાર પાડે એ દેખીતું છે. 'લ્યો', 'સેરે', 'માવળી', 'કયી', 'શું જવાબ', 'ઘર ફૂટે', 'રૂદ્રાક્ષ', 'ખચિત', 'બક્ષીસ' વગેરે ભાષાદોષો તથા 'મકસંક્રાન્તિ', 'બાદશાઝ', 'ભગવા ઝુંડા' વગેરે જેવા મુદ્રાણદોષો આવી જાણીતી પ્રકાશનસંસ્થાના આવા નાનકડા પ્રકાશનમાં નજરે પડે એ ખેદની વાત છે. બાલપુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તિકા હોય તો તેના વાચનથી બાળકોના ઐતિહાસિક જ્ઞાનને પોષણ મળે, એ સ્પષ્ટ છે.

ટોલ્સ્ટોયની નીતિકથાઓ: લેખક: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પ્રકાશક: ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પાન: ૪૪; પૂઠું: કાગળનું; કિંમત: રૂ. ૦-૫૫

આ પુસ્તિકાની આ ચોથી આવૃત્તિ છે અને તેમાં 'ત્રણ સવાલો,' 'પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર' અને 'સુખ શેમાં છે?' એ શીર્ષકવાળી ત્રણ લઘુકથાઓ છે. લેખક બાલસાહિત્યના પ્રખર ઉત્પાદક છે. તેમની ભાષા સાદી અને સહેલી છે પણ તેઓ શુદ્ધ જોડણી શીખી લે અને વિરામચિહ્નોનો સદુપયોગ જાણી લે એ ઇષ્ટ છે. 'કયી,' 'વતી,' 'વ્યાજબી,' 'અધુરૂં,' 'ઘરડી ઉંમર,' 'કારણ સિવાય,' 'બડી ખંધી,' 'લહેણા' 'દીવાળાં,' 'નુકશાન,' 'ગુમાઈ જાય,' વગેરે જેવા પ્રયોગો બાળમાનસ ઉપર ખોટા સંસ્કાર પાડે, એમ સમજી લેખક લખાણ કરશે, એવી આશા છે. આ પુસ્તિકા ગૃહપુસ્તકાલયમાં તથા ગ્રામપુસ્તકાલયમાં સ્થાન પામે એ ઇષ્ટ છે.

ભવ્ય જગત: લેખક અને પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે; પાન: ૯૬; પૂઠું: જાડા કાગળનું; કિંમત: રૂ. ૧-૫૦

આ સર્વોપયોગી પુસ્તકની આ પાંચમી આવૃત્તિ છે, એ જ એની લોકપ્રિયતાની સાબિતી પૂરી પાડે છે. જગતની ભવ્યમાં ભવ્ય અને સુપ્રસિદ્ધ સોળ બાબતોની માહિતી આ પુસ્તક પૂરી પાડે છે. લેખક સિદ્ધહસ્ત હોવા છતાં એમની કલમમાંથી 'ઓગીઝ,' 'રેલ્વે,' 'ઈર્વીન,' 'કયી,' 'નુકશાન,' 'કિલ્લોલ,' 'ધર્મચૂસ્ત,' 'વિશાત,' 'પ્રસંશા,' 'પ્રતિક,' 'વાગે' 'હકુમત,' 'દિવાલો,' 'ઉગ્રપ,' 'બદ્રીનાથ,' 'ઋષિકેશ,' 'બહુત ઊંચો,' 'કુશળ બુદ્ધિ,' 'ચોરીઓ,' 'છપ્પણીઓ,' 'કુંડામાં,' 'કિંમતી,' 'મિલકત,' 'વૃતાનખાન,' વગેરે જેવી ગલતીઓ સરી પડી છે, એ ખરેખર ખેદની વાત છે. પ્રકાશક સંસ્થા સુપ્રસિદ્ધ છે છતાં તેના આ ગ્રંથમાં 'રમગ્રાલ,' 'વજનો,' 'એસ્વેલીટ,' 'સયુંક્ત,' 'પાછાથી બાજુ,' 'ઓગદાંઓ,' 'અટકે,' જેવા મુદ્રણદોષો નજરે ચડે, એ પણ ખરેખર ખેદની વાત છે. પાંચ આવૃત્તિ થઈ તો યે આ ક્ષતિઓ રહી જવા પામી છે, એ હકીકત તરફ લેખકનું અને પ્રકાશકનું ધ્યાન ખેંચવા આમ લખવું હિતાવહ જણાયું છે. અવનવી અને જાણવા જેવી હકીકતથી ભારોભાર ભરેલું આ સચિત્ર પુસ્તક દરેક પુસ્તકાલયમાં સ્થાન પામે એ ઇષ્ટ છે એટલે અમે એ વસાવવા એમને ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ, અને વાચકોનું ધ્યાન તેના તરફ દોરવાની વિનંતી ગ્રંથપાલને કરીએ છીએ. લેખકને તેમ જ પ્રકાશક સંસ્થાને અમે ખાસ જણાવવા માગીએ છીએ કે હિમાલયના એવરેસ્ટ શિખરની ઊંચાઈ

૨૯૦૦૨ ફીટ નથી પણ ૨૯૧૪૧ ફીટ છે, એ તો હવે પ્રસિદ્ધ છે. બીજી આવૃત્તિમાંથી ઉપલી બધી ખામીઓ દૂર થશે એવી આશા છે.

નાનકડી વાતો : લેખક તથા સંપાદક : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠસંખ્યા : ૬૪; કિંમત : ૦-૮૭

બાળકો માટેની આ પુસ્તિકાની આ સાતમી આવૃત્તિ છે, અને તેના લેખક તથા સંપાદક બાળસાહિત્યના જૂના અને જાણીતા સર્જક છે. પરંતુ આટઆટલી વાર પુનર્મુદ્રણ થયું હોવા છતાં તેમાં ઢગલાબંધ જોડણીદોષો, વ્યાકરણદોષો તેમ જ મુદ્રણદોષો રહી જવા પામ્યા છે, એ હકીકત ખેદજનક છે. ભાષા સહેલી અને બાળકોથી સમજાય તેવી છે; પણ શરૂઆતમાં જ 'રમણલાલ' શબ્દ જોતાં ખેદ થાય છે. પહેલી જ વાર્તામાં 'દમમામભરી' શબ્દ ખૂંચે છે. 'લાભી,' 'પુરબહારમાં,' 'જાળ'ને બદલે 'જાળી,' 'વિસામો'ને બદલે 'વિમાસો,' 'ખુશ'ને બદલે 'ખુશી,' 'દાંત'ને બદલે 'દાંછ,' 'બાકોરું'ને બદલે 'બારું,' 'વછેરો'ને બદલે 'વછોરો,' 'લાગ્યા'ને બદલે 'લાવ્યા,' 'ફરજ અદા કરવાની તારી ધગશ'ને બદલે 'તારી ફરજ અદા કરવાની ધગશ,' 'અથાણું કરવા પીપમાં મૂકયું છે'ને બદલે 'પીપમાં અથાણું કરવા મૂકયું છે' વગેરે પ્રકારના નિરાધાર પ્રયોગો બાળકો સમક્ષ રજૂ થાય તેથી તેમનાં મગજ ઉપર ભાષા વિષે ખોટા સંસ્કાર પડે, એ દેખીતું છે. નવી આવૃત્તિમાં લેખક શ્રી કોઈ તજ્જ્ઞ પાસે આવી ખામીઓ દૂર કરાવી લેશે એવી આશા છે.

આ પુસ્તિકામાં ૨૦ વાતો છે. દરેક વાર્તાની શરૂઆતમાં વિષયસૂચક ચિત્ર અપાયું છે, મોટાં બીબાં વપરાયાં છે અને ઉઠાવ આકર્ષક લાગે છે. પરંતુ આ પુસ્તક બાળપુસ્તકાલયમાં રાખવા અમે ભલામણ કરી શકતા નથી. અમારા મત તરફ લેખકનું અને જાણીતી પ્રકાશક સંસ્થાના સંચાલકનું ધ્યાન ખેંચવાનું અમને હિતાવહ લાગે છે.

ભ.

પ્રો. ગજ્જરની જીવનકથા : લેખકો : ડૉ. અશ્વિન મા. ત્રિવેદી, પ્રો. સાંકળચંદ જે. શાહ અને ડૉ. રસિકલાલ કે. શાહ; પ્રકાશક : ડૉ. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, નિયામક, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા; પૃ ઃ ૧૭૬ + ૮; કિંમત : રૂ. ૪-૭૫

વડોદરાના વિખ્યાત રાજવી શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે જેમની પ્રશંસા કરી હતી એ પ્રો. ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ ગજ્જર ભુલાય તેમ નથી. પ્રો. ગજ્જર એક મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હતા, સારામાં સારા કેળવણીકાર હતા; પણ એક જ ક્ષેત્રમાં એ બંધાઈ રહ્યા નહિ. પ્રોફેસર તરીકે સેવા આપ્યા પછી એમણે ટૅકનોકેમિકલ પ્રયોગશાળા શરૂ કરી. મોતી સુધારવાની નવી નવી રીતો શોધી, પ્લેગ અને ઇન્ફલ્યુએન્ઝા માટે અનેક દવાઓ બજારમાં મૂકી, કાપડના ઉદ્યોગને વધારવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો અને એવી રીતે ઘણી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી, વિકસાવી અને એમાં યશ પ્રાપ્ત કર્યો. એ બધામાં એમની દૃષ્ટિ દેશસેવાની હતી. પોતાના જ્ઞાનનો, પોતાની શક્તિનો અને શોધનો દેશને કેવી રીતે વધુ લાભ મળે એની ભાવના પ્રો. ગજ્જર સતત સેવતા હતા. આ સમર્થ પુરુષને વિશાળ મિત્રમંડળ પણ હતું. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના લેખક સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી પ્રો. ગજ્જરના પરમ મિત્ર હતા, તેવી જ રીતે કાન્ત અને લલિતજી જેવા કવિઓ

અને કેશવલાલ ધ્રુવ, આનંદશંકર ધ્રુવ અને બ. ક. ઠાકોર જેવા સમર્થ વિદ્વાનો સાથે પણ એમને મીઠાશભર્યો સંબંધ હતો. કવિ નાનાલાલ તો પ્રો. ગજ્જરને ' માય ડિયર કાકા ' એવા શબ્દોથી સંબોધતા. સૌને પ્રો. ગજ્જર માટે અંતરનો ભાવ હતો. જે કોઈ એમના પરિચયમાં આવતું એને એમના હૃદયની ઉદારતાનાં દર્શન થતા.

અનેકના એ ગુરુ હતા, અનેકના એ મિત્ર હતા, અનેકના એ બંધુ જેવા હતા, અનેકને એમણે પ્રેરણા આપી છે, અનેકના દુઃખમાં ભાગ લીધો છે અને ઘણાને આર્થિક મદદ પણ કરી છે.

આવા ઉદાર, પરોપકારી, કર્તવ્યનિષ્ઠ અને દેશની ઉન્નતિનો વિચાર કરનાર પ્રો. ગજ્જરનું જીવનચરિત્ર યુવાનોને પ્રેરણા આપે તેવું છે. એમના દેહવિલયને લગભગ ચાળીસેક વર્ષ જેટલો સમય થઈ ગયો છે, છતાં મોડું મોડું પ આવું ચરિત્ર મળે છે તે આનંદનો વિષય છે.

લેખકોએ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં ઠીકઠીક પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હોય એમ લાગે છે. ભાષા સારી છે. પત્રવ્યવહારનું પ્રકરણ અને છેલ્લું પ્રકરણ પુસ્તકના મહત્ત્વને વધારે તેવાં છે. મુદ્રણ સ્વચ્છ અને સુંદર છે; કાગળ પણ સારા છે. આવી સુંદર કૃતિ પ્રગટ કરવા બદલ લેખકોને અને પ્રકાશકને ખરેખર અભિનંદન ઘટે છે.

કૌમાર-અસંભવમ્ : મૂળ લેખક : રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર; રૂપાંતરકાર : હકુમત દેસાઈ; પ્રકાશક : હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૧૩૫; કિંમત : રૂ. ૨–૮–૦

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે બંગાળી ભાષામાં અનેક નવલકથાઓ લખી છે. એમાંની એકનું નામ છે ' ચિરકુમારસભા. ' ' કૌમાર-અસંભવમ્ ' એ ' ચિરકુમારસભાનું ' નાટ્યરૂપાંતર છે.

ચંદ્રબાબુ નામના એક નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક ઊંચો આદર્શ નજર સન્મુખ રાખીને એક સભાની સ્થાપના કરે છે. આ સભામાં દાખલ થનાર કદી લગ્ન કરી શકે નહિ એવો સભાનો કડક નિયમ હોય છે. લગ્નબંધનમાં પડેલા માણસથી દેશસેવા થઈ શકતી નથી એવું પ્રાધ્યાપક સાહેબનું માનવું હતું. અનેક નવજવાનો આ સભામાં જોડાય છે ને ઊંચા ઊંચા આદર્શોની ચર્ચાથી સભાને ગજાવે છે; પણ વૈરાગ્ય વગરના ત્યાગનું" જેવું ફળ આવે છે તેવું સમજ વગરની સેવાનું પરિણામ આવે છે. અક્ષયકુમાર નામનો સભાનો એક નવજવાન પુરબાલા નામની એક યુવતી સાથે પરણી જાય છે ને સભાનો ત્યાગ કરે છે. પછી તો છિદ્રેષ્વનર્થા બહુલી ભવન્તિ એ ન્યાયે કહેવાતા શૂરવીર સભાસદોનાં મન પણ ચંચળ બની જાય છે. મહાન આદર્શોની જોરશોરથી વાતો કરનાર પૂર્ણ નામના એક નવજવાનને પ્રાધ્યાપક સાહેબની ભાણી નિર્મળા વગર પોતાનું જીવન અપૂર્ણ લાગે છે. તેવી જ રીતે શ્રીશ અને વિપિન નામના સભાના આગળ પડતા સભ્યો પણ, સભાને સૌથી પહેલાં રામરામ કરી ચાલ્યા જનાર અક્ષયબાબુની જાળમાં સપડાય છે ને પોતાના સિદ્ધાંતોને છોડીને પાણિગ્રહણસંસ્કાર માટે તૈયાર થઈ જાય છે.

એક સારા પ્રહસનની ગરજ સારે તેવું આ નાટ્યરૂપાંતર બન્યું છે. કવિવરના મૂળ ઉપન્યાસમાં જે કટાક્ષ છે તે આ પ્રહસનમાં બહુધા જળવાયો છે. ભાષા રંગભૂમિના નાટકને યોગ્ય છે. પ્રાધ્યાપકના અને પુરબાલાના પાત્ર સિવાય નાટકનાં બીજાં પાત્રો રંગીલાં છે. કર્તા,

કોની સાથે, કેવી રીતે બોલવું તેની એ દરકાર રાખતાં નથી અને એથી તો પુરુષાવાના મુખથી 'લાજો, જરા લાજો' એવા શબ્દો વારંવાર જે બોલાવ્યા છે તે નાટકના વાચકોને પણ ચેતવણીનો સૂર સંભળાવતા હોય એવું અમને લાગે છે.

એકંદરે નાટ્ય રૂપાંતર સારું થયું છે. નાટ્યશોખીનોને તે અવશ્ય ગમશે.

મંગલમૂર્તિ : લેખક : અનંત આચાર્ય; પ્રકાશક : શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૯૬, કિંમત : રૂ. ૧–૫૦

ભજવી શકાય તેવું આ એક નાટક છે. એના ત્રણ અંક છે. બા, પ્રબોધ, રજની, સતીશ અને સ્મિતા આ પાંચ નાટકનાં ચમકતાં પાત્રો છે. પ્રબોધ મોટાભાઈ છે; સતીશ નાનો. મોટાભાઈની પત્ની રજની મોજીલી છે, નવા જમાનાના રંગે રંગાયેલી છે. નાનોભાઈ બહારગામ ભણે છે. અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને જ્યારે એ પાછો આવે છે ત્યારે એ પોતાની સાથે સ્મિતા નામની એક સુંદરીને પણ લાવે છે. સ્મિતાને પરણીને સતીશ લાવ્યો છે એ સમાચાર તુરત જ પ્રગટ થાય છે, પરંતુ ઘરનાં બધાં એને સત્કારે છે. આમાં સ્મિતાને એનુ રૂપ અને વિનય મદદ કરે છે. અજાણી હોવા છતાં સ્મિતા પોતાના સદ્‌ગુણથી સૌને જીતી લે છે.

પણ થોડા દિવસ પછી મધુકર નામનો એક જુવાન સ્મિતાનો ભાઈ બનીને મહેમાન તરીકે આવે છે ને ઘરમાં અડ્ડો જમાવે છે. સ્મિતા ચમકે છે, પણ મૌન સેવે છે. કર્તવ્યનિષ્ઠ પતિથી અસંતુષ્ટ રહેતી મોજીલી રજની મધુકરની જાળમાં ફસાય છે ને એની સાથે ઘર છોડીને જવા તૈયાર થાય છે. આ વખતે સ્મિતા જાગ્રત બને છે, ને કુળની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા કરવાને ખાતર સાફ સાફ જણાવે છે કે "મધુકર મોટામાં મોટો બદમાસ છે. એની સાથે મારો કોઈ સંબંધ નથી." ખલ મધુકર પણ પોતાનો દાવ એલે છે. એ સ્મિતાને એક નાચનારીની પુત્રી તરીકે ઓળખાવે છે. સ્મિતા હિંમતથી એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે ને ઘર છોડવા તૈયાર થાય છે; પણ વિનાશમાંથી આખા કુટુંબને બચાવી લેનાર આ નાની વહુને કોઈ જવા દેતું નથી.

કાદવમાંથી કમળ પ્રગટ થાય છે એથી શું કમળનું મૂલ્ય નથી ? નાટકની રચના સારી થઈ છે. ભાષા-શૈલી સરળ છે. બાનું પાત્રાલેખન ધ્યાન ખેંચે તેવું છે.

વિવેકા–ભાગ ૧લો : લેખક અને પ્રકાશક : છોટાભાઈ ચૂનીભાઈ પટેલ, બરોડા બેન્ક પાસે, વિજાપુર (ઉ. ગુ.); પૃ૪ : ૧૪૦; કિંમત : રૂ. ૨–૫૦

લેખકની આ પહેલી નવલકથા છે. એમાં નારીશક્તિને બિરદાવવા એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. અબળા, તરીકે સંબોધન પામતી નારી ખરી રીતે પ્રબળા છે ને જ્યારે એ પોતાના ખરા સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે ત્યારે એના હાથે જોનારા અને સાભળનારા સ્તબ્ધ બની જાય તેવાં કાર્ય બને છે.

આ નવલકથાની નાયિકા–વિવેકા એક તેજસ્વી નારી છે. એનું ખરું નામ તો વિનોદિની. પતિ પોતાના તરફ વહેમની નજરથી જુએ છે એ વાતની સ્પષ્ટ સમજ પડતાં વિનોદિની ઘર છોડે છે ને વિવેકા નામ ધારણ કરી એક વિકાસગૃહમાં દાખલ થાય છે. એ પછી પોતાની આવડતથી, ચતુરાઈથી, શક્તિથી એ આગળ ને આગળ વધતી જાય છે, હિંમત બતાવે છે, પરાક્રમ કરે છે ને પૂજાય છે. વાર્તા આવી રીતે વધતી જાય છે.

નવલકથાનો આ પહેલો ભાગ છે, એટલે પૂર્ણ ચિત્ર વાચકને જોવા નહિ મળે; છતાં આ સ્થળે એટલું કહી શકાય કે ભવિષ્યમાં આથી ચઢિયાતી વાર્તાકલા લેખક જરૂર બતાવી શકશે.

વીર વિદ્યાર્થી : લેખક : મદન પરીખ; પ્રકાશક : જનતા પ્રકાશન કાર્યાલય, દેસાઈ શેરી, વડોદરા અને એમ. સી. કોઠારી, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ : ૬૯; કિંમત : રૂ. ૦-૭૫

આ પુસ્તિકામાં આપણા ગુજરાતના મહામંત્રી ડૉ. જીવરાજ મહેતાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે.

ડૉ. જીવરાજભાઈની દેશભક્તિ જાણીતી છે. ઉચ્ચ કોટીના સફળ દાક્તર તરીકે પણ એમનું નામ મશહૂર છે. એમણે સમાજસેવક તરીકે અને સમાજસુધારક તરીકે પણ ઉત્તમ સેવા બજાવી છે. વિશ્વવંદ્ય ગાંધીજી અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ જેવાએ જેમના સદ્‌ગુણોની તારીફ કરી હતી એવા ડૉ. મહેતા ખરેખર આપણા દેશનું એક મહામૂલું રત્ન છે. એમના વિષે ટૂંકાણમાં જાણવા જેવી લગભગ બધી જ બાબતોનો આ પુસ્તિકામાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તિકા દરેક વિદ્યાર્થીએ એક વાર અવશ્ય વાંચી જવા જેવી છે. પુસ્તકાલયો માટે આ પુસ્તિકાની ખુશીથી ભલામણ થઈ શકે. લેખકને તથા પ્રકાશકોને અભિનંદન !

કિંમત થોડી ઓછી રાખવા જેવી હતી.

હીરો અડબંગ : લેખક : પ્રભાકર રાજી; પ્રકાશક : હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત; પૃષ્ઠ : ૬૪; કિંમત : રૂ. ૧-૦૦

બાલવાર્તાઓની આ મજાની ચોપડી છે. એમાં ૭ વાર્તાઓ રજૂ કરવામાં આવી છે. 'હીરો અડબંગ'ની વાર્તા સૌથી પહેલી છે. અડવાભાઈ કે બાઘડાભાઈનાં નામોને યાદ કરાવે તેવા શ્રીયુત અડબંગજી બાળકોને હસાવ્યા સિવાય નહિ રહે. બીજી વાર્તાઓ પણ બાળકોને ગમે તેવી છે. ચોપડી સચિત્ર છે. એનાં રૂપ-રંગ, લખાવટ બધું બાળમાનસને રુચે તેવું છે.

ટીંગલીંગ : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૫૬; કિંમત : રૂ. ૦-૮૮

આ ચોપડીમાં ચાર વાર્તાઓ છે. બાળકોની કલ્પનાને ઉત્તેજે અને એમનાં મુખને હસતાં બનાવે તેવા પ્રકારની વાર્તાઓ બાલસાહિત્યમાં સારો ઉમેરો કરી શકે. લેખકનો પ્રયત્ન સારો છે. ચિત્રો પણ મજાનાં છે.

સંજીવની : લેખક અને પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૬૮; કિંમત : રૂ. ૧-૦૦

આ કિતાબમાં પણ ચાર વાર્તાઓ છે. એ પૈકી 'દેવતાઈ પીંછી' નામની વાર્તા વધારે સારી છે. ચોપડીમાં થોડાં ચિત્રો પણ છે. લખાવટ સારી છે. બાળકો ઉત્સાહથી વાંચશે.

લંકાની શોધ : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૪૦; કિંમત : રૂ. ૦-૬૨

ચાર વાર્તાઓ અને ચાર ચિત્રો આ પુસ્તિકામાં જોઈ શકાય છે. 'મોટું કોણ ?' એ વાર્તા એક પૌરાણિક પ્રસંગ ઉપરથી લખાઈ છે. પૌરાણિક કથાઓમાંથી પણ ઘણું બધું બાળકોની સમક્ષ રજૂ કરી શકાય તેવું હોય છે. પુસ્તિકાની કિંમત વધારે કહેવાય.

સાહસવીર મોતી : લેખક અને પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૪૮; કિંમત : રૂ. ૦-૭૫

આ ચોપડીની ત્રણે વાર્તાઓ બાળકોને ગમે તેવી છે. 'માહસ્વીર મોતી' નામની પહેલી વાર્તા સૌથી મોટી છે. જંત્રમંત્રને જાણનાર એક કાપાલિકના પંજામાંથી અનેક કન્યાઓને મોતી નામનો એક જુવાન કેવી રીતે છોડાવે છે એનું વર્ણન સુંદર રીતે આ વાર્તામાં થયું છે. કુતૂહલ ટકાવી રાખે તેવા પ્રકારની બીજી પણ બે વાતો છે. ત્રણેક ચિત્રો પણ છે.

યામાતોતાકેનાં પરાક્રમો : લેખિકા : પ્રમીલા શાહ: પ્રકાશક : નવભારત પ્રકાશન મંદિર વતી કિરીટકુમાર મહેતા, ભાવનગર; પૃષ્ઠ : ૯૫: કિંમત : રૂ. ૧-૮-૦

જાપાનના લોકસાહિત્યમાંથી અને બાલસાહિત્યમાંથી આ કૃતિમા રજૂ થયેલી ત્રણ વાર્તાઓ લેખિકાએ તૈયાર કરેલી છે. પહેલી વાર્તા–યામાતોતાકેનાં પરાક્રમો–ખૂબ સુંદર છે. એમાં રાજકુમાર યામાતોતાકેનાં પ્રરાક્રમો બાળકોને અને કિશોરોને પ્રિય થઈ પડે તેવી ભાષામાં વર્ણવ્યાં છે. રાજકુમારની સતી પત્ની–આતોતા ચિબાનાના આત્મસમર્પણનો પ્રસંગ હૃદયસ્પર્શી છે. સતી સ્ત્રી પતિના જીવનની રક્ષા કાજે સમુદ્રમા કૂદી પડે છે ને મૃત્યુને ભેટે છે, એ પ્રસંગ વાર્તાને અસરકારક બનાવે છે. બીજી બે વાર્તાઓ પણ એકંદરે ઠીક છે, પણ પહેલી વાર્તા વધારે રમણીય છે.

ભાષા શુદ્ધ, પ્રવાહી અને બાલમાનસને અનુકૂળ આવે તેવી છે.

જાદુઈ આરસી : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૯૪; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

આ ચોપડીમાં ચાર વાર્તાઓ છે પહેલી વાર્તા પહેલું સ્થાન ભોગવે તેવી છે. આ વાર્તા ઉપરથી જ ચોપડીનું નામ 'જાદુઈ આરસી' રાખવામા આવ્યું છે.

આરસીનો–દર્પણનો–જેને પરિચય નથી એવી નાની બાળકીને મૃત્યુશૈયા પર પડેલી એની મા એક સુંદર આરસી આપીને કહે છે, "બેટા! હું તને ખૂબ યાદ આવું ત્યારે આ જાદુઈ વસ્તુમાં જોજે. મારું મુખ તને એમાં દેખાશે ને તને એથી શાન્તિ વળશે." માના સુંદર મુખ જેવા જ મુખવાળી બાળકી માના મૃત્યુ પછી આરસીમા જુએ છે ને એમાં પોતાના દેખાતા મુખને અજ્ઞાનથી માનું મુખ સમજી લે છે ને આનંદ અનુભવે છે. એની અપરમાતાના ત્રાસથી જ્યારે જ્યારે એ અકળાઈ ઊઠે છે, ત્યારે ત્યારે પોતાના ઓરડામાં દોડી જઈને આરસીમાં માતાનું મુખ જોઈ લે છે, જે ખરેખરી રીતે તો પોતાનું જ પ્રતિબિંબ હોય છે.

બહુ સુંદર કલ્પના છે. આખી વાર્તા રસભરી છે. બાળકોના મૃદુ હૈયાને સ્પર્શ કરે તેવી છે.

માતૃપ્રેમની, પિતૃપ્રેમની, બંધુપ્રેમની, ભગિનીપ્રેમની, મિત્રપ્રેમની અને દેશપ્રેમની વાર્તાઓ બાળકો પાસે મૂકવાથી એમનામાં સારા સંસ્કારો પડે છે. બાળકો દેશનું કીમતી ધન છે, એમ સમજીને આવું સાહિત્ય જે લેખકો સર્જે છે એ બાળકોની પરમ સેવા બજાવે છે, એવું અમારું નમ્રપણે માનવું છે.

કિસારો, સસલો અને મગર તથા ઉરાશીમા નામની બીજી પણ ત્રણ વાર્તાઓ આ ચોપડીમાં રજૂ કરવામાં આવી છે.

બૂઢી કુભારજા : લેખક અને પ્રકાશક : ઉપર પ્રમાણે; પૃષ્ઠ : ૯૦; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

આ ચોપડીમાં પાંચ વાર્તાઓ છે. બધી જાપાનના વાર્તાસાહિત્યમાંથી લીધી છે છતાં એની રજૂઆતમાં લેખિકાબહેનની સ્વતંત્ર શક્તિનાં પણ દર્શન થાય છે. 'સમુદ્રનું પાણી ખારું કેમ ?' એ વાર્તા રમૂજ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. સમુદ્રનું પાણી પહેલાં કંઈ ખારું ન હતું. જાપાનમાં એક એવો અદ્ભુત પ્રસંગ બની ગયો કે એથી સમુદ્રનું પાણી ખારું ખારું થઈ ગયું. કહે છે, દરિયામાં એક જાદુઈ ઘંટી સતત ફર્યા કરે છે. એ ઘંટી ફરતી રહે છે ને એમાંથી કુદરતી રીતે મીઠું નીકળીને દરિયાના પાણીમાં ઓગળ્યા કરે છે.

બે ભાઈઓના વેર-ઝેરને પરિણામે સમુદ્રનું મીઠું જળ ખારું થઈ ગયું. વાર્તા ભલે કલ્પિત હોય પણ જ્યાં વેર-ઝેર છે ત્યાં મીઠાશ નથી હોતી. સંસારરૂપી સમુદ્રને મીઠો રાખવો હોય તો વેર-ઝેરને છોડવાં જોઈએ. આટલી હકીકત આ વાર્તા વાચકોને કહી જાય છે. 'વાવે તેવું લણે ' વગેરે બીજી વાર્તાઓ પણ બાળકોને ગમે તેવી છે.

અક્ષયપાત્ર : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૯૦; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

' અક્ષયપાત્ર 'માં છ વાર્તાઓ છે. અક્ષયપાત્ર, બે બહેનો, પિતા-પુત્રી અને પચરંગી પથરા — આ વાર્તાઓ બાળકો બહુ રસથી વાંચશે. બે બહેનોની વાર્તા કરુણ છે. અક્ષયપાત્રમાં જાપાનના તાવારા નામના એક વીર પુરુષના પરાક્રમનું વર્ણન છે. પિતા-પુત્રીની વાર્તા ' ખાડો ખોદે તે પડે ' એ સિદ્ધાંત સાબિત કરે છે પચરંગી પથરામાં પચીસ ફૂટ ઊંચી મહારાણી જોકાબા ને છવીસ ફૂટ ઊંચા બળવાખોર કોકાઈનાં પાત્રોનું આલેખન છે.

કલ્પનાને ઉત્તેજિત કરે તેવા પ્રસંગોવાળી આ સુંદર વાર્તાઓ બાલસાહિત્યમાં સારો ઉમેરો કરે છે.

અમરલોક : લેખક અને પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૯૬; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

આ કૃતિમાં રજૂ થયેલી પહેલી વાર્તા—અમરલોક એક સારામાં સારી વાર્તા છે; કારણ કે એમાં વાર્તાનો રસ અખંડિત રીતે વહે છે તે સાથે સાથે વાંચનારની સન્મુખ એ સુવિચારો પણ રજૂ કરે છે.

જાપાનના સેન્તારો નામના એક જુવાનને અમર બનવાના કોડ જાગે છે. અમૃત પીવાનું મળે તો અમર થવાય. એને માટે અમરલોકમાં જવું પડે. સેન્તારો અમૃતની શોધમાં નીકળી પડે છે. ફરતો ફરતો એ જોફુકુ દેવના મંદિરમાં આવી પહોંચે છે, ને દેવને આરાધનાથી પ્રસન્ન કરે છે. દેવ પ્રસન્ન થઈ સેન્તારોને સ્વપ્નમાં દેવલોકનાં દર્શન કરાવે છે. ત્યાંના સુખથી કંટાળી આખરે પૃથ્વીલોકમાં આવવા સેન્તારો આજીજી કરે છે, ને દેવ એને જાગૃત બનાવે છે. એ જ વખતે દેવદૂત સેન્તારોની સામે પ્રગટ થઈ એને એક ધર્મગ્રંથ ભેટ આપે છે ને સમજાવે છે કે જે સત્ય, પ્રેમ અને સેવાને અપનાવે છે, એનું જીવન અમૃતમય બની જાય છે.

બે ભાઈઓ, વાંદરાનું કાળજું વગેરે બીજી પણ સચિત્ર વાર્તાઓ છે. બાળકો એને પણ રસથી વાંચશે.

ચાંદકુમારી : લેખક-પ્રકાશક : ઉપર મુજબ; પૃષ્ઠ : ૯૦; કિંમત : દોઢ રૂપિયો

આ ચોપડીમાં ત્રણ વાર્તા છે. ચાંદકુમારીની વાર્તા સૌથી મોટી છે. એ લાંબી હોવા છતાં એની જમાવટ એવી સરસ થઈ છે કે છેવટ સુધી વાંચનારનું એ કુતૂહલ ટકાવી રાખે છે. આ એક પરીકથા છે. ચંદ્રલોકની એક દેવકન્યા શાપને લીધે મૃત્યુલોકમાં બાળકરૂપે પ્રગટ થાય છે. એક કઠિયારો એને ઉછેરે છે. ઉંમરલાયક થતાં એને વરવા કેટલાક રાજકુમારો આવે છે, શહેનશાહ પણ આવે છે; છતાં દેવબાલા (ચાંદકુમારી) સૌને પાછા વાળે છે. શાપની મુદત પૂરી થતાં ચંદ્રલોકમાંથી એક રથ આવે છે એમાં બેસીને એ ચાલી જાય છે.

બીજી વાર્તાઓ પણ એકંદરે સારી છે.

ઉપરની છયે ચોપડીઓની છપાઈ સ્વચ્છ છે, તેના કાગળો સારા છે, તે સચિત્ર છે. આ ચોપડીઓના વાચનથી જાપાનના વાર્તાસાહિત્યનો બાળકોને ઠીક ઠીક પરિચય થશે.

૨.

રામચરિતકથામાળા ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪ : અનુવાદક : ઉષા વોરા; પ્રકાશક : કનુભાઈ કે. વોરા, વોરા ઍન્ડ કંપની; ૩, રાઉન્ડ બિલ્ડિંગ, મુંબઈ ૨; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠ : અનુક્રમે ૯૪, ૧૨૭, ૮૮, ૧૨૦; કિંમત : અનુક્રમે ૧–૫૦, ૧–૭૫, ૧–૨૫, ૧–૭૫

તુલસીદાસજીના રામચરિતમાનસના આધારે લેખકે ગુજરાતી ભાષામાં નાનામોટા વિદ્વાન અને સાધારણ ભણેલા સર્વને ઉપયોગી થાય એ રીતે અનુવાદ કરેલો છે. તેમાં તુલસીકૃત રામાયણની ખાસ ઉપયોગી ચોપાઈઓ અને દોહરા પણ આપેલાં છે, જેથી વાચકને તુલસીદાસજીની ભક્તિ અને કવિત્વશક્તિનો પણ સારો ખ્યાલ મળે છે. શ્રીરામજન્મના પ્રસંગથી લંકાવિજય અને રામના રાજ્યાભિષેક સુધીના મહત્ત્વના પ્રસંગોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રીરામચંદ્રની પિતૃભક્તિ, ગુરુભક્તિ, એકપત્નીત્વ, વચનપાલન, યથાપ્રાપ્તકર્તવ્યધર્મનું પાલન, મિત્રધર્મ તેમ જ સીતાની પતિભક્તિ, સહનશક્તિ, ધર્મપરાયણતા, લક્ષ્મણની ભ્રાતૃભક્તિ અને સેવાધર્મ, ભરતની પણ ભ્રાતૃભક્તિ વગેરે આ કથામાં બરાબર બતાવેલાં છે. તે કાળનું રાજકારણ, નીતિ, સમાજવ્યવસ્થા અને ધર્મ વિષે પણ તેમાંથી જાણવાનું મળે છે. ભારતદેશમાં રામાયણ, મહાભારત અને ગીતા એ મુખ્ય ગ્રંથો છે. સાધારણ ભણેલા લોકોને રામાયણનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાને આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે.

બાળક સાથે વાતો કેમ કરશો ? : લેખક : હરભાઈ ત્રિવેદી; પ્રકાશક : જયવદન તકતાવાલા, પરિચય ટ્રસ્ટ, બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ ચેમ્બર્સ, ચોથે માળ, ૧૯/૨૧ હમામ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૧; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૩૨; કિંમત : ૪૦ નવા પૈસા

અઢીત્રણ વર્ષથી ચાદ વર્ષ સુધીનાં બાળકના માબાપ અગર વડીલોએ તેની સાથે જુદા જુદા પ્રસંગોએ કેવી રીતે વાત કરવી તે લેખકે આ પુસ્તિકામા સમજાવ્યું છે. બાળક વાતચીત કરવાને યોગ્ય છે; તેની દલીલોને અને જ્ઞાનને લક્ષમા રાખવાનું છે; તે જન્મતાં પોતાની સાથે સંસ્કાર લાવે છે અને નવા સંસ્કારોને ગ્રહણ પણ કરે છે; તે કુદરત તરફ ઢળે છે અને તેની સાથે રમે છે; તેને પ્રેમ અને સૌંદર્ય તરફ પ્રેમ હોય છે; તેનામાં આત્મમાન હોય છે તેથી તે સ્વમાની હોય છે : આ બધી બાબતોને લક્ષમા લઈ માબાપે બાળકો સાથે તેમની વૃત્તિઓને

અને વલણોને અનુકૂળ થઈને વાત કરવી જોઈએ. નાની ઉંમરમાં બાળકમાં જે સંસ્કાર સિંચવા હોય તે સિંચી શકાય છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તેની જિજ્ઞાસવૃત્તિ વધે છે. બાળકની આ વૃત્તિને માબાપે વધાવી લઈ તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરી લેવો. બાળકો સાથે જૂઠું ન બોલો. તેને ખોટું સમજાવો નહિ. તે સાથે આવવાનો આગ્રહ કરે તો યોગ્ય લાગે તો લઈ જાઓ અગર ન લઈ જવા તેને સમજાવો. તેને સ્વાભાવિક જાતીય વૃત્તિનું, ઘરની આર્થિક સ્થિતિનું અને દેશપરદેશના રાજકારણનું વિવેકબુદ્ધિ વાપરીને મર્યાદામાં રહીને સાચું જ્ઞાન આપો.

આ પુસ્તકમા લેખકે માબાપોને બાળકો સાથે વાત કરવાની યોગ્ય દિશા બતાવી છે. માબાપને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે.

માનવતાનું મીઠું જગત : પ્રવચનકાર : મુનિ નાનચંદ્રજી સત્‌શિષ્ય : સંપાદકો : મુનિશ્રી સંતબાલજી, ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી; પ્રકાશક : ભાઈલાલ મગનલાલ વકીલ, મંત્રી, શ્રી દેવચંદ્રજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, ઠે. ચોરાપા, ટાંકી પાસે, લીંબડી, (સૌરાષ્ટ્ર); કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠઃ ૪૬૮; કિંમત : રૂપિયા ત્રણ

મનુષ્યજીવન બહુ દુર્લભ છે. જીવનનો સદુપયોગ કરી ક્રમે ક્રમે મનુષ્ય વાસ્તવિક મનુષ્ય કેવી રીતે થઈ શકે એ શ્રેણી બતાવતો આ ગ્રંથ છે. તેમા મુનિશ્રીનાં પ્રવચનોનો સંગ્રહ કરેલો છે, ધર્મ વિષેના અજ્ઞાનને દૂર કરી સાચો ધર્મ શો છે અને તે ધારણ કરવાને કયા કયા સદ્‌ગુણો, લક્ષણો અને સાધનોનો મનુષ્યે આશ્રય લેવો જોઈએ એ બતાવતો આ સદ્‌ગ્રંથ છે. ગ્રંથમાં પ્રવચનકાર સંતની સર્વધર્મ પ્રતિની ઉદાર ભાવના જોવામાં આવે છે. ભાષા અતિ સરળ છે અને શૈલી સર્વભોગ્ય છે. દૃષ્ટાંતોથી મુદ્દાઓને સ્પષ્ટ કર્યા છે, જેથી વાચકના અંતરમાં ધર્મ માટેની અને કર્તવ્ય માટેની ભાવના જાગ્રત કરે છે. પામર મનુષ્યને ક્રમે ક્રમે તે મોક્ષ પર્યંતની પગથી બતાવે છે સદાચાર, સદ્‌વિચાર, સત્ય વાણી, સરળતા, શુદ્ધિ, વિવેક, અહિંસા, સમતા, ક્ષમા, સત્સંગ, ભક્તિ વગેરે સદ્‌ગુણોની યથાર્થ સમજ લેખકે આપી છે. વિદ્યા અવિદ્યા, ધર્મની તાકાત, એકનિષ્ઠા વગેરે ઉપકારક ગુણોને પણ લેખકે સમજાવ્યા છે તેમજ દુર્બુદ્ધિ, ધર્માંધતા વગેરે અનિષ્ટોના સ્વરૂપનું પણ લેખક જ્ઞાન આપે છે. અંતે પરમ ધ્યેય સુધીનુ માર્ગદર્શન આ ગ્રંથ કરાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનપિપાસુઓને આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે.

પ્રકૃતિ, સંસ્કૃતિ અને માનવ : લેખક : મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પ્રકાશક : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ; અમદાવાદ ૧૪; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૫૮; કિંમત : ૬૫ નવા પૈસા

એન્થ્રોપોલૉજી – માનવવિદ્યા એ શું છે, એ પ્રશ્નને અંગે થયેલી ચર્ચાઓ અને ચિંતનોનો સમૂહ આ પુસ્તકમાં છે. લેખકે ફ્રેન્ચ વિદ્વાન સ્ટ્રૉસના તેમજ અન્ય વિદ્વાનોના વિચારોની તુલના કરી છેવટે એ પ્રતિપાદન કરેલું છે કે માનવવિદ્યાના અભ્યાસને માટે અધ્યાત્મ અને ચિત્તશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. માનવપ્રાણી બધે સમાન છે આધુનિક વિજ્ઞાનવાદ એ બતાવે છે કે માનવમાત્ર એકસમાન નથી, અને માનવસમાજ પણ અનેકવિધ છે; છતા માનવગતિ 'એક સંસાર' (One World) તરફ છે. આ આંટી ઉકેલવાને માનવે પોતાનો અભ્યાસ

કરવાની જરૂર છે. આત્મતત્ત્વ ચિંતવ્યા વિના મનુષ્યને નિરાંત નથી. મનુષ્યમાં સંસ્કૃતિના ઉદયનું બીજ છે કે જે અન્ય પ્રાણીઓમાં નથી. ગ્રીક અને રોમન સંસ્કૃતિમાં ચેતનની ચિનગારી કંઈક હતી પણ વધારે પ્રમાણમાં જડતા અને નાસ્તિકતા તેમાં હતાં. તેમાંથી વિજ્ઞાનવાદ થયો, યંત્રવાદ થયો. છેવટે, આ ગ્રંથમાં વાચકને પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં રહેલાં સનાતન સત્યોને—આત્મીય-પ્રભુકીય સાક્ષાત્કાર કેળવવા પ્રેરણા આપે છે. જે છેવટે તે ઈશ-ઉપનિષદના મંત્રને ટાંકીને જગતને આત્મવત્ જાણીને વર્તતા રહેવાનું તે જણાવે છે. ગ્રંથ અભ્યાસકને ઉપયોગી ચિંતન પૂરું પાડે છે.

વાટના દીવડા : લેખક : કરસનદાસ માણેક; પ્રકાશક : સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય: ઠે. ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ અને પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ–૨; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૧૪૭, કિંમત : દોઢ રૂપિયો

લેખકે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વેદ, ઉપનિષદ, પુરાણાદિ આપણા સંસ્કૃતિના ઊગમ ગ્રંથોનાં જીવન-ઉપયોગી સૂત્રોને સુંદર અને હૃદયંગમ રીતે વર્ણવ્યાં છે. 'હરિ માંગલ્યધામ છે,' એમાં હરિને સર્વત્ર જોવાની અને સર્વમાં હરિ છે એમ સમજી સર્વની સેવા કરવી એ જ શુભપ્રાપ્તિની ચાવી છે, એ બતાવ્યું છે. 'સુખ કેવું અશાંતને ?'—આ સૂત્ર મનના વિકારોનું શમન કરવા મનનો સંયમ કરવા પ્રબોધે છે. 'આત્મવશ તે બધું સુખ'—આ વાક્ય ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ વગેરેથી પ્રાપ્ત થતું સુખ પરાધીન છે, અશાશ્વત છે, તેથી તે મનુષ્યને દુઃખી કરે છે, કોઈ જાતની વાસના અને સંકલ્પમાં સુખ નથી, પણ આત્મામાં સુખ છે, એ પ્રબોધે છે. 'સુખથી સુખ ના મળે,' આ સૂત્રથી મનુષ્યને ઇંદ્રિયોના સુખની પાછળ દોડવાની ના કહે છે અને આત્માની વિશુદ્ધિને નજર સામે રાખીને જીવનનું ઘડતર કરવાનું કહે છે. 'જે જાગે છે, તેને વેદો ફળે છે.'—આ વાક્યથી મનુષ્યે જાણેલા બોધને આચારમાં મૂકવાનો બોધ આપે છે. 'ક્ષણે ઝગવું સારું'માં જીવનમાં થોડાક પણ સુકૃત્યો થાય, બીજાઓ માટે અલ્પ આયુ પણ જિવાય એ જ યથાર્થ જીવન છે, એ ઉપદેશ આપે છે. ઉપાધિઓની વચ્ચે મનનું સમત્વ સાચવવું, મનને શાંતિમાં સ્થાપવું એ 'શાન્તાકારં ભુજગશયનમ્' વાક્યથી પ્રબોધે છે. લેખકે આવાં ઉપયોગી સૂત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ અને ચિંતન કરી પ્રજાને સરળ સુબોધ આપ્યો છે. સુખેચ્છકોએ વાંચવા જેવો ગ્રંથ છે. ગ્રંથની ભાષા સાદી અને સચોટ છે. અક્ષરોના ટાઈપ મોટા—સુવાચ્ય છે. દરેકે વાંચવા માટે યોગ્ય છે.

આત્મા-અનાત્માવિવેક : અનુવાદક : શાસ્ત્રી ગિરિજાશંકર મયાશંકર; પ્રકાશક : સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય; ઠે. ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ, અને પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ–૨; કાચું પૂઠું; પૃષ્ઠ : ૬૧; કિંમત : ૭૫ નવા પૈસા

જગદ્ગુરુ શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય વિરચિત આ ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષામાં લેખકે વિવરણ કર્યું છે. આ ગ્રંથમાં આત્મ-અનાત્મા એટલે શું, દુઃખનું કારણ, તેની નિવૃત્તિના ઉપાયો, જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં સાધક-બાધક કારણો વગેરે વિષયો પ્રશ્ન અને ઉત્તરરૂપે ચર્ચ્યા છે. બધાં દુઃખોનું કારણ શરીરની ઉપાધિ છે. શરીર સત્-અસત્ કર્મોથી મળે છે. કર્મો રાગાદિ વિકારોને લીધે જીવાત્મા કરે છે. રાગાદિનું કારણ અભિમાન છે. અભિમાનનું કારણ અવિવેક છે. અવિવેક

[અનુસંધાન પાન ૭૬૬ ઉપર]

રૂપ અને રેખણું : લે. નનાલાલ કવિ; સં. શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ; પ્ર. મહાકવિ નાનાલાલ સ્મારકસમિતિ, ૪૬ પરિમલ સોસાયટી, અમદાવાદ; કિં. ૨–૫૦; વિ. કાવ્યો

ફૂલડાંની ફોરમ : લે. હરિભાઈ જ. પરીખ; પ્ર. ભગીરથી પ્રકાશન, ચૈતન્ય સોસાયટી, અમદાવાદ ૧૪; કિં. ૦–૫૦; વિ. જીવનપ્રસંગો

વાર્તાવિહાર : લે અને પ્ર કુસુમબહેન ઠાકોર, પેસ્તનજી વિલા, ફતેહગંજ, વડોદરા; કિં. ૨–૦૦; વિ. વાર્તાઓ

આપણું વિશ્વ : લે. છોટુભાઈ સુથાર; પ્ર. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા, કિં. ૬–૮૦; વિ. ખગોળશાસ્ત્ર

☆

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરા

સૂચના-સમાચાર

૧ માર્ચ, '૬૧ માસના 'પુસ્તકાલય' માસિકના અંકમાં બજેટની બે કોરી નકલો મોકલી છે. મહેસાણા તથા ઉત્તર જિલ્લાનાં ગ્રામ પુસ્તકાલયોના મંત્રીભાઈઓએ બજેટની બે નકલો વ્યવસ્થિત રીતે નિવેદન, પત્રો, પુસ્તકોની યાદી વગેરે લખીને વડોદરાની ઑફિસે તા. ૨૦–૭–'૬૧ સુધીમાં મોકલી આપવાની છે.

૨ ટ્રસ્ટ ફંડ તરીકે ઓછામાં ઓછી રૂા. ૨૫૦ની રકમ સ્વીકારવામાં આવે છે. ટ્રસ્ટ ફંડની રકમ મંડળના શેરમાં હવેથી રોકી શકાશે નહીં એમ વ્યવસ્થાપક મંડળે નિર્ણય કર્યો છે.

૩ અત્રેથી પાવતીઓ સાથે મોકલેલ સને ૧૯૬૦-૬૧ના હિસાબની જોડે સરકારમદદની રકમ મળ્યા બદલની પાવતીઓ, મંત્રીભાઈઓએ સહી કરી પરત મોકલવા, બીડેલ છે, જે હજુ સુધી કેટલાંક પુસ્તકાલયો તરફથી પરત આવેલ નથી. એ પાવતીઓ સહી કરી મંડળમાં પરત મોકલવા ગોઠવણ કરવી, જેથી તે એકાઉન્ટ ખાતાને મોકલવા વ્યવસ્થા થઈ શકે.

૪ પંચમહાલ જિલ્લાનાં પુસ્તકાલયોને જુદા બુકપોસ્ટથી બજેટની બે નકલો, પુસ્તકોનું સૂચિપત્ર તથા બજેટ કેવી રીતે ભરવું, કેટલી મદદ મળી શકશે એ બાબતનો પરિપત્ર મોકલ્યો છે. પરિપત્રમાં જણાવ્યા મુજબ બજેટની બે નકલો ભરીને મંડળમાં જલદી મોકલી આપવા ગોઠવણ કરવી, જેથી મદદ મેળવવા તજવીજ થાય. પત્રો, પુસ્તકો વગેરે તમામ સાહિત્ય મંડળ મારફતે જ લેવા ભલામણ કરવામાં આવે છે.

૫ બજેટમાં વર્તમાનપત્રો, માસિકો તથા પુસ્તકોની યાદી વાચકોની સંમતિ મેળવી બનાવવી, જેથી પાછળથી ફેરફાર કરવાની જરૂર ન રહે. બજેટ સાથે પુસ્તકોની યાદી નહીં આવી હોય તો પુસ્તકો મોકલતાં વિલંબ થશે અને એથી સરકારમદદ ગુમાવવાનો પ્રસંગ ઊભો થશે.

તા. ૬ઠ્ઠી જૂન, '૬૧

લક્ષ્મણસિંહ બ. પરમાર
મંત્રી

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ

નવીન પુસ્તકાલયને નોંધાવવાની છેલ્લી મુદત : જૂન, '૬૦ પછી ઊઘડેલાં નવીન પુસ્તકાલયોને સરકારમાન્ય કરાવવા માટે જૂન, '૬૧માં જેતે જિલ્લાના ડેપ્યુટી એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરને ઠરેલા ફૉર્મમાં અરજી કરવાની હોય છે. જે નવીન પુસ્તકાલયે આ પ્રકારની અરજી ચાલુ જૂન માસમાં મોકલી આપી ન હોય તેમણે જિલ્લાના ડે. એ. ઇ. અથવા તો નીચેના સરનામે પત્ર લખી અરજીનું ફૉર્મ મંગાવી તે ફૉર્મ ભરીને જૂનની તા. ૨૦મી પહેલાં જિલ્લાના ડે. એ. ઇ.ને મળી જાય તે રીતે મોકલી આપવું. વડોદરા વિભાગ પુ. મંડળ તરફ જે પુસ્તકાલયોએ સરકારમાન્યતાની અરજીઓ મોકલી આપી છે, તે જેતે જિલ્લાના ડે. એ. ઇ. તરફ જૂનની તા. ૩૦મી પહેલાં મોકલી આપવામાં આવશે. પુસ્તકાલયને સરકારમાન્યતા મળ્યા વગર સરકાર-મદદ મળતી નથી, તેની સૌએ ખાસ નોંધ લેવી ઘટે.

શિષ્ટવાચનની અગિયારમી પરીક્ષા : તા. ૨૪ સપ્ટેમ્બર, '૬૧ ને વાર રવિના રોજ શ્રી ઇશ્વરભાઈ જે. પટેલ (આચાર્ય, એસ. ટી. ટી. કૉલેજ, વલ્લભવિદ્યાનગર) કૃત "સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન" નામના પુસ્તકની લેવાશે. જે ગામે આ પરીક્ષાનાં કેન્દ્ર નથી ત્યાંના પુસ્તકાલયને વા શાળાના મુખ્ય શિક્ષકને ૧૦ ઉમેદવારો ઊભા થયે કેન્દ્ર અપાશે. ખોલવાની માગણી તા. ૧૫ ઑગસ્ટ સુધીમાં નીચેના સરનામે કરવી.

તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળોને વિનંતી : જેતે તાલુકામાંથી સન '૬૦–'૬૧માં નોંધાયેલા ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળના સભાસદોની યાદી, જેતે તાલુકામાં પાછલા વર્ષે રચાયેલાં તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળોને અને જ્યાં તાલુકા પુ. મંડળ નથી ત્યાં તે તાલુકાના મુખ્ય પુસ્તકાલયને જેતે જિલ્લા પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી મોકલાઈ ગઈ છે. તે યાદી સાથે ચાલુ જૂન માસમાં જ તાલુકાની સભા બોલાવવાનો પરિપત્ર પણ જોડયો છે. તેમાં જણાવ્યા મુજબ સૌને જૂન આખર સુધીમાં પોતપોતાના તાલુકાના રાજ્યોની વાર્ષિક સભા બોલાવી તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળ રચવા આગ્રહભરી વિનંતી છે.

પ્રચારકોની કામગીરી : વડોદરા જિલ્લા પુસ્તકાલય પ્રચારક શ્રી છ. મં. પટેલે, માહે મે, '૬૧માં સાવલી તાલુકામાં ઇંદ્રાડ, ખોખર, વેમાર, સમલાયા સ્ટેશન, કંબોલા, ચાંપાનેર રોડ, ખાખરિયા, ઉત્તમનગર, મુક્ષેશ્રા, રાનેલા, મેવલી, નહારપુરા, ધનતેજ, ગોઠડા, અંજેસર, ટુંડાવ, ડેસર, વાલાવાવ, ધર્મપુર, વરસડા, શારદાપુર, શાન્તિપુરા, ભૈયાપુરા મળી કુલ ૨૩ ગામોનાં પુસ્તકાલયોની તપાસણી કરી છે, તથા ચંદ્રપુરા અને આનંદીના મુવાડા ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. તેમણે ગુ. પુ. મંડળના ૫૨ સભ્યો નોંધ્યા છે, તથા ૬૭ પુસ્તકો રૂબરૂમાં વાંચવા આપ્યાં છે.

સુરત જિલ્લા પુ. પ્ર. શ્રી મહંતે માહે મે, '૬૧માં કામરેજ, તથા ચીખલી તાલુકાનાં ખામધ્રોલ, માણેકપોર, રાનકૂવા, કુંડેરી, ચીખલી, તલાવચોરા એ ૭ ગામનાં પુ.ની તપાસણી

કરી છે; તથા ચીખલી તાલુકાનાં એંડિયાવાડ, વાંઝણા, ચાસા, સૂંઢવાડ, રેંટવાળિયા, સુરખાઈ અને કામરેજ તાલુકાના આંબોલી ગામે નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે, તથા ખૂંધ, તા. ચીખલીના પુસ્તકાલયને સરકાર-માન્ય કરાવવા અરજી લીધી છે. વળી તેમણે ગુ પુ. મંડળના ૧૭ સભ્યો નોંધ્યા છે, અને ૨૦ પુસ્તકો રૂબરૂમાં ઇસ્યુ કરીને વાંચવા આપ્યાં છે.

ભરૂચ-પંચ. જિ. પુ. શ્રી પાઠકે પંચમહાલ જિલ્લામાં લીમખેડા તાલુકામાં લીમખેડા અને બાંડીબાર, દાહોદ તાલુકામાં દાહોદ, ગરબાડા, ગાંગરડી, જેસાવાડા, તથા ધોળી (તા. ગોધરા) એ ૭ ગામનાં પુ ની તપાસણી કરી છે, તથા દાહોદ તાલુકામાં પાંચાવાડા, આંબલી, ચાંદાવાડા, નેલસુર, અભલોડ, બારિયા તાલુકામાં જોરાપુરા, ભામૈયા, ગામડી, લથવાડા, અસાયડી એ ગામોએ નવીન પુસ્તકાલય ઉઘાડવાનો પ્રચાર કર્યો છે. વળી તેમણે ગુ પુ. મં.ના ૨૦ સભાસદો નોંધ્યા છે.

વડોદરા વિભાગ પુસ્તકાલય મંડળ, ઠે. સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા

વ. મૂ. પટેલ
સહમંત્રી

પ્રકીર્ણ

ઊંઝા મહિલા પુસ્તકાલયના મકાનને મળેલી મદદ : ઊંઝા મહિલા પુસ્તકાલયના મકાનને બીજો માળ બાંધવા માટે ત્યાંની સુધરાઈએ બે હજાર રૂપિયા ગ્રાંટ આપી છે.

નેનપુર, તા. મહેમદાવાદમાં પુસ્તકાલયનું મકાન : નેનપુર, તા. મહેમદાવાદમાં સામુહિક વિકાસ ઘટક હેઠળ પુસ્તકાલયનું મકાન તૈયાર થયું છે.

મોતીલાલ નહેરુ શતાબ્દી નિમિત્તે શરૂ કરાયેલાં બાળપુસ્તકાલયો : અમરેલા જિલ્લાના કુંકાવાવડિયા ઘટકમાં સ્વ. શ્રી મોતીલાલ નહેરુ શતાબ્દી ઉજવણી નિમિત્તે દસ બાળપુસ્તકાલયો ખોલવામાં આવ્યાં હતાં. વધુમાં સાત ફરતાં પુસ્તકાલયો પણ આ વિકાસ-ઘટકમાં શરૂ કરવામાં આવનાર છે.

✡

(અનુસંધાન પાન ૭૧૧થી)

અજ્ઞાનથી પ્રકટે છે. અજ્ઞાનની સંપૂર્ણ નિવૃત્તિ બ્રહ્મ અને આત્માની એકતા થવાથી થાય છે. દુઃખની પ્રાપ્તિનું કારણ ઉપર પ્રમાણે જણાવી આ ગ્રંથમાં દર્શાવ્યું છે કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો અધિકાર વિવેક, વિરાગ, શમ આદિ છ સંપત્તિ અને મુમુક્ષુતા સાધનાર મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. મનુષ્યે આત્માનો વિચાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે કરવો જોઈએ. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીરથી જુદો, પંચકોશ અને ત્રણ અવસ્થાથી પર આત્મા સત્, ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ છે. આમ આત્મ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન સદ્‌વિચારોનું સતત સેવન કરવાથી મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે એ જણાવી આત્મામાં રહેલાં પ્રેમ, અક્રોધ, દયા વગેરે લક્ષણો ધારણ કરવા ન્યાયપુરઃસર સમજાવે છે. 'અનાત્મ—લક્ષ્મીનિંદા'-માં લક્ષ્મી, વૈભવ, આરોગ્ય, સુંદર સ્ત્રી, વિશાળ રાજ્ય વગેરે મેળવવું એ નકામું છે, આત્મ-સાક્ષાત્કાર સિવાયની બીજી બધી પ્રવૃત્તિ નિરર્થક છે, એ બતાવ્યું છે. મુમુક્ષુને આ ગ્રંથ વાચન-મનન માટે ઉપયોગી છે.

ઉ.

✡

સામયિક દોહન

પ્રભુમય જીવન

અમદાવાદમાં કાગડાપીઠમાં રક્તપિત્તના દરદીઓ માટે એક સરકારી ઇસ્પિતાલ છે. છેલ્લાં દસેક વર્ષથી ત્યાં આવીને ફ્રાન્સ દેશની સાધ્વી સ્ત્રીઓ આ દરદીઓની સેવાના કાર્યમાં આનંદપૂર્વક મશગૂલ બની ગયેલી છે. દરદ તો કોઈ પણ પ્રકારનું સારું ન જ ગણાય, પરંતુ રક્તપિત્તનું દરદ ઘણું જ વસમુ છે. તેમાં દરદીનાં હાથપગનાં આંગળા ચાલ્યા જાય છે, નાકની પણ એ જ દશા થાય છે. એ ભૂંડું દરદ રક્તપિત્તના દરદીના એવા હાલ કરી મૂકે છે કે દરદીની જનેતા તો શું પણ ખુદ એને ઘડનારી વિધાતા પણ તેને ઓળખી શકે નહિ, એટલી હદ સુધી તે દરદીનું રૂપ પણ પલટાઈ જાય છે! આવા દરદીઓની પ્રેમપૂર્વક સ્વેચ્છાથી આ ખ્રિસ્ત–સેવિકાઓ સેવા કરતી જોઈ મને હરહંમેશ આનન્દાશ્ચર્ય થાય છે અને માનવતાથી ભરપૂર તેમનાં હૈયાં નિહાળી મારું માથું સદા તેમની પરત્વે સાદર નમેલું રહે છે.

થોડા દિવસ ઉપર તેમાંથી બે બહેનોએ પોતાનાં બીજાં જનસેવાનાં કાર્યની વાતો મને કરી. તે સાંભળી મને થયું કે સમાજના જે થરમાં ખરી સેવાની જરૂર છે તે થરમાં આ સેવિકાઓ પહોંચી ગઈ છે. બાકી કેટલાંયે બહેનો તો પોતાની જાતને 'સામાજિક કાર્યકર'નું બિરુદ અપાવવા માટે સભા-સમિતિઓમાં હાજરી આપીને સમાજની સેવા કર્યાનો સસ્તો સંતોષ મેળવી લેતાં ઠેર ઠેર નજરે પડે છે.

સેવા કરવાની જેમની ઇચ્છા હશે, તેમજ જેમની પાસે સમય ફાજલ હોય છે, તે પણ છેક જ દીનહીનની સેવા, આ ફ્રેન્ચ સાધ્વીઓની માફક કેટલાં કરી શકતાં હશે? સમાજના ઉપલા થરમાં અને બહુ તો વચલા થર સુધી સેવા કરનારાં પહોંચે છે; પરંતુ પતરાનાં કે તાપડાનાં ઝૂંપડાંઓમાં વસતાં, સમાજની સૌથી છેલ્લી નીચલી કક્ષાનાં માનવીને ઘેર ઘેર ફરીને તેમને કામ અપાવવાનું, તેમને રોજીનું સાધન ઊભું કરી આપવાનું, તેમને દવા આપવાનું, તેમની શુશ્રૂષા કરવાનું કામ આ સેવિકાઓ કરે છે; અને છતાં પોતાના કામની તે કોઈને પણ જાણ થવા દેતાં નથી! માનવસેવા તે જ ઈશ્વરની સેવા છે, એમ સમજીને આ પ્રભુપરાયણ સન્નારીઓ ગરીબમાં ગરીબ અને કંગાળ માનવીઓનાં ઝૂંપડાંમાં પ્રસન્નતાપૂર્વક જઈને જે સેવા આપે છે તે જોઈએ ત્યારે આપણી બીજી સેવાઓ ઘણી અલ્પ લાગે છે.

આ ફ્રેન્ચ સાધ્વીઓને નથી જોઈતી છાપાની પ્રસિદ્ધિ કે નથી તેમને જોઈતા કોઈના મત, નથી તેમને કોઈ ઉચ્ચ સ્થાનની મહત્ત્વાકાંક્ષા કે નથી મળવાનો તેમને કોઈ આર્થિક લાભ. આ સેવાકાર્ય તો તે સ્ત્રીઓ માત્ર ઈશ્વરના પ્રેમથી પ્રેરાઈને કરે છે. જે રક્તપિત્તના દરદીઓ તેમની ઇસ્પિતાલમાં નથી રહેતા, પરંતુ બહારના દરદી તરીકે રોજ સારવાર માટે ત્યાં આવે છે, તેવા દરદીઓને ઘેર જઈ આ ફ્રેન્ચ સાધ્વીઓ તેમના કુટુંબનો પરિચય સાધે છે. રક્તપિત્તના દરદીઓના ઘરમાં ઘણુંખરું એકાદ ક્ષયરોગથી પીડાતું હોય છે જ, એમ તે કહે છે. હવે, તેમની ઇસ્પિતાલમાં તો રક્તપિત્તના દરદીઓને જ રાહત આપી શકાય; પરંતુ જેના દિલમાં માનવીમાત્ર કરુણાનો ભાવ ઉભરાઈ રહ્યો છે, તેવી આ સેવાભાવી સ્ત્રીઓ પેલા

ક્ષયરોગના દર્દીઓને રાહત આપ્યા વગર શી રીતે જંપી શકે ? એટલે તે દરદીઓને દવા વગેરે આપવા માટે તેઓ અલગ સ્વતંત્ર નાનુંશું ભંડોળ રાખે છે; અને એ રીતે તે દુ:ખી દર્દીઓના આશીર્વાદ મેળવે છે, અને પ્રભુના આશિષ પણ જરૂર પ્રાપ્ત કરે છે.

આ સન્નારીઓ કદી કોઈ પણ પ્રકારના ચેપી રોગથી ડરતી નથી. દરદીઓની જે પ્રેમભાવથી તેઓ શુશ્રૂષા કરે છે, તે જોઈ એમ જ લાગે કે કોઈ પ્રેમાળ માતા પોતાનાં વહાલાં સંતાનની ચાકરી કરી રહી છે.

આ રીતે આ સેવાભાવી સ્ત્રીઓને શહેરના સૌથી નીચલા થરના દરદીઓનો, તદ્દન નિસ્વાર્થ વૃત્તિથી, સેવા કરતી જોઉં છું, ત્યારે સાચી માનવસેવા કોને કહેવાય તેનો મોટામાં મોટો પાઠ હું ભણું છું.

(' મિલાપ 'માંથી)　　　　　　　　　　　　વિનોદિની નિલકંઠ

*

ભજન અને કીર્તન

કેટલાક ભાઈઓ ભજનકીર્તનનો અર્થ ગાવું અને બજાવવું એવો કરે છે, પરંતુ એ સાચો અર્થ નથી.

ભજનકીર્તન કેવળ ગાવાબજાવવા માટે નથી; એ તો જીવવા માટે છે.

ભક્ત નરસિંહ મહેતાએ 'વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,' એ ભજન કેવળ સુંદર રીતે ગાવા માટે નહોતું રચ્યું; પરંતુ પારકાની પીડા નિવારવા માટે જીવવાની વૈષ્ણવવૃત્તિ એના જીવનના રોમેરોમમાં વણાઈ ગઈ હતી અને તેથી જ એ વૈષ્ણવવૃત્તિ 'વૈષ્ણવજન 'વાળા ભજન જેવી મનની વાણીના રૂપમાં જન્મ્યું.

એ ભજન સુંદર રાગ કે તાલમાં કેવળ ગાયા જ કરીએ અને પારકાની પીડ જાણનારી વૈષ્ણવવૃત્તિ જીવનથી વેગળી જ રાખીએ તો આપણી ભક્તિ ક્યાંથી શોભે ?

મીરાંબાઈએ પણ 'મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ, દૂસરા ન કોઈ ' એ ગીત કેવળ ગાવા માટે જ નહોતું રચ્યું. એમના જીવનમાં પણ અનન્યાશ્રયની એ હકીકત વણાઈ જ ગઈ હતી અને તેથી જ એ ગીત આપોઆપ સ્ફુર્યું હતું.

આપણા જીવનની નજીવી બાબતો માટે પણ બીજાની જ આશાએ જીવનારા આપણે એ ગીત કાયમ માટે ગાયા જ કરીએ અને જીવનમાં કશુંય ન આચરીએ તેથી શું વળે ?

એટલે આપણે સમજવું જોઈએ કે ભજનકીર્તન એ કેવળ રાગરાગિણીનો જ વિષય નથી. ખરી રીતે તો ભજનનો અર્થ ' સેવવું તે ' અને કીર્તનનો અર્થ ' કરવું તે ' એમ છે.

જીવન ભોમિયા સમા આપણા સંતોષી જીવનને માટે કાયમ ઉપયોગમાં આવે તેવી વાતોને કાયમ યાદ રહી શકે તેવા થોડા શબ્દોમાં સમાવવા માટે ભજનની ભાષામાં મૂકી છે. અને એ વાતો હૃદયના ઉમળકા સાથે વિચારાય એટલા માટે એને સંગીત સાથે જોડી છે

આપણે એ હેતુને સમજવા જોઈએ અને ભજનની ભાષા પાછળ સચવાયેલા વિચારોનું સેવન કરીને કીર્તન એટલે કે તેનું જીવનમાં આચરણ કરવું જોઈએ.

આમ કરીશું તો જ આપણું ભજનકીર્તન સાર્થક થશે.

(' લોકવાણી 'માંથી)　　　　　　　　　　　　શ્રી રવિશંકર મહારાજ

☆

ચાતુર્માસમાં વસાવવા જેવા ગ્રંથો

મહાભારત-ભાષાંતર-૭ ગ્રંથો	૬૪-૦૦	શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-શાંકરભાષ્ય	૪-૦૦
શાંતિપર્વ-(મહાભારત ભાગ ૬ઠ્ઠો)	૧૦-૦૦	શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-નીલકંઠી ટીકા	૩-૦૦
વિષ્ણુપુરાણ	૪-૫૦	શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા	૫-૦૦
શ્રી શિવમહાપુરાણ (બે ભાગ)	૧૨-૦૦	પંચરત્નગીતા (અર્થ સાથે)	૧-૫૮
એકાદશ સ્કંધ (એકનાથની ટીકા સાથે)	૬-૦૦	ત્રિપુરારહસ્ય-જ્ઞાનખંડ	૧-૨૫
શ્રીમદ્ ભગવતી (દેવી) ભાગવત	૭-૫૦	શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર	૧-૫૦
વાલ્મીકિ રામાયણ (બે ભાગમાં)	૧૨-૦૦	ગિરધરકૃત રામાયણ	૫-૦૦
શ્રી રામચરિતમાનસ (મૂળ માત્ર)	૨-૫૦	ઈશ્વરપ્રાર્થનામાળા	૩ ૦૦
આત્મરામાયણ	૧-૫૦	શ્રીચંડીપાઠ (ભાષાંતર સાથે)	૧-૫૦
સો ઉપનિષદો-શંકરાચાર્યની ટીકા સાથે	૫-૦૦	શ્રીપુરુષોત્તમમાસમાહાત્મ્ય	૨-૫૦
કઠોપનિષદ „ „	૧-૨૫	જપ અને નામસ્મરણ	૧-૨૫
મુંડકોપનિષદ „ „	૧-૦૦	ભજનસાગર (ભા. ૧-૨)	૪-૦૦
માણ્ડૂક્ય ઉપનિષદ „ „	૩-૦૦	ધમ્મપદ-ધર્મનાં પદો	૧-૨૫
તૈત્તિરીય ઉપનિષદ	૧-૫૦	નિત્યપાઠ	૧-૦૦
વિચારસાગર	૩-૦૦	ષોડશગ્રંથો	૬-૫૦
વૃત્તિપ્રભાકર	૫-૦૦	તુલસીસતસઈ	૧-૧૦
મુક્તિપ્રકાશ	૧-૫૦	અખાની વાણી	૩-૦૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર	૧-૨૫	મણિરત્નમાળા	૧-૫૦
ઉપદેશસાહસ્રી	૪-૦૦	સંતની વાતો	૧-૫૦
જ્ઞાનવાણી	૨-૦૦	સુગંધી પુષ્પો	૧-૨૫
પંચીકરણ	૨-૦૦	શ્રીસુંદરવિલાસ	૩-૦૦
દશાવતાર	૨-૫૦	પરિચિતપદસંગ્રહ	૧-૭૫
મનુસ્મૃતિ	૪-૫૦	બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાલા	૪-૦૦
બાલવિલાસ	૧-૫૦	તત્ત્વાનુસંધાન	૪-૦૦

અમારી મુંબઈ શાખામાં
'અખંડ આનંદ' તથા
'વિવિધ ગ્રંથમાળા'નું
લવાજમ
સ્વીકારવામાં આવે છે.
પુસ્તકો જોવા પધારો.
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
૧૪૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ	૫-૦૦	તુકારામગાથા (બે ગ્રંથો)	૬-૦૦
સંતોની અનુભવ-વાણી	૧-૫૦	હઠયોગપ્રદીપિકા (સ્વાત્મારામ યોગીંદ્ર)	૧-૫૦
વિવેકાનંદસાર	૩-૦૦	શ્રીરામગીતા (મૂળ સાથે)	૧-૭૫
ધર્મજ્યોતિ (સ્વામી પ્રકાશાનંદજી)	૧-૫૦	શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-પુરુષાર્થબોધિની	૧૨-૫૦
સંતગુરુનો પરિચય	૨-૦૦	વિદુરનીતિ	૧-૦૦
પ્રભુમય જીવન	૧-૦૦	સ્વામીશ્રી રામદાસનો ઉપદેશ	૧-૦૦
સદ્બોધસરિતા	૧-૫૦	કબીરનાં આધ્યાત્મિક પદો	૧-૨૫
ઉપદેશસારસંગ્રહ (ગુ૦ તિરુવલ્લુવર)	૧-૫૦	બોધદાયક કથાઓ	૧-૫૦
રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ-પુસ્તક ૧લું	૨-૫૦	અંતર-નિરીક્ષણ	૧-૦૦
ભક્તિયોગ (સ્વામી વિવેકાનંદ)	૨-૦૦	સુભાષિતનીતિમંજરી	૧-૫૦
સૂર્યકાંત (વેદાંતનો ગ્રંથ)	૨-૦૦		

વધુ પુસ્તકોની વિગત માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય } સ્વામી અખંડાનંદ માર્ગ, ભદ્ર, અમદાવાદ
અને ૧૪૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

'ભારતી'ની સુંદર નવલકથાઓ-વાર્તાસંગ્રહો-નાટકો

શ્રી ધૂમકેતુકૃત

મહાભારતની કથાઓ ૪-૦૦

શ્રી પન્નાલાલ પટેલકૃત

નવું લોહી (નવી આ.) ૬-૨૫
પાછલે બારણે (,,) ૩ ૨૫
જીવો દાડ ૨-૫૦
વળામણાં ૨-૫૦
સાચાં સમણાં ૦-૫૦

શ્રી ચુનીલાલ વ. શાહકૃત

મૂળરાજ સોલંકી ૬-૫૦
ધર્મભગિની ૫-૨૫
હૈયાની થાપણ ૩-૦૦
વિલોચના ૫-૫૦
અવંતીનાથ ૫-૫૦
રૂપમતી ૫-૫૦
સિંધ, તારા
શાર્પ-સંભારણાં ૪-૦૦

સ્વ. સાને ગુરુજીકૃત

શ્યામ (ચરિત્રાત્મક નવલ) ૬-૭૫
શ્યામની મા ૬-૦૦
સોન્યા મારુતિ? ૩-૨૫
ક્રાન્તિ ૫-૫૦
સંધ્યા ૬-૨૫
પાનખર અને વસંત ૫-૭૫

શ્રી ઉમાકાન્તકૃત

સુષુમણા ૭-૭૫
ઠોકર ૬-૨૫
મંગળજ્યોત ૬-૭૫

શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલકૃત

પુનર્મિલન ૪-૭૫
નવા કલેવર ધરો હંસલા ૫-૦૦
અંતિમ આલિંગન ૪-૫૦
વનની વાટે ૪-૫૦
દિલાવરી ૨-૫૦
આગમન ૪-૦૦
શર્મિષ્ઠા ૪-૫
પદ્માવતી ૪-૦૦
કલાવતી ૩-૦૦

શ્રી દેવશંકર મહેતાકૃત

મીઠી વીરડી ૧-૨ ૧૩-૨૫
ધરતાની આરતી ૮-૭૫
ધરતીનું હીર ૬-૦૦

શ્રી 'વિશ્વમિત્ર'કૃત

મંગલયાત્રા ૪-૨૫
કોનો વિજય? ૪-૫૦
આત્મવંચના ૫-૫૦

શ્રી ભૂપત વડોદરિયાકૃત

જીવનનાં જળ ૩-૫૦
અમરદીપ ૫-૦૦
અધૂરાં તપ ૪-૫૦
સાથ વિનાનાં સંગાથી ૫-૦૦

શ્રી જયન્ત પરમારકૃત

નદીનાં નીર ૩-૦૦
જીવનમધુ ૪-૦૦

શ્રી રમણિક પટેલકૃત

આંધીનાં એંધાણ ૩-૦૦
ધરતીની પ્રીત ૩-૫૦
રાખમાં જલે છે અંગારા ૩-૫૦

શ્રી ચંદુલાલ સેલારકાકૃત

અમૃત પાત્ર ૪-૫૦
દૂરના ડુંગરા ૪-૦૦

શ્રી 'સત્યમ્'કૃત

ભવની વાટે ૫-૭૫
અંજળપાણી ૫-૨૫

શ્રી બળવંત નાયકકૃત

મૂગા પડછાયા ૭-૫૦
સફરનાં સાથી ૫-૦૦

શ્રી દી. પી. સૂચકકૃત

છેલ્લી રાત ૩-૫૦
હજી તો રાત બાકી છે ૩-૭૫

અન્ય લેખકોનાં

પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૪-૦૦
પીતાંબર પટેલની ,, ૫-૦૦
મેળાનાં પંખી ભા. વ્યાસ ૪-૫૦
ધરતીનાં અમી મ. પટેલ ૪-૦૦
સાધનાસિદ્ધિ પ્ર. બ્રહ્મભટ્ટ ૭-૫૦
તૃષા અને તૃપ્તિ ,, ૭-૨૫
સાચાં જીવતર શ. પટેલ ૩-૫૦
ખરતા તારા જિ. મહેતા ૪-૫૦
અંતિમ દીપ મો. પટેલ ૪-૫૦
છેલ્લાં આંસુ
કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨-૭૫
ડૉક્ટર નરેન્દ્ર ,, ૩-૦૦
સિદ્ધાર્થ હરમાન હેસ ૨-૫૦
મા વિનાનાં બા. વૈદ્ય ૩-૦૦
નંદબાબુ ,, ૩-૭૫
ઉપમા ,, ૫-૦૦
અણખૂટ ધારા
જયમલ્લ પરમાર ૪-૫૦
આરતી અને અંગારા ૪-૫૦
ઘરને માર્ગે રેમાર્ક ૪-૦૦
જગતનો તાત
રા. ના. પાઠક ૫-૨૫
અહંકાર ૩-૫૦
કાંટાની વાડ ૩-૦૦
દિલદરિયાવનાં મોતી ૪-૦૦
મળેલા જીવ પ. પટેલ ૨-૦૦
જમાઈરાજ ,, ૨-૫૦
દેવ તેવી પૂજા રંભાબેન ૩-૫૦
રોજની રામાયણ ,, ૨-૦૦
જીવનઝંઝાવાત ,, ૨-૦૦
પ્રણયના રંગ ,, ૨-૦૦
ભૂદાન જયમલ્લ પરમાર ૨-૦૦
પ્રેરણા બા. વૈદ્ય ૨-૦૦
માનવતાનાં ઝરણાં ૩-`૦
પુણ્ય પરવાર્યું નથી ૪-૦૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ : અમદાવાદ, ૧

નવી નવલકથાઓ

તપસ્વિની
ભાગ ૧—૨—૩
કનૈયાલાલ મુનશી
૨૯-૫૦

જાણીતા નવલકથાકાર
શ્રી મુનશીજીની નવી નવલકથા

પ્રિયદર્શી સમ્રાટ અશોક ૧—૨
ધૂમકેતુ
૯-૦૦

ગુપ્તયુગ નવલ ગ્રંથાવલીનું
પ્રિયદર્શી અશોક ૧—૨

સેનાપતિ પુષ્યમિત્ર
ધૂમકેતુ
૪-૫૦

અશોક ૧-૨ પછીની
સુંદર નવલ

આશા ને રેણુકા
આર. જી. શાહ
૫-૨૫

મેઘનાદ, વિમલમૂર્તિ, સ્વતંત્રતા-
ના શહીદના લેખકની સુંદર
સામાજિક નવલકથા

મહામાત્ય માધવ
ભા. ૧-૨-૩
ગુણવંતરાય આચાર્ય
૧૫-૫૦

વિજયનગરની રાય બુક્કારાય
પછીની નવલકથા

જયભિખ્ખુ લિખિત
ફૂલની ખુશબો ૨—૫૦
મોસમનાં ફૂલ ૨—૧૦
ફૂલ વિલાયતી ૨—૦૦
ફૂલ નવરંગ ૨—૦૦

મહારાણી કુમારદેવી
ધૂમકેતુ
૫-૧૦

નવી ઐતિહાસિક સુંદર
નવલકથા

કરાળ કાળ જાગે ?
ભા. ૧-૨
(ગુણવંતરાય આચાર્ય)
કિંમત રૂ. ૮-૦૦
લીલુંડી ખાખનાં ફૂલ
ભા. ૧-૨ (જયભિખ્ખુ)
કિંમત રૂ. ૧૧-૦૦

છેલ્લી રોશની
૩-૪
શયદા
૧૦-૫૦

પ્રથમ બે ભાગ તૈયાર છે
દશ રૂપિયા

વૈદ્યકનાં સુંદર પુસ્તકો

બાપાલાલ ગ. વૈદ્ય		લીના મંગળદાસનાં પુસ્તકો	
આયુર્વેદ વ્યાખ્યાનમાળા	૬—૫૦	ઘડિયાળ	૨—૦૦
આયુર્વેદ વિહંગાવલોકન	૪—૦૦	કલ્પના	૩—૦૦
આયુર્વેદ ને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ	૬—૦૦	ઇશુ : જીવનદર્શન	૩—૮૦
આપણો ખોરાક	૩—૦૦	શ્રેયસમાં	૩—૦૦

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., વડોદરાનાં

છેલ્લાં પ્રકાશનો

કવિતાપ્રેમીઓનો માનીતો ગ્રંથ

કલાપીનો કેકારવ

પ્રો. ઇંદવદન દવે, એમ. એ., પીએચ. ડી.નાં
નવાં ઉપોદ્ઘાત અને વિવરણ સાથે
પૃષ્ઠ : ૮૦૦; પૂઠું : પાકું, કવિના ચિત્ર સાથેના
જેકેટવાળું; કિંમત : રૂ. ૧૦-૦૦

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારકમાળાનું પુષ્પ

સંસ્કાર-રેખા

પ્રેરણાદાયક વર્ણનાત્મક સુંદર પ્રસંગકથાઓ
લેખક : ધૂમકેતુ
પૃષ્ઠ : ૨૭૨; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

અક્કલની ખાણ

ટૂંકાં જીવનચરિત્રોનો સંગ્રહ
લેખક : શ્રી ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ,
આચાર્ય, એસ. ટી. ટી. કૉલેજ, વલ્લભવિદ્યાનગર
પૃષ્ઠ : ૨૧૧; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૨-૫૦

દિલની સગાઈ

સામાજિક શિષ્ટ અને રસિક નવલિકાઓનો સંગ્રહ
લેખક : વિષ્ણુકુમાર પંડયા
પૃષ્ઠ : ૨૪૨; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૩-૫૦

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારકમાળાનું પુષ્પ

જીવનસૌરભ

શ્રી બબલભાઈ મહેતાની જીવન ઉન્નત બનાવે
તેવી સરળ, સચોટ, સુંદર વિચારધારાઓ
પૃષ્ઠ : ૧૭૧; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૨-૦૦

શ્રી ચુનીલાલ પુ. શાહ સ્મૃતિ ગ્રંથમાળાનું પુષ્પ
ગુજરાત રાજ્ય તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ના પહેલા
ઇનામને પાત્ર ઠરેલું

શરીરની સાચવણ

ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદીનું આરોગ્ય અને
વૈદકને લગતું પુસ્તક
પૃષ્ઠ : ૪૦૪; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૫-૫૦

ચિત્રાલય ૧૧મી પરીક્ષાનું પુસ્તક

સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન

એમના સેવામય જીવનનો ખ્યાલ આપતું
જીવનચરિત્રનું પુસ્તક
લેખક : શ્રી ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ,
આચાર્ય, એસ. ટી. ટી. કૉલેજ, વલ્લભવિદ્યાનગર
પૃષ્ઠ : ૧૯૮; પૂઠું : કાચું, સ્વ. મોતીભાઈના
ચિત્રવાળું; કિંમત : રૂ. ૧-૫૦

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારકમાળાનું પુષ્પ

કરુણાશંકર : શિક્ષકવિભૂતિ

ગુજરાતના એક આદર્શ શિક્ષકનું જીવનચરિત્ર
લેખક : સ્વ. દેસાઈભાઈ ના. પટેલ
અને સ્વ. કરુણાશંકરના પ્રશંસકો
પૃષ્ઠ : ૨૫૩; પૂઠું : કાર્ડબોર્ડ પટ્ટીનું, જેકેટવાળું
કિંમત : રૂ. ૩-૦૦

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

સંસ્થાવસાહત (મીર બાકરઅલીનો વાડો),
રાવપુરા, પો. બો. ૧૦, વડોદરા

કૉંગ્રેસભવન, રાજમહેલ રોડ,
મહેસાણા (ઉ. ગુ.)

ચેતના પ્રેસ પ્રાઇવેટ લિ., નવા બજાર, વડોદરામાં લક્ષ્મણસિંહ જહેચરસિંહ પરમારે છાપી
... પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. વડોદરા માટે પ્રસિદ્ધ કર્યું : તા. ૧૫-૬-'૬૧.